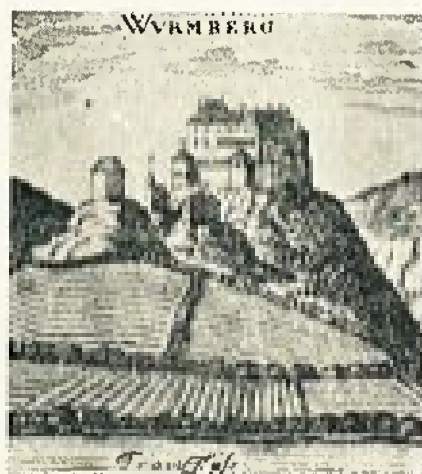

10.11.1968/74

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

4. (XXXIX.) LETNIK 1968

1968

ZALOŽBA

Na sprednji strani platnice je reprodukcija Vischerjeve risbe gradu Vurberka iz leta 1681
(Jože Koropec, *Srednjeveški Vurberk*, stran 119)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija, Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega letnika je bila končana novembra 1967

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

N O V A V R S T A
4. (XXXIX.) LETNIK 1968

1968
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA
ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSKIH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

JANKO GLAZER — PETINSEDEMDESETLETNIK

Ob letošnjem pomladanskem ekvinokciju je slavil petinsedemdesetletnico rojstva pesnik, književnik in kulturni zgodovinar, urednik in knjižničar Janko Glazer. Rodil se je 21. marca 1893 v Rušah, kjer je hodil 1899—1905 v osnovno šolo, gimnazijo je 1905—1913 obiskoval v Mariboru, nato je študiral slavistiko in germanistiko na univerzi v Gradcu (1913/15), vmes en semester na Dunaju. Zaradi vpoklica k vojakom med prvo svetovno vojno je moral pretrgati študij, ki ga je po vojni nadaljeval na univerzi v Zagrebu (1918/19) in v Ljubljani (1919/20). Jeseni 1920 je postal suplent, 1922 profesor na klasični gimnaziji v Mariboru. Istočasno se je vključil v mariborsko Zgodovinsko društvo in bil izvoljen za njegovega knjižničarja in tajnika. S 1. oktobrom 1926 je bil nameščen v Študijski knjižnici, najprej kot bibliotekar, od 1. januarja 1931 kot ravnatelj. Poleti 1941 ga je nemški okupator izselil z družino v Srbijo, po osvoboditvi pa se je vrnil v Maribor, zbral raztresene »ude« knjižnice, ki jih je okupator odpeljal v Avstrijo, kolikor jih ni uničil. Vrh tega je knjižnico iz tesnih kazinskih prostorov preselil v današnje njene prostore v Prešernovi ulici 1, ki jih je funkcionalno preuredil za sodobno knjižnično obratovanje. Istočasno je imenoma 1950—1952, dejansko pa že od 1948 skupno s pisateljem Antonom Ingoličem urejeval književno revijo Nova obzorja. 1959 je stopil v pokoj, vendar še danes dela v rokopisnem oddelku knjižnice.

Ti podatki o postajah na življenjski poti Janka Glazerja zakrivajo izredno delovno, plodno in uspešno življenje. Bibliografija njegovih spisov, izšla ob njegovi šestdesetletnici (Ivanka Zmavc-Baranova, Bibliografija del Janka Glazerja, Mrb. 1954), obsega 20 tiskanih strani, ne zajema pa seveda vsega težaškega dela, ki ga je Glazer opravil na raznih področjih. Med taka težaška dela štejemo sodelovanje v uredništvu ČZN, kjer je izgubil mnogo časa z jezikovnim popravljanjem in opravljanjem korektur. Od leta 1929 je pomagal kot urednik literarnozgodovinskih, jezikovnih in narodopisnih prispevkov, 1937 je skupno s Franjem Bašem uredil Kovačičev zbornik, 1939—1940 sta skupno urejevala Časopis in pripomogla, da si je ČZN pridobil v zahodnoevropskem znanstvenem svetu ugled in je s tem bilo v kulturno karto Evrope vrisano tudi naše mesto. Med težaška dela moramo šteti tudi Glazerjevo upravljanje v Študijski knjižnici. V njej ni opravljal samo birokratskih poslov, temveč se je posvetil zlasti zbiranju styriak, katerih odlični poznavalec je, in s tem dosegel, da je postala knjižnica poleg Pokrajinskega arhiva ustanova, kjer morejo najti zgodovinarji najrazličnejših strok viře za zgodovino slovenske Štajerske. S Študijsko knjižnico je ustvaril tip pokrajinske znanstvene knjižnice, prvo tako knjižnico v Sloveniji.

Vzglbi Glazerjevega ustvarjalnega dela so predvsem čustvenega značaja, iskati jih moramo zlasti v njegovi globoko zakoreninjeni ljubezni do prelepega koščka slovenske zemlje, ki ga predstavlja tako raznolika pokrajina ob Dravi. To je pokrajina pod Pohorjem z Rušami in Mariborom, je Pohorje in so Slovenske gorice — s spreminjajočo se pokrajinsko sliko, z ljudmi, kakršni so že, zraven pa še z bogato zgodovinsko tradicijo. V globinah Glazerjeve duševnosti se pretaka ta ljubezen in vre na dan v dveh vrelih: v pesmi in v znanstvenem delu.

Naloga književnih zgodovinarjev je, da ocenijo Glazerjev **pesniški opus**, o katerem smemo reči, da pridobiva zlasti spričo tega, ker je prikazal v njem celotni življenjski utrip svoje rodne pokrajine, zmeraj večjo veljavnost. Kot zgodovinarji naj poudarimo,

da je v Glazerjevih predvojnih pesnih ohranjenih mnogo značilnosti iz sveta, ki je za vselej minil: tišina Pohorja, ki ga še niso prečkale kamionske ceste in kjer so se spletala in izgubljala samotna pohorska pota do sanjajočih razvalin glažut, do vodnih drč, drvarskih kolib in maloštevilnih planinskih koč, živžav mariborskih tržnih dnevov s špeharji in lukaricami s Ptuiškega polja, usnjarne ob Dravi, v Pristanu zasidrani splavi, ki so splavljali les iz pohorskih in kobanskih gozdov tja do Beograda in še dalje, jeseni pa pesem klopotca iz vinogradov, obkrožujočih mesto s severa. Kot Dizma je Glazer s satiričnimi epigrami spremljal občeslovensko in mariborsko kulturno življenje, izjemoma posegel kdaj tudi v politično dogajanje (Na Krekovem grobu), pesmi, nastale v Srbiji, pa so živ dokument čustev izgnanca, ki preživlja težke čase okupacije in vojne daleč proč od rodne pokrajine.

Glazerjevo znanstveno delo obsega članke in poročila s področja književne in kulturne zgodovine. Kot književni zgodovinar je pisal o Prešernu, Aškercu, Cankarju in zlasti Župančiču, ko je izdajal njegovih izbranih pesmi (1948 in 1963) opremil s komentarjem, ki nam je z njim spričo natančnosti podatkov marsikatera Župančičeva pesem bolj razumljiva. Glazerjeve ocene se odlikujejo po tem, da so pogosto dopolnjene z lastnimi izsledki. Vsa Glazerjeva ljubezen pa je tudi na literarnozgodovinskem področju veljala ožji domovini. Zanimalo ga je kulturno delo v preteklosti na njenih tleh in njen delež v splošni slovenski kulturi. Že Aškerc in Gregorčiča je vsaj delno obravnaval po tem, kolikor sta bila v zvezi z življenjem na slovenskem Štajerskem, posebno pozornost pa je posvečal štajerskim kulturnim delavcem: Slomšku in njegovemu krogu, profesorju Ivanu Antonu Župančiču, Juriju Vodovniku in raznim drugim. Z biografijami o kulturnih delavcih iz severne Slovenije sodeluje tudi pri SBL, kjer zaslužijo omenbo zlasti članki, napisani na osnovi novega, še neuporabljenega gradiva (npr. Kvas, Lipold, Miktavec).

Kot kulturnega zgodovinarja zanimajo Glazerja predvsem področja, ki so v zvezi z njegovim poklicnim delom: čitalnica v Mariboru, bralna društva (Ruše, Limbuš), zgodovina knjigotrštva, zlasti pa zgodovina tiskarn kakor tudi zgodovina časopisja v Mariboru. Njegova zgodovina mariborskih tiskarn predstavlja temeljni kamen za zgodovino tiskarništva na Slovenskem. Da je Glazer ponovno pisal tudi o zgodovini in problemih Študijske knjižnice v Mariboru, se razume.

Vse Glazerjeve razprave pričajo o njegovem ne samo marljivem, temveč tudi sila nalančnem delu, vse temelje strogo na študiju vlov in odlikuje jih velika dognanost.

Glazer je objavljial razprave v najrazličnejših revijah in publikacijah, zlasti pa je bil zvest sotrudnik ČZN. Od 1923 pa do druge svetovne vojne ni izšel prav noben letnik ČZN brez več njegovih razprav ali vsaj ocen. Skupno s Karlom Prijateljem je razen tega sestavil 1929 tudi Kazalo ČZN za njegovih prvih deset letnikov.

Vsestranski napredek naroda je mogoč le tedaj, če se kulturno ne razvija samo njegovo središče, temveč skladno z razvojem središča tudi vsaka pokrajina, ki prispeva tako svoj delež k splošno-slovenski kulturi. Z raziskovanjem kulturne preteklosti štajerskega Podravja se je Glazer uvrstil v vrsto tistih naših mož, ki so se od prisediteljev ruških slovenskih iger in leksikografa Apostola pa do današnjih dni ukvarjali in se ukvarjajo s kulturo na področju severovzhodne Slovenije, vgrajajoč to kulturo v stavbo občeslovenske kulture. Glazerjev delež je spričo njegovega obsežnega in mnogostranskega dela še prav posebno pomemben. Zaradi tega je letos upravičeno prejel najvišje slovensko odlikovanje: Prešernovo nagrado.

JOŽE KOŠAR — ŠESTDESETLETNIK

Ob letošnjih marčevih idah je slavil Jože Košar šestdesetl rojstni dan. Rodil se je 16. marca 1908 v Stročji vasi pri Ljutomeru. Osnovno šolo je obiskoval v Ljutomeru, kjer je učitelj spoznal nadarjenost in bistrost dečka in dosegel, da je bil poslan na gimnazijo v Maribor, kjer je zorel 1920—1928, nato pa študiral klasično filologijo na univerzi v Ljubljani, kjer je diplomiral 1932. V času vseučiliškega študija je bil nekaj časa predsednik akademskega društva Triglav, v katerem so se zbirali takrat levičarsko usmerjeni študentje, zlasti s Štajerskega. Gospodarska kriza, v kateri se je znašel ves svet, je povzročila, da je bil šele jeseni 1934 nameščen na mariborski klasični gimnaziji, kjer je do druge svetovne vojne zelo prizadevno in uspešno poučeval oba klasična jezika. Vojni čas je preživel deloma v nemškem ujetništvu, delno v Judenburgu, dokler se ni vrnil domov in tu sodeloval z Osvobodilno fronto. Po osvoboditvi je postal ravnatelj novo ustanovljene nižje gimnazije v Gornji Radgoni, toda že jeseni 1946 je prevzel vodstvo mariborske klasične gimnazije. Zaradi široke razgledanosti na vseh področjih humanističnih znanosti je bil 1947 poklican v tedanje ministrstvo za prosveto LRS kot načelnik oddelka za znanstvene ustanove in visoke šole, kjer si je prav zaradi svoje razgledanosti in prizadevanja, da bi čim bolj omogočil napredek in svoboden razmah visokih šol in znanosti, kakor tudi zaradi vselej taktnega nastopa pridobil spoštovanje pri naših najuglednejših in vodilnih znanstvenih delavcih. Bivanje v Beogradu, kamor so ga 1949 poslali v ministrstvo za zunanje zadeve, da bi se pripravil na diplomatsko kariero, predstavlja le kratek intermezzo v Košarjevem življenju. Brez dvoma bi Košar tudi v diplomatski službi dosegel velike uspehe, toda bolj od meandrskih poti diplomacije mu je bil pri srcu kulturni napredek našega naroda, zato se je še isto leto vrnil v Ljubljano, tokrat v ministrstvo za znanost in kulturo kot načelnik oddelka za znanstvene ustanove in društva.

Košarjeve vrnitve v Maribor 1951 smo se vsi razveselili, zavedajoč se, da smo v svojo sredo dobili osebnost, ki bo močno posegla v kulturno življenje našega mesta. V Mariboru je prevzel ravnateljstvo klasične gimnazije, ki jo je kot odličen pedagog spretno vodil do njene boleče ukinilve septembra 1959, nakar je postal ravnatelj I. gimnazije. Ob njegovo pedagoško delo se je zvrstilo delo na različnih področjih kulture. 1952 je postal odgovorni urednik publikacij založbe Obzorja, kasneje predsednik založniškega sveta, dokler se ni 1960 poslovil od šole in postal direktor založbe. Istočasno je od 1953 do oktobra 1964 urejeval revijo Nova obzorja, ki ji je znal pridobiti širok krog sodelavcev, odprl vanjo na široko vrata tudi mladim književnikom, ohranil pa njeno splošno-slovensko raven. Celih sedem let (od 1958 do razformiranja okrajev ob koncu 1964) je bil predsednik sveta za kulturo bivšega okrajnega ljudskega odbora Maribor, pri čemer je prodir v vse pore kulturnega življenja Podravja zlasti pa Maribora. S tem predsedstvom si je naložil na pleča težko delo — saj nikoli ni imel miru pred ravnatelji kulturnih ustanov, ki so si pred njegovo pisarno kar podajali kljuko. S suverenim obvladanjem kulturnih problemov, ki jim je znal v hipu izluščiti jedro in bistvo, razen tega s preudarnostjo si je pridobil med kulturnimi delavci avtoriteto, ki smo jo priznavali vsi. »Košar je rekel ...« je pomenilo toliko kakor »Roma locuta, causa finita.« Kot predsednik sveta je 1957—1964 uspešno vodil odbor Mariborske kul-

turne revije, ki je imela tedaj nalogo, da z vsestranskimi kulturnimi prireditvami v oktobru odpre vrata v zimsko sezono.

Košar je tu in tam prijel tudi za pero. Štiri predvojna tehtna poročila o znamenitejših publikacijah s področja arheologije in antične zgodovine (ČZN 1935, 1938, 1939 in 1940) nam pričajo, da bi spričo razgledanosti v tej stroki utegnil postati izvrsten arheolog. Pred vojno je prevedel s psevdonimom Jože Kolar Karla Marxa »Osemnajsti Brumaire Louisa Napoleona« (Lj. 1934), po vojni pa »Bajke o Herakleju in drugih grških junakih« (Mbr. 1953), za Malo filozofsko knjižnico Cankarjeve založbe pa Thomasa Moora »Utopijo« (Lj. 1958), ki jo je opremil tudi z opombami. V Novih obzorjih je v letih 1951—1958 objavil sedem deloma obširnih knjižnih ocen in kakih deset drugih sestavkov, podpisanih z raznimi kraticami. Zraven tega je izšlo v zadnjih letih (1962—1967) devet njegovih prevodov arheoloških, potopisnih, biografskih in leposlovnih del (med njimi S. Oertwig: Pokopana mesta, B. Jacobi: Portali, svetišča in palače, J. Jahn: Skozi afriška vrata in R. Harms: Robespierre). Našteta poročila in prevodi, razen tega izklesani in jedrnatí govori, ki jih je s koncepta bral ob raznih kulturnih prireditvah in otvoritvah — čeprav je govornišvo rajši prepuščal drugim — nam kažejo, da ima Košar prav spretno pero, ki brez baročnih lepotilčij, stvarno — kakor je stvaren njegov duh — zajema jedro problemov.

Košarjevo osebnost je poleg od prednikov podedovanih lastnosti izoblikovala antika. Že na gimnaziji si je z vsakodnevnimi jezikovnimi analizami del antičnih pisateljev pridobil sposobnost analize in sinteze, osvojil pa si je tudi antično življenjsko filozofijo, kakor je izražena v Horacu, v skepsl in v načelu aureae mediocritatis. Tako izoblikovana osebnost je bila sposobna, da takoj izpolni vse naloge, pa naj si jo postavil na katerokoli odgovorno mesto.

Košarjevo življenje je odraz našega sila razgibanega časa. Pred vojno se je še mirno posvečal pedagoškemu delu na gimnaziji in kot član zgodovinskega društva lagodno pisal poročila v ČZN. Povojni vrtimec ga je — kakor toliko drugih — zagrabil, ga metal sem ter tja in mu nalagal zmeraj nove funkcije. Košarju smo se vedno čudili, kako zmore ogromno delo kot ravnatelj gimnazije, predsednik sveta za kulturo, urednik Novih obzorij in še kot sodelavec, nato pa direktor založbe Obzorja. Toda s koncem 1964 se je rešil odvečnih bremen: odložil je vse funkcije, obdržal pa samo eno dolžnost — mesto direktorja založbe Obzorja, katere napredku posveča vse svoje misli in vso svojo dejavnost.

Založba, ki je vzrasla brez tradicij, se je po Košarjevem prizadevanju kmalu kot enakovredna uvrstila med največje založniške hiše Slovenije, danes pa smemo zapisati, da jih spričo svojega mecenstva znanstvenih del prekaša; za izdajo teh del ne uživa založba nobenih ugodnosti od občine in si sredstva za izdajo teh del ustvarja v glavnem sama. Založba je dobila svoj specifični obraz, saj izdaja mnogo več originalnih del — tudi na znanstvenem področju — kakor prevodov, s čimer je postala gibalna sila književnega in znanstvenega ustvarjanja. Izdala ni samo vrste literarnozgodovinskih del, temveč tudi vrsto knjig s področja zgodovinske znanosti. Danes izdaja založba razne knjižne zbirke, od katerih so za zgodovinarje posebno pomembne: zbirka »Iz antičnega sveta«, v kateri izhajajo prevodi antičnih klasikov, nato »Likovna obzorja« z deli s področja zgodovine naše likovne umetnosti in arhitekture, razen ostalih še zbirka »Publikacije o NOV« s tematiko o zgodovini naše narodnoosvobodilne borbe. Prav velik delež in posebno zaslugo pa ima Košar tudi za obnovo našega ČZN, ki ga prav tako zalaga z notranjo dotacijo njegova založba.

Založba, ki jo tako uspešno vodi Košar, je postala važen činitelj v občešlovenski kulturi, Košar pa ne samo njen direktor, temveč tudi pobudnik za mnoga dela — zlasti znanstvena —, ki prav tako sodijo v zakladnico kulture našega naroda.

UNIV. PROF. DR. LJUDMIL HAUPTMANN

Po zaključku redakcije smo prejeli žalostno vest, da je 20. aprila 1968 umrl v 85. letu starosti zgodovinar starejše slovenske in hrvatske zgodovine, vseučiliški profesor na univerzah v Ljubljani (1920—1926) in Zagrebu (1926—1948) Ljudmil Hauptmann. Njegov življenjepis z obsežnejšim orisom in bibliografijo njegovih del je izšel izpod peresa Boga Grafenauerja v *Hauptmannovem zborniku* (SAZU, 1966, str. 3—15), ki so mu ga najvidnejši njegovi učenci posvetili za osemdesetletnico. V našem kratkem zapisu naj omenimo le, da je Hauptmann že kot visokošolec v Gradcu objavil svoje prve ocene važnejših tedanjih del s področja zgodovine — v celoti šest ocen — prav v prvih dveh letnikih ČZN (1904 in 1905), v »Mariborskih študijah« (Rad JAZU 260, 1938, str. 57—118) pa razčistil nekatere dotedanje nejasnosti na mariborskem prostoru v 12. stol.

Bogo Teply

Dr. FRANCË GORŠIČ
(3. 7. 1877 — 11. 12. 1967)

Časopis za zgodovino in narodopisje še ni utegnil zaznamovati Goršičeve devetdesetletnice, ko je nekaj mesecev po vstopu v deseto desetletje svojega življenja ta plodni slovenski pravni pisec v Beogradu umrl.

Pokojni Goršič se je vsaj v svojih poznejših delih, v katerih se je usmeril skoraj izključno v pravno zgodovino, očitno štel za naslednika uspešnega — čeprav kratkotrajnega — sodelovanja med Antonom Kaspretom in Metodol Dolencem v Gradcu, ki ga je označeval kot graško zgodovinskopravno šolo. Po posebnem poudarku, ki ga Goršič daje Kaspretovemu deležu, se Goršič posredno povezuje tudi s Časopisom za zgodovino in narodopisje. Neposredno pa se povezuje z njim kot sodelavec. Leta 1929 je Goršič tu objavil eno svojih najobsežnejših zgodovinskih razprav: Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini (ČZN XXIV/1929, str. 16—49). V njem je primerjal razvoj županov in knezov pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, posebno v srednjem veku in ustvaril eno prvih primerjalno-pravnozgodovinskih del pri nas. Z občutkom za izluščanje splošne razvojne linije in za primerjavo bistva je v sklepu izdelal shemo, ki nazorno podaja tedanje predstave o razvoju in ki kljub novim dognanjem še danes v marsičem drži. Ta shema je lahko primer, kako je mogoče nekatere pravne institucije Južnih Slovanov ne glede na zelo različne državne oblike povezovati in primerjati.

Upamo, da bo štirideset let po Županih in knezih mogel Časopis za zgodovino in narodopisje postumno objaviti nekaj poznejših Goršičevih razprav in ga s tem ponovno prišteti med svoje sodelavce.

Sergij Vilfan

MARIBOR V PRAZGODOVINI

V širšem pokrajinskem merilu prazgodovinske najdbe Maribora, pri čemer mislimo okoliš med Limbušem in Miklavžem ter Košaki in Hočaml (karta sl. 1), ne izpričujejo kake posebno pomembne naselitvene točke, ki bi bila trajno v večji meri privabljala davna ljudstva. Prehod prek Drave tu še zdaleč ni imel takega pomena kot npr. v Ptuj in tudi ni premogel tako ugodnih tal za varno naselitev, kot sta bila npr. Ptujski in Radgonski grad. Vse do antike je imela prvenstveni pomen podolžna obdravska smer, in sicer skupno z Ruško kotlino kot zadnje zatočišče naseljencev, ki so prihajali v mariborski prostor ob Dravi z vzhoda ter so se tu, še na širših plodnih tleh, a že v zavetju hribovja, zlasti ob koncu 2. tisočletja pred n. št. prvič gosteje naselili. To prvo večje osredotočenje prazgodovinskega prebivalstva smemo zato presojati kot rojstvo tistega privlačnega naselitvenega središča, ki se je po naselbinsko skromnem, a nikakor ne docela nepomembnem antičnem obdobju ter doslej še neznanem zgodnjem srednjem veku pod vpliv novih zgodovinskih silnic pozneje uveljavilo kot sodobni Maribor. Iz istih prazgodovinskih podlag sočasne, deloma pa tudi nekoliko starejše ali mlajše naselitve se je na Slovenskem izoblikovalo še nekaj drugih poznejših središč, predvsem npr. zlasti v antiki v Podravju najpomembnejši Ptuj, pa tudi Ljubljana, skromneje celo Ormož in Radgona, poleg teh pa še Bled, Novo mesto, Kranj in Slovenj Gradec.

V nemirnih časih zgodnje železne dobe je premik prebivalstva v odročnejše vltje in bolj varne lege tudi v Mariboru ustvaril naselitveno praznino, ko je prevzelo težo mariborske naselitve pohorsko obrobje s Poštelo. Toda čeprav sta se v naslednjih stoletjih tako na Burgstallu ob Solbi kot pri Stični na Dolenjskem izoblikovali središči prvih večjih plemenskih skupnosti, kjer sta v okviru prvega imela skromnejšo vlogo tudi Poštela in Gornja Radgona, je to regionalno zaprtost pretreslo v zadnjih stoletjih pred n. št. širokopotezno prodiranje Kelto. Ob njih je narasel pomen ravninskih in daljnosežnih prometnih zvez, ki so ga pozneje načrtno grajene rimske ceste le še utrdile. Pri tem pa so znova pridobila pomen območja na ugodnih prometnih legah, kot so bila npr. Ptujsko in Lipniško polje, Celjska kotlina, Krško polje, Vrhnika z Ljubljano, na Koroškem pa okoliš Celovca. Vendar pa so bile v Mariboru v tem obdobju prometne zveze le podrejenega pomena: obdravska pot še ni bila odprta, stara trgovska pot ob vzhodnih Alpah pa je vodila prek Ptuj. Tako je pomen Pošte uplahlil na životarjenje tja do pozne antike, ko je na njej življenje sploh prenehalo, Kelti pa so se na mariborskem območju le skromno naselili. Zato je razcvet naselitve Maribora v davnini trajal le nekaj stoletij ob začetku 1. tisočletja pred n. št., kako pa ves prazgodovinski razvoj odseva iz dosedanjih arheoloških najdb, naj bo pregledno prikazano v naslednjih vrsticah.

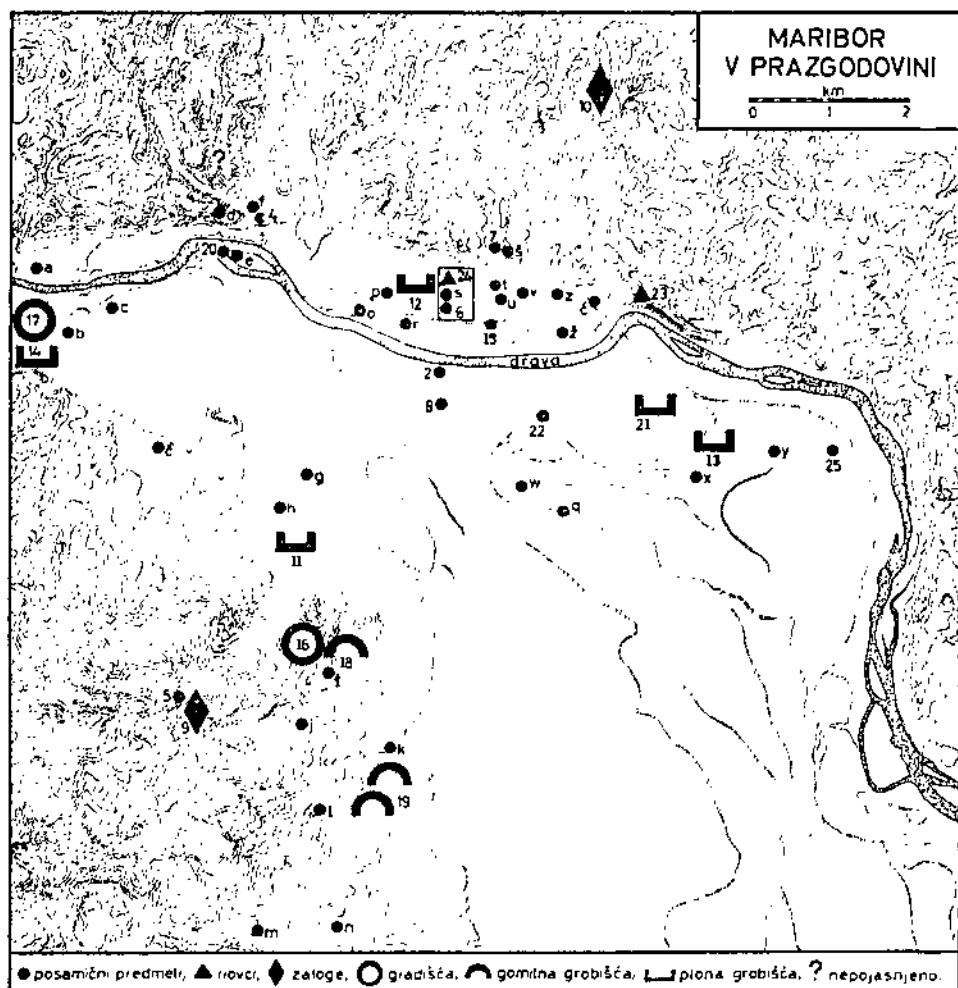
Geološko sestavo in geomorfološko izoblikovanje mariborskega prostora sta v predvojnem obdobju podrobneje orisala C. Siebinger in F. Baš, zato naj bo v tem pregledu omenjeno le tisto, kar pride pri obravnavanju prazgodovinske poselitve neposredno v poštev¹. Stičišče treh geomorfoloških enot — sredogorskega sveta Pohorja, terciarnega gričevja Slovenskih gor in pleistocenskih tvorb Drave na prehodu iz ozke doline v široko polje — je ustvarilo na tem mestu svojstven naselitveni prostor, ki so se mu ljudje v raznih obdobjih različno prilagajali, a ga v obdobjih, ki jih tu opisujemo, niso nikoli docela obvladali ali si ga podredili.

O najstarejšem, pleistocenskem obdobju paleolitske naselitve tu ne more biti mnogo govora, ker niso tod in v najbližnji sosesčini doslej znane nobene kulturne ostaline. Edini, a močno nezanesljivi dokaz prisotnosti človeka v tem času bi za sedaj lahko bil le mamutov zob izpod Meljskega hriba, najden leta 1954, ki je pripadal mladi živali. Po njeni starosti ter »legi prvotnega nahajališča in še drugih okolišnih« je namreč I. Rakovec sklepal, da je bil mladi mamut verjetno žrtev takratnega človeka². Druge paleontološke najdbe dajejo za ta namen še manj podatkov, ker so bile večinoma najdene v čistih geoloških plasteh in so povrhu tega še zelo redke³. Dokler o tem obdobju ne bo novih odkritij, lahko pač le s pridržkom domnevamo, da mariborski kraj v paleolitiku ni bil naseljen, ne moremo pa prepričljivo zanikati, da paleolitski ljudje niso kdaj pa kdaj prišli na njegova tla, saj je lovski način preživetja ljudi tistega časa silil k dolgotrajnim in daljšim pohodom. Najbližje znane paleolitske postojanke v Herkovih pečeh na Kozjaku in Vindiži nedaleč od Zavrča so oddaljene namreč le 30–40 km, kar za nomadska ljudstva niso nobene razdalje⁴. Pri tem pa je treba imeti na umu, da se je v obdobju srednjega in mlajšega paleolitika, ki ga ti najdišči izpričujejo, oziroma v würmski dobi (približno od 120.000 do 15.000 pr. n. št.) območje Maribora s prestavljanjem in meandriranjem Drave šele oblikovalo ter tako za ohranitev morebitnih sledov človeka ni mnogo možnosti⁵. Vendar pa je znanih nekaj podatkov o še nepregledanih votlinah na mariborskem Pohorju in se tako morebiti ne bi bilo treba zanašati samo na priložnostna odkritja⁶. Prav grličevnati predeli in gorska obrobja so v tem obdobju nudili varno ustaljenost tal, zato poznamo odtod skoro vsa slovenska paleolitska najdišča⁷.

Cas, v katerega segajo najstarejše mariborske arheološke najdbe, je razmeroma pozen. Ker so tedaj poslednji geomorfološki procesi že večinoma zaključeni, nam tako pomeni pokrajino, ki se ni bistveno razlikovala od današnje, a tudi klimatske razmere niso bile v glavnem dosti drugačne. V skladu z novejšimi palinološkimi dognanji bi lahko rekli, da je v obdobju najstarejše naselitve, v poznem neolitiku med 2500 in 2000 leti pr. n. št., mariborski prostor bil gozdna pokrajina, v kateri so najbrž le ožji predeli ob Dravi bili neporasli. Vendar tega ne smemo razumeti preozko, saj nam manjka za sedaj podrobnejših palinoloških raziskav in smo tako navezani bolj na splošne pokrajinske orise in izsledke iz nekaterih raziskanih točk v sosesčini⁸. Opozorimo naj tudi na mnenje, da v pozni atlantski in začenjajoči se subborealni dobi (po 3000 pr. n. št.) tako imenovani mešan hrastov gozd z redkim drevjem in travnatim podrastjem (Parkwald) ni pomenil posebnih ovir človeškim skupinam pri selitvah, saj so bile gozda vajene že zaradi lova⁹. Tak mešan gozd s prevladujočo vlogo bukke si lahko predstavljamo v Slovenskih goricah, a tudi na Pohorju, kjer se je vsaj v poznejšem času v gozdovih uveljavil predvsem pravi kostanj¹⁰. Hrast je bil poglavitno drevo v ravnini, kot smemo sklepati iz poročil in poslednjih ostankov pri Betnavi, na Teznu in v Stražunu, medtem ko naj bi bili borovi gozdovi med Teznom in Miklavžem mlajšega izvora¹¹. Redkost arheoloških najdb po osrednjem delu Dravskega polja, ki je večinoma pogozdeno in se podaljšuje kot iztegnjen jezik med Pohorjem in Dravo še nekako do Llimbuša, bi govorila za to, da so bile suhe prodnate ravnine neprivlačne za naselitve vse do novejšega časa in zato v prazgodovini poseljene le tam, kjer je bila v bližini voda, torej ob znožju Pohorja in ob ježah rečnih teras.

Arheološki dokazi najstarejše naselitve v poznem neolitiku so na mariborskem območju za sedaj zelo skromni. Pri tem moramo glede na siceršnjo gostoto najdb kamnitega orodja poudariti, da ne poznamo tod še nobenih seliščnih točk. Iz novejših raziskovanj neolitske naselitve v jugovzhodnem alpskem in panonskem prostoru izhaja, da starejši val naselitve, ki ga arheološko označuje linearno okrašena keramika tako imenovane babsko-lengyelske kulture in je prodiral iz stepskih ravnin srednjega Podonavja v predgorska območja v času do 2000 pr. n. št. morebiti niti ni dosegel naših krajev¹². Tako imamo na razpolago le mlajše najdbe, ki sodijo večinoma v pozno neolitsko in eneolitsko stopnjo in kažejo v keramiki mešanje prvotnih vzhodnih lengyelskih prvin z novimi oblikovnimi tokovi s severa. V to stopnjo sodijo bližnje seliščne najdbe v slovenskem Podravju na eni in koroške najdbe na drugi strani, prav tako pa tudi po avstrijski Štajerski in osrednji Sloveniji¹³.

Kamnite predmete iz Maribora lahko torej okvirno uvrščamo v to obdobje, vendar s poudarkom, da je ta uvrstitev le začasna in nezanesljiva. Zavedati se moramo namreč stare resnice, da vsak izdelek iz glajenega kamna nikakor ni nujno neolitski ali

Sl. 1. Arheološka karta prazgodovinskih najdišč. Seznam najdišč in najdb glej na strani 41!

eneolitski in je zato vsako preozko datiranje teh najdb lahko kaj malo prepričljivo¹⁷. V inventarju kamnitega orodja so bili res že, a precej na splošno, ugotovljeni določeni značilni tipi, ki pa nimajo tako popolne veljave, da bi jih lahko brez spremnega gradiva naselbinskih najdišč zanesljivo vezali na določen čas ali kulturo. Zato moramo mariborskemu kamnitemu gradivu že vnaprej odreči zanesljivo kronološko vrednost. Druga resna hiba dokazne moči teh najdb pa je njihov nezanesljivi najdiščni izvor. Med 38 kamnitimi predmeti, kolikor jih je znanih iz dosedanjih objav in večinoma tudi ohranjenih v muzejih, jih le 18 izvira iz kraja, pod katerim so vpisani. Te vrste najdb so v mariborskem kraju znane šele iz druge polovice 19. stol., ko je F. Pichler leta 1880 omenil prvo kamnito sekiro iz Pivole¹⁸. Do konca stoletja je bilo zbranih komaj 7 predmetov, nekaj jih je v naslednjih letih našel F. Ferk, drugi pa so prišli večinoma v mariborski muzej v poznejšem času¹⁹.

Zanesljivo ugotovljena najdišča od teh imajo le kopača iz gomil v Pivoli (T. 1, 13), fragmentirana sekira iz ulice her. Šaranovića (T. 2, 11), na Hočkem Pohorju, v Melju in na Piramidi ugotovljene najdbe, Ferkovi predmeti iz gomilnega grobišča pod Poštelo (T. 1, 2) in območja Radvanja, od novejših najdb pa lahko to trdimo le za kopačo iz območja Tezna (T. 1, 14), predmet iz bližine Mladinske ulice (T. 1, 6), kopači iz Brezja

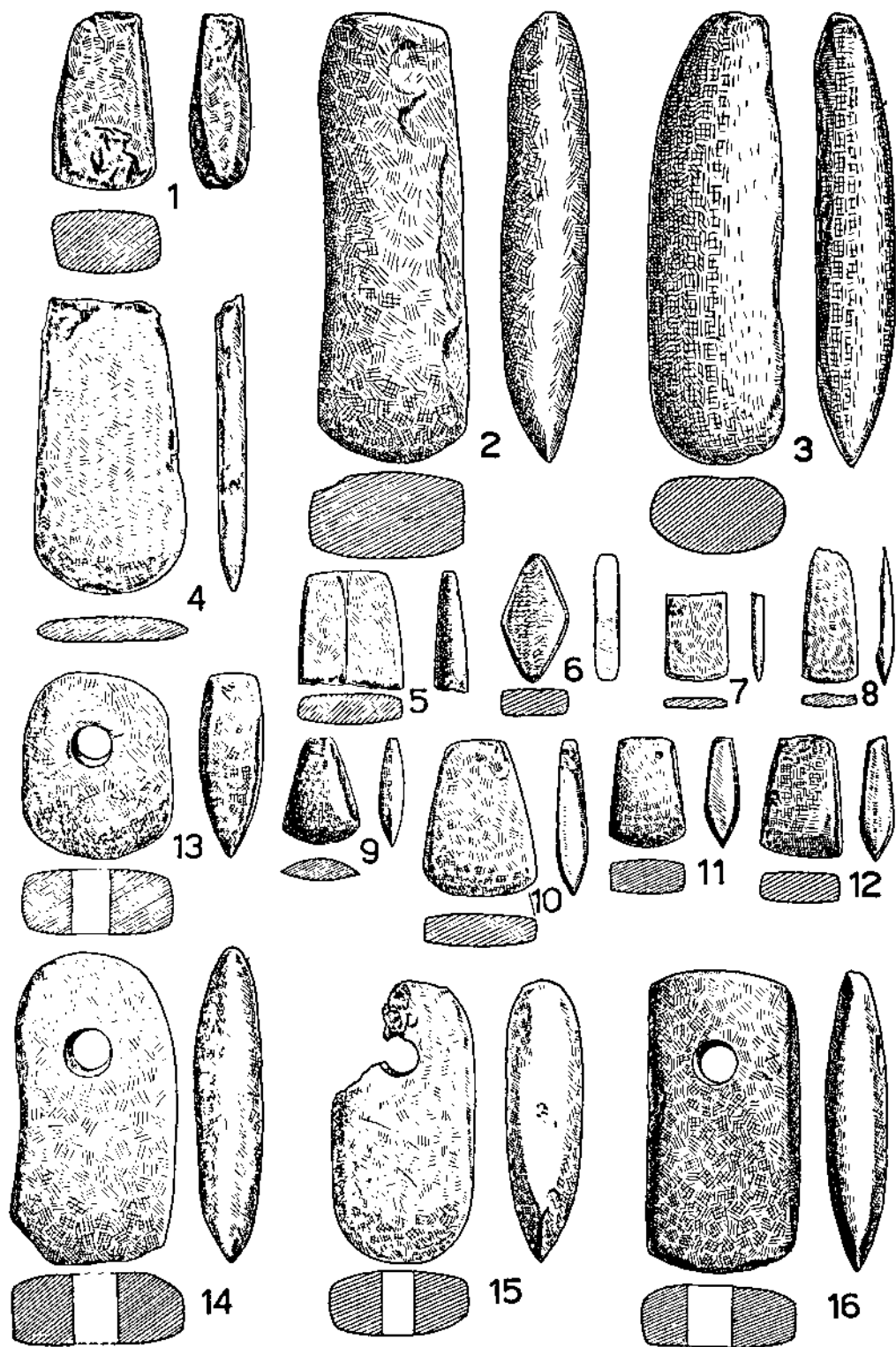

Tabela 1. Ploščate kamnite sekire, dila in kopače. Najdišča navedena v seznamu najdb. Vse 1/4.

in Zrkovcev (T. 1, 15—16), dleto (T. 1, 7) iz Hoč ter sekiri iz Cankarjeve ulice (T. 2, 2) in Stražunske doline (T. 2, 5)¹⁷. Tako za večino kamnitega orodja iz tega območja ne moremo z gotovostjo trditi, da vsak predmet res izvira iz kraja ali ulice, ki sta bila pri njem navedena, vendar pa lahko verjamemo, da je na teh krajih res bil najden vsaj podoben predmet in so tako bolj zanesljiva vsaj najdišča. To pa nas ne more niti posebno motiti, ker gre za najdbe iz majhnega naselitvenega prostora, kjer je razvrstitev posameznih tipov sekir bolj slučajna in nima posebne izpovedne cene za ugotavljanje morebitnih tokov naselitve ali kronoloških zaporedij.

Ob predpostavki, da izvira večina mariborskega kamnitega orodja vendarle iz neolitско-eneolitского obdobja, nas mora najprej zanimati njihova razporeditev po obravnavanem prostoru. Ta razporeditev seveda tudi ni brez slučajnosti, saj gre v vseh primerih le za naključne najdbe, ki verjetno niti niso vse ohranjene ali sploh znane, na mnogih krajih pa jih doslej morebiti le po naključju ni bilo. V tem smislu lahko naselitveni pomen teh predmetov obravnavamo le s pridržkom. Očitna je predvsem praznina osrednjega dela ravnine, višjih leg Pohorja ter gričevja in hribovja severno od Drave¹⁸. To več kot naključno dejstvo lahko presojamo kot dokaz, da so se ljudje gibali najbolj po ugodnih predelih ob reki in znožju gričevja. Čeprav še ne poznamo seliščnih ostalin, lahko domnevamo, da so se po teh legah tudi najraje naseljevali, saj nas v tem poleg rahlih domačih miglajev podpirajo tudi opazovanja sosednjih najdišč ob Dravi proti Ormožu in Dravinji do pohorskih znožij¹⁹. Sorazmerna gostota teh najdb na prostoru mariborskega mestnega jedra pa kaže, da je bila terasasta polica na severnem bregu Drave že zgodaj obiskana in se zato lahko čudimo, da pri številnih gradnjah tod nikoli niso odkrili tudi kakšnih zgodnjih seliščnih najdb. Podobno velja tudi za Kamnico, okoliš Limbuša, Pekar in Radvanja, a tudi za nižja pohorska pobočja pri Razvanju in Pivoli. Na vseh teh krajih kažejo poznejše najdbe naselitveno območje, ki se je ohranjalo skozi vso zgodovino.

Tako osredotočenje najdb kamnitih predmetov na nekaterih predelih mariborskega prostora nam kaže tudi naselitvene poti. Neolitaska naselitev se je širila v naše kraje spočetka predvsem z vzhoda in na tej poti sledila Dravi. Ta pot ob reki je brzkone vodila po robu najnižjih teras, torej na meji med suhiml prodnatiml tli in mokrotniml logi holocenskih obrežij, po črti, ki je bila v rabi vso zgodovino in je še danes poseljena z vrsto vasi. V mariborskem kraju je že po teh najdbah očitna dvojnost te poti in s tem tudi naselitve, ki je tudi sodobna urbanizacija še ni zabrisala, na pas ob Dravi in območje pod Pohorjem, ločena med seboj z območjem skoraj brez najdb. Ravno pomanjkanje očitnih povezav med obdravskim in podpohorskim območjem tudi v poznejših časih govori za to, da med njima ni bilo mnogo skupnega in da gre za dvoje vzporednih naselitvenih poti verjetno že v tem zgodnjem času. Drava je bila v tem času prej ločnica kot združujoča žila, čeprav ne vemo, kako so potekale poti ob nji proti zahodu po ozki dolini²⁰.

Lega dosedanjih najdb kamnitega orodja na prostoru mariborskega mestnega središča kaže, da je bil morebiti poseljen predvsem njegov vzhodni del²¹. Dokler ne bo več jasnosti o toku Drave v 2. tisočletju pr. n. št. in s tem o prvotni obliki njenih slovenjegoriških obrežij, ne moremo ničesar reči o poteh, ki so semkaj vodila po levi ali desni strani reke. Lega poznejših najdišč na Pobrežju bi podpirala domnevo, da je poglobitna pot vodila ob južnem bregu in nekje na robu pobreško-zrkovski terase imela prehod čez reko na nizko meljsko obrežje²². Zanimivo je omeniti, da na tej črti do Ptujja skoraj ni najdb kamnitega orodja, a tudi ne iz poznejših predrimskih obdobj, medtem ko se zdi slovenjegoriško obrobje v prazgodovini bolj poseljeno²³. Ključ za reševanje te uganke leži tudi na območju Mlakova in Dogaš, ki pa je za sedaj še brez prazgodovinskih najdb. Kamnito orodje je južno od Drave osredotočeno v Stražunu, poznejše najdbe pa so pomaknjene bliže k reki.

Pogled na karto prazgodovinskih najdišč (sl. 1) nas opozarja na odsotnost najdb po gričevju severno in vzhodno od Maribora. To gotovo ni naključje, in upravičeno lahko sodimo, da poseljenl prostor vsaj do pričetka rimske zasedbe ni segal na to območje, ki je bilo v zahodnem delu površ še težko prehodno. Najdbi kamnitega orodja na kamniški Vražji peči in mariborski Piramidi sta tik nad ravnino, torej očitno povezani z njo, pri čemer moramo pri Piramidi misliti tudi na možnost, da je bil predmet prinesen na ta vrh šele ob srednjeveški naselitvi in pozneje izgubljen²⁴. Terasasta rav-

nica med Kamnico in Meljem kaže torej že v najzgodnejšem prazgodovinskem obdobju očitno usmerjenost naselitve vzdolž reke, ne pa v notranjost gričevja, ki jo obdaja.

Naselitveni pas ob Pohorju sega v mariborski prostor z juga in kaže predvsem prvilučno lego prvih vzpetin nad ravnino med Hočami in Radvanjem. Poleg obeh kamnitih najdb z grobišča pod Pošto, predmeta T. 1, 2 in »gladilnega kamna« v graškem Joaneju je od tod znana še kopača iz ene izmed pivolskih gomil T. 1, 13 in dvoje ali več kamnitih sekir s pobočij Razvanjskega potoka, ki so najbrž izgubljene, ali pa se skrivajo za predmetoma T. 2, 9—10, vodenima kot razvanjske najdbe v mariborskem muzeju²⁵. Prav slednji bi lahko bili kašipot k iskanju ustrezne naselbine, saj so druge najdbe iz gomil prišle vanje z nasuto zemljo in tako poudarjajo predvsem obljudeno okolico²⁶. Onkraj ostrega obronka s Pošto se pojavljajo kamnite sekire šele pri Pekrah in Limbušu, kjer pod oznako »Gornje Pekre« lahko razumemo prav tako pohorsko znožje, najdba iz limbuške »Dobrave« pa kaže na gibanje tudi v bližini reke. Kamnita sekira z Mariborskega otoka ne pomeni naselitve tega kraja, temveč izvira verjetno skupno s poznejšimi kovinskimi najdbami iz naplavin Drave, kakršne so sicer običajne v obrečnih prodovih na ravninah vzhodno od Ptuja²⁷.

Tipološka razvrstitev kamnitega orodja iz mariborskega kraja ima sprito nezanesljivega izvora posameznih predmetov le okrnjeno vrednost. Vendar pa lahko iz preostalih najdb z zanesljivimi najdišči vendarle vidimo, da pripadajo večinoma tipom prevrtanega orodja, ki je za podonavske neolitske kulture značilno. To je glede na smeri širjenja naselitve tudi razumljivo in v vzhodnoalpskih predelih že znano²⁸. Med pogostimi najdbami se tudi v Mariboru pojavljajo preluknjane kamnite sekire raznih velikosti, od 22 cm dolge iz Stražuna (T. 2, 5) do običajnejših srednje velikih tipov iz Melja (T. 2, 3) in manjših. Druga precej razširjena zvrst so preluknjane kopače, kakršne so bile najdene ob pohorskem znožju v Pivoli (T. 1, 13) in na plodni ravnini med tezensko teraso in Dravo. Kopača T. 1, 14, najdena po podatkih inventarne knjige graškega Joaneja »v opekaru na Teznu«, izvira pravzaprav iz ležišč glin v Stražunu, kjer so nekdaž žgali opeko²⁹. Podobni najdbi na severovzhodni strani stražunskega »otoka« ob Dupleški cesti v Brezju (T. 1, 16) in na njivah pri Zrkovcih (T. 1, 15) sta prav tako tipična predstavnika kamnitega orodja, s katerim po navadi tolmačijo neolitsko motično poljedelstvo³⁰.

Vprašanje rabe posameznih zvrsti kamnitega orodja pa še vedno ni docela razjasnjeno, da ne bi zbuvalo dvomov. Že ob tipoloških preverjanjih velikih preluknjanih predmetov so se razvile še nezaključene polemike o tem, da so jih uporabljali kot rala pri oranju³¹. V novejšem času se je pričel ta dvom razširjati še na druga orodja, med njimi tudi na ploščate kopače, pri katerih so začetne prelukave pokazale, da nimajo takih sledov uporabe, kot bi jih od kopanja v zemlji morale imeti³². V prld poljedelske rabe bi pri mariborskih najdbah govorila že razvrstitev skoraj izključno po ravninah, kjer še danes uspešno obdelujejo zemljo, kot vidimo tudi v ostalem Podravju. Pomisleke zbuja zlasti pri večjih orodjih način pritrdjevanja na držaj, ki je kljub večinoma ozkimi luknjam v predmetih moral biti dovolj trden in zanesljiv, da je omogočal rabo. Zanimivo je tudi, da pri kopačah skoraj ni takih primerkov, ki bi bili pri luknji odlomljeni, kot nam to kažejo sekire, namenjene za obdelavo lesa. Večje sekire, kakršni sta še docela »nova« iz Stražuna (T. 2, 5) in podobna nezanesljiva najdba iz Melja (T. 2, 3), a tudi nekatere manjše, so bile zaradi ozkih lukenj in predeblih rezilnih delov za sekanje neprimerne. Nejasna je tudi uporabna vrednost 24 cm dolgega nepreluknjane predmeta izpod Pošte (T. 1, 2) in podobne nezanesljive najdbe iz Peka (T. 1, 3). V glavnem pa tudi mariborsko kamnito orodje ne kaže grobih površinskih sledov uporabe drugod kot na rezilih, ki so pri kopačah večinoma le otopela in okrušena, pri sekirah pa zraven tega še včasih odlomljena.

Med preluknjanim kamnitim orodjem edino sekira T. 2, 2 iz Cankarjeve ulice po svoji obliki ne sodi v podonavski okvir. Zato bi bilo možno, da bi v primerjavi s podobnimi najdbami v soseščini sodila med tiste »nordijske« tipe, ki so se v daljšem časovnem razdobju širili med podonavske kulture in dosegli tudi predalpske kulturne skupine na našem ozemlju³³.

Nepreluknjani kamniti predmeti iz Maribora so razen najdbe izpod Pošte in najdbe pri Mladinski ulici (T. 1, 6) vsi nezanesljivega izvora, zato naj bo omenjeno le, da po sedanji evidenci mariborskega muzeja prpadajo različnim tipom ploščatih sekir in dlet (T. 1), kakršne so znane iz neolitskih naselbin, a tudi iz najdišč iz kovinskih

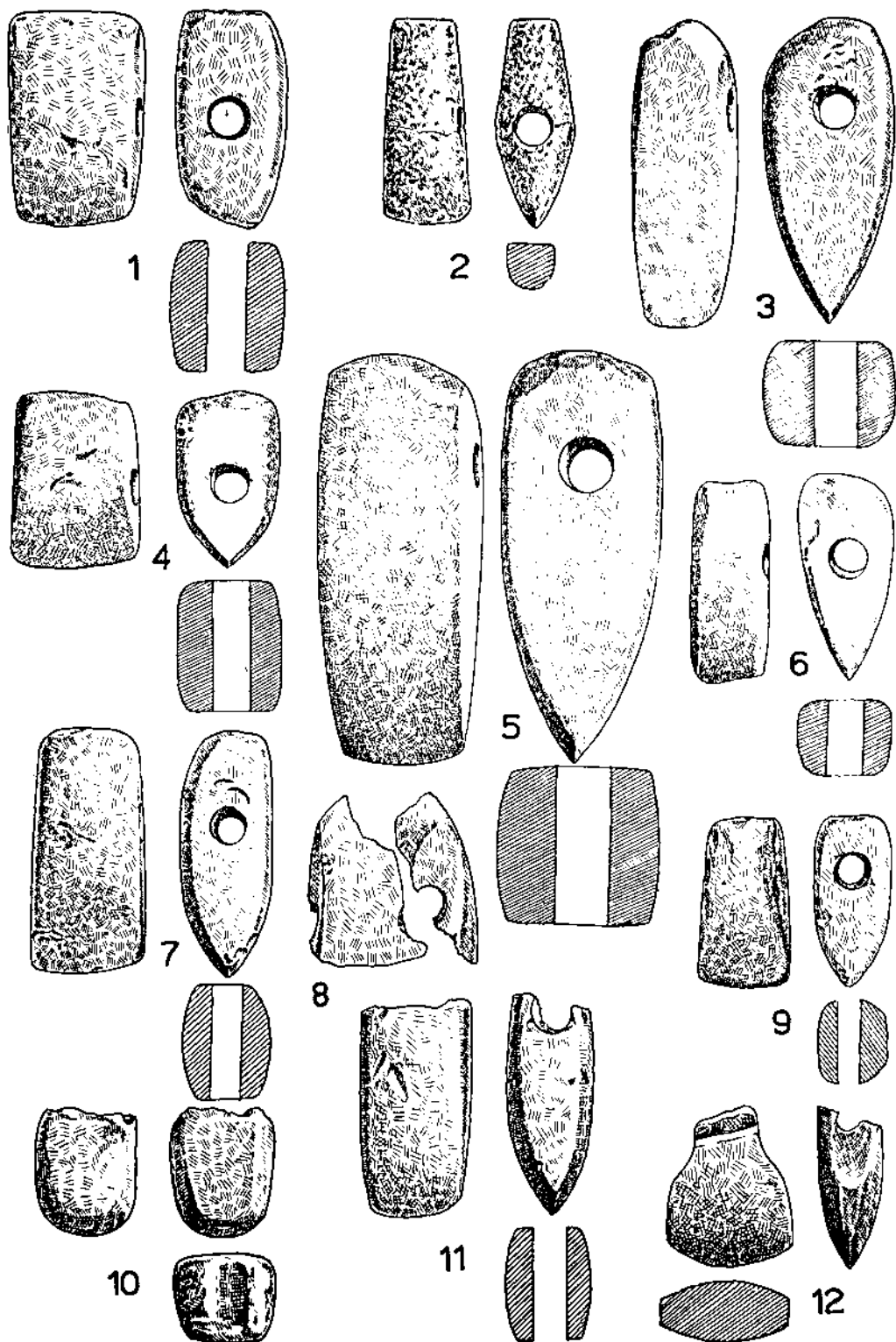

Tabela 2 Preluknjane kamnite sekire. Najdišča navedena v seznamu najdb. Vse 1/4.

dob³⁴. Kot uporabni predmeti so prišli v poštev v glavnem le za obdelovanje lesa in kosti pri izdelovanju različnih orodij, zato so prelomljeni kosi redki, rezila le topa, pri nekaterih drobnih predmetih pa včasih še čisto ostra.

Mariborske kamnite najdbe se po gostoti in tipih, razen morda z večjim odstotkom kopač, v ničemer posebno ne ločijo od ostalega vzhodnega Podravja ter avstrijskega Pomurja in Porabja, kjer je takih najdb največ. Gostota najdb na ožjem mestnem območju na levem bregu Drave je sicer nekoliko večja kot v sosednjih krajih, a jo kaže pripisati tudi večjim možnostim odkritij na tesno pozidanem terenu. V okolici so najdbe česče še pri Kamnici, med Stražunom in Zrkovci ter ob Pohorju, a v celoti gledano nič gostejše od območja med Ormožem, Ljutomerom in Tomažem, ki je v tem pogledu najbogatejši predel Slovenije. Vsekakor lahko ne glede na trenutno odsotnost seliščnih ostalin zatrdno sklepamo, da je bil tudi mariborski prostor naseljen vsaj že v obdobju »škocjansko-jasinjske kulture« okrog leta 2000 pred n. št.³⁵.

Kakor naselitev tako so tudi poglobitveni kulturni tokovi v tem obdobju dosegli Maribor in ves jugovzhodnoalpski prostor vzhoda. To sprejemanje novih ljudstev iz panonske smeri je značilno za Maribor in vse vzhodno Podravje in Pomurje skozi vso prazgodovino do prihoda Rimljanov, s čimer se ta predel Slovenije razlikuje pozneje že od Celjske kotline ali Koroške. To pa bi veljalo tudi za neko morebitno, danes še neugotovljeno starejšo naselitev, ki naj bi bila novim tokovom prispevala domačo kulturno podlago³⁶. Do podrobnejših in zanesljivejših ugotovitev o najstarejši naselitvi mariborskega kraja pa danes samo na podlagi raztresenih najdb različnega kamnlega orodja ni mogoče priti.

Prav tako, če ne še bolj, je to nejasno v poznejši bronasti dobi do časa okrog leta 1000 pr. n. št., ko se šele pojavijo množične najdbe, ki izpričujejo gosto naselitev Podravja z morebiti že etnično opredeljivim ljudstvom. Razen posameznih kamnitih predmetov, ki so bili v rabi dalj časa, kot lahko sklepamo po njihovi splošni tipološki pripadnosti, je iz srede in druge polovice 2. tisočletja pr. n. št. v Mariboru le malo najdb. Če med njimi ni nobene seliščne točke, nas to v primerjavi s poprejšnjo, s posamičnimi najdbami bogatejšo dobo ne sme presenečati. Kot poprejšnja je tudi bronasta doba čas velikih ljudskih gibanj, ki so iz raznih smeri dosegla mariborski prostor, čeprav tu najbrž niso nastale stalne naselbine. Prvo izmed njih, ki je morda doseglo tudi Maribor vsaj na prehodu, je naselitveni val »vučedolske« ali »slavonske« kulture, ki se je ob Dravi uveljavil na eni strani na Ptujskem gradu, na drugi pa na Koroškem, medtem ko so v osrednji Sloveniji zanj značilna kolišča na Ljubljanskem barju, vsaj kot kulturni vpliv (s keramiko) pa je dosegel tudi spodnjeavstrijsko Podonavje³⁷. Drugo gibanje je razširjanje tako imenovane »licenske keramike« iz njenih središč na severnem Gradiščanskem in na vzhodnem obrobju dunajske kotline, ki je na južni poti do Ljubljanskega barja doseglo tudi Podravje in je v Mariboru dokumentirano s skromno najdbo vrčka (sl. 2) iz Smoletove ulice na desnem bregu Drave³⁸. Iz skromnih zapiskov v stari inventarni knjigi Muzejskega društva je mogoče ugotoviti le, da je bil najden »pri odkopavanju zemlje zaradi razširitve te ulice«, ni pa znano, ali je poleg te cele posodice bilo v zemlji še kaj drugega. Kakor so posamične najdbe keramike brez zveze z ostanki naselja ali grobov redke, tako zbuja ta nepoškodovani vrček brez drugih spremnih najdb še večjo pozornost³⁹. Njegovo najdišče prvič opozarja na visoki južni breg Drave, odkoder z izjemo pozneje omenjene bronaste sekire in nezanesljivih posamičnih antičnih najdb ni nobenih drugih sledov obljudenosti. Prvo vprašanje, ki se nam ob tem zastavlja in ki nanj še ne moremo odgovoriti, je v tem, ali je najdba dospela na ta kraj po poti ob Dravi ali na poti prek Drave. To bi bilo pomembno za ugotovitev prehoda čez reko na poznejšem srednjeveškem in skoraj gotovo tudi že antičnem mestu, medtem ko starejše najdbe govore bolj za prehod v Melju. Najdbe »licenske« keramike so se res širile prek Podravja proti jugu, vendar, podrobneje gledano, ni dokazov za obstoj take smeri ob srednji Muri in prek Maribora. V prazgodovini se je taka vplivna smer od severa proti jugu na tem območju izoblikovala po zahodnem robu panonske nižine in je dosegla Slovenijo nekje pri Radgoni, odkoder je bila najbrž predhodnik poznejše »jantarske poti« prek Slovenskih goric proti Celjski kotlini. V tem smislu je mariborski vrček lahko došel semkaj s stranskimi obhodi terena, ki je bil ob Dravi navzgor do falske soteske vselej vabljen⁴⁰.

Po obliki ima ta posodica številne primerjave na sosednjih najdiščih in predstavlja najznačilnejši tip »licenske« keramike, znan zunaj svojega izhodiščnega območja v

Sl. 2. Zgodnjebronastodobni vrčec iz Smoletove ulice (v mariborskem muzeju).

jugovzhodnih Alpah še v več primerih iz Vindije, v fragmentih z Ljubljanskega barja in najbrž tudi iz Strappelkogla v Labotski dolini, kot posamična najdba še iz S. Salvatorja pri Brežah in kot pomembna vplivna oblika še v drugih smereh⁴¹. Za njen okras je pomembno, da so poševne črtice odtisov med seboj oddaljene bolj kot v večini drugih primerov, v glavnem 1,5 mm, kar lahko izvira le od vtisov okrog paličice ovite niti. Okras na ljakastem vratu ne sestavlja posameznih skuplin s črtami vtisov, temveč podobno kot pri dveh slličnih vrčih iz Vindije in S. Salvatorja ter fragmentih z Ljubljanskega barja v gostih enakomerno vzporednih vrstah pokriva ves vrat⁴². Glede tehnološke izdelave okrasa naj bo omenjeno, da potekajo črte od desne strani ročaja nepretrgano v dolžini 15,5 cm do druge strani posode, kjer pa ne dosežejo v enem ročaja, temveč se nehajo 5,5 cm pred njim, začetek podaljška pa je v prekrivanju vtisov jasno viden. Štiri enake vzporedne črte na ročaju so ohranjene v gornjem delu. Navidezna lokalna posebnost v okrasu pa nam ob dosedanjih redkih primerjavah še ne daje nobenih podatkov o natančnejšem kraju nastanka te posodice, a tudi kronološko bi jo lahko le s pridržkom uvrstili med starejše tipe »licenske« keramike⁴³. Mnenja o izvoru te keramike sta navedla že P. Korošec in H. Ulreich, ko povzemata ugotovitve številnih drugih piscev, vendar pride za mariborsko najdbo bolj v poštev njena kronološka opredelitev, pri čemer bi se na podlagi okrasa kljub še neenotnemu datiranju morebiti smeli odločiti za zgodnejši čas, torej pred stopnjo A 2 bronaste dobe (okrog 1700 pred n. št.)⁴⁴.

Druga najdba iz rane bronaste dobe, ki je vrčku iz Smoletove ulice časovno zelo blizu, je bila najdena 40 let poprej le dobrih 300 m stran. Takrat so namreč pri gradnji nekdanje kavalerijske kasarne našli bronasto sekiro z robniki, ki je potem dospela v graški Joanej (T. 3, 1). Sedaj ni več ugotovljivo, ali je šlo le za posamično najdbo, ali pa so prišli na dan še drugi predmeti. Za drugo možnost bi govorila »pri gradnji delavskih stanovanj« tam v bližini najdena puščična ost, ki je bila prav tako izročena graškemu Zgodovinskemu društvu, a je danes v Joaneju ni več mogoče ugotoviti⁴⁵. Prisotnost vseh treh najdb na območju, od koder ni znanih starejših in do-rimske dobe tudi ne poznejših najdb, kljub možnim slučajnostim govori za to, da je visoki južni dravski breg v tem obdobju imel določen pomen, če ne za naselitev, pa vsaj kot prehodno ozemlje. Osamljena najdba bronaste sekire lahko še manj kot vrčec služi za dokaz naselitve, kakršna je od konca neolita do pozne bronaste dobe v širši sosesčini za sedaj le bolj domnevana, zato pa nam nedvomno priča o obljudenosti mariborskega kraja⁴⁶. Lahko bi jo imeli celo za izraz trgovanja, ki je za to obdobje že dokazano z založnimi najdbami, kar le poudarja prehodni pomen Dravskega polja⁴⁷. Toda vse

to so samo posplošene ugotovitve, od katerih ostane za sedaj najvažnejše to, da tudi mariborski desni breg Drave v prazgodovini ni bil docela neobljuden, čeprav je videti njegov pomen mnogo manjši kot terasasta ravnina na levem obrežju ali območje pod Pohorjem.

Sekira T. 3, 1 tipološko sodi med tiste zgodnje oblike bronastega orodja, ki so sledile prvim ploščatim neolitskim orodjem sličnim bakrenim sekiram in pomenile z novo tehniko ulivanja ter mešanja dveh rud v novo kovino pomemben napredek v zgodovini človeštva⁴⁸. Neposrednih primerjav imamo na razpolago v sosednjih pokrajinah le malo, tem bolj, ker večina posamičnih najdb še ni objavljena. S svojo kratko obliko je bližje ploščatim predhodnikom iz ljubljanskega prostora, po vitkosti pa se približuje znanim južnoavstrijskim najdbam, čeprav ima zaobljen rezilni del že bolj razširjen⁴⁹. Vendar ima to spričo »mednarodnega« značaja oblik kovinskih sekir od podobnih oblik iz bakra do podobnih najdb iz srednje in celo že pozne bronaste dobe le majhen pomen in prav zato je Schmidova opredelitev mariborske sekire v bronasto dobo A 2 lahko točna ali pa tudi ne⁵⁰.

Z opisanimi predmetoma je starejše obdobje bronaste dobe v Mariboru tudi že izčrpano. Iz srednje stopnje B—C (1550—1300 pr. n. št. po Pittioni) tod ni nobene najdbe, če izvzamemo pri vrhu odlomljeno bronasto plavutasto sekiro iz Kamnlce (T. 3, 2), ki pa kot tip in kot posamična najdba traja še v pozno bronasto dobo, tako da je nikakor ni mogoče zanesljivo opredeliti⁵¹. Zato moramo to najdbo še bolj previdno kot poprejšnjo presojati kot dokaz obljudenosti mariborskega kraja v času srednje-bronastodobne kulture gomilnih grobov, ki je sicer z redkimi seliščnimi in grobnimi najdbami segla iz nižjeavstrijsko-gradlščanskega območja tudi v doline ob Dravi in Muri⁵². Lega do sedaj poznanih najdišč, med katerimi je le troje grobnih oziroma seliščnih najdb, kaže običajne smeri širjenja te nove naselitve ob Muri na Koroško in srednjo Štajersko, medtem ko najdbe v vzhodnem Podravju med Ormožem in Brinjevo gorjo bolj nakazujejo vzhodnejšo smer. Verjetneje pa je bil mariborski prostor živahneje obljuden šele v pozni bronasti dobi stopnje D, ki jo v sosesčini oznanja najstarejši val založnih najdb iz 13. stoletja pr. n. št. (po Müller-Karpeju)⁵³. To je hkrati tudi začetek novega kulturnega obdobja v evropski prazgodovini, kulture žarnih grobišč, ko tudi Maribor z bogatimi grobnimi najdbami, a še vedno brez znanih naselbin, stopi iz anonimnosti v središče dogajanj v Podravju.

Šele najnovejša raziskovanja so toliko izluščila odločilni pomen tega obdobja, da je v prazgodovinski periodizaciji dobilo iz okvira bronaste dobe segajoče samostojno mesto, medtem ko so mu poprej pogosto pripisovali — zaradi prvih železnih najdb — prehodno vlogo. To se še danes kaže v oznakah kulturnih (in kronoloških) stopenj, ki jih je že leta 1900 uveljavil P. Reinecke in obsegajo poleg bronastodobne stopnje D predvsem dvojce najstarejših halštatskih A in B⁵⁴. Ne glede na to pa gre pri obdobju kulture žarnih grobišč za izrazito nove pojave v načinu pokopa, novo znano stvarno kulturno gradivo in — nove obsege naselitve v Evropi, ki se — vsaj pri nas — bistveno razlikujejo od predhodne kulture gomilnih grobišč, a se kontinuirano nadaljujejo v poznejše obdobje⁵⁵.

Na širšem mariborskem območju je bilo prvo grobišče tega obdobja — v Rušah — odkrito že leta 1873, a v svoji stratigrafsko dokaj natančni obdelavi tega najdišča G. Wurmband leta 1879 še ni mogel prek okvira nedoločnih spoznanj tistega časa in je očitno predrimske ruske najdbe pripisal Keltom, kronološko pa je najdišče raztegnil še v antiko⁵⁶. Druga najdba te vrste so bili v letih 1899—1907 odkopavani žarni grobovi v Radvanju, ki sicer do danes niso doživeli podrobne obdelave, vendar jih je šele P. Schlosser leta 1913 pripisal starejši halštatski dobi 8. stoletja pred n. št., kar je nato leta 1925 W. Schmid podrobneje opredelil kot »prehod iz bronaste v železno dobo« (1000—850 pred n. št.) in jih povezal s plemenom »ilirskih Venetov«⁵⁷. Te sheme se je držal tudi F. Baš, ko je v letih 1932—1933 poročal o tedaj odkritem »zgodnjehallstatskem« oziroma »hallstattschem« planem grobišču v Mariboru, leta 1939 pa o »planem grobišču z žarami iz prehoda bronaste dobe v hallstattske« na Pobrežju⁵⁸.

V povojnem pisnjaku o teh in novih najdbah so domači pisal ohranili tako opredelitev s tem, da so žarne grobove večinoma etnično opredeljevali kot ilirske, ne da bi bili to opredelitev podrobneje argumentirali⁵⁹. Medtem ko se je absolutna časovna meja opredeljevanj mariborskih žarnih grobišč ustalila na stopnji B med 1000 in 700, je R. Pittioni pri obravnavanju avstrijskih najdb »kulture žarnih grobišč« v okviru svoje

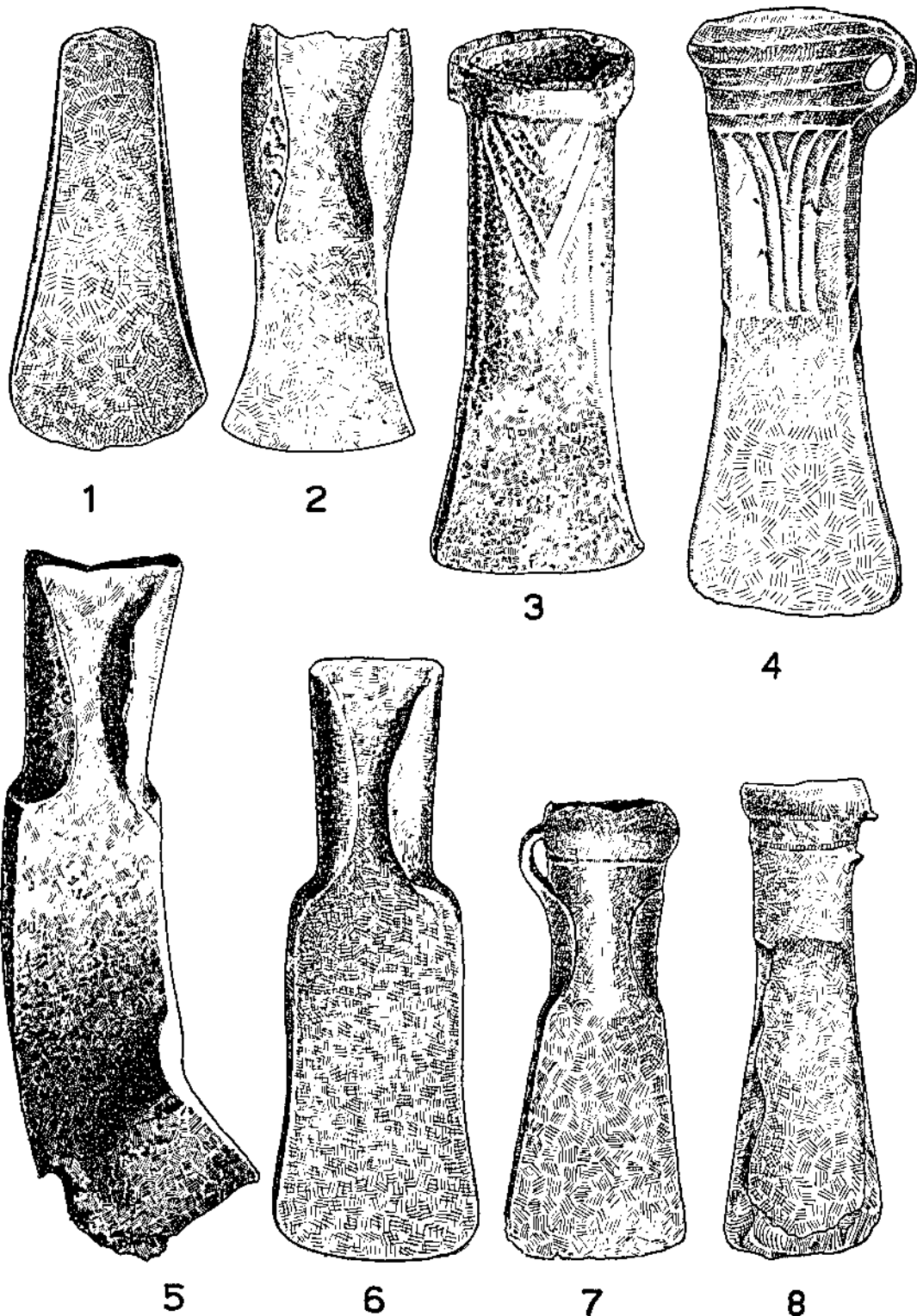

Tabela 3. Bronaste sekire: 1 Maribor — Jezdarska ulica, 2 Kamnica, 3 neznano najdišče, 4 Hoško Pohorje, 5–6 Kamnica — Mariborski otok, 7 Maribor — Mladinska ulica, 8 Pivola. Vse 1,2.

na novo zasnovane periodizacijske sheme »zgodnji metalik« opozoril, da je to iz antičnih virov retrogradno interpretirano ilirstvo v tem obdobju treba razumeti kvečjemu kot rano- oziroma protoilirstvo, pripisovanje žarnih grobov Venetom pa je zavrnjeno⁶⁰. H. Müller-Karpe pa je na podlagi žarnega grobišča v Kehlheimu na Bavarskem, a tudi Ruš z vodoravno stratigrafijo razčlenil mlajše obdobje kulture žarnih grobišč v tri faze Ha B stopnje, a se je pri tem vzdržal slehernih etničnih opredelitev, kar je za najnovejše arheološko raziskovanje v zvezi s problemom Ilirov značilno⁶¹.

Bogate žarnogrobiščne najdbe v mariborskem in graškem muzeju ter številna literatura, ki jih je ob intenzivnejšem proučevanju tega obdobja v povojnih letih zajela, dajeta tako po eni strani dovolj podatkov za povzemanje sedanjega stanja raziskovanja, po drugi strani pa nam omogočata v tem orisu izpustiti podrobnejše obravnavanje posameznih predmetov ali skupin⁶².

Za mariborska žarnogrobiščna najdišča je najbolj značilno, da med njimi doslej ne poznamo naselbin in da torej obsegajo le troje grobišč ter poleg nekaj posamičnih predmetov še dve založni najdbi na Hočkem Pohorju in v Peklu. To pomanjkanje seliščnih najdb ni toliko ovira pri kronološkem in kulturnem razčlenjevanju tega obdobja, temveč predvsem v lokalnem topografskem proučevanju naselitve. Najbližje naselbine tega časa na Ptujskem gradu, v Ormožu, Križevcih pri Ljutomeru, na Radgonskem gradu in Brinjevi gori pri Zrečah bi sicer lahko bile kašipot k iskanju ustreznih seliščnih točk na utrjenih višinah tudi v mariborskem kraju, vendar za to tukaj nimamo zadostnih podlag. Doslej o tem ni nobenih, niti posamičnih najdb, nobenega zadovoljivega izročila, pa tudi terenske prilike nas puščajo pri tem iskanju močno v dvomih. Grobišče ob Mladinski ulici leži sicer v bližini gričevja, toda ozka slemena teh obrobnihih grebenov s svojimi strmimi pobočji že sama po sebi dajejo kaj šibke možnosti za večje naselbine, povrh tega pa od tam doslej ni znanih nobenih najdb. Še najprej bi pri iskanju višinskih naselbin prišla v poštev 1 km oddaljena Piramida z nekaj posamičnimi najdbami, ugoden prostor pa daje dovolj široka ravnica na vrhu Meljskega hriba, le da je za to grobišče preveč oddaljena in je vsaj po odprtih njivskih površinah brez najdb⁶³.

Ugodnejše možnosti ima žarno grobišče pod pohorskim znožjem za opekarno v Radvanju, kjer leže nad ravnico ugodni terasasti pomoli, nekoliko bolj oddaljene pa so terasaste ravnice proti Pekrski gori, a tudi od tam ni nobenih sledov⁶⁴. Ker leži radvanjsko žarno grobišče tudi skoraj tik pod 250 m višje ležečim gradiščem Poštelo, bi pri iskanju naselbine smeli upoštevati tudi to možnost, vendar neposrednih dokazov za sočasni obstoj in medsebojno zvezo še ni⁶⁵.

V nasprotju s poprejšnjima leži žarno grobišče na Pobrežju sredi terasaste ravnine, oddaljeno približno 2 km od vzpetine »stražunskega otoka«, roba tezenske terase in gričevja onkraj Drave. Ker spričo velikosti in značaja Drave ni verjetno, da bi imela višinska naselbina grobišče onkraj reke, a tudi na višinah teras proti Teznu ni terenskih znamenj ali seliščnih najdb, nam tu skoraj ne preostane nič drugega, kot verjeti v naselbino na ravnini nedaleč od grobišča, skrito pod sedanjimi njivami, najverjetneje v smeri proti vltom pitne vode pod zrkovsko teraso.

Nikakor namreč ni nujno, da bi mariborskim grobiščem pripadajoče naselbine morale biti na utrjenih vzpetinah. Pomanjkanje podlag za iskanje ustreznih mest v mariborskem kraju je sicer res skrivnostno, če upoštevamo splošno težnjo tega časa po naseljih v višjih, varnejših legah, v bližnji soseščini pa to, koliko so se prebivalci morali truditi, da so npr. obdali z mogočnim okopom rob visoke terase v Ormožu, ali da so sredi ravnice ob stari strugi Mure pri Križevcih deloma celo nasuli in utrdili »Gradišče« na sedanjem pokopališču⁶⁶. Toda nekatere primerjave bi vendarle lahko pomenile migljaj, da so žarnogrobiščne naselbine na mariborskih tleh bile morebiti tudi na manj utrjenih ravninskih tleh. Tako so bili pred zadnjo vojno odkriti v Rušah sledovi prazgodovinske naselbine ob robu terase ruškega potoka na ravnini med žarnima grobiščema⁶⁷. Podobne najdbe so bile po vojni odkrite tudi nedaleč od žarnega grobišča na Hajdinu pri Ptuj, čeprav prvim sondam potem niso sledila načrtnejša raziskovanja⁶⁸. Pa tudi seliščne najdbe v Tillmitschu pri Lipnici izvirajo iz ploskega pobočja tik nad ravnino⁶⁹. K tem primerjavam pa bi lahko vsaj kot opozorilo pritegnili še izročilo o domnevno žarnogrobiščnih najdbah pod ježo terase med Partizansko in Sodno ulico, čeprav so jih večinoma pripisovali še neznanemu grobišču. Pozornost pa bi

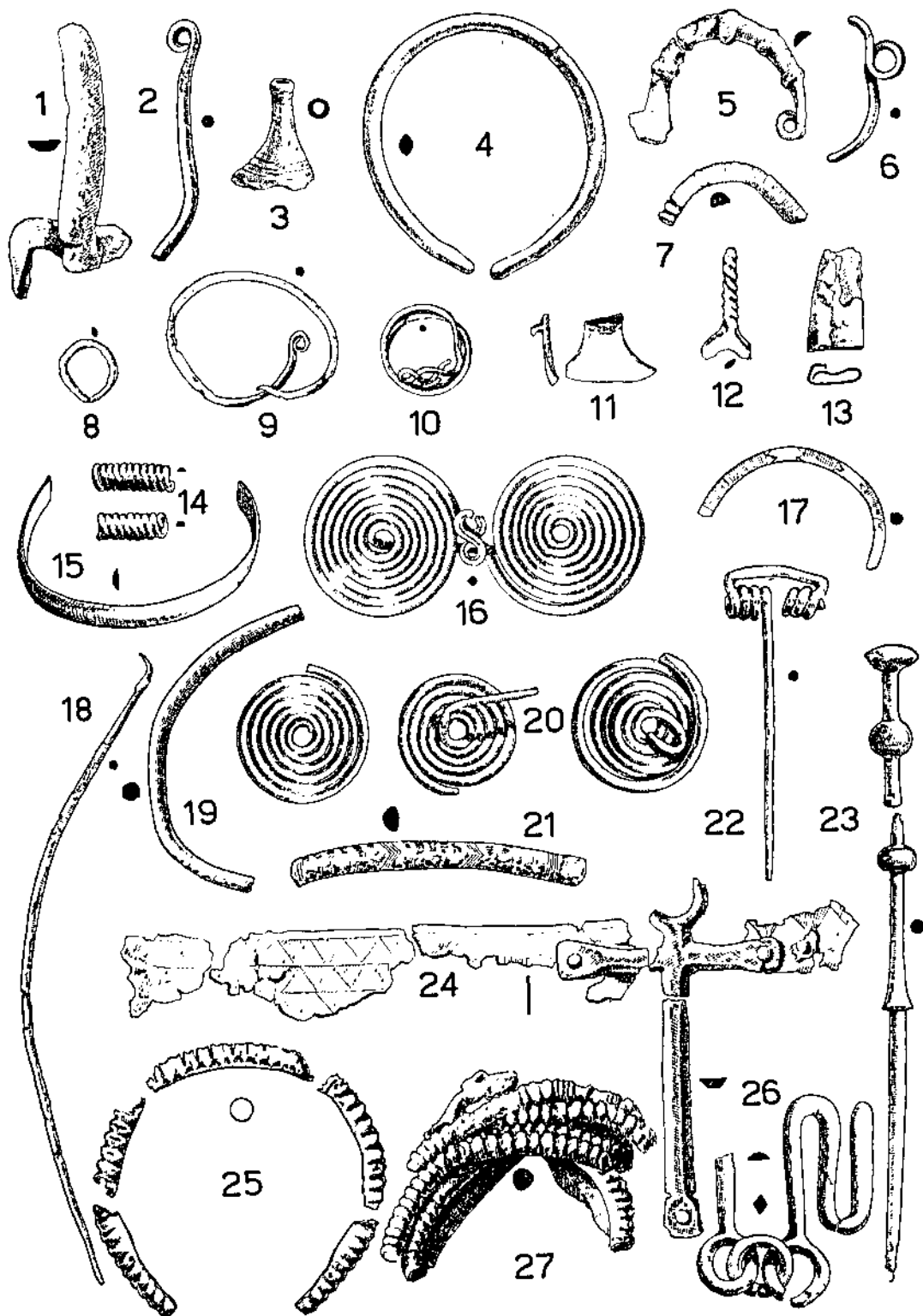

Tabela 4. Bronasti predmeti, verjetno iz grobov v Sp. Radvanju (1–13), Pivole (14–23) ter gomili pri Razvanju (24–25) in pod Poštelo (26–27). Vse 1:2.

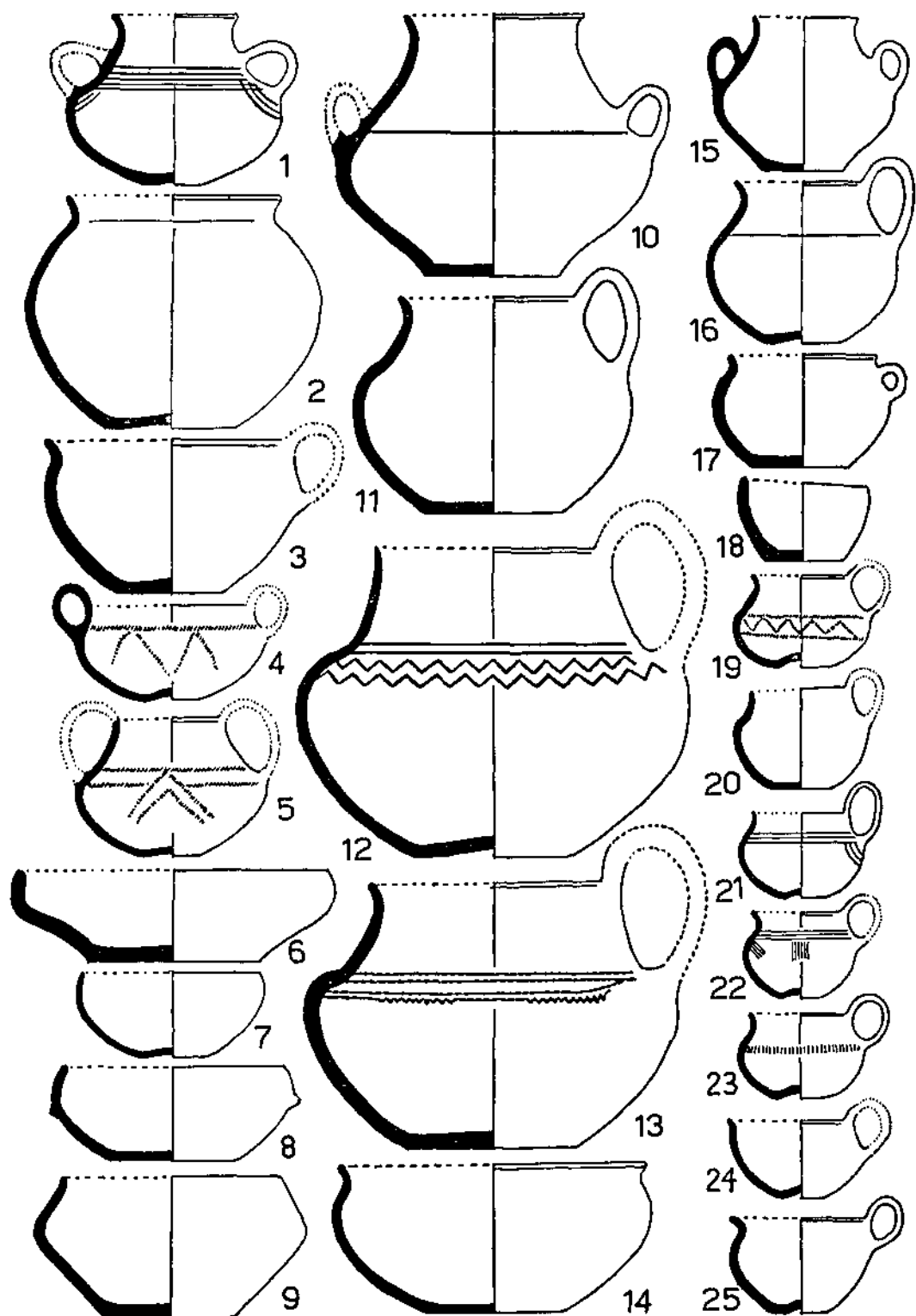

Tabela 5. Keramika iz žarnega grobišča v Sp. Radvanju (1-23) ter iz grobov v Pivoli (13, 24) in pod Poštelo (25). Vse 1/4.

pri tem iskanju zaslužilo tudi še nepozidano ozemlje (sadosnosniški nasad) tik pod Kalvarijo⁷⁰.

Za naselbine v ravnini bi govorile tudi istodobne naselbine ob bregovih Une pri Rlpču in na Savi v Donji Dolini v Bosni, čeprav je videti, da za take obrežne naselbine Drava tudi v Mariboru ni dajala možnosti⁷¹. Vsekakor se je sprlo tega tu ustalilo mnenje, da gre pri mariborskih (in ruških) žarnih grobiščih za naselitev v ravnini, kar bi na plodnih tleh pričalo za ustaljene poljedelske rodove, utrjene naselbine na višinah — gradlšča pa je W. Schmid na Pošteli in drugod pripisoval šele prvim vpadom Keltov⁷². Dokler nam torej srečno naključje ne odkrije vsaj ene izmed treh pričakovanih naselbin, ostaja vprašanje žarnogrobiščne naselitve v mariborskem prostoru odprto.

Od treh grobišč z žarnimi grobovi v Mariboru ni bilo doslej nobeno preiskano v celoti, kar pomeni novo oviro pri podrobnejšem časovnem in kulturnem opredeljevanju najdb, saj je treba računati z neznankami. Najdbe iz Radvanja so v letih 1903 do 1907 prihajale v muzej nekontrolirano kot zbirateljsko blago, zato o tem grobišču ni znana niti lega na parceli, ne število grobov in seveda tudi ne njihovi opisi. Najdbe od tam moramo zato obravnavati le kot celoto, pri čemer je zanesljivega izvora le keramika (T. 5), za poprej neinventarizirane bronaste predmete pa tega ni mogoče brez pridržka trditi (T. 4, 1—13)⁷³.

Nič boljše ni z grobiščem ob Mladinski ulici. V svojih poročilih o odkrivanju grobov F. Baš ni podal nobene skice tlorisa, tako da lahko le iz opisa povzemamo, kako se je grobišče širilo v približno 50 m širokem pasu od jugozahoda proti severovzhodu

Sl. 3. Pogled na troje grobov z žarni na Pobrežju v značilni legi v profilu odkopanega terena.

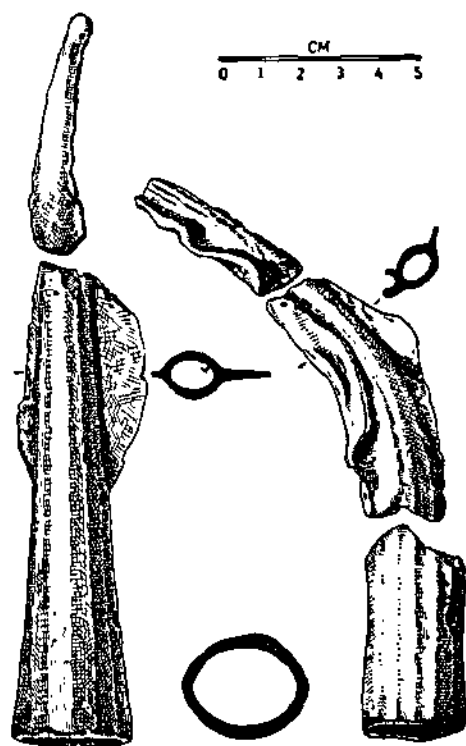

in je bilo po negotovem sklepanju vsaj 150 m dolgo. Po nezanesljivi cenitvi bi bilo morebiti obsegalo 7500 kvadratnih metrov površine, raziskano pa je bilo 3500 kvadratnih metrov ali približno polovica⁷⁴. Ker so bila na preiskanem prostoru tudi prazna — že uničena mesta, lahko menimo, da ugotovljeno število grobov — 253 — najbrž ne presega mnogo polovice celotnega števila ter bi tako smeli, seveda brez trdnih podlag, domnevati tod približno 400 grobov. Žal o odkopanih grobovih ne razpolagamo niti s seznamom najdb, niti s tlorisom in je zato to grobišče za notranjo kronologijo in socialno razčlenitev praktično neuporabno⁷⁵.

Tudi odkrivanje žarnih grobov na Pobrežju ni potekalo v okoliščinah, ki bi omogočile zanesljivo podobo tega najdišča. Del najdb je bil nekontrolirano zbran že pred vojno, tako da lahko nastopa le kot nezanesljiva celota s približno znanim mestom najdbe na parceli. Tudi po vojni je prišel del najdb v muzej naknadno po nestrokovnem odkopu, brez podatkov in močno fragmentiran, saj je bil večji del keramike uničen. Z načrtnimi izkopavanji od leta 1952 dalje je bila preiskana le skromna površina 260 kvadratnih metrov s 180 grobovi, najbrž na sredi grobišča, ki se je očitno širilo v prav tako do 50 m širokem pasu od severozahoda proti jugovzhodu, ne da bi bila že ugotovljena njegova dolžina⁷⁶.

Za sedaj torej edino grobovi na Pobrežju dajejo fragmentaren vpogled v notranjo sestavo grobišča in jih je tako mogoče izkoristiti za proučevanje. V glavnem pa se bistveno ne razlikujejo od najdb na drugih grobiščih niti po obliki, niti po vsebini in ne po posebnostih. Po grobišču so bili raztreseni v domnevnih gručah, v polovici so bile male, v dobri tretjini velike žare, v drugih so bile le pridevne posode, črepinje ali pepel. Manjši del grobov z žarami je bil tudi pokrit s kamnito ploščo ali prodniki, vsi pa so imeli očitno le po en pokop (sl. 3). Število pridevnih posod je doseglo 7, bronasti pridevki pa 9 predmetov. Grobovi z najštevilnejšimi pridevki so bili večinoma ženski, često z malimi žarami, najbogatejši pa v velikih žarah, ležali so po vsem grobišču in so v severozahodnem delu preiskanega prostora sestavljali lastno skupino. Moške in otroške grobove je bilo mnogo težje ugotoviti. Dozdevne skupine grobov že zaradi različnih starosti posameznih grobov pomenijo najbrž družinska grobišča. Na Pobrežju ni bilo ugotovljenih železnih predmetov, iz kamnitih plošč je bil — v nasprotju z grobiščem na Mladinski ulici — sestavljen le en grob.

Precejšnja enovitost pobreških grobnih najdb je bila že poprej ugotovljena na drugih najdiščih in tudi razložena kot značilna za socialno dokaj neizrazito razčlenjeno družbo, ki se da primerjati predvsem s poljedelskimi rodovi z izrazitejšo vlogo žene⁷⁷. Neposrednih dokazov za način gospodarskega življenja v grobovih ni bilo. Odsotnost

Sl. 4. Edini bronasti sulični osti iz žarnih grobov ob Mladinski ulici v Mariboru (v mariborskem muzeju).

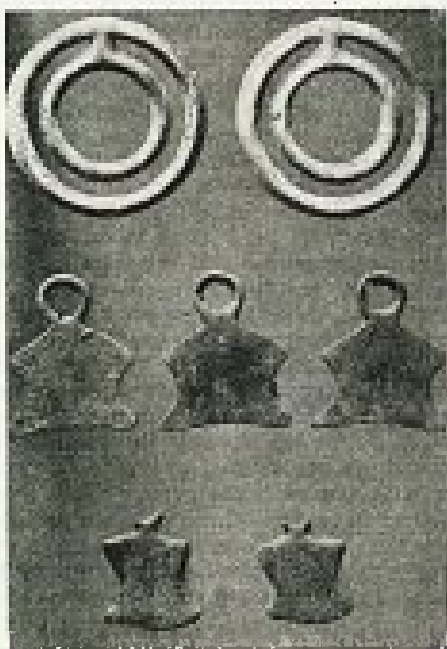
živalskih kosti, ki so se le enkrat pojavile kot veprovi čekani v nekem pobreškem grobu, medtem ko astragali niso bili odkriti, bi lahko rabila za dokaz, da je živinoreja tod igrala le podrejeno vlogo⁷⁸.

Med običajnimi vrstami keramike: velikimi in malimi žarami, lonci, skodelami in skodelicami so na mariborskih grobiščih posebno često zastopani večinoma bogato okrašeni vrči in amfore ter bogata, vrezana in belo inkrustirana keramika daje celotni »ruški skupini« v Podravju še posebno lokalno obeležje in jo loči od drugih skupin na vzhodu in severu, kjer je pogostejše žlebljenje⁷⁹. Ta doma izdelana keramika s svojimi

precej ustaljenimi oblikami dokazuje, da je prišla že izoblikovana v deželo, in ker se tudi v poznejšem razvoju ni bistveno izpremenila, bi bilo mogoče po sorodnih najdbah v sosednjih pokrajinah ugotavljati njen izvor in pota širjenja. H. Müller-Karpe je to nalogo že v dobršni meri opravil in s posameznimi tipi posod in bogato ornamentiko očitno pokazal na južnopanonski prostor, od koder se je zlasti drugi val selitev razširil na zahod v jugovzhodni predalpski svet, na jugu pa prek Save v Bosno⁸⁰.

Drugačne zveze kažejo bronasti predmeti kot precej bolj mednarodno trgovsko blago, saj ni za sedaj nobenih dokazov, da bi se bila tod razvijala kakšna kovinarska dejavnost. Večina bronastih predmetov je prispela v Podravje iz večjega kovinarskega središča v Velemszenvidu na madžarsko-avstrijski meji, tako igle, zapestnice, ovrtnice, prstanasti obročki, brltve, noži, med katerimi dva velika iz grobov ob Mladinski ulici zbudata posebno pozornost, sulični osti (sl. 4) ter pretežno očalaste fibule z dvema posebno bogato opremljenima primeroma iz Pobrežja⁸¹. Igle, ki imajo s prekinjeno valovnico okrašene okroglaste glavice, enako tiste z vazasto glavico, pa kažejo tudi določene trgovske vplive z zahoda⁸². Simbolni predmeti — antropomorfní obeski, bronasti obročki (sl. 5) in zlasti glinast kipec oblečene žene v skromni meri odkrivajo duhovno življenje⁸³.

Najdbe iz mariborskih žarnih grobišč nam torej kažejo ustaljeno poljedelsko prebivalstvo, ki v grobove praviloma ni dajalo orožja in je do konca svojega bivanja oziroma prekopavanja na teh krajih ohranilo tak značaj. Ker segajo najmlajši grobovi

Sl. 5. Bronasti kultni obeski iz žarnih grobov s Pobrežja v Mariboru (v mariborskem muzeju)

najbrž do konca 8. stoletja, bi se morali pri tem vprašati, ali so tudi mariborski rodovi dosegli tisto stopnjo družbenega razvoja, ko je navidezno enakost družbe zamenjal nastanek plemenskih vodij-bojovnikov v razglabanih, nevarnih časih 8. stoletja pred n. št., kakršni se nam kažejo po grobnih najdbah v gomilah ob Solbi, v Gornji Radgoni, pri Beljaku in Podzemlju⁸⁴. Spremenjene razmere nemirnih časov, ki jih ti grobovi izpričujejo po vsem jugovzhodnoalpskem prostoru, so gotovo vplivale tudi na prebivalce Podravja in nas postavljajo pred vprašanje, ali nam naključje še skriva potrdilne najdbe te vrste, ali pa so bojevniški grobovi ob Solbi kot predhodniki poznejših knežjih grobov razvite halštatske dobe že plod umika iz izpostavljenih območij ob Dravi in Muri ter bi jih pri umiku v notranjost Slovenskih gor in na Pohorje smeli pričakovati tudi med gomilami v teh krajih⁸⁵. To vprašanje, ki ga je W. Schmid poenostavljeno reševal

s tezo o preselitvi »Ilirskih Venetov« iz Podravja v severno Italijo in poznejšo ponovno naselitvijo teh krajev z »ilirskimi Noriki«, je še neproučeno in nam kaže ob pričetku raziskovanja najstarejše keramike s Poštele in iz gomil pod njo ter ob znožju Pohorja bistveno drugačne perspektive.

Podrobnejša kronološka opredelitev žarnogrobiščnih najdb je bila izoblikovana šele v novejšem času in jo je najtemeljiteje podal H. Müller-Karpe. Šele bodoča raziskovanja na podlagi novih podatkov bodo mogla ugotoviti, ali ta za večji del Srednje Evrope shematizirana razdelitev na podstopnje po stoletjih tudi v posameznostih drži, vendar bistvenih odmikov ni pričakovati⁹¹. Do sedaj ugotovljeni razvoj kronoloških opredeljevanj podravskega žarnih grobišč oziroma obdobja žarnih grobišč naspih kaže le manjše razlike, ki izvirajo iz poznavanj teh vprašanj v določenih obdobjih in predvsem brezuspešen trud domačih avtorjev, da bi tipološko precej izenačeno množico grobnih najdb kronološko razporedili po stopnjah, kot sta to za založne najdbe storila Z. in K. Vinski ter za grobišča (in založne najdbe) H. Müller-Karpe⁸⁷. K temu bi morali pripomniti le, da za Müller-Karpejevo vodoravno stratigrafijo, ugotovljeno v Kehlheimu in Rušah ter samodejno domnevano tudi za Maribor, na Pobrežju doslej ni bilo ugotovljenih ustreznih primerjav. Medtem ko je bilo v Rušah ugotovljeno frontalno širjenje grobišča od vzhoda proti zahodu, se zde obrobne najdbe na jugovzhodnem koncu pobreškega grobišča sicer mlajše od nekaterih starejših tipov v zahodnem predelu, vendar obstoje znotraj grobišča očitne skupine pokopov, ki vsebujejo mlajše in starejše najdbe (sl. 7)⁸⁸. Ta mešanost obeh tipov loči pobreške grobove npr. od ruških, a ker grobišče ni do kraja raziskano v nobeni podolžni smeri, je vsaj teoretično možno, da bi na obeh koncih mogli priti na dan samo najstarejši ali samo najmlajši predmeti. Dokler nam torej ne bo dano na širše raziskano pobreško grobišče ali na podlagi morebiti kdaj najdenega tlorisa mariborskega grobišča z neprimerno večjo površino in številom odkopanih grobov ali katerikoli drugih dovolj prepričljivih najdb preveriti kronologijo ruškega grobišča, menimo, da lahko uporabljamo Müller-Karpejevo kronološko shemo s previdnostjo in okvirno glede na začetek in konec žarnih grobišč, na znotraj pa za sedaj razločujemo — vsaj na Pobrežju — le stratigrafsko enakomerno porazdeljene starejše in mlajše elemente, ne da bi lahko ugotovili, kateri (in s tem katera podstopnja) so prevladovali dalj časa⁸⁹. Da pri tem ne bi razdirali že uveljavljene delitve Ha B obdobja na podstopnje, razumemo pod B 1 starejšo stopnjo, pod B 3 pa mlajšo, medtem ko puščamo kronološko ocenitev Müller-Karpejevih B 2 predmetov, ki bi jih morali preveriti tudi količinsko, za sedaj zlasti pri keramiki odprto in pridržano posameznim presojam pri bodočih obravnavah tega gradiva⁹⁰.

V nemirnih obdobjih kulture žarnih grobišč oziroma pozne bronaste dobe so ka- žipot proučevanju naselitvenih valov tudi založne najdbe, ki so jih poprej omenjeni avtorji razvrstili v štiri oziroma pet kronoloških skupin. Najdba s Hočkega Pohorja (T. 6, 3—11) sodi po tej delitvi skupno s podobnimi najdbami pri Ceremožah, Hummersdorfu pri Radgoni in vrsto najdb na varaždinskem območju v drugo stopnjo, to je v Ha A, sem pa lahko uvrstimo tudi novo najdbo v Peklu (T. 6, 1—2) in manjši najdbi v Grabah pri Središču in na Hercegovščaku pri Gornji Radgoni⁹¹. Te najdbe so zanimive, ker nam kažejo, če že ne poselitev, pa vsaj obljudenost v nekoliko starejšem obdobju, kot se to kaže iz žarnih grobov v Podravju. Vendar nekatera najdljša v sosesčini govore za to, da bi mogel biti govor tudi o naselitvi, če upoštevamo grobni najdbi iz Vabne vasi — Wabelsdorfa pri Velikovu, St. Paula v Labotski dolini, naselbino v Tišimitschu in na Brinjevi gori pa tudi Hočko Pohorje samo, če bi bilo mogoče tezo o livarni s čim konkretnejšim potrditi⁹². Razpored založnih najdb Ha A stopnje ob Dravi in Savi sestavlja očitni pas iz južne Panonije proti zahodu, kjer se najdbe osredotočajo vzdolž severnega obrobja Mure, zlasti pa južno od Drave pri Varaždinu do Zagorja in še na Koroškem od Labotske doline do Beljaka⁹³. Nemirni časi, katerih vrhunec ugotavljata Z. in K. Vinski v Ha A 2 stopnji — torej času mariborskih založnih najdb — so glede na izredno številnost teh najdb na severnem Hrvatskem očitno sled selitvenih sunkov, ki se okrog leta 1000 pred n. št. ustavijo in v Ha B stopnji omogočijo mlrno življenje novim prebivalcem mariborskega Podravja. Založne najdbe, nastale zaradi teh selitvenih gibanj, pa zrcalijo seveda že neko poprejšnje stanje Ha A obdobja, za katerega v Mariboru še ne poznamo seliščnih najdb, a so v sosesčini že obstajale⁹⁴. Te najdbe bi govorile za to, da je prvi naselitveni val dosegel te kraje že v 13. stoletju, ali — po Vinskih — s pričetki prvih nemirov po letu 1250 pred n. št., saj mu na jugu

ob Savi ustrezajo najstarejše najdbe na dobovskem grobišču⁹⁵. Za sedaj se lahko le vprašamo, kakšno vlogo je pri tem imel mariborski kraj, ki v tem času še ni pomenil prehodne poti ob Dravi proti Koroški. Bržkone je privabljal ljudi s svojo ugodno lego, a je z dravsko sotesko na zahodu hkrati pomenil slepo ulico, kakor že poprej in pozneje do antike. Naseljenost Hočkega Pohorja bi torej lahko izvirala iz neznanega kraja na pohorskem pobočju, lahko pa bi založna najdba od tam skupno s še bolj odmaknjeno najdbo pri Černozišah pomenila tudi umik iz nekega skupnega naseljenega območja z žariščem v Ptuj ali pri njem. Pri tem pa bi bilo preuranjeno, če bi najdbo iz Pekla tolmačili kot dokaz za prehod od Drave k Muri, kakor je sicer znan pozneje v antiki, ker lahko to skrivališče pomeni umik iz več strani.

Opisane Ha A najdbe v Mariboru in sosesčni torej opozarjajo na možnost, da bi bilo tudi tu mogoče nekoč z novimi grobnimi ali seliščnimi najdbami razširiti časovni okvir »ruške skupine«⁹⁶ prek Ha B stopnje v starejšo fazo naselitve. Žarnogrobiščna poselitve jugovzhodnih Alp je imela tako vsaj dvoje faz, od katerih je bila Ha B naselitev v mariborskem Podravju pač najintenzivnejša, nova naselja pa so bila najgostejša ravno v Mariboru, kjer so svojo trdoživost dokazala do konca tega obdobja. Spričo tega in glede na očitne skupne osnove je ne glede na lokalne razlike pravilno spočetka ozko pojmovano »ruško«, oziroma po Gabrovcu »ruško-mariborsko«⁹⁷ skupino imenovati »ruško-dobovsko«, pri čemer je naravno, da poleg Posavja in Podravja zajema tudi v istih obdobjih naseljeno avstrijsko Pomurje⁹⁸.

Poleg odprtih vprašanj o izvoru kulture žarnih grobišč v jugovzhodnih Alpah, časih in tokovih naseljevanja, notranji kronologiji večine doslej znanih grobišč, medsebojnih odnosih posameznih najdišč ali naselitvenih območij ter etnični pripadnosti tega prebivalstva, ki enako zadevajo Maribor kot druge pokrajine v sosesčini, je močno pomembno zanj tudi vprašanje usode žarnogrobiščnega prebivalstva v 8. stoletju pred n. št. S tem vprašanjem sta se na mariborskem območju doslej ukvarjala predvsem W. Schmid, ki je konec žarnogrobiščnih naselbin v Podravju povezoval z nastankom oziroma vzponom naselbin pri Este v severni Italiji ter H. Müller-Karpe, ki je tako povezovalo do neke mere dopuščal, ni pa tvegalo preuranjenih razlag in je raje te probleme samo okarakteriziral⁹⁹. Rešitev je morebiti vsaj deloma že v ugotovitvi, da neposrednega nadaljevanja podravskih žarnih grobišč in naselbin na istih mestih ni, da so pa tipološke povezave s poznejšim Ha C gradivom na drugih, gomilnih grobiščih in drugih naselbinah, gradiščih vendarle tako očitne, da lahko sklepamo o kontinuirani naselitvi tega območja navzile spremenjenim bivališčem in novim kulturnim in družbenim elementom železno-dobne, halštatske kulture¹⁰⁰. Čeprav razlike v datiranih najmlajših žarnogrobiščnih najdb še niso v konkretnem razjasnjenju oziroma so morebiti le navidezne, je sočasni konec podravskih grobišč in naselbin vsaj v blistvenem dovolj očiten, da ga lahko uporabimo za izhodišče pri iskanju vzrokov te prekinitve. Tudi zanje so bile že podane razlage, ki se osredotočajo predvsem ob dveh vzrokih: poslabšanju klime in s tem zvezanimi premiki ljudstev na širšem prostoru, ki so imeli svoje odmeve tudi na prehodnem območju Podravja in v vojnih dogodkih samih, povzročenih z gibanji vzhodnih nomadskih plemen brez jasno ugotovljenega vzroka¹⁰¹. Neustaljene čase na širšem jugovzhodnoalpskem prostoru dokazujejo že našete založne najdbe in bi zato tudi v mariborskem Podravju lahko govorili o nekaki oazi miru le v 10. in 9. stoletju¹⁰² (o mirni fazi Ha A naselitve še nimamo dokazov), medtem ko je po H. Müller-Karpeju bilo 8. stoletje spet nemirno obdobje, dokazano s sicer skromnejšo vrsto zalag bronastih predmetov v tej okolici v Legradu, Wildonu, Schönbergu in na Koroškem pa tudi z družbenimi spremembami, kot se kažejo v najstarejših bojevnih grobovih v gomilah¹⁰³. Najvažnejše vprašanje pri tem je, kam so izginili prebivalci iz naselbin ob Dravi, ali so se res večinoma umaknili v severno Italijo, ali pa je v osrednjo Slovenijo in do tja prispel le manjši del, večina pa se je razpršila po varnejših okoliških območjih od Solbe do pohorskih obronkov. Tam se namreč pojavijo začetki bogate halštatske kulture z očitno žarnogrobiščno dediščino ali morebiti že kar nadaljevanjem, tako da je 8. stoletje ali faza Ha B 3 pač glede na vrsto najdišč mogoče vrednotiti tudi kot začetno obdobje novega razvoja ali faze Ha C 1¹⁰⁴.

V tem orisu nas mora predvsem zanimati, ali lahko tudi mariborske najdbe kaj prispevajo k reševanju teh vprašanj. Že opisano stanje raziskovanja žarnih grobišč in odsotnost ustreznih naselbin ne odpirata za Ha B obdobje posebnih možnosti in zato v krajevnem raziskovanju doslej ni bil dosežen noben bistveni napredek. Posebno važ-

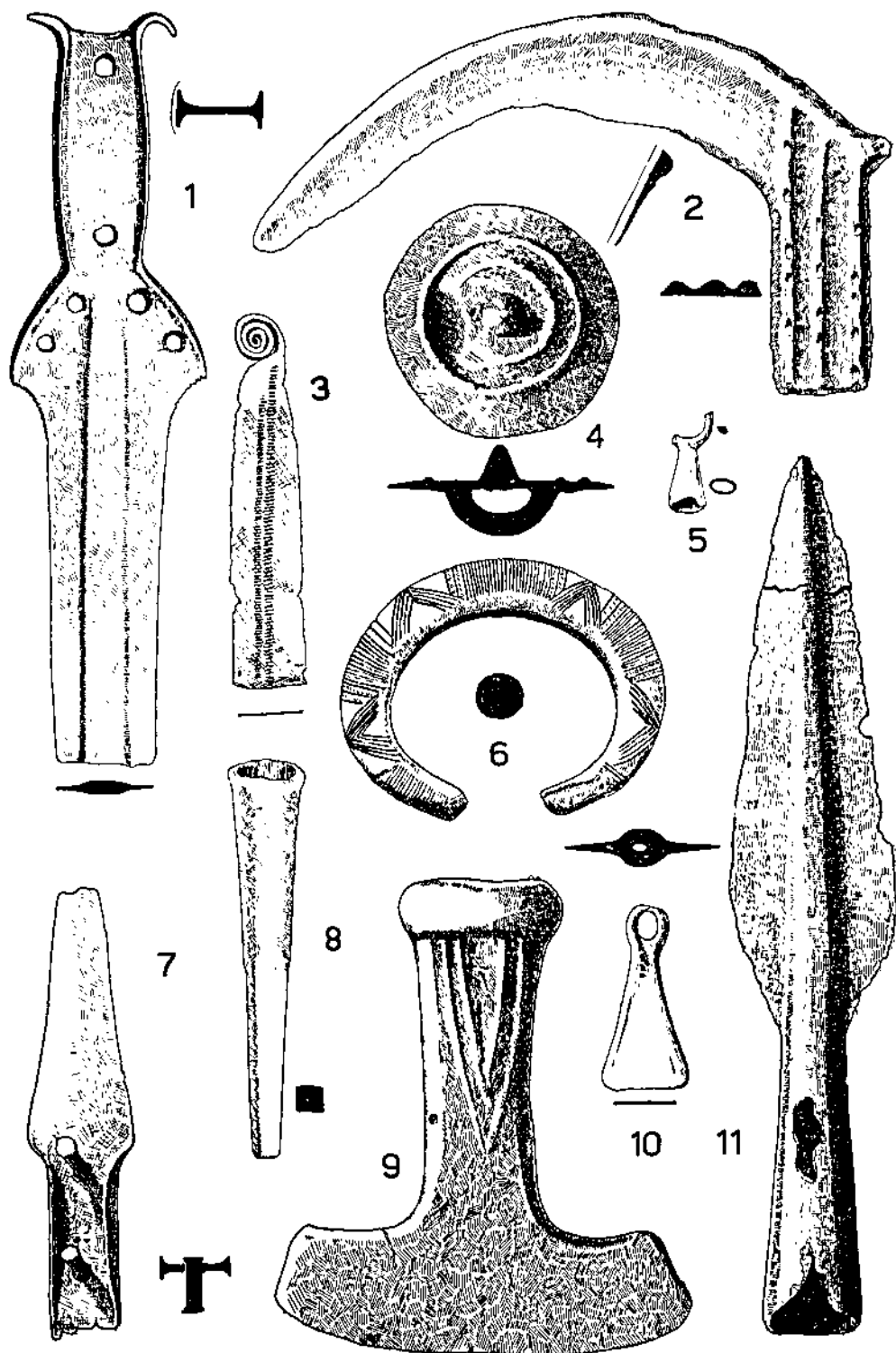

Tabela 6. Izbrani predmeti iz založnih najdb v Peklu (1–2) in na Hočkem Pohorju (3–11). Vse 1/2.

nost pa dobe v tej zvezi mariborska železnodobna (Ha C in poznejša) najdišča, ki so bila doslej le površno preiskana in jim glede povezave s starejšo naselitvijo ni bila posvečena še skoraj nobena pozornost. Kontinuirana naselitev pokrajine s preselitvijo selišč v varnejše kraje se zdi v sosesčini že tako očitna, da bi jo smeli predvidevati tudi v mariborskem prostoru. Že nedaleč od tod so znane grobne najdbe iz gomil pri Benediktu, ki segajo iz Ha B 3 obdobja v poznejši čas, starejše od 5. stoletja so tudi grobne najdbe iz Hardeka ob ormoški Ha B naselbin in gomila z grobom bojevnik v Gornji Radgoni se prav tako kulturno veže z bojevniki grobovi v drugih krajih¹⁰³. Poleg tega kažejo razvojno smer v halštatsko dobo tudi najstarejše najdbe iz naselbine na Rifniku pri Šentjurju, a tudi naselitveno središče na Vačah ima svoje začetke že v 8. stoletju¹⁰⁴. Naselbina na Brinjevi gori je sicer doživela Ha C obdobje, pač zaradi svoje varnejše lege, ni pa še jasno, kako je potekal razvoj do poznega latena¹⁰⁵. Čeprav še ni v podrobnejšem proučena, pa seliščna keramika s Poštele vendarle kaže tudi žarnogrobiščne poteze, kot je bilo ugotovljeno za šentiljsko gradišče na Novinah, zato je potreba po reviziji Schmidovega datiranja tega obsežnega najdišča očitna¹⁰⁶. Na mariborskem območju je namreč prav Poštela lahko v veliki meri igrala vlogo pribežališča beguncev iz ravnine in je pri tem, če je to bolj veljalo za območje Solbe, imela poglobilni lokalni pomen. Kako je bilo v tem pogledu ob Dravi zahodno od tod proti Rušam, je prav tako še povsem neraziskano, če upoštevamo, da ob prvih skromnih najdbah še ni mogoče opredeliti žarnega grobišča v Limbušu, da je še povsem nepreverjeno »Pošteli podobno gradišče« pri Bistrici in da niso znane halštatske najdbe iz ruškega kraja, kjer se žarnogrobiščni prebivalci pravzaprav niso mogli umakniti drugam kot v hribe¹⁰⁷. V zvezi s Poštelo pa so pomembne tudi grobne najdbe tlk pod gradiščem in niže ob pohorskem znožju med Razvanjem in Hočami v Pivoli. Predvsem tod ni jasno, ali so Schlosserjeve navedbe o planem grablisku pod Pohorskim dvorom utemeljene in ali gre pri tem za prazgodovinske ali morebiti antične grobove, ki pa so spričo prevladujočega pokopavanja v gomilah v Podravju manj verjetni¹⁰⁸.

Območju z gomilami v Pivoli je bilo doslej posvečeno tako malo pozornosti, da še niti ni jasno, kolikšen delež imajo pri njih antični pokopi, ali gre tudi pri največjih le za en pokop in ali pripadajo gradišču na Pošteli oziroma še neznani naselbini na pohorskem znožju¹⁰⁹. Čeprav je spričo nepreiskane mešane časovne pripadnosti najdb nezanesljivo govoriti o tem kaj podrobnejšega, pa je topografsko vendarle očitno, da se to najdišče, ki zajema približno 600 m široko in do 1000 m dolgo območje z gručami gomil, ne more vezati na naselbino na mokrotnih nižinskih tleh pod grobiščem, temveč le na ugodne lege višjih pohorskih pobočij. Ta imajo tod obliko terasastih hrbtov med posameznimi potočki, pri čemer je Poštela od gomil oddaljena 2,5 km, leži 250 m višje in je od njih ločena s strmo globeljo Radvanjskega jarka. To gradišče pa bi težko vezali s pivolskimi gomilami tudi zato, ker je tik pod Poštelo na terasasti ravnici »lepa ravna« oziroma »pri Habakuku« dvoje skupin gomil, v katerih so bile prav tako že odkrite prazgodovinske in antične najdbe¹¹⁰.

Poglavitna značilnost halštatskega Ha C obdobja v mariborskem kraju je torej v tem, da so se v 8. stoletju ali nedolgo zatem naselbine premaknile iz ravnin ob reki in s terase mestnega središča na pohorska pobočja oziroma utrjene postojanke na desnem bregu Drave ter da se tam — kot tudi nikjer drugod v slovenskem Podravju — ni razvila halštatska kultura tako bogato, kot to poznamo iz knežjih grobov ob Solbi in na Dolenjskem¹¹¹. Tu so sedaj predvsem važne grobne najdbe in iskanje stičnih točk z žarnogrobiščno kulturo, bodisi v mešanju dveh grobnih oblik (če bi bili Schlosserjevi »plani grobovi« res tako stari), bodisi v začetku najstarejših grobnih pokopov v gomilah, ki bi ustrezali bojevniki grobovom 8. stoletja. Po drugi strani pa tradicija planih grobov ni umrla niti v halštatskem času, kakor nam to kažejo grobovi na Rifniku in na Vačah in še bližnje najdbe na Savinjskem pri Ptujski gori in pri Ločah, zato bi morebiti tudi na tem območju smeli upati na še neodkrte podobne najdbe¹¹².

Kakšen je v tem pogledu položaj v Pivoli, je še nejasno. Po izročilu o kopanjih gomil vemo, da so jih najpogrejši pričeli razkopavati lastniki Pohorskega dvora, ko so naleteli nanje kot na oviro, pri teh delih pa je celo prišlo do smrtnih žrtev¹¹³. Prva poročila o najdbah iz gomil pomenijo očitno žarnogrobiščno dediščino: tako lonec z vrezanim okrasom, tulasta sekira T. 3,8 in drugi kovinski predmeti v graškem Joaneju¹¹⁴. O sorodnosti nekaterih čreplj s keramiko »ruške skupine« je poročal že A. Müllner, ko je opisoval delni odkop tako imenovane »Kosove gomile« v Razvanju, čeprav so blii

tam najdeni tudi antični predmeti¹¹⁵. F. Ferk toč ni kopal, marveč je opisal leta 1903 pri oranju odkrit grob, odkoder so »čebelnemu košu podobna« žara in ostanki kotliča T. 4,24 prišli v mariborski muzej¹¹⁶. Leta 1911 sta po dve gomili načela tudi P. Schlosser in W. Schmid, a jih najbrž nista raziskala do kraja, pa tudi najdbe, najbrž samo črepinje, niso bile tako bogate, da bi bilo o njih napisano kaj več kot samo kratke omembe¹¹⁷. O novejših posegih v gomile so ohranjene najdbe in poročilo nekega A. Magga, ki je v letih 1941—1943 dvakrat kopal v eni izmed sedaj že izravnanih gomil južno od ceste Razvanje—Hoče in ugotovil poleg antičnega žganega groba s črepinjami tik pod vrhom gomile v ravnini tal prvotni s kamni obložen žgan grob, v katerem je bila stlačena črna žara, očitno prvotno pokrita z drugo rdečo posodo, okrašeno z meandri, poleg pa še nekaj koščkov železa¹¹⁸. Leta 1948 je uprava posestva Pohorski dvor dala izravnati eno izmed gomil na travniku ob drevoredu, pri čemer se je mariborskemu muzeju posrečilo zadnji čas še poseči vmes in raziskati deloma še ohranjene ostanke iz kamnov zložene grobne celice s hodnikom, ki je imela žgan grob s črepinjami, koščki brona ter »glavicami bronastih igel«, dvema steklenima biseroma, koščki zlata in rezljanih, okrašenih kosti, pripadajočih torej antiki¹¹⁹. Odtlej s tega grobišča ni bilo več novic o kakršnihkoli posegih (sl. 8).

Poleg teh poročil je v mariborskem muzeju nekaj najdb z oznako najdišča Pivola, o katerih pa ni podrobnejših podatkov in je njihov izvor, ker niso bile inventarizirane, tudi nezanesljiv. Med njimi gre za tipičen Ha B vrč T. 5,13 in podobno malo skodelico

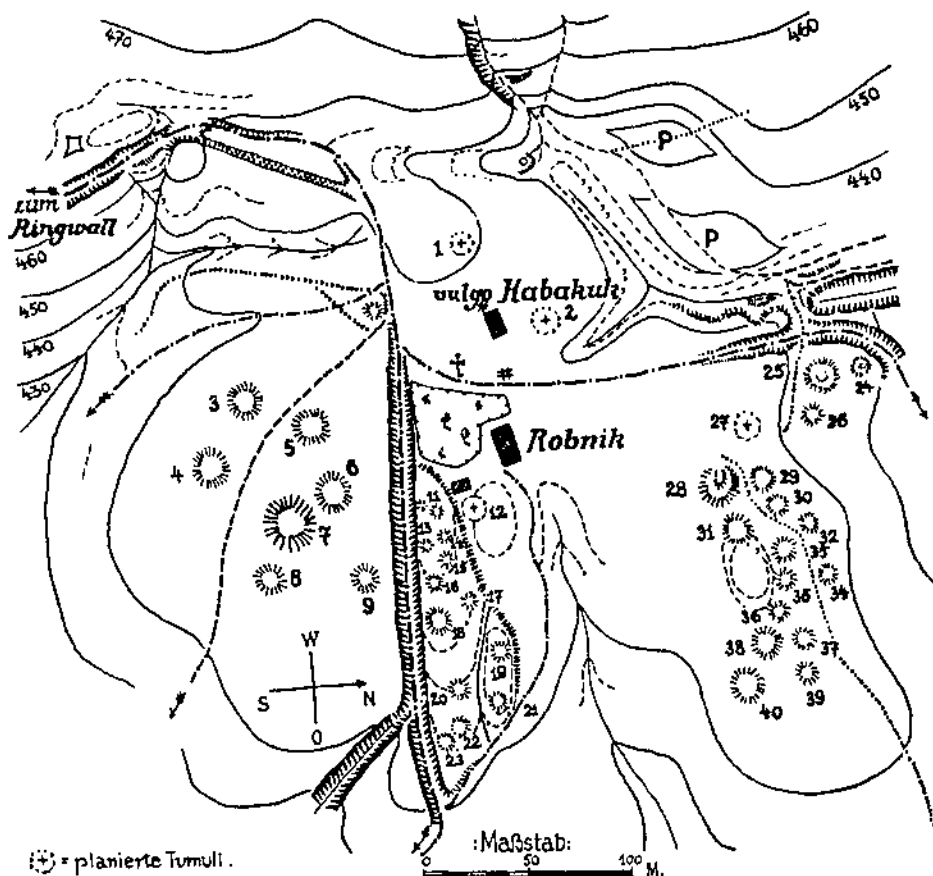
Sl. 8. Ena izmed delno ohranjenih gomil v Pivoli.

z ročajem T. 5,24, ki bi bila tako poleg prej omenjene žare in podobno okrašenega lonca v graškem Joaneju edine ohranjene posode iz tega najdišča. Črepinje Maggovih in Ipavčevih kopanj v mariborskem muzeju, ki imajo v večini Ha C značaj in ustrezne primerjave na Pošteli ter nekaj odlomkov podobnih posod v graškem Joaneju, zaključujejo dosedanje keramično gradivo iz tega najdišča¹²⁰.

H kovinskim najdbam sodijo tulasta sekira T. 3,8 v Joaneju, že omenjene druge najdbe prav tam ter vsaj nekateri izmed predmetov T. 4, 14—23 v mariborskem muzeju, kjer sodi v to skupino tudi fragment bronastega kotliča T. 4,24 iz Razvanja in morebiti še fragmenti narebrenе votle zapestnice T. 4,25 brez navedbe najdišča¹²¹. Ker je podrobnejše obravnavanje teh najdb predvideno na drugem mestu, naj se tu omejimo le na najsplošnejše ugotovitve. Kljub nezanesljivosti izvora nekaterih najdb je žarnogrobiščna dediščina v grobovih pivolskih gomil nedvomno prisotna. Sem lahko prištejemo poleg ohranjenih posod še tulasto sekiro ter po izvoru že manj zanesljive ostanke očalastih fibul, a tudi fragmente Ha B zapestnice T. 4, 5—21¹²². Za poznejše halštatsko obdobje 7. in 6. stoletja pa sta najznačilnejša večglava igla T. 4,23 in fragment kotliča T. 4,24, ki kažeta očitno zvezo z najdišči tipa Wies ob Solbi¹²³. To velja tudi za keramične ostanke s posameznimi elementi okrasja in silkanim meandrom, kot so bili najdeni tudi na Pošteli, v obliki kovinskih aplikacij pa še na vrsti drugih najdišč, med katerimi naj

omenim tudi gomilni grob v Martijancu pri Varaždinu, ki prav tako kaže očitne zveze oziroma dediščino žarnogrobišnega obdobja, hkrati pa je že čvrsto zasidran v HaC stopnji¹²⁴.

Že ta površni pregled kaže, da je bil tudi v Pivoli podan, če že ne neposredni prehod iz enega načina pokopavanja v drugega, pa vsaj starejša tradicija v grobovih nove vrste, gomilah. Podobno je tudi na gomilnem grobišču pod Poštole, ki ima dve skupini in je prvotno štelo približno 40 gomil (sl. 9). Nekatere med njimi je razkopaval v letih 1900–1903 F. Ferk, pet pa je leta 1934 prekopal V. Lorber. Iz skopih Ferkovih zapiskov je videti, da so bile že takrat deloma razkopane, v njih pa je našel poleg večinoma prazgodovinskih črepinj grafitirane keramike tudi črno žaro z buncicami in jamicami, železno sekiro in bronast obroček¹²⁵. Od tod sta tudi kamnita sekira T. 1,2 in »gladilni kamen« inv. št. 11.415 v graškem Joaneju.

Sl. 9. Tloris gomilnega grobišča na »lepi ravni« pod Poštole (P. Schlosser 1911).

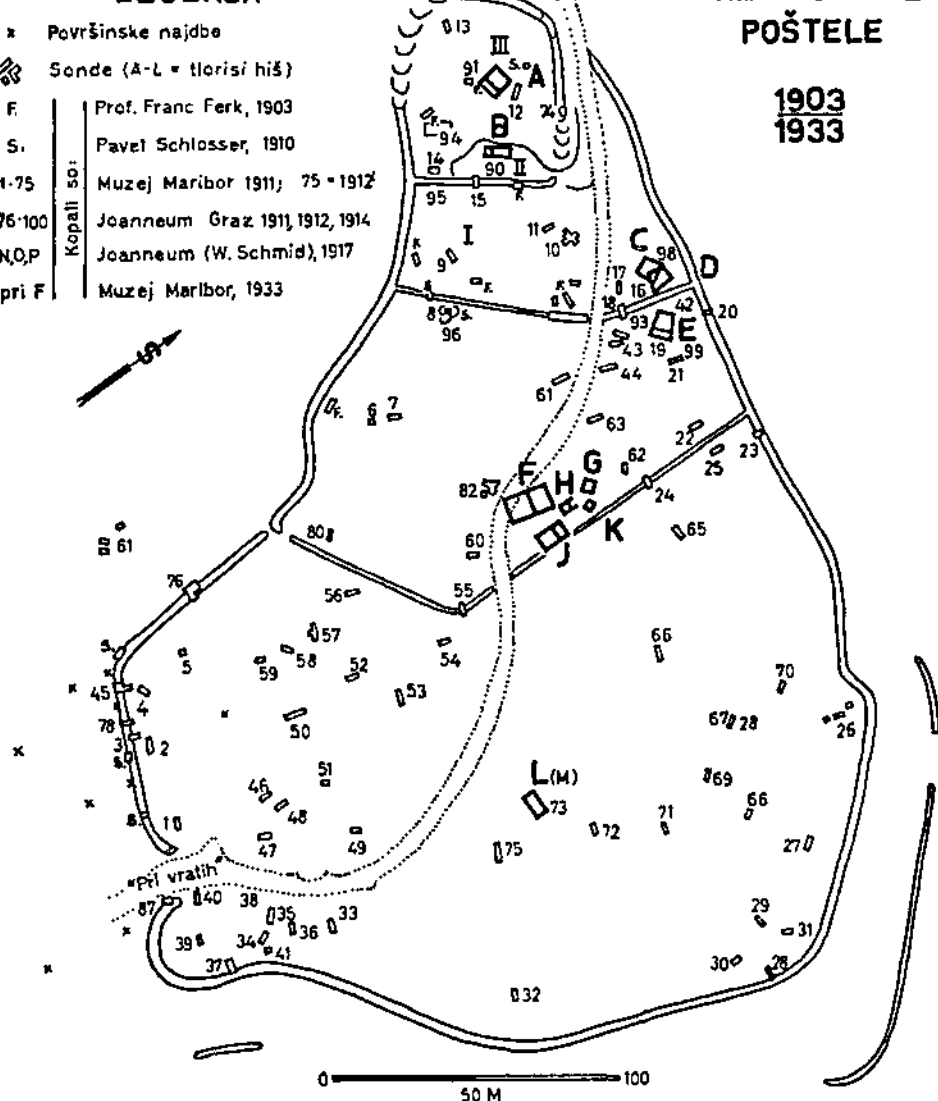
Po zapliskih kopanj V. Lorberja je v gomilah, ki so imele žgane grobove s kamnito oblogo, bilo med drugim najdeno: razbite črne grafitirane žare in skodele, fragmentirane bronaste zapestnice, »kosi neke verige«, »bronast pas na usnjeni podlagi«, sulična ost, zapona, rdeče črepinje z meandrom, svitki in druge najdbe¹²⁶. Od teh najdb je v mariborskem muzeju mogoče prisoditi tem gomilam del črepinj, shranjenih skupno s pivolskimi fragmenti; sem sodi najbrž skodelica z ročajem T. 4,25, od kovinskih najdb pa v ognju prežgani in delno spoprijeti ostanki narebrenih zapestnic inv. št. A 2118–2126 (T. 4,27) ter členki bronastega pasu inv. št. A 1306 (T. 4,26), oboje iz iste gomile¹²⁷. Med

LEGENDA

- * Površinske najdbe
- ☐ Sonde (A-L = tlorisi hiš)
- F. Prof. Franc Ferk, 1903
- S. Pavel Schlosser, 1910
- 1-75 Muzej Maribor 1911; 75 = 1912
- 76-100 Joanneum Graz 1911, 1912, 1914
- N,O,P Joanneum (W. Schmid), 1917
- pri F Muzej Maribor, 1933

RAZISKOVANJE POŠTELE

1903
1933

Sl. 10. Zadnji tloris Pošte z vrisanimi mesti izkopavanj in do leta 1914 odkritimi stavbami A-L/M (po Schlosserju).

dosedanjimi najdbami iz pošteljskih gomil so torej zastopani z izjemo skodelice — podobno kot na Hardeku — že očitni predstavniki Ha C obdobja. Zato lahko te gomile, čeprav po obsežnosti manjše, časovno vzporejamo s tistimi pod Pohorjem v Pivoli, njihove medsebojne zveze pa so trenutno še nejasne.

Gradišče Poštela (sl. 10) je bilo s Ferkovimi, Schlosserjevimi in Schmidovimi kopanji pred prvo svetovno vojno in med njo v glavnem že raziskano, topografski podatki in nekatere najdbe, zlasti kozice, zadovoljivo objavljene, tako da je postala podoba te naselbine dovolj popularizirana¹²⁸. K temu je izostala le podrobna objava keramičnih

in kovinskih najdb, shranjenih v mariborskem in graškem muzeju, in v tem leži vzrok, da Schmidovi izsledki niso popolni¹²⁹. Kovinskih najdb je bilo tod odkritih sicer malo in so bile pri dosedanjih opisih še najbolj upoštevane, kataoške objave pa je potrebna predvsem keramika. Žal te najdbe v mariborskem muzeju niso bile v celoti shranjene po plasteh in mestih in je zato le pri manjšem delu gradiva mogoče ugotoviti podrobnejše najdiščne podatke, verjetno pa bo kaj podatkov najti tudi med zapiski izkopavalcev¹³⁰. Dokler to delo ne bo opravljeno, imajo tudi kritične pripombe k Schmidovi razlagi naselitve na Poštei le relativen pomen. Predvsem je bila že omenjena nevzdržnost Schmidove kronološke sheme, ki veže nastanek Poštele z vpadi Kelto v 5. stoletju. Starejši elementi v seliščni in grobiščni keramiki govorijo že sami po sebi proti temu, a tudi keltskih najdb te zgodnje dobe je mnogo premalo, da bi lahko po njih sklepali o pomembnejših vdorih pred koncem 3. stoletja, ko so se v ravninskih delih Podravja in Pomurja pričeli naseljevati¹³¹. Za sedaj torej lahko sprejmemo vsaj kot delovno hipotezo ugotovitve, da je bila Poštea naseljena vsaj že ob prenehanju žarnogrobiščnih grobišč ob Dravi, najkasneje v 7. stoletju, in je tako v očitni zvezi z dogodki, ki so uničili naselbine v Ormožu in na Ptujskem gradu.

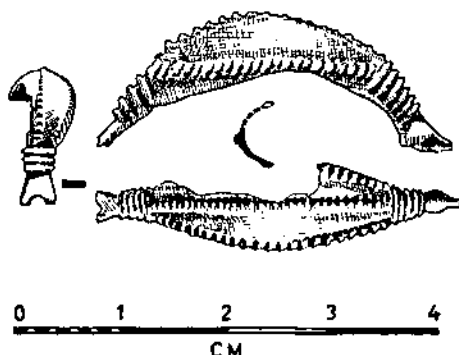
Manj jasn je položaj pri Limbušu, kjer je W. Schmid v topografskem orisu gradišča ob Dravi poudaril predvsem pomanjkanje obsežnejših prazgodovinskih seliščnih ostalin znotraj utrdb, ter omenil le nekaj »rdečih, rjavih in črnih črepih«¹³² haštatskega značaja» poleg poznejših rimskih najdb. Antični predmeti so prevladovali tudi v petih preiskanih gomilah v bližini, kar daje slutiti, da pripada to gomilno grobišče najbrž v celoti antiki. Limbuško gradišče je gotovo nastalo že v haštatskem obdobju, neznan pa je njegov točen začetek in preveriti bi bilo treba tudi Schmidovo podmeno, da je rabilo v predrimskem obdobju le za zatočišče v nevarnosti¹³³.

Najdbe, ki smo jih navedli, nam torej le skromno kažejo podobo naselitve mariborskega prostora v obdobju po 8. stoletju pred n. št. Doslej smo poudarjali predvsem žarnogrobiščne vplive v nastajanju in oblikovanju železnodobne haštatske kulture stopnje Ha C in njenega nadaljevanja v poznejših stoletjih. Kot vzrok za nastanek utrjene naselbine na Poštei je bil naveden predvsem nemirni čas z nevarnostmi tujih vdorov, torej težnja po varnosti pri na tem prostoru že blvačjem prebivalstvu. S tem seveda še ni zanikana možnost, da so nastanku gradišč, kakršna so znana po vsej Sloveniji in zlasti na Balkanu, botrovala novo priseljene skupine, ki bi jih smeli tu domnevati predvsem z vzhoda in ki si jih je W. Schmid predstavil v »ilirskih Norikih«, vendar bi bilo treba to šele dokazati¹³⁴.

Druga nova kulturna prvina so pokopi v gomilah, pri katerih najstarejše najdbe in pojav gomil z grobovi bojevnikov v 8. stoletju, torej še v Ha B obdobju in v času obstoja mariborskih žarnih grobišč, kažejo ne samo stične točke, temveč tudi nastanek te vrste pokopa v nedrhi žarnogrobiščne kulture. Gomile so torej ena izmed znanilk novih kulturnih vplivov in ker so se iz vzhodnih Alp širile v zahodno Panonijo, lahko domnevamo, da je tudi mariborski prostor sodil v območje njihovega nastanka¹³⁵. Ravno gomile z grobovi bojevnikov kažejo, da je pojav gomil povezan manj z religioznimi podlagami spremembe kulta kot zlasti s težnjo po poudarjanju socialnih razlik novo nastajajočega vojaškega plemstva. Plani grobovi so namreč ostali kot samostojen način pokopa še v haštatski dobi, kar velja za tista najdišča, kjer niso žgani grobovi osredotočeni v gomilah stiškega tipa, ali kjer niso gomile s posamičnim pokopom privedle do prevlade te vrste grobov¹³⁶.

Tretjo zvrst prvin novega časa kažejo keramične in kovinske najdbe, med katerimi se ob očitnih žarnogrobiščnih prvinah kmalu uveljavijo nove oblike in predmeti. Keramika iz mariborskega kraja, znana doslej le s Poštele in gomil pod njo, tu lahko le skromno potrjuje razvoj, ki je očitnejši na sosednjih najdiščih razvite haštatske kulture, predvsem ob Solbi in med bližnjimi pomembnejšimi najdišči še npr. na Vačah in Bregu-Frögu na Koroškem¹³⁷. Nekatere primerjave ranih najdb s teh najdišč so bile podane že na drugem mestu, kar velja tudi za keramiko, okrašeno z meandri in spiralami, med fragmenti posod s Poštele pa je tudi mnogo takih, ki zlasti po okrasju ustrezajo podobnim najdbam razvite Ha C stopnje. Del teh elementov je nedvomno pod lastnega oblikovnega razvoja teh območij naselitve, drugi, npr. meandrski motivi, pa so očitno našli pot na Pošteo z medsebojnim kulturnim opajanjem na širšem evropskem prostoru, ki je do keltskih pohodov bilo ena temeljnih gonilnih sil haštatske kulture¹³⁸.

Mariborske kovinske najdbe so v tem pogledu še skromnejše, čeprav so bili ravno kovinski izdelki poglavitni predstavnik kulturnih tokov ter družbene veljave tako posameznikov kot celotnih plemenskih skupin. Bronasti sekiri iz Drave pri Kamnici (T. 3, 5—6) — brez podatkov o prvotnem najdišču — sta dediščina žarnogrobišnih oziroma bronastodobnih plavutastih sekir in kot taki po W. Schmidu »v vzhodnoalpskem območju domača oblika«, pripadajoči začetnemu Ha C obdobju¹³⁹. Isto velja za tulasto sekiro T. 3,8 iz Pivole, ki ima bližnjo primerjavo že v podobni najdbi iz grobišča ob Mladinski ulici ter v posamični (seliščni?) najdbi z Ženika ob Ščavnici, a tudi v tipih s širšim rezilom v Ha B naselbini v Ormožu in Biserjanah pri Vidmu ob Ščavnici¹⁴⁰. Fragment kotlička T. 4,24 sodi po G. v. Merchartu v skupino kotličev s TT atašami in okroglim dnom, kakršni so poleg Wiesa česti tudi v Sloveniji, prav tako še žarnogrobišnega izvora ter po koncu bronastodobne kovinske industrije v gornjemadžarsko-slovaškem prostoru skupno z vedricami tipa Kurd prevzeti v halštatsko kulturo na žariščnem območju nove tvornosti med vzhodnimi Alpami, severnim Balkanom in

Sl. 11. Fragmentirana čolnčasta fibula s Poštele (v mariborskem muzeju).

zahodno Panonijo¹⁴⁰. Večglava igla s trobastim zaključkom T. 4,23 sicer izpričuje žarnogrobiščno dediščino in sodi med tako imenovane nerazvite tipe, znane v Wiesu in osrednji Sloveniji, kjer so datirane v obdobje Ha C¹⁴¹. Enostransko profilirano lokasto fibulo T. 4,5 je H. Müller-Karpe primerjal z inačico na Ostrožniku, kar jo tudi postavlja v približno isti čas¹⁴². Fragmenti čolnčastih fibul s Poštele so med bronastimi predmeti pravzaprav edine doslej znane najdbe tujega izvora, ki so prispele na to gradišče približno obenem kot sorodne fibule na Vače in bi tako z njimi vred sodile v 6. stoletje (sl. 11)¹⁴³.

Železni predmeti halštatske dobe so v mariborskem Podravju prav tako zelo redki. Sulične osti iz Drave pri Kamnici (T. 7, 3—8) so neznanega izvora, a tudi tako fragmentirane, da bi jih le težko uvrstili v Staretove tipološke skupine sulic na Vačah, kar pa nam najbrž ne bi nič pripomoglo pri časovnem opredeljevanju znotraj Ha C stopnje, ki ji najverjetneje pripadajo¹⁴⁴. Železni sekiri s Poštele T. 7, 1—2 se — če sta res od tam — med seboj sicer razlikujeta po obliki in izdelavi tulca in bi v njiju podobno kot na Vačah lahko videli dvoje zaporednih razvojnih stopenj iz Ha C in Ha D obdobja, vendar tega zaradi nezanesljivih najdiščnih okoliščin ne moremo zanesljivo trditi¹⁴⁵. Med vidnejšimi železnimi predmeti na Poštelu je tudi 23,5 cm dolgo rezilo noža (?), ki pa se veže že z latenskim obdobjem. Izpovedna vrednost železnih predmetov je torej še manjša, ker sodijo sulične osti in tulaste sekire med tiplčne halštatske najdbe brez posebnih lokalnih izrazitosti. Ali so ti izdelki domačega izvora, je težko reči, vendar pa je to glede na razvito kovaško obrt v halštatski dobi možno. Najdba v Tillmitschu dokazuje pričetek železarstva v tem predelu že v žarnogrobiščnem obdobju; morda so v zvezi z njo prvi železni predmeti v ruških in mariborskih grobovih, za poštelške in pivolske najdbe pa tega ne moremo trditi, ker nam ni znana usoda tillmitske naselbine po 8. stoletju¹⁴⁶.

Kratek pregled mariborskih železnodobnih najdb nam torej kaže nove oblike v keramiki in kovinah, a le v manjši meri njihov tuji izvor. V 8. stoletju se je torej

mesto naselbin in grobišč premaknilo, kontinuiteta naselitve pa je kljub temu ostala v isti pokrajini. Delež žarnogrobiščne »ruške skupine«, ki je z umikom od Drave in Mure kot samostojen pojav ugasnila, je v podrobnem še neproučen, prav tako, kot so še neotipljivi morebitni novi priseljenci. Časovna vzporednost najmlajših žarnih grobov in prvih gomilnih pokopov bojevnikov z meči v 8. stoletju v neposredni sosesčini žarnogrobiščnih naselbin ob Dravi oziroma Muri (Kleinklein, Gleinstätten, Gornja Radgona) bi kazala, da so se ti premiki dogajali v skupnem družbenem okolju ali neposredno po nasilnem koncu naselbin »ruške skupine«. Ravno zaradi zunanjih posegov se podravske žarnogrobiščne naselbine niso mogle nadaljevati v železno dobo, »ruško skupino« pa je zamenjala halštatska kultura »tipa Wies« v novem naselitvenem središču ob Solbi¹⁴⁷. To središče se je razvilo tako intenzivno, da je imela Poštela ob njem docela obrobni pomen, kar velja tudi za druga grobišča in gradišča v Podravju. Morda nam neznani grobovi v pivolskih gomilah še zakrivajo pravilno sliko in bi mogel biti pomen Poštele tudi večji, kot so za varaždinsko Podravje to v zadnjem času pokazale najdbe v Martijancu, a to bi bilo treba še odkriti. Najdbe v Martijancu razširjajo območje kulturne skupine »tipa Wies« prek sedanjih državnih meja na obsežnejše območje Podravja in Pomurja, zato bi jo v smislu Gabrovčeve delitve jugovzhodne alpske halštatske kulture lahko obravnavali kot samostojno skupino, k čemur pa bi na meji z dolensko skupino v širšem smislu sodila še najdišča na savinjskem območju¹⁴⁸. Kot neposreden sosed najdišč »tipa Wies« se mariborski kraj s Poštelo vsekakor vključuje vanje, čeprav pri tem morda ni dosegel pomena sosednjih postojank.

Na Poštelo osredotočena problematika halštatskega obdobja v mariborskem kraju pa ni omejena le na njene začetke, izvor in kulturne vplive, temveč tudi na celotno dobo obstoja tega gradišča in njegovo usodo v poznejših stoletjih mlajše železne ali latenske dobe. Skupno število 15 doslej odkritih stavb v časovnem razdobju med 7. stoletjem pred n. št. in 4. stoletjem po n. št., torej v dobrih tisoč (in celo po Schmidu najmanj 900) letih, je za približno 7 ha obsegajoč utrjen prostor nenavadno nizko. Zato je W. Schmid v njenem začetnem obdobju, v katerem je ugotovil štiri stavbe, prišteval Poštelo k zatočiščem v nevarnih časih, kar bi pomenilo pomenilo, da je prvotno naselje ležalo zunaj okopov nižje na pobočjih proti Razvanju oziroma Pivoli¹⁴⁹. Da je do takih nevarnosti tudi prišlo, je ugotovil v profilih nasipov, ki so pokazali dodatno nasipavanje prvotnega okopa z vmesno žgano plastjo požganih palisad. V žganini oziroma tem vrhnjem nasipu najdeni čolnčasta fibula in fragment srednjeatlanske fibule sta mu pri tem rabili za dokaz, da je prišlo do nasilnega zavzetja Poštele oziroma dodatnega utrjevanja okopov ob koncu 2. stoletja pred n. št., seveda ob predpostavki, da sta bila predmeta zares izgubljeni še ob požigu oziroma nasipavanju in nista že poprej ležala v okoliških tleh, kar je nemogoče ugotoviti¹⁵⁰.

Nepretrgana vrsta najdb na Pošteli od 7. stol. dalje in (po Schmidu) prevladovanje mladohalštatskih oblik 5. in 4. stol. ob hkratnem pomanjkanju ugodnejših keltskih najdb po vsem notranjealpskem prostoru so že poprej zbudili vtis daljšega trajanja starejše železnodobne kulture v teh od glavnih keltskih selitvenih poti odmaknjenih pokrajinah. To spoznanje je privedlo do pojma tako imenovane »kulture alpske retencije«, ki ji je W. Schmid na območju avstrijske Štajerske dal lokalno poimenovanje »vzhodnonoriška kultura«¹⁵¹. V glavnem gre pri tem za še v latensko dobo (po 4. stol.) trajajočo halštatsko naselitev, ki je izhajala po gornjih navedbah že iz žarnogrobiščne kulture in se je razvila do razcveta v obdobjih Ha C–D kot »tip Wies«. Čeprav je W. Schmid utemeljeval to kulturo s tem, da so vzhodnoštajerska gradišča, ki jih je izkopaval, vključno s Poštelo nastala šele v pozni halštatski dobi, kažejo začetna preverjanja teh naselbin na ozemlju Podravja ugodnejši začetek in bi tako to obdobje npr. na Pošteli pomenilo le mlajšo stopnjo njene naselitve. Kako je v resnici z gradišči na avstrijskem Štajerskem, je težko reči, ker še niso podrobneje objavljena, vendar je tudi v novejših mnenjih poudarjena predvsem njihova naseljenost v zadnjih stoletjih pred n. št.¹⁵².

Trdoživost domače halštatske kulture še v času po prihodu Kelto v naše kraje in s tem dvojnost naselitve — domačega prebivalstva v gradiščih in Kelto v ravnini — se poleg takih najdišč ob Dravi in Muri kaže tudi v mariborskem prostoru, čeprav zelo skromno. Poleg Poštele se tudi tu pojavljajo sledovi keltske naselitve (ali vsaj pohodov) na ravnini, ki jih ugotavljamo za sedaj le v keltskem grobu iz 2. stol. pr. n. št. na Pobrežju¹⁵³. Kot že ljudstva v poprejšnjih obdobjih so tudi Kelti prišli v Podravje iz panonske smeri in ob koncu 3. stoletja prodirali ob Dravi in Muri v alpska predgorja, pri čemer jim je

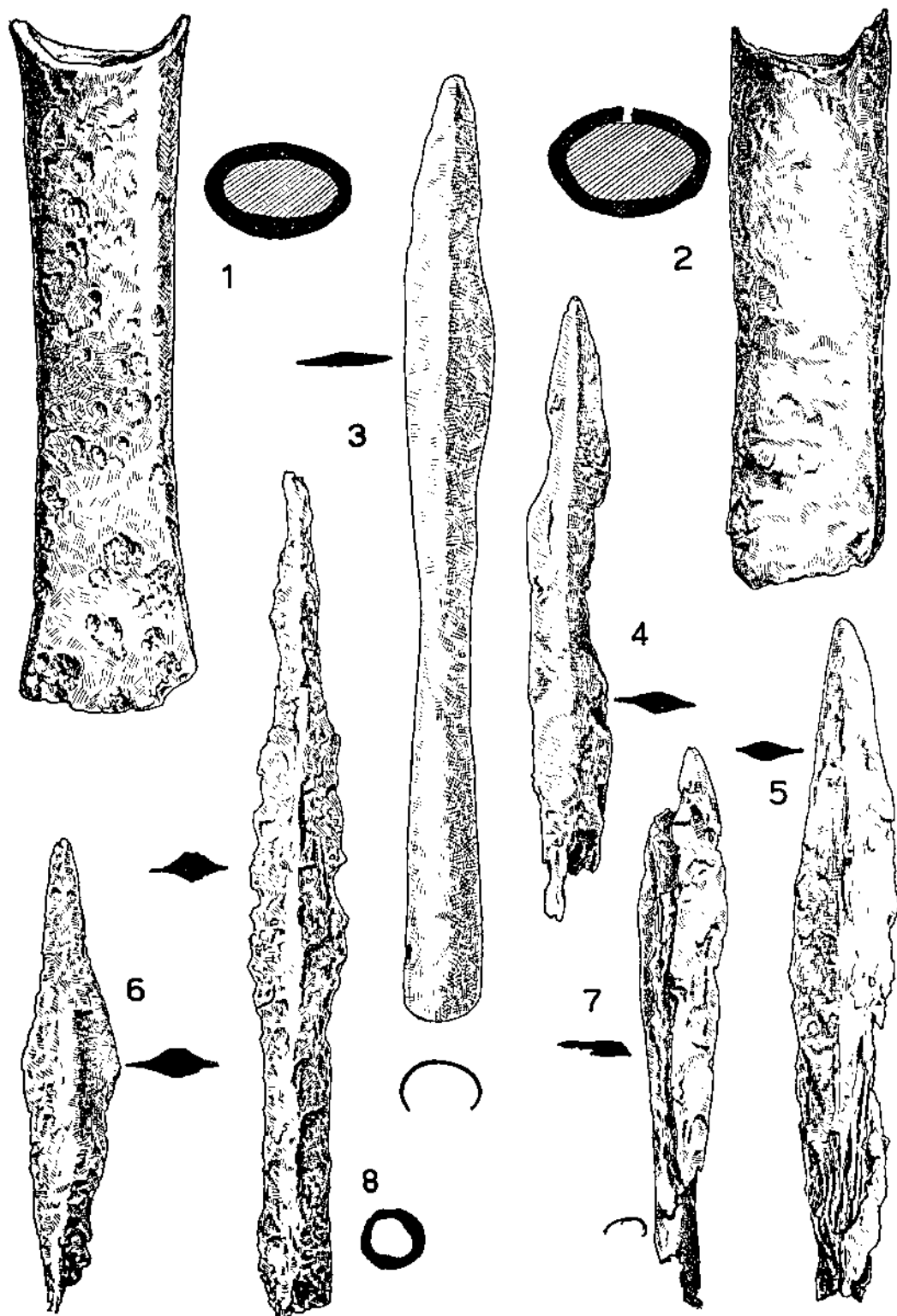
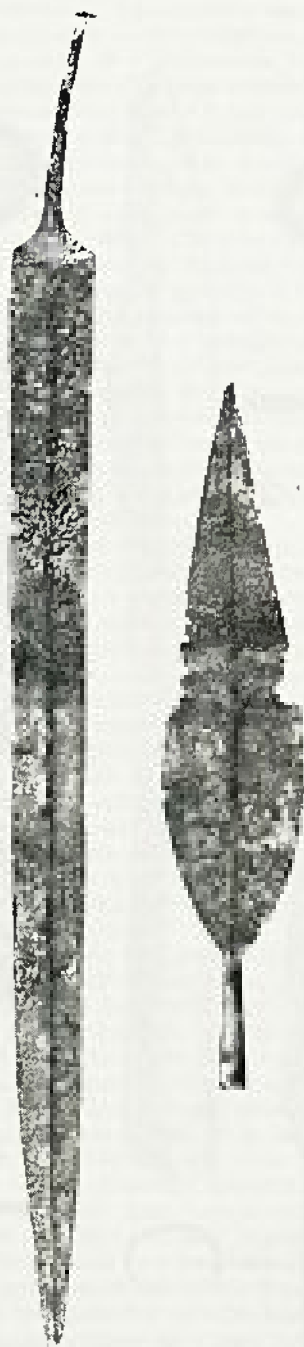

Tabela 7. Železne najdbe: 1–2 Poštela — gradišče, 3–8 Kamnica — Mariborski otok. Vse 1/2.

Sl. 12. Zelezni meč in sulčna ost iz keltskega groba na Pobrežju (v mariborskem muzeju), Vse 1/4.

ozka dolina Drave kmalu za Mariborom zastavila pot¹⁵⁴. Pobreško najdbo — meč in sulično ost (sl. 12) lahko za sedaj uporabljamo le kot osamel dokaz keltske naselitve na mariborskem območju, poznejše najdbe iz 1. stoletja pred n. št. pa govore za obsežnejšo obljudenost tega kraja. Če pritegnemo k temu še druge keltske grobne najdbe na Ptujskem polju, med njimi zlasti Formin, vidimo, da so se sprva keltski prišleki zadrževali izolirano na ravninah, a na pomembnih prometnih poteh, s čimer so do neke mere že takoj v pričetku obvladali z domačim prebivalstvom naseljeno pokrajino ob Dravi in Muri¹⁵⁵. Njihovo vse večje uveljavljanje med tem prebivalstvom v naslednjih dveh stoletjih, ki se kaže v pojavih keltskih najdb v gradiščih in je v naslonitvi na antične pisane viire privedlo do ugotovitev o asimilaciji keltskih skupin v avtohtonem prebivalstvu jugovzhodnoalpskega prostora, je imelo svoj odmev tudi na Pošteli in ga moremo strniti v še nerazrešeno vprašanje, ali so se Kelti kot odločujoči etnični element na Pošteli naselili, ali pa so prebivalci tega gradišča le sprejemali od njih kulturne prvine in jih sami pregnetli v mešane latenske oblike¹⁵⁶.

Za prvo stališče se je zavzemal W. Schmid na podlagi že navedenih najdb v profilu okopov, pri čemer je trdil, da so ob tej priliki Kelti iz ravnine nasilno osvojili Poštelo, ko so se umikali pred vpadi Kimbrov leta 123 pred n. št.¹⁵⁷. Da bi se izognili prehitremu in premalo dokazanemu sklepanju, naj navedemo tu le pomisleke, da bi bilo v primeru, če je bila Poštela res napadena prav v tem času, prej pričakovati vdor Kimbrov samih. Zdi se, da ena sama fibula ne more rabiti za zanesljiv dokaz o keltski pripadnosti uporabnika, ko se vendar stiki Keltoz z domačini bili na splošno miroljubne narave. Latenska keramika, ki bi se naj bila po znanih podatkih pojavila na Pošteli že v 2. stoletju, je najverjetneje prav tako plod takega sožitja, ali pa je morebitno asimilacijo keltskih priseljencev na Pošteli vsaj zelo težko dokazati¹⁵⁸. Vsekakor pa je tipičnih keltskih najdb na Pošteli mnogo premalo, da bi lahko pritrdili W. Schmidu, ki je trdil, da so Kelti nato izgradili gradišče v oppidum, podoben celo tistemu na stradoniškem Hradištu, medtem ko je obenem ugotavljal, da »so bili novi gospodarji številčno vsekakor prešibki, da bi mogli spremeniti kulturo, in so se torej le pomešali z domačimi ilirskim prebivalstvom.«¹⁵⁹ Važna je namreč le ta poslednja ugotovitev, ki potrjuje, da so se Kelti obdržali kot etnična skupnost le na postojankah na ravninah, medtem ko so s še neproučeno asimilacijo med domačim prebivalstvom v 1. stoletju pred n. št. večinoma izgubili svojo samostojno vodilno vlogo¹⁶⁰. To pa je zagotovo bilo tudi v Mariboru, kjer imamo za morebitno keltsko naselitev doslej na razpolago le dvoje posamičnih grobov, druge posamične tipično keltske najdbe s Pošte (fibula, novce) pa si lahko razlagamo kot plod medsebojnih stikov¹⁶¹. Intenzivnost teh stikov kažejo keramične ostaline, ki so zato v tem obdobju posebno zanimive. Grafitni lonci iz 1. stoletja pred n. št. tako sožitje z močnejšim keltskim vplivom dokazujejo vsaj za čas neposredno pred prihodom Rimljanov¹⁶².

Ker nimamo doslej drugih keltskih najdb v mariborskem kraju, še ne moremo trditi, ali so stiki Keltoz z domačini potekali ravno na črti Pobrežje—Poštela. Čeprav na Dravskem polju ni ustreznih podatkov, pa se vendarle zdi, da je med Kelti ob Dravi in Poštelo obstajala neka bolj naravnostna zveza bodisi iz ptujske, bodisi iz južne smeri, morda pa celo iz severa, kjer kaže keltski zlatnik na Plaču pot iz pomurskih najdišč proti Pohorju¹⁶³. Pobreški grob leži podobno kot poprejšnje žarno grobišče nekako v smeri prodiranja ob Dravi proti mestnemu središču. Čeprav od tod, s police na levem bregu Drave, še ne poznamo keltskih predmetov, nas troje keltskih novcev, najdenih po Puffu »med Kamnico in Malečnikom v različnih vinogradih« opozarja na neko še neznano dejavnost v poznolatskem času na sončnih pobočjih gričev nad Mariborom¹⁶⁴. Kelti so torej pri svojem prodiranju v predalpske doline prispeli ob Dravi tudi v Maribor, čeprav v podrobnem še ne vemo, kako so se tu ustalili, uveljavili in vplivali na prebivalstvo Pošte in sosednjih gradišč. Zelo skromno je zastopana njihova kultura na tem območju z večino tipičnih izdelkov — železnim orožjem, nakitom, sivo vrteno in grafitno keramiko ter novci. V glavnem gre pri tem za posamične najdbe, ki bi jim le bodoča odkritja mogla dati popolni pomen.

Pregled prazgodovinskih najdb nam je tako pokazal večinoma nepretrgano prisotnost človeka na mariborskih tleh od začetka 2. tisočletja pred n. št. dalje. Šele s Kelti lahko to prebivalstvo prvič docela zanesljivo etnično opredelimo. Pojem Norikov je v zadnjem času doživel bistveno drugačno razlago in bi komaj še mogel veljati kot ime za prebivalstvo jugovzhodnih Alp v zadnjih stoletjih pred prihodom Rimljanov¹⁶⁵. Tve-

gano je tudi istovetenje nosilcev »vzhodnonoriške kulture« na avstrijskem Štajerskem in sosesčini z Latobiki¹⁶². Plinijev citat »quondam Taurisci appellati nunc Norici«, ki naj bi še v 1. stoletju po n. št. poudarjal nekdanje stanje v vzhodnih Alpah in je bil često uporabljen kot dokaz za asimilacijo keltskih Tauriskov z ilirskimi Noriki, je potreben ob proučevanju arheološkega in jezikoslovnega gradiva še temeljite proučitve.¹⁶⁷ V novejšem času je postavljena v dvom celo ilirska etnična pripadnost železnodobnih in žarnogrobiščnih prebivalcev na panonskem in vzhodnoalpskem prostoru severno od osrednje Slovenije, kjer so sorodnosti halštatske kulture z nedvomno ilirsko kulturo na Balkanu bolj prepričljive¹⁶⁸. Sele bodoče raziskovanje bo pokazalo, ali lahko imenujemo Ilire le železnodobne prebivalce Balkana in Dolenjske, panonsko in obrobno vzhodnoalpsko prebivalstvo pa Panone¹⁶⁹. Se vedno in glede na vedno očitnejše razlike med venetiskim in ilirskim jezikom vse bolj aktualno je vprašanje Venetov tudi v zvezi z žarnogrobiščno »ruško-dobovsko skupino«¹⁷⁰. Vsa tu opisana problematika v zvezi z etnično opredelitvijo prazgodovinskega prebivalstva, ki velja seveda tudi za Maribor, je ob številnih nasprotujočih si mnenjih in ob vedno bolj previdnem razglabljanju arheologov o Ilirih še vedno v bistvenem nepojasnjena. Kar je bilo W. Schmidu že pred pol stoletja povsem preprosto in jasno: v Podravju so bili tvorci žarnih grobišč ilirski Veneti, po njihovem umiku so se naselili tod ilirski Noriki, s katerimi so se pozneje pomešali keltski Tauriski v novo keltsko-ilirsko noriško ljudstvo, je danes še vedno dvomljivo in celo vedno manj verjetno. Edina arheološka najdba, ki jo lahko danes v Mariboru zanesljivo etnično opredelimo, je torej še vedno le keltski grob na Pobrežju.

PREGLED NAJDBE H KARTI MARIBOR V PRAZGODOVINI

1. Najdbe kamnitega orodja (T. 1–2).

- a) BRESTERNICA. Neolokalizirano. Dve kamniti sekiri kot »utež pri vratih« v zasebni lasti omenja F. Ferk (FTB 1901, 58), eno »serpentinasto sekro« pa po A. Müllnerju. Sedaj neznan kje.
- b) LIMBUŠ? Neolokalizirano. Ploščata sekira T. 1, 8 v mariborskem muzeju, inv. št. A 42.
- c) LIMBUŠ — gozd Dobrava? Kladičasta sekira T. 2, 4 v mariborskem muzeju, inv. št. A 63.
- č) PEKRE? Dvoje ploščatih sekir T. 1, 3 in 10 v mariborskem muzeju, inv. št. A 12 in 1769.
- d) KAMNICA — vinograd pod Vražjo pečjo? Kos ploščate sekire T. 1, 5 v mariborskem muzeju, inv. št. A 7.
- e) KAMNICA — Mariborski otok? Ploščata sekira T. 1, 4 v mariborskem muzeju, inv. št. A 1.
- f) KAMNICA. Neolokalizirano. Kos kamnite sekire z luknjo v graškem Joaneju, inv. št. 3207 (sedaj neugotovljiva).
- g) MARIBOR — Nova vas? Kos kamnite sekire z luknjo T. 2, 8 v mariborskem muzeju, inv. št. A 100.
- h) MARIBOR — Radvanje. Fragmente kamnitih sekir omenja F. Ferk, FTB 1907/1, 68, 73: »spodnjo polovico male sekire«, najdeno na poti v Radvanje severovzhodno od nekdanje gostilne Holtnar ter »dve polovici serpentinastih sekir«, najdeni jugovzhodno od šole na cesti oziroma na kolovozu (?).
- i) POSTELA — gomilno grobišče pod gradiščem. F. Ferk je tu izkopal dvoje kamnitih predmetov: ploščato sekro T. 1, 2 v »Kalohevom gozdu«, sedaj v ptujskem muzeju, inv. št. 31.013, ter »gladlini kamen iz serpentina« prav tam (na »lepi ravni«), ki je v graškem Joaneju, inv. št. 11.415 (sedaj neugotovljiva).
- j) ILOČKO POHORJE. »Kamen v obliki motike z luknjo« pri kmetu Neratu, p. d. Potniku, omenja F. Ferk, FTB 1899, 54, »dve neolitski sekiri na Neratovem posestvu nedaleč od razvalin mlina« pa P. Schlosser v rokopisu op. 16. Sedaj neznan kje.
- k) RAZVANJE? Neolokalizirano. Kladičasta sekira T. 2, 9 in preluknjan kamen T. 2, 10 v mariborskem muzeju, inv. št. A 76 in 88.
- l) PIVOLA — gornje pod Pohorskim dvorom. Kopača T. 1, 13 v graškem Joaneju, inv. št. 3222.
- m) PIVOLA — Reka? Neolokalizirano. Dieto T. 1, 11 v mariborskem muzeju, inv. št. A 39.
- n) ZGORNJE HOČE. Neolokalizirano. Fragmentirano dieto T. 1, 7 v mariborskem muzeju, inv. št. A 35.
- o) MARIBOR — Bezenškova ulica? Kladičasto T. 2, 1 v mariborskem muzeju, inv. št. A 87.
- p) MARIBOR — pare. 27, k. o. Koroška vrata. Kamnit izdelek T. 1, 6 v mariborskem muzeju, inv. št. A 8.
- r) MARIBOR — Koroška cesta? Kladičasta sekira T. 2, 7 v mariborskem muzeju, inv. št. A 65.
- s) MARIBOR. Neolokalizirano. Del kladičaste sekire T. 2, 12 v dunajskem Prirodoslovnem muzeju, inv. št. 2191. »Kamnita sekira« iz Maribora naj bi bila tudi v graškem Joaneju, inv. št. 3993, a tam ni ugotovljiva (JJ 90 za 1901, 37).

- 8) MARIBOR — Piramida. »Kamnilo sekira«, najdeno pri rigolanju, omenja F. Ferk, FTB 1902, 21, sedaj neznano kje. Dleto T. 1, 12 s Piramide (?) hrani mariborski muzej, inv. št. A 6.
- 9) MARIBOR — Malstova ulica? Dleto T. 1, 9 v mariborskem muzeju, inv. št. A 25.
- 10) MARIBOR — Cankarjeva ulica, dvorišče osnovne šole. Kladivasta sekira T. 2, 2 leta 1957 podarjena mariborskemu muzeju, inv. št. A 1757.
- 11) MARIBOR — Trg Borisa Kidriča? Kladivasta sekira T. 2, 6 v mariborskem muzeju, inv. št. A 82.
- 12) MARIBOR — Elmspielerjeva ulica? Ploščata sekira T. 1, 1 v mariborskem muzeju, inv. št. A 8. Morda s tega območja tudi »kamnilo kladivo«, o katerem poroča F. Ferk v zvezi z najdbo »orožja iz jelenovih rogov, kosti in kamnitih obročev« iz nekdanje opekarne v Melju (FTB 1901—1902, 57 oziroma 51).
- 13) MARIBOR — Ulica heroja Šaranovića. Del kladivaste sekire T. 2, 11, najden leta 1893, podarjen leta 1903 mariborskemu muzeju, inv. št. A 97.
- 14) MARIBOR — Orešje? Kladivasta sekira T. 2, 3 v mariborskem muzeju, inv. št. A 86.
- 15) MARIBOR — Tezno, opekarna (v Stražunskem dolu?). Kopača T. 1, 14 v graškem Joaneju, inv. št. 11.412.
- 16) MARIBOR — Stražunski dol ob Vodovnikovi ulici. Kladivasta sekira T. 2, 5 leta 1961 najdena in podarjena mariborskemu muzeju, inv. št. A 1765.
- 17) MARIBOR — Dupleška cesta v Brezju, pare. 372/3, k. o. Zrkovec. Kopača T. 1, 16, po letu 1924 najdena in podarjena mariborskemu muzeju, inv. št. A 53.
- 18) MARIBOR — Zrkovec, polje »Štukla«. Kopača T. 1, 15, leta 1943 najdena in podarjena mariborskemu muzeju, inv. št. A 52.
2. Vrček bronastodobne »Ilcenske« keramike (sl. 2).
- MARIBOR — Smoletova ulica (»pri razširjanju cestišča ob vrtu K. Gajška«). Leta 1910 darovan mariborskemu muzeju, inv. št. A 1615.
3. Zgodnjebronastodobna sekira z robovi (T. 3, 1).
- MARIBOR — Jezdarska ulica (pri gradnji nekdanje kavalerske kasarne). Leta 1871 darovana graškemu Joaneju, inv. št. 6246.
4. Bronastodobna sekira s plavutmi (T. 3, 2).
- KAMNICA. Nelokalizirano. Od neznane kdaj v graškem Joaneju, inv. št. 3906.
5. Bronasta sekira s tuleem (T. 3, 4).
- HOČKO POHORJE (na bivši Relserjevi posesti). Leta 1923 darovana graškemu Joaneju, inv. št. 11.409.
6. Bronasta sekira s tuleem (T. 3, 3).
- MARIBOR? Leta 1953 pridobljena od podjetja Odpad, sedaj v mariborskem muzeju, inv. št. A 1304.
7. Kos bronaste taline pogače.
- MARIBOR — Piramida. Leta 1906 odkupljena za mariborski muzej, inv. št. A 2870.
8. »Konica puščice« (?)
- MARIBOR — Tabor. Pred letom 1870 najdena pri gradnji »delavskih stanovanj pri Magdalenici« in po MhVst 18, 1870, LII skupno s sekira pod št. 3 podarjena graškemu zgodovinskemu društvu (oziroma Joaneju). Sedaj neugotovljiva.
9. Zaloga bronastih predmetov (T. 8).
- HOČKO POHORJE, pare. 26, k. o. Hočko Pohorje, »pri Spureju«. Leta 1932 najdena in delno pridobljena za mariborski muzej, inv. št. A 2001—2203 (ČZN 28, 1933, pril. sl. 27 in H. Müller-Karpe, op. 53, T. 131).
10. Zaloga bronastih predmetov.
- MARIBOR — Pekel, pare. 372/4, k. o. Pekel, nad severnim vhodom v železniški predor. Leta 1959 najdena in pridobljena za mariborski muzej, inv. št. A 2204—2238. Neobjavljeno.
- Zarna grobljša Ila B stopnje (1000—700 pred n. št.).
11. MARIBOR — Sp. Radvanje, opekarna. Najdbe iz let 1902—1907 deloma pridobljene za mariborski muzej, inv. št. A 103—129 ter 1361—1373 (?) (T. 4—6).
12. MARIBOR — Mladinska ulica, pare. 22/42—22/45 ld, k. o. Koroška vrata. Najdbe iz leta 1931 in 1932 pridobljene za mariborski muzej, inv. št. A 150—422 ter 1138—1290 (ČZN 28, 1933, pril. sl. 28—30 in H. Müller-Karpe, op. 53, T. 118—121).
13. MARIBOR — Pobrežje, pare. 390 ld, k. o. Pobrežje. Najdbe iz let 1936—1964 večinoma pridobljene za mariborski muzej, inv. št. A 469—971, 937—1137, 1291—1298, 1771—1830, 2746—2800 (ČZN 34, 1939, pril. sl. 1—11; AV 5, 1954, T. 1—10 in H. Müller-Karpe, op. 53, T. 123).
14. LIMBUŠ, pare. 60/1, k. o. Limbuš. Najdbe iz leta 1944 deloma pridobljene za mariborski muzej, inv. št. A 461, 2519—2520 (VS 9, 1965, 137, T. 2, 18).
15. MARIBOR — Partizanska cesta, »vrtovi z hišami št. 12 in 14«. Pred letom 1900 najdene »glinaste posode in kovinski predmeti«, sedaj izgubljene (KSM 1, 1934, 298).
16. Gradščice Pošteta (sl. 10).
- Pare. 391/60—78, k. o. Razvanje. Najdbe iz izkopavanja v letih 1910—1917 (P. Schlosser, W. Schmid) hranita mariborski muzej in graški Joanej (poglavitna publikacija W. Schmid, op. 108).

17. *Gradišče pri Limbušu.*
 Parc. 37/1, k. o. Laznica. Najdbe iz izkopavanj W. Schmida v letu 1912 so prišle v graški muzej, kjer so sedaj neugotovljive (W. Schmid, op. 109).
18. *Gomile pod Poštole (sl. 9).*
 Parc. 391/90—99, k. o. Razvanje. Najdbe iz kopanj F. Ferka (1901—1903) in V. Lorberja (1934) deloma ohranjene v graškem Joaneju, ptujskem in mariborskem muzeju (npr. T. 1, 2; 6, 15; 9, 3—4). Neobjavljeno.
19. *Gomile v Razvanju in Pivoli (sl. 8).*
 Različne parcele med Razvanjem, Pohorskim dvorom in Hočami. Najdbe iz različnih kopanj med leti 1832 in 1948 deloma ohranjene v graškem Joaneju in mariborskem muzeju (npr. T. 1, 13; 3, 8; 4, 14—23; 6, 13—14; 9, 1; za inv. št. prim. ČZN 2, 1966, op. 3). Neobjavljeno.
20. *Železnodobni bronzasti sekiri in železne sulične osti (T. 3, 5—5, 7—11).*
 KAMNICA — Mariborski otok. Leta 1943 najdeno pri gradnji elektrarne Mariborski otok in oddano mariborskemu muzeju, inv. št. A 1357—1359 ter 1624—1629.
21. *Keltski meč in sulična ost (sl. 12).*
 MARIBOR — Pobrežje, neznana gramoznica. Leta 1901 pridobljeno za mariborski muzej, inv. št. A 1621—1622 (Starinar 3. s. 1, 1923, 147 ss).
22. *«Latenski lonec» (?)*
 MARIBOR — Pobrežje, ob Nasipni ulici? Najdba iz leta 1998 je izgubljena? (F. Ferk, FTB 1901—1902, 23).
23. *Keltski srebrnik.*
 MARIBOR — Meljski hrib, nelokaliziran vinograd. Najdba iz leta 1853 je izgubljena ali pa istovetna z »barbarskim srebrnikom«, ki je bil leta 1952 kot mariborska najdba podarjen graškemu Joaneju (JJ 41 za 1852, 11), kjer ni več ugotovljiv.
24. *«Dva keltska srebrnika» (?)*
 Med Kamnico in Malečnikom, nelokalizirani vinogradi. Najdena med leti 1943—1952 in najbrž izgubljena (MhVSt 4, 1953, 256).
25. *«Prehistorični meč» (?)*
 MARIBOR — Zrkovec. Leta 1923 oddan mariborskemu muzeju, kjer sedaj ni več ugotovljiv.
26. *«Keltski železni in bronzasti predmeti» (?)*
 BRESTERNICA — na prostoru gramoznice pri sedanjem motelu ob Dravi. Leta 1842 odkrite črepinje žar in kovinski predmeti (železen nož, suličasta ost, meč, ščitna grba, fragmenti verige in bronzasta fibula) so bili nekaj časa shranjeni v gradu Viliu, a so pozneje izgubili (S. Pahlč, AV 17, 1966, 305). Ni vrisano na karti!

OPOMBE

- ¹ C. Siebinger, Geologija mariborske okolice. Izvestja muzejskega društva 3, 1936, 3 ss; F. Baš, Maribor. 2. Geomorfološke razmere, Geografski vestnik 3, 1927, 1 ss.
- ² I. Rakovec, O novih najdbah proboscoidov na Stajerskem. Razprave SAZU Cl. 4, 3, 1956, 349.
- ³ Vse so tudi starejše; prim. I. Rakovec, O fosilnih slonih iz Slovenije, Razprave 2, 1954, 258 (mamutov zob iz Limbuša itd.). Kratek pregled, a brez omembe obeh najdb tudi: I. Rakovec, Razvoj pleistocena na Slovenskem, Prvi jugoslov. geol. kongres na Bledu, Ljubljana 1956, 59 ss.
- ⁴ Za v podrobnejšem še neobjavljeno jamo pod Herkovimi pečmi prim. S. Brodar, Prezre paleolitika na naših tleh. Arheološki vestnik 1, 1950, 8. Paleolitska najdišča varaždinskega območja je podal na karti in z navedbo literature o Vindiji S. Vuković, Istraživanja paleolitskega lokaliteta spilja Vilenca. Godišnjak Gradskoga muzeja Varaždin 2-3, Varaždin 1962/63, 5 ss. Najbližja avstrijska najdišča so znana iz jam ob Muri nad Gradcem, pregledno omenjena pri W. Modrijan, Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark, v Die Steiermark, Graz 1958, 90 s in R. Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes. Wien 1954, 32 ss.
- ⁵ Najpodrobnejši opis gibanja Drave v tem času je doslej podal F. Baš, op. 1. V nasprotju z njegovo tezo pa so tudi najmlajša mariborska tla dala vrsto kamnatega orodja, tako na levem (Bezenškova ulica, Melje) kot na desnem bregu reke (Pobrežje, Stražunski dol).
- ⁶ V poštev bi prišle še neraziskane jame, ki jih omenja F. Ferk: »Hermanova jama« na severnem pobočju Ferien-Tagebuch 1900, 59, v Joaneju v Gradcu, jama na vzhodni strani Pohorja — »Skerbotova jama« in »Jama v Novakovem pečovlju« pri Rančah (FTB 1902—1903, 99 ss) in druge. Na severni strani Pohorja pri Činžatu še »Ravbarska jama«, o kateri je le nekaj podatkov v domačem izročilu.
- ⁷ Prim. pregledno reliefno karto paleolitskih najdišč pri B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 1, 1964, 56—57.
- ⁸ Pregled za Avstrijo, ki vključuje tudi slovensko ozemlje, je podal H. L. Werneck, Ur- und frühgeschichtliche Kultur- und Nutzpflanzen in den Ostalpen, Wels 1949. K temu še dvojje domačih razprav: A. Sercej, Prispevek k zgodovini naših gozdov, Gozdarski vestnik 17, Ljubljana 1959, 193, in Razvoj vrške in holocenske gozdne vegetacije v Sloveniji, Razprave SAZU 7, 1963, 361 ss.
- ⁹ K. Bülow, Wie unsere Heimat wohnlich wurde, Stuttgart 1933, 33.
- ¹⁰ Prim. o tem P. Schlosser, Beiträge zur historischen Geographie des Bachergebietes in Süsteiermark, 1. Bacherwald, Deutsche Rundschau für Geographie 35, Wien 1912/13, 435 ss, kjer so podane najdbe ogija s Poštole, grobišča pod njo, gradišča pri Limbušu ter gomil v Pivoli (med

hrastom, smrekjo, jelšo in vrbo ima kostanj s Poštele relativno večino). O kostanju na Poštelu in celotni Stajerski prim. še H. L. Wernek, op. 8, 188.

¹¹ Podatki iz Urbanističnega programa Maribora, knjiga 5, Maribor 1965, 673 s. Borovi gozdovi so lahko tudi dokaz starih gozdnih površin na prodnatih in peščenih tleh (Goričko, Dravsko polje), pri čemer pa je treba biti previden, ker taki gozdovi na gričih in v ravninah često pokrivajo opuščene srednjeveške njive. Ta prevladnost velja tudi za gozdove iz drugih drevesnih vrst, saj npr. mešan bukov gozd (prav tako na opuščeni novejših njivah) prekriva žarno grobišče iz časa med 1000 in 700 leti pred n. št. na Pobrežju.

¹² S. Dimitrijevič, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, Opuscula archaeologica 5, Zagreb 1961, 85, postavlja začetek svoje »lasinske kulture« v čas po 1950 pred n. št. R. Pittioni (op. 4, 274) uvršča »tip Pölsals-Strappelkogel«, ki mu pripada tudi pri Pittioniju prevleško datirani »tip Kanzlanberg«, v isto obdobje, pri čemer ga za geografsko okolje Avstrije morda opravičljivo, a brez dokumentirane potrebe postavlja v »nordijski okvir« (prim. mnenja o teh stališčih pri M. Garašanin, Starinar 9-10, Beograd 1959, 397 in J. Korošec, Druvoloka. Zbornik fil. fakultete 3-4, 1960, 44 ss).

¹³ S. Dimitrijevič, op. 12, 22 ss. Njegovo uvrščanje slovenskih najdišč (Ptujski grad, Brezje, Zreče, Ajdovska jama in Druvoloka) ter podobnih najdb iz Avstrije (Strappelkogel, Skoecan, Pölsals in Hodiško jezero) je nateleto pri J. Korošcu, Neo- in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji 2, Ljubljana 1965, 14, op. 50, na kritiko, češ da je »gradivo njegove »lasinske kulture« zelo heterogeno in ga seveda ne bi smeli istovetiti z alpskim falesom v Sloveniji in v Avstriji, z izjemo posameznih elementov. — Podrobneje o najdbah iz osrednje Slovenije prim.: J. Korošec, Kulturne ostaline v Ajdovski jami pri Nemški vasi, Razprave SAZU 3, 1953, 45 ss; isti, Neolitična naselbina v Druvolki pri Kranju, AV 7, 1956, 3 ss in Druvoloka, (op. 12); isti, Kulturne ostaline na kolih ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962, Poročilo 1, 1964, 25 ss, in Ptujski grad, kot zgoraj, 5 ss; P. Korošec-M. Uršič, Neolitske in eneolitske ostaline iz okolice Krškega, Poročilo 2, 1965, 55 ss; F. Leben, Materialna kultura in izsledki arheoloških izkopavanj v Kevdereu in Lubniški jami, Acta Carsologica 3, Ljubljana 1963, 215 ss; A. Bolta, Neolitska naselbina na Rihniku, AV 13-14, 1962-1963, 287 ss. — Severnoslovenska najdišča z nekaj izjemami (S. Pahič, Prazgodovinska seliščna najdba v Zrečah, AV 6, 1955, 258 ss ter Neolitske najdbe v Brezju pri Zrečah, AV 7, 1956, 227 ss) še niso objavljene. Sem sodijo predvsem Zbelovo ter najdbe iz Slovenskih goric: Andrencel (AV 3, 1954, 335 ss), Hardek, Mihovci, Pavlovski vrh, Safarsko in Vumpah (Varstvo spomenikov 9, 1955, 132 ss). — Za najdbe na avstrijskem državnem ozemlju prim. R. Pittioni, op. 4, 169 ss, 208 ss, z navedbo podrobne literature v opombah.

Enotnega polmenovanja za to kulturo še ni, temveč so si posamezni raziskovalci v treh deželah izbrali vsake svoje: v Sloveniji J. Korošec »alpski fales lengelske kulture«, v Avstriji R. Pittioni »tip Pölsals-Strappelkogel« (ki vključuje tudi del, oziroma po mnenju drugih raziskovalcev vse gradivo s Skoecana nad Maloščami) in na Hrvaškem S. Dimitrijevič »lasinska kultura« po enem izmed najdišč ob Kolpi. Morebiti bi to razdrobljeno polmenovanje iste kulturne skupine lahko zamenjali s takim, ki bi bilo sprejemljivo za vse in bi zajemalo vsa najdišča na slovenskem etničnem, avstrijskem in hrvaškem ozemlju. Tu je predlagan naziv, ki se ujema s splošnim načinom polmenovanja posameznih skupin po značilnih najdiščih ali pokrajinah, namreč »skoecanjsko-lasinska kultura« (»Kanzlanberg-Lasinja Gruppe«), predstavljajoč dvojje pomembnejših najdišč na avstrijskem oziroma slovenskem ter hrvaškem ozemlju. Vsekakor je pokrajinsko obsežje te kulturne skupine tako konkretnije označeno kot pri bolj splošnem nazivu »alpski fales lengelske kulture«.

¹⁴ E. Pratovevera, Die keltischen und römischen Antiken in Steiermark, Graz 1856, posebni odtis, 18. Najdbe kamnitega orodja (večinoma v atipičnih oblikah) so česte tudi v naselbinskem gradivu iz mlajšega časa, npr. na Ptujskem gradu in v Ormožu.

¹⁵ F. Piehler, Text zur archäologischen Karte von Steiermark, Graz (1870) 18, sedaj v graškem Joaneju, Inv. št. 3222.

¹⁶ Med najdbe izpred leta 1900 sodijo še: fragmenta iz Maribora v dunajskem (2191) in Kamnice v graškem muzeju (3207), kamnito orodje iz Bresternice (F. Ferk, FTB 1901, 58), sekira iz Melja (v mariborskem muzeju, Inv. št. A 97) ter najdbe s Hočkega Pohorja (F. Ferk, FTB 1899, 54 in P. Schlosser, »Der vorgeschichtliche Wabachern und sein unmittelbares Anland«, rokopis v graškem Joaneju). Za Ferkova odkritja prim. S. Pahič, Arheološko raziskovanje v Mariboru, ČZN NV 2, 1966, 30, op. 82.

¹⁷ Večina kamnitega orodja, ki se je do pričetka druge svetovne vojne nabralo v mariborskem muzeju, namreč nima prepričljivo dokumentiranih najdiščnih podatkov. Prvotne inventarne številke na predmetih so brez ene, ker je ustrezná inventarna knjiga bila med zadnjo vojno uničena. Na predmete vpisana najdišča so bila večkrat zamenjana ter med nemško okupacijo spet zbrisana. Pri ponovnem nalepljanju listkov z najdiščih na predmete je prišlo v povojnih letih do novih zamenjav. Ker vsega tega ni mogoče preveriti, moramo poslednje najdiščne oznake pri večini najdb razumeti kot nezanesljive.

¹⁸ Kamniti klin ali kladivo z Arha na Pohorju (v graškem Joaneju, Inv. št. 3293) je W. Schmid Südsteiermark im Altertum, in Südsteiermark, Graz 1925, 1 s, presojal kot dokaz naselitve »v času toplejšega, bolj suhega podnebja ob koncu mlajše kamene dobe«, kar je treba že glede na značaj najdbe razumeti bolj v tem smislu, da so neolitski ljudje na lovu dospeli tudi v te višine. »Serpentinasta neolitska sekira v graškem Joaneju«, najdena leta 1905 v višini približno 800 m na Hočkem Pohorju (F. Baš, ČZN 28, 1933, 38) v tem muzeju ni znana, zato gre najbrž za zamenjavo z bronasto sekro T. 3, 4, Inv. št. 11409, ki je bila najdena »am Ostabhang des Baehern, 800 m Seehöhe, geotegliche einer Weganlage am Besitze Relsers«. S tem se težišče kamnitih sekir, združenih z naselbinskimi najdbami, znižuje pod Pošto (T. 1, 2) in na razvanska pobočja.

¹⁴ Najbližji seišišni ostanki tega časa v Vumpahu leže na robu visoke terase (VS 8, 1962, 225), na podobni legi kot ob Muri in Šafarskem (VS 8, 1962, 190), temu pa po izoblikovanosti terena in načinu utrjevanja (najdbe še niso znane) ustreza tudi »gradišče« pod Vurbergom, ki ga je P. Schlosser (kot »Pfaffenbergringwall«) opisal v *Mariborer Zeitung* št. 229 z dne 10. 10. 1922, str. 3 s.

Na podobnih vzpetinah nad ravnino ob vodah leže tudi najdišča pri Hardeku, Paviovschem vrhu in Zbeiovem, medtem ko so iz ravnin znane najdbe v Mihoveih in Zrečah, z gričevja pa v Andreineh, Brezju nad Zrečami itd.

¹⁵ Na pohorski strani med Činžatom, odkoder se kamnita sekira (v mariborskem muzeju, inv. št. A 29) morebiti še veže na ruško kolino, in Trbonjami (podobna najdba, prav tam, A 43) ni nobenih najdb. Pač pa najdbe s Kozjaka (Siemen — kiadivasta sekira, prav tam, A 1754, Gradlišče — pioščata sekira, prav tam, A 16, in Sp. Kapla — kopača, prav tam, A 50) in njegovega dravskega znožja (Ožbait — kiadivo, prav tam, A 1752; »sekira s toporiščno iuknjo« iz Radej pri J. Sašel, AV 5, 1954, 150 ni zanesljivo dokumentirana) kažejo, da so bili ti predeli zgodaj obijudeni, bodisi iz severne strani, bodisi skozi »Dravski gozd« ob reki navzgor.

¹⁶ Za vse najdbe od 10d (glej ločke t-2 na karti sl. 11) ni znano, ali izvirajo iz prvotnih najdišč, njihovo osredotočenje na ožjem prostoru pa v zvezi z najdbami iz bivše opekarne (prim. Ferkove podatke po op. 16!) govori za naselje ob znožju gričevja. Izmed najdb v zahodnem delu sta predmeta iz Koroške in Bezenškove ulice brez podrobnih najdiščnih podatkov, »zagvozda ali sirgalec« s teniškega igrišča na par. 27, k. o. Kor. vrata (F. Baš, ČZN 29, 1933, 39) pa je morebiti že v zvezi z žarnim grobiščem v sosesčini.

¹⁷ Kopača z Dupleške ceste (T. 1, 18), tudi v bližini pobreškega žarnega grobišča, je od Drave sicer še nekoliko oddaljena, a skupno s kopačo T. 1, 15 iz Zrkovec in žarnim grobiščem že kaže smer proti Meju.

¹⁸ »Latenska zapesnitea« iz Starš (Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, Zagreb 1939, 29, v mariborskem muzeju, inv. št. A 1619-1620) je kakor vse druge najdbe med Skorbo in Pobrežjem antična. K naselbinskim najdbam iz op. 19 prim. na slovenjgoriški strani Drave še gradišče v Krčevini pri Pljuju (VS 9, 1965, 172 s) in kamnite sekire iz Zimice (prav tam, A 77) in Krčevine (v ptujskem muzeju, inv. št. 6464).

¹⁹ Pioščata sekira T. 1, 5 naj bi bila najdena »v vinogradu pod Vražjo pečjo«, torej na južnem, obravskem pobočju grebena. Ker je bila kamnita sekira na Piramidi najdena »pri rigolanju«, gre očitno za isto lego. Tu gre najbrž za neznane prve posege ljudi iz ravnine na višine, kot nam iz poznejšega časa kažejo tudi najdbe keitskih novcev, najdenih »med Kamnico in Maiečnikom v različnih vinogradih« (Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 4, Graz 1853, 256) ali podobne najdbe rimskih novcev v Svečini (prav tam) in Gradiški (MhVSt 26, 1878, XVI).

²⁰ Poleg Ferka (op. 16), ki govori o kopači, je najdišče dveh (drugih?) neolitiskih sekir podrobneje označil še P. Schlosser (op. 16). Ker »razvarjski« najdbi nista zanesljivo lokalizirani v ta kraj, da bi smeli v njih domnevati katerega izmed tam omenjenih predmetov, je to območje morebiti imelo še več najdišč.

²¹ Tak primer je npr. znan iz Hardeka pri Ormožu (VS 9, 1965, 132) in Brezju pri Zrečah, kjer je gomila stala na opuščeni starejši stavbi (AV 13-14, 1962-1963, 350).

²² Najdbe kamnitega orodja v prodovih so česte predvsem ob Dravi nize Ormoža in ob Muri pod Radgono. Ker sekira z Mariborskega otoka (in tudi poznejše najdbe) ob veliki transportni moči Drave ne kažejo poškodb, prvotno najdišče v tem primeru ne more biti daleč, gotovo pa ne daleč od Bresernice, torej še pred začetkom Dravskega gozda.

²³ Prim. karto po tipih označenih kamnitih orodij iz avstrijske Stajerske pri W. Modrijan, Jungsteinzeitliche Funde aus Steiermark, Neue Chronik št. 15, priloga graške Tagespost št. 121 z dne 29. 5. 1953, ter tabelo tipov kamnitega orodja iz Slovenskih gor in pri S. Pahič, K predslovenski naselitvi Slovenskih gor, Slovenjgoriški zbornik (v tisku). Za druge pokrajine, revnejše glede kamnitih najdb, takih pregledov še ni.

²⁴ F. Baš, op. 1, 10.

²⁵ Prim. za Podravje oris pri W. Schmid, Südsteiermark, 2.

²⁶ W. Buttler, Der donauisandische und der westliche Kulturkreis der jüngeren Steinzeit, 1938, 34, je videl v njih kladivo za razbijanje grud (Sehollenhammer), W. La Baume, Waren die neolithischen Steinkelle Pflugescharen?, Germania 33, 1955, 238, pa zagode za epipneje lesa s pomočjo lesenih kijev.

²⁷ E. Hennig, Bericht über die praktischen Versuche zur funktionellen Deutung der neolithischen Steingeräte, Archäologische rozhledy 17, Praha 1955, 582 ss.

²⁸ Prim. podobne najdbe pri R. Pittioni, op. 4, 133 in 141. Mariborska najdba po obliki visokega končnega gornjega dela, dočela ravno izbrušeni eni izmed siranice in že rahlo zakrivljenem trupu nima neposrednih primerjav. Od drugega gradiva pa se loči tudi po tem, da je izdelana iz temno sive kamnine z razjedeno hrapavo površino, ki se sicer kot gradivo za kamnito orodje tod ne pojavlja. O kronološki nezanesljivosti takih najdb prim. J. Banner, Die Pöcker Kultur, Budapest 1956, 171.

²⁹ Prim. zgledno objavljeno kamnito orodje iz poznoneolitike nasebine Butmir v Bosni, kjer so zastopani skoraj vsi mariborski tipi, pri M. Hoernes-W. Radimský-F. Flaila, Die neolithische Station von Butmir, Wien 1935, T. 17-19 in 1898, T. 15-16. V bližnjih najdiščih »škoejansko-lasinske kulture« so najdbe glajenega kamnitega orodja redkejšje (Škoejan — R. Pittioni, op. 4, sl. 114-115; Ajdovska jama — J. Korošec, Razprave SAZU Cl. 13, 1953, T. 16; Druilovka — J. Korošec, op. 12, T. 8). Sem sodi najbrž tudi del kamnitih predmetov s Ptujkega gradu, med katerimi so pioščata orodja najštevilnejša (J. Korošec, Predzgodovinska nasebina na Ptujskem gradu, 1951, 151 ss), vsaj kotikar se oblikovno pridružujejo podobnim najdbam iz žarnogrobnišne nasebine v Ormožu (v ptujskem muzeju, neobjavljeno) iz obdobja med 1000 in 700 pred n. št. Vendar pa je ravno pri

Ptujskem gradu potrebna previdnost zaradi pomanjkanja jasne stratigrafije in s tem možnosti za zanesljivo razločevanje žarnogrobišnih in starejših najdb, ki jih je avtor sam šele naknadno pričel opredeljevati (prim. J. Korošec, Ptujski grad, op. 13, 7).

¹² Glede na to, da je S. Dimitrijevič, op. 12, 57 ss kronološko ugotavljal predvsem silične točke njegove »lasinske kulture« s poznejšimi kulturami in sam videi konec babsko-lengyejske kulture »okrog leta 2000« oziroma le »najverjetneje okrog leta 1950« pred n. št., se zdi prepodrobno navajanje letnice za to obdobje problematično ali vsaj bolj shematično. Ker povrh tega najdbe iz severne Slovenije še niso obdelane, o južnoavstrijskih pa so mnenja deljena, ne bi kazalo v celoti tako kategorično zanikati pozneoneolitikega značja lengyejskih elementov znotraj »skoejansko-lasinske kulture« (S. Dimitrijevič, Argo 3, Ljubljana 1964, 1 ss). Za sedaj torej ne kaže docela izključevati prehodnega značja le kulture in v tem smislu so tu, zlasti v nejasnih primerih kamnitega orodja, omenjene neolitiko-eneolitske najdbe. Prim. tudi M. Garašanin, Period prelaza neolitika v metalno doba v Jugoslaviji, Materiali I, Praistorijska sekcija ADJ, Ohrid 1960, 22 in problem morebitnih starejših najdb v Sloveniji — glej op. 36!

¹³ J. Korošec, op. 12, 47 omenja »neznano starejšo domorodno komponento«, kar skuša pozneje (Ptujski grad, op. 13, 15 ss) konkretizirati s pojavi, kot so »jadranska komponenta« »verjeten tipološki razvoj od kroglaste amfore buimirskega tipa do naših primerov« ter »sorodnosti v motivih, ki se javljajo na keramiki skupine Mondsee«, v zadnjem primeru »istega izvora, ali pa posledica nekega sorodnega substrata«. — Iz Dimitrijevičevih izvajanj (op. 12, 53 ss) pa izhaja, da je njegova »lasinska kultura« nastajala na »babsko-lengyejskem substratu« (ki v Sloveniji nima znanih zanesljivih najdb) pod močnimi vplivi badenske (pécelske) kulture v srednji in zahodni Slavoniji ter se je — po njem pojavila v Sloveniji kot že formirana, a »tipično mešana kulturna skupina« (prim. Korošecovo nasprotno mnenje: Ptujski grad, op. 13, 14). — R. Pittioni, op. 4, 208 izhaja iz drugačnih podlag in vidi zato v avstrijskih najdbah »spajanje poznopodonavskih in tipično nordijsko orientiranih najdb«. Vprašanje neolitske poselitve naših krajev pred pojavom selišč iz konca 3. in začetka 2. tisočletja pred n. št. je torej še nerešeno.

¹⁴ Za Ptujski grad prim. J. Korošec, op. 13, 5 ss. Analiza »elementov slavonske kulturne skupine« P. Koroščeve še ni objavljena. J. Korošec, prav tam, 45 navaja kot »edino možni prihod novih prebivalcev in novo naselitev tega kraja«, a zaradi pomanjkanja »v splošnem oprijemljivih materialnih elementov« pušča vprašanje raznih naselitev na Ptujskem gradu nepojasnjeno. Po Dimitrijeviču (op. 12, 63) pa naj bi se bil izvršil prodor »vučedolske kulture« okrog leta 1900 pred n. št., vendar pušča nepojasnjeno, ali je tudi na Ptujskem gradu nastala »neke vrste kolonija na tujem področju«, ali pa gre le za uvoženo keramiko iz zadnjega razdobja poprejšnje naselbine (ki naj bi z »lasinsko kulturo« trajala do 1750). Za najdbe iz Ljubljanske barje primerjaj nazadnje Zgodovina Ljubljane I, 1955, 243 ss (k temu »e novejša mnenja in nove najdbe: P. Korošec, Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, AV 9—10, 1958—1959, 84 ss in raznih avtorjev poročila o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji I, 1964). Avstrijske najdbe je pregledno podal R. Pittioni, op. 4, 234 ss.

¹⁵ Dovolj informativen pregled o izvoru in dosedanjih obravnavah najdb keramike z »ileenskim« okrasom, tj. vtisli pramenov iz dveh zvitihi nit, z nitjo ovite paličice ali odtisom ikanine je nazadnje podal H. Ulreich, Gruben mit Litztenkeramik auf dem Tabor bei Drassburg . . . , Burgenländische Heimatblätter 25, Eisenstadt 1963, 73 ss (k temu prim. Pittionijev pregled, op. 4, 238 ss), kjer je ta keramika kot »tip Guntramsdorf-Drassburg« obravnavana kot lokalno preoblikovana mlajša stopnja iz srednje Nemčije razširjena »vrvičaste keramike« oziroma »kulture posamičnih grobov«. Take najdbe na Ljubljanskem barju je posebej obravnavala P. Korošec, Keramika z ileensko ornamentiko (Litztenkeramik) na Ljubljanskem barju, AV 8, 1957, 9 ss. Poleg mariborskega vrčka so fragmenti te vrste posod bili odkriti tudi na bronastodobni in žarnogrobišni naselbini na Brinjevi gori pri Zrečah (v mariborskem muzeju, neobjavljeno).

¹⁶ Z redkimi izjemami (npr. z domačimi živalmi opremljen dvojni grob na Föhlku pri Grosshöfleinu na Gradiščanskem) pripada ta keramika seliščnim najdbam raznih tipov (jame na Salzburškem in v Nižji Avstriji, pri nas v Vindlji), planini naselbinam (z jamami pri Drassburgu, koliščih na Ljubljanskem barju itd.), ki pa ne pripadajo vselej docela tej kulturni skupini, temveč vsebujejo njene najdbe čisto le kot uvoz. Tudi v Mariboru bi, če le ne gre za posamično najdbo, prišla v poštev še seliščna točka in bi zato območje Smoletove ulice bilo vredno naknadnih raziskav.

¹⁷ Med Gradiščanskim in Ljubljanskim barjem v avstrijski Stajerski ni takih najdb, pač pa se pojavljajo na Koroškem v zgornjih delih dolin Krke in Labotnice, kar kaže na vplive prek gornje Mure. V južnem podatjsku Gradiščanskega so najdbe iz Vindlje — po P. Koroščevi (op. 38, 12) »most med Spodnjo Avstrijo in Koroško ter Ljubljanskim barjem« — le nekoliko obrobna najdba ob poti proti jugozahodu, kar bi lahko veljalo tudi za Maribor in Brinjevo goro.

¹⁸ Vindija: S. Vuković, Vrpčasta keramika špilje Vindije, AV 9, 1957, 32 ss, T. 1, 1 — 2. Ljubljansko barje: P. Korošec, op. 38, 21, T. 2, 1 — 3. Avstrijske najdbe: R. Pittioni (op. 4), 242, sl. 169 — 171. Proti vzhodu so oblike teh vrčkov z inkrustiranim okrasom najbolj znane še ob srednji Donavi: A. Mozsolics, A kisapostagi korabronzkori urnatemető, Arch. Hung. 26, Budapest 1942, sl. 1 — 5. Za širjenje v druge smeri prim. R. Pittioni, op. 4, 242 ss.

¹⁹ Vindija, Ljubljansko barje in S. Salvator: op. 41. V vseh teh primerih ima okras obliko vtisnjene črte s poglobljenimi deli poševnih ali prečnih vtisov nit, medtem ko so na mariborski posodici črte predstavljene bolj kot zaporedje teh poševnih vtisov.

²⁰ V tem smislu mnenja pri P. Patay, Korai bronzkori kultúra Magyarországon, Diss. Pann. 2/13, Budapest 1939, 43 ss, da je okras z odtiskom paličice, ki ima ovito nit, starejšega izvora.

²¹ P. Korošec, op. 38, 9 ss, ki poudarja vplive »badenske kulture in kulture »zvončastih čaš« in H. Ulreich, op. 38, 95 ss, ki opozarja na neolitsko podlago. Za opredelitev v stopnjo A 2 se

zavzema S. Dimitrijevič, op. 12, 62 zaradi časovnega vzporedjanja »ileenske« keramike z najdbami v Klisapostagu, kjer pa se ne pojavljajo enaki, temveč podobni vrsti.

⁶⁶ MhVSt 18, 1870, LII. Po teh navedbah je oba predmeta posredoval v Gradec inženir Karl Arledter, vendar je v JJ 66 za 1871, 22 omenjena le sekira kot darilo Zgodovinskega društva. Puščična ost tako najbrž niti ni prišla v Joanej in je zato tudi njena časovna pripadnost neopredeljiva.

⁶⁷ Z izjemo druge stopnje Ljubljanskega barja je v Sloveniji iz tega časa le nekaj posamičnih predmetov, kar opravičuje mnenje, da je »vprašanje bronzaste dobe v Sloveniji še bolj ali manj nerazjasnjeno« (J. Korošec, Zgod. Ljubljane, 265). Nič bolje ni v sosednjih deželah, od koder je iz južne Avstrije znana le vrsta večinoma drobnih najdb. Poleg založne najdbe iz Judenburga (H. Müller-Karpe, Ein Depotfund von Judenburg in der Steiermark. Archaeologia Austriaca 9, Wien 1962, 48 ss) omenja R. Pittioni (op. 4, 355) iz Stajerske le še uničen grob iz okolice Feldbacha, W. Modrijan, Funde und Fundstätten in Steiermark, Mitteilungen der österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte 10, Wien 1959, 6 pa vrsto posamičnih najdb. Za Slovenijo takega pregleda nimamo, del drugih najdb, a brez sekir, je objavil Z. Vinski. O orožju ranoga bronzanega doba u Jugoslaviji, Vjesnik arheološkega muzeja u Zagrebu 3. s. 2, 1961, 1 ss.

⁶⁸ Prim. najdbo 80 ploščatih in ene z robom opremljene sekire izpod Ostrovice na Koroškem in najdbo sekir z luknjami iz Brez ob gornji Dravi (R. Pittioni, op. 4, 352 ss) in v op. 46 omenjene predmete iz Judenburga, ob katerih opozarja H. Müller-Karpe (op. 46, 51) na pomen ploščatih sekir kot mednarodne menjajne vrednosti, kar bi morebiti tudi za mariborsko sekiro imele neko veljavo.

⁶⁹ Prim. ploščato sekiro (iz okolice Donačke gore?) v mariborskem muzeju, Inv. št. 1351. Ob redkih najdbah je seveda razumljivo, da pota in obsegi kovinskih izdelkov iz dveh prvotnih kovinarskih območij na Madžarskem in severnem Tirolskem še niso proučeni. Za vprašanja prazgodovinskega pridobivanja bakra na Madžarskem prim. S. Foltiny, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa, Wien 1958, 20 ss, kjer je podan kratek pregled sedanje stopnje te problematike, podobno kot je za avstrijske Alpe o tem pisal R. Pittioni, (op. 4), 523 ss. Medtem ko predvideva H. Müller-Karpe (op. 46, 48) širjenje tirolsko-saizburških izdelkov na Koroško do Labotske doline, bi prišli za vzhodno Podravje v poštev poprej madžarski vpitvi, kar pa bi bilo spričo v tem času še neaktivnega Velemszentvida na madžarsko-avstrijski meji treba šele ugotoviti.

⁷⁰ Prim. podobno ploščato sekiro pri J. Korošec, Zgod. Ljubljane, 320, T. 12, 8 in sekiri izpod Ostrovice in Judenburga pri R. Pittioni, (op. 4), 354, sl. 252. Podobne, še vitkejšje — in poznejše — najdbe objavlja K. Willvonseder, Die mittlere Zeit in Österreich, Wien 1937, T. 43, 3 in 55, 8, ki pa se bolj približujejo južnonemškemu tipu (F. Holste, Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland, Berlin 1958, T. 1, 14; 9, 5; 10, 2, 4; 16, 5; med temi sta kratki sekiri s širokim oblim rezilom T. 1, 10, 15 še najbolj sorodni mariborski najdbi). Pozornost pa bi morebiti zaslužile tudi podobne bakrene sekire iz obdobja Remedello v severni Italiji (N. Åberg, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie 2, Stockholm 1931, 84 ss, sl. 178 in 184), kjer naj bi po avtorjevemu mnenju »italijski bakreni tipi pomenili predstopnje bodočega razvoja severno od Alp«.

⁷¹ W. Schmid, op. 18, 2 je videl v mariborski najdbi »s tankimi robovi za oporo lesenemu držaju« majšo obliko stopnje A.

⁷² Po Willvonsederju (op. 49, 66) sodi »večina bronzastih sekir s plavutmi v sredini trupa brez dvoma v poznejšo dobo«, to je obdobje kulture žarnih grobišč.

⁷³ Prim. karto razprostranjenosti teh najdišč pri S. Pahič, Bronzastodobna gomila pod Brinjevo goro, AV 13-14, 1962-1963, 359 ss, sl. 3.

⁷⁴ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Röm.-Germ. Forschung 22, Berlin 1959, 108 prileta v to obdobje založne najdbe iz Cerovea in Čermošnjice ter okolice Tomšičja v Sloveniji, iz Pobrež — Pubersdorfa in Laas na Koroškem ter iz Mixnitz na Stajerskem.

⁷⁵ P. Reinecke, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 30, Wien 1900, 44 ss; Altertümer unserer heiden. Vorzeit 5, München 1911, 231 ss, T. 43 — 44 in 315 ss, T. 55; Germania 8, 1924, 43 ss je pri vzpostavljanju stopenj Ha A — B pripisoval prevelik pomen prvemu pojavu železa in pri tem zapostavil bistvene razlike med žarnimi grobišči in razvito pravo železno dobo, tem bolj, ker sta se mu zdeli »pobronastodobni stopnji Halstatt A in B le kratkotrajna pojava«. V kronološkem opredeljevanju gradiva že trdno zasidrani stopnji sta danes v proučevanju pozne bronzaste dobe sleer anahronizem, a sta iz praktičnih razlogov in deloma tudi zaradi očitne kontinuitete Ha B oblik v železnodobno Ha C obdobje ohranili svojo — v prvi vrsti kronološki — pomen (Z. Vinski-K. Vinski-Gasparin, Opuscula archaeologica 1, 1956, 58; S. Gabrovec, op. 102, 29).

⁷⁶ V Podravju in Pomurju doslej ni bilo ugotovljenih neposrednih stikov med tema dvema obdobjema, čeprav bi bili npr. na Brinjevi gori možni (prim. op. 52, 357). F. Kőszegi, Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (Ha A — B), Acta archaeologica 12, Budapest 1960, 182 s omenja nasilno prekinitev »kulture gomlinih grobišč« ob prodoru žarnogrobnične skupine Vål od konca 12. stoletja pred n. št. dalje. V okviru tega gibanja v Panoniji je prišlo najbrž do podobnih pojavov tudi v jugovzhodnih Alpah, kot kaže vrsta v op. 53 naštetih založnih najdb. To bi bil morebiti tudi pričetek v op. 92 naštetih Ha A nasebin, h katerim je treba pritegniti še Velemszentvid (S. Foltiny, op. 48, 42 ss) in nasele k najstarejšim grobovom v Dobovi (F. Starč, op. 88). Na mariborskem ozemlju ni za to obdobje nobenih seliščnih najdb.

⁷⁷ G. Wurmbrand, das Urnenfeld von Maria-Rast, Archiv für Anthropologie 11, Braunschweig 1879, 310 ss. Taka opredelitev je bila po eni strani posledica »keltomanije«, po drugi pa še vedno prevladujočega vpilva proučevanja antične zgodovine na razlaganje prazgodovine, saj se Wurmbrand pri poskusih etnične opredelitve skiteuje še na Mueharrja.

¹⁷ O pridobivanju najdb iz Radvanja glej ČZN 2, 1986, 31, op. 88. — P. Schiosser, op. 10, 459. W. Schmid, op. 18, 3 s. Za tezo o »ilirskih Venetih« prim. še W. Schmid, Das Joanneum 2, Graz 1940, 9 s in Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark 38, 1943, 138.

¹⁸ F. Baš, Vodnik po Mariboru, Ljubljana 1932, 40 ter Zgodnjehalistatske najdbe na Pohorju in v Mariboru, ČZN 28, 1933, 37 ss in Nova predzgodovinska postojanka na Pobrežju pri Mariboru, ČUN 34, 1939, 194 ss.

¹⁹ F. Staré, AV 1, 1950, 31 ss; 2, 1951, 68; Razprave SAZU 3, 1953, 140; Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani, 1954, 80 ss; J. Korošec, Ptujski grad (op. 34), 166 ss; S. Pahič, Nekaj najdb iz žarnega grobišča na Pobrežju pri Mariboru, AV 5, 1954, 264. »Ilirske« značaj teh najdb izvira po Korošču iz časovno in tipološko površnega primerjanja naselbine na Ptujskem gradu z »gradinami« na Balkanu od Makedonije do Istre (J. Korošec, prav tam, 166 ss), medtem ko je F. Staré spočetka (AV 1, 1950, 60 s) skušal vzpostaviti »logično zvezo med slavonsko in halistatsko kulturo«, pozneje pa je v ilirskem izvoru slovenskih najdišč videl dve različni skupini kot »izraz alpsko-balkanskega faktorja na eni in panonskega na drugi strani« (Ilirske najdbe, 110).

²⁰ R. Pittioni, Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur, Wien 1949, 210 in op. 4, 533. Prim. tudi domače pritegnitve: S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah, Razprave SAZU 4/3, 1957, 64 in S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, 1960, 74. Za današnje previdno stališče, da »nosilec KŽH ne smemo identificirati z Iliri«, temveč z neko »za sedaj še brezimno indoevropsko etnično skupino«, sta se odločila Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini, op. 54, 59.

²¹ H. Müller-Karpe, op. 53, 182 ss. Prim. oris zgodovine in jedra vprašanja pri S. Gabrovecu, Problem severozahodnega področja Ilirij, Posebna izdaja Naučnega društva BiH 4, Centar za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1964, 215 ss in poskus pripisovanja zahodnapanonske in jugovzhodnopalpske kulture žarnih grobišč »Prapannonom« kot Ilirij sosednji etnični skupini pri Z. Mariću, Donja Dolina, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS 19, 1964, 51 ss.

²² V svojem delu o kronologiji žarnih grobišč (op. 53) je H. Müller-Karpe sicer podal analizo najdb, ni pa objavil vsega gradiva, tako da je na tablah 118–121 (Maribor) in 123 (Pobrežje) podan le izbor. S Pobrežja tam ni objavljenih nobenih bronastih predmetov (ti so bili — spet le z izborom risb — priloženi v AV 5, 1954, 247 ss, kot celoto pa bi jih naj prikazal katalog o Pobrežju pri Narodnem muzeju v Ljubljani. Najdbe iz Radvanja sploh niso bile upoštevane, vendar je nekaj posod od tam vendarle na tablah, ker avtorju ob obisku v mariborskem muzeju v času nemške okupacije gradivo ni bilo predloženo v pravih skupinah (bilo je brez inventarnih števil in se je podrobna sestava skupin ob premeščanju najdb večkrat spreminjala). Tako v nasprotju s prikazom na tablah 116, 117 in 122 pripadajo grobišču v Radvanju naslednje posode: T. 116, 36 in 43; T. 117, 1, 2, 4 (6 je iz Mladinske ulice), 13, 17, 22, 23, 26, 34 in 35; T. 122, 4 in 27. Pravilno pripadnost keramike k žarnemu grobišču v Radvanju je bilo mogoče ugotoviti šele s staro inventarno knjigo in oštevilčenimi nalepkami na posodah pri vpisovanju najdb pred prvo svetovno vojno. Najdbe iz Maribora na tablah 118–121 so v celoti pravilno podane, najdbe iz Pobrežja (T. 123) prav tako. Za popravke tabele 122 (Benedikt pri Müller-Karpeju), kjer je od 33 posod v resnici le 7 iz Benedikta, prim. S. Pahič, Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah, AV 17 1966, 117. — Da bi se izognili ponavljanju in glede na obseg tega orisa so tu poleg nekaterih posamičnih predmetov podane v celoti le najdbe iz Radvanja (T. 4–5).

²³ Ne glede na to, da je morebitno drugotno lego najdb lahko povzročila srednjeveška poselitev griča, so na Piramidi zastopane najdbe iz prazgodovinskega obdobja (kamnita sekira — op. 24, dielo T. 1, 12 ter od trgovca J. Truschia kupljena bronasta pogača inv. št. A 2870), medtem ko bi Puffove navedbe o »ruševinah rimskih stavb« (R. G. Puff, Marburg in Steiermark 1, 1847, 140) in Kovačičevo domnevo o možnosti prazgodovinskega »branišča« (ČZN 16, 1920/21, 20) bilo treba šele preveriti.

²⁴ To območje sicer še ni bilo v ta namen podrobneje pregledano, a v številnih jamah, ki so jih izkopali vojaki mariborske garnizije pri svojih terenskih vajah, je videti le sterilne linete plasti brez najdb.

²⁵ To možnost omenja tudi H. Müller-Karpe, op. 53, 116.

²⁶ Za Ormož prim.: B. Perc, K stratigrafiji žarnogrobniščne naselbine v Ormožu, AV 13–14, 1962–1963, 375 ss, za Križevce pa: S. Pahič, VS 8, 1962, 192.

²⁷ Neobjavljene najdbe v mariborskem muzeju, inv. št. A 2289–2290, obsegajo le fragment lonca z nazobčanim rebrom, kose glinstega svitka, prečno vreteno in polovico (antičnega) žrnclj-nega kamna, vse najdeno pri rigolanju za hmelj leta 1935.

²⁸ Neobjavljene najdbe so v ptujskem muzeju.

²⁹ W. Modrijan, Neue Ausgrabungen in Steiermark, ZhVSt 44, 1953, 9 ss, sl. 7. Po starejših poročilih naj bi bili tam pri kopanju zemlje za opekarno uničeni tudi žarni grobovi, vendar izkopavanja leta 1950 niso o tem odkrila nobenih zanesljivih sledov, temveč le ostanke toplinice v naselju, ki pa bi bilo treba še raziskati.

³⁰ Prim. podatke o tem v ČZN 2, 1986, 37, op. 126 in Bašev opozorilo v Jugoslovanski reviji 5, št. 11–12, 1937, 18, po katerem »moremo sklepati, da je bilo (mariborsko predzgodovinsko selišče) pod mariborskimi goricami od Kalvarije do Škofovega brega in dalje na jug proti Koroški cesti, torej v današnjem zahodnem predelu mesta z vilami.« Ker pri novejših zidavah od leta 1937 dalje od tod ni bilo nobenih obvestil o takih najdbah, se upanje na tako odkritje zožuje na sadonosniški nasad severno od Vinarske ulice, kjer je prvotna površina danes gotovo debelo prekrita z nanosi s pobočja Kalvarije, da pri kopanju jam za sadno drevje niso naleteeli na arheološke najdbe. A tudi »polzkusni jarek na jugu od Vinarske šole tik ob Kamniški cesti ni podal nikakih pozitivnih izsledkov« (F. Baš, ČZN 29, 1934, 56).

³¹ H. Müller-Karpe, op. 53, 116, z drugo literaturo.

³² W. Schmid, op. 18 in 57.

" Keramika je bila v celoti opremljena z oštevilčenimi nalepkami, bronasti predmeti pa so bili iz kot skupina označeni za najdbo iz Radvanja, zato ob številnih premeščanjih v preteklosti ni jamstva, da ta ali oni predmet ni bil kdaj zamenjan.

" F. Baš, ČZN 29, 1934, 54 ss. Smerni proti vili na parr. 22/33 bi bila lahko omejena z dejstvom, da pri gradnji te stavbe ni bilo novic o najdbah. V nasprotni smeri je F. Baš tolmачil Puffovo (op. 63, 137) in Mallyjevo (Gassen-, Straßen- und Plätze-Buehe der Stadt Marburg, 1906, 125) omembo »taka« pri gradnji nekdanje vile Langer — sedaj Brantik kot kamnite plošče nad grobovi in bi se bilo v tem primeru grobišče širilo vsaj do te stavbe.

" H. Müller-Karpe, op. 53, 116 omenja, da pri izkopavanjih v Mariboru »ni bil izdejan niti načrt grobišča, niti najdbe izočene po grobnih enotah«, kar pomeni, da tlorisa mariborskega grobišča ob svojem obisku v Mariboru ni videl, oziroma mu ni bil pokazan. Po povojnih pismenih zatrditvah izkopavalec F. Baš so bile najdbe iz Mladinske ulice vendarije »grupirane po grobovih oziroma grobnih skupinah, ki so bile arabsko in rimsko numerirane«. Prav tako je o tem grobišču obstajala »karta grobov s številkami, ki je bila vključena v arhiv Muzejskega društva. Karto je vodil E. Baumgartner, zapiske pa jaz.« Dalje: »Karta o izkopavanjih na Mladinski ulici je bila vedno v arhivu in sem jo jaz še rabil poleti 1946, ...« (dopisnici F. Baš z dne 11. in 15. 10. 1956 — v mariborskem muzeju). Te karte oziroma »plana izkopavanj, ki ga je izdejal mariborski gradbeni urad« (dopisnice F. Baš z dne 4. 2. 1955 — prav tam) v mariborskem arhivu doslej ni uspelo odkriti. Za sedaj so tako na razpolago le s tušom vpisane oznake grobov na dobrih treh četrtinah posod, ki pripadajo slabi polovici odkopanih grobov. V nasprotju z navedbo v ČZN 29, 1934, 58 dosega na posodah arabske številke grobov 253 kot najvišje oštevilčeni grob. Praktično so oštevilčene vse posode razen velikih in drugih manjših kosov, ki so bili preparirani v poznejšem času. Dobra tretjina grobov je tako imela le eno posodo, četrtna po dve, dobra desetina po tri, ostalih devet grobov pa po štiri, pet oziroma šest. Ti podatki pa so varijabilni, ker niso bile vse velike zare obnovljene oziroma pri obnovljenih primerih grobna pripadnost ni bila zabeležena, a brez zapisov sedaj ni jasno, ali so bile vse posode res evidentirane. Ker k tej razvrstitvi manjkajo ustrezni podatki o bronastih predmetih in ni na razpolago tlorisa grobišča, si s podatki o keramiki za sedaj ne moremo mnogo pomagati.

" Poročila o kopanjih prim.: op. 58 (predvojne najdbe, s skleo terena) in poročila o izkopavanjih leta 1952 v mariborskem Vestniku št. 103 z dne 21. 5. 1952, Tovarišu št. 49 z dne 5. 12. 1952 in Kroniki 2, 1953, 141 ss. Izkopavanja so bila v skromnejšem obsegu nadaljevana v letih 1955 in 1964 (VS 9, 1965, 180).

" W. Schmid, op. 18 in 57, H. Müller-Karpe, op. 53, 116 ugotavlja odsotnost »posebno bogato opremljenih grobov«. Na pomen žene opozarjajo na Pobrežju pretežno ženski bogatejši grobovi, medtem ko številčnega sorazmerja med ženskimi in moškimi grobovi ni bilo mogoče ugotoviti, kar pa je tudi nasprotno težko (H. Müller-Karpe, Das Urnenfeld von Kehlheim, Kahlmünz 1952, 9 npr. opozarja na možnost sočasnega pokopa vdov ali siceršnjih dvojnih pokopov, kar bi lahko pojasnila le analiza ostankov kosti).

" Veprova čekana je vseboval grob št. 33, astragali pa se pojavljajo pri nas najbližje na žarnem grobišču na Brinjevi gori (v mariborskem muzeju, neobjavljen). Ker pa gre pri pridevkih živalskih kosti le za redkejšo najdbo kuitnega pomena, lahko o stanju živinoreje dajejo zanesljive podatke le naselbine. Tako omenja J. Korošec, op. 34, 165 na Ptujskem gradu številčno in sorazmerno nedočno število kosti in rogova goveda, koz, svinj, vepra in jelena, B. Pere, Ptujski zbornik 2, 1962, 209 pa v Ormožu prav tako le na splošno »ostanke kosti in ročevine«. Tudi na Brinjevi gori ugotovljeni ostanki kosti še niso urejeni po številu in vrstah, med njimi pa so tudi ostanki konja, ovce, psov in medveda.

" H. Müller-Karpe, op. 53, 120 ss navaja sličnosti v ornamentiki bosanskih žarnogrobiščnih posod ter različenost od najdb skupine Stihlfried v Nižnji Avstriji in skupine Vâl-Dajl na vzhodu.

" H. Müller-Karpe, op. 53, 120, še posebej pa v neobjavljenem obsežnejšem tekstu o podravskih žarnih grobiščih, kjer so bile mariborske (in ruške) najdbe izčrpno proučene. Kljub nejasnemu izvoru najdbe naj bo tu opozorjeno na skupino posod južnopanonske inkrustirane keramike v graškem Joaneju, inv. št. 8905—8914, ki je po JJ 88 za 1800, 31 prispeja tjakaj kot nakup in naj bi bila izkopana »v bližini Ptuj«. Celotna skupina obsega 18 prazgodovinskih in deloma antičnih posod ter 27 kovinskih predmetov iz obeh dob. Če je podatek v JJ zanesljiv in ne gre za zbirateljsko najdbo iz neznanih krajev, bi lahko izvirali ti predmeti iz neke antične postojanke pri Ptuj, ki je bila poseljena že v bronasti dobi in bi tako pričala o prvih stikih Podravja z južno Panonijo, čeprav se zdi to za sedaj zaradi dejstva, da so znane najzahodnejše najdbe te keramike iz okolice Osijeka (Osječki zbornik 5, 1956, 5 ss — Beli Manastir in 43 — Kozarae) neverjetno.

" ČZN 2, 1966, 13, sl. 9. Najdbe iz Veješzentvidja je doslej najobsežnejše objavil K. v. Miske, Die prähistorische Ansiedlung Veiem St. Vid, Wien 1906. Pomen najdišča je orisal in navedel še drugo literaturo S. Foltiny, op. 48.

" O razširjenosti tipov igel pri nas prim. S. Pahič, op. 59, 258 s in H. Müller-Karpe, op. 53, 124, povsod z navedbo druge literature. Tak trgovski vpliv zgodnejše — Ha A — stopnje sta tudi fragmentirani igli z narezano vazasto glavico, ki sta bili podobno kot v op. 60 navedeni predmeti najdeni na ptujskem prostoru, tokrat med antičnimi najdbami na Vlačvi (S. Pahič, op. 23, sl. 3). Obe sta značilni za Ha A obdobje v južni Nemčiji in na Tiroiskem (isto najdišče je podal K. H. Wagner, Nordtiroler Urnenfelder, Röm.-Germ. Forschungen 15, 1943, 151 s).

" Bliznje primerjave k obeskom navedene pri S. Pahiču, op. 59, 252, medtem ko jim H. Müller-Karpe, rokapis, op. 30, ni našel neposrednih primerjav oziroma jih v kronološkem pregledu (op. 53) sploh ne omenja. K doslej znanim kolesastim obročkom iz Maribora in Hajdine (H. Müller-Karpe, op. 53, T. 116, 28 in T. 118, 22) je bila na Pobrežju odkrita nova inačica (sl. 5), ki pa še vedno sodi v krog kolesastih obročkov, kakršni so bili razprostranjeni od Francije do Grčije in so dediščina bronaste dobe (G. Kossak, Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und

Haftstattzeit Mitteleuropas, Röm.-Germ. Forschungen 20, 1954, 20 ss s tablo tipov 16 ter karto razširjenosti 20). Kipeč (silka na ovitku) je H. Müller-Karpe, op. 53, T. 120, 45 po vzoru podobnega prikaza na eisti iz knežjega groba v Krütkogtu v Kleinkleinu (Prähistorische Zeitschrift 24, Berlin 1933, 268, T. 1, c) skušal obnoviti z dvignjenimi rokami ter se strinjal z W. Schmidom (PZ, prav tam, 269), da tu ne gre za predstavo človeka, temveč za idoli (rokopis, op. 80).

" Odsotnost orožja (v žarnih grobiščih se poleg nožev pojavljajo večinoma le še sušilne osti, dvakrat tudi ob Mladinski ulici — sl. 4 — prim. tudi najdbe v Kehlheimu, op. 77, 9, T. 1) je seveda lahko varljiva, saj se bodala in fragmenti mečev pojavljajo v začetnih najdbah, npr. na Hočkem Pohorju, Peklu, Čermožičah itd. (H. Müller-Karpe, op. 53, T. 131—133). Bojevnike grobove je orisal M. Müller-Karpe, Das Kriegergrab von Vitiach, Carinthia I 143, 1953, 171 ss, najdbe iz Gornje Radgane pa nazadnje S. Pahič, Zeleznodobne najdbe v Slov. goricah, AV 17, 1966, 122 ss.

" Prim. najdbe keramike Ha B oblik oziroma žarnogrobiščne dediščine pri Benediktu v Slov. goricah — v mariborskem muzeju, inv. št. A 425—427, 434—435, 439—440, 460, 1748 (S. Pahič, op. 84) ter najdbe iz Pivole T. 4, 15—23 in T. 5, 13, 24.

" H. Müller-Karpe (op. 53), 182 ss. Na tabeli »Sinhronistični pregled«, sl. 64, obsega ta razdelitev jugozahodno Nemčijo, južno Bavarsko in vzhodne Alpe, drugačna razdelitev na Tirolskem pa je tem podstopnjam vzporejana. K temu prim. še na isti Reineckejevi razdelitvi zasnovan kronološki sistem na Madžarskem, ki obsega dvoje period nadaljevanja kulture gomilnih grobov (Br D in Ha A 1 1250 — 1200/1150 — 100/1050) ter dvoje period skupine Vái (Ha A 2 in Ha B 1100/1050 — 950/900 — 750/700) z manjšimi razmejitvenimi popravki in nerazdeljeno drugo Ha B periode skupine Vái (F. Köszei, op. 55, 181). Enako podlago ima kronološka shema, ki jo je za »velatleko kulturo« na Moravskem, Slovaškem in Avstriji sestavil J. Rihovský. Zárový hrob z Velatie I a jeho postavení ve vývoji velatleky kultury, Památky archeologické 49, Praha 1958, 117 s in obsega po najdiščih poimenovane tri podstopnje starejše faze (Br D — Ha A) in na tri podstopnje razčlenjeno mlajšo Ha B obdobje, pri čemer nenavedene letnice najbrž ustrezajo Reineckejevemu časovnemu okviru.

" Z. Vinski — K. Vinski-Gasparini (op. 54), 65 iočita štiri faze A 1, A 2, B 1 in B 2 brez natančnejše notranje časovne razmejitve, pri čemer je treba poudariti, da več kot potovleka hrvaških začetnih najdb (40) spada v fazo A 2. Ker delu niso priključene tabele z gradivom in tudi niso do danes izšle kje drugje, je kronološko vzporejanje teh faz z Müller-Karpejevimi petimi stopnjami (op. 53, 100) Bd D, Ha A, Ha B 1, B 2 in B 3 nemogoče, bilo bi pa potrebno glede na to, da sta Vinska uporabljala za časovno opredelitev poleg tipološkega tudi kvantitativni princip in se nista oprala le na najmlajše najdbe.

" Medtem ko npr. na večji površini odkopani 404 žarni grobovi v Dobovi sleer še niso v podrobnem objavljeni, pa je že iz začasnega poročila (F. Starč, VS 8, 1962, 225) očitno, da so bili na tem grobišču ugotovljeni kompleksi grobov »družinskih skupnosti«, za katere domneva pisec celo načrtno parcelacijo na grobišču in notranjo stratigrafijo od središča z najstarejšim grobom navzven. Podobno je bilo ugotovljeno tudi pri Ha B žarnem grobišču v Kientnleah na južnem Moravskem, kjer raziskovalec J. Rihovský, Das Urnengraberfeld von Kientnle, Fontes archaeologici Pragenses 8, Praga 1965, 31 ss prav tako ni mogel ugotoviti vodoravne stratigrafije, temveč samostojne skupine grobov z lastno notranjo kronologijo, po kateri naj bi bili starejši grobovi v bližini fiktivne sredine grobišča, mlajši pa bi se bili širili od tod na vse strani. Razporečilo izkopavanje tega grobišča pa dokončno razrešitve teh vprašanj otežuje. Kako je treba biti pri iskanju notranje kronologije previden, kaže tudi Müller-Karpejeva analiza ruških grobov (op. 53, 117, sl. 11), kjer bi posamezni prazni prostori med grobovi tudi lahko govorili za skupine, v najstarejšo Ha B 1 in najmlajšo fazo Ha B 3 datirani predmeti pa segajo — čeprav izjemoma — daleč na obe strani grobišča. Ruško grobišče tudi ni bilo v celoti raziskano in pomeni kljub gostoti grobov (190 na 300 m²) majhno površino proti 3500 m² raziskanega oziroma 7500 m² domnevanega grobišča ob Mladinski ulici v Mariboru ali proti 1400 m² preiskanega in približno 13.000 m² obsežnega grobišča v Kientnleah (J. Rihovský, zgoraj, 5). Morda bi celo lahko trdili, da tako imenovano »drugo žarno grobišče« v Rušah, ki je približno 600 m oddaljeno od najprej odkritih grobov, prav tako sodi v obsežnejši kompleks enotnega grobišča s posameznimi skupinami grobov, od katerih je bila tista pri gasilskem domu odkrita na komaj 60 m² (S. Pahič, op. 60, pril. 2—4).

" Zgotji tipološka razdelitev pobeških najdb na tri faze Ha B stopnje je seveda možna, čeprav brez stratigrafske podlage, in je bila na temelju po H. Müller-Karpeju razčlenjenih tipov tudi izvršena. Pri tem se je pokazalo, da sprito tipološke nezanesljivosti sodi gradivo v še več skupin: B 1 (10 grobov, od tega 7 sega v naslednjo skupino), B 1—B 2 (16 grobov, od tega 7 še iz B 1, 8 pa iz čiste B 2 faze), B 2 (27 grobov, od tega 8 iz poprejšnje, 10 iz naslednje B 2—B 3 in 9 iz B 3 faze), B 2—B 3 (8 grobov, vsi tudi v poprejšnji fazi) in B 3 (9 grobov, vsi z B 2 elementi). To prepletanje dovolj nazorno kaže težave takega kronološkega opredeljevanja, pri čemer je H. Müller-Karpe pravilno postopal, ko je skušal izločiti najprej najstarejše in najmlajše tipe, le da pripadajo prvim na Pobrežju zanesljivo le trije grobovi, čisti najmlajši pa so že kar dvomljivi.

" Ni dočeta gotovo, ali sodijo igle, ki imajo okroglasto glavico okrašeno s polkrožni oziroma valovito (H. Müller-Karpe, p. 53, T. 114, C 2) v Sloveniji izkjučno v Ha B 1 fazo, saj v treh pobeških grobovih (št. 9, 68 in 76) tega ne potrjuje spremna keramika, podobna igla v grobu št. 6 v Veliki Gorici (F. Starč, Tombes plates à urne à Dobova, Inventaria archaeologica, Jugoslavija 1, Bonn 1957, Y 7, 1, 13) pa se družijo z nožem, kakršnega iz Maribora H. Müller-Karpe (op. 53, 214, sl. 51, 2) pripisuje Ha B 2 fazi. Poleg tega so te vrste igle iz podravskega najdišča okrašene z dvema vrstama lokov, ki se vežeja v valovnico, kar razlaga V. Gessner, Die geometrische Ornamentik des späthronzeitlichen Pfahlbaukreises der Schweiz, Varce, 50 kot končno fazo oblikovnega razvoja okrasja z lokli (igla T. 7, 16 v Kehlheimu, op. 77 bi bila po tej tezi nekoliko starejša?). Pri nas bi

torej te igle lahko bile prej starejše kot najstarejše najdbe. Tudi skodelica z dvema presegajočima ročajema ni izključno Ha B 1 element, temveč sega lahko celo v Ha B 3 fazo, kot to namiguje že kot izjema označen grob 147 iz Ruš (H. Müller-Karpe, op. 53, T. 115, B, 121) v jugozahodnem, mlajšem koncu grobišča, na grobišču v Hajdini pa se v grobu 8 družī s tipičnimi Ha B 3 najdbami: dvo-ročajnim vrčkom in lokasto fibulo (v graškem Joaneju: grob 8 — Inv. št. 10.832—10.838). To samo kaže, kako tvegano je v keramičnih tipih »ruške skupine« iskatī kronološko dovolj zanesljive elemente, čeprav v glavnem Müller-Karpejeve opredelitve, zlasti tiste o starejši pripadnosti bogate ornamentike, brčkone drže.

¹⁶ H. Müller-Karpe (op. 53), 108, 127. Najdbe s Hočkega Pohorja so tu (T. 131) podane samo v izboru, predmeti iz Pekia še niso bili proučeni, manjši najdbi iz Grab in Hercegovščaka pa sta se izmahnili Müller-Karpejevi pozornosti (Grabe: MhVSt 5, 1854, 201 s; Hercegovščak le omenjen v JJ 71 za 1882, 22 s in 72 za 1883, 13, 17; najdbe iz obeh najdišč v graškem Joaneju).

¹⁷ Vabnja ves: K. Wilwonseder, Ein Grabfund der älteren Urnenfelderzeit von Wabersdorf in Kärnten, Carinthia I, 129, 1939, 271 ss. St. Paul: R. Pittioni, Zum Halstatt-A-Horizont in Kärnten, Carinthia I, 140, 1950, 87 ss. Tilimitsch postavlja R. Pittioni (op. 4, 476) na podlagi ročaja neke posode s trikotnim presekom tudi že v Ha A obdobje. Najdbe z Brinjeve gore (v mariborskem muzeju) še niso objavljene. Hočko Pohorje (F. Baš, ČZN 28, 1933, 37 s): kosi bronaste žilindre oziroma talilnih poglač še niso dokončen dokaz, ker so česta najdba med založnimi skupinami, kar bi veljalo tudi za predmete s »ponesrečenim ali nedokončanim vilvom« oziroma sploh dokaj številne fragmente v takih najdiščih. Glede na brezuspešna sondiranja pred zadnjo vojno in po njej je »razzgano skriljasto kamenje« premało za dokaz talilne pečī, čeprav bi »v posameznih skupinah najdeni premeti« na tem območju, kamnit napis iz neznanega časa nad najdiščem in brčkone nedaleč od tod »na vzhodnem Pohorju nad Hočami, 800 m visoko« najdena tulasta sekira (T. 3, 4) lahko rabili za oporo pri iskanju domnevane »ilvarne« oziroma ustrezne naseblince.

¹⁸ Prim. kartografski prikaz teh najdišč pri Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini, op. 54, T. 16 in H. Müller-Karpe, op. 53, karta najdišč v prilogi (kronološko in tipološko nerazčlenjeno).

¹⁹ Prim. op. 921 J. Korošec, op. 34, 188 je datiral žarnogrobiščno naseblino na Ptujskem gradu, ne da bi bil podrobneje razčlenjeval gradivo, v čas med 1100 in 900. Kolikor bi revizija najdb to potrdila (B. Saria, ZhVSt 44, 1953, 177 se nagiba pri dataciji bolj v drugo smer), bi torej tudi začetke te naseblne smeli videti že v Ha A 2 stopnji, čeprav je največji del najdb — podobno kot v Ormožu — nedvomno iz Ha B obdobja. S tem bi se ujeli tudi nekateri Ha A elementi na Pobrežju in — nedokumentirane — »Ha A oblike ruške skupine« pri E. F. Petres, Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche 2, Firenze 1965, 436.

²⁰ Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini (op. 54), 70 ter F. Starč (op. 59) 92 ss in VS 8, 1962, 226.

²¹ F. Starč, Razprave SAZU 3, 1953, 140 ss je uvedel to poimenovanje, ko je bilo raziskovanje dobovskega grobišča šele v začetkih in se njegove Ha A najdbe še niso kazale v pravem pomenu. Razlike med grobišči v Podravju in Dobovi se poleg sedaj očitnih Ha A dobovskih grobov kažejo tudi v odsotnosti velikih žar v Dobovi, vendar to najbrž le ne »izključuje vsako možnost genetičnih zvez med obema skupinama«, kot je menil F. Köszegi (op. 55, 174). Spričo pomanjkanja zapisikov o kopanju na Hajdini in očitno le fragmentarno ohranjenih keramičnih najdb (saj so za skoraj vselej razlomljene velike žare potrebni zahtevnejši preparatorski posegi in se od takih posod še danes obnavljajo le izbrani primeri) ni docela gotovo, da na tem najdišču ni bilo velikih žar. Skupnih elementov med Podravjem in Dobovo je vendarle toliko, da bi z nazivom »ruško-dobovska« skupina lahko zajeli ne le slovenska, temveč tudi sosednja hrvatska in avstrijska najdišča, ki leže ob istih naseljitvenih smereh. Sem bi sodili poleg na T. 16 (Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini, op. 54, 76 s) prikazanih založnih najdb še tam našete in kronološko klasificirane grobne in seliščne najdbe med zagrebško Posavino in varaždinsko Podravino, pri R. Pittionju (op. 4), 410, karta 9 in 476 ss prikazani »Ha A horizont« ter 485, karta 10, 517 ss podani »Ha B horizont« na Štajerskem in Koroškem, kolikor morebiti ob gornji Muri in na Koroškem ne izvirata iz drugih smeri. V Sloveniji se nanjo vežejo v končnem Ha B obdobju, že drugače vplivane in predvsem kot začetek novega razvoja predstavljajoče Ha B najdbe v Ljubljani (F. Starč, op. 59), na Bledu (S. Gabrovec, op. 60), pri Mokronogu in v Novem mestu ter v Beli krajini (S. Gabrovec, op. 102, 27), pri katerih pa so razlike (zlasti glede na poznejši razvoj) važnejše kot splošne skupnosti. Zaradi tega stoji ta najdišča »izven pojma dobovsko-ruške skupine v strogem smislu besede« (S. Gabrovec, prav tam) in smemo presojati to skupino kot izrazito ob rečnih ravninah na vzhodnih pristopih predalpskega sveta naseljeno ljudstvo, ne da bi lahko že z gotovostjo presodili, ali gre pri tem res za na poti iz Panonije proti Italiji »spotoma odcepjene ali v druge smeri odklonjene skupine žarnogrobiščnih selitev« (F. Köszegi, op. 55, 185). Kot celota se »ruško-dobovska« skupina uvršča med sorodne skupine Stillefried, Vāl, Dalj in bosanska najdišča na vzhodu, med zahodnimi pa predvsem k sicer večinoma mlajši skupini Este.

²² Arheološke dokaze za svojo trditve o preselitvi »ilirskih Venetov« iz Podravja na »obrobja euganejskih gričev pri Este in Padovi« je W. Schmid našel v bikonični žari z bradavičastimi držaji (op. 57, T. 1, 5), ki naj bi pomešna v Rušah konec, v najstarejših grobovih v Este pa »praobilko venetskih žar« (v Germaniji 24, 1940, 200 jo vzporeja z Este 1, torej po njegovi kronološki shemi v op. 18, 5: najstarejša noriška stopnja — Villanova, Este I, Halstatt B — 3. stol.). Drugič v okrasju tako imenovanih ponarejenih vrvičnih odtisov, ki jih je pripisoval najmlajšim posodam v Rušah in Mariboru (op. 57, 9 in Germanija 24, 200), kjer naj bi bil zaradi »čiste in skrbne izvedbe« tudi doma, in navajal nato številne primerjave iz Italije (Este I in zgodnji Este II) ter od drugod. Tretjič v okrasju z bronastimi žebrički, ki se pojavlja v skromni obliki v Rušah in Mariboru (op. 57, T. 1, 3, 4), v Este pa že zelo bogato razvito.

H. Müller-Karpe, ki je bolj nagnjen k poudarjanju južnopanonskega in balkanskega izvora keramičnih prvī »ruške skupine«, je v žarah z visokim stožčastim vratom videl splošno značilnost žarnih grobišč srednjega Podonavja, Podravja in severne Italije, tod podedovane tudi v mlajše

obdobje, ne da bi temu dejstvu pripisoval posebno značilnost za morebitne migracijske tokove, pri Schmidu poudarjeno žaro iz ruskega groba 3 pa je kratko in malo pripisal Ha B 3 fazi (op. 53, 118). Psevdozvršast okras, ki po njem nikakor ni najmlajša vrsta okrasja v Rušah in Mariboru, je celo omenil kot posebnost »ruske skupine« (op. 53, 118), v njegovi spremenjeni kronologiji najdb iz Este pa ga vzporedno ugotavlja v stopnjah I in II — v 9. in 8. stol. (op. 53, 97). Pač pa je povezoval okras z bronastimi žebeljčki v Podravju s podobnim okrasjem v Este II, kjer se pričena v 8. stol. (op. 53, 121 s). V celoti torej s tem neka genetična povezanost »ruske skupine« z Este 2 ni zanikana, saj je H. Müller-Karpe (rokopis — op. 80) videl v tej zvezi »dediščino med dvema generacijama«, čeprav je Este 1, ki ima »sicer le šibke vzne točke z Rušami in Mariborom«, sočasna s srednjo fazo grobišč »ruske skupine«. Prim. opredelitve grobov s takim okrasom v Sloveniji pri F. Staré, Kipec Ilirskega bojevnika z Vač, AV 13—14, 1962-3, 395.

¹¹ H. Müller-Karpe (op. 84), 179 našteva ob tej ugotovitvi tipološke podobnosti, nastanek »novega kulturnega, socialnega in pač tudi političnega reda« pa skuša razložiti z različnimi vplivi: predvsem nemiri tistega časa, ki so morebiti privedli novc priseljenec v deželo, vsekakor pa še z uveljavljanjem posameznih osebnosti iz starih še žarnogrobniških družin, ki so se uveljavile v bolj, pozneje pa kot voditelji nove družbe, ki jo je predelovanje železa pozneje privedlo do boljše razvite halštatske dobe. Poleg bojevnikiških grobov, ki mu rabijo za dokaz o pravilnosti teh ugotovitev in ki z najdbama v Kleinkleinu in Gleinstätten opozarjata na bližnje področje Solbe, je tudi W. Schmid (op. 57, 12) opozoril nanj in poleg najstarejših posod v Bregu — Frögu na Koroskem (predvsem zaradi psevdovrvičnega okrasja — prim. Germania, op. 97, 201; druga mnenja o pričetkih tega grobišča prim. pri H. Müller-Karpe, Carinthia I 133, 1943, 125 s; R. Pittioni, op. 4, 222 ss. W. Modrijan, Carinthia I 147, 1957, 41; S. Pahlč, op. 84 — povsod je tradicija s Ha B obdobjem poudarjena) videl sledove naselitve v 7. stol. tudi v Rušah in Mariboru (op. 57 — ZhVSt, 138), oprajoč se pri tem na ruske lokaste fibule, ki jih H. Müller-Karpe (op. 53, 125) sicer datira v Ha B 3, a priznava nejasnost razmer in neposredno povezavo s poznejšim časom. Glede na obrobno lego Ruš in podobne elemente na Brinjevi gori bi bilo trajanje žarnega grobišča v 7. stoletju vsekakor možno, saj tega ne izključujejo niti keramične najdbe v obeh grobovih s fibulami (op. 53, T. 113, A, C). V Podravju velja to še za Benedikt v Slov. goricah in druga najdišča (S. Pahlč, op. 84), na mariborskem območju pa za spodaj obravnavane najdbe pod Poštoelo.

¹² Prenehanje žarnih grobišč je W. Schmid povezoval s poslabšanjem podnebja že leta 1925 (op. 18, 5), podrobneje je to razložil leta 1940 (op. 57, 7 ss), ko je žarnogrobnišni priselitev Podravja pripisoval pritisku Trako-Kimerijcev z vzhoda v 10. stoletju, umik iz Podravja pa je stavil v 7. oziroma 8. stoletje (op. 57 — ZhVSt, 138). Izmed drugih tu omenjenih avtorjev se ni nihče spuščal v ta problem oziroma so ga proglašali za še nepojasnjenega. Na splošno pa so bili vselej poudarjeni nemirni časi z vojnimi dogodki, deloma vzporejani z nekaterimi zgodovinskimi dogodki (F. Köszegi, op. 55, 180 ss omenja npr. začetke grške kolonizacije, nastop Etruskov, za zahodno Panonijo pa navaja priselitev »ranazeleznodobnega ljudstva z gomilami«, ki naj bi bilo nasilno prekinilo prevlado kulture Vái).

¹³ R. Pittioni, Kleinklein (Stelermark) und die Situlenkunst Norditaliens, Arch. Austriaca, zv. 22, 1957, 39 ugotavlja na podlagi Merhartovih študij velike selitve le v Ha A obdobju, ki naj bi bile dale »skupno kulturno nadstavbo« ločenim kulturnim pokrajinam, medtem ko je mirno obdobje Ha B stopnje privedlo do razvoja posameznih lokalnih kulturnih skupin.

¹⁴ Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini (op. 54), 84; H. Müller-Karpe (op. 53), 127 ss in op. 84, 179.

¹⁵ Ta pri Gabrovcu (Halštatska kultura Slovenije, AV 15—16, 1964—1965, 32) poudarjena »kronološka istopomenbnost faz Ha B 3 in Ha C 1 z različnimi kulturnohistoričnimi predznaki« na primeru Podzemlja bi veljala seveda tudi za mariborskemu Podravju bližje bojevnikiške grobove ob Solbi in Beljaku (H. Müller-Karpe, op. 84).

¹⁶ Podrobneje o teh najdiščih pri S. Pahlč, A 17, 1966, 109 ss.

¹⁷ Medtem ko je W. Schmid večino rifniških grobov (op. 18, 6) in naselbino na vrhu Rifnika (op. 57 — ZhVSt, 141 s) prisodil v pozno halštatsko dobo 5. in 4. stoletja, so povojna raziskovanja ugotovila poleg najstarejših neolitiko-eneolitских sledov tudi Ha B najdbe, s čimer je A. Bolta, Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju, Celjski zbornik, 1959, 256 ss za pričetek železnodobne naselitve izbral čas okrog 950 pred n. št., o kontinuiteti do latenske dobe pa skoraj ni moglo dvomiti. Začetek naselbine na Vačah je F. Staré, Prazgodovinske Vače, 1954, 133 z negotovimi omembami starejših tradicij datiral v začetek 8. oziroma na konec druge polovice 9. stoletja pred n. št., G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit, Röm.-Germ. Forschungen 24, Berlin 1959, 41 ss, ki sicer pričena Ha C obdobje s 750 pred n. št., pa je ravno zaradi žarnogrobniških tradicij razdelil Starétovo stopnjo Vače I na dve fazi, od katerih ima starejša, Vače I a iz 8. stoletja še žarnogrobniški značaj (prim. s tem v zvezi primerjalno tabelo kronoloških sistemov pri S. Gabrovce, op. 102, 30).

¹⁸ Dokler keramične najdbe niso proučene, ni mogoče vzporejati brinjeverskega gradiva z najdbami iz avstrijskih štajerskih gradišč, ki naj bi bila po W. Schmidu — podobno kot Poštoela — predvsem mlajša. Pozno-latenska keramika na Brinjevi gori dokazuje obstoj naselbine še v 1. stoletju pred n. št.

¹⁹ Prim. podrobnejše podatke o tem pri S. Pahlč, AV 17, 1966, 128 ss.

²⁰ Za Limbuš prim. podatke v ČZN 2, 1966, 38, op. 136. Domnevno grobišče pri Bistrici, po Schmidovih zapiskih v Bezeni, je skupno z gomilami na ledinah Groble in Gomle ostalo v glavnem neznano. Od laičnih kopanj v letu 1922—1923 (po sejnem zapisniku Muzejskega društva v Mariboru sta tu kopala H. Zey in V. Skofič in po izkopaninah ugotovila »prahistorično gradišče« — seja 15. 5. 1923, v mariborskem arhivu) ni ohranjenih najdb; prim. F. Kovačič, Slov. štajerska in Prekmurje, 1926, 7. Strmi pohorski greben nad Rušami so kaj malo primerni za naselbino in bi bilo morebiti koristneje najprej raziskati ostanke naselbine pri grobišču ter preveriti, ali se med številnimi gomilami v gozdu ne skrivajo tudi prazgodovinske.

¹¹⁹ V pregledni karti št. 1 pri W. Schmidu *Die Ringwälle des Bacherengebietes* 1, MPK 2/3, Wien 1915, 230 je najdišče (št. 22) vrisano tik južno od ceste pod Pohorskim dvorom. V neobjavljenem rokopisu (op. 16), ki je bil zamišljen kot tekst k tej karti, omenja P. Schlosser na kratko »Urnentfeld östlich von Schloss Hausampacher« in pristavlja: »Das Vorhandensein des Flachgräberfeldes 22 stützt sich vorläufig lediglich auf, allerdings verlässliche, Volksquellen. Es ist aller Wahrscheinlichkeit nach römischer Herkunft.« V rokopisu o pivolskih gomilah (ČZN 2, 1066, 33, op. 108) pa ga omenja severno ob cesti in dopušča možnost, da so bile to nizke gomile, ker je bil teren leta 1875 izravnani. Najdbe so tu navedene le po izročilu, poleg takih s »halštatskimi vplivi« tudi trinožnik in posoda s široko prstanasto nogo. Zanimivo je, da F. Ferk, ki je to območje večkrat obiskal in govoril z istimi ljudmi, tega izročila ne omenja.

¹²⁰ Antične najdbe iz Müllnerjevih kopanj (MZK NF 4, 1878, LXXXIII) so v dunajskem Prirodoslovnem muzeju, prazgodovinskim predmetom v graškem Joaneju pa W. Schmid, ki je pri svojih pregledih štajerske prazgodovine imel priložnost poudariti tudi pivolske gomile, ni posvetil skoraj nobene pozornosti. Schlosserjeva pregleda (op. 108) sta skupno s floristi in profili ostala neobjavljena. Zato seveda to grobišče v Starotovi »kronološki skici železne dobe Slovenije« (op. 104 — Vače, pril. 1) ni niti omenjeno.

¹²¹ V primerjavi z Burgstallom pri Kicinkleinu, kjer območje z gomilami okrog gradišča zajema največ 500 m obsežen prostor, ali podobnim položajem naselbine in grobišč na Vačah (prim. F. Starč, Vače, Arh. katalogi Slovenije 1, 1955, plan 3, kjer leže gomile celoma v posebnih skupinah), bi bila ta razdalja med Pivolo in Poštole že prevelika, vendar bi jo kazalo preveriti še na drugih najdiščih, npr. gomilah med Preboldom in Grizami pod najdiščem naselja na Sv. Magdaleni v Savinjski dolini (A. Boita, Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline, Savinjski zbornik 1, Celje 1955, 108 ss). Gomile okrog stiškega gradišča leže sicer tudi več kot 1 km oddaljene, a pomen obeh najdišč seveda ni isti. Območje Pivole je torej tudi v tem pogledu potrebno podrobnejših preiskav.

¹²² Poleg Poštole in Limbuša bi podobno lahko trdili tudi za plujski okoliš z gradiščem Krčevino in Sodinci, kjer pa skoraj ni najdb (VS 9, 1965, 171 ss). Za naselbine na podobnih višjih legah govore tudi plani grobovi v Savinskem in gomile v Sp. Podložu pri Plujski gori (Blati Rogatec, 47, 54 s) ter najdbe pri Ločah (prav tam, 16, 37).

¹²³ Na grobiščih na Rifniku in Vačah, ki imata tudi grobove z velikimi žarami, so zlasti na prvem gomile skoraj izjemne (Rifnik: VS 9, 1965, 173; Vače: F. Starč, op. 104, 22 ss). V vzhodnem Podravju (upoštevane so samo zanesljive najdbe) je poleg halštatskih gomil (Benedikt, Gornja Radgona, Hardek, Novine, Pivola, Sp. Podlož, Velenik pri Sp. Polskavi) le dvoje planih grobišč (Loč, Savinsko), nikjer pa ni (z morebitno izjemo Pivole?) znano mešanje obeh tipov grobov.

¹²⁴ Prvi ohranjeni opis gomil je napravil F. Ferk (FTB 1901—1902, 30 ss za 1902), ki jih je našel 69. Po njegovih podatkih so od štirih velikih gomil na travniku parc. 248—251, k. o. Pivola prvo izravnali za izdelavo dreveroda že leta 1832 (FTB 1902, 20). Leta 1867—68 je v eni izmed gomil pri iskanju Atile poskušal srečo neki dr. Volpi (P. Schlosser, rokopis — op. 108). Okrog leta 1875 je bila ena od gomil na travniku docela izravnana »zaradi melioracije močvirnih tal« (P. Schlosser, prav tam). Drugo so odkopavali leta 1877, a so prišli le do še danes ohranjene polovice, ker se je pri spodkopavanju udrla zemlja in so trije delavci izgubili življenje (Ferk, FTB 1899, 51; Schlosser, prav tam). Iz teh kopanj so znane prve najdbe: Ferk, FTB 1902, 5 ss poroča o bronasti fibuli »in Form eines Revolvers«, ki je izgubljena, in trikrat zvilni zapesnilci ter vozlasi ovrtnici, ki so ju hranili v gradu, Schlosser (prav tam) pa o fragmentih keramike, bronastih predmetih, zlatniku Karina, železni sušilni osti, nožu v obliki bodala in »keljski kopači«. Iz najzgodnejših kopanj izvirajo tudi v MhVSt 5, 1855, 52 in JJ 43 za 1854, 10 omenjene najdbe.

¹²⁵ Lonec inv. št. 4327 je znan samo po opisu: »Topf, grau, Boden und Mündung fehlen, H. noch etwa 10,6, Dm. oben 7,8 cm.« Okrašen je bil z dvema iztegnjenima cikcakastima črtama in pasom posevnih črtic pod njima, kol je pri žarnogrobiščni keramiki v Podravju pogosto ugotovljeno. Kovinske najdbe so omenjene zgoraj.

¹²⁶ A. Müllner (op. 109), LXXXIII navaja le fragmente posod »v veliki množini«, od katerih je črepinja velike žare bila popolnoma podobna ruškim žaram, predmeti iz stekla, bronca, svinca in železa pa naj bi bili pridevki antičnega groba.

¹²⁷ P. Schlosser (rokopis — op. 108) poroča, da je okrog leta 1880 upokojeni profesor F. Horák topografsko posnel gomile in oddal načrte dr. Kronesu na graški univerzi, ne da bi prišlo do objave (prim. Horákovo poročilo Zgodovinskemu društvu — MhVSt 25, 1877, XV), leta 1883 pa je bila zaradi gradnje razvnanjske šole izravnana še ena gomila, toda najdbe se niso ohranile. Deloma sta bili izravnani še dve gomili na razvnanjskih tleh, odkoder so izgubljene najdbe znane le še po ljudskem opisu (»cerkveni svečnik« idr.), glinaste uteži in bronasta maska pa so prišle v muzej. F. Ferk je poleg žare, ki so jo leta 1903 izkopali »jugozahodno od zidanega križa in južno od poti k cerkvi« (FTB 1904, 47 s) po Schlosserju (prav tam) tega leta izročil muzeju tudi nekaj najdb, domnevno iz gomile pri šoli: dvoje glinastih rožičev z držaja neke posode in oslanke kotiča T. 4, 24. Z bivše Atzerjeve njive pa je muzej dobil še fragmente zapesnilce iz vozlaste žice, železno sekuro, sušilno ost in antično fibulo (Schlosser, prav tam). Najdbe se dajo danes le približno identificirati.

¹²⁸ O kopanju teh gomil je P. Schlosser izdelal florise in profile, ki so skupno z rokopisom op. 108 ohranjeni v graškem muzeju in bodo uporabljeni pri predvidenem poročilu o železnodobnih gomilah. Tri izmed teh gomil je Schlosser pripisal »prehodu iz starejše v mlajšo halštatsko dobo«, dve od njih sta imeli kamnitno oblogo, v eni je bil ugotovljen naknadni pokop. Najdbe so bile skromne: bronasta zapesnilca, ostanki železa, moder stekleni biser, različne črepinje, med njimi ostanki 22 cm visoke črne žare, ki je »spominjala na ruške najdbe«. Četrta gomila s kamnitno oblogo je bila antična, a prav tako brez posebnih najdb. Od vsega so se v mariborskem muzeju

ohranili le borni fragmenti. Skromne najdbe niso navdušile W. Schmidu, zato je ta odkritja v dunajskih MAG 44 (3. F. 14), 1914, [46] le mimogrede omenil.

¹¹⁶ Prim. ČZN 2, 1966, 38, op. 137. Ohranjene najdbe še niso inventarizirane.

¹¹⁷ Prim. ČZN 2, 1966, 39, op. 139. Prav tako še neinventarizirano.

¹¹⁸ Izvor vrča je nezanesljiv: v muzeju so mu pred zadnjo vojno na dno s tušem napisali kot najdišče Pivoio, H. Müller-Karpe, op. 53, T. 117, 19 pa ga je uvrstil med hajdinske najdbe, kjer je v času njegovega ogleda najbrž bil shranjen. Mala skodelica ima sicer nalepko, a je inv. številka na njej nečitljiva, s tušem pa je na dnu prav tako napisano Pivoio. Od zbirk črepinj je le Maggova bila ugotovljena v nepremični sestavi. Joanejske črepinje obsegajo ostanke rdeče posode z nazobčanim rebrom (inv. št. 14.345), rjave črepinje s predrtino za vrstico (14.346) in tri kose večjih posod z žlebiči (14.347 abc).

¹¹⁹ O zapestnici ni v muzeju nobenih podatkov. Če je res od tod, potem vsekakor predstavlja Ha D stopnjo, kot npr. na Vačah (F. Staré, op. 104, 104 s).

¹²⁰ Najdbe T. 4, 14—23 so tu objavljene le pogojno, ker ni zanesljive dokumentacije, da izvirajo zares iz pivojskih gomil.

¹²¹ Za iglo prim. oris in karto razširjenosti pri S. Gabrovcu, Mesto Kranj v prazgodovini slovenskega ozemlja, v 900 let Kranja — Spominski zbornik, 1960, 15 ss, za oboje pa pri R. Pittioni, op. 4, 613, sl. 433 reproducirani primerjalni najdbi iz okolice Wiesa. Podobno iglo s Hardeka pri Ormožu omenja F. Ferk, FTB 1887/2.

¹²² Prim. oris in pregled primerjav teh najdb pri K. Vinski-Gasparini, Iskopavanje kneževskega tumulusa kod Martijanca u Podravini, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, ser. 3, zvezek 2, 1961, 39 ss, z drugo literaturo.

¹²³ V poročilu graški hranilnici za leto 1903 (v graškem deželnem arhivu) piše F. Ferk, da je »od gomil, ki leže na neškofjskem zemljištu, razen ene vse prekopali«. Po Schiosserjevem tlorisu (sl. 9) bi bile to predvsem gomile 3—5 ter 24—28. Skoraj v vseh je bila ugotovljena grobna obloga iz kamnov, v antični gomili 28 pa tudi zidana grobna celica. Ker omenja Ferk v njej tudi predmrške najdbe, bi bilo potrebno tu ponovno proučiti medsebojno razmerje prazgodovinskih in antičnih grobov. V Ferkovih zapisnikih (FTB 1900, 74 ss; 1901—1902, 24 ss; 1902—1903, 144 ss; 1904, 6) omenjene najdbe razen obeh kamnov niso ohranjene (?).

¹²⁴ Po Schiosserjevem tlorisu (sl. 9) je V. Lorber kopal v gomilah 36—39 ter v gomili 16, ohranjene kovinske najdbe pa izvirajo iz gomile 38 (prim. ČZN 2, 1965, 37, op. 127).

¹²⁵ Skodelica spet z vprašajem, ker je edina dokumentacija o njenem izvoru s tušem označena najdišče: Pod Habakukom.

¹²⁶ Podoba Pošteice, kot se nam kaže v Schmidovem delu v MPK (op. 108), pa ni popolna, ker so v Anzeiger der phil.-hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien z dne 15. maja 1910, št. 55, str. 118 s objavljeni podatki o kopanjih leta 1917 ostali širši javnosti neznani in tako na tlorisu Pošteice manjkajo tri poznejše odkrite stavbe N, O in P.

¹²⁷ W. Schmid je sicer napovedal še tretji del poročil o pohorskih gradliščih, ki bi bili morebiti posvečeni najdbam, a ni nikoli izšel.

¹²⁸ Mesta Ferkovih sond, kolikor jih je P. Schiosser v resnici vse lahko lokaliziral, so označena s F na tlorisu Pošteice pri Schmidu (op. 100, 232, sl. 2, kjer so razmeroma natančno razdeljene tudi poznejše Schiosserjeve in Schmidove sonde). Ferkovi zapiski o teh kopanjih so prav skopli (FTB 1902—1903, 146 ss). V graškem Joaneju pa so ohranjeni Schiosserjevi zapiski o kopanjih leta 1911, ki poleg pri Schmidu objavljenih profilov in tlorisov prinašajo tudi opise posameznih sond s skicami najdb, ob katerih bo vsaj del pošteiske keramike mogoče stratigrafsko opredeliti. Prim. tudi podatke in risbe v Uranil 5, 1912, 273, sl. 5. To velja tudi za tam shranjene Schmidove zapiske o najdbah, ki jih hrani Joanej in ki so bile vse inventarizirane po sondah oziroma plasteh.

¹²⁹ Zgodnejše keltske najdbe so med Muro in Savo tako redke, da jim je mogoče pripisati komaj kaj več kot posredne (trgovske) vplive iz časov keltskih pohodov proti jugovzhodu (prim. podatke o teh najdbah pri S. Pahič, Keltske najdbe v Podravju, AV 17, 1966, 275. Keltska naselitev — vsaj v strnjem obsegu — pride pri nas v poštev šele ob koncu 3. stoletja, ko je njihova prodorna moč na jugu in jugovzhodu že uplahnila in prisilila Kelte k ustaljenemu življenju v srednji Evropi v času tako imenovane »srednjeevropske koncentracije, konsolidacije in gospodarsko-družbenih sprememb« med leti 250 in 125 pred n. št. (J. Filip, Keltske ve středni Evropi, Praga 1956, 209 ss). To je ugotovil tudi W. Schmid, (op. 18), 0 s, ko mu je manjkalo konkretnih dokazov za njegovo posploševanje zgodovinskega razvoja in so mu bili Kelti v Podravju otipljivi šele s Tauriskimi (op. 57 — ZhVSt, 149), čeprav tudi ta teza o izvoru keltskih grobišč ob Dravi in Muri zbujala resen dvom (prim. S. Pahič, Zgovor in podrobnejše obravnavanje problema Tauriskov pri H. Müller-Karpe, Zeugnisse der Taurischer in Kärnten, Carinthia I, 141, 1951, 594 ss).

¹³⁰ W. Schmid (op. 108), 266 ss.

¹³¹ W. Schmid (op. 112), 5. — H. Müller-Karpe (op. 84), 179 meni, da bo prihod novih priseljenecv težko dokazati. R. Pittioni (op. 4), 604 sicer opozarja na »v Ha B obdobju nastajajočo jugovzhodno orientacijo štajerske kulturne pokrajine«, pri obravnavanju najdb »tipa Wies« pa vendarle govori le o uvozu idej in dobrin. W. Modrijan (op. 4), 87 se nastanjanja na Schmidovo tezo, a hkrati poudarja pomen uvoženih dobrin, ki naj bi prihajale v kraje ob Soibi iz Italije prek Koroške in radeljskega prelaza. J. Lázár, Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes, Acta antiqua 5, Budapest 1957, 19 ss, ki je skušal zahodnopanonske in vzhodnoalpske halštatske najdbe strniti v enotno kulturno pokrajino, je pri tem poudarjal vlogo štajerske in Nižnje Avstrije kot izhodiščnih pokrajin širjenja halštatske kulture na Madžarsko, kar seveda ne glede na uvoz novih predmetov potrjuje avtohtonost njenih halštatskih prebivalcev. Deloma potrjujejo to tudi nove najdbe iz Martijanca (K. Vinski-Gasparini, op. 124, 55 ss) s svojo žarnogrobiščno tradicijo in po vsem jugovzhodnoalpskem prostoru razširjenimi novimi pojavi. Med najnovejšimi mnenji o teh vprašanjih je tudi S. Gabrovcu (op. 61), 222 ss očitno prevladovanje žarnogrobiščne tradicije

ob Dravi in Muri in s tem v zvezi bolj toga vezanost nanjo zlasti v skupini Wies. To je za precej izolirano območje ob Solbi razumljivo tudi zato, ker se je halštatska kultura tod porajala že v končnem Ha B obdobju (H. Müller-Karpe, op. 84, 180; prim. s tem v zvezi pomisleke pri R. Pittioni, op. 12, 803, ki predvideva tudi možnost lokalne trdoživosti Ha B oblik še v Ha C obdobju). Vendar pa meni, da nastale spremembe niso bile »le sociološkega in ekonomskega značaja«, čeprav bi »priliv novega prebivalstva« tu lahko domnevali še najbolj v kakem obrobem odmevu Trako-Kimerijskih vpadov, kar pa zopet — ker naj bi šlo v tem primeru za priselitev žarnogrobniškega prebivalstva iz panonskega Podonavja — ne pojasnjuje celotnega obsega sprememb, zlasti ne zaradi poznejšega (ali po Lázáru, zgoraj, 32 celo hkratnega — ostra meja med Ha B in Ha C na Madžarskem naj bi pomenila vojaško osvojitve Dunajitov?) vplivanja vzhodnoalpske halštatske kulture na zahodno Panonijo. Prim. tudi Z. Vinski-K. Vinski-Gasparini, O uidejajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje, Arheološki radovi i rasprave 2, Zagreb 1962, 265 ss, kjer so poudarjene še neugotovljene enične spremembe (ob sodelovanju baikanskih Ilirrov) vzhodnoalpske halštatske kulture, ki je z ekspanzijo kovinske industrije in pokopom v gomilah zahodnopanonski etnični substrat. Vse to pa položaja v mariborskem Podravju in ob Solbi ne razčišča toliko, da bi mogli reči o njem kaj več kot z Gabrovcem (op. 81, 226), da ob očitni žarnogrobniški tradiciji v keramiki in kovinskem gradivu skupine Wies obstoje »kratki nedvomne povezave z dolensko skupino«, to je po načinu pokopa edino ilirsko etnično skupino v Sloveniji, a še to le v sličnosti žarnogrobniških komponent pri nekaterih predmetih.

¹⁴⁴ Zanesljivih opor za to domnevo še ni. Najstarejše gomile (H. Müller-Karpe, op. 84, 171 ss) pripadajo po dosedanjem poznavanju grobovom vojaških voditeljev, kakšni pa so bili sočasni pokopi drugih ljudi na teh krajih, ne vemo. Najdbe iz Benedikta (S. Pahič, op. 103, 114 ss) izvirajo sleer skoraj brez dvoma iz gomil in so očitno predstavniki preprostih grobov, vendar žal o njih ne poznamo niti točnega najdišča niti podrobnih najdiščnih okolištin. Prav isto velja za starejše, domnevne pivolske kovinske in keramične najdbe, čeprav bi na tem obsežnem gomitnem grobišču smeli upati na bodoča odkritja, ki bi kaj prispevala k reševanju teh vprašanj.

¹⁴⁵ Prim. podatke v op. 112, ki kažejo, da so vsaj v nekoliko poznejšem času gomilna grobišča kot predstavniki grobov vseh slojev vendarle prevladala. K naštetim primerom je treba omeniti še Legen, Grize-Sešče, Libno v severni Sloveniji, a npr. tudi Breg-Frög in bejaško okolico v koroškem Podravju ter poleg gomitnih grobišč ob Solbi (skupno z antičnimi števili teh gomil presega 1000) in na hrvaškem območju med Dravo in Savo (K. Vinski, op. 124, 56 s, sl. 3). Plani grobovi v Savinskem in pri Ločah so v takem okolju zanimivi torej predvsem zaradi povezav z žarnogrobniško tradicijo.

¹⁴⁶ R. Pittioni (op. 4), 610. F. Staré (op. 104 — Vače), 83 ss. W. Modrijan (op. 98), 3 ss, kjer pa obravnavanju keramike ni posvečena skoraj nobena pozornost, prim. nekaj primerjav pri S. Pahič, op. 103, 119 ss.

¹⁴⁷ K. Vinski-Gasparini (op. 124), 41 ss daje za sedaj najpopoiznejši pregled rdeče barvane keramike s črno slikanimi motivi, na katere so bili pogosto (tudi na Poštei!) prilepljene kovinske obloge. Datacija te keramike v 7. stoletju pa seveda docela spreminja Schmidovo datiranje teh najdb na Poštei glede na začetek gradišča v 5. stoletju in datiranje rdečih žar z meandri v stopnjo Este 3 (W. Schmid, Anzeiger, op. 128, 120).

¹⁴⁸ W. Schmid, Germania 24, Berlin 1940, 202, T. 30. Prim. tudi podobni najdbi iz okolice Lipnice v gomilah 7.—6. stol. pri W. Schmid, Flavia Solva, 2. izdaja, 1917, 6. sl. 3, iz Wildona pri H. Müller-Karpe (op. 53), T. 144, A 5-6 in pri Schmidu omenjene primerjave iz Este, prav tam, T. 94, D 5 ter 97, 10, kjer pa gornji zaključek že ni več raven. H. Müller-Karpe, prav tam, 129 vidi v teh sekirah »vodilno obliko« stopnje Ha B 3, s čimer je Schmidova datacija založne najdbe iz Schönberga, sestavljena po njem iz starejših žarnogrobniških in mlajših halštatskih predmetov, pomaknjena nekoliko nazaj.

¹⁴⁹ Mladinska ulica: F. Baš, ČZN 28, 1933, sl. 23; Ormož: B. Pere, Prazgodovinska naselbina v Ormožu, Ptujski zbornik 2, 1952, 208; Zenik: S. Pahič (op. 28); Biserjane: VS 10, 192 s, T. 1, 9. Sekire iz Mladinske ulice Müller-Karpe pri obravnavanju najdb »ruške skupine« sploh ni vzel v poštev, Morda se mu je zdelo kot grobna najdba problematična, a tudi F. Baš, ki jo je na sliki dvakrat objavil (kot zgoraj in leto poprej v mariborskem vodniku, op. 58, 40), jo pri prvem poročilu o kopanju tega grobišča le bežno omenja, čeprav sleer precej podrobno navaja posamezne vrste bronastih najdb. To neskladje se pojavlja še v nasprotni smeri, ko v ČZN 29, 1934, 55 omenjeni »dve suile« nista prikazani niti tam niti pri Müller-Karpeju; v mariborskem muzeju, inv. št. A 1268, 1280 (sl. 4). Te vrste orožja bi bile edine v žarnih grobovih Podravja in v Sloveniji je doslej objavljena le pivlutasta sekira iz groba 39 v Ljubijani (F. Staré, op. 59 — Ljubijana, 39, T. 35, 1), medtem ko so npr. v Kehlheimu (H. Müller-Karpe, op. 77, 9 ss) večkrat zastopane konice pušče in kopji. Ne glede na manjše medsebojne tipološke razlike naštetih sekir je ta tip redek, v Sloveniji npr. znan še iz Ljubijane in Mokronoga (A. Müllner, Typische Formen, 1900, T. 11, 6-7; 30, 1).

¹⁵⁰ G. v. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift des Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz 2, 1952, pos. odtis, 5, slovenska najdišča našeta v op. 64—65. Najdba iz Pivole je tam pripisana Zamarkovi, kar je najbrž zmota zaradi posrednih virov (Merhart se opira na sporočilo J. Wernerja, ali jo je ta sam videl, ni znano). Najdišče so po Schlosserjevemu opisu (op. 116) nedvomno pivolske gomile, in sleer najbrž gomila 2 v Razvanju pri Šoli.

¹⁵¹ Čeprav fragmentirana, kaže igla dovolj nazorno, da je imea le štiri že rahlo diskaste glavice in je v tem močno podobna igli iz Malenc (V. Staré, Prazgodovinske Malence, AV 11—12, 1980—1981, 58, T. 10, 1), tudi tisti iz Brezlj (F. Staré, op. 247, T. 6, 4) in podobnim iz Este (H. Müller-Karpe, op. 53, T. 95, 15), ne da bi mogli za sedaj ugotoviti natančnejše datiranje znotraj stopnje

Ha C in kaj več kot očitno povezavo s severozahodnim italiskim in zahodnoslovenskim prostorom (S. Gabrovec, op. 123, 16).

¹⁴ H. Müller-Karpe (op. 53), 125, op. 5. Zanesljiva pripadnost te najdbe k žarnemu grobišču v Radvanju ni dokazana.

¹⁵ F. Starč (op. 104 — Vače), 65. Na Poštelu sta bili najdeni dve čolnčasti fibuli. Prvo je našel P. Schlosser in jo objavil v *Uranil* 4, 1911, 371, sl. 6, drugo pa W. Schmid (po Schlosserju »pri svetilšču«), in si za sedaj lahko ustvarimo predstavo o njej le po vpisu v inv. knjigo graškega Joaneja: »14.342 — 3 Stücke vom Bogen einer Kahnfibel aus Bronze: a) Endstück, am Ende ein Dorn, Verzerrung: 4 Gruppen von je 2 Querrillen, dann unregelmäßig geritzte Linien im Dreieck, dann 4 Querrillen und der Anfang von Dreiecken, auf der einen Seite fehlt die Patina; b) längliches Stückchen ohne Patina mit Querrillen und Dreieck; c) kleines patiniertes Stück.« V tem primeru gre očitno za tip čolnčaste fibule, kakršna je znan iz Vač med starejšim gradivom (F. Starč, K problemu najstarejših čolnčastih fibul iz Slovenije, *AV* 5, 1954, 29, T. 3, 1) in se potem pogosto pojavlja na Dolenjskem (prav tam, T. 4). Med bližnjimi primerjavami naj bosta navedeni le podobna fibula iz Placarovca pri Forminu (S. Pahič, op. 28) in domnevno Jošta na Kozjaku (v celjskem muzeju, neobjavljeno), te vrste najdbe pa je F. Starč (prav tam, 33) datiral v čas po letu 600 pred n. št. — Fibula sl. 11, h kateri imamo bližnjo primerjavo na Brinjevi gori (v mariborskem muzeju, neobjavljeno) in pa seveda skoraj na vseh halštatskih najdiščih Slovenije, je W. Schmid zmotno okarakteriziral kot samostrelni fibulo (Armbrustfibel) in jo povrh datiral v 2. stol. (W. Schmid, op. 108, 278 s). To se ni zgodilo le zato, ker se je pretego opral na neko primerjavo z Idrijo ob Bači, temveč tudi ker je dvodeletni pošteljske fibule pripisoval prevelik pomen. Tega vprašanja se v Sloveniji res še nihče ni dotaknil in takih primerov (npr. F. Starč, Vače, T. 29, 15 in 30, 3, 6) časovno izločeval, saj so ravno navedeni vaški primeri opredeljeni kot starejši in fragmentiran lok pošteljske fibule kaže, da tu nikakor ni šlo za samostrelni peresovino in da do take časovne zamude ni moglo priti. Obe fibuli bi tako pričevali o kulturnih tokovih, ki so iz osrednje Slovenije oziroma Italije (zlasti če pritegnemo še sangulissuga-fibulo iz Brinjeve gore — v mariborskem muzeju, neobjavljeno) ob koncu Ha C 2 obdobja pričeli dotekati tudi v Podravje.

¹⁶ F. Starč (op. 108), 34 s.

¹⁷ F. Starč, prav tam, 33.

¹⁸ Trenutno še ni jasno, ali je naseblina v Tilimtschu res nastala že v Ha A obdobju (R. Pittioni, op. 4, 476) in kako daleč nazaj se dajo datirati ostanki toplic železa (W. Modrijan, op. 68). Tudi še ne moremo trditi, ali od tam izvirajo prvi železni predmeti iz podravskih žarnih grobov v Rušah (ovratnice, držaj britve in obroček — G. Wurmbrand, op. 56, T. 4, 11, 28) in Mariboru (F. Baš, op. 58, 39 oziroma 56 omenja železno ovratnico, prstane in kos veržice), kar bi bilo ster pričakovati. Morda bi nam iskanje izvora rude pri Tilimtschu (predciovani je bil tam le limonit) pojasnilo tudi, kako je bilo z železarnstvom na Pohorju v halštatski dobi. Po sledovih fužinarstva od druge polovice 18. dalje, ki se je v veliki meri okoriščalo s pohorsko železno rudo in pritom (I. Gams, Pohorsko Podravje, 1959, 123 ss), bi morebiti lahko iskali dokaze o pridobivanju železa še v starejši dobi, ne le v antiki, za kar se je zavzemal F. Ferk (Vorläufige Mitteilungen über das römische Straßenwesen in Untersteiermark, *MhVSt* 41, 1893, 231 s — Rimljani so prišli na Pohorje tudi za marmorjem, medtem ko je antično steklarstvo tod pač dvomljivo), temveč ob splošni težnji za železom že v pošteljski halštatski dobi. Takih dokazov na Poštelu za sedaj ni: kovanice pri stavbi B je antična (W. Schmid, op. 108, 260 s) in tudi Ferkove najdbe železne rude in žilindre v gomilah 5 in 3 pod Pošto so — sodeč po opisani keramiki — najbrž antične (F. Ferk, *FTB* 1901—1902, 26 ss).

¹⁹ Monografične obdelave najdb s tega območja še ni. Poročila o raziskovanju sta pisala J. Szombathy in W. Radimsky ter so izšla v *MAG* 12, 1882, 176 ss; 13, 1883, 41 ss; 14, 1884, (21) s, (68) s; 15, 1885, 117 ss; 16, 1886, 77 ss in 20, 1890, 170 ss. Pregled izbranih najdb je podal W. Schmid, *Die Fürstengräber in Klein-Gleins in Steiermark, Prähistorische Zeitschrift* 24, Berlin 1933, 219 ss. kratko oceno z bibliografijo pa R. Pittioni (op. 4), 604 ss.

²⁰ V tem smislu je S. Gabrovec (op. 61), 223 ss že pričel uporabljati poimenovanje »skupina Wles-Martijanec«, kamor Maribor kot najbližje obrobno ozemlje že samodejno sodi, medtem ko savinjsko območje (Rimnik, Grlice-Sešče) in slovenjograške najdbe (Legen) ob takem poudarjanju lokalnih središč ostajajo nekako ob strani. W. Schmid (op. 57 — ZhVst, 138) pa jih je pripisoval že južnonoriški skupini.

²¹ W. Schmid (op. 108), 278, medtem ko jo je pozneje (op. 18, 9) presojal kot stalno naseljeno ljudsko utrdbo. Za iskanje sledov poselitve zunaj gradišča bi lahko uporabili mišljaje P. Schlosserja, *Urania* 5, 1912, 275, ki opozarja na najbližjo okolico gradišča, kjer je na treh mestih odkrit večje množine čreplinj, in V. Lorberja, ki je ob jugovzhodnem nasipu označil »grobišča po najdbah okoličanov« (zapiski v mariborskem muzeju).

²² W. Schmid (op. 108), 236 ss, sl. 5—6, 278 s.

²³ V tem smislu prvič v razpravi *Ostnorische Kultur, Blätter für Heimatkunde* 8, 1930, 79 ss. Pri tem je W. Schmid izhajal iz svojega poimenovanja »noriška kultura« za vzhodnoslovensko halštatsko obdobje (15. Berieht der Römisch-Germanischen Kommission 1923/24, Frankfurt 1925, 190 s), ki jo je zaradi razdrobljenosti alpskega območja razdelil v zahodno- (Koroška in gornja Stajerska), južno- (nekdanja Kranjska in Savinjsko) in vzhodnonoriško v tako imenovani srednji Stajerski k južno mejo ob vitanjsko-donačnem grebenu (op. 57 — Joanneum, 10). Nove državne meje so to regionalno dobro opogojeno poimenovanje ohromile. Pri nas se je F. Starč pričel zavzemati za tri stopnje železne dobe Slovenije (op. 104 — Vače, 118, pril. 1) po merilu Vač, potem ko se je R. Ložar med dvema vojnama še naslanjal na Hörnesovo delitev halštatskih kultur v Srednji Evropi (Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, 49 ss) in v okviru alpske podskupine v jadranski skupini obravnaval na Vače 1—2 razdeljeno železno dobo le kot »halštatsko dobo

na Kranjskem» (R. Ložar, Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, 1931, 37 ss). Pa tudi najnovejši »kronološki sistem za halštatsko obdobje Slovenije« S. Gabrovec (op. 102, 28 ss) se s stopnjami »Podzemelj 1–2, Stična 1–2, skitski vplivi in horizont negovske čelade« omejuje na Kranjsko oziroma Dolenjsko, medtem ko pušča vzporedjanje najdb iz drugih pokrajin zaradi pomanjkljivih podlag za sedaj ob strani. Na avstrijskem območju Schmidove »vzhodnonoriške kulture« pa je R. Pittioni (op. 4, 505, 545, 781) ugotovil, da so Schmidove tri stopnje ie »hipotetične« in je zanje mnogo premočno gradiva na razpolago, ter se je odločil za časovno nerazdeljeni »tip Wies« (700–300) ter na obdobje 300–15 pred n. š. omejeno »vzhodno-halštatsko skupino«. Da so tu sodobne državne meje lahko ovira pri vrednotenju prazgodovinskih kulturnih pokrajin, kaže tudi lega Maribora in sploh Podravja, ki je bilo že v neolitiskem-eneolitiskem obdobju vključeno v za sedaj kulturno enotno (a različno poimenovano) naseljeno območje, dalje sodi v času kulture žarnih grobišč v ruško-dobovsko skupino, ki zajema tudi avstrijsko Pomurje, v halštatski dobi pa kot obrobna pokrajina v skupino Wies-Martijanec s središči zunaj Slovenije. V kronološkem pogledu nam torej za halštatsko dobo za sedaj tako na Pošteli kot ob Solbi in hrvatski Podravini manjka podlag za delitev na stopnje oziroma se tega še nihče ni lotil, to pa velja tudi za domačo kulturno tvornost (ob Keltilih) vse do 1. stol. pred n. š.

¹⁴⁸ Prim. pregledno sliko pri R. Pittioni (op. 4), 756, z bibliografijo Schmidovih poročil in podoben pregled pri W. Modrijan, Zur Problematik der Ostnoriischen Kultur, in Beiträge Öster-reichs, Wartenstein-Symposium 1958, Horn 1959, 65 ss. Podrobnejša kronologija za to obdobje je otežena tudi zaradi tega, ker ni na razpolago praktično nobenih grobov, keltske grobne najdbe pa imajo premalo (oz. spočetka nobenih) povezav z domačo kulturo, da bi lahko pri tem rabile za podlago.

¹⁴⁹ Grob sam in njegova lega na terenu sta sicer neznana, oba predmeta — železni meč in sušilno ost — pa je prvi objavil V. Skrabar. Najasel iz latenskega doba u okolini Ptuja i Maribora, Starinar 3. S., 1, 1922, 147 s. Najdba je pridobitev F. Ferka (FTB 1901–1902, 43), ki si je o tem zabeležil: »Lehrer Ledinek hat einen herrlichen Eisenschwert, eine prachtvolle eiserne Lanze mit breitem Blatt aus La Tènezeit. Gefunden in Unter-Pobersoh in einer Schottergrube. Gesehenk des Finders Franz Reibenschuh, Gastwirt und Grundbesitzer.« S tem podatkom je najdišče vsaj približno mogoče lokalizirati v bližino starejšega žarnega grobišča, torej na staro naselitveno pot ob Dravi proti Melju. Morda je s tem v zvezi tudi v inv. knjigo Zgod. društva, št. 480, vpisan »prehistorični meč, brez ročaja, najden leta 1908 v Zrkoveh«, ki je sedaj izgubljen, a je izviral iz približno istega območja. F. Ferka si je v FTB 1901–1902, 23 (za 1902) zabeležil še neko drugo »latensko« najdbo iz Gornjega Pobrežja ob današnji Nasipni ulici zahodno od pokopališča, kjer naj bi bil linei 1. Reibenschuh gramoznlec, v kateri je bil pol metra globoko najden pri kopanju razbiti ionei. Praktično torej za sedaj o keltskem najdišču na Pobrežju ne vemo nič določnega.

¹⁵⁰ Zadnja najdba zahodno od Maribora je na severnem bregu pri Bresternici, kjer gre očitno za enega ali več keltskih grobov, le da so pred več kot sto leti odkrite najdbe že izgubljene (S. Pahič, ČZN 2, 1966, 23, op. 26 ter AV 17, 1966, 305). Teoretično bi bile keltske najdbe seveda možne še pri Rušah in Selnici, ker se dravska soteska pričenja šele pri Fali. Z izjemo nekaj kamnitih sekir od tod dalje (op. 20) do Dravograda ni prazgodovinskih najdb, keltske (tudi po-sredne oziroma latenske) pa so znane le ob drugih obrobjih Pohorja (od Pošteie do Brinjeve gore in pri Slovenjem Gradcu), zato Dravska dolina v tem času očitno še ni bila izkoriščena kot prehodna črta. Podobno je ob avstrijski Muri, kjer se keltske najdbe nehalo s Frohnleithom, gornje-štajersko Pomurje pa je sploh brez njih (W. Modrijan, op. 4, T. 4).

¹⁵¹ Pregled teh najdb in problemov so doslej podali A. Smodič, Nove latenske najdbe na Dravskem polju, ČZN 35, 1940, 1 ss; W. Schmid (op. 57 — ZhVst), 145 ss in S. Pahič, A 17, 1966, 272 ss, kjer so navedeni tudi pregledi za sosednje pokrajine.

¹⁵² Tega vprašanja ne bo mogoče rešiti samo na Pošteli. Za sedaj nam tudi s sosednjih naseb in v gradiščih niso znane najdbe, ki bi dokazovale kaj več kot posamezne keltske predmete v domačem nekeltskem okolju, latenske najdbe pa se v avstrijskih štajerskih najdiščih pojavljajo po W. Schmidu (op. 152) le kot »poznolatska keramika z glavnicašnim okrasom«, torej iz 1. stol. pred n. št. ali še pozneje.

¹⁵³ W. Schmid (op. 100), 278 s. Datacija požiga pošteljskih paisad pa ni tako zanesljiva, ker temelji na prepričanju, da je v žganini najdena čolničasta fibula (op. 143) bila v rabi še v srednje-latenski dobi 2. stol. in tako v glavnem sočasna z ostanke srednje-latenske fibule v obnovljenem delu nasipa. O najdbi je nekaj nejasnosti: po Schlosserju (Uranla 4, 1911, 371) je bila najdena leta 1910, ne da bi bilo navedeno kje, po Schmidu (op. 100, 236) pa oktobra leta 1911 v profilu nasipa v eni izmed sond na si. 5–6, vendar to ni mogoče, ker je bil predmet že maja tega leta v Uranli objavljen. Možno je seveda, da je W. Schmid mislil tudi na eno izmed treh Schlosserjevih sond v nasipu, izkopanih prejšnje leto, vendar o tem ni podrobnejših podatkov. Tako imamo docela zanesljivo dokumentirano le igio železne fibule v profilu št. 45 (W. Schmid, op. 100, 237, sl. 6), a ker je lahko že dolgo poprej ležala v tih gradišču, ni prepričljiv podatek za datiranje obnove nasipa, kar bi bilo možno domnevati tudi za čolničasto fibulo.

¹⁵⁴ Dokaz o 2. stoletju je pred preverjanjem keramike negotov in temelji na Schmidovi navedbi (op. 100, 279), da je bila v stavbi J najdena »med prevladujočimi miadohalštatskimi oblikami ena sama vrtna, z glavnicašni vzorec okrašena latenska črepinja«, pri čemer naj bi bila stavba požgana v 2. stoletju na podlagi v op. 157 navedenega dokaza. Ker v graškem Joaneju taka najdba pri hiši J (Grabungsstelle 89) ni inventarizirana, lahko samo ugibamo, ali je bli to morebiti del ionea z navpičnimi žlebički, kakršni so se pojavili v severnih podonavskih predeih že v C 2 stopnji (2. stol.) in bi tako predstavljali tudi tod nastajajočo splošno keltsko keramično obliko (O. Paret, Sudeta 30, 1929, 39 ss). V drugem slučaju pa je ta zvrst ionea, ki so najbolj znani v grafitni izvedbi, dosegla Podravje najzgodnje pred sredo 1. stoletja pred n. št. Med maribor-skim gradivom s Pošteie zastopana latenska keramika je tako maloštevilna in po svoji obliki

in sestavi tako oddaljena od srednjeelatskih posod iz grobov, da je lahko nastajala le v krajšem časovnem obdobju, pri čemer moramo upoštevati tudi njeno trajanje v ranoantično 1. stoletje

¹³¹ W. Schmid (op. 108), 279 s.

¹³² Tudi tu stoji prazgodovina še pred nepojasnjenim problemom: iz rane dobe keltske naselitve (stopnja — konec 3. in 2. stol.) so znani samo grobovi in nobena naselbina, iz 1. stoletja pred n. št. pa v glavnem ni keltskih grobov (Skraubarjevo datiranje pobeškega meča v stopnjo D — op. 303, 148 — je zmotno, saj je ta meč tiplena srednjeelatska oblika in ima po večji ostrini konice prej zgodnejše kot kasno obeležje; pač pa je bil grob v Rohru na Lipniškem polju — W. Modrijan, *Ein Grab der La-Tène-Zeit in der Steiermark*, *Schild von Steier* 8, 1958, 7 ss pripisan začetku stopnje D), tako imenovane poznolatske najdbe pa se pojavljajo na gradščih in le izjemoma na čistih keltskih seiščih, kot je v Podravju bilo ugotovljeno v Ormožu in Forminu (S. Pahlč, op. 131, 292 ss).

¹³³ Med drugimi predmeti sodijo v ta čas še zgoraj omenjeni železni nož (S. Pahlč, op. 131, 296), ki je glede na ostanke kovačnice v stavbi B očitno zelo poznega, neposredno predrimskega izvora, dalje fragmenti glinastih kozle z ovnovo glavo in gumbastimi zaključki (W. Schmid, op. 108, 300 ss), ki so zadržali halštatsko ornamenitko. Keltski srebrnik tipa Gjurgjevac (P. Schlosser, *Urania* 5, 1912, 274, sl. 6) je — močno obrabljen — dospel verjetno tudi pozno na Poštoelo.

¹³⁴ Prim. rekonstruirane lonce (v mariborskem muzeju) pri P. Schlosser, op. 181, 273, sl. 5 in S. Pahlč, op. 101, 285, T. 17,5.

¹³⁵ Izvor prastare poti med Muro in Dravo, ki jo je šele leta 1828 zamenjala sedanja cesta čez Sentilj, še ni raziskan. Stiki halštatske kulture ob Soibi z jugom so morda res potekali tudi prek Radija in Koroške, ne gre pa odrekati zvez z glavno trgovsko potjo (»jantarsko cesto«) ob jugovzhodnih Alpah, pri nas približno na črti Gornja Radgona-Ptuj-Celje, ki jo je najugodnejše bilo mogoče doseči prek Maribora (zlasti če nekoč močno poudarjeno italiko vplive zamenjamo s sedaj že precej jasno ugotovljeno ilirsko tvornostjo na dolenskih tleh). Dokler je bilo središče te kulture na Burgstallu, se zdi dolinska zveza ob Čakavi in gornji Pesnici prikladnejša, če pa pomislimo na priljubljenost višinskih poti in v latinski dobi na lipniški Frauenberg-Sekovo preneseno jedro naselitve (W. Modrijan, op. 4, 88 — prim. gostoto keltskih najdb ob Muri med Spiljem in Lipnjo na tabeli 4 in v op. 152, 72 poudarjeni pomen tržiščnih naselbin), dobiva pot prek Plača vsaj v zadnjih stoletjih pred n. št. večjo težo.

¹³⁶ MhVSt 4, 1853, 256. Podatek je zanimiv zlasti ob možnosti, da izvirajo te najdbe iz prvotne lege in niso bile izgubljene šele v poznejšem rimskem času. Če odštejemo najdbe na gradščih, se keltski noveli v Podravju večkrat pojavljajo v višinskih legah, poleg Plaškega vrha (zlatnik — W. Schmid, op. 18, 13) še v neznanih okoliščinah na Turškem vrhu v Halozah (Blatt Ptuj, 72) in Gradšču pri Zbelovem (Blatt Rogatec, 70). Ali gre v mariborskih primerih za začetke keltskega ali vsaj antičnega vinogradništva (glej op. 24)?

¹³⁷ Namesto »ilirskih Norikov« kot prebivalcev pokrajin jugovzhodnih Alp so zlasti izkopavanja na Stalenskem vrhu na Koroškem z najdbo posvetilnega napisa pokazala mesto Norikov kot enega — bržkone vodilnega — izmed plemen na tem prostoru, ki je prebival v osrednji Koroški in morebiti še gornji Štajerski, s težiščem rimskih interesov v teh krajih (»norisko železo«) pa je v antiki njihovo ime pomenilo Rimljanom sčasoma ime vseh prebivalcev province Norika (R. Egger, *Carinthia* I, 142, 1952, 171 in 143, 1953, 927).

¹³⁸ W. Modrijan, *Leda-Darstellungen im Latoblikergebiet*, *Carinthia* I, 144, 1954, 165 utemeljuje to trditve z antičnimi viri: ostanek svetilš v Labotski dolini in pri Lipnici ter najdbami reliefov Lede z labodom na Koroškem in avstrijskem Štajerskem, s čimer je v naseljeno območje Labotnikov na Štajerskem zajet tudi Maribor kot del mestnega območja poznejše Flavije Soibe.

¹³⁹ W. Schmid (op. 108, 280) in (op. 151), 196 ss. Pregled z navajanjem antičnih virov in stališč k problemu spajanja Keltoz z Iliri je podal tudi H. Müller-Karpe (op. 131), 597 ss. Podoben pregled v širših okvirih, ki pa probleme bolj nakazuje kot rešuje, prim. tudi pri K. Willwieser, *Zur keltischen Besiedlung des Ostalpenlandes*, *Carinthia* I, 143, 1953, 586 ss. Vprašanje je, ali smemo — v nasprotju s Schmidovo tezo, op. 151, 193 — sploh govoriti o keltskih Tauriskih kot naseljenih v Podravju, ko je že W. Schmid sam (prav tam) ugotovil njihovo glavno naseljeno območje na Koroškem in Gorenjskem (P. Petru, Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji, AV 15—16, 1954—1955, 68 zožuje to območje na »Gorenjsko in okoliško naselbino Nauportus«) in tudi H. Müller-Karpe (op. 131, 605), ki je sleer obdržal naziv Tauriski za koroške in štajerske najdbe ob Dravi, ugotavlja povezave arheološkega gradiva z vzhodom in severovzhodom. Omenjeni Pilničev etat, ki odraža z južne, rimske strani ugotovljeno premoč domačega prebivalstva jugovzhodnih Alp nad keltskimi prišleki, nam torej za Podravje in s tem tudi Maribor, ne pove nič konkretnega.

¹⁴⁰ S. Gabrovec (op. 61 in 102).

¹⁴¹ Z. Marič (op. 61), 72.

¹⁴² S. Gabrovec (op. 61), 216 ss. Gre predvsem za lingvistično dokazano samostojnost venetškega jezika, kar je hkrati dokaz, da Veneti niso bili ilirsko plemo. Nedvomno venetska je le kultura skupine Este, ki sega v slovensko Posočje in je tu »že močno prežeta z dolenskim in japonskim elementom« (S. Gabrovec, op. 102, 44). Ne posebno izrazite skupne točke v materialnem gradivu skupine Este in »ruške skupine« so tako še vedno edina podlaga Schmidovi tezi o selitvi Venetov iz slovenskega Podravja k euganejskim grčim (prim. op. 97).

Pregled prazgodovinskih najdb na mariborskem prostoru (sl. 1) kaže, da je to območje bilo le v obdobju kulture žarnih grobišč (1000–700 pred n. št.) intenzivneje naseljeno, zato lahko to dobo presojamo kot rojstvo Maribora kot naseljenega središča, kakršno je ponovno nastalo v novjšem času. V drugih prazgodovinskih obdobjih so se ljudje zadrževali tod le v skromnejšem obsegu, v železni dobi po letu 700 pa se je središče naselitve preselilo na pohorska pobočja, kjer je gradišče Poštela z gomilnimi grobišči v okolici pomenilo neko lokalno središče v okviru širše plemenske skupnosti, osredotočene v gričevnatem svetu ob Solbi. Skozi vso prazgodovino je imel Maribor bolj obrobno lego, bil je odmaknjen od glavnih prometnih poti in je bil za priseljence od vzhoda skupno z Rušami poslednji ugodni naseljitveni prostor ob Dravi. Vendar je kot stičišče treh geomorfoloških enot: sredozemskega sveta Pohorja, celinarskega gričevja Slovenskih gor in pleistocenskih tvorov Drave na prehodu iz ozke doline v široko polje nudil svojevrsten naseljitveni prostor, ki ga prazgodovinskim prebivalcem ni uspelo docela podrediti.¹

Paleolitskih kulturnih ostalin na območju Maribora ni, za prisotnost človeka v pleistocenu govore le posredne najdbe živali,² nekoliko pa tudi bližina sosednjih postojank — Vindije in Herkovih peči na Kozjaku.³ Čeprav je meandriranje Drave v pleistocenu šele ustvarjalo tla za naselitev v nižini,⁴ odpira nekaj še nepreiskanih jam na Pohorju⁵ možnosti za odkritje morebitnih seliščnih sledov.

Po koncu mrzlih dob poznega pleistocena se je mariborski prostor očitno spremenil v gozdno pokrajino,⁶ vendar mešan gozd s prevladovanjem buke in kostanja na Pohorju⁷ ter hrasta v ravnini⁸ najbrž ni pomenil hujših ovir prvim neolitskim naseljencem, ki so v te kraje prodrali z vzhoda. Ker Maribor sam nima najdb neolitske keramike, temveč le raztrčeno najdeno kamnito orodje (T. 1–2), je mogoče tako prvo naselitev časovno opredeliti le po najdiščih iz širše okolice,⁹ ki sodijo kot »alpski facies lengyelske kulture« po Korošcu, »tip Pöls-Hals-Strappelkogel« po Plitvici in »lasinska kultura« po Dimitrijeviću (avtor predlaga za vse tri dežele poenoteno novo poimenovanje »škočjansko-lasinska kultura«) v začetek 2. tisočletja pred n. št. Pregled mariborskih, sicer časovno in tipološko nezanesljivih kamnitih predmetov, ki v večini primerov niti nimajo znanih zanesljivih točnih najdišč,^{10–12} topografsko opozarja na naselitev obrečnih nižin in pohorskih znožij do Fale^{13–15} z navidezno gostoto v vzhodnem delu mestnega jedra na levem bregu Drave.¹⁶ Tako že kamnito orodje v tem zgodnjem času izpričuje nastanek dveh prometnih poti in poznejših naseljitvenih območij ob Dravi prek Pobrežja in starega Maribora proti Kamnici in prek Miklavža in pohorskega znožja proti Rušam, medtem ko se je vmesni pas ohranil še do danes kot iztegnjen jezik pretežno borovega gozda do Limbuša, ki se šele v naj-novjšem času pričinja deino urbanizirati. Tipološko sodijo mariborski kamniti predmeti večinoma k podonavskim tipom prevrtanih sekir in kopač, znanih po širši pokrajini¹⁷, ter neprevrtanim ploščatim sekiram in dletom, kakršne se pojavljajo v neolitskih in tudi poznejših naselbinah,¹⁸ le sekira T. 2, s svojo »nordijsko« obliko ne bi sodila v ta okvir.¹⁹

Najdbe iz bronaste dobe so redkeje in omejene na raztresene predmete: »ilcenski« vrček sl. 2 iz Smoletove ulice, poleg bronaste sekire z robniki T. 3, 1 edini dokaz morebitne naselitve v rani bronasti dobi (1700–1550 pred n. št.),^{20–22} tokrat na visokem desnem bregu Drave. Vrček je samo skromen lokalni izraz gibanja ljudstva z ilcensko keramiko z vzhodnega obrobja dunajske kotline proti Ljubljanskemu barju,^{23–25} medtem ko ima po Schmidu v bronasto dobo A 2 datirana sekira mnogo manjšo izpovedno vrednost.^{26–28} V srednjo bronasto dobo (1550–1300 pred n. št.) s »kulturo gomilnih grobišč« na avstrijskem, a tudi severnoslovenskem ozemlju²⁹ bi sodila kvečjemu plavutasta sekira T. 3, 2 iz Kamnice, ki pa je lahko tudi kasnejša.³⁰

Zivahneje obljuden je postal mariborski prostor šele v pozni bronasti dobi stopnje D, kot kaže najstarejši val založnih najdb iz 13. stoletja v širši okolici.³¹ To je tudi začetek obdobja kulture žarnih grobišč (1200–700 pred n. št.), katerega druga polovica po letu 1000 ima poleg Ruš tudi v Mariboru nekaj pomembnih najdb — žarnih grobišč ob Mladinski ulici, na Pobrežju in pod Pohorjem v Radvanju.^{32–34} Te najdbe, ki jih je W. Schmid pripisal »prehodu iz bronaste v železno dobo« in etnično povezal s plemenom Venetov,³⁵ so pozneje pričeli pripisovati rano-ozlomoma protolirskemu etničnemu elementu, trenutno pa z izjemo Mariborvega poskusa, pripisovati ta najdišča »Prapannonom«, vlada pri tem še večja previdnost, izražena s stališčem Z. in K. Vlinskih, »da nosilcev kulture žarnih grobišč ne smemo identificirati z Ilirji, temveč z neko »za sedaj še brezimno Indoevropsko etnično skupino«.^{36–38}

K trem mariborskim žarnim grobiščem doslej še ni znanih naselbin, ki bi jih pričakovali v bližnjih višjih legah (Piramida, Meljski hrib, okolica Pekrske gorce, Poštela?)^{39–41} ali na ravnini v bližini mest pokopavanja.^{42–44} Čeprav je kulturni in kronološki pregled grobnih najdb podal leta 1959 H. Müller-Karpc,⁴⁵ naj bo omenjeno, da nobeno izmed mariborskih grobišč ni bilo odkrito v celoti, deloma pa niti strokovno izkopano, tako da je podlaga za dokončno presoj o se vedno pomanjkljiva. V Radvanju (T. 4–5) je nezanesljiv izvor bronastih najdb T. 4, 1–13 in so neznane grobne celote,⁴⁶ o grobišču ob Mladinski ulici sta izgubljena seznam najdb in načrt grobov,^{47–49} deloma že uničeno grobišče na Pobrežju pa je bilo raziskovano le v skromni meri.⁵⁰ Vendar za sedaj le grobovi s Pobrežja (sl. 3), ki se po obliki, vsebini in posebnostih ne razlikujejo od grobov v Mariboru in Rušah, dajejo edine podatke o notranji kronologiji grobišča. Prav tako so imeli večino in male žare, pokrite deloma s kamnitimi ploščami, in so ležali raztreseno, a v dozdavnih skupinah (družinskih grobiščih?). Poleg običajnih tipov keramike iz lokalne lončarske proizvodnje^{51–53} so bili v grobovih tudi bronasti predmeti, zvečne nakit in pretežno tujega izvora (Velmszentvid), kakršni so znani že od poprej (sl. 5).^{54–56} Z izjemo dveh suličnih osti (sl. 4) in tulaste sekire nezanesljivega izvora (T. 3, 7) v grobovih ni bilo orožja, kakršno pa se v sodobnih

založnih najdbah in ponekod v grobovih iz 8. stol. že pojavlja.¹¹ Kljub Müller-Karpejevi notranji kronološki razčlenitvi ruškega grobišča v tri stopnje (Ha B 1 — Ha B 2 — Ha B 3, po stoletjih od 1000 do 700) pri sedanjem poznavanju grobišča ni mogoče tega sistema prenesti tudi na Pobrežje (za Maribor onemogoča to pomanjkanje tlorisa in grobnih inventarjev), ker vsebujejo tu po grobišču raztresene skupine grobov starejše in mlajše najdbe.¹²

Zato so bili doslej kronološko opredeljeni le najstarejši in najmlajši predmeti (sl. 7), pri čemer bi na Pobrežju Ha B 1 stopnja začasno ustrezala Ha B 1 pri Müller-Karpeju, Pobrežje Ha B 2 pa Müller-Karpejevi stopnji Ha B 3, medtem ko bi njegovo stopnjo Ha B 2 bilo treba tu šele zlasti količinsko preveriti, ne da bi pri tem trpel celotni časovni okvir (sl. 6).¹³⁻¹⁴

Nemirni časi obdobja kulture žarnih grobišč, ob katerih dajejo mariborske grobne najdbe 10. in 9. st. vtis »oaze miru«, se tod razodevajo v založnih najdbah, razvrščenih pri Müller-Karpeju v pet kronoloških skupin. V njegovo drugo stopnjo — Ha A — sodita najdbi s Hočkega Pohorja in Pekia (T. 5), ki nas skupno z drugimi takimi najdbami v severni Sloveniji¹⁵ opozarjata na še nedokazano možnost naselitve mariborskega prostora že pred letom 1000, kot lahko to sodimo po naselbinskih sledovih drugod ob Dravi in Muri.¹⁶ Domnevano naselitev mariborskega Podravja ob prvem naselitvenem valu sredi 13. stol., ugotovljeno ob Savi,¹⁷ bi bilo treba tu šele raziskati, vendar jo za sedaj očitno šele drugi val v Ha A 2 stopnji okrog leta 1000, ki ga potrjujejo tudi založne najdbe ob Dravi od Hrvaške do Beljaka.¹⁸ Tako je trenutno »ruška skupina« žarnih grobišč omejena na obdobje Ha B stopnje in le skupno z najdišči ob Savi (Dobova) po novem poimenovanju »dobovsko-ruška skupina« obsega tudi Ha A stopnjo, ki bi jo bilo treba v Podravju šele odkriti.¹⁹

Problematičen je danes tudi konec žarnih grobišč ob Dravi in usoda tega prebivalstva v 8. stoletju, kar je W. Schmid razlagal z odselitvijo Venetov v severno Italijo (Este) in prihodom novega prebivalstva — Norikov v te kraje, čemur pa H. Müller-Karpe ni pritrjeval.²⁰ Vzroke za to je W. Schmid videl v poslabšanju klime in s tem zvezano verižno reakcijo selitev ljudstev, Krčevine (v ptujskem muzeju, inv. št. 6464).

H. Müller-Karpe pa je nemirne čase in vojne dogodke ugotavljal po najmlajši skupini založnih najdb in nastanku bojevnikiških grobov z žarnogrobiščno tradicijo v gomilah.²¹⁻²² Očitna žarnogrobiščna dediščina med najdbami železnodobne Ha C stopnje po letu 700 na poznejših središčih naselitve ob Solbi in na Poštelu govori za nadaljevanje naselitve v tej pokrajini in za umik prebivalstva iz ravnin v varnejše odročnejše kraje, pri čemer bi 8. stoletje, časovno vzporejano kot žarnogrobiščna Ha B 3 ali železnodobna Ha C 1 stopnja, imelo prehodno vlogo.²³ Najdbe v severni Sloveniji (Benedikt in Gornja Radgona, Hardek pri Ormožu in Rihnik pri Sentjurju, a tudi Vače) govorijo za to.²⁴⁻²⁵ bodoča analiza keramike s Poštele obeta iste rezultate.²⁶⁻²⁷

Pri proučevanju železnodobne naselitve mariborskega okoliša bo potrebno preveriti deloma že razkopane železnodobne (in antične) gomile v Pivoli in pod Pošto (sl. 8-9).²⁸⁻²⁹ Nekatere najdbe iz teh gomil imajo izrazito žarnogrobiščno tradicijo (T. 3, 8; 4, 15-23; 5, 13, 24, 25), kot tudi v sosesčini s pojavom gomil pokop v planih žganih grobovih (Savinsko, Loče, Rihnik, Vače) ni izumrl.³⁰ Dosedanja kopanja v Pivoli³¹⁻³² so dala poleg navedenih najdb tudi Ha C predmete (večglavo iglo T. 4, 23 in ostanke bronaste kotilca T. 4, 24, med drugim tudi rdeče barvano, z meandri okrašeno posodje, znano s Poštele).³³⁻³⁴ Tipično halštatske najdbe so bile ugotovljene tudi v gomilah pod Pošto (zapetnice T. 4, 27, železna sekira, rdeče čreplje z meandrom, čienki pasu T. 4, 26 itd.).³⁵⁻³⁶

Topografsko izčrpno opisano gradišče Poštele (sl. 10) kljub Schmidovi publikaciji³⁷⁻³⁸ zaradi neobdelanega keramičnega gradiva še vedno ni do kraja pojasnjeno.³⁹⁻⁴⁰ Problematična je njegova datacija (nastanek Poštele v 5. stol.) ter teze o keltskih osvajanjih in značaju gradišča kot keltskem oppidu.⁴¹ Poštelska keramika očitno izhaja iz žarnogrobiščnih podlag in sega vsaj v 7. stoletje, pri čemer je problem priseljevanja novih skupin še v živahnem razpravljanju.⁴²

Pri tem gre za vzroke nastanka gradišč, pokopov v gomilah ter izvora novih keramičnih oblik in kovinskih izdelkov, ki so deloma poudarjajo lastnega oblikovanja, deloma pa so dosepi semkaj z medsebojnim kulturnim oplajanjem, ki je bilo do keltskih pohodov ena temeljnih gonilnih sil halštatske kulture.⁴³⁻⁴⁴ Vendar pa večina kovinskih predmetov (sekiri iz Drave pri Kamnici T. 3, 5-6, sekira T. 3, 8, igla T. 4, 23, fragment kotilca T. 4, 24, a tudi enostransko profilirana lokasta fibula iz Radvanja T. 4, 5) izpričuje žarnogrobiščni izvor oziroma dediščino in sodi tako v zgodnjo Ha C stopnjo.⁴⁵⁻⁴⁶ Mlajši so fragmenti čolnastihi fibul s Poštele, od katerih je W. Schmid eno (sl. 11) zmotno okarakteriziral kot samostrelni fibulo (Armbrustfibel) in jo datiral v 2. stol.,⁴⁷ medtem ko so drugi predmeti (železne sušilne osti iz Drave pri Kamnici T. 7, 3-8 in dvojne sekir s Poštele T. 7, 1-2) časovno manj opredeljeni in verjetno mlajši.⁴⁸⁻⁴⁹

Če torej sodi Poštele kot lokalno naselitveno središče v železnodobno halštatsko kulturno skupino »tipa Wles« ali »skupino Wies-Martijane«⁵⁰⁻⁵¹ (kronološko mnogo bolj problematično gradišče pri Limbušu pustimo pri tem ob strani⁵²), jo moramo zaradi njene naselitve vse do antike v stoletjih mlajše železne dobe uvrstiti tudi v okvir Schmidove »vzhodno-noriske kulture«.⁵³⁻⁵⁴ Ne glede na to, da je W. Schmid nastanek Poštele (in drugih gradišč na avstrijskem vzhodnem Stajerskem) pripisal začetku te kulture,⁵⁵ obstoje tudi na tem gradišču še nereseni problemi odnosov ob koncu 3. stoletja priseljenih Keltoev do halštatskih staroselcev po gradiščih. Ker poznamo doslej etnično keltske najdbe predvsem iz ravnin (npr. keltski grobovi na Pobrežju in Bresternici ter najdbe na Ptujem polju⁵⁶⁻⁵⁷), nastaja vprašanje, ali so Kelti res ob koncu 2. stoletja nasilno zavzeli Poštole in se na njej kot odločujoč etnični element naselili.⁵⁸ Schmidovi materialni dokazi se zde za to tezo nezadostni, njegova izvajanja pa včasih nasprotujejo,⁵⁹⁻⁶⁰ zato je problem asimilacije keltskih skupin v avtohtonem prebivalstvu še potreben podrobne proučitve na širšem prostoru.⁶¹ Za sedaj je važna predvsem ugotovitev, da so se Kelti obdržali kot čista etnična skupnost predvsem na ravninah, medtem ko so z asimilacijo v 1. stoletju večinoma izgubili svojo samostojno vodilno vlogo.⁶² Redke keltske najdbe na Poštelu

(srednjoelatska fibula, srebrn novce, keramika in drugi elementi¹¹⁻¹⁴) govore trenutno bolj za intenzivne medsebojne stike kot neposredno zasedbo gradišča. Druge keltske najdbe so v glavnem novejši po grifih nad mestnim jedrom od Kamnice do Malečnika ter na prometnih poteh k Muri (Plačnik vrh).¹²⁻¹⁴

Prazgodovinske najdbe torej izpričujejo nepretrgano prisotnost človeka na mariborskih tleh vsaj od začetka 2. tisočletja pred n. št. dalje. Mnogo manj jasno pa je etnično opredeljevanje teh prebivalcev, kot kažejo že različna mnenja o etnični pripadnosti ljudstva z žarnimi grobišči, a tudi pojem »ilirskih Norikov« bi po novejših mnenjih komaj še mogel veljati kot ime za prebivalstvo jugovzhodnih Alp v železni dobi.¹⁵ Poleg poskusov istovetenja nosilcev »vzhodno-noriške kulture« z Latobiki¹⁶ je še vedno problematična razlaga Plinijevega citata »quondam Taurisci appellati nunc Norici« kot izraz asimilacije keltskih Tauriskov v ilirskih Norikov, tem bolj, ker se v zadnjem času železnodobnemu prebivalstvu zahodne Panonije ter Podravja in Pomurja sploh odreja ilirski etnikum.¹⁷⁻¹⁸ Kar je bilo W. Sehidu pred pol stoletjem že povsem jasno: v Podravju so bili nosilci kulture žarnih grobišč ilirski Veneti, po njihovem umiku v severno Italijo so se naselili tod ilirski Noriki, s katerimi so se pozneje pomešali keltski Tauriski v novo keltsko-ilirsko noriško ljudstvo, je danes še vedno dvomljivo in celo vedno manj verjetno. Edina arheološka najdba, ki jo lahko v Mariboru danes zanesljivo etnično opredelimo, je torej še vedno le keltski grob na Pobrežju.

MARIBOR IN DER URGESCHICHTLICHEN ZEIT

Zusammenfassung

Die Übersicht über die urgeschichtlichen Funde im Mariborer Raum (Abb. 1) zeigt, daß dieses Gebiet nur in der Urnenfelderzeit 1000—700 vor unserer Zeitrechnung dichter besiedelt war; darum kann man diesen Zeitabschnitt als Geburt Maribors als Besiedlungszentrums, wie es in unserer Zeit wieder entstand, betrachten. In anderen urgeschichtlichen Zeitabschnitten hielten sich Menschen hier nur vereinzelt auf; in der Eisenzeit nach dem Jahre 700 aber verschiebte sich das Besiedlungszentrum auf die Abhänge des Pohorje, wo der Ringwall Postela mit Hügelgräbern in seiner Umgebung ein lokales Zentrum im Rahmen einer breiteren Stammesgemeinschaft, die in der hügeligen Gegend an der Suha konzentriert war, bedeutete. Die ganze urgeschichtliche Zeit hindurch hatte Maribor eine mehr periphere Lage, war von den Hauptverkehrswegen entfernt und somit für die Einwanderer aus dem Osten zusammen mit Ruše der letzte günstige Ansiedlungsraum an der Drava. Als Berührungspunkt dreier geomorphologischen Einheiten: des mittelgebirgigen Pohorje, des terziären Hügellandes Slovenske gorice und der pleistozänen Bildungen an der Drau am Übergang aus einem engen Tal in ein breites Feld bot Maribor ein eigenartiges Siedlungsgebiet, das aber die urgeschichtlichen Bewohner sich nicht gänzlich unterordnen konnte.¹

Im Gebiet Maribors gibt es keine paläolithischen Reste. Für die Anwesenheit des Menschen im Pleistozän sprechen nur mittelbare Tierfunde², aber auch die Nähe der nachbarlichen Stationen Vindija und Herkove peči am Kozjak³. Obwohl erst die Meanderbildung der Drava im Pleistozän den Boden für eine Besiedlung im Tale schuf⁴, geben einige noch nicht erschlossenen Höhlen am Pohorje⁵ Möglichkeiten für die Auffindung eventueller Siedlungsspuren.

Am Ende des kalten Abchnittes des späteren Pleistozän verwandelte sich der Mariborer Raum offensichtlich in eine Waldgegend⁶, dennoch bedeutete der Mischwald mit überwiegender Buche und Kastanie am Pohorje⁷ und überwiegender Eiche in der Ebene⁸ kein ernstes Hindernis für die ersten aus dem Osten vordringenden neolithischen Einwanderer. Da Maribor selbst keine Funde neolithischer Keramik, sondern nur zerstreut gefundene Steingeräte (T. 1—2) aufweist, kann man eine solche erste Besiedlung zeitlich nur nach Fundorten aus der breiteren Umgebung bestimmen⁹⁻¹¹. Diese Fundorte gehören als »alpine facies der Lengyelkultur« nach Korošec, als »Typus Poljšals-Strappelkogel« nach Pittioni und als »Lasinja Kultur« nach Dimitrijević — der Verfasser schlägt für alle drei Länder die einheitliche neue Benennung Kanizianberg-Lasinja Gruppe vor — in den Anfang des 2. Jahrtausends vor unserer Zeitrechnung. Die Übersicht über die Mariborer Steingeräte, die zwar, zeitlich und typologisch unsicher datierbar sind und deren Fundort in den meisten Fällen nicht einmal sicher bekannt ist¹²⁻¹⁴, weist topographisch auf die Besiedlung der Flußebenen und des Pohorjeflusses bis Fala¹⁵⁻¹⁷, mit ansehnlicher Dichte im östlichen Teil des Stadtkernes am linken Drauafer hin.¹⁸

So beweisen die Steingeräte schon in dieser frühen Zeit die Entstehung zweier Verkehrswege und späterer Siedlungsgebiete an der Drava über Pobrežje und die Mariborer Altstadt, gegen Kamnica einerseits und über Miklavž und den Pohorjefuß gegen Ruše andererseits, während sich der Zwischenraum bis heute als ausgestreckte Zunge mit überwiegendem Föhrenwald bis Limbuš erhielt und erst in der neuesten Zeit sich teilweise zu urbanisieren begann. Typologisch gehören die Mariborer Steingeräte größtenteils zu den donauländischen Typen der durchbohrten Beile und Hacken, die in der weiteren Gegend bekannt sind¹⁹ sowie zu den undurchbohrten Flachbeilen und Meißeln, wie sie in den neolithischen und auch späteren Siedlungen vorkommen²⁰. Das Beil T. 2, 2 mit seiner »nordischen« Form dürfte nicht in diesen Rahmen hineinpassen.²¹

Funde aus der Bronzezeit sind seltener und auf zerstreute Gegenstände begrenzt: Krug der Litzenerkeramik Abb. 2 aus der Smoletova ulica, der nebst dem Randleibenbeil T. 3, I den einzigen Beweis einer etwaigen Besiedlung in der Frühbronzezeit (700—1550 vor unserer Zeitrechnung)²²⁻²⁴, diesmal auf dem hohen rechten Drauafer, darstellt. Der Krug ist lediglich ein beschei-

dener lokaler Ausdruck der Bewegungen des Litzenkeramikkvolkes aus den östlichen Randgebieten des Wiener Beckens gegen das Ljubljansko barje¹¹—¹², während das nach Schmid in die Bronzezeitstufe A 2 datierte Beil chronologisch viel weniger aussagt¹³—¹⁴. In die mittlere Bronzezeit (1500—1300 vor unserer Zeitrechnung), die die Hügelgräberkultur auf dem österreichischen und auch nordslowenischen Gebiete umfaßt¹⁵, dürfte höchstens das Tüllenbeil T. 3, 2 aus Kamnica gehören, das aber auch späteren Datums sein könnte.

Intensiver wurde der Mariborer Raum erst in der spätbronzezeitlichen Stufe D bevölkert, wie die älteste Weiße der Vergrabungsfunde aus dem 13. Jahrhundert in der weiteren Umgebung zeigt¹⁶. Dies ist auch der Anfang der Urnenfelderkultur (1200—700 vor unserer Zeitrechnung), deren zweite Hälfte nach dem Jahre 1000 neben Ruše auch in Maribor einige bedeutende Funde — Urnenfelder an der Mladinska ulica, in Pobrežje und in Radvanje am Fuße des Pohorje aufweist¹⁷—¹⁸. Diese Funde, die von Walter Schmid dem Übergang aus der Bronze in die Eisenzeit zugewiesen und ethnisch mit dem Stamm der Veneter¹⁹ verbunden wurden, begann man später dem früh- beziehungsweise protoillyrischen Ethnium zuzuschreiben, augenblicklich herrscht aber mit Ausnahme des Versuches von Marič, diese Fundorte den »Urpannoniern« aufzubürden, noch größere Vorsicht.

Dies haben Z. und K. Vinski dadurch präzisiert, daß man die Träger der Urnenfelderkultur nicht mit den »Illyriern, sondern mit einer zur Zeit noch namenlosen indoeuropäischen ethnischen Gruppe identifizieren darf.«²⁰—²¹.

Zu den drei Mariborer Urnenfeldern sind bisher keine entsprechenden Siedlungen bekannt, die in den näheren höheren Lagen (Piramida, Mejski hrib, Umgebung von Pekrska gora, Poštela)²²—²³ oder in der Ebene in der Nähe der Begräbnisstätten zu erwarten sind²⁴—²⁵. Obwohl die kulturelle und chronologische Übersicht der Grabfunde von H. Müller-Karpe im Jahre 1959 gegeben wurde, sollte erwähnt werden, daß kein Mariborer Gräberfeld zur Gänze durchforstet, teilweise aber nicht einmal fachmännisch ausgegraben wurde, weswegen wir die Grundlage für die endgültige Beurteilung noch immer vermissen.

In Radvanje (T. 4—5) ist die Herkunft der Bronzefunde T. 4, 1—13 unsicher und die Grabinheiten unbekannt²⁶, vom Gräberfeld in der Mladinska ulica sind Fundverzeichnisse und Gräberfeldplan verloren²⁷—²⁸, ein zum Teil schon vernichtetes Gräberfeld in Pobrežje wurde aber nur in bescheidenem Maße durchforstet²⁹. Dennoch geben zur Zeit nur die Gräber von Pobrežje (Abb. 3), die sich nach Form, Inhalt und Besonderheiten von den Gräbern in Maribor und Ruše nicht unterscheiden, die einzigen Angaben über die innere Chronologie des Gräberfeldes. Dort gab es ebenfalls große und kleine Urnen, zum Teil mit Steinplatten bedeckt, die Gräber lagen zerstreut, doch in scheinbaren Gruppen (Familiengrabstätten?). Außer den üblichen Keramiktypen aus der lokalen Töpferproduktion³⁰—³¹ gab es in den Gräbern auch Bronzegegenstände, die größtenteils Schmuckstücke und überwiegend fremder Herkunft sind (Velemszentvid) wie sie schon von früher bekannt waren (Abb. 5 T. 7)³²—³³. Mit Ausnahme zweier Lanzenspitzen (Abb. 4) und eines Tüllenbeils unsicherer Herkunft (T. 3, 7) gab es in den Gräbern keine Waffen, wie sie sonst in gleichzeitigen Vergrabungsfunden und hier und da in den Gräbern des 8. Jahrhunderts schon vorkommen. Trotz der von Müller-Karpe aufgestellten inneren chronologischen Aufteilung des Gräberfeldes von Ruše in drei Stufen (Ha B 1 — Ha B 2 — Ha B 3, nach Jahrhunderten von 1000—700)³⁴ kann man bei den jetzigen Kenntnissen des Gräberfeldes dieses System nicht auf Pobrežje übertragen (in Maribor ist dies wegen des fehlenden Gräberfeldplans und wegen der unbekannten Grabinheiten unmöglich), da die auf dem Gräberfeld zerstreuten Grabgruppen ältere und jüngere Funde enthalten.³⁵

Deshalb konnten bisher nur die ältesten und die jüngsten Gegenstände (Abb. 7) chronologisch festgestellt werden, wobei in Pobrežje Stufe Ha B 1 vorläufig der Ha B 1 bei Müller-Karpe, Stufe Pobrežje Ha B 2 aber der Stufe Ha B 3 von Müller-Karpe entsprechen sollte. Die Stufe Ha B 2 bei Müller-Karpe müßte man hier erst quantitativ überprüfen, ohne dabei den gesamten Zeitrahmen auszuweiten (Abb. 6)³⁶—³⁷.

Die unruhigen Verhältnisse während der Urnenfelderzeit, worin die Mariborer Grabfunde zwar den Eindruck eines ruhigen ungestörten Daseins offenbaren, werden hier durch Vergrabungsfunde, von Müller-Karpe auf fünf chronologische Gruppen aufgeteilt, bewiesen. In Müller-Karpes zweite Stufe — Ha A — gehören die Funde von Hočko Pohorje und Pekel (T. 6), die uns zusammen mit anderen solchen Funden in Nordslowenien³⁸ an eine noch nicht bewiesene Besiedlung des Mariborer Raumes schon vor dem Jahre 1000 erinnern, wie man das nach den Siedlungsspuren anderorts an der Drava und an der Mura beobachten kann³⁹. Die vermutliche Besiedlung des Mariborer Dravagebiet mit der ersten Besiedlungswelle in der Mitte des 13. Jahrhunderts, wie sie an der Sava festgestellt wurde⁴⁰, müßte hier erst untersucht werden. Zur Zeit ist nur die zweite Weiße der Stufe Ha A 2 um das Jahr 1000, die auch die Vergrabungsfunde an der Drava von Kroatien bis Villach bestätigen⁴¹, offenkundig. So ist augenblicklich die »Ruše Gruppe« auf die Ha B Stufe begrenzt und umfaßt zusammen mit den Fundorten an der Sava (Dobova), nach der neuen Benennung die »Dobova-Ruše Gruppe«, auch die Ha A Stufe, die man aber erst im Dravagebiet entdecken müßte.

Problematisch ist heute auch das Ende der Urnengräberfelder an der Drava und das Schicksal dieser Bevölkerung im 8. Jahrhundert, was W. Schmid mit der Abwanderung der Veneter nach Oberitalien (Este) und der Einwanderung einer neuen Bevölkerung — der Noriker — in diese Gegend erklärt hat, dem aber H. Müller-Karpe nicht zustimmt⁴². Die Ursachen dafür sah W. Schmid in der Klimaverschlechterung und in der damit verbundenen Reihe der Völkerbewegungen, H. Müller-Karpe aber stellt die unruhigen Zeiten und Kriegereignisse nach der jüngsten Gruppe und Entstehung der Kriegergräber mit Urnengräbertradition in Grab-

hügeln fest¹¹⁹⁻¹²¹. Das offenkundige Erbe der Urnenfelderzeit unter den Funden der eisenzeitlichen Stufe Ha C nach dem Jahre 700 auf den späteren Siedlungszentren an der Suim und auf der Pošteia spricht für die Fortsetzung der Besiedlung in dieser Landschaft und für den Abzug der Bevölkerung in sicherere, entlegene Gegenden.

Zeitlich gleichgesetzt könnte das 8. Jahrhundert entweder als urnenfelderzeitliche Stufe Ha B 3 oder als eisenzeitliche Stufe Ia C 1 eine Übergangsrolle spielen¹²². Die Fundstätten in Nordslowenien (Benedikt und Gornja Radgona, Hardek bei Ormož, Rifnik bei Sentjur, aber auch Vače) sprechen dafür¹²³⁻¹²⁴, die künftige Bearbeitung der Keramik von Pošteia verspricht ähnliche Ergebnisse¹²⁵⁻¹²⁷.

Bei der Untersuchung der eisenzeitlichen Besiedlung der Mariborer Gegend müßten die teilweise schon ausgegrabenen eisenzeitlichen (und antiken) Hügelgräber in Pivoja und unter der Pošteia überprüft werden (Abb. B-3)¹²⁸⁻¹³⁰.

Einige Funde aus diesen Hügelgräbern haben eine ausgesprochene Urnenfeldertradition (T. 3, 8, 4, 15-23; 5, 13, 24, 25) und auch die Bestattung in Flachgräbern (Savinsko, Loče, Rifnik, Vače) hörte nach dem Erscheinen der Hügelgräber nicht auf¹³¹. Die bisherigen Ausgrabungen in Pivoja¹³²⁻¹³³ ergaben außer den angeführten Funden auch die Ia C Gegenstände (Mehrkopfnadel T. 4, 23 und Reste eines Bronzekessels T. 4, 24) unter anderen auch rotgefärbte mit Meandern verzierte Gefäße, wie sie auch aus der Pošteia bekannt sind¹³⁴⁻¹³⁵. Typisch hallstattische Funde hat man auch in den Hügelgräbern unter der Pošteia (Armbänder T. 4, 27, Eisenaxt, mit Meander verzierte rote Scherben, Glieder eines Bronzegürtels T. 4, 26 etc.) festgestellt¹³⁶⁻¹³⁷.

Der Ringwall Pošteia (Abb. 10) wurde zwar von W. Schmid durchforscht und topographisch ausführlich beschrieben^{138, 139}, doch ist wegen des noch unbearbeiteten keramischen Materials seine Bedeutung nicht vollkommen geklärt¹⁴⁰⁻¹⁴². Problematisch ist seine Datierung (Entstehung der Pošteia im 5. Jahrhundert), sowie die Thesen von den keltischen Eroberungen und die Beurteilung des Ringwalls als ein keltisches Oppidum¹⁴³. Die Keramik von Pošteia geht sicher auf urnenfelderzeitliche Grundlagen zurück und reicht mindestens ins 7. Jahrhundert, wobei über das Problem der Zuwanderung neuer Gruppen noch lebhaft diskutiert wird¹⁴⁴.

Dabei handelt es sich um die Ursachen der Entstehung der Ringwälle, des Bestattungsritus in den Grabbügeln sowie um die Herkunft der neuen keramischen Formen der Metallherzeugnisse, die teils Eigenherzeugnisse sind, teils aber durch gegenseitiges kulturelles Einwirken hierher gelangten, was bis zu den keltischen Wanderungen eine der fundamentalsten Triebkräfte der Hallstattkultur war¹⁴⁵⁻¹⁴⁷. Die Mehrzahl der Metallgegenstände (beide Beile aus der Drava bei Kamnica T. 3, 5-6, das Beil T. 3, 8, die Nadel T. 4, 23, das Kesselfragment T. 4, 24, aber auch die einseitig profilierte Bogenfibel aus Radvanje T. 4, 5) beweist jedoch den urnenfelderzeitlichen Ursprung bzw. das Erbe dieser Zeit und gehört somit in die frühe Ha C Stufe¹⁴⁸⁻¹⁵⁰. Jünger sind die Fragmente der Kahnfibeln von Pošteia, von denen W. Schmid eine (Abb. 11) (rgr als Armbrustfibel bezeichnete und sie ins 2. Jahrhundert datierte¹⁵¹). Andere Gegenstände (eiserne Lanzenspitzen aus der Drava bei Kamnica T. 7, 3-8, und zwei Eisenäxte von Pošteia T. 7, 1-2) sind zeitlich schlechter bestimmbar und vermutlich jünger¹⁵²⁻¹⁵⁴.

Wenn also die Pošteia als lokales Besiedlungszentrum zum Typus Wies oder zur Wies-Martjance-Gruppe¹⁵⁵⁻¹⁵⁷ der eisenzeitlichen Hallstattkultur (den chronologisch viel problematischeren Ringwall bei Limbuß lassen wir dabei beiseite¹⁵⁸) gehört, müßen wir also die Pošteia wegen ihrer Besiedlung in den Jahrhunderten der jüngeren Eisen- bzw. La Tène-Zeit bis zur Antike auch in den Rahmen der ostnorischen Kultur einreihen¹⁵⁹⁻¹⁶¹. Ungeachtet dessen, daß W. Schmid die Entstehung der Pošteia (und anderer Ringwälle in der österreichischen Oststeiermark) dem Anfang dieser Kultur¹⁶², zuschrieb, bestehen auch auf diesem Ringwall noch unge löste Probleme der Beziehungen zwischen dem am Ende des 3. Jahrhunderts zugewanderten Kelten und der autochthonen hallstattischen Bevölkerung in den Ringwällen. Da bisher ethnisch unzweideutig keltische Funde, vor allem aus der Ebene bekannt sind (z. B. keltische Gräber in Pobrežje und Bresternica sowie Funde auf dem Ptujsko polje¹⁶³⁻¹⁶⁴), entsteht die Frage, ob die Kelten wirklich am Ende des 2. Jahrhunderts die Pošteia erobert hatten und sich hier als herrschendes Ethnium ansiedelten¹⁶⁵. Schmidts materielle Beweise scheinen für diese Behauptung ungenügend zu sein, seine Ausführungen sind manchmal widersprechend¹⁶⁶⁻¹⁶⁸, so daß man das Problem der Verschmelzung der keltischen Gruppen mit der autochthonen Bevölkerung auf einem breiteren Gebiet noch eingehender durchforschen mußte¹⁶⁹. Zur Zeit ist vor allem die Feststellung wichtig, daß die Kelten sich als reine ethnische Stammesgemeinschaft überwiegend in den Ebenen behaupteten, während sie durch Assimilierung im 1. Jahrhundert ihre selbständige Führungsrolle größtenteils verloren hatten¹⁷⁰. Die seltenen keltischen Funde auf der Pošteia (eine Fibel der Mittel-La Tène-Zeit, eine Silbermünze, die Keramik¹⁷¹⁻¹⁷²) und andere Elemente sprechen augenblicklich mehr für die intensiven gegenseitigen Beziehungen als für eine direkte Eroberung des Ringwalls. Die übrigen keltischen Funde sind hauptsächlich Münzen auf den Hügeln oberhalb der Stadtmitte von Kamnica bis Malečnik sowie auf den Verkehrswegen zum Muragebiet (Platsehberg)¹⁷³⁻¹⁷⁴.

Die urgeschichtlichen Funde bezeugen die ununterbrochene Anwesenheit des Menschen auf dem Mariborer Boden mindestens vom Anfang des 2. Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung an. Viel weniger klar ist die ethnische Einteilung dieser Völker, wie schon aus den verschiedenen Meinungen über die ethnische Zugehörigkeit der Urnenfelderbevölkerung hervorgeht.

Auch der Begriff »illyrische Noriker« könnte nach neueren Ansichten kaum noch als Name für die gesamte Bevölkerung der Südoostalpengebiete in der Eisenzeit gelten¹⁷⁵. Außer den Versuchen die Träger der »ostnorischen Kultur« mit den Latobikern¹⁷⁶ zu identifizieren, ist noch immer die Deutung des Zitats von Plinius »quondam Taurisci appellati nunc Norici« proble-

matisch, wenn man damit die Assimilierung der keltischen Taurischer mit den illyrischen Norikern meint¹⁷¹. Dies insbesondere, weil man in der letzten Zeit der eisenzeitlichen Bevölkerung Westpannoniens sowie des Drau- und Murgebietes das illyrische Ethnicon abspricht¹⁷²⁻¹⁷³. Was W. Schmid vor einem halben Jahrhundert schon gänzlich klar war: im Dravagebiet wären die Träger der Urnenfelderkultur die illyrischen Veneter, nach ihrem Abzug nach Oberitalien siedelten hier die illyrischen Noriker, mit welchen sich später die keltischen Taurischer in eine neue keltisch-illyrisch-norische Völkerschaft vermischten, ist heute noch immer zweifelhaft und sogar immer weniger glaubwürdig. Der einzige archäologische Fund, den man heute in Maribor verlässlich ethnisch bestimmen kann, ist somit noch immer das keltische Grab in Pobrežje.

Iva Miki Curk

TERRA SIGILLATA IZ POETOVIIJA

Italško gradivo¹

V Sloveniji najdena terra sigillata še do danes ni sistematično obdelana. Sigillatne najdbe so bile do sedaj le omenjene v starejših in novejših poročilih o izkopavanjih in najdbah² ali so služile kot primerjalno gradivo v študijah inozemskih avtorjev³ in bile le v neznatni meri podrobneje obdelane⁴. V celoti pa je ostalo to za kronologijo najdb in za proučevanje antike na naših tleh tako važno gradivo v dobri meri neizrabljeno. Ni slučaj, če je prvo sistematično obdelano gradivo terra sigillata iz Ptuja, to se pravi gradivo iz naselbinskih plasti in grobišč enega najmočnejših antičnih središč na Slovenskem. V zbirkah pokrajinskih muzejev v Ptuj in Mariboru ter deželne muzeja v Gradcu je do sedaj zbrano največje število sigillatnih posod in fragmentov, najdenih v enem slovenskem najdišču. V celoti je upoštevano v delu gradivo, ki je bilo v fondu teh muzejev v letih 1961—1963. (Upoštevano ni gradivo, izkopano na Zg. Bregu 1963, ker je posebej obdelano⁵ in poznejše najdbe, ker niso številne in slike v ničemer ne spreminjajo.)

Z moderno oznako terra sigillata smo se navadili imenovati rdečo lončeno namizno posodo, pogosto tako oblikovano, da tvori več posod en pogrinjek⁶. Ta posoda je v času zgodnjega in srednjega rimskega cesarstva nadomeščala dražjo kovinsko cizelirano posodo. Pečena je iz fino očiščene in predelane gline, ki je po rudninskem sestavu in intenzivnosti pečenja dobila ali rumenkasto rdečo, belkasto rdečo, polno rdečo ali prav temno rdečo barvo, prevlečena pa je z loščem zelo razredčene gline. Ta je s soljo vezana dobila ob pečenju rdečo barvo spet od rumenkaste okrase pa prav do rjavkaste nianse⁷. Posodo so oblikovali ali v kalupu (reliefne kupe) in ji na lončarskem vretenu izdelali le nogo in rob ali pa so jo v celoti oblikovali na vretenu in ji aplicirali skromni reliefni okras v obliki drobnih nalepk ali celo z brizgo v barbotinski tehniki. Po teh dveh načinih izdelave v glavnem sigillatno posodo tudi ločimo⁸. Sigillatna industrija je bila vezana na vrsto omejenih izdelovalnih središč, iz katerih so vodile na tržišče močne trgovske poti. Navada, da so delavnice izdelke pečatile, in značilnosti oblik in okrasa nam danes, po več desetletij trajajočem študiju omogočajo, da vsakemu izdelku opredelimo vsaj na dve desetletji točno čas nastanka, mu določimo kraj nastanka in delavnico mojstra⁹. V tem je veliki pomen sigillate za kronologijo najdišč.

Prva močna izdelovalna središča sigillate so bila na italjskih tleh od Avgusta do flavijskega časa¹⁰. Gradivo, ki je prišlo od tod v Poetovio obravnavamo v pričujočem sestavku. Ko opisujemo posamezen fragment ali posodo, si pri prikazu oblike pomagamo ali z opisovanjem in sliko ali s citiranjem slike ali tipa že znanega iz starejše literature¹¹. Za datacijo nam pomagajo razni elementi. Tako predvsem žigi L. GELLI, L. AVIL, Q. LVC, QLC, QSP, LMVIR, LMVI, LMV, CACEL, CORNELI, LMP?, FERRVS, SEC. CT, CTS, CTSVC, FEC CT, ALY ALYP, CSV, L. RASINI CIRI¹². Pomaga nam tudi razvoj oblik. Polkroglasta skledica na nogi z navplčnim robom, mnogokrat okrašenim z aplikacijami (predhodna oblika Drag 24/25) je ena izmed vodilnih oblik padske sigillatne industrije 1. stol. n. št., a tipološke razlike v razvoju tega tipa so neznatne, za

detajlnejšo kronologijo nam pomagajo žigi, aplikacije in faktura¹³. Razgiban pa je razvoj drugega, enako pogostega izdelka, krožnika z noge in navpičnim robom. Krožnik s profiliranim prehodom med dnom in robom je oblika, značilna za Avgustovo obdobje in drugo četrtino 1. stol.¹⁴, krožnik z visokim robom sodi nekako v 2. četrtino 1. stol.¹⁵, za ves čas dela padskih sigillatnih delavnic od Tiberija pa do konca obstoja te industrije v flavijskem času pa je značilen krožnik z nižjim robom in prehodom med robom in dnom brez profilacije¹⁶. Valjaste skodelice oblike Drag 23 so postajale nekoliko bolj konične in kanelure na zunanji steni so se pomikale navzgor in se pomnožile¹⁷, sicer pa pri drugih posodah, skodelici s profilirano steno Drag 27, konični skodelici z izvihanim ustjem in plitvi polkroglasti skodelici z izvihanim ustjem, okrašenim z barbotinom, Drag 36, izrazitejših tipoloških razlik med posameznimi obdobji dela italjskih delavnic ni opaziti¹⁸. K tem zakonitostim tipološkega razvoja moramo upoštevati še zakonitost, da so začeli aplicirati male reliefke na posode šele v Tiberijevem času¹⁹ z izjemo malih spiralnih »ročajčkov« iz Avgustovega časa²⁰ in da so aplikacije v sredi 1. stol. znatno kvalitetnejše in bolj raznolike kot v flavijskem času²¹ ter dejstvo, da se začne v Tiberijevem času pojavljati žigi »in planta pedis« namesto prej običajnega štirikotnika²², pa smo zbrali elemente, po katerih datiramo v katalogu zbrano, na lončarskem vretenu oblikovano posodje. Reliefno gradivo, odtisnjeno v kalupu, pa datiramo od kosa do kosa, nekaj po obliki posode²³, predvsem pa po stilističnih posebnostih okrasa, pravem »roko-pisu« mojstra²⁴, s pomočjo že datiranih in določenih analogij.

KATALOG GRADIVA

a) Na lončarskem vretenu oblikovane posode

PMP: Pokrajinski muzej Ptuj

PMM: Pokrajinski muzej Maribor

LMIG, Landesmuseum Joanneum Graz

1. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohlenroth, tab. 3, sl. 2. Rdeča keramika, rdeča glazura. Apliciran zelo plastičen delfinček, vel. 6 × 3 cm. Najdišče Poetovio, PMP 611. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol., mogoče sredina stoletja. Pril. 1, sl. 10.

2. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 2. Rdeča keramika, rdeča glazura. Apliciran plastičen večdelni list, vel. 5,1 × 3,3 cm. Najdišče Poetovio, PMP 617. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. event. sredina. Pril. 1, sl. 11.

3. Dno in noga skodelice. Oblika Drag 24 ali 27. Žig v podplatu C M(urri?). Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, premer noge 3,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 624. Arrezzo, nekako sreda 1. stol. ali tudi Zg. Italija. Pril. 1, sl. 30.

4. Fragmentiran fin pladenj. Oblika pladenj na nogi s stopničasto razčlenjenim dnom. Žig LGELLI v podplatu. Venec radialnih kratkih vrezov na dnu. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, š. 13,5 cm, v. 2,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 684. Zg. Italija ali Arrezzo 1. pol. 1. stol.

5. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi s stopničasto razčlenjenim dnom. Žig ni ohranjen. Venec vrezov. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 4,6 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, izkopal Abramić 1. 1911. PMP 8130 (A 485). Zg. Italija, zgodnja 1. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 15.

6. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 2. Rdeča keramika, rdeča dobra glazura. Aplicirana girlanda z listom, vel. 8,3 × 3,6 cm. Najdišče Poetovio, Panorama PMP R 422. Zg. Italija, nekako sreda ali 1. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 5.

7. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana 4-kraka rozeta. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 612. Zg. Italija, 1. pol. 1. stol. ali sredina. Pril. 1, sl. 13.

8. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana rozeta, marjetica. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 618. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol. Pril. 1, sl. 7.

9. Dno in noga skodelice. Oblika Drag 24 (predhodna). Slabo čitljiv žig v podplatu FESCT. Rumenkasta keramika, temno rdeča dobra glazura, premer noge 4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 63. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 28.

10. Dno in noga skodelice. Oblika Drag 24 (predhodna). Žig v podplatu ALYE? Rdeča keramika, rdeča glazura. Premer noge 4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 638. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

11. Isto. Žig v podplatu ALYP? Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura. Premer noge 4 cm. Na spodnji strani dna je vprasanjen križ. Najdišče Poetovio, PMP 639. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 38.

12. Fragmentirano dno in prstanasta noga skodelice. Oblika Drag 25. Žig v podplatu L...X. Rdeča keramika, rdeča glazura, fina faktura, š. dna 3,4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 641. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 29.

13. Isto. Žig v podplatu SEC CT. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 6 cm. Najdišče Poetovio, PMP 647. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 31.

14. Isto. Žig. LMP? v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 656. Zg. Italija, verjetno nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 32.

15. Isto. Žig FERRVS v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 6,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 663. Zg. Italija, verjetno nekako sredina 1. stol.

16. Skoro nepoškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Na steni aplicirane maske, girlanda, delfin. Žig v podplatu LMVIR. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 4,6, š. 17,5—9 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1066. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sredina.

17. Fragment dna in prstanaste noge skodelice. Oblika Drag 24 (predhodna). Na sprednji strani dna je vprasanjen znak. Žig v podplatu, verjetno QSP, slabo viden. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1409. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 39, 41.

18. Fragment roba finega pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana plastična rozeta z 9 listki. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, izkopaj Abramč 1908, PMP 3406. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

19. Fragmentirano dno in prstanasta noga skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig v podplatu QSP. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3951, nekako sredina 1. stol.

20. Manjši fragment dna in prstanaste noge. Verjetno predhodne oblike Drag 24. Žig ni ohranjen. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3953. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

21. Fragment dna posodice. Žig QSP v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, parc. 1077, PMP 5868. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

22. Fragmentirana nizka prstanasta noga fine skodelice. Žig QSP v podplatu. Svetlo rdeča keramika, rdeča motna glazura. Premer 5,8 cm. Najdišče Poetovio, pri izkopavanju 3. mitreja. PMP 7870 (M 42). Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 37.

23. Fragment dna skodelice. Verjetno predhodna oblika Drag 25. Žig v podplatu CTS. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3,5. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, parc. 1079/1, PMP 10 043. Zg. Italija, 1. pol. 1. stol. ali sredina.

24. Fragment dna pladnja. Venec vrezov. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Rajčeva ul. PMP 10 642. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

25. Fragment prstanaste noge in dna skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig LMV v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5,1 cm. Najdišče Poetovio, Grad, PMP R 45. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

26. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, vel. 4 cm. Najdišče Poetovio, parc. 290/31. Zg. Breg, izkopaj Klemenc, PMP terenska številka 1150. Zg. Italija, največ sredina 1. stol. Pril. 1, sl. 8.

27. Fragment ustja skodelice ali pladnja z apliciranim spiralastim ročajčkom. Rumenkasta keramika, rdeča glazura okružena, vel. 6,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 10 3055. Zg. Italija, sredina 1. stol. nekako.

28. Fragmentirano dno in prstanasta noga skodelice. Oblika verjetno Drag 24 (predhodna). Žig v podplatu MANI. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5 cm. Najdišče grobišče, Poetovio, Zg. Hajdina, Marušekova njiva, parc. 435, PMM 10 3180. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

29. Fragmentirano dno skodelice. Oblika verjetno predhodna oblika Drag 24. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, vel. 8 cm. Najdišče Poetovio, LM1G 4823. Žig LMV v podplatu. Zg. Italija, verjetno največ sredina 1. stol.

30. Fragmentirano plitvo dno skodelice z nizko prstanasto nogo. Žig QSP v podplatu. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, š. noge 7 cm. Najdišče Poetovio, PMM 10 2739, Zg. Breg ali Sp. Hajdina, nekako sreda 1. stol.

31. Fragmentiran rob pladnja ali skodelice. Aplicirana maskica. Svetlo rdeča keramika, živo rdeča glazura, vel. 5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol.

32. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana realistična maskica satirja, vel. 0,7 cm. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, PMM, sredina ali že 2. pol. 1. stol.

33. Fragment roba pladnja ali skodelice. Aplicirana maskica. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5 cm. Najdišče Poetovio, PMM, Zg. Italija, nekako sredina 1. stol.

34. Fragment ustja in stene pladnja. Oblika pladenj na nogi, stopničasto profilirano dno. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura. Najdišče Poetovio, LM1G 5029. Zg. Italija, 1. pol. 1. stol.

35. Fragment stene pladnja. Oblika pladenj na nogi s stopničasto profiliranim dnom. Apliciran spiralni ročajček. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, vel. 4 cm. Najdišče Poetovio, LM1G 5062. Zg. Italija, 1. pol. 1. stol., to je nekako 2. četrtina.

36. Poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi. Prehod med robom in dnom je profiliran. Apliciran spiralni ročajček. Žig Q LVC v podplatu. Fina rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, v. 4 cm, š. 17,4 cm — 8 cm. Najdišče Poetovio, verjetno grobišče na Zg. Hajdini. LM1G 5093. Zg. Italija, najpozneje začetek 2. četrtine 1. stol. Pril. 1, sl. 1.

37. Poškodovana valjasta skodelica. Oblika Drag 23. Žig v podplatu QLC. Svetlo rdeča keramika, skoro živo rdeča bleščeča glazura, v. 2,9 cm, š. 7,9—6,8 cm. Najdišče Poetovio, verjetno grobišče na Zg. Hajdini, LM1G 5098. Zg. Italija, največ 2. četrtina 1. stol., priloga 2, sl. 2.

38. Pladenj. Oblika pladenj na nogi s profiliranim preходом iz roba v dno. Žig L GELL1 v podplatu. Rdeča keramika, fina rdeča glazura, v. 4,4 cm, š. 17,5—9,5 cm. Najdišče Poetovio, verjetno grobišče na Zg. Hajdini. LM1G 5101. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol. Pril. 1, sl. 4.

39. Valjasta skodelica. Oblika Drag 23. Žig Q LVC. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 6 cm, š. 12,2 cm. Najdišče Poetovio, verjetno grobišče na Zg. Hajdini, LM1G 5103. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol. Priloga 2, sl. 1.

40. Pladenj. Oblika pladenj na nogi, prehod med robom in dnom je profiliran. Apliciran spiralni ročajček. Fina rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, v. 4,5 cm, š. 18—8,5 cm. Žig QLVC v podplatu. Najdišče Poetovio, verjetno grobišče na Sp. Hajdini. LM1G 5119. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol.

41. Pladenj. Oblika pladenj na nogi s profiliranim preходом med robom in dnom. Na robu ni nobenih aplikacij. Rumenkasto rdeča keramika, rdeča močno okrušena glazura. Žig v podplatu je uničen, v. 4,1 cm, š. 17,4—9 cm. Najdišče grobišče Poetovione, Marušekova njiva, Zg. Hajdina, LM1G 5468. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol.

42. Poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, stopničasto profilirano dno. Na robu aplicirani spiralni ročajčki. Žig v podplatu LMVI zrcalno. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, zelo okrušena, v. 4,8 cm, š. 17,8—8,1 cm. Najdišče Poetovio, grobišče Marušekova njiva, Zg. Hajdina, LM1G 5576. Zg. Italija, nekako sreda oz. 2. četrtina 1. stol. Pril. 1, sl. 2.

43. Poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Na robu aplicirana rozeta in girlanda. Na notranji strani dna venec vrezov. Svetlo rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura. Žig. CACEL v podplatu. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, Marušekova njiva, LM1G 5868. Zg. Italija, nekako 2. četrtina 1. stol. Pril. 1, sl. 14, 15.

44. Majhno fragmentirano dno skodelice. Oblika verjetno predhodna Drag 24. Žig v podplatu CORNELI. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 1,5 cm, š. 3,6 cm. Najdišče Poetovio, Hajdina, LM1G 5984. Mogoče pozn. Arrezzo, sreda 1. stol. (Ohlenroth, str. 243). Pril. 1, sl. 45.

45. Poškodovana skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Na robu so aplicirane maskice in rozete. Žig LMV v podplatu. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, v. 3,7 cm, š. 7,7—3,7 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Hajdina, Marušкова njiva, grob 28. LMIG 8583. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol. nekako.

46. Isto. Aplicirane maskice in rozete. Žig LMV v podplatu. V. 4 cm, š. 7,8—3 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 8583. Zg. Italija, nekako 2. četrtina 1. stol.

47. Malo poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Žig LMVIR v podplatu. Aplicirane maske, girlande in delfin. Svetlo rdeča keramika, rdeča motna glazura, v. 4,3 cm, š. 17—8,7 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, Marušкова njiva, grob 40. LMIG 8590. Zg. Italija, 2. četrtina 1. stol. Pril. 1, sl. 3.

48. Fragment roba pladnja z aplicirano plešočo človeško figuro. Oblika pladnja na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 2. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura, v. roba 4 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 8451. Zg. Italija, nekako 2. četrtina 1. stol. Pril. 1, sl. 14.

49. Malo poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirane maske, rozete, girlande s palmovim listom. Žig v podplatu slabo ohranjen, verjetno LMVIR zrcalno. Zunaj na dnu sgraffito. V dnu venec vrezov. Rdečkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, LMIG 8815. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol. Pril. 1, sl. 12.

50. Fragment skodelice. Oblika Drag 24 predhodna. Na robu apliciran ročajček s spiralnima koncema. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 808. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

51. Fragment skodelice ali pladnja. Na robu apliciran spiralni ročajček. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6,4 × 2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 606. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

52. Fragment skodelice ali pladnja. Na robu apliciran ročajček. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6,4 × 2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 606. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

53. Fragmentirano dno in zelo nizka prstanasta noga skodelice. Žig v podplatu LAVIL. Rdečkasta keramika, rdeča glazura, š. dna 5,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 643. Zg. Italija, mogoče pozni Arrezzo, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 26.

54. Fragmentirana skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Na robu maske, rozete, spiralni ročajček. Žig v podplatu CTS, š. 12 cm, v. 4,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 597. Zgornja Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

55. Fragment oboda skodelice. Oblika predhodna Drag 38. Na ustju v barbotinski tehniki volutasta lista s koničastim cvetom in grozd. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, PMP 599. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

56. Fragmentirana skodelica. Oblika predhodna Drag 38. Na ustju v barbotinski tehniki volutasla lista s koničastim cvetom. Rdeča keramika, rdeča, zelo sprana glazura. Premer ca. 20 cm. Najdišče Poetovio, PMP 599, 621, 667, 650. Zg. Italija, bolj pozno 1. stol.

57. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana maska in rozete. Rdeča keramika, temno rdeča glazura, vel. 4,8 × 2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 803. Zgornja Italija, 2. pol. 1. stol. ali sredina.

58. Isto. Aplicirana maska. Sivkasta keramika, rdeča glazura, premer ca. 7,7 cm, v. 2,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 603. Zg. Italija, proti koncu 1. stol.

59. Isto. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,3 × 4,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 603, sreda ali 2. pol. 1. stol.

60. Isto. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 1,3 × 2,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 603. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

61. Isto. Aplicirana maska in delfinček. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,5 × 2,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 603. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

62. Isto. Aplicirana rozeta. Belkasta keramika, rdeča glazura, vel. 6,5 × 2,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 603. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

63. Isto. Aplicirana maska in rozeta. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, ki se otlra, vel. 7,3 × 2,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 803. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

64. Fragment skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirane tragične in komične maske. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, v. 2,1 cm, premer ca. 13 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Hajdina, Vogrinčeva njiva, PMP 604. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

65. Fragment skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Apliciran mrežasto narezljan listič. Rumena keramika, rdeča glazura, vel. 4,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 605. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda. Pril. 1, sl. 21.
66. Isto. Apliciran mrežasto narezljan listič in maska. Rumenkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Senekovičeva njiva, l. 1898, PMP 605. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
67. Fragment pladnja iz terre sigillate. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda s palmovim listom. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 8,5 × 2,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 606. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
68. Isto. Aplicirana girlanda s palmovim listom. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 8,4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 606. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
69. Večji fragment pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda s palmovim listom, na dnu venec radialnih vrezov. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 12,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 607. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
70. Fragment roba skodelice. Oblika Drag 24. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča bleščeča glazura. Najdišče Poetovio, Graharijeva njiva, Hajdina, vel. 4,3 cm. PMP 608. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
71. Isto. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 4,4 cm, š. 3 cm. Najdišče Poetovio, PMP 608. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
72. Isto. Apliciran amorček z aulosom. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 4,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 609. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol., poznejše obdobje.
73. Isto. Apliciran delfinček. Sivkasta keramika, rdeča glazura, vel. 7,1 × 3,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 610. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol., blizu koncu.
74. Dva fragmenta roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Rdeča keramika, rdeča glazura. Apliciran delfinček, vel. 2,3 × 5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 610. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
75. Fragment roba pladnja ali skodelice. Apliciran delfinček. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 610. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
76. Fragment roba skodelice ali pladnja. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 613. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
77. Isto. Apliciran psiček. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 4,5 × 3,4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 614. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
78. Isto. Apliciran psiček. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,8 × 2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 615. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 16.
79. Isto. Apliciran psiček? Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, ki odpada, vel. 1,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 616. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
80. Fragment roba pladnja ali skodelice brez aplikacije. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, PMP 621. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
81. Dno in noga polkroglaste skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig v podplatu, skoro nečitljiv. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, premer noge 3,4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 626. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 24.
82. Isto. Žig v podplatu LMV. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, premer noge 3,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 363. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
83. Isto. Žig v podplatu MCPAC. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, š. dna 3,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 645. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
84. Isto. Žig v podplatu LMV. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, premer dna 2,9 cm. Najdišče Poetovio, PMP 449. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 27.
85. Isto. Žig v podplatu slabo ohranjen. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. noge 3,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 615. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sredina.
86. Isto. Žig CMANS? v podplatu. Rumenkasta rdeča keramika, rdeča glazura. Na spodnji strani so vprasanjene prekrizane črte, š. 5,4 cm. Najdišče Poetovio, PMP 653. Zg. Italija, verjetno 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 36.
87. Isto. Mogoče imitacija. Žig LMCO v podplatu. Rumenkasta keramika, okraša glazura. Premer dna 6 cm. Najdišče Poetovio, PMP 664. Zg. Italija, pozno 1. stol. ali posnetek po sigillati te vrste.
88. Isto. Žig LMV v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, š. 5,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 666. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.

89. Fragmentirano dno in noga pladnja. Žig ni ohranjen. Rdeča keramika, temno rdeča glazura, š. noge 10,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 686. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
90. Skoro nepoškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Na steni aplicirane rozete, girlande s palmovim listom, delfin. Žig v podplatu nečitljiv, spodaj na dnu vprasnjeno L MANLIVS. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, v. 4,8 cm, š. 18,2—9 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, Maruškova njiva, grob 13. PMP 1067. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
91. Isto. Aplicirane maske, delfini in girlande s palmovim listom. Venec radialnih vrezov na dnu. Žig nečitljiv v podplatu. Svetlordeča keramika, rdeča glazura, š. 17,3 cm, v. 4,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1068. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
92. Isto. Na steni aplicirane maske, delfin, girlande s palmovim listom. Žig v podplatu LMV. Venec radialnih vrezov na dnu. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 4,5 cm, š. 17,7—8,9 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1069. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
93. Fragment dna in noge pladnja. Na dnu je venec vrezov. Rumena keramika, rdeča glazura, š. 9,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1023. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
94. Fragmentirana skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Žig CSV v podplatu. Rdečkasta keramika, rjasto rdeča glazura, v. 3,5 cm, š. 7—3,2 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1436. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
95. Isto. Žig LMV v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, površina se otira, v. 3,1 cm, š. 7,5—3,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1437. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
96. Majhna skodelica. Oblika Drag 36, predhodna. Brez okrasa. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, v. 2,9 cm, š. 8,5—3,7 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, PMP 2232. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
97. Isto. Na ozkem ustju koničasti listki v barbotinski tehniki. Spodaj vprasnjeno IX. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, v. 3,5 cm, š. 15,6 × 5,8 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, PMP 2234. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
98. Skoro nepoškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Na steni aplicirane rozete, maske, girlande. Žig CTP?S v podplatu. Venec radialnih vrezov. Rdeča keramika, rdeča glazura, ki se kruši. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, novce Tiberija in Vespazijana v istem grobu, PMP 2235. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
99. Fragment roba pladnja ali skodelice. Apliciran delfinček. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, precej odpada, vel. 3,5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 2806. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
100. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana maska. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 3,6 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3406. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
101. Fragment izpognjenega ustja skodelice. Oblika Drag 36. Rumenkasta keramika, rdeča slaba glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3939. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
102. Fragment roba skodelice ali pladnja. Rdeča keramika, dobra rdeča glazura, vel. 3,6 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3941. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
103. Fragment ustja skodelice. Oblika Drag 36. Rumenkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3942. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
104. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana maska. Rumena keramika, rdeča glazura, vel. 6,4 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3944. Zg. Italija, 2. pol. ali sreda 1. stol.
105. Fragment ustja skodelice. Oblika Drag 35. Na ustju volutasta lista in koničasti cvet v barbotinski tehniki. Rumena keramika, rdeča glazura, premer 18 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3947. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
106. Fragmenti enake skodelice. Na ustju grozd v barbotinski tehniki. Rumena keramika, rdeča glazura, š. ustja 3,2 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290, PMP 3948. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
107. Fragmenti roba pladnjev in skodelic. Aplicirane maske, listi, delfini. Rumenkasta keramika, rdeča sprana glazura. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, parc. 1077, PMP 3954—3962. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

108. Nekaj atipičnih fragmentov pladnjev in skodelic. Rdeča in rumena keramika, rdeča delno sprana glazura. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, parc. 1077, PMP 4697—4724. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

109. Fragment ustja skodelice. Oblika Drag 35 (predhodna). Na ustju volutasta lista in koničast cvet v barbotinski tehniki. Rumenkasta keramika, rdeča glazura se otira. Najdišče Poetovio, parc. 143, Ptuj, minoritska njiva, PMP 7602. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

110. Isto. Vitice v barbotinski tehniki na ustju. Rdečkasta keramika, rdeča sprana glazura, vel. $9,9 \times 4,4 \times 0,6$ cm. Najdišče Poetovio, Vičava I. 1942. PMP 7740. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

111. Fragmentirano dno skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Slabo čitljiv žig v podplatu. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, š. 3,3 cm. Najdišče Poetovio, 3. mitrej, PMP M 45. Zg. Italija, nekako 2. pol. 1. stol. Tab. sl. 40.

112. Fragment ustja skodelice. Oblika Drag 35. Na ustju volutasta lista in koničast cvet v barbotinski tehniki. Rdeča keramika, svetlo rdeča glazura, d. 10 cm, š. 2,2 cm. Najdišče Poetovio, 3. mitrej, PMP 7872/M 40. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

113. Fragment stene valjaste skodelice. Oblika Drag 23. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. stene 4,7 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP 8128 (A 492). Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

114. Fragment dna pladnja na nogi. Žig QSP v podplatu. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,9 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, izkopal Abramić 1911, PMP 8142 (A 495). Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

115. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 25. Apliciran spiralni ročajček. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 4 cm. Najdišče Poetovio, verjetno Panorama, PMP 8143 (A 486). Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Tab. sl. 22.

116. Fragment stene valjaste skodelice. Oblika Drag 23. Svetlo rdeča keramika, živo rdeča glazura, vel. 5 cm. Najdišče Poetovio, PMP 8143 (A 491). Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.

117. Fragment roba pladnja? Aplicirana girlanda s palmovimi listi. Svetlo rdeča keramika, živo rdeča glazura, se otira, vel. 2,7 cm. Najdišče Poetovio, PMP 8143 (A 762). Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda. Tab. sl. 17.

118. Fragment stene valjaste čašice. Oblika Drag 23. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, verjetno Panorama, PMP 8150 (A 126). Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.

119. Fragment prstanaste noge krožnika. Rdečkasta keramika, rdeča glazura, vel. $8,6 \times 6,2$ cm. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, Senekovićevo dvorišče, PMP 10.002. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

120. Fragment prstanaste noge skodelice. Oblika verjetno predhodna Drag 24. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. $2,9 \times 2,1$ cm. Najdišče isto. PMP 10.006. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

121. Fragment roba valjaste skodelice. Oblika Drag 23. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. $2,9 \times 1,9$ cm. Najdišče isto. PMP 10.007. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

122. Fragment iz dna pladnja. Venec drobnih radialnih vrezov. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. $4,7 \times 1,8$ cm. Najdišče isto, PMP 10.008. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol.

123. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplikacije niso ohranjene. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. $3,7 \times 3,3$ cm. Isto najdišče. PMP 10.045. Nekako 2. pol. 1. stol.

124. Majhna skodelica z izpognjenim ustjem. Oblika Drag 35. Na ustju vitice in grozd v barbotinski tehniki, v. 3,1 cm, š. 4,1 cm. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP 10.195. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

125. Fragment prstanaste noge pladnja. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. $3,1 \times 2,1$ cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP 10.217. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

126. Nekaj atipičnih fragmentov pladnjev. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Panorama, PMP 10.218. Zg. Italija, 1. stol.

127. Nekaj atipičnih fragmentov pladnjev in skodelic (pladnji na nogi, skodelice predhodne oblike Drag 24). Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 334//, PMP 10.398. Zg. Italija, 1. stol.

128. Fragmenti robov pladnjev in skodelic. Na robu aplicirana rozeta, delfin, maska in girlanda s palmovim listom. Rdeča keramika, rdeča glazura, bleščeča. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP 10.403, v. roba 2,2—1,8 cm. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol.
129. Malo poškodovana skodelica iz terre sigillate. Oblika Drag 35. Na robu volutna lista s koničastim cvetom in vitica z grozdom v barbotinski tehniki. Rumena keramika, motno okraša glazura, bila temnejša. Na dnu je spodaj vprasanjen krlež, š. 18—4 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 298, PMP 10.474. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
130. Trije atipični fragmenti pladnjev na nogi. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP 10.409. Zg. Italija, sreda in 2. pol. 1. stol.
131. Fragment prstanaste noge skodelice. Rumenkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica, PMP 10.642. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
132. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Rumenkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica, PMP 10.642. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
133. Fragment ustja in stene skodelice. Oblika Drag 35. Rumenkasta keramika, sprana rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica, PMP 10.642. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
134. Fragment vodoravnega ustja skodelice z barbotinskim okrasom — vitica. Rdečkasta keramika, svetlo rdeča glazura, vel. 2 cm. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica, PMP 10.642. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol. Pril. 1, sl. 49.
135. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica, PMP 10.642. Zg. Italija, sreda 1. stol ali 2. pol.
136. Fragment stene skodelice. Oblika predhodna Drag 25. Aplicirane rozete. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Grad, PMP R 473. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
137. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 2,3 × 4 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 474. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
138. Fragment ustja skodelice. Oblika Drag 35. Na ustju vitica v barbotinu. Rdečkasta keramika, rdeča glazura, vel. 6—1,9 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 475. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
139. Fragment roba pladnja ali skodelice. Aplicirana verjetno maska. Rdečkasta keramika, rdeča glazura, vel. 3 × 3,3 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 476. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
140. Isto. Aplicirana koničast list in rozeta? Rdečkasta keramika, rdeča glazura, vel. 4,5 × 2,3 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 477. Zg. Italija, sreda 2. pol. 1. stol.
141. Fragment roba skodelice. Verjetno predhodna oblika Drag 24. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,5 × 2,4 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 479. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
142. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana maska. Rumenkasta keramika, rdečkasta glazura, vel. 16,5 × 3,2 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 483. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
143. Fragment izpognjenega ustja skodelice. Rob ustja je zunaj izpognjen. Ustje je zunaj vertikalno ojačeno. Barbotinska vitica z grozdom. Rumenkasta keramika, sprana rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 485, vel. 7,6 × 2,4 cm. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Priloga 2, sl. 6.
144. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana živalca in rozeta. Rumenkasta keramika, okraša sprana glazura, vel. 11,5 × 5 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 486. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
145. Fragment roba skodelice ali pladnja. Aplicirana rozeta. Rdečkasta keramika, svetlo rdeča glazura, vel. 4,1 × 1,9 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 487. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
146. Isto. Aplikacija s spiralnimi zaključkom. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3,1 × 2,1 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 488. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

147. Fragment stene in roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana rozeta. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6 × 4 cm. Najdišče Poetovio, Panorana, PMP R 491. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
148. Isto. Aplicirana maska. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 2,5 × 3,7 cm. Najdišče Poetovio, Panorama, PMP R 492. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
149. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Apliciran delfin. Svetlo rdeča keramika, svetlo rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290/31, izkopal Klemenc, ter št. 1252. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 19.
150. Fragmentirano dno skodelice. Oblika verjetno Drag 35. Na spodnji strani dna je vprasnjeno LCA. Svetlo rdeča keramika, rdeča sprana glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290/31, izkopal Klemenc, PMP, ter št. 1098. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
151. Isto. Rumenkasta keramika, rdeča sprana glazura. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, parc. 290/31, izkopal Klemenc, PMP, ter št. 1785. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
152. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana rozeta na robu. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 5,5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
153. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Apliciran delfinček na robu. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 6 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sreda.
154. Fragmentirano dno in noga skodelice. Oblika predhodna Drag 25. Nečitljiv žig v podplatu. Svetlo rdeča keramika, rdeča motna glazura. Premer noge 3,5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
155. Fragment ustja skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana rozeta. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3,5 cm, v. roba 1 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, verjetno 2. pol. 1. stol.
156. Fragment ustja valjaste skodelice. Oblika Drag 23. Svetlo rdeča keramika, motno rdeča glazura, vel. 4,4 cm. Najdišče Poetovio, PMM 3050. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
157. Fragment dna skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig CTS v podplatu. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 3,8 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, PMP 821. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol.
158. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana 4-kraka rozeta, palmov list. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 7,6 cm. PMM. Najdišče Poetovio. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol.
159. Fragment stene valjaste skodelice. Oblika Drag 23. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 4,5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
160. Fragment roba skodelice ali pladnja. Aplicirana majhna rozeta-marjetica. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3,4 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
161. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Apliciran palmov list. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 3 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 18.
162. Isto. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 2,5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
163. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana rozeta, palmov list. Rdeča keramika, rdeča glazura, vel. 8,5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. nekako.
164. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Rumena keramika, rdeča sprana glazura, vel. 5,3 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
165. Fragment dna in noge skodelice. Oblika predhodna Drag 24, verjetno. Žig v podplatu LMV. Rumena keramika, rumenkasta glazura, vel. 4 cm. Najdišče Poetovio, Hajdina, PMM. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
166. Isto. Žig LMV v podplatu. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, ki se močno otira, š. dna 4 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
167. Isto. Žig LMV v podplatu. Svetlo rdeča keramika, rdeča slaba glazura, š. dna 4 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.

168. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana 4-kraka rozeta. Rdeča keramika, rdeča glazura, d. fragm. 5 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
169. Fragment roba skodelice. Oblika verjetno predhodna Drag 24. Aplicirana marjetica, delfin. Rumena keramika, svetlo rdeča sprana glazura, vel. 6,4 cm. Najdišče Poetovio, PMM. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
170. Isto. Aplicirana tragična maska in rozetica. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura, d. 7,2 cm. Najdišče Poetovio, PMM 10 504. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
171. Fragmenti roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana maska, delfinčki. Rumena keramika, okraستا redka glazura, v. roba 2,6 cm. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 4439. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
172. Fragment roba pladnja ali skodelice. Aplicirana maska in palmeta (po inv. knjigi), v. 3 cm, š. 7,8 cm. Najdišče Poetovio, verjetno Hajdina. LMIG 4464. Verjetno Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
173. Več fragmentov roba skodelice. Oblika Drag 35. Na ustju v barbotinski tehniki vitice, grozd in volutasta lista s koničastim cvetom. Rumenkasta keramika, svetla glazura. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 4440—4443. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
174. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana rozeta. Opečno rdeča keramika, rdeča glazura, se otira, v. 2,2 cm, š. 3,4 cm. Najdišče Poetovio, verjetno Hajdina. LMIG 4465. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
175. Fragment roba pladnja ali skodelice. Aplicirana maska (po inv. knjigi). Najdišče Poetovio, verjetno Hajdina. LMIG 4466. Verjetno Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
176. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda s palmovim listom na koncu. Rumena keramika, sprana rdeča glazura. Najdišče Poetovio, verjetno Hajdina. LMIG 4468. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
177. Isto. Po inventarni knjigi. Najdišče Poetovio, verjetno Hajdina. LMIG 4469. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol., verjetno.
178. Fragmenti skodelice, raznih oblik (predhodna Drag 24, 35, Drag 23) — stene, robovi, noge. Svetlo rdeča keramika, okraستا glazura. Najdišče Poetovio, PMIG 5029. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
179. Fragment roba skodelice ali pladnja. Aplicirani dve maski. Rdečkasta keramika, rumenkasta glazura. Po inv. knjigi. Najdišče Poetovio, verjetno Zg. Breg, parc. 290, Neupauerjeva njiva. LMIG 5053. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
180. Isto. Aplicirane maske in rozete. Po inv. knjigi. Najdišče Poetovio, Zg. Breg, verjetno parcela 290, Neupauerjeva njiva. LMIG 5054, v. 3,8 cm, d. 7 cm. Verjetno Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
181. Fragment stene skodelice. Oblika predhodna Drag 25 z apliciranim spiralastim ročajčkom. Rumena keramika, rumena, čisto sprana glazura. Najdišče Poetovio, LMIG 5057. Zg. Italija, verjetno 2. pol. 1. stol.
182. Fragment ustja skodelice z vodoravno izpognjenim ustjem. Na ustju v barbotinu dva lista in cvet, vel. 3 cm. Svetlo rdeča keramika, rdeča motna glazura. Zg. Italija, sreda 1. stol. ali 2. pol. Najdišče Poetovio, LMIG 5058.
183. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana rozeta. Rdeča keramika, rdeča glazura, v. 1,3 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 5059. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. ali sredina.
184. Dva fragmenta pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana tragična maska in delfinčki. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, ki se malo otira. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Najdišče Poetovio, LMIG 5059.
185. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Apliciran spiralast ročajček in silenska maska. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, LMIG 5061. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol., vel. 5 cm.
186. Fragment vodoravno izpognjenega ustja skodelice. Fin barbotinski ornament na ustju, vitica z listi. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, vel. 5 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 5061. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
187. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirana girlanda. Svetlo rdeča keramika, živo rdeča glazura se otira. Najdišče Poetovio, LMIG 5062. Zg. Italija, sredina ali 2. pol. 1. stol.

188. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 25. Apliciran spiralni ročajček. Rumena keramika, temno rdeča glazura, se otila. Najdišče Poetovio, LMIG 5062. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
189. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Aplicirani listki. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, se otira. Najdišče Poetovio, LMIG 5067. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 9.
190. Fragmentirano dno skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig nečitljiv v podplatu. Premer noge nekako 4 cm. Bledo rdeča keramika, sledovi glazure okrašte barve. Najdišče Poetovio, LMIG 5071. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.
191. Fragmentirano dno skodelice? Žig v podplatu CTSVC. Po inv. knjigi. Najdišče Poetovio, hajdinsko grobišče (gramoznica), LMIG 5079. Zg. Italija, verjetno sreda 1. stol.
192. Fragmentirano dno skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Žig C... nečitljiv v podplatu. Rumena keramika, svetlo rdeča glazura, se močno otira, v. 1,5 cm, š. noge 5,6 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 5083. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Tab. sl. 34.
193. Pladenj, po inv. knjigi aplikacije rozete, psi, spirale. Žig CTP v podplatu, v. 5,6 cm, š. 11—5,1 cm. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 5104. Zg. Italija, verjetno sreda 1. stol.
194. Skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Žig v polmeseču L RASINI CIRI. Rumena keramika, rdeča, malo okrušena glazura, v. 4 cm, š. 7,4—3 cm. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 5121. Zg. Italija, krog poznega Rasinija, Lunae ali Pisa. (Ohlenroth, opomba 23.) Pril. 1, sl. 25.
195. Isto. Žig LMV v podplatu. Aplicirane komične maskice in amorček z aulosom. Rumenkasta keramika, rdeča, delno sprana glazura, v. 3,6 cm, š. 7,5—3 cm. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 5125. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 44.
196. Poškodovan pladenj. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Apliciran delfin, tragična maska, girlanda s palmovim listom. Žig LMV v podplatu. Venec finih črt v dnu. Rumenkasta keramika, rdeča, motna, rdeča glazura, v. 4,2 cm, š. 16,6—8,6 cm. Najdišče Poetovio, verjetno hajdinsko grobišče. LMIG 5135. Zg. Italija, sreda 1. stol. nekako.
197. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Apliciran delfinček. Rumena keramika, tanka svetlo rdeča glazura, v. 2,3 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 5141. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
198. Skodelica. Oblika Drag 35. Na ustju v barbotinski tehniki dva volutasta lista s koničastim cvetom in vitica z grozdom. Rdečkasta keramika, rdeča glazura, v. 3,2 cm, š. 9,8—3,8 cm. Najdišče Poetovio, grobišče na Hajdini, Veronekova njiva, parc. 21, grob 18. LMIG 5219. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Priloga 2, sl. 3.
199. Manjša skodelica. Oblika predhodna Drag 25. Aplicirane maske, amorček z aulosom. Rumena keramika, okrušena rdeča glazura. Žig bil v podplatu LMV. V. 3,4 cm, š. 7,6 × 3,5 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Zg. Hajdina, Maruškova njiva. LMIG 5424. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol.
200. Fragment roba skodelice. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirana zelo lepa maskica. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, se malo otira, vel. 5 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 5989. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 6.
201. Fragmentirana manjša skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Na robu maskice in amorčki z aulosom. Žig LMV v podplatu. Na spodnji strani dna vprasanjene prekrizane črte. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, v. 3,2 cm, š. 7,2—4 cm. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, Pieterškova njiva, parc. 482. LMIG 8007. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 20.
202. Fragmentirano dno skodelice. Oblika predhodna Drag 25. Žig v podplatu CTP?. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, š. 3,8 cm. Najdišče Poetovio. LMIG 8120. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 46.
203. Majhna skodelica. Oblika Drag 35. Na ustju v barbotinski tehniki 2 volutna lista s koničastim cvetom. Rumenkasta keramika, rdeča delno sprana glazura, v. 4,5 cm, š. 12,9—5,4 cm. Najdišče Poetovio, Hajdina, Fridlova njiva. LMIG 8257. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

204. Fragmentirana skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Aplicirane male konične maskice in delfinčki, zvečine odpadle. Rumenkasta keramika, svetlo rdeča, zelo sprana glazura, Žig LMV zrcalno v podplatu, v. 5,1 cm, š. 11,2—5,7 cm. Najdišče Poetovio, hajdinsko grobišče, Štolcova njiva, grob 14 z novcem Nerve? LM1G 8338. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 43.

205. Poškodovana skodelica. Oblika Drag 35. Na ustju barbotinski volutasti list in koničast cvet. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, se zelo otira, v. 4,2 cm, š. 15,3 do 6,2 cm. Najdišče Poetovio, Zg. Hajdina, grobišče Štolcova njiva, grob 16. LM1G 8346. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

206. Isto. Na ustju barbotinski okras. Rumenkasta keramika, rdeča glazura, sprana, v. 3,4 cm, š. 11,8—4,6 cm. Isto najdišče in isti grob. LM1G 8347. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. Priloga 2, sl. 5.

207. Fragmentirano dno majhne skodelice. Oblika verjetno predhodna Drag 24 ali 27. Žig FEC CT v podplatu. Na spodnji strani dna so vprasanjene prekrizane črte. Rumenkasta keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, Vogrinčeva njiva, v antičnem vodnjaku. LMIG 8440. Zg. Italija, nekako sredina 1. stol. verjetno. Tab. sl. 47.

208. Isto. Žig LMV v podplatu. Rumenkasta keramika, okraša sprana glazura, š. 3,6 cm. Najdišče Poetovio, LMIG 8475. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Tab. sl. 48.

209. Isto. Žig QSP v podplatu. Na spodnji strani dna je vprasanjen križ. Svetlo rdeča keramika, temno rdeča, mestoma povsem sprana glazura, vel. 9 cm. Najdišče Poetovio, Sp. Hajdina, parc. 822, Graharjeva njiva. LM1G 8557. Zg. Italija, sreda ali 2. pol. 1. stol. Pril. 1, sl. 35.

210. Prisekano stožčasta skodelica z vodoravno izpognjenim ustjem. Na robu vitice v barbotinski tehniki, Žig QSP v podplatu. Rumenkasta keramika, polno rdeča malo motna glazura, v. 5 cm, š. 12,4—6,2 cm. Najdišče Poetovio, grobišče Zg. Hajdina, Maruškova njiva, grob 39. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol. LMIG 8589. Priloga 2, sl. 4.

211. Manjša poškodovana skodelica. Oblika predhodna Drag 24. Žig v podplatu, LMV. Aplicirane maskice, amorčki z aulosom, v. 3,3 cm, š. 7,4—3,8 cm. Rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče isto, grob 40. Zg. Italija, nekako sreda 1. stol. LM1G 8591.

212. Fragment roba pladnja. Oblika pladenj na nogi, profil Ohl., tab. 3, sl. 3. Apliciran delfinček. Svetlo rdeča keramika, tanka svetlo rdeča glazura, v. 2,4 cm, d. 7,4 cm. Najdišče Poetovio, LM1G 5129. Zg. Italija, nekako 2. pol. 1. stol.

213. Fragment roba skodelice. Oblika Drag 35. Barbotinski okras. Svetlo rdeča keramika, rdeča glazura. Najdišče Poetovio, LM1G 5803. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

214. Enaka dva fragmenta. Brez okrasa. Rumenkasta keramika, svetlo rdeča sprana glazura. Najdišče Poetovio, LM1G 4829. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

215. Fragment stene skodelice. Oblika verjetno predhodna Drag 24. Rumenkasto rdeča keramika, temno rdeča glazura, vel. 5,6 cm. Najdišče Poetovio. LM1G 4488. Zg. Italija, 2. pol. 1. stol.

216. Fragmentirana skodelica s profilirano steno. Oblika Drag 27. Ustje v profilu malo bolj ploščato, okrašeno z drobnimi vrezji. Žig v podplatu... AL... slabo čitljiv. Rumenkasta keramika, redka rdeča glazura, v. 4,3 cm, š. 8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 601. Zg. Italija, verjetno 2. pol. 1. stol.

V inventarju LMIG je še nekaj drobcev italške sigillate, a ker so bili založeni, točna datacija ni bila možna: 4779, 5120, 5239, 5896, 8349, 8448, 8591, 10995, 10996, 10997.

b) Reliefne, v kalupu odtisnjene posode

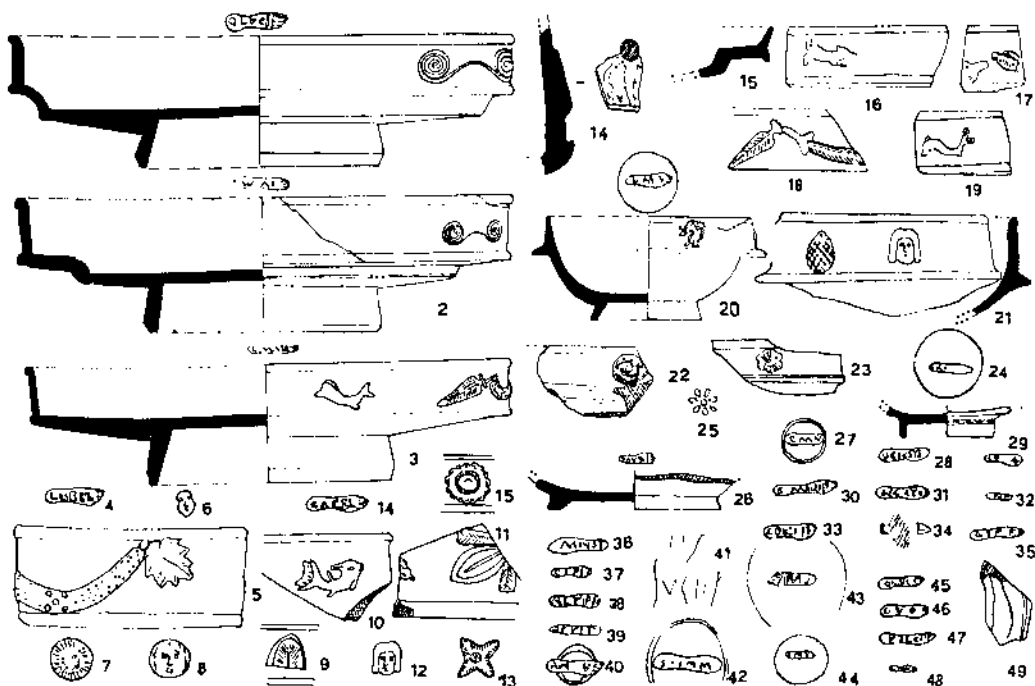
217. Poškodovana, dopolnjena in prebarvana kupa (kelih) iz terre sigillate. Oblika Drag 11. Ornamentalni pas je razdeljen v 5 polj s stebriči, med temi girlande in plešoče menade. Rdeča keramika, rdeča motna glazura, v. 15,1 cm, š. 17,8—6,8 cm. Najdišče Poetovio, PMP 1981. Oblika in okras so aretinski. Profil ustja bolj pozen. Kelih je ali aretinski, ali je le kaka italška imitacija aretinske sigillate iz 1. stol. Nekaj sorodnosti med gradivom iz Bologne, a tam je faktura drugačna. Abramič, Poetovio, str. 96, sl. 39, prim. Stenico tip menade 38, 43. Dragendorf-Watzinger tipi menad tab. 4, 38, 36, 39 Acta RCRF VII, str. 75 sq. Priloga 3, sl. 1—3.

218. Fragment kupe. Oblika Drag 29?. V ornamentalnem traku so stebriči. Rdeča keramika, rdeča, motna, nekoliko pusta, opečno rdeča glazura, vel. 5 cm. Najdišče Poeto-

vio, Neupauerjeva njiva, izkop. l. 1913 (Zg. Breg, verjetno parc. 290), LMIG 4448. Poznoitalska. Prim. Klumbach, Sprockhoff Festschrift, str. 117 sq. Priloga 3, sl. 6.

219. Dobro ohranjena kupa. Oblika Drag 29. V ornamentalnem traku so vitice. Na notranji strani dna je žig v polmeseču Rasini Pisani. Svetlo rdeča keramika, svetlo rdeča glazura, v. 7,1 cm; š. 16,5—5,8 cm. Najdišče grobišče Poetovio, Fridlova njiva (Hajdina), grob 48, 1894 izkopal Vnuk. LMIG 8256. Poznoitalsko. Priloga 3, sl. 4, 5.

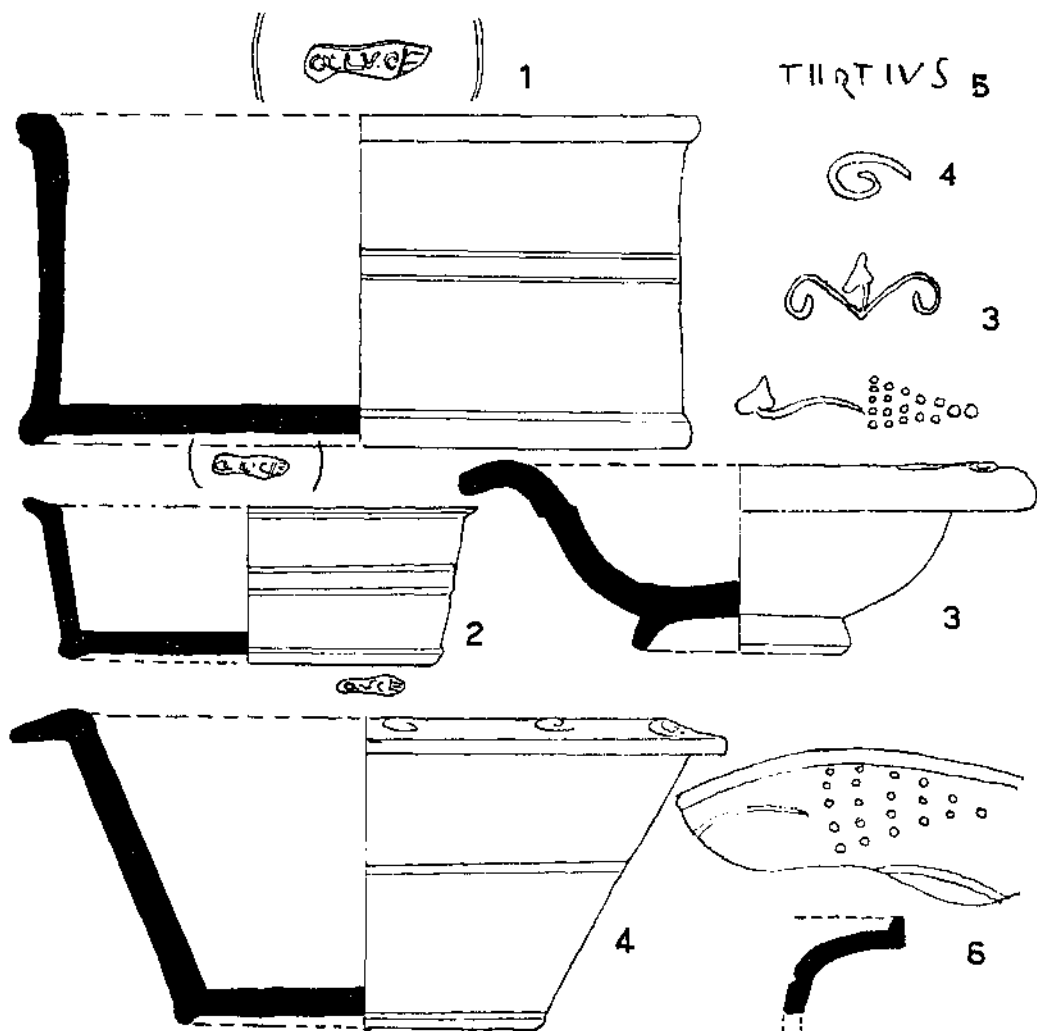
220. Fragment z vrstami kratkih vrezov okrašenega ustja iz skodele. Oblika Drag 29. Keramika svetlo rdeča, glazura svetlo rdeča, vel. 5,5 cm. Najdišče Poetovio, Rajčeva ulica ob stavb. parc. 215, jama z odpadki v naselbinskih plasteh, izkop. slučajno sept. 1962 PMP 10 642. Poznoitalsko. Priloga 3, sl. 7.

Priloga I. Italska sigillata iz Poetovija.

Ob koncu pogledimo še, kaj nam more povedati sigillata, zdaj konkretno sigillata iz italjskih delavnic, o zgodovini Poetovija in naših krajev.

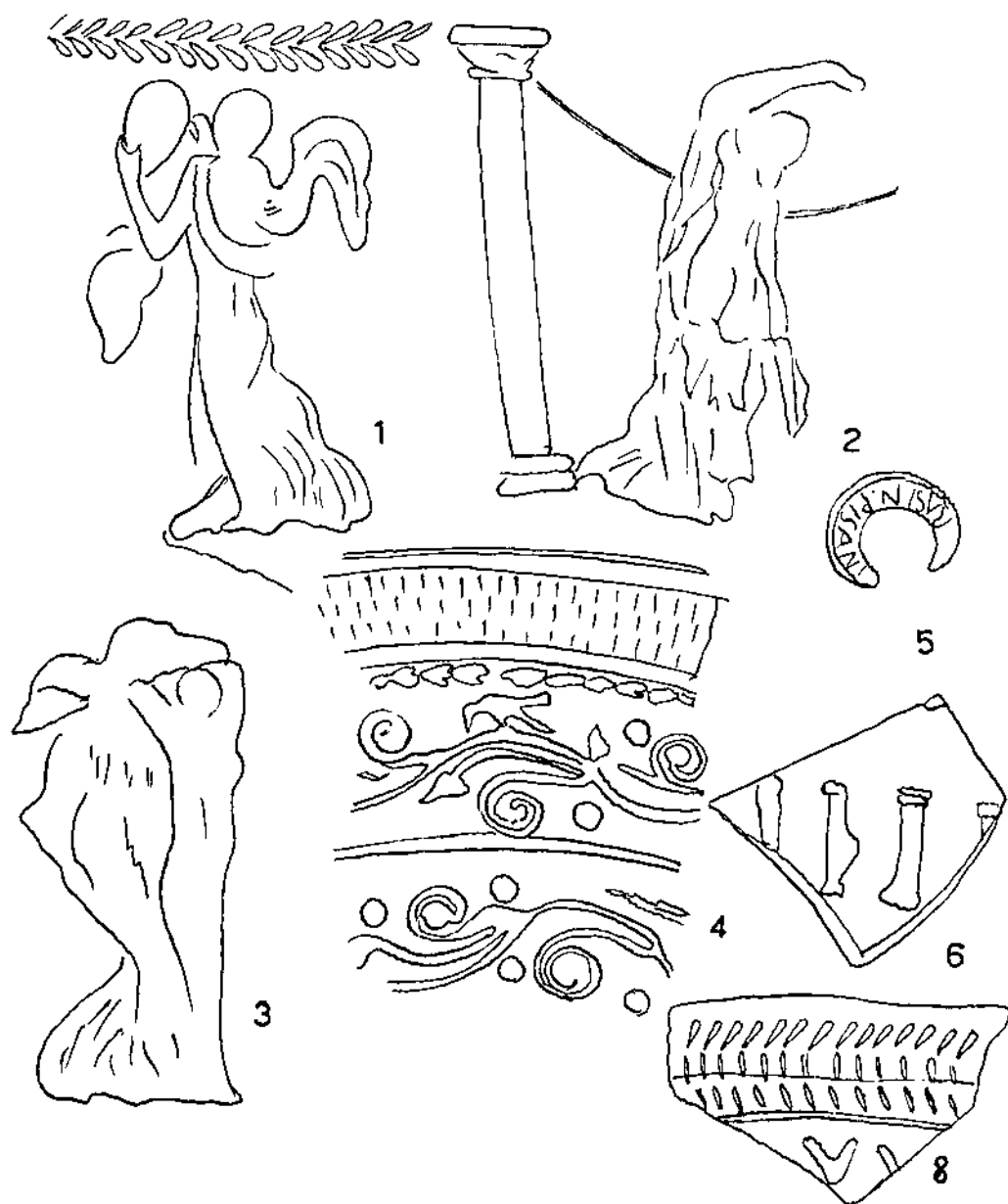
Na podlagi napisov in zgodovinskih podatkov se je že davno izkristaliziralo prepričanje, da je bil Poetovio že v Avgustovem času legijski tabor²⁵, kjer je bila do Klavdija nameščena VIII. Avgustova legija. Vendar sigillate z značilnostmi Avgustovega časa iz Poetovija skoro ne poznamo, uvoz se začne šele nekako s Tiberijem. Po danes znanem gradivu sodeč, naraste uvoz prav šele nekako sredi 1. stol., verjetno v času, ko je bila v Poetoviju že XIII. Gemina. Vsa izvajanja tu so zgolj hipoteza, vendar se nemara ne motimo preveč, če pomanjkanje trgovine s takim, v zgodnjem 1. stol. še luksuznim blagom, razlagamo z zgodovinskim dogajanjem. Poetovio je bil ob ustanovitvi vojaškega tabora še nekaj desetletij nato vendarle na področju, ki je živel rimski državi precej tuje življenje in le redki posamezniki so ga bili vajeni iz Italije. Poetovio je pred osvojitvijo pripadal obrobni predelom noriškega kraljestva. Čeprav je imel še pred osvojitvijo z Rimljani gospodarske in kulturne stike (to bi mogli sklepati po najdbi depoja republikanskih novcev v dolini Grajene²⁶), so bile vendar tu razmere verjetno bistveno drugačne kot v osrednjih predelih Norika. Nedaleč od Poetovija moramo pa verjetno domnevati obrobne nemire velikega panonskega upora²⁷. Če gledamo življenje Poetovija v taki luči, potem nam je razumljivo, da je postal način življenja tabora in civilnega

Priloga 2. Nekaj primerov italške sigillate iz Poetovlja.

naselja ob njem šele v Tiberijevem času lagoden in je začela tudi trgovina v veliki meri šele tedaj dobavljati iz Italije prav vse predmete, ki jih je Panonija iz Italije uvažala, in med njimi tudi *terro sigillato*²⁸.

Prav tako nam daje pregledana italška sigillata tudi nekaj zanimivih sklepov za topografijo Poetovlja. Seveda pa moramo zlasti za tovrstne sklepe poudariti pomanjkljivost gradiva in zlasti pomanjkljivost najdiščnih podatkov. Največ in najstarejše primerke sigillate iz 1. stol. so našli na Hajdini. Prevladovanje gradiva gre tu na rovaš grobišča ob cesti Poetovio—Celela, kjer prevladujejo zgodnjeantični grobovi²⁹. Tudi v naselbinskem delu na sedanji Hajdini je močno zastopana sigillata iz 1. stol. Enako je to videti za osrednjo mestno četrt na levem dravskem bregu. Precej sigillate iz 1. stol. je bilo najdene tako na Panorami, v delu Vičave in v dolinici med Gradom, Panoramo ter Grajeno. Zgodnje sigillate pa je bilo v mlajših četrtih, npr. na Zg. Bregu, znatno manj. Vse te ugotovitve prav nič ne nasprotujejo dosedanjim topografskim dognanjem in dognanjem v zvezi s prostorninskim razvojem Poetovlja. Na področje severne Hajdine in zahodnega Sp. Brega stavljamo legijski tabor ter civilno naselbino ob njem. Proti zahodu se je ob cesti

Priloga 3. Fragmenti italjskih reliefnih posod iz Poetovija.

proti Celeji razvijalo veliko grobišče. Istočasno pa je gotovo živel tudi že del civilne naselbine na levem dravskem bregu³⁰.

Sicer pa je sigillata predvsem pomembna za proučevanje gospodarske zgodovine antike, saj nam dobro pomaga slediti trgovske poti in razvoj zunanje trgovine, ne le enega kraja, marveč cele pokrajine. Število italjske sigillate v Poetovlju in tudi število pozne italjske sigillate nam dokazuje močni vpliv italjske trgovine v 1. stol. tudi po tej plati.³¹ Če pa primerjamo italjsko sigillato iz Poetovija in drugih slovenskih najdišč, mo-

Opis tipa	Avgustov čas	2. četrtina 1. stol.	sredina 1. stol.	2. pol. 1. stol.
krožnik visok rob		6, 48	1, 2	
krožnik nižji rob		7, 43, 47	8, 16, 18, 24, 49, 122, 135, 158, 196	32, 67, 68, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 114, 117, 119, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 149, 161, 162, 163, 168, 171, 172, 176, 177, 184, 187, 189, 193, 197, 212
predhodna Drag 24		2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 65, 66, 70, 71, 82, 94, 136, 146, 157, 191, 200, 207, 209		57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 72, 73, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 77, 85, 99, 100, 102, 104, 107, 108, 111, 115, 120, 123, 131, 132, 133, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 188, 190, 192, 194, 195, 199, 201, 202, 204, 208, 211, 215
Drag 36				56, 55, 96, 97, 101, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 124, 129, 138, 143, 173, 198, 203, 205, 206, 213, 214
Drag 23		27, 39	113, 116, 118, 121, 156, 159	
Drag 27				216
krožnik profil. dno		4, 5, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42		
Drag 11	217			
skodelica konična vod. ustje			134	182, 186, 210
Drag 29				218, 219, 220

Tabela oblik posod po času nastanka

ramo pa ugotoviti, da je južna Slovenija začela močnejše uvažati sigillato nekako že za desetletje prej kot Poetovio.³² Trgovina se je morala v te dele Slovenije prej razcveteti po poteh povsem na rimskem teritoriju, kot pa poti preko Trojan in Celja, ki je tekla delno po ozemlju tedaj še formalno samostojnega Norika.³³ Pa tudi prehod k povsem rimskemu, italaskemu načinu življenja se je dopolnil v emonski okolici gotovo prej kot v Poetoviju. Ob pregledu italške sigillate moremo torej govoriti o tem, kaj nam more povedati začetek uvoza sigillate v naše kraje. O nadaljnjih sklepih pa moremo govoriti pri obravnavi sigillate iz drugih izdelovalnih središč.

OPOMBE

³² Sestavek je tematsko preurejeno poglavje doktorske disertacije avtorice, obranjene 7. II. 1964 na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

³³ M. Abramčič, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes Beiheft XVIII*, 1914, 89 ss, V. Kolšek, *Celjski zbornik* 1959, 230–237, I. Miki-Curk, *Casopis za zgodovino in narodopisje* NV 1, 1965, 75 ss, itd.

³⁴ A. Oxé, 7. Bericht der römisch-germanischen Kommission 1912–1915, 13. H. Klumbach, *Jahrbuch des RG Zentralmuseums Mainz*, 3, 1956, Sprockhoff *Festschrift* 117–133.

³⁵ I. Miki-Curk, *Acta RCRF VII*, 1965, 75 ss.

³⁶ ČZN, glej opombo 2.

³⁷ Izraz je prvič rabil Longuemar 1.1855, citirano po H. Comfort, *RE Terra sigillata VII*, suppl. 1940, 1296, H. Drexel, *Germania* 11, 1928, 51.

³⁸ prim. L. Ohlenroth, 25. BRGK 1934–1935, 234.

- * H. Comfort, RE 1327.
 * Ibid. 1285 ss, H. Dragendorf, Bonner Jahrbücher 96/97, 1895, 23 ss, F. Oswald — T. Davies Pryce, An Introduction to the Study of Terra Sigillata, London 1920.
 * H. Dragendorf, BJ 103, 1898, 87 ss, A. Oxé, BJ 138, 81, H. Comfort, RE 1316, 1312, 1317, 1320, H. Dragendorf — C. Watzinger, Die aretinsche Reliefkeramik, Reutlingen 1948, 17, A. Oxé, 7. BRGK 8, L. Barkoczy — E. Bonis, Acta archaeologica academiae scientiarum hungaricae 4, 1954, 145, L. Ohlenroth, 25. BRGK 240, H. Klumbach, Sprockhoff Festschrift 117—133.
 * Tako Dragendorf, tablica tipov v BJ 96/97, ali Ohlenroth, slika v 25. BRGK.
 * L. Ohlenroth, 25. BRGK 239—241, F. Wiesinger, Carinthia I 132, 1942, 76—80, H. Comfort, RE 1317, P. Kamitsch, Die verzierte Sigillata von Lauriacum, Forschungen in Lauriacum 3, Linz 1955, 13, 14, isti, Die Reliefsigillata von Ovilava, Schriftreihe des Institutes für Landeskunde von Oberösterreich 12, Linz 1953, 18, 19, N. Lamboglia, Rivista di Studi Liguri 9, 1943, 175.
 * L. Ohlenroth, 25. BRGK 245, N. Lamboglia o. c. 176, 177.
 * S. Loeschke, Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen 5, 1899, 136—143, L. Ohlenroth, 25. BRGK 244, N. Lamboglia o. c. 176.
 * L. Ohlenroth, 25. BRGK 244, N. Lamboglia o. c. 176.
 * L. Ohlenroth, 25. BRGK 244, N. Lamboglia o. c. 176—177.
 * F. Oswald — T. D. Pryce o. c. opis tipa Drag 23, N. Lamboglia o. c. 176—177.
 * F. Oswald — T. D. Pryce o. c. opis tipov, L. Ohlenroth, 25. BRGK 244, N. Lamboglia o. c. 176—177.
 * L. Ohlenroth, 25. BRGK 243, H. Comfort, RE 1311.
 * L. Ohlenroth ibid., S. Loeschke, Hattner, pregled gradiva.
 * L. Ohlenroth ibid., sicer zapažanja na gradivu, datiranjem z žigl.
 * H. Comfort, RE 1312.
 * oblikovanost ustja in noge pri kelihih, prim. A. Oxé, Aretinsche Reliefgefäße vom Rhein, Materialien zur RG Keramik 5, 1933, 30 ss, F. Oswald — T. D. Pryce o. c. opis tipa Drag 29.
 * prim. R. Knorr, Die verzierten Terra sigillata Gefäße von Cannstatt und Köggen-Grimario, Stuttgart 1905, 1—12.
 * B. Sarla, RE s. v. Poetovio suppl., R. Bratanič, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 56—59, 1954, 156, s starejšo citirano literaturo, I. Mikl referat na sestanku antične sekcije ADJ v Zadru 1, 1954.
 * B. Sarla v J. Kiemenc — B. Sarla Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, Zagreb 1936, 44.
 * M. Abramčič, Poetovio, Ptuj, Wien 1925, 12.
 * G. Atšöldy, Arheološki vestnik XV—XVI, 1964—1965, 141.
 * B. Sarla, Blatt Ptuj 61 s star. citirano literaturo, isti v J. Kiemenc — B. Sarla Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, Zagreb 1938, 24 ss, A. Jalén, Arheološki vestnik I, 1950, 177, R. Bratanič, Arheološki vestnik IV, 1953, 105.
 * glej opombo 25, A. Moczy, Acta archaeologica academiae scientiarum hungaricae 3, 1953, 178.
 * A. Moczy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkreigen, Budapest 1959.
 * material iz Emone, Vrhnike, Petrušnje vasi, Dobove v Narodnem muzeju v Ljubljani in Posavskem muzeju v Brežicah, sicer 1. Mikl-Curk, Razprave SAZU, v tisku.
 * I. Mikl-Curk, ibid.

TERRA SIGILLATA IZ POETOVIIJA

Povzetek

Sestavek obravnava italisko sigillato, najdeno v Poetoviju in hranjeno v muzejih v Ptuj, Mariboru in Gradcu v letih 1961—1963. Sigillata v Sloveniji je bila do sedaj le sporadično obdelana, gradivo iz Ptuja je prvo sistematično obdelano. Po kratkem opisu sigillate in zakonitosti njenega razvoja sledi kriteriji, po katerih je gradivo iz Ptuja datirano in opredeljeno. Sledi katalog materiala z opisom oblike, okrasa in ev. žiga, keramike in glazure, z navedbo najdišča, z merami, muzejskimi podatki ter datacijo. Katalogu sledi sklepi na podlagi gradiva. Iz Poetovija poznamo malone izključno šele sigillato iz Tiberijevega časa, zlasti mnogo pa je iz srede 1. stol. Tabor VIII. Aug. leg. pa je bil v Poetoviju zelo verjetno že za Avgusta. Zdi se, da je bil ta tabor do Tiberija vendarle na toliko nemirnem ozemlju, da luksuznega gradiva še ni uvažal. Za topografijo Poetovija potrjuje pregled sigillate dosedanje skete. Največ italiske sigillate so našli na Hajdini, ki je morala biti med najstarejšimi mestnimi četrtmi. V primerjavi z ostalo Slovenijo lahko ugotovimo, da se večji uvoz sigillate v Poetovio začne nekako 10 let pozneje kot v južne dele Slovenije. Na takratni razvoj je moralo vplivati tudi dejstvo, da je glavna prometna žila iz Italije proti Poetoviju tekla delno še do cesarja Klavdija po formalno samostojnem noriškem teritoriju.

TERRA SIGILLATA AUS POETOVIO

Resümee

Der Aufsatz behandelt die italische Sigillata, gefunden in Poetovio und aufbewahrt in den Museen von Ptuj, Maribor und Graz in den Jahren 1961—1963. Die Sigillata von Slowenien wurde bisher nur sporadisch untersucht, das Material von Ptuj jedoch wurde systematisch untersucht. Nach einer kurzen Beschreibung der Sigillata und der Gesetzmäßigkeiten ihrer Entwicklung folgen

die Kriterien, nach denen das Material von Ptuj datiert und eingestuft worden ist. Es folgt ein Katalog des Materials mit der Beschreibung der Form, der Verzierung und des ev. Fabriksstempels, der Keramik und Glasur, mit Angabe des Fundortes, der Maße, der Museumsdaten und der Datierung. Dem Katalog folgen Schlüsse auf Grund des Materials. Aus Poetovio sind Sigillata fast ausschließlich erst aus der Zeit des Tiberius bekannt, sehr viel davon aber stammt aus der Mitte des 1. Jahrhunderts. Das Lager der VIII. Aug. leg. entstand in Poetovio sehr wahrscheinlich schon zur Zeit des Augustus. Es scheint, daß sich dieses Lager bis Tiberius doch auf einem derart unruhigen Gebiet befand, daß eine Einfuhr von Luxusmaterial nicht in Frage kam. Was die Topographie Poetovios betrifft, so werden die bisherigen Schlüsse von der Durchsicht der Sigillata bestätigt. Der größte Teil der italischen Sigillata wurde in Hajdina gefunden, das zu den ältesten Stadtvierteln gehören mußte. Im Vergleich zum übrigen Slowenien kann festgestellt werden, daß die große Einfuhr an Sigillata nach Poetovio etwa zehn Jahre später als im südlichen Teil Sloweniens einsetzt. Die damalige Entwicklung mußte auch durch die Tatsache beeinflußt werden, daß die wichtigste Verkehrsader aus Italien nach Poetovio teilweise noch bis Kaiser Claudius durch das formell selbständige norische Territorium verlief.

Jože Curk

MARIBOR

(Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris)

II

TOPOGRAFIJA

1. MESTNO JEDRO, omejeno s Strossmayerjevo, Gregorčičevo in Kopališko ulico, je enoten urbanistični spomenik, pomemben tako z vidika historične, družbene in kulturne dokumentacije kot z vidika aktivne, s sedanjim življenjem neločljivo združene funkcije, ki povezuje zgodovinsko najpomembnejši del Maribora z upravno, kulturno in trgovsko dejavnostjo sedanjega in bodočega mesta. Osnovne poteze tega jedra so ohranjene, zakriva pa jih niz urbanističnih neskladnosti in nespomeniških posegov, ki po svoje izpričujejo njegovo novejšo zgodovinsko usodo.

Mesto se je v 2. polovici 19. stoletja izvil iz fevdalno-cehovskega okvira ter ustvarilo administrativno-industrijski organizem, ki se je v osnovi obdržal do danes. Toda medtem ko je industrija s svojimi naselji izoblikovala mestno obrobje, je birokracija razvila uračen eklektistični slog, ki je polagoma prevladal srednjeveška mestna merila. Izredno negativno je na mestno sklenjenost vplivala tudi napačna lokacija mostu, ki je s potenciranim razvojem modernega prometa rodila osrednji mariborski urbanistični problem — gradnjo novega, bolj lociranega mostu. Križišče transversal je ohranilo prometno žarišče na mestu historičnega nastanka in s tem vsililo v srednjeveško mestno ožilje sodoben promet. Geografska lega jedra in dravskega mostišča je izoblikovala v historičnem razvoju raster mestnega prometnega tkiva v značilni centralni shemi z žariščem ob mostišču. Prvotno tranzitna funkcija mostu pa je prešla z razvojem industrije in administracije v funkcijo organske povezave levega in desnega dravskega brega, s tem pa je sproščenost obeh sovisnih mestnih predelov vklepila v ozko grlo rečnega prehoda, ki je postal osnovna ovira za naraščajoči mestni promet. Osnova lokalnega prometa se kaže v specifičnostih industrijskega mesta in v shemi poslovnega življenja prebivalstva neposredne in posredne okolice mestnega jedra. Tako je stihijski razvoj ustvaril centralno ležeč city, ki se pokriva s historičnim jedrom, ter ga radialno povezal z industrijskimi predmestji in dopolnil s kulturno-prosvetnim in administrativnim tamponom. Kljub temu pa se je historična zasnova organskega delovanja mestnega jedra ohranila v vseh značilnostih ter v posameznih historičnih oblikah izkristalizirala city, ki je navzven nanizal urbanistično problematiko do dokončnih zahtev sodobnega prometa.

Način razvoja je dal mestu obliko, ki je sinhroniziran rezultat posameznih družbenih formacij in časovnih zahtev. Srednji vek je mesto ogradel z obzidjem, ki je skozi stoletja narekovalo oblike njegovega življenja in s tem bodočega mestnega jedra. Ozka parcelacija in utegnjenost sta osnovni značilnosti mestnega središča kot produkta trgovsko-obrtno dejavnosti. Industrijska revolucija je razušila mestne meje in prinesla nov tip prebivalstva — delavce in uslužbence — ki so nanizali svoja naselja v kompleksih ob novo nastalih industrijskih conah, medtem ko si je industrijsko-meščanska elita izbrala bivallšča v konturi reprezentančno-poslovnega centra ter ustvarila četrt vil. Doba birokratizma je dokončno oblikovala zunanji videz mesta z eklektično arhi-

tekturo bodisi reprezentančnega ali stanovanjskega značaja. Industrija se je usidrala ob železniških conah in s tem določila bodoči razvoj mesta v smereh Orešja, Melja, Pobrežja, Tezna in Studencev. Centralna zasnova pa je ostala v konceptu nespremenjena ter se je zadovoljila s srednjeveškim merilom, dispozicijo in načinom delovanja. Posamezne korekture je niso bistveno spremenile. Delovanje cityja se je prilagajalo družbi, medtem ko so se nosilci dnevnega življenja koncentrično odmikali v sodobnejša bivališča. Trgovina in obrt sta izkoristili centralno lego mestnega filtra, medtem ko se je promet zadovoljil s prehodnim značajem zaradi dimenzij starega mestnega ožila kot rezultata razvoja, ki je le še historične vrednosti. Amorfnosti oblike talne ploskve, ozka parcelacija in enoten gabarit (dvoetažno višinsko merilo!) plastično ali barvno izraženih fasadnih ploskev, ki se zaključujejo s strmimi strehami, so posledice stihijskega razvoja obzidanega mestnega organizma v preteklih stoletjih. Ta je razvil družbeno življenje do popolnega razmaha v provincialnem baroku in bidermajerju ob smotno oblikovanih ulicah in trgih, simbolično poudarjenih z arhitektonskimi organizmi, ki izražajo v stilnem razvoju duhovno rast mestne zasnove: cerkev-grad-magistrat. Kasnejši nelogični dodatki so posledice centralne zasnove poslovnega organizma od industrijskega razvoja dalje. Analiza stihijskega razvoja mlkroorganizma je pokazala, da mora organsko delovanje regionalnoupornega, gospodarskega in kulturnega centra upoštevati delovanje mestne zasnove z regeneracijo mestnega jedra in diferenciacijo lokalnega in tranzitnega prometa. Sanacija mlkroorganske zasnove je osnovni člen v organizaciji povezave mestnih enot, ki bi omogočila nemoteno dnevno pulziranje urbane celote s centralno ležečim administrativnim, kulturnim in trgovskim središčem.

Historični stilni razvoj se je v skromnem obsegu izrazil v snovanju javnih arhitektur s preprosto fasadno ritmiko. Pojav eklektičnih poslopj v velikih merilih in z nemirno ritmiko ter baumajsterske arhitekture je prevzel vizualne prednosti, ki so prerastle intimnost provincialnega baroka. Ta stilna neenotnost večje arhitektonske celote je odraz majhnega merila prvotne mestne zasnove, ki se izraža v jeziku različnih historičnih stilnih formacij ter obdobjih stilnih vplivov v javnem življenju.

Historična zasnova se je ustalila kot središče mesta s tradicionalno dejavnostjo, izkristalizirano v obrti in trgovini, ki sta s sovisno povezavo ustvarili kvalitete cityja. To delovanje osrednjega mestnega dela ga je pretopilo v skladen poslovni organizem z vsemi prednostmi in hibami, ki so postale kritične po nastopu industrije in sodobnega prometa ter nakazujejo potrebe, ki preraščajo dimenzije historičnega koncepta tako po obliki kot po namenu. Sodobni promet zahteva diferenciacijo središčnega cestnega omrežja v skladu z njegovimi potrebami. Z ureditvijo prometa bi mariborski filter postal samostojen organizem, ki bi s sodobno ureditvijo ne zadoščal samo zahtevam shoppinga, temveč tudi kulturnega življenja, k čemur bi dodala svoj čar tradicija z zanimivo urbanistično dispozicijo cest, trgov in arhitekture. Historičen arhitektonski koncept je po obsegu majhen in neenoten zaradi vrinjenih arhitektur večjega merila. V celoto ga družijo predvsem zanimiva urbanistična dispozicija na terasasti ploskvi. Dravsko silhueto izražajo horizontalno poudarjeni pasovi z ritmom nizkih vertikal crescenda ter plastično poudarjene vertikale javnih zgradb v ozadju severnega gričevnatega obrobja. Mestni organizem daje jedru vsebino s tehničnimi problemi, ki so rezultat homogene funkcijske povezave posameznih delov v celoto na relaciji delo-stanovanje-rekreacija. Če formalno pogledamo na urbanistično aglomeracijo Maribora, lahko rečemo, da je iz mestnega jedra stihijski razvoj nízal tvorbe stanovanjsko-tehničnih potreb vzdolž historično postavljene hrbtnice tranzitnega prometa brez širšega ali enotno zasnovanega koncepta. Organsko vsebino je Mariboru dal šele nastop delavskega prebivalstva, ki pa je zašlo v tehnično kritičen položaj z nastopom motoriziranega prometa.

Analično razmišljanje o historičnem oblikovanju organizma zasnove, ki je prevzelo z razvojem mesta njegov centralni položaj ter se izoblikovalo v skladno delujoč city s funkcionalno oblikovanim tkivom ter določeno srednjeveško diferenciacijo trgov in ulic, je rezultiralo naslednje naloge za njegovo bodoče oblikovanje: opredelitev funkcije, sanacijo dvoriščnih kompleksov, izločitev motoriziranega prometa do servisnega in parkirnega obsega, svobodno gibanje pešca, oblikovanje historičnih ansamblov v poudarjene plastične člene, povezavo zasnove v enotno oblikovano talno ploskev, izločanje problematične arhitekture, oblikovanje dravske silhuete ter oblikovanje plastično zaključenih arhitektur, ki bi vsebinsko dopolnile zasnovo, zapolnile vrzeli ter povezale

tradicionalno jedro s sodobno oblikovanim mestnim središčem. Takšno enotno oblikovanje jedra bi dokončno odredilo vrednost historičnemu snovanju ter spremenilo sedaj utesnjeno in deloma odmrlo življenje cityja v kulturno razgibano regionalno jedro, pri čemer bi njegova specifična svojost prišla do turistično atraktivnega izraza.

Za dosego takega urbanistično in konservatorsko koordiniranega programa je treba po eni strani pripraviti znanstveno in strokovno gradivo (študije o spomeniškem varstvu, o ekonomski, urbanistični in gradbenotehnični problematiki mestnega jedra, njegov povzetek v tlorisu in gabaritih), po drugi pa zagotoviti najvažnejše spomenike pred nadaljnjim propadanjem in preprečiti kvarjenje mestnega jedra z nestrokovnimi posegi v njegovo gradbeno tkivo (z nepravilno obnovo fasad, izbiro tonov, pleskanjem kamnoseških elementov, predelavo izložb, nameščanjem neprimernih reklamnih tabel itd.).

Pri konservatorsko-urbanističnem tretmaju starega mestnega jedra je treba najprej upoštevati tlorisno karakteristiko historičnega Maribora ter jo ohraniti v njenih prvobitnih oblikah, to se pravi v obstojnosti kot taki, v izvirnosti njene površinske obdelave in v prilagoditvi prometnega režima njenemu historičnemu značaju. S pojmom prilagoditve prometnega režima je misliti prometno razbremenitev mestnega jedra (predvsem prepoved težkega tranzitnega prometa) in dominacijo pešca na vsem njegovem teritoriju, pri čemer je treba smeri sever—jug poiskati ekvivalentne pasażne prehode v smeri zahod—vzhod. Gradnja magistralnega mostu je osvobodila mestno jedro prometnega pritiska, gradnja poslopja, ki bo optično obnovilo prvotno gradbeno črto vzhodne stranice Glavnega trga, pa bo pomagala popraviti najbolj brutalno napako bližnje preteklosti: posledično rušenje zaradi napačne lokacije sedanjega mostu. Ob priliki prometne ureditve bodočega Glavnega trga bo seveda potrebno ohraniti njegovo tlorisno značilnost z obstoječim baročnim spomenikom kot markantnim središčem tržnega ambianta.

Arhitekturo starega mariborskega jedra lahko selektivno razdelimo po njeni spomeniški vrednosti, pri čemer ločimo izrazito umetnostno pomembne objekte od samo dokumentarno ali ambientalno vrednih arhitektur, ki niso nujno sočasne s tlorisno zasnovno in prevladujočim stilnim občutjem posameznih urbanističnih ansamblov, a jih posrečeno dopolnjujejo ali pa vsaj ne kvarijo ubranosti njihove celote. Pri tretmaju starih mariborskih predelov je najprej misliti na sanacijo, ki naj poleg pravilne nege spomenikov poskrbi tudi za njihovo najprimernejšo uporabo. Samo tako bo mogoče vrniti staremu jedru prvobitno prezentacijo, ki je bila bistveno drugačna od sedanjega slumovskega stanja nekaterih predelov starega mesta. Mestni predel med Dravo ter Koroško cesto, Glavnim trgom in Kocljevo ulico najglasneje kliče po asanaciji. Ta predel je treba ohraniti v celoti, vendar tako, da po predhodnih študijah odstranimo vse, kar kvari pristnost starega mesta. Razen markantnih, umetnostno pomembnih objektov je osnovni značaj predela dokumentaren, toda pokvarjen z brezizraznimi stavbnimi dodatki in slabimi stanovanjskimi razmerami. Študijsko utemeljena asanacija, zvezana s potrebnimi komunalnimi deli in ureditvijo znosnih življenjskih razmer, je osnovna naloga reševanja tega predela. Pri tem je treba varovati značilni ambiant z malimi trgovskimi obrati, starim pristaniščem in slikovitim pogledom na množico streh in vijugavih ulic. Ohranitev bistvenih potez obdravskega predela ter zagotovitev vitalnega in atraktivnega življenja (klubi, krčme, ateljeji, promenada, vodni športi itd.), podčrtanega s primerno razsvetljavo in spremenjeno socialno mentaliteto prebivalstva, bi spremenila ta zanemarjeni mestni predel v enega najprijetnejših. Posebno spomeniško skrb zahteva kompleks minoritskega samostana, ki je najbolj ogrožen, a je vreden ohranitve in kulturne usode. Isto velja za Sodni stolp, sinagogo (ki je najstarejša ohranjena v Srednji Evropi!), Židovski stolp in okolico Vodnega stolpa. Vsem tem objektom moramo zagotoviti življenjski smoter, ki naj bo kulturno-turističen, nikakor pa ne smejo zbuhati vtisa zanemarjenih podrtin. Še posebno skrb bo zahtevala tudi ohranitev stavb vzdolž Pristana, Vojašniške in Usnjarske ulice, ko se bo zaježila Drava.

Varstvo historičnega dela Glavnega trga mora biti sestavni del sleherne regulacije tega predela. Pri tem bi bila spomeniško najidealnejša že omenjena rešitev, ki upošteva nekdanjo vzhodno stranico tržnega prostora. Zunanji videz trga se je v zadnjih letih precej izboljšal, vendar bi bilo treba uskladiti severozahodni vogal trga z njegovim prevladujočim gabaritom, popraviti večino fasad, obnoviti kvalitetno baročno arhitekturo Alojzijeve cerkve in njeno kovano ograjo ter urediti stavbo državnega arhlva. Z enakim

občutkom je treba obravnavati Koroško cesto do Vodnikovega trga: preprečiti je treba samovoljno obnavljanje fasad, asanirati notranja dvorišča, stavbo na Koroški cesti št. 26 pa zaradi njenih arhitektonskih kvalitet uporabiti v kulturne namene.

Prostor severno od črte Koroška cesta—Glavni trg—Kocljeva ulica sestavlja več urbanističnih enot. Trgovsko središče med Vetrinjsko ulico in Slomškovim trgom ter med Slovensko ulico in Glavnim trgom sestavlja enoto, v kateri se je spomeniška zaščita umaknila komercialnim »potrebam«, ki so pokvarile njegov zunanji videz. Zato je treba dosedanje nesmotrno gradbeno vneto strokovno pravilno omejiti in preprečiti nadaljnje kvarjenje predela. Višinsko nesorazmerje med večinoma dvoetažnimi in nekaterimi neorgansko visokimi novjšimi stavbami bi vsekakor narekovalo korekturo slednjih. Obnavljanje zunanjščin, nameščanje reklam, izdelava »modernih« izložb itd., vse to se mora končno podrediti strokovnemu filtru primerno sestavljene komisije. Šele pravilna spomeniška nega bi pokazala, da je v tem predelu še precej kvalitetnih fasad, medtem ko mora ostati Vetrinjska ulica nedotaknjena, razen pasaznega preboja v podaljšku Jurčičeve ulice, hlši št. 30 pa je dodeliti funkcijo, ki njeni izredni historični in estetski vrednosti pripada. Grajski trg je, razen ob gradu in deloma ob vzhodni fronti, ohranil le v tlorisu svoj nekdanji videz. Velike stavbe hotela, kina in mestne hranilnice so uničile intimnost starega trga ter zaradi enotnega videza vabijo še preostale dvoetažnice v višino, ki seveda proporcionalno ne ustreza razmerjem trškega prostora. Slomškov trg je slogovno mnogovrstna in urbanistično ponesrečena, vendar spomeniško že veljavna enota, ki jo bo poantirala dokončna obnova umetnostno najpomembnejše stolnične zunanjščine. Nepravilna zazidava vogala z ulico 10. oktobra ter zanemarjena trška površina dajeta neproporcioniranemu prostoru precej zapuščen videz, katerega pravo nasprotje je sosednji Rotovski trg, ki je primeren tudi za raznovrstne kulturne prireditve.

V severozahodnem vogalu mestnega jedra (severno od črte Slovenska—Miklošičeva ulica) je urbanistova naloga, da nove gradnje smiselno vključi v zgodovinski teritorij, posebno pozornost pa posveti terasi, mestnemu stolpu ob Gregorčičevi ulici in stari obzidni črti. Če bežen pogled na tloris Maribora nas pouči, da je mogoče obnoviti precejšen del njegove obzidne črte. S temnim tlakom in delnimi ostanki bi mogli označiti vzhodno mestno mejo ob Kopališki ulici prav do Mariborske tiskarne, z odstranitvijo nepomembne arhitekture bi lahko izluščili severno obzidje vzdolž Gregorčičeve ulice, zahodno stranico mestnega kareja pa bi obnovili z zelenjem ob Strossmayerjevi ulici, odkoder poteka odkrita prek Vodnikovega trga do Drave. Ob asanaciji Pristana bi razkrili še južno stranico, ki se prek Žičkega dvora in sinagoge povezuje z Židovskim stolpom.

K bežno nakazani spomeniški problematiki starega mestnega jedra lahko dodamo še vrsto podrobnosti, kot so npr. kamnoseško obdelani portali, okna, ograje, ulični loki, ogelniki, pomoli, napisne plošče, fasadne plastike itd., katere pogosto prezremo, pa so za kompletnost spomeniškega miljeja prav tako potrebne kot veliki arhitektonski elementi. Šele te mu namreč dajejo šarm specifičnosti, ki je najvažnejši turistični atribut današnjega časa. Ravno iz tega aspekta si spomeniški Maribor popolnoma zasluži, da se ga obravnava tako po urbanistični kot po konservatorski plati, saj mu bo samo tako koordinirano strokovno tretiranje zagotovilo uporabo sodobnega estetskega merila, korigiranega s historičnimi pogledi, s tem pa trajni življenjski namen sredi modernega mesta.

H koncu dodajam še seznam najvažnejših arhitektonskih spomenikov, lociranih v starem mestnem jedru:

— Mestni grad: v gotskem jedru iz let 1478—1480, bastija in vzhodna ploščad iz let 1555—1562, gradnja 4 šesterokotnih stolpičev in naprava nove strehe 1601—1612, gradnja loretanske kapele, petosne južne fasade, zahodne fasade s predzidanim stopnišnim stolpičem in vežno stavbo, naprava slopaste galerije na vzhodni ploščadi, povezava le-te s grajskim jedrom vzdolž južne in severne fasade, izdelava viteške dvorane v letih 1655—1675, nastanek zahodnega upravno-gospodarskega grajskega dela s turnirskim dvoriščem 1670—1690, predelava stolpičev 1717, predelava vzhodne grajske fasade 1733, odstranitev stopnišnega stolpa in vežne stavbe ter zgraditev sedanjega stopnišnega rizalita 1747—1749, nadzidava bastije, prizidava triosnega severnega trakta 1751, posiljkava srednjega polja vlteške dvorane 1763, odstranitev južnega fasadnega čela in

3 stolpičev do leta 1845, nadzidava upravnega poslopja za nadstropje 1843, odstranitev južnega dvorišnega portala in severnega mestnega obzidja z arkadami ter dozidava mlajšega dela severnega grajskega trakta 1871, porušenje t. i. »stanovanjskega« stolpa in zgraditev kina na nekdanjem turnirskem dvorišču 1935—1936 ter končno obnova gradu v muzejske namene do leta 1941.

— Stolnica: Prvotno enoladijsko romansko cerkev iz let okoli 1100 je sredi 13. stol. nadomestila triladijska bazilika s tremi apsidami. Okoli leta 1430 je srednjo apsidno zamenjal sedanji prezbiterij s stopnišnim stolpičem in malce mlajšo zakristijo. V letih 1445—1455 sta bili obokani stranski ladji in vstavljena pevska empora, po požaru leta 1513 pa je bila dvignjena in obokana srednja ladja. Po ponovnem požaru leta 1601 obnovljena cerkev je dobila do leta 1623 zvonik, leta 1715 pa obe baročni kapeli. Leta 1792 je dobil zvonik sedanjo višino in videz. Med leti 1859 in 1885—1904 je bila cerkev regotizirana, pred vojno obnovljena v notranjščini, po letu 1957 pa se obnavlja na zunanjščini. Svetilnični steber je iz leta 1517. Pokopališče okoli cerkve je bilo odstranjeno po letu 1795, župnišče s staro šolo pa leta 1891.

— Minoritski samostan: Pravilno orientirana cerkev in nadstropen podkvasti samostan sta nastala po sredi 13. stol. v ranogotskem slogu. Cerkev je bila barokizirana in obrnjena v začetku 18. stol., samostan pa dvignjen v drugo nadstropje proti sredi istega stoletja. Med leti 1784 in 1811 je samostanski kompleks zasedala vojaška oblačilnica, nato pa »dravska kasarna«. Sedaj so v cerkvi gledališki depoji, v samostanu pa stanovanja.

— Jezuitski samostan je nastal skupaj z gimnazijo in Alojzijevo cerkvijo v letih 1758—1769 ter zasedel prostor 9 meščanskih hiš. Cerkev centralne baročne koncepcije je verjetno delo domačega stavbenika Janeza Fuchsa ter sul genere izreden arhitektonski spomenik, ki je izgubil svoj zvonik že leta 1784. Ves samostanski kompleks je izveden v poznobaročnem cofastem stilu, medtem ko je kovana ograja cerkvenega cour d'honneur čistil rokoko.

— Kužno znamenje na Glavnem trgu je delo domačega kiparja Jožefa Strauba iz leta 1743 ter je nadomestilo starejše iz leta 1681.

— Žički dvor vzhodno od minoritskega samostana se prvič omenja leta 1367, a kaže sedaj baročno zunanost. Dvor je s svojima bokoma kurtinasto dopolnjeval južno mestno obzidje.

— Mestno obzidje je nastalo med leti 1254—1295 ter bilo dopolnjevano leta 1305 do 1316, 1348, 1446, 1465—1467, 1482, 1513, 1521, 1527, 1531—1532, 1537, 1545—1562, 1601, 1648 in 1680—1688. Poleg njegovih osnovnih potez so se nam ohranili tudi tile stolpi in utrdbe: Sodni (zgrajen 1310, dvakrat povišan, z obliko strehe iz okoli leta 1830), Benetke (bastija iz let okoli 1554, z nadzidavo iz konca 18. stol.), Vodni stolp (bastija iz leta 1555, poligonalne oblike s kasnejšo trapezasto streho z vetrniki), Židovski stolp (zgrajen leta 1465, sedaj nekoliko znižan) in Tscheligijev stolp (zgrajen okoli leta 1460), nato sledovi jarka južno od Vodnikovega trga in Kopališke ulice ter ostanki obzidja in severnega predzidja.

— Rotovž je v osnovi iz leta 1515, sedanjo italijansko renesančno obliko pa je dobil v letih 1563—1565. Sredi 19. stoletja poznobidermajersko predelan, leta 1953 vrnjen v prvotno stanje. Rotovž odlikuje krasen balkon in stolpič z baročno čebulasto streho.

— Sinagoga je nastala konec 14. stoletja na mestnem obzidju, katero poživilja s svojimi tremi oporniki. Zgrajena je bila v visokogotskem slogu, leta 1501 predelana v cerkev, leta 1659 je dobila zvonik, leta 1785 pregrajena v vojaški magazin je po letu 1795 izgubila zvonik. Danes etažirana, nekoč je bila enoten, križno-rebrasto obokani prostor.

— Meščanske hiše:

Slovenska ulica št. 28: v osnovi verjetno starejša stavba s trapezastim čelom in poznobaročno cofasto fasado ter portalom z letnico 1792.

Slomškov trg št. 3: lep primer reprezentativne klasicistične stavbe s kvalitetnim kovanjem vratnic obeh portalov. Hiša je iz leta 1813.

Poštna ulica št. 4: stavba z bogatejšo klasicistično fasado iz 1. četrtine 19. stoletja.

Poštna ulica št. 6: klasicistično fasadirana stavba z grbom in letnico 1670 na fasadi. Notranja koncepcija hiše govori za čas nastanka v 1. polovici 17. stoletja.

Gosposka ulica št. 29: ena od najlepših baročnih fasad Maribora, ki je sicer v prtiličju izložbeno pokvarjena, a bi se jo splačalo obnoviti v prvotno stanje. Čas nastanka okoli leta 1740.

Glavni trg št. 2: stavba je iz 17. stoletja (kletni portal, zašiljena banja s križnimi sosvodnicami v veži prvega nadstropja).

Glavni trg št. 3: stavba iz 17. stoletja, že pred letom 1682 sedež lekarne.

Glavni trg št. 4: stavba je iz srede 16. stoletja, arkadni hodnik pa iz leta 1646.

Glavni trg št. 5: stavba je iz 17. stoletja, a ima klasicistično fasado.

Glavni trg št. 6: stavba je že iz 16. stoletja.

Glavni trg št. 12: stavba je sicer iz 16. stoletja, a ima poslikano nemško pseudo-renesančno fasado.

Glavni trg št. 13: stavba iz 2. polovice 16. stoletja, toda neobarčno fasadirana.

Glavni trg št. 15: stavba ima eno od najlepših poznobaročnih fasad Maribora iz zadnje tretjine 18. stoletja.

Vojašniška ulica št. 2: v osnovi poznobaročna stavba z najlepšo neogotsko fasado Maribora.

Vojašniška ulica št. 8: baročna stavba na mestnem obzidju z izredno veliko vinsko trto.

Koroška cesta št. 2: stavba je iz 17. stoletja.

Koroška cesta št. 6: stavba je iz let okoli 1600, a ima secesijsko fasado.

Koroška cesta št. 9: stavba je v osnovi iz 16. stoletja, a ima lepo ohranjeno klasicistično fasado iz začetka 19. stoletja.

Koroška cesta št. 11: stavba je v osnovi iz 16. stoletja, njena fasada pa je iz konca 18. stoletja.

Koroška cesta št. 15: klasicistično predelana starejša stavba s kvalitetno klasicistično železno ograjo.

Koroška cesta št. 20: poznogotsko organizirana stavba s poznogotskim portalom, poznobaročno notranjščino in cofasto fasado.

Koroška cesta št. 21: starejša stavba z lepo baročno fasado.

Koroška cesta št. 22: poznogotsko organizirana stavba s portalom in pomolom iz 16. stoletja.

Koroška cesta št. 24: stavba je iz prve polovice 16. stoletja, a ima neokusno »modernizirano« fasado.

Koroška cesta št. 26: poznogotska stavba z baročno fasado in stopniščem ter štukirano vežo v prvem nadstropju. Tu je bil v letih 1760—1784 celestinski samostan, pozneje pa razni uradi.

Miklošičeva ulica št. 2: najlepši primer klasicistične stanovanjske stavbe iz l. 1837.

Gospojna ulica št. 3: fasada nekdanje celestinske cerkve, zgrajene v letih 1760—1766.

Gospojna ulica št. 11: postbaročna palača baronov Goedlov iz let okoli 1835.

Orožnova ulica št. 6: t. i. Črna kasarna iz 2. polovice 18. stoletja s čedno baročno fasado.

Orožnova ulica št. 11: Fedroszyjev dvorec iz leta 1846, sedaj sedež umetnostne galerije.

Vetrinjska ulica št. 5: lep primer mariborske pivnice iz leta 1763.

Vetrinjska ulica št. 9: drugi primer mariborske pivnice iz 18. stoletja.

Vetrinjska ulica št. 13: čedna stavba s poglobljenim prtiličjem in okroglim ogalnim pomolom iz let okoli 1600.

Vetrinjska ulica št. 16: t. i. Vetrinjski dvor, v resnici prastari šentpavelski benediktinski dvorec, ki je v osnovi iz 17. stol., fasade pa ima iz let okoli 1725. To je najlepša baročna stavba Maribora in sedaj sedež DIT.

Vetrinjska ulica št. 22: v osnovi poznogotska stavba s portalom iz leta 1767.

Vetrinjska ulica št. 24: v osnovi starejša stavba s portalom iz leta 1765 in obnovljeno fasado.

Vetrinjska ulica št. 28: t. i. Meljski dvor, v osnovi iz 16. stol., toda z neokusno modernizirano fasado.

Vetrinjska ulica št. 30: t. i. Oreški dvor, prastara vetrinjska last in najpomembnejša meščanska hiša Maribora. V jedru je stavba iz 14. stoletja, a ima poznorenesančno koncipirano in baročno izvedeno fasado iz let okoli 1710.

Židovska ulica št. 7: starl mestni zapor, sedanja stavba je produkt predelave iz leta 1816.

Strossmayerjeva ulica št. 26: pentagonalna stavba, ki je nastajala med leti 1800 in 1840 ter kaže v organizaciji svojih fasad tipične bidermajerske poteze. Njeno dvorišče deloma obteka lesene arkade, južno fasado pa členijo plastični loki. V jugovzhodnem vogalu stavbe so morda še ohranjeni ostanki mestnih utrd.

Našteli smo samo najpomembnejše arhitektonske spomenike mestnega jedra, ki ga poantirajo, med njimi pa je množica anonimnih, ambientalno zanimivih objektov, ki mu dajejo obeležje. Medtem ko prvi učinkujejo samostojno, ker v njih razbiramo stilne metamorfoze historičnih obdobij, delujejo drugi v vedutno in miljejsko podčrtanih ansamblih, brez posebnih stilnih odlik, toda v enkratnih »slučajnostnih kompozicijskih« razmerjih, skozi katerih neregularnost proseva čustvena življenjskost naših prednikov.

2. MARIBOR IN LEVI BREG

V **Pristaniški ulici** južno od Vodnikovega trga (v bivšem mestnem jarku) je omeniti hišo št. 7. Pritlična 6×3-osna stavba ima segmentno zaključen portal z baročnimi vratnicami in okenskimi mrežami. Vežo pokriva kapast obok, stopnišče je levo. Stavba je iz leta 1772.

Pritlična hiša, ki sloni na Sodnem stolpu, je iz leta 1789, ona pod tržnico pa iz leta 1776. Obe stavbi sta bolj ambientalne kot dokumentarne vrednosti, sta pa med prvimi, ki so nastale na prostoru bivšega mestnega jarka.

Ob bregu je omeniti hišo št. 18. Pritlična, 7×2-osna stavba ima potlačen portal z letnico 1826 ter litoželezne okenske mreže v neobaročnih lesenih okvirih.

Hiša št. 30 je pritlična, 5×4-osna stavba preprostega, toda tipičnega postbaročnega sloga.

V **Strmi ulici** je omembe vredna hiša št. 14. Pritlična 5×2-osna stavba z značilnim trapezastim čelom, širokim kapom in mostovžem na 4 lokih. Njene fasade so pilastro razčlenjene, členjen, polkrožno zaključen portal ima historične vratnice, okna pa obdajajo preprosti okviri in bidermajerske mreže.

Na **Vodnikovem trgu** je omeniti hišo št. 1. To je nadstropna, 5×4-osna stavba z vogalnim odbijačem, členjeno fasado, potlačenim portalom z letnico 1827 ter deloma še z bidermajerskimi okenskimi mrežami. Čedna stavba je vredna zaščite.

Hiša št. 4 je sestavljena iz dveh stavb. Je nadstropno, 9×3-osno poslopje z baročno komponirano fasado, na žalost okensko pokvarjenim pritličjem ter bogato profiliranim fabionom. Stavba ima na dvoriščni strani kamnit pravokoten in segmenten portal, okenske okvire pa nosijo po dve konzoli. Stavba je še iz 18. stol. in vredna zaščite.

Hiše v smeri Pristaniške ulice so samo ambientalne vrednosti.

Na **Koroški cesti** je naštetih večje število hiš:

Hiši št. 28 in 30 sta nadstropni, bidermajersko koncipirani stavbi, s plitvima rizalitoma, bidermajerskimi okenskimi mrežami, klasicističnima portaloma in empirskim okovjem na dvoriščnih vratnicah. Stavbi sta iz 2. četrtine 19. stoletja.

Hiša št. 32 je nadstropna, 5-osna stavba, s pilastro členjenim rusticiranim pritličjem in okvirjenimi okni s polji v nadstropju. Stavba je časovno iz let okoli 1840.

Hiša št. 34 kaže zanimivo mešanico postbaročnih in historičnih elementov. 11-osna stavba ima 5-osni rizalit z jonskima pilastroma. Čas nastanka je decenij po sredi 19. stoletja.

Hiša št. 31 je bidermajersko koncipirana stavba s postbaročno organizirano nadstropno fasado, bidermajerskimi okenskimi mrežami in kapasto obokano vežo. Stavba ima veliko obzidano dvorišče, katerega trakt proti Ribiški ulici poživila močna pilasterska arhitektura. Stavba je iz 1. polovice 19. stoletja.

Hiše št. 39, 43 in 47 so trietažne, najemniške, ranohistorične stavbe iz 2. polovice 19. stoletja.

Hiša št. 40 je 5×3-osna, nadstropna stavba — dvorec sredi velikega parka, je klasicističnega koncepta, toda neoromanskega sloga s polkrožno zaključenimi okni in portalom. Fasada, katero flankirata enoosna rizalita, členi v nadstropju, navidezna dorska stebriščna galerija, stavbo pa pokriva trapezasta streha. Čas nastanka dvorca je stavljen v tretjo četrtino 19. stoletja.

Hiša št. 48 je 4×2-osna stavba z zelo bogato neobaročno fasado iz konca 19. stoletja.

Hiši št. 52 in 54 sta dobra primera poznobidermajerskih pritličnih hiš z dvignjenima portaloma, od katerih vodijo stopnice, karakteristične za stari Maribor.

Isto velja za nadstropno hišo št. 58, katere stopnice krasi kovana postbidermajerska ograja.

Hiši št. 62 in 64 sta primerka stanovanjskih hiš postbidermajerskega sloga, katerih nastanek so pogojile železniške delavnice na Studencih.

Hiša št. 79 je pritlična, lizenasto členjena stavba z okenskimi mrežami, polkrožno zaključenim portalom in postbaročnim talnim konceptom. Na drugi strani ceste stoji stebrast miljniki, ki je verjetno še iz 18. stoletja.

V Pipuševi ulici sta številki 4 in 6 dobra predstavnika ranohistoričnega sloga in starejših, nadstropnih najemniških zgradb.

Ob Strossmayerjevi ulici stojijo eno- in dvoetažne hiše iz prve polovice 19. stoletja, skozi katere je bila leta 1931 prebita Orožnova-Smetanova ulica, nato bivši samostan šolskih sester, ki je nastajal v letih 1864—1886, ter bivša banovinska palača (št. 28 in 30), ki je važna za razvoj sodobne mariborske arhitekture (ing. I. Dolenc).

V Prežihovi ulici stoji na številki 8 nadstropna secesijska stavba, ki je ena od najlepših v Mariboru in zato vredna ohranitve, medtem ko je stavba na številki 12 iz leta 1903 in skromnejša.

Ob Smetanovi ulici je poleg nadstropne secesijske hiše št. 23 omeniti predvsem kompleks občinskih tri- do štirietažnih stanovanjskih stavb iz let 1925—1927 (ing. A. Černe) in vrsto dvonadstropnic v njenem zahodnem delu.

Ob Gospodarski ulici je poleg nove naselbine (1953—1961) omeniti številko 4, bivšo šolo šolskih sester — sedaj učiteljske — iz leta 1879, številko 10, bivšo osnovno šolo — sedaj vadbno — obe v historičnem slogu, številko 12, trietažno baumajstrsko zgradbo z bogato razčlenjeno stavbno gmoto iz decenija 1920—1930, številko 13, prijetno secesijsko nadstropnico iz leta 1904, in številko 4 kot hišo, ki je v njej umrl Prežihov Voranc (umrl 18. 2. 1950, plošča po načrtih ing. arch. Jaroslava Černigoja).

Na ozemlju Branikovega športnega parka je ležal nekdanji Ljudski vrt, na katerega še spominja nekaj eksot in Langerjeva klasicistična nadstropna vila iz leta 1843 s stebriščno razčlenjeno južno fasado ter večkrat predelano notranjščino, ki služi gostinskošolskim namenom.

V predelu severno od Mladinske ulice je četrt vil in kotažnih hiš, ki so grajene v poznem historičnem, secesijskem in stvarnem slogu (npr. Strossmayerjeva ulica št. 29, 31, 33, 35, Mladinska ulica št. 45, Kamniška ulica št. 2 itd.), severno od Vinarske ulice pa se raztezajo nasadi vinarskega in sadjarskega inštituta, secesijskega šolskega poslopja iz leta 1905.

Vzdolž Vrbanske ceste ter med njo in Gospodarsko cesto je predel vil iz našega stoletja, na katerega zunanjih robovih nastajajo naselbine modernih blokov, vrstnih hiš, vil in družinskih hišic.

Ločen od mestnega vrveža stoji pod Bezovjem **Račji dvor**, ki se omenja od leta 1200 dalje ter je bil vedno last admontskega samostana. V sedanji obliki je dvorec tipičnega ranoklasicističnega koncepta, katerega široko, devetosno fasado poudarja triosni, rahlo izstopajoči rizalit z mogočnim trikotnim čelom in samostanskim grbom. Pravokotna okna v pritličju imajo preprosto obrobo, v nadstropju karnise, v rizalitem delu pa potlačena čela in police z volutastimi oziroma zavesastimi motivi. Vozni portal je potlačenoločen, s temnikom (No. 28) in originalnimi, s pločevino obitimi vratnicami. Vežo pokriva plitva banja. Dvorec oklepa pravokotno dvorišče s severovzhodnim prepusom. Medtem ko so ostale zunanje fasade bp, so dvoriščne deloma opremljene z zazidanimi slopastimi arkadami. Kamniti portali so pravokotno ali polkrožno zaključeni, njihove vratnice pa že kažejo klasicistične vetrnice. Okna glavnega, tj. južnega trakta obrobijo okviri s policami in karnisi. Pritlični prostori in hodnik v nadstropju so plitvo kapasto obokani. Poleg samega koncepta govore tudi vsi naštetil stilni elementi za nastanek proti koncu 18. stoletja. Stavba je sicer zanemarjena, vendar vredna zaščite.

Mestna četrt med Strossmayerjevo in Stanetovo ter med Gregorčičevo ulico in Mestnim parkom spada med najbolj urejene mestne predele ter je nastala na osnovi regulacijskih načrtov v letih 1875—1885. Odlikuje jo iztehtanost med širino ulic in višino gabaritov, plastična oblikovanost njenih historičnih fasad in bogata uporaba zelenja. Ob Mladinski ulici je omeniti Učiteljske (1907), Kolbičev spomenik Henrika Schreinerja (1955), Klasično gimnazijo (1892); ob Gregorčičevi ulici hiše št. 6 (ranohistorična), 12,

22, 24 ter vrsto 3- in 4-etažnih stavb ob Krekovi, Stanetovi, Tomšičevi, Tyrševi ulici (posebno bivšo Scherbaumovo vilo v neorenesančnem slogu z balkonom na štirih stebrih in Černičev sanatorij) in na Leninovem trgu (neorenesančno realko iz leta 1873, neobaroko občinsko stavbo iz leta 1912 in Kogovškov spomenik Josipa Jurčiča). Povsod tu je ohraniti gabarit in plastičnost fasad, katere je treba tonirati enobarvno in v skladu z njihovimi kompozicijami.

V Trubarjevi ulici je omeniti ranohistorično nadstropno Gambrinovo stavbo iz let okoli 1865 z eno od prvih dvoran Maribora in Gambrinovim kipom na vogalu, katero je treba ohraniti kot eno prvih neogotskih poslopij v Mariboru.

Hiša št. 4 ima čedno poznobaroko-secesijsko fasado iz začetka 20. stoletja, hiši št. 5 in 11 pa oblikujeta dekorativno bogati neobarokni fasadi, ki ju je treba ohraniti.

Zanimivi sta tudi vili št. 13 iz leta 1906 z mešanico historično-secesijskega in alpskega sloga ter številka 15 kot primer čistega alpskega stila, ki se je razvil na začetku našega stoletja pod vplivom »domačijskega« sloga.

Končno je v Trubarjevi ulici omeniti še bivšo protestantsko cerkev, zgrajeno v letih 1868—1869 v neorenesančnem slogu ter obnovljeno leta 1903. Cerkevno zunanjsčino poživlja pilastrska arhitektura in fasadni stolpič, notranjščino pa oltarna podoba mariborskega slikarja Edvarda Linda.

V mestnem predelu med Dravo, železnico, Partizansko cesto in Kopališko ulico je predvsem omeniti Narodni dom (1898—1899 po vzoru mestne hiše v Pardubicah, arch. Jan Vejrych) in frančiškanski samostanski kompleks (1892—1904, arch. Rihard Jordan), neoromansko kompozicijo, ki je dobro zajeta v svoji prostorni plastičnosti, nato trinadstropnico v ulici Vita Kraigherja št. 8, Zdravstveni dom na Partizanski cesti (obe iz obdobja 1922—1928), Sodišče (1900—1902), Zdravstveni dom v Ulici talcev (S. Dev-J. Černigoj), nekatere poznohistorične in secesijske stavbe ob Bračičevi in Šlandrovi ulici ter na Partizanski cesti (številke 9, 11, 12—14, 17, 27, 31, 35, 39 in 44, posebno pa Union iz konca 19. stoletja).

V Mišinski ulici je omembe vredna številka 3, pritlična stavba iz 1. polovice 19. stoletja, številka 5, pritlična, sedemosna stavba, katere potlačen, členjen portal nosi letnico 1829, ter številka 9, ki je bogateje fasadirana historična dvonadstropnica.

V mestnem predelu med Partizansko cesto, Tomšičevo ulico in Mestnim parkom je vrsta večnadstropnih historičnih zgradb v Prešernovi (tu je stala včasih vetrinjska pristava, nato vojaška bolnica in končno dijaški dom, na vogalu s Partizansko cesto pa cerkev sv. Ulrika s pokopališčem), Cankarjevi (šola je iz leta 1914), Razlagovi, Maistrovi, Stanetovi, Aškerčevi (šola iz leta 1907) in Kersnikovi ulici (št. 12 kot primer neorenesančnega dvorca z rizalitom, vmesnim portikom in balkonom) ter ob zahodnem robu Kidričevega trga (šola iz leta 1894 in 1903). Med njimi ter ob Tomšičevi ulici in po južnem pobočju Piramide se razprostirajo predeli kotažnih hiš in vil. Tudi za to četrt veljajo enake spomeniškovarstvene norme kot za njeno zahodno sosedo, le da se jo zaradi manjše zazidanosti lahko močneje zaplombira, pri čemer pa je paziti na osnovno razpoloženjskost in izravnanoost tega sorazmerno mirnega in gotovo najprijetnejšega mestnega predela.

V meljskem bazenu je omeniti skupino trietažnih železniških blokov iz konca 19. stoletja ob Kejžarjevi in Jevtičevi ulici, ki pa so ob bombardiranjih zgubili svoje historične fasade in jih zamenjali za sedanje gladke, toda puste, ker ne ustrezajo njihovi osnovni konceptiji. Ob Meljski cesti so omembe vredne hiše št. 87 (pritlična bidermajerska stavba), 67 (postbidermajerska), 41, 30 in 28 (historične), 29 (secesijska) in 21 (neorenesančen nadstropni dvorec iz konca 19. stoletja). 5×5-osna stavba ima močna rizarita z vmesno stebriščno galerijo. Stavbno kvaliteto poslopje je vredno zaščite). Severno od Meljske ceste se ob Trdinovi, Wilsonovi, Einspielerjevi in Prisojni ulici nizajo kotažne hiše in vile, ki izvirajo od konca 19. stoletja dalje.

Na Trdinovi ulici št. 18 stoji večji kompleks zgradb, ki je nastal leta 1896 na kraju malteškega samostana in poznejše tovarne kavnihih surogatov. To je t. i. **Meljski dvor**, ki je deloma historičnega, deloma alpskega sloga, hrani pa v severnem delu še stavbne elemente iz poznega bidermajerja. Dvonadstropen samostanski grad s cerkvijo sv. Katarine na severni strani je prešel leta 1800 v privatne roke, nato je bila leta 1827 cerkev eksakrirana, leta 1844 pa ves samostan porušen. Danes o tej stavbi, ki se je pojavila v zgodovini že v prvi polovici 13. stoletja, ni več sledov. Oljna slika tirularne svetnice pa se je preselila na Gorco nad Malečnikom.

Na Prisojni ulici št. 16 je omeniti pritlično, poznobaročno kmečko hišo s potlačenim portalom, originalnimi vratnicami in okenskimi mrežami.

V kompleksu med Tomšičevo ulico in Sentiljsko cesto je zrastle na jugovzhodnih obronkih Piramide naselje večjih in manjših vil iz 20. stoletja ter ob Praprotnikovi ulici nekaj trletažnih secesijskih poslopij.

Ob Sentiljski cesti je omeniti št. 39 (4×2-osna, nadstropna neogotska stavba), št. 46, 48, 50 (pritlične kmečke hiše s polkrožno oziroma segmentno zaključenimi portali in bidermajerskimi okenskimi mrežami iz prve polovice 19. stoletja), št. 105 (čeden, deloma trletažen dvorec alpskega sloga iz začetka 20. stoletja, ki ga krasi več čel, verand, balkonov in laternasti stolpič. Zaradi lepe lege nad državno cesto vreden zaščite. Kapela zaprtega tipa na hribu za dvorcem je iz druge polovice 19. stoletja in bp). Na košaškem klancu stojita levo in desno od ceste neorenesančno (nadstropno, 5×3-osno) in neobaročno (bogato fasadirano, 5×2-osno) poslopje, ki prijetno dopolnjujeta pokrajinsko sliko ob severni vpadnici v mesto.

V dolini Počehove stoji veliko nadstropno poslopje alpskega videza iz druge polovice 19. stoletja, ki je bilo nekoč sedež Kokošinekovega veleposestva, sedaj pa je združeno.

V Košakah št. 10 je nadstropna, lizenasto členjena stavba podkvastega tlorisa, nekoč dvorec družine Kokošinek, katere tlorisna koncepcija je klasicistična (močna rizalita z vmesnim dvorannim stopniščem), okenske mreže pa še kažejo na baročno stilizacijo. Stavba je iz druge četrtine 19. stoletja. Nad njo je na Košaškem vrhu razkrušena piramida z napisom: SEGEN DEM VATERLAND JULY 1850 FRIEDE DEN MENSCHEN.

Kapela v Košakah je sicer neogotska, toda hrani kvaliteten lesen baročni kip neznanе svetnice.

Košaki št. 34 je star kmečki dom s prizidanim »gosposklm« stolpičem in historično verando, kar kaže na zanimivo metamorfozo arhitekture v zvezi s spremembo lastništva.

Košaki št. 40 je v osnovi poznobaročna (okenske mreže!), toda prezidana kmečka arhitektura s prizidano verando in historizirajočo fasado.

Na Meljskem hribu je omeniti deloma nadstropno (4 osi) deloma pritlično (5 osi) pristavo bidermajersko-neogotskega videza, katere polkrožno zaključeni, členjeni portal v enoosni čelni fasadi nosi letnico 1730. Zanimiv je tloris stavbe, ki se proti jugu trapezasto zaključuje. V drugi polovici 19. stoletja je bila last Rumersdorfov, potem je leta 1905 prešla v posest Šerbaumov, sedaj pa je v združni lasti. Stavba je lep primer vinskega hrama v krasni pokrajinski legi in zato vredna zaščite.

V Žabniku med Meljskim hribom in Meljskim vrhom stoji blizu hiše št. 15 postbaročna kapela iz leta 1866, ki hrani kvaliteten kamnit kip Imakulate iz prve polovice ali srede 18. stoletja, medtem ko je nekoliko severneje ležeče Jožefovo znamenje z letnico 1829 in baročnim kipom uničeno.

V Vodolah in Hrenci prevladuje že popolnoma kmečki tip arhitekture in sta tudi obe kapeli bp.

V Maicniku je omeniti hišo št. 2 (nadstropna, poznobaročno členjena stavba kljukastega tlorisa iz druge polovice 18. stoletja), št. 4 (stara mežnarija in šola, pritlična, 5×3-osna stavba z močnimi lizenami iz druge polovice 18. stoletja), št. 13 (pritlično, 5×2-osno poslopje z lizenasto členitvijo, segmentnim portalom in okenskimi obrobami ter zanimivim ogelnikom v obliki dorzalne obrnjene čepečega moža), historični šoli iz let 1869 (bivši samostan) in 1906 ter cerkvene stavbe, o katerih pa je vredno spregovoriti nekoliko več:

Prvotna romanska cerkev sv. Petra pri Mariboru se omenja leta 1236 ter je bila že takrat sedež vikariata. Sedanja, pravilno orientirana stavba je v zvoniku gotška (povišan leta 1730), sicer pa verjetno delo graškega gradbenika Ebnerja iz leta 1730. Po svoji prostorni koncepciji (s tremi pari plitvih kapel in galerij) je konservativna, hrani pa dragoceno baročno opravo in opremo. Njeno notranjščino krasi plitev štuk in alegorična slikarija, delo mariborskih slikarjev bratov Janeza in Matije Mittermayerja iz leta 1738. Glavni oltar je delo graškega kiparja Janeza Matije Leitnerja in velike umetnostne vrednosti. Štirje stranski oltarji iz let okoli 1745 izvirajo iz kroga graške Straubove delavnice (zadnja dva sta morda Jožefovo delo!), prva dva pa sta delo mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja in slikarja Antona Geringa iz leta 1796. Prižnica

je bogat izdelek mariborskega kiparja Janeza Walza iz let 1736—1737. Od oltarnih slik je omeniti obe slike glavnega oltarja, ki sta delo graškega slikarja Franca Ignacija Flurerja iz leta 1736, ter slike zadnjega oltarnega para Valentina Metzingerja in Gottlieba Gessorja iz let okoli 1745. Medtem ko slike drugih štirih oltarjev avtorsko niso znane, je križev pot kvalitetno delo Jožefa Tunnerja iz leta 1847, banderna podoba sv. Petra in Pavla pa Fortunata Berganta iz let okoli 1755. Če omenimo še baročno monštranco kot kvalitetno pasarsko delo in zanimivo dvoetažno kripto pod cerkvijo, zazidano za vlade Jožefa II. in obnovljeno leta 1857, smo samo približno našteali zanimivosti, ki jih hranil ta tudi turistično izredno zanimivi sakralni objekt na vzhodnem obrobju mariborskega mestnega območja.

Župnišče poleg cerkve (Malečnik št. 6) je nadstropna ključasta stavba z lizenasto členitvijo, katere okenske police krasi viseče volute in cofaste zavese, okna pa zapirajo deloma diagonalne mreže. Njegov severni trakt kaže še poznogotske gradbene elemente (kletni portal in lino) ter je v osnovi verjetno še iz prve polovice 16. stoletja, medtem ko je zahodni trakt baročni prizidek, notranjščina s kapelo pa produkt obnove iz let 1846—1847.

Nad župno cerkvijo stoji na Gorci Marijina podružnica, do katere vodi 14 kapelic iz leta 1847, okrašenih s freskami Jakoba Brolla iz leta 1871, med katerimi je empirski memento na tragično smrt župnika Breznika v letu 1817. Cerkev na Gorci, katero je približno do leta 1820 obdajal izredno močan tabor, je enotne poznogotske gradnje iz leta 1517, kateri je bil v sredini 16. stoletja dodan zvonik, pred letom 1680 štukirana južna kapela in vhodna lopa, leta 1750 severna kapela, leta 1846 zakristija z oratorijem, leta 1860—1864 pa je bila obnovljena in regotizirana vsa stavba. Cerkev hrani dragoceno opravo, med katero je zlasti omeniti poznogotski Marijin kip iz srede 16. stoletja, stoječ na neogotskem glavnem oltarju iz leta 1864, nato plastično skupino Marijinega kronanja iz leta 1606 I. H., Antonov oltar iz let okoli 1680 s sliko Karla Amona iz leta 1820, Valentinov in Florjanov oltar iz leta 1671, prvi s sliko Antona Lerchingerja, drugi s sliko starega Maribora iz prve polovice 19. stoletja, stranska oltarja iz leta 1864 z ikonografsko edinstveno sliko »Jezusa v preši« iz druge polovice 17. stoletja, nato votivne slike od druge polovice 17. stoletja dalje, Jožefa Tunnerja sliko Marije gorske iz leta 1849, sv. Ahacija iz 18. stoletja, sv. Katarine iz začetka 18. stoletja, tri ovalne slike iz 18. stoletja, zvonova iz let 1567 (ulil Hipolit Marks v Ptuj) in 1642 (ulil Frančišek Giot iz Lotharinga), nagrobnik iz prve polovice 17. stoletja itd. Tudi ta cerkev je kljub neogotskim predelavam iz leta 1864 dragocena tako po svoji kulturnospomeniški kot po pokrajinski vrednosti, saj jo odlikuje izbrana lega, ki odpira izreden pogled nanjo kot izpred nje na Maribor in njegovo širšo okolico. Poleg cerkve stoji pritlična mežnarija iz leta 1795 s poznobaročnim portalom.

V severni mestni okolici je najprej omeniti **grajsko pristavo** na prastari lokaciji (curia iz let 1202—1220) pod Piramido, katere zadnji fevdalni posestnik je bil baron Twickel. Nadstropna, 4×4-osna stavba s 3-osnim južnim pritličnim prizidkom z mansardno streho je neobarčno fasadirana ter na zahodni, čelni strani poživljena z balkonom na treh toskanskih stebrih in dveh križnih obokih. Polkrožno zaključeni, členjeni portal z bogatim kovanjem in aliančnim grbom v južni fasadi, neobarčne mreže v pritličnih oknih in bogati okenski okvirji v nadstropju dajejo stavbi romantičen videz, ki ga še podčrtuje njena lega na robu Mestnega parka. V notranjščini dele stavbo ravni stropi, povezuje pa obsežno leseno stopnišče. Vzhodno od dvorca se raztezajo gospodarska poslopja podkvastega tlorisa, katerih severni trakt poživljajo oporniki in majhen kip Frančiška Ksaverija, ter oklepajo veliko notranje dvorišče.

Na **Piramidi** je od starega mariborskega gradu, podrtega po letu 1780, ostal le gradiški okop s strmim nasipom in okrogel vodnjak brez venca. Sorazmerno velika, klasiistično komponirana kapela je iz leta 1821. Njeno notranjščino oblikujejo štirje rusticirani slopi, povezani z loki, ki nosijo bogato profilirano gredo in kaloto. Peščenčev kip MB je kvalitetno istodobno delo. V levo steno kapele je vzdana pravokotna plošča z nemškim napisom, ki pravi, da je prvotno piramido uničila leta 1821 strela, potem je grof Henrik Brandis postavil sedanjo kapelo, kateri je baron Pius Twickel leta 1909 obnovil streho in nabavil nov zvon. Kapela je vredna ohranitve tako po kvaliteti svoje izdelave kot po svoji lokaciji na gradišču.

Na Kalvariji so Mariborčani postavili leta 1681 kapelo sv. Barbare, ki se 3/8 zaključuje, je sorazmerno visoka ter jo krasí fasadni stolpič s čebulasto streho. Kapelo obteka konkavno zaključen talni zidec in močan fabion, členijo ogelni pilastri, trapezasto čelo pa poživlja kamnita reliefna kalvarijska kompozicija Ivana Sojča iz leta 1933. Stolpič spremljajo na vogalih visokobaročni pilastri, njegova polkrožno zaključena okna pa členijo okviri z zavesastimi obeski. Kapelin portal je členjen, polkrožno zaključen, vsa štiri okna pa so pravokotna, z ovalnimi čeli in zavesastimi obeski. Jožefov kip na zaključnici je kvalitetno baročno delo iz 18. stoletja. V notranjščini je dobra fresko slikarija oltarnega nastavka in obeh stranskih kompozicij delo slikarja Andreja Wassermueta iz leta 1815. Iz istega časa je tudi tabernakljesti oltarni nastavek, medtem ko je druga oprava bp. Od kapel križevega pota je zadnja največja ter bogato baročno razčlenjena s pilastroma in konkavnim ogredjem. Ta kapela hrani kamnito, ekspresivno skupino Padca pod križem ter je iz prve polovice 18. stoletja. Druge štiri kapele so manjše in preprostejše, okrašene s freskami Franca Horvata iz leta 1932, ter so iz leta 1814, ko so Kalvarijo obnovili.

Za Kalvarijo št. 5 stoji poznobaročna kmečka hiša, sicer pa so hiše v Ribniškem selu iz 20. stoletja in bp.

Poleg hiše Ribniško selo št. 47 stoji **Rozalijina kapela**, katere zadnji del je iz leta 1679, sprednji s stolpičem pa iz druge polovice 19. stoletja. Ta kapela hrani izredno dragocen trikrilni oltar s slikami D. Hauckha iz leta 1707, katerega donatorji so bili grofje Trautmannsdorfi. Kapela je seveda vredna zaščite.

Rošpoh št. 5. T. i. Rakov dvor je postbidermajersko, nadstropno, lizenasto razčlenjeno poslopje z leseno verando iz 3. četrtine 19. stoletja. Nad njim je na Rakovem bregu opečno zidano slopasto znamenje z zidcema in segmentno zaključenimi polji ter piramidasto opečno streho. Znamenje je iz 18. stoletja.

Rošpoh št. 7. Pritlična, 6x2-osna stavba, s cofasto okrašenimi lizenami, ušesasto okvirjenimi okni z zavesastimi obeski ter s tipičnim vežastim stopnišnim vhodom v klet. Vse na stavbi govori za čas njenega nastanka konec 18. stoletja.

Rošpoh št. 9 je nadstropna stavba s pasovi v pritličnem delu in lunetami nad okni, kar govori za poznobidermajerski koncept proti sredi 19. stoletja.

Rošpoh št. 22 je čedna kmečka hiša poznobaročne koncepcije s členjenim, polkrožno zaključenim portalom in okvirjenimi okni iz začetka 19. stoletja.

Rošpoh št. 36 je povprečen kmečki dom ključastega tlorisa iz leta 1846 z deloma še postbaročnimi fasadnimi elementi.

Vinarje št. 25. Bivša gostilna Wolfzettel. Je 5x2-osna, pritlična, tesana stavba s širokim kapom, kamnitim podstavkom in opečno streho. Pravokoten ušesast kamnit kletni portal nosi napis I:A:M:V:I:D:V:B:N:A:S/1748. Okna imajo lesene ušesaste okvire z baročnimi kovanimi mrežami. Notranjščino pokrivajo tramnati stropi. Stavba je vredna ohranitve kot redek primer originalne baročne kmečke hiše.

Na gričevju vzhodno od Vinarja stoji kapela iz leta 1947, narejena na ostanku starega slopastega znamenja, v **Počehovi** pa je znamenje na koti 428 m propadlo, tisto na koti 441 m pa je v zelo slabem stanju. Je kamnite gradnje ter ima podstavek, kapelico z usločenimi nišami in plitvo piramidasto opečno streho.

Na gričevju zahodno od Vinarja stoji kapelica zaprtega poznobaročnega tipa, s polstebroma in poznobaročno kovano ograjo na fasadi ter popolnoma uničeno streho.

Končno stoji večja poznobaročna kapela s stolpičem še nad hišo Rošpoh št. 55. Kapela ima zaobljene vogale, kovane vratnice, pilastrsko členitev in opečno streho. Njeno notranjščino pokrivata dve kupoli, ločeni z nekakim slavolokom. Oltar je klasicističen. Vse to govori za čas nastanka okoli leta 1800.

Vzhodno od prevala med Spodnjim in Gornjim Rošpohom stoji čedna postbaročna kmečka hiša iz srede 19. stoletja, ki učinkovito dopolnjuje lokalni videz pokrajine.

V Kamnici je predvsem omeniti prafarno cerkev sv. Martina, ki se prvič omenja leta 1093, a je gotovo obstajala že v prvi polovici 11. stoletja. Ko so okoli leta 1164 prenesli sedež prafare v Maribor, je postala njegov vikariat, čeprav se že leta 1367 omenja kamniški »župnik« Nikolaj. Najstarejši del sedanje cerkve je njena ranogotska ladja, ki je bila precej nižja od sedanje ter jo je na vzhodu zaključeval manjši prezbitერი. Po turški devastaciji leta 1532 so do leta 1535 pozidali sedanji prezbitერი, dvignili in mrežasto-rebrasto obokali ladjo ter prizidali zvonik, katerega polkrožno zaključene

line so bile v višini sedanje ure. Iz tega časa so na podstrešju vidni sledovi ladjinih obokov in oken ter prezbiterijevih oken in opornikov, nastavki slavoloka in skupen kamnit izpodžlebljen fabion. Leta 1694 so prizidali kapelo Corporis Christi, leta 1696 kapelo sv. Lucije, leta 1698 pa zgradili zakristijo. Veliko barokizacijo je cerkev doživela v letih 1746—1767. Takrat so povišali zvonik, nanovo obokali cerkev, spremenili kapelo sv. Lucije v shrambo, povečali zakristijo, mogoče šele takrat nadzidali oratorij, zgradili tri stopniščne stolpiče ter pred fasado postavili stebriščno vežo. Z opisanimi baročnimi predelavami je kamniška cerkev postala eden najpomembnejših kulturnih spomenikov mariborske okolice. Njeno notranjščino krasijo kvalitetne freske, katerih vzhodna polovica je nastala leta 1748 (slikar Georg Raf iz Šent Andraža na Koroškem), zahodna pa leta 1753 (slikar neznan). Freske sta renovirala leta 1868 Jakob Brollo in leta 1934 Frane Horvat ter predstavljajo poleg iluzionističnih in ikonografsko simboličnih scen predvsem prizore iz življenja cerkvenega patrona. Vso dragoceno cerkveno opravo je izdelal mariborski kipar Jožef Holzinger in njegova delavnica v letih 1767 do 1778, oltarne slike (razen Zadnje večerje) in sliki Elizabete Portugalske in Marijinega hoda v tempelj pa Janez Andrej Strauss iz Slovenj Gradca. Cerkev je do leta 1830 obdajalo pokopališče, na katerem je bil do leta 1696 karnar sv. Mihaela. Župnišče, ki je bilo še leta 1545 leseno, je v južnem delu iz leta 1696, v severnem pa iz leta 1818. Kaplanija nad župniščem je iz leta 1820, historično fasadirana šola južno od cerkve pa iz leta 1867. Kapela pod vasjo ob Koroški cesti je zaprtega, postbaročno-neogotskega sloga in bp.

Hiša št. 17 je široko 5×5-osno nadstropno poslopje s preprostimi fasadami; njeno pritličje ima baročne okenske mreže, proti jugu pa usločen portal in cementen balkon na štirih stebrih. Stavba je podkletena, njena gradnja kamnita, na jugovzhodnem vogalu pa ima 5/8 pomol, ki kaže oblike 17. stoletja. Vežo pokrivajo oboki s križajočimi se poznobaročnimi sosvodnicami, desno stopnišče pa plitva banja. Tudi sicer so pritlični prostori obokani, v nadstropju pa le centralna veža s prečnimi kapami, medtem ko dvorano, v katero vodi, pokriva grlasti strop. Tu so še originalni baročni leseni podboji in okovje, ki kaže na prvo polovico 18. stoletja. Dvorec podkvastega tlora oklepa z novejšim severnim poltraktom notranje dvorišče, ki pa je nezanimivo. Poslopje je bilo nekoč baje last vetrinjskega samostana, sedaj stanujejo v njem stranke, je pa vsekakor vredno zaščite.

Hiša št. 22 je bivše samostansko poslopje šolskih sester, ki je neobaročnega videza in ima pri vходу zidno kapelo Križanega.

Hiša št. 25 je povprečno postbidermajersko poslopje iz tretje četrtine 19. stoletja.

Hiša št. 27 je 4×3-osno poslopje z 2-osnim trapezastim čelom, pilastrsko členitvijo, okenskimi okviri s policami in karnisi, bidermajerskimi okenskimi mrežami in profiliranim zidcem, kar vse govori za začetek 19. stoletja.

Hiša št. 30 je 4×3-osna postbaročna nadstropna stavba (sedež občine) z lizenasto členitvijo, preprostimi okenskimi okviri in z vzdanim kamnitim občinskim grbom v neobaročni kartuši.

Hiša št. 75 je 5×3-osno nadstropno, postbaročno členjeno poslopje z lizenami in okenskimi okviri, z balkonom na štirih slopih in litoželezno ograjo ter s pravokotnim portalom. Stavba je iz srede 19. stoletja.

Vse opisane stavbe sestavljajo v rastru naselbinskega tkiva osnovno vaško kompozicijo okoli trikotnega trga in njegovih izpadnic, ki se stopnjujejo do učinkovite stavbne grupacije, katero okvirjajo obsežni sadni nasadi spredaj in razgibano kobansko gričevje zadaj ter jo razvijajo do edinstvenega doživetja pitoreskne vaške podobe, ki jo je treba vsekakor ohraniti, saj je zaradi terasastega stopnjevanja naselbine lepša od limbuške in efektnjša od šempetrške. Zato nobenih stavb, ki bi razbijale vaško sestavo, in nobenih, ki bi motile ali celo uničile pogled na vas z jugovzhodne strani, posebno pa s Koroške ceste (turistični moment).

Hiši št. 82 in 90 sta predstavnika meščansko influiranih historično-alpskih kmečkih hiš iz začetka našega stoletja.

Hiša št. 99 je poznobaročno komponirana stavba s 3-osno, lizenasto členjeno, trapezasto zaključeno čelno fasado in dvema potlačenima portaloma iz začetka 19. stoletja.

Hiša št. 105 — Pri Perku — je stari šentlambreški dvor. Velika, v osrednjem delu nadstropna stavba, ki obsega 5+4+6 okenskih osi ter ima proti dvorišču dva mala

lizzidka. Stavba je bidermajerskega videza, mešane gradnje ter ima poznobaročno obokane ogromne kleti in prešo. Notranjo stran dvoriščne fasade spremljata v obeh etažah hodnika s križnimi oboki, s kletjo pa povezujejo polžaste stopnice. Dvor, ki je imel kapelo, je danes z dvoriščne strani že precej predelan.

Hiša št. 150 je visokoprtilična, 5×3-osna, ima ušesaste okenske okvire, postbaročne okenske mreže in segmentno zaključčen portal z letnico 1798.

V Kamniškem jarku stojita dve kapeli bp, od katerih je zadnja Matičičeva.

Na grebenu za vasjo stoji slopasto znamenje trikotnega tlorisa s tremi polkrožno zaključenimi nišami, konkavnim zidcem in piramidasto opečno streho. Gradnja je večinoma opečna, vidni so ostanki poslikave. Znamenje je iz druge polovice 18. stoletja.

V smeri Lucijinega brega, ki je dobil ime po izginuli kapeli sv. Lucije, postavljeni leta 1636 na njegovem vrhu, stoji star mejnik iz leta 1742 ter t. i. Grizilova kapela iz leta 1867, ki je zaprtega tipa, toda v slabem stanju.

Zahodno od Kamnice se razprostira Bresterniško polje, kjer je omeniti več zanimivih stavb:

Bresternica št. 174 je 7×3-osno visokoprtilično bidermajersko poslopje z močnim rizalitom v podobi na slopih počivajoče verande s trapezastim čelom. Potlačen členjen portal nosi letnico 1834. Prej je bila to Šmldererjeva zidanica, ki še danes hrani ogromno prešo iz časa nastanka stavbe. Pod hišo stoji ob cesti nasproti elektrarne stebrast milnik, enak onemu na Koroški cesti št. 79.

Hiša št. 183 je večje nadstropno poslopje ključastega tlorisa z zelo širokimi 6×2+1 okenskimi osmi, z moderno zgajeno fasado, toda z ohranjenimi okenskimi karniši in konkavnim fabionom. V zahodno fasado je vžidan grb šentpavelskega benediktinskega samostana z napisom: P A S P 1653, v južni fasadi pa je rahlo potlačen portal z močno posnetim robom, ki še kaže daljne odmeve gotike. Poslopje je kamnite gradnje ter hrani ogromno prešo z letnico 1849. Prvotno je bilo last šentpavelskih benediktincev, nato pl. Kniely, po letu 1854 grofov d'Avernas, sedaj pa je združeno. Nad dvorom oziroma pristavo je stal pod Vražjo pečjo Marijin steber iz leta 1860, ki je sedaj uničen, kip pa je v mariborskem muzeju.

Hiša št. 1 je velika, v ključ grajena stavba, katere dvoriščni segmenti zaključeni portal z originalnimi vratnicami nosi letnico 1789, cestna fasada pa je neobaročna. Od originalnih oken na dvoriščni strani ima eno lepo kovano baročno mrežo, drugo pa okvire s policami. Velika kmetija s pravokotnim dvoriščem je bila nekoč last Felberjev, ki se omenjajo med leti 1645 in 1857 v kamniški farni kroniki.

Hiša št. 7. Čedna, 5×3-osna bidermajerska hiša s pravokotnima portaloma, verando in rustično poudarjenim osrednjim rizalitom, bidermajerskimi okenskimi mrežami, lunetastimi nadokenskimi polji, kaneliranimi pilastri in zidcem je iz druge četrtine 19. stoletja.

Hiša št. 15 je neoromanski, nadstropen, 9+1-osen gradlč, katerega osrednji triosni rizalit oblikuje trikotno čelo z lesenim allančnim grbom grofov Sulkowsky. V 16. stoletju se tu omenja viničarija baronov Ungnadov, v 19. in 20. stoletju pa so si sledili v posesti: Kochi, Marenzi in Sulkowsky. Sedaj je v gradiču šola, za njim pa stoji grajska kapela s stolpičem iz leta okoli 1930, ki je bp.

Prav na robu obravnavanega območja bi samo omenil krški dvor v Bresternici, ki se prvič omenja leta 1551 in se vulgo imenuje Štok, ter slopasto znamenje z nišo nad Purovim posestvom na vrhu grebena, ki je razkrito in naglo propada.

3. MARIBOR DESNI BREG

Na Taboru je najprej omeniti cerkev sv. Magdalene, ki se prvič pojavi v zgodovini leta 1289 kot »S. Maria Magdalena in Ltore« ter je bila že tedaj vikariat hoče prafare. Ko je cerkev pogorela med leti 1498—1528, se je sedež vikariata prestavil v Limbuš, ki se leta 1545 imenuje »Sannt Maria Magdalena Pfarr zu Lembach«. Sedanja stavba je v ladji in prezbitariji iz prve polovice 17. stoletja, nekoliko mlajša sta zvonik in zakristija, severna kapela pa je prilžidek iz začetka 18. stoletja. Od oprave je omeniti le nekaj baročnih plastik na glavnem oltarju, preprosta stranska oltarja iz druge polovice 18. stoletja in kapelin oltar iz prve četrtine 18. stoletja. Cerkev je bila obnovljena leta 1808 in 1834, zvonik pa leta 1838. Danes je stavba preprostega videza. Do leta 1821 jo je obdajalo pokopališče, danes pa stoji v njeni bližini historično župnišče iz leta 1875 (prvotno je stalo jugovzhodno od cerkve, kjer je bila kasneje gostilna Pri slonu) in šola

(prvotno pritlična iz leta 1793, sedanja iz leta 1844, dvignjena v drugo nadstropje leta 1872, modernizirana po osvoboditvi). Bolnišniški kompleks je nastajal od leta 1855 dalje, kazniški pa med leti 1884—1889 po načrtih ing. Franca Maurusa.

Na Taborski ulici so hiše vzhodnega kraka dvoetažne, postbidermajersko-rano-historičnega sloga iz srede in druge polovice 19. stoletja ter bp. Na zahodnem kraku je hiša št. 7 ranohistorična, št. 9 7-osna nadstropna stavba z bidermajersko fasado in polkrožno zaključenimi portali in izložbami, na katerih enem je letnica I:F: 1831 ter z močnim, konkavnim fabionom, št. 11 7-osna nadstropna ranohistorična, št. 13, 22, 20, 14 so historične, št. 18 in 16 sta poznobidermajerski oziroma ranohistorični, št. 12 pa bidermajerska, precej predelana stavba, v kateri je morda še ostanek stare taborske utrdbe.

Tržaška cesta št. 1 je postbidermajersko nadstropno poslopje iz let okoli 1860 s kipom Janeza Nepomuka iz istega časa na oglu. Porušena 1964.

Hiša št. 8 je 7×3-osna nadstropna stavba poznobidermajerskega koncepta iz časa okoli srede 19. stoletja.

Hiši št. 18 in 20 sta secesijski oziroma neorenesančni stavbi iz časa okoli 1900.

Hiša št. 44 je nadstropna, 7×3-osna stavba z bogato neorenesančno fasado in dekorativnim čelom.

Hiša št. 53 je nadstropen, 5×3-osni gradič, okrašen s stolpičem, pomolom, čeli itd. Stavba je iz konca 19. stoletja ter izvedena v neorenesančnem slogu. Locirana je sredi lepega parka in je tako tipljen predstavnik romantičnega historicizma, da je vredna zaščite. Sedaj je v stavbi nameščen materinski dom.

Neogotska kapela nasproti mestnega vodovoda je bp.

Ruška cesta št. 3 je trietažna postbidermajerska stavba z enoosnim rizalitom, med katerima so speljane dohodne stopnice. Stavba je enako kot ona v Kopališki ulici št. 11 (le da je ta historičnega sloga) zanimiva po svojem konceptu, ki je meščanska izpeljanka klasicističnega dvorca. Stavba je iz časa po sredi 19. stoletja.

Hiša št. 5 in 7 je velika 14-osna in trietažna neorenesančna stavba iz leta 1898.

Hiša na oglu Ruške ceste in Hlebove ulice je lep primer nadstropne neobarokne vile z alpskimi lesenimi aplikacijami iz leta 1911.

Hiša št. 45 je starl Križev dvor s kapasto obokano vežo. Sedaj močno predelana stavba je vsaj iz srede 19. stoletja.

Hiše v Gorkegi ulici do železniškega podvoza so iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja.

Isto velja za štirietažne železničarske hiše ob Tvorčniški ulici. Južno od koroške železnice je omeniti železniško kolonijo med Gorkega, Koresovo, Murkovo in Kurilniško ulico kot ilustrativen primer delavske kolonije iz obdobja 1863—1878, nato Ivana Vurnika kolonijo med Betnavsko in Radvanjsko cesto ter Fochovo in Metelkovo ulico iz obdobja okoli 1928—1930, nekatere historične hiše Ob železnici, v Puškinovi ulici, na Betnavski cesti in v Ulici pariške komune, šolo ob Žolgerjevi ulici, kapelo ob Jadranski ulici (1932) s Plečnikovim Križevm potom in cerkev Rešnjega telesa iz leta 1935.

Na Studencih je najprej omeniti cerkev sv. Jožefa, katere predhodnica je nastala že leta 1675. Sedanja stavba je iz let 1726—1728, v letih 1742—1743 je dobila zvonik, leta 1764 pa zakristijo z oratorijem, ki jo je zgradil znani mariborski gradbenik Johann Fux. Stavba je po svoji prostorninski koncepciji velikopotezna in napredna, vendar je v začetku 20. stoletja zgubila vso svojo dragoceno baročno opravo (veliki oltar Jožefa Strauba iz leta 1750, stranska oltarja in prličnico Jožefa Holzingerja iz let 1762—1764, orgle Janeza Janescheka iz leta 1742) razen prižnice in jo nadomestila z neorenesančno. Beneficijalna hiša pred cerkvijo je nastala v letih 1726—1728. Bila je šestosna in pritlična. Leta 1924 so jo nadzidali, leta 1927 pa ji prizidali severni sedemosni del.

Pri izvirkih pod cerkvijo so še leta 1878 stale stope, mlin in tovarna lepenke. Sedanje hiše in kapela so bp.

Ruška cesta št. 69 je pritlična, 5×3-osna stavba z gladko fasado, okvirjenimi okni, konkavnim fabionom, širokim kapom in bidermajerskimi vratnicami. Hiša je iz prve polovice 19. stoletja.

Hiša št. 77 je nadstropna stanovanjska hiša s postbidermajersko fasadno členitvijo in pravokotnim portalom z letnico 1855.

Hiša št. 103 je pritlična, 5×3-osna hiša z ilizenasto členitvijo, profiliranim fabionom, zidanim segmentno zaključenim portalom in bidermajerskimi vratnicami. Hiša je naj-

bolje ohranjeni primer kmečke arhitekture predindustrijskih Studencev in zato vredna ohranitve. Hiša je iz začetka 19. stoletja.

Obrežna ulica št. 31 je zanimiva nadstropna stavba s pilastrsko členitvijo in neo-renesasnó ornamentiko iz let okoli 1875 ter je bila prvotno Scherbaumova last.

Kapela na oglu Obrežne in Žabotove ulice je iz leta 1878 in bp.

Šoli sta iz let 1875 in 1911, pokopališče ob Pekrski cesti s kapelo pa je iz leta 1879 in bp.

V Novi vasi je na oglu Engelsove in Ilčove ulice omeniti poznobaročno kapelo zaprtega tipa z uničeno slikarijo, ki je bp.

Radvanjsko pokopališče ob Pokopališki cesti je iz leta 1880 in bp.

Na koncu Bolfenške ulice stoji postbidermajerska kapela zaprtega tipa iz druge polovice 19. stoletja, ki je bp.

V Spodnjem Radvanju stoji izredno lep nadstropen dvorec Betnava s poudarjenim osrednjim triosnim rizalitom in paviljonsko koncipiranimi stranskima dvoosnima, ki jih pokrivajo posebne mansardne strehe. Ob njegovo zahodno stranico je prizidana dvoosna Križeva kapela. Vzhodna fasada stavbe je 2+2-osna, glavna severna 2+2+3+2+2+2 (kapela), zahodna fasada pa je 1+1+3-osna, kar dokazuje njeno poznobaročno tlorisno razgibanost. Osrednji rizalit krasi dvojna pilastrska arhitektura, razgiban balkon na štirih kompozitnih stebrih in štirih pilastrih, popolno ogredje, trikotno čelo s škofijskim grbom iz leta 1863 in dva putta z vrtnarskim orodjem. Pritličje členijo vodoravne fuge, nadstropje lizene, vsa okna pa krasijo razgibana dekorativna čela in polja. Vežo pokriva banja z oprogami, krasi pa pet nagrobnikov iz začetka 17. stoletja, dva putta, oltar Epone in kip Bakha na sodu. Z dvoriščne strani spremlja stavbo dvoravno stopnišče z lepo kamnito ograjo in zrcalastim stropom ter kapasto pokriti hodniki. Vsi stopniščni portali so segmentno zaključeni in opremljeni z originalnimi vratnicami. Dvorec si vsekakor zasluži boljše usodo, kot jo ima, ter bi se ga dalo s pridom uporabiti v turistično-gostinske namene, saj je ena od najlepših baročnih arhitektur Podravja. Betnava se omenja od leta 1319 dalje ter je v 17. stoletju bila renesančna graščina z ogelnimi stolpi. Sedanji dvorec je iz leta 1784 in se vzoruje po takratni dunajski dvorni arhitekturi (Belvedere).

Streliška cesta 73 je zanimiva 3×2-osna pritlična stavba s klasicistično okrašeno fasado in zanimivo komponirano kapelo s kipi sv. Helene, Roka in Antona Puščavnikar. Kapelo krasi balustrada, pokriva pa cementna kupola. Hiša in kapela sta iz prve polovice 19. stoletja.

V Zgornjem Radvanju stoji večja neogotska kapela Frančiška Asiškega iz leta 1894, pri kateri je od leta 1956 sedež vikariata. Kapelo krasijo strešni stolpič, oporniki in zašiljena okna. Oprava je neogotska. Kapela je bp.

Nadstropna 9×4-osna šola je neogotska in iz leta 1873.

Graščina je večje nadstropno poslopje ključastega tlorisa z zahodnim prizidkom. Gradnja je kamnita, okrogel stolp, ki je romantičen prizidek, pa je iz opeke. Dvoriščno stran južnega in vzhodnega trakta spremljata križno obokana hodnika s posameznimi potlačeni loki v pritličju in lepimi toskanskimi galerijami v nadstropju. Tu so tudi kamini z železnimi vratnicami. Ozko vežo v osi južnega trakta pokriva banja, vežo nad njo pa grlast strop. Pritličje vzhodnega trakta je deloma obokano (graščinska kuhinja in shrambe), nadstropni prostori pa imajo večinoma ravne strome. Južna grajska fasada je gladka, vzhodna pa razčlenjena s fugami, zidcem in fabionom. Pritlična okna zapirajo baročne mreže, nadstropna pa obdajajo maltasti okviri. Zahodna fasada je še dobro ohranjena in kaže sledove rdeče baročne naslikave okenskih okvirov. Okenske mreže so na tej fasadi deloma prav bogate. Proti zahodu in severu je grajsko dvorišče zapiralo obzidje z zahodnim vhodom. Južno od graščine raste ogromna platana. Sedanje grajsko poslopje je nastalo v prvi polovici 18. stoletja, vendar se njegov prednik na tem mestu omenja že leta 1530 in izrečno leta 1638. Graščina je seveda vredna zaščite.

Naselbina v Rožni dolini med Pohorsko cesto in Pekrsko grabo je nezanimiva.

V Pekrah je poleg šole iz leta 1882 (št. 32) in gostilne (št. 31) omeniti še nekaj kmečkih hiš s plastično ali v ometu izvedeno lizenasto členitvijo fasad, kot npr. št. 15, 22, 25, 30.

O prostorni in funkcionalni organizaciji hiš št. 5 in 17 pa je pisal že ing. arch. Marjan Mušič v ČZN za leto 1939 na straneh 107 do 110.

Kapela na Pekrski gori (Slovenski Kalvariji) je pravzaprav naslednica pokopališke cerkve sv. Kunigunde, ki je stala južno od Pekrskega potoka ter se omenja med letoma 1629 in 1785, a je brez sledu izgnila. Od leta 1664 je stal na Kalvariji križ, ki ga je v letih 1832—1835 nadomestila sedanja kapela. Ta je 3/8 zaključena, opremljena s strešnim stolpičem in 2 vazama, ob severno steno pa ima prislonjeno klasicistično Tschelligijevo grobnico iz leta 1840, sestavljeno iz 2 stebrov, trikotnega čela in trapezaste napisne plošče. Prezbiterijsko krasijo freske Tomaža Fantonijskega in Jakoba Brolla iz leta 1865. Tabernakljski oltar je iz leta 1835, kip Pieta pa iz leta 1913. Do kapele vodijo 4 kapelice križevega pota vzdolž vzhodnega gričevega grebena, ki pa so že brez slikarije in bp.

Pekre št. 5 je t. i. Perkov dvorec. To je trietažno 5×3-osno poslopje, katerega pritličje zavzemajo kletni prostori, pokriva pa trapezasta streha. Kljub obnovljenim fasadam kaže koncept stavbe na nastanek v 1. pol. 10. stol. Balustradna terasa na južni strani dvorca je romantičen prizidek iz začetka 20. stoletja. Okoli dvorca je majhen, večinoma smrekov park.

Limbuš: Tu je najprej omeniti župno cerkev sv. Jakoba, ki se v srednjem veku sicer ne omenja, vendar je morala nastati že v 15. stol. Najstarejši del sedanje stavbe je ladja, pri kateri sta bili leta 1870 odkriti dve gotski okni in je še deloma ohranjen pristrešen talni zidec. K ladji je bil v poznih gotiki, tj. sredi 16. stol., prizidan zvonik, ki pa je bil za etažo nižji od današnjega. V 17. stol. je bila povišana ladja in ponovno ravno stropna ter verjetno prizidan sedanji prezbitერი. Konec 17. stol. sta bili prizidani obe kapeli in obokana ladja, leta 1783 povišan zvonik, leta 1833 prizidana zakristija, v letih 1864—1865 predelana zvonica, leta 1870 pa vdelana nova pevška empora, historizirana fasada in nadomeščena flankirajoča prizidka s sedanjima. Prezbitერი in kapeli krasijo freske Jakoba Brolla iz leta 1870. Od oprave je omeniti bogat veliki oltar iz leta 1708, stranski Marijin oltar iz četrte 18. stol. in edinstven »grozdni« oltar iz konca 17. stol., na zunanjsčini pa krasen renesančen nagrobnik Amalijske Hertzenkraft, rojene Herberstorf iz leta 1597. Okoli cerkve je bilo še leta 1778 obzidano pokopališče, sedaj pa jo obdajajo: nadstropno, 6×3-osno župnišče iz leta 1874, predelana pritlična kaplanija iz časa po letu 1750 in mežnarija s prvo vaško šolo (št. 43) iz leta 1781, dvignjena v nadstropje leta 1813, obnovljena leta 1879.

Nadstropna, historična šola je iz leta 1875.

Hiša št. 19 je t. i. Meniški dvor, stara šentpavelska pristava iz leta 1846. To je 7×3-osno poslopje s polnadstropjem, ki je poudarjeno z izstopajočim triosnim nadstropnim rizalitom. Gradnja je opečna. Severna fasada je 3+3+3-osna ter ima nad pravokotnim portalom naslikan šentpavelski samostanski grb s kronogramom. Zgradba kaže klasicistično koncepcijo z neorenesančnimi primesmi.

Hiša št. 35 je 6×2-osna pritlična stavba s pilastroso členitvijo, okvirjenimi okni, potlačnim portalom, segmentno zaključenim poljem za fresko in kipom Janeza Nepomuka na oglu. Stavba je bila razširjena v 1. pol. 19. stol. z dvema nosilnima lokoma, v osnovi pa je gotovo vsaj iz 18. stol. V hiši se hranita kipa iz porušene vaške kapele iz leta 1874, od katerih je Križani baročen, MB z otrokom pa postgotška, morda še iz 16. stoletja.

Kapela pred Limbušem je neogotska in bp, kar velja tudi za kapeli v Laznici iz let 1864 in 1865.

Limbuš št. 130 je primer velike kmečke nadstropne hiše, ki je bila prvotno last Tschelligijev. V banjasto obokani veži sta dva pravokotna portala z napisoma No 28 in A. R. T. 1804 ter originalnimi vratnicami. Pritlični prostori so večinoma obokani. Vežo v nadstropju pokriva banja s sosvodnicami, zahodno od nje je dvorana, vzhodno pa križno obokani hodnik z ravnimi stropnimi sobami. Pravokotno dvorišče za stavbo oklepa podkvasito gospodarsko poslopje s polkrožno zaključenimi kamnitimi portali.

Hiša št. 135. Nekdanji Tschelligijev mlin je nadstropno, 7×3-osno poslopje s pritličnimi rusticiranimi slopastimi arkadami, katere so zazidali sredi 19. stol., kot to dokazujejo okenske mreže. Vežo za njimi pokrivajo kapasti oboki. Tu je omeniti 2 členjena, polkrožno zaključena, kamnoseško bogato izdelana portala s postbaročnimi vratnicami in bogatim kovanjem v svetlobi. Eden ima letnico 1816 v temeniku in 1817 v svetlobi, drugi pa črke A. R. T. Potem je tu troje oken s klasicističnimi mrežami, vrata v veliko, kapasto pokrito klet in poznobaročna mrežasta vrata na stopnišče. Stopnišče pokrivajo plitve banje ali kape, vežo v nadstropju pa kape. Podstrešni vhod zapirajo

lepe železne vratnice, okrašene s klasicističnimi rozetami. Okna v nadstropju obrobajo ušesasti okviri. Stavba je arhitektonsko tako kvalitetna, da je vredna zaščite in turistične izrabe.

Hiša št. 136 je pritlična, 5×3-osna stavba s prizldkom. Potlačen členjeni portal ima v temeniku napis St. Paul, njegove vratnice pa kažejo mešanico bidermajerja in neogotike. Stavba ima veliko obokano klet ter prešo s sobo in kuhinjo. Čelna fasada je postbaročno oblikovana ter ima na kletnem portalu letnico 1829, nad njim pa kronogramski napis, ki pravi, da je to zidnica šentpavelskega benediktinskega samostana.

Hiša št. 143 je pritlična, 4×4-osna stavba s preprosto, bidermajersko koncipirano fasado, katere potlačen kletni portal ima napis St Paul 1832. Torej je tudi ta stavba stara šentpavelska samostanska zidnica.

Hiša št. 145 je stanovanjsko predelana šentpavelska 9×3-osna gosposka hiša iz leta 1834, ki je po konceptu podobna Meniškem dvoru v Limbušu št. 19.

Kapela trikotnega tlorisa s toskanskimi opečnimi stebri na oglih in polkrožno zaključenimi polji je delo zidarja Jurija Hudeta iz leta 1869.

Hiša št. 147 je pritlična, 5×3-osna stavba z bidermajerskimi okenskimi mrežami in členjenim, polkrožno zaključenim portalom s postbaročnimi vratnicami. Hiša ima veliko, ravno stropano vežo ter je iz začetka 19. stol. Leta 1856 je bila stavba spredaj razširjena za 2 osi, tako da je sedaj tudi čeloma 5-osna. Njen kletni portal s postklasicističnimi mrežastimi vratnicami ima napis: 1856 S R M I.

Vrhov dol št. 14. Hiša, imenovana »Meran«, je za razvoj našega vinogradništva historične važnosti, saj je pri njej začel nadvojvoda Janez v letih 1819–1828 gojiti žlahtne vinske trte, ki so prinesle slavo našemu vinarstvu. To je pritlična 7×3-osna stavba z zidnico. Glavna, tj. severna fasada je bidermajersko razčlenjena, njena okna pa krasijo pahljačasta čela. Portal je potlačen, členjen s postbaročnimi vratnicami, kovanjem v svetlobi in spomlnsko ploščo iz leta 1830, ki govori o obisku cesarja Franca I. in njegove žene Karoline Avguste. Drugi portal v isti fasadi je pravokoten, recenten, z napisom: Renovatum 1948. Zahodna fasada ima tri zašiljena okna, južna fasada ima 6 oken in pravokoten portal s svetlobo, vzhodna pa 4 okna z rombastimi polji spodaj in litoželeznimi okenskimi mrežami. Notranjščina je predelana. Gospodarska poslopja so bp. Stavba je precej zanemarjena, je pa zaradi krasne lege in razgleda ter historične pomembnosti vredna zaščite in boljše, morda turistično ali gostilnsko pogojene usode.

Hiša št. 16 je nekdanja hiša baronov Rosmanitov iz leta 1864 ter povprečnega videza.

Kapela zaprtega tipa iz leta 1873 in ranohistorična Marinova hiša sta bp.

Hrastje št. 7 je 7×3-osna pritlična stavba z 2 potlačenima portaloma s pahljačastima svetlobama in bidermajerskimi okenskimi mrežami ter je iz 1. pol. 19. stol.

Kapela zaprtega tipa je bp.

Hrastje št. 10, »stara šola«, je nadstropna, 3×2-osna stavba s trapezasto streho in okvirjenimi okni v nadstropju. Ima obokano klet, etaži pa del tramasti strop. Čas nastanka je 3. četrtina 19. stoletja.

Hrastje št. 30, 31, 32 je kompleks bivšega Reiserjevega veleposestva. Dvorec je nadstropen, 9×3-osen, s triosnim rizalitom na 4 slopih, okrašenim z marmornim reliefom Otmarja Reiserja, graditelja poslopja. Pravokoten portal nosi letnico 1846. V levi polovici hiše je velika preša, pod desno pa obokana klet. Obsežno gospodarsko poslopje je iz leta 1871, na stanovanjskem pa je plošča na čast Carla Schröderja iz leta 1875. V dvorec se hrani pravokotna slika, olje-les, vsaj iz 18. stol., ki predstavlja opata Volbenka ter je iz bivše limbuške podružnice sv. Bolfenka na Pohorju.

Hiša št. 49 je pritlična, 7×3-osna stavba, s kletno etažo, pravokotnim portalom in postbaročnimi okenskimi mrežami. Pokriva jo trapezasta streha s 4 okenskimi izldki. Pred vzhodno fasado je terasa z originalno klasicistično železno ograjo, terasa pred severno čelno fasado pa je romantičen prizidek z balustradno cementno ograjo. Stavba je iz 1. pol. 19. stol. ter je bila nekoč last Šmidererjev.

Hiša št. 51 je pritlična, 5×4-osna stavba z lizenasto členitvijo, potlačenimi portali in poznobaročnimi okenskimi mrežami ter je iz začetka 19. stoletja.

Na Pobrežju je omeniti postbaročno kapelo zaprtega tipa iz leta 1826 ob Zrkovski cesti ter mestno pokopališče, sestavljeno iz bivšega mestnega (1879), magdalenskega (1888), frančiškanskega (1927) in protestantskega (1912). Neogotska kapela na magdalen-

skem pokopališču je iz leta 1891 ter hrani oltar s Kuppelwieserjevo sliko MB s sv. Klementom in Adrianom iz leta 1834, prenesen iz starega magdalenskega pokopališča. Neobaročna kapela na mestnem pokopališču je iz leta 1926 (gradbenik Kiffmann), njen oltar s sliko Franja Horvata »Redemptor mundi« pa je v magdalenski kapeli. Na pokopališču je več pomembnih nagrobnikov in grobov, npr. dr. Pavla Turnerja (1924, delo Franca Bernekerja), komponista Rudolfa Wagnerja (1913), politika Karla Verstovška (1923), politika Franja Rosine (1924), pesnika generala Rudolfa Maistra (1934), dr. Avgušтина Stegenška (1920), pisatelja Josipa Kostanjevca (1933) itd.

Zrkovei s kapelo iz leta 1874 so nezanemljivi, pač pa rasteta ob poti proti Brezju dve »francoski« lipi, od katerih je ena poškodovana, ki sta vredni zaščite.

V Brezju je predvsem omeniti farno cerkev MB, katere lesena prednica je nastala leta 1587, zidana pa leta 1589 ter je ohranjena v sedanjem prezbiteriju. Današnja cerkev je nastala leta 1592, le da je imela precej nižjo in ravno stropano ladjo, prezbiterij pa je pokrival grebenast obok. Ladjo so prvič povlašali po letu 1632, drugič pa leta 1757, ko so jo obokali. Ob priliki prve ladjine povišave so prizidali sedanji zvonik, ki je lepo in tipično italijansko delo, ob priliki druge pa nadomestili prvotno s sedanjo zakristijo. Razen eksakraeljskega intermezza v letih 1785—1809 je stavba ves čas rabila cerkvenim namenom. Od oprave je omeniti stranska oltarja iz let 1756—1757, izdelka Jožefa Strauba in Jožefa Holzingerja, ter veliki oltar, prinesen iz Hoč, baročno delo iz začetka 18. stol., ki hrani dragocen poznogotski Marljin kip iz srede 16. stol. z močnimi vplivi graškega kiparja Andreja Lacknerja. Cerkev obdaja baročno obzidano pokopališče in »Livada«, ki prijetno dopolnjuje njen ambient.

V Brezju ni sicer omeniti nobene zanimivejše arhitekture.

Dogoše. Ulice nad reko s svojo paralelno, kolonizacijsko parcelacijo in bidermajerskimi hišami je jedro naselbine, medtem ko je Svenskova ulica s kapelo na cestnem križišču mlajši del naselja in bp. Od hiš je posebno omeniti Nad reko št. 1 kot čeden primer pritlične, 5×2-osne bidermajerske stavbe s pravokotnim portalom in lunetastimi nadokenskimi polji, ki je vredna ohranitve. V isti ulici je več postbaročnih in bidermajerskih kmečkih hiš, posebno številki 17 in 29, katerih portali so polkrožne, segmentne ali pravokotne oblike z več bidermajerskimi vratnicami, fasade členijo plastične ali ometne lizene itd., z eno besedo, v katerih se kaže močan in dolgotrajen postbaročni vpliv, ki je živel predvsem v oblikovanju tlorisnih zasnov, fasad in portalov. Podobno velja npr. za hišo na Dupleški cesti št. 243 z bogato kmečko stilizirano fasadno dekoracijo in še dolgo vrsto starejših kmečkih hiš na tem delu Mariborskega polja.

Ob cesti Brezje—Dogoše stoji postbaročna kapela z bidermajersko mrežo in rustikalno opravo.

Ob cesti Dogoše—Miklavž pa večje zidano slopasto znamenje, katerega slop krasi razgibana polja, kapelico pa ločno zaključene niše s sledovi slikarije. Znamenje je baročno in verjetno kužno iz 18. stoletja.

Rogoza. Zidano slopasto znamenje s plitvimi nišami na slopu in hišici ter s piramidasto pločevinasto streho. Okoli 4 m visoko znamenje iz 17. stoletja stoji sredi naselja poleg ribnika in lipe ter oblikuje z okoliškimi hišami miljejsko podčrtano kompozicijsko enoto.

V Miklavžu je predvsem omeniti farno cerkev, ki se prvič omenja leta 1512. Sedanja stavba je v celoti (morda je prezbiterij nekoliko mlajši!) iz začetka 16. stoletja, le da je imela v prezbiteriju drug obok, v ladji pa tabulat. V 2. pol. 17. stol. so stavbo nekoliko dvignili, v ladji obokali, v prezbiteriju preobokali in prizidali zakristijo. Takrat so tudi predelali okna in obnovili vso zunanjsčino. Od oprave je veliki oltar kvalitetno domače delo z leta 1718, prižnica delo konjiškega mojstra Mihaela Pogačnika iz leta 1735, levi stranski oltar iz Razvanja iz leta 1740, desni stranski oltar pa iz 3. četrtine 18. stoletja. Cerkev obdaja obzidano pokopališče, katerega vhodni portal je iz časa nastanka cerkve.

V vasi stoji nadstropen, 6×3-osen dvorec, s traverznim balkonom na 4 kamnitih slopih. Pritličje členi maltasta rustika in zaključuje zidec, okna v nadstropju pa okvirjajo profilirani robovi s policami in karnisi. Pravokoten portal ima bidermajerske vratnice. Vežo pokriva križno-grebenast obok, druge pritlične prostore križni oboki, klet banja s sosvodnicami, nadstropje pa ravni stropi. Stavba je v podstavku kamnite gradnje, sicer opečna ter iz let okoli 1700. Rabila je za pristavo, a je danes močno predelana. Obdaja jo precejšen smrekov gozdni park.

Hiše št. 38, 43, 46, 51 in 55 imajo postbaročne fasade z deriviranimi elementi pilastrov in lizen. Druge hiše so bp.

Značilna lega naselja je njena lokacija na robu dravske terase.

V **Hočah** stoji ob cesti proti železniški postaji postbaročna kapela iz srede 19. stoletja, ki je bp.

Na hočkem pokopališču počiva v jugozahodnem kotu dr. Karel Glaser (1845—1913), pisec prve slovenske slovstvene zgodovine, z Župančičevim posvetilom na nagrobniku.

Severno od železniške postaje stoji na polju čokato slopasto znamenje rustikalne izvedbe, s 4 polkrožno zaključenimi nišami in pločevinasto piramidasto streho. Iz kamna zgrajeno baročno znamenje odlikuje slikovita lega med polji.

Za **Bohovo** stoji ob železniški progi znamenje podobno prejšnjemu, le da je bogateje izvedeno. Je iz 2. pol. 18. stol. in potrebuje obnove. V Bohovi je omeniti pritlično hišo št. 38 s poznobaročno fasado in bogato okvirjenimi okni, ki je morda še iz 18. stol.

Med Bohovo in Teznom stoji ob cesti poznobaročna kapela iz začetka 19. stoletja, ki je bp.

Razvanjc. V naselbini, ki se je pojavila že leta 985, je predvsem omeniti cerkev sv. Mihaela kot eno najzanimivejših in najstarejših stavb mariborske okolice, saj je stoplila v zgodovino že leta 1112. Najstarejši del sedanje cerkve je južna polovica ladje, katero datira sled apside vsaj v 13. stoletje, verjetno pa je nastala tudi prej. V 1. pol. 16. stol. so prizidali sedanji zvonik in prezbitrij ter razširili ladjo proti severu. Ob tej priliki je cerkev dobila višji ladjini čeli in novo streho. Sredi 18. stol. so končno ladjo dvignili in obokali ter prizidali zakristijo, s čimer se je njen gradbeni razvoj zaključil. Oprava, tj. veliki in stranski oltar, je izdelek konjiške kiparske delavnice Mihael Pogachnik — Frančšek Zamlik iz 2. četrtine 18. stol. Cerkev obdaja obzidano pokopališče, odlikuje pa izbrana lega na vzhodnem obronku Pohorja s čudovitim razgledom na Mariborsko in Dravsko polje.

Od 4 kapel v vasi in njeni okolici sta 2 postbidermajerski, 2 pa neogotski ter brez zanimivosti.

Od vaških hiš je omeniti št. 102 s segmentno zaključenim portalom z letnico 1798, napisom No 36 S M R in poznobaročno organizirano čelno stranjo ter etnografsko zanimivo hišo št. 96, leseno, tesano poslopje s širokim kapom na lesenih konzolah.

Prijetno vaško kompozicijo, pogojeno z grupacijo njenih hiš na grebenu, kronanem s prastaro cerkvijo, moti okupatorjevo naselje barak na njenem jugovzhodnem robu.

Z opisom Razvanja končujem topografski popis Maribora in njegove okolice, ki na svojih robovih prehaja v venec ruralnih naselbin, raztezajočih se v loku od Kamnice prek Malečnika in Dogoš do Razvanja in Limbuša, ter sestavlja, vključen v mariborski zeleni pas, rekreacijski obod njegovega industrijsko potenciranega mestnega organizma. Na ozemlju mestnega urbanističnega območja smo srečali pisano množico urbanističnih, gradbenokulturnih in etnografskih spomenikov, v katerih prepletu spoznavamo razvojne etape prejšnjih gradbenih period. Moderni urbanistični razvoj jih prekriva s svojimi povečanimi življenjskimi potrebami ter iskajoč sožitja z njihovim obstojnim dejstvom, ohranja historično dokumentacijo aglomeracijskega razvoja prastarega mariborskega antropogeografskega prostora. Ker intenzivnost mestnega življenja in njegovih potreb radialno pada, je jasno, da bodo v bodočnosti doživljale večje spremembe notranje cone mestnega organizma, zunanje pa bodo že zaradi konservacije agrarnih površin in rapidno naraščajočih komunalnih stroškov manj prizadete, pri čemer pa je železi, da ostane venec ruralnih naselbin v mestnem zelenem pasu čimbolj intakten kot baza za rekreacijski in izletniški turizem mestnega prebivalstva in kot naravni rezervat njegovih bioloških potreb.

4. ARHEOLOŠKI SPOMENIKI

Maribor: Glavni trg, okrog hiš št. 21—23: ostanki rimske naselbine, delno odkriti pri gradnji tamkajšnjih hiš. Neraziskano.

Partizanska cesta: na vrtovih za hišama št. 12 in 14 odkrito žarno grobišče. Neraziskano.

Slomškov trg: v južni steni stolniškega zvonika je vzdignjena antična plastika leva.

Pristaniška ulica: v steni Sodnega stolpa sta vzdignjena dela dveh antičnih nagrobnikov.

Ozemije med Mladinsko ulico in Kamniško cesto: halštatsko žarno grobišče, ki ga je v letih 1932—1933 preiskal prof. Franjo Baš na površini 3500 m² in odkril 321 grobov. Še ni v celoti raziskano.

Betnava: V veži gradiča stoji antični oltarček Eponae (CIL III 53 12), ki je velika redkost.

Na ozemlju med Betnavo, Spodnjim Radvanjem in Pohorjem so sledovi antične naselbine. Neraziskano.

Limbuš: Severno od vasi v gozdu na terasi proti Dravi je antično grobišče 15 večinoma preiskanih gomil. Večinoma raziskano.

Laznica: Na terasi med Limbuškim potokom in Dravo so sledovi utrjenega ilirskega gradišča. Delno raziskano.

Zgornje Radvanje: Teren okoli opekarne obsega ilirsko žarno grobišče. Delno raziskano.

Poštela nad Spodnjim Radvanjem: Na grebenu v gozdu do n. v. 547 m je obsežno ilirsko gradišče, ki je delno raziskano.

Razvanje: Ozemije med Spodnjimi Hočami, Spodnjim Razvanjem in Hompošem: prazgodovinsko grobišče z edinstveno velikimi gomilami. Delno uničeno. Neraziskano.

Miklavž: V severni steni cerkve je vzdan del antičnega nagrobnika.

V gozdu južno od cerkve in tik ob državni cesti so tri, verjetno antične, velike gomme. Neraziskano.

Pobrežje: Parcele 383, 390, 391, 393, 394/I k. o. Pobrežje obsegajo predzgodovinsko žarno grobišče. Delno raziskano.

5. SPOMENIKI LJUDSKE REVOLUCIJE

Spomeniki so zbrani po knjigi Milana Ževarta: Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju. Maribor 1962, p. 13, 62, 72, 102, 115—174 in 176.

Otok Gris na Dravi pod Malečnikom je bil važno zbirališče skojevcev pred vojno in posebno na začetku druge svetovne vojne (sestaneke dne 22. 6. 1941!).

Kamnica: spomenik 44 padlim borcem in žrtvam fašističnega terorja.

Limbuš: spomenik padlim borcem in žrtvam fašističnega terorja, na hiši št. 56 (Robičeva) je spominska plošča na prvi uporniški sestanek dne 30. 5. 1941.

Miklavž: na kulturnem domu je vzdana plošča 7 padlim borcem in 4 talcem.

Maribor: spominske plošče so v Cankarjevi ul. 22, Cesta zmage 90, Geršakova ul. 46, Hrenova ul. 10, Kersnikova ul. 1, Kobalova ul. 12, Količevska ul. 4, Leningradska ul. 27 (več plošč in spomenik 79 žrtvam iz vrst delavcev TZV Boris Kidrič), Maistrova ulica (spomenik Draga Tršarja padlim za osvoboditev Koroške in Štajerske v letih 1918—1919), Mejna ul. 38, Mejska vojašnica, grobovi revolucionarjev in borcev na mestnem pokopališču na Pobrežju, Na trati 3, Parmova ul. 20, Partizanska 34, spomenik Slavka Tihca padlim železničarjem iz leta 1962, Pobreška cesta 20 (celica št. 42, kjer je bil zaprt maršal Tito v letih 1931—1933), Poropatova ul. 3, Prisojna ul. 15, Ptujška cesta 87, Ruška cesta 7, Smetanova ul. 52, Sokolska ul. 41, Spodnje Radvanje (Ledina 3. aprila z J. Černigojevim slopastim spomenikom okoli 200 talcem), Zidanškova ul. 13, Ulica pariške komune 18, Ulica talcev (sodni zapor in spomenik 662 talcem ing. arch. J. Černigoja), Usnjarska ul. 23, Vodovodna ul. 20, Vojašniški trg 3, Volkmerjev prehod in Zolgerjeva ul. 2.

MARIBOR

(Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris)

II

Povzetek

Sestavek daje zgoščen prikaz urbanega razvoja mariborskega mestnega območja, pri čemer se ne ustavlja pri njegovi splošni zgodovinski usodi, ampak opredeljuje predvsem tiste faktorje, ki so vplivali na njegovo poselitve in nadaljnji razvoj vse do sedanje stopnje njegove aglomeracijske strukture. Gre za geopolitične razvojne komponente, katerih končni produkt so vse mestne naselbine kot urbane sinteze geografskih lastnosti tal, na katerih stoje, ter historičnih, ekonomskih in političnih razmer, v katerih so nastale in se razvile. V okviru teh elementov utemeljen analitični prikaz razvoja mesta, njegove komunikacijske mreže in načina zidave ločuje štiri razvojne faze v njegovi urbani sestavi:

1. Doba do gradnje železnic, ko je bila mestna izgradnja navezana na obstoječo historično komunikacijsko mrežo in mestno obzidje.

2. Doba liberalističnega gospodarstva pred prvo svetovno vojno, ki je razširila mestno območje do meja predmestij ter pokazala dokajšen smisel za reguliran komunalni razvoj, toda brez urbanističnega koncepta.

3. Doba med dvema vojnama, ki je v mesto uvedla nove principe arhitektonskega snovanja, vendar zaradi politične razdelitve mestnega zazidalnega območja ni razvila enotnega regulacijskega programa.

4. Sedanja doba, ki je že leta 1949 postavila načelne zasnove za nadaljnjo izgradnjo mestnega urbanističnega območja ter začela z njegovo sistematično izgradnjo, ki jo bo dokončno reguliral pripravljen generalni urbanistični načrt.

Ta razvoj je dal mestu obliko, ki je sinhroniziran rezultat posameznih družbenih formacij in časovnih zahtev. Srednji vek je mesto ogradil z obzidjem, ki je skozi stoletja narekovalo oblike njegovega življenja in s tem bodočega mestnega jedra. Ozka parcelacija in utesnjenost sta osnovni značilnosti mestnega središča kot produkta trgovsko-obrtno dejavnosti. Industrijska revolucija je razrušila mestne meje in prinesla nov tip prebivalstva — delavce in uslužbence — ki so nanizali svoja naselja v kompleksih ob novo nastalih industrijskih conah, medtem ko si je industrijsko-meščanska elita izbrala bivališče v konturi reprezentančno-poslovnega centra ter ustvarila četrto vil.

Doba birokratizma je dokončno oblikovala zunanji videz mesta z eklektično arhitekturo bodisi reprezentančnega ali stanovanjskega značaja. Industrija se je usidrala ob železniških conah in s tem določila bodoči razvoj mesta v smereh Orešja, Melja, Pobrežja, Tezna in Studencev. Centralna zasnova pa je ostala v bistvu nespremenjena ter se je zadovoljila s srednjeveškim merilom, dispozicijo in načinom delovanja. Posamezne korekture je bilo bistveno spremenilo. Delovanje cityja se je prilagajalo družbi, medtem ko so se nosilci dnevnega življenja koncentrično odmakali v sodobnejša bivališča. Trgovina in obrt sta izkoristila centralno lego mestnega filtra, medtem ko se je promet zadovoljil s prehodnim značajem zaradi dimenzij starega mestnega ožila kot rezultata njegovega historičnega razvoja.

Amorfna oblika talne ploskve, ozka parcelacija in enoten gabarit barvno ali plastično izraženih fasadnih ploskev, ki se zaključujejo s strmimi strehami, so posledice stihijskega, vendar discipliniranega razvoja obzidanega mestnega organizma v preteklih stoletjih. Ta je razvil družbeno življenje do popolnega razmaha v provincialnem baroku in bidermajerju ob smotno oblikovanih ulicah in trgih, simbolično poudarjenih z arhitektonskimi organizmi, ki izražajo v stilnem razvoju duhovno rast mestne zasnove: cerkev — grad — magistrat. Kasnejši nelogični dodatki so posledica centralne orientacije poslovnega življenja od začetkov industrije dalje. Historični stilni razvoj se je izrazil predvsem v snovanju javnih arhitektur s preprosto fasadno ritmiko. Pojav eklektičnih poslopj in baumajstrske arhitekture je prevzel vizualne prednosti, ki so prerasle intimnost provincialnega baroka. Ta stilna neenotnost mestne arhitektonske kompozicije je odsev majhnega merila prvotne naselbinske zasnove, katero pa družbi v celoto zanimiva urbanistična dispozicija na terasasti ploskvi. Če pogledamo formalno na celotno urbanistično aglomeracijo Maribora, moramo reči, da je iz mestnega jedra stihijski razvoj nihal tvorbe stanovanjsko-tehničnih potreb vzdolž historično utemeljenih prometnih tipov brez širšega ali enotno zasnovanega koncepta. Organsko vsebino je Mariboru dal šele nastop delavskega razreda, ki je z razvojem motoriziranega prometa prepletel mesto s svojo novo industrijsko in poslovno utemeljeno življenjsko ritmiko in s tem z urbanističnimi kvaliteta, ki nakazujejo njegov bodoči razvoj.

MARIBOR

(Stadtplanungs-baugeschichtlicher Umriss)

II

Zusammenfassung

Der Aufsatz gibt eine kurzgefasste Darstellung der Stadtplanungsentwicklung des Mariborer Gebietes, wobei er nicht bei ihrer allgemeinen geschichtlichen Schicksal stehenbleibt, sondern bestimmt jene Faktoren, die auf seine Besiedlung und weitere Entwicklung bis zu seinen heutigen Stufe der Agglomerationsstruktur eingewirkt hatten. Es handelt sich um geopolitische Entwicklungskomponenten, deren Endergebnis alle städtischen Ansiedlungen sind, die sich als städtische Synthesen der geographischen Eigenschaften des Bodens, auf dem sie stehen, und der geschichtlichen, wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse, in denen sie entstanden sind, phasen ihrer städtischen Zusammensetzung zu unterscheiden entwickelt haben. Von der im Rahmen dieser Elemente begründeten analytischen Darstellung der Entwicklung der Stadt, ihres Verkehrsnetzes und der Verbauungsart, sind vier Entwicklungs-

1. Der Zeitabschnitt bis zum Bau der Eisenbahnstrecken, als der innere städtische Ausbau an das bestehende geschichtliche Verkehrsnetz und die Stadtmauer gebunden war.

2. Der Zeitabschnitt des wirtschaftlichen Liberalismus vor dem ersten Weltkrieg, der das Stadtgebiet bis an die Grenzen der Vororte ausdehnte und ziemlich viel Sinn für eine regulierte Entwicklung, jedoch ohne ein Stadtplanungskonzept, zeigte.

3. Der Zeitabschnitt zwischen den beiden Kriegen, der in die Stadt neue Prinzipien architektonischer Planung einführte, jedoch wegen der politischen Teilung des städtischen Verbauungsgebietes kein einheitliches Regulationsprogramm entwickeln konnte.

4. Der gegenwärtige Zeitabschnitt, der schon im Jahre 1949 die Grundprinzipien zum weiteren Ausbau des Stadtplanungsgebietes gesetzt hatte und der mit seinem systematischen Ausbau begonnen hatte, den endgültig eine bereitgestellte Stadtplanung regulieren soll.

Diese Entwicklung gab der Stadt eine Form, die ein synchronisiertes Ergebnis einzelner gesellschaftlichen Formationen und Zeitforderungen ist. Das Mittelalter umgab die Stadt mit einer Ringmauer, die Jahrhunderte hindurch die Formen ihres Lebens und des zukünftigen Stadtkerns diktierte. Die schmale Parzellierung und Einnengung sind die grundlegenden Eigenschaften des Stadtzentrums als Produkte der kaufmännisch-gewerblichen Tätigkeit. Die Industrierevolution zerstörte die Stadtgrenzen und brachte einen neuen Einwohnertyp von Arbeitern und Angeestellten, die ihre Siedlungen im Bereiche der neuentstandenen Industriezone anreichten, während die bürgerliche Bevölkerung ihre Wohnsitze im repräsentativ-gesellschaftlichen Zentrum auswählte und ein Villenviertel schuf.

Die Ära des Bürokratismus formte endgültig mit eklektischer Architektur teils repräsentativen teils wohnbaulichen Charakters das Äußere der Stadt.

Die Industrie verankerte sich in den Zonen an den Eisenbahnstrecken und bestimmte dadurch die Entwicklung der Stadt in der Richtung von Oresje, Melje, Pobračje, Tezno und Studencl.

Der Gesamtentwurf blieb jedoch wesentlich unverändert und begnügte sich mit mittelalterlichen Maßstäben, Dispositionen und Tätigkeitsarten. Einzelne Korrekturen haben den Gesamtentwurf nicht wesentlich verändert. Die Tätigkeit der City paßte sich allmählich der Gesellschaft an, während die Träger des täglichen Lebens konzentrisch in mehr zeitgemäße Wohnsitze rückten. Handel und Gewerbe nützten die zentrale Lage des städtischen Filters aus, während sich der Verkehr mit dem Durchgangscharakter begnügte, da dieser wegen der Dimensionen des alten städtischen Geäders ein Resultat seiner geschichtlichen Entwicklung war.

Die amorphe Gestalt der Bodenfläche, die schmale Parzellierung und das einheitliche Giebelprofil der in Farbform oder plastisch ausgedrückten Fassadenflächen, die sich in steilen Dächern abschließen, sind die Folgen einer ungleichmäßigen, aber disziplinierten Entwicklung des ummauerten städtischen Organismus in den vergangenen Jahrhunderten. Dieser entwickelte das gesellschaftliche Leben bis zur vollständigen Entfaltung des provinziellen Barocks und Biedermeiers, bei zweckmäßig gebildeten Straßen und Plätzen, symbolisch betont durch architektonische Organismen, die in einer stilgemäßen Entwicklung das gelstige Wachstum des städtischen Entwurfs ausdrücken: Kirche-Burg-Magistrat. Spätere unlogische Zusätze sind eine Folge der zentralen Orientierung des Geschäftslebens von den Industrieanfängen an. Die geschichtliche Stilentwicklung kam vor allem in der Planung von öffentlichen Architekturen mit einfacher Fassadenrhythmik zum Ausdruck. Die Erscheinung eklektischer Gebäude und einer »Baumeisterarchitektur« übernahm visuelle Vorteile, die die Intimität des provinziellen Barocks überwucherten. In dieser stilistischen Uneinheitlichkeit der städtischen architektonischen Komposition ist der Abglanz des kleinen Maßstabes des ursprünglichen Siedlungsentwurfs, der aber durch eine interessante Stadtplanungsdisposition aus einer terrassenförmigen Fläche vereint wird. Betrachtet man die ganze Stadtplanungsagglomeration Maribors, dann muß man sagen, daß die unplanmäßige Entwicklung vom Stadtkern heraus Bildungen wohnungstechnischer Bedürfnisse längst der geschichtlich begründeten Verkehrsfähigkeiten ohne ein breiteres einheitlich entworfenen Konzept anreichte. Einen organischen Inhalt gab der Stadt Maribor erst der Auftritt der Arbeiterklasse, die mit dem Fortschritt des motorisierten Verkehrs die Stadt mit ihrer neuen industriell und geschäftlich begründeten Lebensrhythmik verflochten hatte und dadurch auch mit Stadtplanungseigenschaften, die die zukünftige Entwicklung der Stadt Maribor anweisen.

Janko Orožen

ZGODOVINSKI PREGLED TERITORIJE V IN OBLIK SAMOUPRAVE V CELJSKI POKRAJINI

Ko govorimo o pokrajini, navadno mislimo na njen prirodni značaj, smatramo jo za zemljepisno enoto, ki ima določene združujoče temeljne prirodne posebnosti, kaže se v obliki zemeljske površine, v podnebju, vodovju, a tudi v vsem tistem, kar je s temi posebnostmi v zvezi: v rastlinstvu, živalstvu, prebivalstvu, njegovi ljudski kulturi in gospodarstvu.

Organizacijske oblike prebivalstva so v veliki meri odvisne od pokrajine. Njena priroda jim določa središča in meje. Ker je življenje komplicirano, ima vsaka pokrajina poleg glavnega tudi podrejena središča, poleg tega je pa sama podrejena življenjskemu utripu pokrajine višje vrste in je vključena v njene organizacijske oblike. V bistvu življenja samega je težnja po smotrnosti take vključitve.

Zemljepisni okvir pokrajine seveda ni nikdar popolnoma zaokrožen, nasprotno, pokrajina na svoji periferiji prehaja v pokrajino, drugače rečeno: pokrajinski vplivi se križajo, kar v praksi povzroča določene organizacijske probleme, ki se razrastejo tudi v spore, ako njihove rešitve ne izvajajo primerna uvidevnost.

Celjska pokrajina je v bistvu področje Savinjskih Alp in njenih odrastkov, reke Savinje in njenih pritokov. Kjer se glavni pritoki sestajajo s Savinjo, tam je prirodni center pokrajine. Odtod gre vpliv na vse strani, tu je središče privlačnosti. Na vzhodu in jugovzhodu segata vpliv in privlačnost savljskega centra na področje Save, na severozahodu in severovzhodu celo na področje Drave. Javljata se bolj ali manj učinkovito, kajti periferni predeli so področja križanja, napredovanja in umikanja vplivov in ustreznih organizacijskih okvirov. Kako se je to dogajalo, nam kaže zgodovina.

Za predrimsko dobo stvarno ne vemo nič. Pojav imen na keltskih novcih, najdenih na področju celjske pokrajine (v Lembergu pri Dobrni, v Dobrni pri Trbovljah in v samem Celju), nas pa navaja na misel o posebnih keltskih kneževinah, to je svoji dobi ustrezajoči organizacijski obliki v Posavju in soseščini.

V rimski dobi je Celeia že za cesarja Klavdija (41—54) postala središče municipija, mestne občine latinskega prava, urejene po vzorcu Rima tako, da je podeželje bilo pokorno mestu, kajti uprava je bila enotna. Ker je bila vplivnost vodilnih organov vezana na določeno premoženje, je bila v bistvu plutokratska, sčasoma je postala celo dedna in so bili nosilci oblasti po današnjem pojmovanju privilegirana plemiška kasta. Ko je rimska država začela propadati, je brezplačno opravljanje municipalnih — upravnih (in sodnih) dolžnosti postalo breme in je bilo premožnejše ljudi treba siliti k temu, da so jih prevzemali. Celoten značaj rimske družbe s številnim slojem sužnjev nam v še jasnejši luči kaže privilegiranost vodilnega sloja v dobi razcvlta države. Seveda ne smemo zapirati oči: sicer brezplačna služba je dajala določene prednosti, ki niso bile samo idejnega značaja.

Celjski municipij je segal na zahodu do skrajne meje naseljenosti v Gornji Savinjski dolini, doslej so znane samo najdbe v Št. Janžu pri Rečici. Na vzhodu se je meja

ustavila na nedoločeni črti v bližini Sotle, na jugu je segala vsaj do Save, na jugovzhodu se je v soteski med Brestanlco in Krškimi stikala z mejo municipija — Neviodunuma, ki je bil na področju Drnovega na Krškem polju. Na severu se je povzpela tako visoko, da je pripadala celjskemu municipiju južna stran Pohorja. Najdbe spomenikov celjskih municipalnih oblasti so edini, a prilično zanesljivi dokazi o razširjenosti celjskega municipalnega ozemlja.

Tudi v srednjem veku opazamo določeno enotnost pokrajine. Glede dobe slovenske samostojnosti, ko se je na teritorij navezana družba v novi domovini šele začela oblikovati, bi težko rekli kaj določenega: morda bi smeli domnevati, da se je vladarsko področje kneza Vojnomira, ki je spremljal frankovsko vojsko na bojnem pohodu proti Obrom, raztezalo tudi na Posavinje; bolj realna je domneva, da govori sorazmerno veliko število kosezov na Savinjskem ozemlju za obstoj pomembnejše organizacijske enote na tem področju, v smislu tedanjega stanja pri Slovanih oddelne kneževine.

Frankovsko-nemška oblast je slovanske organizacijske početke razbila in je začela znova, vendar na davni osnovi: marka ob Savi je poleg Spodnjega Posavja zajemala tudi Posavinje, čeprav tega viri določeno ne potrjujejo. Po odbitem madžarskem navalu obnovljena krajevna oblast v Savinjski marki je pa teritorialno bolj določena: darovnice iz leta 980, 1016, 1026 in 1028 pričajo, da je obsegala ne samo Posavinje, ampak tudi Posotlje in Dolenjsko brez Bele krajine. To priča tudi poznejše na osnovi darovnic grofice Heme nastalo posestno stanje. Razvit srednjeveški fevdalni sistem pa ne pozna enotne nižje in srednje teritorialne oblasti, gosposčina z vso svojo upravo je čisto segala v gosposčino, najbolj zaokrožena so bila sodnijska področja, saj so višje gosposčine čisto imele pod svojo oblastjo podložnike manjših gosposčin in imenj, zlasti cerkvenih. Niti pri Celjskih grofih ne moremo govoriti o kakem enotnem teritoriju, čeprav so bili glavni fevdalni gospodarji Posavinja, Posotlja in znatnega dela Dolenjske in Gorenjske. Svojo prvotno grofovsko oblast so si dali vezati po diplomih iz leta 1341 na posest krškega fevda Lemberga pri Šmarju in njegovo široko okolico, po diplomih iz leta 1372 so jo pa raztegnili še na savinjske gradove, gosposčine in podložnike. Med njihovo posestjo je bilo mnogo tuje posesti, celo v neposredni bližini Celja, zlasti krške, ki je bila seveda večinoma v rokah vazalov. Toda sodna oblast se je le nekako centralizirala. Na njenih temeljih so se na početku avstrijske ere organizirala deželska sodišča.

V habsburški dobi je že nastopila večja upravna enotnost. Celjska grofija, imenovana tudi celjska četrt, je kot sicer slaboten organ uprave, zlasti gospodarske, zajemala vse spodnještajersko področje do Drave.

O samoupravi v fevdalni dobi vemo malo. Stare slovanske župane so degradirali v zastopnike gosposčinske uprave v naseljih, čeprav so bili sami kmetje-podložniki in z ostalimi podložniki interesno povezani. Javljajo se do sredine XVIII. stoletja. Ponekod so jih gosposčine sicer začele kratko malo označevati kot uradnike (Amtleute). Nekako samoupravo si je ohranila večina kosezov (kmečkih plemičev), ki jih smatramo za potomce v staroslovenski dobi nastajajočega plemstva, ki je kot družina nudilo pomoč in spremstvo vojvodi — knezu. Na celjskih tleh je bila taka svobodna koseška ali kmečko-plemiška občina s središčem na Teharju, a s člani-podložniki tudi po Savinjski dolini: Kasaze pri Petrovčah, Šešče, Selo pri Grajski vasi, Čeplje, Šentandraž nad Polzelo, Koželj pri Šentilju pri Velenju. Teharski plemiči so si vsako leto volili svojega sodnika in svetovalce, imeli so nižje sodstvo in so dajali celjski gosposčini davke samo skupno, preko svoje občine. Tlaka jim je bila omejena na gradnjo, popravilo in obrambo Gornjega Celja. Njihov sodnik ni bil nujno prav s Teharja in neposredne okolice, lahko je bil tudi iz drugih koseških naselij, toda ako je imel dom tako daleč, da se do njega ni čul teharski zvon, je moral za dobo svojega uradovanja stanovati na Teharju — v sodnijskem poslopju.

Nižje sodišče so imeli tudi sosedni Trnovelčani, a so sodno oblast izvrševali pod neposrednim nadzorstvom in vodstvom zemljiške gosposke — izprva vojniške, izza okrog 1400 taborske, ki je imela svoj sedež na Taboru (Welxelstätten) pri Vojniku.

Svojevrstno upravo pod gosposčinskim vodstvom so imeli tudi gorniki, lastniki vinogradov v vlnskih gorah. Zanje je nastal celo poseben zakon, ki ga je kot »Gorske bukve« župnik Recelj prevedel v slovenščino. Čeprav o gorskih večah (zborih) na Šta-

jerskem nimamo nikakih lokalnih poročil, je vendarle jasno, da so obstajala in na slovenskem delu Štajerske razpravljala v slovenščini. Čemu sicer zakon in njega prevod?*

Štajerske »Gorske buke« je potrdil Ferdinand I. in so bile natisnjene leta 1539 v Gradcu pri Boštjanu Hauptu. Vsekakor se v Gorskih bukvah le v prav skromni meri javlja ljudska samouprava. Gorski gospod je pač vsako leto sklical gornike, da so se pogovorili o vsem potrebnem, zlasti o dolžnostih, gorniki so morali poslušati in se držati obveznih določb »Gorskih bukev«. Skromen znak ljudske oblasti je bil tudi župan ali gorski mojster, toda po sili razmer je bil bolj zastopnik gospoda kakor vinogradnikov.

V veliki sili so se kmetje tudi bolj ali manj trajno in tajno organizirali, zlasti v dobi kmečkih uporov, a tudi v časih neoborožene borbe za svoje pravice. Tako govori znana plemiška zaničljiva pesem o kmečkem uporu (Ain neues lied von den kraynerischen bauren), o kmečki zvezi (der bauren pundt), o svetu siromakov (der Gmainen rat), o svetu kmetov (der bauren rat).

Znano je, da so imeeli večjo samoupravo z nižjim oziroma višjim sodstvom tudi trgi in mesta. Ta samouprava je temeljila na pravicah, nekakih od ustanoviteljskih oblasti podeljenih oziroma potrjenih statutih, ki se sicer niso močno ločili med seboj in so ograjevali pravice trgov in mest v odnosu do višje gospode kakor tudi do kmečke okolice.

Srednjeveška samouprava je bila gotovo ostanek iz predhodnega bolj prirodnega družbenega stanja, ki je pa tudi zametek za razvoj v naslednji liberalni dobi.

Prehod v liberalno dobo pomenijo reforme Marije Terezije. Cesarica je na škodo fevdalnih okrepitav državno oblast, razen tega je položila prve temelje za samoupravo. Važna je bila ustanovitev okrožij. Celjsko okrožje se je teritorialno naslonilo na bivšo celjsko grofijo (oziroma četrt). Na zahodu je segalo do najvišjih vrhuncev Savinjskih Alp, na vzhodu do Sotle, na jugu do Save, na severu je pa objemalo Pohorje, kajti tako preko Slovenskega Grada kakor preko Slovenske Bistrice se je krilno raztezalo do Drave. Mariborsko okrožje, na jugu teritorialno omejeno, je na severni strani segalo preko Kozjaka na Srednje Štajersko, ki je imelo tedaj na skrajnem jugu še slovensko prebivalstvo.

Preko okrožnih uradov je prihajala državna oblast v neposredni stik s kmečkim prebivalstvom. S tem je bila napravljena velika vrzel v gosposki upravi. Že za Marije Terezije so uvedli majhne popisne (konskripcijske) občine, storili so to zaradi državnih potreb, kajti omogočiti so si hoteli boljši pregled nad mladimi ljudmi, vojnimi obvezniki, za Jožefa II. so končno uvedli tudi naborne ali davčne okraje, ki so jih pa morali nasloniti na gosposčine, kajti država ni imela dovolj sredstev, da bi jih bila organizirala sama. V zvezi s tem so uvedli tudi davčne občine, ki so združevale manjše popisne občine.

Celjsko okrožje je po jožefinskem katastru merilo 534.499 oralov 1457 kvadratnih sežnjev in je imelo 166.554 prebivalcev, ki so bili razen maloštevilnih priseljencev, Nemcev, Čehov in Italijanov, sami Slovenci. V okrožju je bilo 40 okrajev, 34 deželskih sodišč poleg mestnih sodišč v Celju, Brežicah, Slovenjem Gradcu in Slovenski Bistrici. Tudi deželska sodišča so bila še naslonjena na gosposčine. Popisnih občin je bilo v okrožju 1123.

Popisne občine so se v osnovi (zlasti v bolj kmečkih krajih) ohranile do leta 1953, davčne občine pa večinoma obstajajo še danes v prvotni obliki. Ko so za Franca II. (okrog 1825) napravili franciscejski kataster, so davčne občine začeli označevati tudi kot katastrske, ki še danes služijo kot osnova za pregled zemljiške in stavbne posesti. S temi teritorialnimi in organizacijskimi enotami se je vlada precej približala ljudstvu. Te stike je še podprla z uvedbo rihtarjev, ki jih je sicer sama imenovala in se jih je posluževala, kadar je potrebovala ljudsko pomoč, npr. pri urejanju poti, upravi in razdeljevanju gnojn itd. Mnogi rihtarji so često poslovali dosmrtno, zato je njihova oznaka tu in tam postala priimek ali celo hišno ime.

Ohranili so se tudi potem, ko je bila uvedena moderna občina, in sicer kot nekaki krajevni organi občinskega odbora. Ponekod jih imamo prav do prve svetovne vojne. Ljudstvo je videlo v njih svoje zastopnike, kar so v resnici tudi bili.

* Ignacij Orožen vendarle navaja dve gorski večji, prva je bila leta 1654 v Črešnjicah, druga leta 1662 na Frankolovem (Blsthum und Diözese Lavant, VIII, 1893, str. 569 in 570).

Moderno občino je pa rodila revolucija leta 1848 in 1849. Ona temelji na principu, da občani sami rešujejo svoje zadeve, torej na principu, ki je ploden še današnjih dni. V dobi prosvetljenstva je bila taka občina ena izmed glavnih političnih zahtev, izhajajočih iz načel prirodnega prava. Nujno je morala nastati, ko so se popolnoma raztrgale vezi fevdalne družbe, ki je dotlej upravljala lokalne zadeve. Te so zdaj morale priti v roke občanov samih, kajti državna oblast jih v celoti ni mogla prevzeti, saj je celo nekatere svoje zadeve morala prepustiti vodstvu občin, kakor jih je poprej prepuščala gosposčinskim oblastem. Z zmago revolucije so se nasploh zamajali temelji absolutizma. Ustanovitev moderne občine logično sovпада s kmetiško razvezo in z ukinitvijo gosposčinske uprave. Temelj moderni občini v bivši habsburški monarhiji je bil provizorični občinski zakon, sprejet na državnem zboru v Olomoucu 17. marca 1849, 13 dni potem, ko je bila izglasovana marčna ustava (4. marca 1849).

Po početnih pripravah za izvedbo provizoričnega občinskega zakona je nastal zastoj, ker je vlada najprej hotela v celoti izvesti zamisel svoje lastne državne in sodne uprave, ki ni več računala na fevdalne temelje. Taka uprava je tudi nudila širši okvir za poslovanje občin. V tem pogledu je državna oblast kolebala. Leta 1849 je začela ustanavljati posebna politično-upravna okrajna glavarstva in sodišča, kolegialna za težje, z enim sodnikom za lažje zadeve. Višja upravno politična oblast je bil okrožni urad. Preden so ga ustanovili, so razpravljali o tem, ali naj bo sedež v Celju ali v Mariboru. Zmagal je Maribor, ker je bila vlada mnenja, da je Celje preveč slovensko, medtem ko mariborsko področje sega tudi na srednještajerska tla z nemškim življenjem. V okviru okrožja so bili okraj kot nasledniki kratkotrajnih okrajnih glavarstev, vendar so združevali tako politično-upravno kakor tudi niželnštančno sodno oblast. Celje se je moralo zadovoljiti z okrajnim uradom. Tako zamišljena uprava je bila izvedena leta 1854. Vendar je bilo Celje za izgubo okrožnega urada odškodovano s tem, da je dobilo okrožno sodišče, ki se je teritorialno skladalo s področjem mariborskega okrožnega urada.

Ko je bila uprava v prvotni obliki izvedena, je vlada leta 1850 organizirala tudi moderno občino. Pa kakor je vlada glede ustave in z združitvijo uprave in sodstva v prvi instanci napravila korak nazaj, tako je storila tudi glede občin. Marčno ustavo je ukinila s silvestrskim patentom 31. decembra 1851. Nove občine sicer ni več mogla odpraviti, pač pa je leta 1852 ukinila javnost občinskih sej in je odredila, da mora občinske predstojnike (župane) potrditi politična oblast; leta 1854 je ukinila tudi volitve, če bi kje še odpadel kak leta 1850 izvoljeni odbornik, mu vlada sama imenuje naslednika.

Nesrečna vojna leta 1859 je bila hud sunek, ki je povzročil uvedbo konstitucionalnega (ustavnega) vladnega sistema in reorganizacijo uprave, sodstva in samouprave v nekoliko liberalnejšem duhu. Preobrazba se je vršila precej vzporedno. Upravno-sodna je bila celo nekoliko počasnejša od občinske. Dne 19. maja 1868 je šele izšel zakon o političnih gospodskih, ki je v prvi instanci politično-upravno oblast ločil od sodne; prvo so prevzele okrajna glavarstva, drugo pa okrajna sodišča. Na sedežih okrajnih sodišč so bili tudi davčni uradi in zemljiške knjige, medtem ko so bili katastrski uradi pri okrajnih glavarstvih.

Na celjskem vplivnem področju je kot središčno nastalo celjsko okrajno glavarstvo. Bilo je številno najmočnejše na vsem bivšem Štajerskem, saj je imelo 116.114 prebivalcev, po površini je pa zaostajalo samo za dvema okrajnima glavarstvom močno gorate Gornje Štajerske, Liezenom in Bruckom.

To dejstvo ni slučajno, v njem se zrcali središčna vloga Celja za široko področje, ne glede na to, da je bilo mesto tedaj še majhno, saj je po službeni publikaciji štel o vojsko vred komaj 1677 ljudi (mesto in katastrska občina sta bili eno in isto).

Celjsko okrajno glavarstvo (politični okraj) je obsegalo okrajna sodišča (sodne okraje): Celje, Vransko, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Konjice.

Da ni zajelo celotne pokrajine, temu je vzrok to, da bi bilo sicer preveliko, saj je urad okrajnega glavarstva imel samo okrog 10 uslužbencev. Iz istega vzroka so njegov teritorij celo zmanjšali s tem, da so za konjski sodni okraj ustanovili posebno okrajno glavarstvo v Konjicah, ki je začelo poslovati 1. oktobra 1903.

Drugi del področja celjske pokrajine je prišel v sestav okrajnega glavarstva v Ptuj. To je preko Donačke gore in Plešivca segalo na ozemlje rogaškega sodnega okra-

ja. Pripadala mu je tudi Rogaška Slatina z zaledjem, šmarsko področje je bilo torej pri Celju, rogaško-slatinsko pri Ptujju.

Tretji del področja je spadal v sestav okrajnega glavarstva v Brežicah. To so bili sodni okraji Brežice, Sevnica, Kozje in do leta 1854 tudi Podčetrtek (ki je bil tedaj ukinjen). Brežiško okrajno glavarstvo je torej preko Bohorja, Veternika, Orlice in Preske segalo na Kozjansko.

Četrti del je pripadal okrajnemu glavarstvu v Slovenjem Gradcu, in sicer njegovemu sodnemu okraju v Šoštanj, ki je razen Šaleške doline zavzemal tudi gričevje in hribovje med Šaleško in Savinjsko dolino.

Ravnina na jugozahodni strani Save (Krško polje) in gorati svet severovzhodno od nje sta pa pripadala okrajnemu glavarstvu v Krškem oziroma njegovima sodnima okrajema Radečam in Krškemu. Bila sta v sestavi kranjske dežele.

Okrožno sodišče za vso bivšo Spodnjo Štajersko je pa bilo v Celju do leta 1898. Tedaj so ustanovili v Mariboru drugo okrožno sodišče in poprej enoten teritorij razdelili, ozlrajoč se na prirodni vplivni področja.

Ob ustanovitvi okrajnih glavarstev (1868) so bile v celjski pokrajini (brez Radeč in Krškega) še tiste občine, ki so jih ustanovili na osnovi občinskega zakona iz leta 1850, obnovljenega leta 1862. Bilo jih je 219. Od teh jih je pripadalo:

celjskemu okrajnemu glavarstvu 86, brežiškemu 104, delu ptujskega (sodni okraj Rogatec) 21 in delu slovenjegraškega (sodni okraj Šoštanj) 8.

V pogledu pristojnosti (kompetenc) izprva med mestnimi, trškimi in kmečkimi občinami ni bilo razlike. Šele 21. januarja 1867 je za Celje nastala izjema. Tedaj je cesar potrdil deželni zakon, s katerim je mesto dobilo položaj avtonomne mestne občine in se je delokrog občinskega zastopstva razširil tako, da je bil enak delokrogu okrajnega glavarstva. S tem je prišla mestna uprava v samoupravnih zadevah neposredno pod nadzorstvo deželnega odbora, v zadevah prenesenega delokroga pa pod deželno oblast (namestništvo).

Ustanavljajoč občine, se je vlada držala načela, da se katastrske občine ne smejo cepiti. Občina torej lahko obsega eno ali več katastrskih občin. Glede tega je vlada upoštevala želje ljudstva. To je nasploh želelo manjše občine, ker navadno ni imelo pred očmi nalog, ki so občino čakale.

V celjskem okrajnem glavarstvu je bila po teritoriju največja občina Pirešica: 8774 oralov 374 kvadratnih sežnjev, a najmanjša Celje mesto: 289 oralov 828 kvadratnih sežnjev.

Največ prebivalcev je imela občina Vojnik: 3057, a najmanj Sv. Jurij pod Rifnikom (Šentjur): 446.

Največja občina sodnega okraja Rogatec (v ptujskem okrajnem glavarstvu) je bila Slatina (Sv. Križ): 3396 oralov 281 kvadratnih sežnjev, najmanjša pa Nimno: 198 oralov 710 kvadratnih sežnjev.

Največ prebivalcev je imela občina Slatina (Sv. Križ): 1853, najmanj pa Nimno: 154.

Na področju brežiškega okrajnega glavarstva je večina občin obsegala samo po eno katastrsko občino.

Po teritoriju je bila največja občina Zabukovje (sodni okraj Sevnica): 5937 oralov 1287 kvadratnih sežnjev, a najmanjša Zakot (sodni okraj Brežice): 177 oralov 495 kvadratnih sežnjev.

Največ prebivalcev je imela občina Sv. Peter pod Kunšperkom (Bistrica ob Sotli): 2614, a najmanj Trnje (sodni okraj Brežice): 61.

Največja občina sodnega okraja Šoštanj (v slovenjegraškem okrajnem glavarstvu) je bil Št. Janž na Vinski gori (Vinska gora): 6560 oralov 1598 kvadratnih sežnjev, a najmanjša Št. Ilj pri Gradiču: 3837 oralov 765 kvadratnih sežnjev.

Največ prebivalcev je imela občina Šoštanj: 2032, a najmanj Sv. Florijan: 747.

Glede imena in glede sestava občin je bilo do konca dvojne monarhije izvršenih precej izprememb. Te izpremembe so imele posebne vzroke. Manjše občine so združevale, ker ločeno niso mogle izvrševati določenih nalog, npr. vzdrževati šole, skrbeti za ceste, imeti lastno pisarno. Kljub združevanju je pa še ostalo precej manjših občin, ki so imele po eno ali dve katastrski občini. Največ takih občin je bilo v siromašnem Posotelju. Nasprotno je ločitev okolice od trgov imela za pobudo miselnost, podedovano

Iz dobe fevdalizma. V nekaterih primerih (Vojnik, Laško, Rogaška Slatina) so pa hoteli s to ločitvijo ohraniti ali okrepiti nemški značaj kraja.

Navajam karakteristične primere v kronološkem redu:

občino Breg pri Celju so preimenovali v občino Celje-okolica (1865).

Združili so:

občine Konjice, Konjiško vas in Preloge v združeno občino Konjice (1865);

občine Šentjur, Sv. Rozalija in Sv. Ahac v občino Sv. Jurij pri Rinfniku (1865);

občine Sv. Lenart, Lešje in Paneče v občino Jurjev kloster — Jurkloster (1865);

občine Brezje, Paridol in Suho v občino Dobje (1865);

občini Novo cerkev in Lemberg v občino Novo cerkev (1865);

občine Artiče, Dolenjo vas in Gornji Obrež v občino Artiče (1867);

občine Stari grad, Anovec, Pesje, Sremič in Videm v občino Videm (1867);

občine Staro vas pri Bizelju, Brezovec, Bukovje, Drenovce, Orešje, Sušice in Vitno vas v občino Sv. Lovrenc pri Bizelju (1867);

občine Dedno vas, Pavlovo vas, Pišce in Podgorje v občino Sv. Mihael v Pišcu — Pišecah (1867);

občine Globoko, Mali vrh, Blatno in Piršembreg v občino Globoko (1867);

občini Brezno in Bojsno v občino Bojsno (1867);

občini Buče in Vrensko gorico v občino Buče (1868);

občini Sv. Ilj in Sv. Uršulo v občino Dramlje (1871);

občini Lopačo in Straško goro v občino Preborje — Prevorje (1871);

občini Sv. Jurij pri Rinfniku in Sv. Primož v občino Sv. Jurij pri Rinfniku (1874) — Leta 1875 so Sv. Jurij preimenovali v Sv. Jurij ob Južni železnici.

Delali so pa tudi obratno: kmečke občine so ločili od trških in osnovali posebne trške in kmečke občine.

Od občine Laško so ločili Podvin, Lahomšek, Lahomno, Plazovje, Lažiše in Rinfni gozd ter osnovali občini Vojvodski trg Laško in Marija Gradec (1872).

Od občine Vojnik so ločili Škofjo vas, Sv. Miklavž, Trnovlje, Arclin, Sv. Tomaž in Vojniški kraj (Vojnik okolico) ter osnovali tako občini Trg Vojnik in Škofjo vas (1875).

Od občine Šmarje pri Jelševcu (Jelše) so ločili Sv. Barbaro, Vobov, Dol, Dvor, Jelšovec, Koritno, Preloge, Senovče, Sv. Tomaž in Vrh ter osnovali občini Trg Šmarje pri Jelševcu (Jelšah) in okolico Šmarje pri Jelšah (1877).

Od občine Šoštanj so ločili Družmirje, Ravne in Lokovico ter osnovali občini Šoštanj in Okolico šoštanjsko (1880).

Od občine Sladka gora so ločili trg Lemberg in osnovali občini Trg Lemberg in Sladko goro (1883).

Od občine Konjice so ločili Konjiško vas, Škalce in Preloge in osnovali občini Trg Konjice in Konjiško okolico (1890).

Občino Slatino so razdelili v Toplice Slatino in okolico Slatino (1899).

Leta 1909 so občino Toplice Slatino preimenovali v občino Zdravilišče Rogatec-Slatina.

Občino Sv. Jurij ob Južni železnici so razdelili v občino Trg Sv. Jurij ob Južni železnici in Okolico Sv. Jurij ob Južni železnici (1905).

Občino Mozirje so razdelili v občini Trg Mozirje in Okolico Mozirje (1906).

Izvedli so tudi več novih razmejitev oziroma dodelitev k drugim sodnim okrajem.

Na ta način so celo na novo osnovali občino Št. Andraž nad Polzelo, ki je dobila dele občin Šmartno ob Paki in Št. Ilj pod Gradlčem (1882).

Kot posebno značilno naj navedem težnjo mesta Celja po teritoriju občine Celje okolica. Leta 1894 so mestu priključili tisti del katastrske občine Lisce, kjer je na desnem bregu Savinje pod Miklavškim in Ipavčevim (Reiterjevim) hribom nastal mestni park, a leta 1898 zemljišče na levem bregu Voglajne, ki pripada katastrski občini Zagrad, ker se je tu gradila mestna klavnica. Mestni očetje so hoteli od okoliške občine dobiti tudi svet na levem bregu Koprivnice, kjer so si v bivši Laznikovi usjarni uredili svoj nemško-nacionalni dijaški dom (sedanje upravno poslopje DES) in sosedne parcele s cerkvijo sv. Maksimilijana. S tem bi bili načeli jedro okoliškega Gaberja, vendar sta okoliški občinski odbor in opat Franc Ogradi to namero preprečila.

Občina je že v avstrijski dobi vršila zelo važne funkcije. Predvsem je imela v skrbi vse lokalne zadeve: pota in občinske ceste, šole, ubožce itd., poleg tega je pa oprav-

ljala razne posle v imenu države — to je bil tako imenovani preneseni delokrog, zlasti je pomagala v vojaških zadevah — pri sestavljanju spiskov vojnih obveznikov in pri novačenju, pri skrbi za javno varnost, za zdravstvo, sodelovala je pri vodstvu obrtnih in gradbenih zadev itd. Občinsko vodstvo je bilo pod dvojnim nadzorstvom: za zadeve lastnega delokroga je bilo odgovorno okrajnemu zastopu in deželnemu odboru, za zadeve prenesenega delokroga pa okrajnemu glavarstvu.

Občina je svoje delo izvrševala po voljenih organih: občinskem odboru in občinskem predstojniku (županu) in občinskih svetovalcih. Izvršilni organ je bilo pisarniško, stražno in pomožno osebje. Manjše občine so imele samo tajnika ali pomožnega tajnika in sla, ki je bil hkrati občinski redar. Prav majhne občine niso imele niti lastnih tajnikov, pisarniške posle je opravljal ali župan ali oseba, ki je kot tajnik delala za več občin, nekaj dni v tednu pri tej in nekaj dni pri drugi občini. Pisarniške prostore so si sčasoma priskrbele tudi manjše občine, v najmanjših občinah je pa imel župan pisarno kar doma in je akte odlagal v posebno skrinjo.

Volično pravico so imeli tisti polnoletni občani, ki so plačevali direktni davek. Po višini davka so bili razdeljeni v manjših občinah v dva, v večjih v tri razrede (kurije). Vsak razred je imel isto vsoto davka. Tako je bilo v višjem razredu manj volilcev kakor v nižjem. Imeli so torej večje pravice. Tak plutokratski (po premoženju urejeni) volilni sistem je za občine veljal do konca dvojne monarhije. Kjer je bil v občini kak mogotec, zlasti Nemec, je bilo to prav nerodno, če niso bili ostali odborniki dovolj budni in odločni, jih je dobil pod svojo komando. Vpliven narodni učitelj in duhovnik ali kak drug izobražen in odločen občan je bil v takem primeru zelo koristen. Tu in tam je prišlo celo do tega, da so narodni nasprotniki kupili kako gozdno parcelo in si jo razdelili v majhne delce, tako da so imeli volilno pravico tudi v nižjem volilnem razredu. Tako je bilo na Teharju, kamor je spadala štorska železarna in ki je bilo na udaru celjskih nemško mislečih mogotcev. Seveda so bili Slovenci mestoma prisiljeni, da so odgovorili na podoben način.

Posebno pomembna je bila materialna skrb za šole — učiteljstvo samo je plačevala dežela, občina je na osnovi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 skrbel za šole preko okrajnih šolskih svetov.

Višja krajevna samoupravna oblast so bili deloma posredno voljeni, deloma imenovani okrajni zastopi za področja posameznih sodnih okrajev, ki so skrbeli za okrajne ceste in druge zadeve okrajnega značaja. Za šolstvo so jim bili dodeljeni okrajni šolski sveti. Poudariti je treba, da so bili voljeni člani predstavniki posameznih občin, njihova naloga je bila torej koordinacijskega značaja.

Za stare Jugoslavje se delovanje občin in njihovih samoupravnih organov v bistvu ni spremenilo. Pač pa je pokrajinska uprava za Slovenijo že 15. maja 1920 za občine izdala tako imenovani Zerjavov volilni red, ki je odpravil volilne razrede in uvedel splošno in enako volilno pravico. Ta volilni red je Narodna skupščina dne 28. decembra 1921 z zakonom dopolnila.

Tudi okvir, v katerem so delovale občine, se ni bistveno spremenil. Prejšnja okrajna glavarstva je zakon o oblastni in sreski samoupravi iz leta 1922 preimenoval v sreska načelstva, ki so po uvedbi šestojanuarskega režima (1929) postala sreska poglavarstva.

Na temelju vidovdanske ustave je bila od 1925—1929 celjska pokrajina razdeljena na dvoje, med ljubljansko in mariborsko oblast, nato se je pa v dravski banovini zopet združila. Toda v sami notranjosti se je bolj razcepila. Jedro pokrajine je resda zavzemal celjski srez, toda njemu in konjiškemu, brežiškemu in slovenjegraškemu srezu so se leta 1924 pridružili še srezl gornjegrajski, laški in šmarski.

Zadnji med njimi je izpodrinil iz celjske pokrajine ptujski srez, kajti razen Šmarja sta mu pripadla tudi Rogaska Slatina in Rogatec z okolico.

Pač pa se je kmalu začelo čutiti, da so občine za vršitev svojih funkcij premajhne. Zato so jih na osnovi zakona o občinah z dne 8. septembra 1933 in zakona o mestnih občinah z dne 2. julija 1934 začeli združevati. To delo je trajalo tri leta. Le malo občin je ohranilo prejšnji obseg, ponekod se je pa morala oblast ukloniti in je občinam vrnila staro obliko, kajti odpor je bil mestoma prav znaten. Navajam samo nekaj posameznosti.

S celjsko mestno občino se je 1. septembra 1934 združila okoliška. Na obeh straneh so združitev radi sprejeli.

Teharju so priključili občini Sv. Lovrenc pri Prežinu (Kompolje) in Svetino.

Iz dela občine Škofja vas in občin Vlišnja vas in Frankolovo so ustanovili občino Vojnik okolica, medtem ko sta občin Nova cerkev in Šmartno v Rožni dolini ubranili svojo samostojnost.

V občini Rogaška Slatina so združili kar 12 prejšnjih miniaturnih občin.

Gomljanci so notranjega ministra dr. Antona Korošca proglasili celo za častnega občana, ker jim je pomagal, da so dobili občino nazaj.

Občini Velenje so priključili pet celih in eno delno majhno občino. Občini Dobova pri Brežicah kar sedem itd.

Dogodki ob združevanju lepo kažejo, kako tesno se je bilo naše ljudstvo navezalo na svoje občine. Bile so šola samoupravljanja in ustanove, ki so gojile občutek navezanosti na grudo in pravi patriotizem.

Okupatorska oblast ni v celoti vzdržala enotnosti celjske pokrajine. Celjsko okrožje je pač zavzemalo glavni del, toda na periferiji je to in ono pripadlo drugim okrožjem, laškemu in za njim trbovelskemu, brežiškemu, ptujskemu, mariborskemu, slovenje-graškemu.

Okupatorska občina je bila večja od prejšnje naše, toda v njej je vladalo najtrše nasilje.

V organizaciji partizanske borbe sicer jasni obrisi uprave niso mogli biti vidni, toda posebnosti celjske pokrajine so le prihajale do veljave, saj se je organizacija borbe nanjo naslonila in nikakor ni slučaj, da je bila organizacijsko središče borbe v vzhodni Sloveniji prav celjska pokrajina.

Po osvoboditvi se nam celjska pokrajina pokaže v celjskem okrožju v skoraj popolni, rekel bi, zgodovinski podobi. Celjsko okrožje (do 23. januarja 1947) je iz vojne dobe prevzelo kar 15 okrajev: Celje-mesto, Celje-okolico, Zalec, Vransko, Gornji grad, Šoštanj, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Laško, Trbovlje, Šmarje, Kozje, Sevnico, Šmarje in Trbovlje.

Obsegalo je torej vse področje med Savinjskimi Alpami in Sotlo, razen tega pa tudi Mislinjsko in Mežiško dolino, Posavje in Zasavje.

Dne 6. septembra 1945 je Posavje odstopilo novomeškemu okrožju. Ker se je združilo nekaj okrajev, jih je imelo poslej 7: Celje-mesto, Celje-okolico, Gornji grad, Slovenske Konjice, Šoštanj, Šmarje in Trbovlje.

Dne 27. februarja 1946 je izgubilo tudi mislinjsko in mežiško dolino in je štelu poslej 6 okrajev, kajti Šoštanj (delni naslednik Slovenjega Gradca) in Gornji grad sta se združila.

Tako v zadnji fazi celjsko okrožje ni več obsegalo Spodnjega Zasavja, imela pa je Zasavje z Radečami, Hrastnikom in Trbovljami, torej brez litljskega področja.

Ljubljanska oblast, ki ji je pripadla celjska pokrajina 23. februarja 1949, se ni izkazala kot životvorna oblika, in jo je ukinil že zakon z dne 13. januarja 1951.

Nova oblika združevanja se je naslonila na okraj Celje-okolica.

Okraj Celje-okolica je v obliki, kakršno je imel takoj pri obnovitvi svobode, obsegal ožje celjsko področje, ki je segalo najgloblje navzven na severu in vzhodu. Okraj Celje-mesto je bil nekaka vanj vložena enklava. Njegova organizacija se je oblikovala že na bojišču in je imela tik pred preselitvijo v mesto svoj sedež v Šentjurju.

Po upravni razdelitvi z dne 6. septembra 1945 so okraju Celje-okolica priključili področja treh ukinjenih okrajev, Laškega, Zalca in Vranskega. S tem je okraj Celje-okolica zajel celotno področje Spodnje Savinjske doline in laške dolinske povprečnice.

Po upravni razdelitvi z dne 23. februarja 1948 je dobil okraj od bivšega okraja Šmarje pri Jelšah 8 krajev: Buče, Drensko rebro, Kozje, Lesčno (sedež Plištanj), Ponikvo pri Grobelnem, Prevorje, Sv. Štefan (izza 1952 Vinska gora), Št. Vid pri Grobelnem in Žusem (sedež Loka pri Žusmu) in od bivšega okraja Konjice 3 kraje: Crešnjlce, Stranice in Vitanje (z vključenim krajem Skomarje).

Z upravno razdelitvijo z dne 19. aprila 1952 je dobil okraj Celje-okolica dobro polovico ukinjenega okraja Poljčane in dele okrajev Krško in Trbovlje, pri tem pa je nekaj manjših delov odstopil okrajem Celje-mesto, Šoštanj in Trbovlje.

Od Poljčan pridobljeno ozemlje je obsegalo šmarsko in konjliško področje. Tako se je okraj pomaknil do Sotle in Pohorja.

Z zakonom z dne 26. marca 1954 je postal bivši okraj Celje-mesto kot mestna občina s posebnimi pravicami sestavni del okraja Celje-okolica, ki se je imenoval poslej okraj Celje. Moteča celjska enklava je s tem izginila.

Važno izpremembo je ustvaril zakon z dne 17. decembra 1962. Ukinil je okraj Novo mesto in posavske občine Brežice, Sevnico in Videm-Krško priključil okraju Celje. S 1. januarjem 1963 je morala biti priključitev izvršena.

Zadnjo izpremembo glede okraja Celje je prinesel zakon z dne 18. marca 1963, ki je občini Hrastnik, pripadajoči okraju Ljubljana, odvzel katastrsko občino Radeče in še sedem sosednjih katastrskih občin ter jih priključil občini Laško in s tem okraju Celje.

Tako je okraj Celje dosegel obseg, ki je bil skoraj enak zgodovinskemu, v Posavju ga je s tem, da je segal preko Save, celo prekoračil, medtem ko se je iz Zasavja (Hrastnik, Trbovlje) moral umakniti.

Vzporedno se je vršil drug razvoj. Rasle so v okraj vključene občine in postopoma so mu jemale pristojnosti (prerogative). To velja zlasti za celjsko občino.

Celjska občina je naslednica okraja Celje-mesto. Po upravni razdelitvi z dne 6. septembra 1945 se je površina točno skladala s predvojnimi obsegom občine.

Dne 14. septembra 1946 so okraju Celje-mesto priključili del katastrske občine Teharje: Cret, del Teharja samega in del Zvodnega, dne 25. oktobra 1949 so priključili Tremarje, ki so ga odcepili od kraja Debro, in del Levca, ki so ga vzeli Petrovčam, dne 19. aprila 1952 so priključili tudi Spodnje Trnovlje, ki so jih odtrgali od katastrske občine in kraja Trnovlje.

Dne 26. marca 1954 je skupščina LRS sprejela zakon, s katerim je vzela Celju značaj okraja in ga kot mestno občino s posebnimi pravicami podredilo okraju Celje, kakor se je poslej imenoval prejšnji okraj Celje-okolica.

Z zakonom z dne 28. junija 1955, ki je ustvaril velike občine (komune), so Celje znatno povečali s tem, da so mu priključili prejšnje občine Store, Škofjo vas in Šmartno v Rožni dolini.

Dne 24. septembra 1958 sprejeti zakon je občini Celje dodal še občino Vojnik in s tem na severu pomaknil njene meje do temena Paškega Kozjaka, Stenice in Koniške gore.

Važno razvojno fazo je zaključil republiški zakon z dne 12. marca 1965, ki je odpravil okraje.

Zakonodajalec s tem gotovo ni hotel atomizacije družbe. To bi bilo v sedanjem času nepojmljivo. Hotel je samo popolnoma izvesti demokratizacijo.

Novi, z mnogimi pristojnostmi obdarjene družbene enote, občine, naj bi izvedle demokratično integracijo z medsebojnimi dogovori. Na celjskem področju gotovo pripada pobuda najvažnejši občini, celjski. To je tudi njena moralna dolžnost, Celje ima marsikaj od celotne pokrajine tudi v gmotnem oziru, ekonom, geograf, zgodovinar in sociolog bi to lahko s številkami dokazali; v Celje hodijo tisoči delat, v Celje hodijo tisoči in tisoči nakupovat in s tem kupičit kapital. Lansko jesen je že prišlo do lepih, upe vzbujajočih razgovorov, potem pa je vse zaspalo.

Za gospodarske organizacije to ni posebno pereče, ekonomski Interesi jim medsebojno narekujejo, kaj je treba storiti. Drugače je to pri šolskih, socialnih in kulturnih zavodih. V letošnjem kritičnem letu se je celjska občina zavedala moralnih dolžnih do njih vseh, razen do zavoda za varstvo spomenikov in zgodovinskega arhiva. Zavod za varstvo spomenikov bi si utegnil pomagati s tem, da bi se delno spremenil v gospodarsko podjetje, toda koliko bi morala s tem trpeti dejavnost, ki je bila vzrok za njegov nastanek, terensko in zgodovinsko študijsko delo in dajanje na takem delu utemeljenih pobud. A kaj naj stori sirota zgodovinski arhiv? Ali naj berači od občine do občine, kakor so delali pred 150 in več leti, ko so z muko ustanavljali skromne farne šole. Tako moledovanje jemlje zgodovinskemu arhivu energijo in ga odvrača od pravega dela. Gotovo tiči v tem napačno vrednotenje. Kako neki, da nam je toliko za to, da bi dobili od Italije in Avstrije arhivalije, ki so nastale na naših tleh, ko se npr. za muzealije ne brigamo? Očitno zato, ker so arhivalije važnejše za spoznavanje naše preteklosti in s tem tudi sedanjosti, kakor so muzeallje. Nadalje: kako to, da si lahko knjigo izposodimo na daljave iz kake tuje knjižnice, nihče pa ne dovoli, da bi se odnašale arhivalije iz arhiva? S tem, da kaka neceljska občina zaupa celjski občini

in njenemu zgodovinskemu arhivu svoje arhivalije, mu stvarno zaupa del svojega bistva, svoje najintimnejše dragocenosti. Celjska ustanova in Celje s tem bogatita.

Občinski odborniki, ki so v decembru 1956 sprejeli odlok, da je delovno področje celjskega zgodovinskega arhiva teritorij vsega okraja, so mislili in postopali pravilno. Kaj bi rekli, če bi ljubljanski državni arhiv ali Pokrajinski arhiv v Mariboru ali celo graški deželni ali dunajski državni arhiv prišli z zahtevo: plačajte nam, ker hranimo vaše arhivalije! Ali se ne bi vprašali, če je v tem prava pamet? In končno: da bi bila ironija večja: oba zapostavljena zavoda sta stala občino samo drobec tega, kar jo je že stal in jo še stane katerikoli drugi zavod.

LITERATURA IN VIRI

Za prvi del spisa najdemo podatke v obširnejših splošnih in deloma specialnih delih:

Anton Melik, Slovenija II/2 1957;

Milko Kos, Zgodovina Slovencev v srednjem veku, 1955;

Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I., II., 1964, 1965;

Bogo Grafenauer, Ustoličenje koroških vojvod, 1952;

Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, 1962;

Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, 1909;

Fürstbauer, Cilli, 1867—1892, 1892;

Janko Orožen, Zgodovina Celja, 1927—1939;

E. Mayerhofer, Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst, II., 1896;

H. v. Rauchberg, Österr. Bürgerkunde, 1912;

Josip Mal, Slovenci v desetletju 1918—1929;

Spominski zbornik Slovenije, 1939.

Predpis! o izvajanju provizoričnega občinskega zakona ohranjeni v trboveljskem občinskem arhivu. Pregled na osnovi provizoričnega občinskega zakona nastalih občin z navedbo obsežnih katastrskih občin, velikosti in števila prebivalstva v posebni prilogi štajerskega Deželnega zakona za leto 1851.

Zakon! o raznih naslednjih oblikah samouprave in njihovih izpremehbah v ustreznih letnikih štajerskega Deželnega zakonika od 1849 do 1918 (za avstrijsko dobo), Uradnega lista in Službenih novih (za dobo stare Jugoslavije), Uradnega lista LRS (za dobo nove Jugoslavije).

Arhivsko gradivo bivše celjske občine, bivšega mestnega ljudskega odbora, bivšega celjskega okrajnega ljudskega odbora oziroma okrajne skupščine, ki je zdaj večinoma v celjskem zgodovinskem arhivu.

ZGODOVINSKI PREGLED TERITORIJEV IN OBLIK SAMOUPRAVE V CELJSKI POKRAJINI

Povzetek

V prvem delu tega spisa je navedeno geografsko gravitacijsko območje Celja in prikazano, kako se je združujoča moč Celja javljala v posameznih starejših zgodovinskih obdobjih. V obsežnejšem drugem delu je natančneje obdelana moderna samouprava, ki jo je kot rezultat revolucije leta 1848 in 1849 uvedel provizorični občinski zakon z dne 17. marca 1849, in sicer v okviru, ki ga je v ozemlju ustvarila nova na čisto državni osnovi izvedena upravna organizacija. Po primerjavnem pregledu novih občin glede na velikost in število prebivalstva so navedene spremembe glede na ime, občinski teritorij in upravne prerogative. Za združevanje manjših občin v večje so bili odločilni narodnogospodarski, za cepitev okolice od trgov pa nacionalno-politični razlogi.

Za dobo stare Jugoslavije sta navedeni dve glavni značilnosti: uvedba splošne in enake volilne pravice in združevanje manjših občin v večje na osnovi zakona o občinah iz leta 1933, ki je rodilo mestoma ljudsko negotovanje. Prek kratke oznake o nasilni upravi za okupacije preide opis k organizacijskim oblikam in njihovim spremembam, sledečim splošnemu razvoju družbe, zlasti gospodarskim.

Razvoj je šel v dveh smereh:

1. od okrožja, ki je združevalo celotno pokrajino, do njegove ukinitve in prenosa večjega dela njegovih prerogativ ljudske oblasti na okraje in deloma na republiko, pa na združevanje okolnih okrajev v centralnem okraju Celje;

2. od majhnih krajevnih ljudskih odborov k večjim, od njih k občinam in prek njih k velikim občinam ali komunam, ki so končno, čuvajoč samoupravno obliko ljudske oblasti, lahko prevzele širše naloge, kar je privedlo do ukinitve okrajev; naloge, ki prescagajo njihove lastne moči, kolikor jih postopoma ne prevzemajo republike in na kolektivističnem principu osnovana združenja, pa jih usmerjajo na medsebojna dogovorna združevanja; v tem se zopet močno javlja vpliv geografske enotnosti pokrajine.

GESCHICHTLICHER ÜBERBLICK ÜBER DIE TERRITORIEN UND DIE FORMEN DER SELBSTVERWALTUNG IN DER GEGEND VON CELJE

Zusammenfassung

In der Einleitung der Abhandlung ist angeführt das geographische Gravitationsgebiet der Stadt Celje und dargelegt, wie sich die Anziehungskraft der Stadt in verschiedenen historischen Perioden äußerte. Im umfangreicheren zweiten Teil wird eingehender gesprochen über die neuere Selbstverwaltung, welche auf Grundlage des provisorischen Gemeindegesetzes vom 17. März 1849 ins Leben trat. Dieses Gemeindegesetz, gehörend zu den wichtigsten Errungenschaften der Revolutionsjahre 1848—1849, wirkte sich aus im Rahmen der rein staatlichen Verwaltungsorganisationsformen. Vergleichend wird über die Größe der entstandenen Gemeinden gesprochen, über ihre Wandlungen in bezug auf Namen, Territorium und Prärogative. Für das Zusammenlegen kleinerer Gemeinden waren entscheidend volkswirtschaftliche, für die Trennung der Umgebung von Märkten aber nationalpolitische Erwägungen. Der österreichischen folgt die Periode von Altjugoslawien, für welche besonders charakteristisch sind: die Einführung des allgemeinen und gleichen Wahlrechtes, die Angliederung von kleinen Gemeinden an größere auf Grund des neuen Gesetzes über die Gemeinden vom Jahre 1933. Nach der gänzlichen Unterdrückung während der Okkupation folgt die dynamische Selbstverwaltung im neuen Jugoslawien. Die Entwicklung geschah parallel in zweierlei Richtung:

1. vom Kreis, dessen Volksausschuß als Mittelinstanz ursprünglich annähernd das ganze Gravitationsgebiet verwaltete, zu den Bezirken und von den Bezirken zu ihrer Angliederung an den Zentralbezirk von Celje;

2. von ganz kleinen lokalen Volksausschüssen zu den größeren, hernach zu den Gemeinden und schließlich zu Großgemeinden, die zur Aufhebung von Bezirken führten; Im neuesten Stadium handelt es sich um den freiwilligen Zusammenschluß von Großgemeinden zwecks Ausführung von Aufgaben, die einzelne Gemeinden nicht ausführen können und für die es keine zweckentsprechende Kollektivorganisationen gibt.

Jože Koropec

SREDNJEVEŠKI VURBERK

PREGLED POSESTI

O Vurberku se je že nekajkrat posebej pisalo, v slovenskem jeziku le enkrat. Gustav Budinsky je izdal 1879 knjižico *Schloss Wurmberg*, ki ji je sledil 1895 v slovenščini in nemščini Vurberg Mateja Slekovca (Slekovec). Velik korak naprej v zgodovini Vurberka je pomenilo 1911 delo Johanna Losertha *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, Supplement II v *Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark XXVIII (Loserth)*. V njem sta bila objavljena dva vurberška arhivska registra in še inventarni popis gradu Vurberka iz 15. in 16. stoletja. Po Loserthu je prineslo zgodovinske le malo novega v obravnavanju vurberške preteklosti. Skupno dosedanjim obravnavam vurberške preteklosti je izogibanje zgodovini podložnih vasi.

Ime gradu Vurberka nam je ostalo zapisano iz časa pred sredino 13. stoletja, gotovo blizu postanka gradu samega. Ugodna zvišena lega na levem bregu Drave je vabila ljudi za naseljeve že zgodaj (neraziskano gradišče).¹ Skozi sosednje Starše je tekla rimska cesta iz Ptuja na severozahod.² Iz bližnje Grajene je bil speljan vodovod v rimski Ptuj.³ Tudi cesti Ptuj—Vurberk—Hrastovec je prispisal veliko starost.⁴

Ko so Slovenci že tri stoletja poseljevali svet okoli Vurberka, ga je nekaj pred 1000 dobila od cesarja salzburška nadškofija.⁵ Šele v poogrski dobi ob koncu 10. stoletja je postala vzpetina strateško pomembna, ko so tudi tu salzburški nadškofi utrjevali mejo proti Ogrom. Nekatere podložniške okoliške vasi so znane pred gradom: Duplek (Tubilnik), Dogoš (Legendorf), Miklavž (Brunn, 1096—1105) in Loka (Lonch 1143—1147).⁶ Nedvomno so starejša tudi nekatera druga podložniška naselja, čeravno so zapisi njihovih imen kasnega datuma, na primer Rošnja, Starše, Slovenja vas, Hajdoše, Grajena, Voličina, Korena, Zimica, Žitečka vas.

Grad Vurberk je salzburška ustanova druge polovice 12. stoletja. Prav v tej dobi je porastlo salzburško zanimanje za Slovenske gorice. Do Vurberka je segala salzburška ptujška zemlja na severozahodu in tu mejila na deželno knežjo posest. Leta 1238 je pričel hollenburški vazal Wigand Vurberški (Wurmberch) v neki pogodbi.⁷ Hollenburgi (Hollenburg je grad južno od Celovca) so imeli že na začetku 13. stoletja v grbu zmaja (der Wurm-zmaj) in od nadškofa v fevdu Vurberk.⁸ Wigand je bil le hollenburški oskrbnik nadškofijskega gradu. Pred 1244 je postal zaradi sorodstva vurberški sogospodar Amelrik Steuerberg (s Koroškega), a 1244 se je odpovedal za 130 mark sopesedovanju

¹ Paul Schlosser, *Wurmberg — des Unterlandes Götterburg*, *Marburger Zeitung*, št. 249—250, 5.—6. X. 1941.

² *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Rogatec*, 1939, 77.

³ Fr. Stare, *Varstvo spomenikov II*, 1948, 88.

⁴ *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, 1936, 87.

⁵ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev II*, 1906, št. 296.

⁶ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev III*, 1911 (*Gradivo III*), št. 408.

⁷ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev IV*, 1915 (*Gradivo IV*), št. 183.

⁸ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev V*, 1928 (*Gradivo V*), št. 694.

⁹ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark ...*, 1962 (*Untersteiermark*), 77.

v korist Swikerja, zadnjega Hollenburškega.⁹ Ko je 1246 Swiker umrl, je dedoval Vurberk Hartnid 1. Ptujski. Njemu v prid se je umaknil sodedič Erchenger Landesehre-Hohenwang. Ptujski je prevzel od Hollenburškega tudi zmaja v grb. Že 1247 je dosegel Hartnid, da je spremembo na Vurberku ob primerni nagradi priznal tudi fevdni gospod te gosposčine — salzburški nadškof.¹⁰ Hartnidu I. so sledili Friderik V. (1251—1288), Friderik VI. in Hartnid III. (1288—1308), Amelrik (1308—1330), Hartnid IV. (1330—1382), Hartnid V., sin Amelrikovega bratranca (1382—1385), Bernard (1385—1420) in Friderik IX. Ptujski (1420—1438).¹¹

Friderik V. je padel v nemilost pri svojem vladarju Otakarju II. Premyslu, ki je dal zato 1267 vurberško obzidje porušiti v jarek. Pod prvim Habsburžanom je bil grad obnovljen.¹² Friderik V. je kupil 1286 od Hartnida Wildonca Spodnjo Zimico (Niderwinterpach, 1267 Winterpach),¹³ Friderik VI. in Hartnid III. 1290 Žitečko vas (Seytendorff, 1286 Seitendorff) in Zgornjo Koreno (Oberwurtz, 1267 Wurze) od Vernerja Slierbacha, 1298 vasi Spodnjo Koreno (Niderwurtz), Malo Zimico (Kleinwinterpach), Žitečko vas, Zgornjo Koreno, Štamberg v Zgornjem Dupleku (Steingus) in Dvorjane (Hofstetten) od Teuffenbachov in Henrika Preuhafena, Šetarovo (Schiltarn) od Gočalka Pohorsko-dvorskega, 1301 vasi, med njimi Spodnjo Koreno od Henrika Karlsperga (pri St. Vidu na Koroškem), vas Loko od zeta Valterja Geussentramba in Slovenjo vas od bratov Kunšperških,¹⁴ 1304 posest pri Zimici od Ortolfa Zbelovskega, 1307 od Rabensteinerjev 14 kmetij v Voličini (Welisch) in 1308 tu dvor in 16 kmetij od Rajnpredha Mariborskega,¹⁵ Ptujski 1325 nekaj posesti v Voličini od Konrada Dornerja, Amelrikov bratranec Friderik VII. od žene Friderika Kalzna 1325 v Voličini 3 kmetije, 1328 od Jorga Perlauerja 18 kmetij v Hajdošah (Sittendorf bei St. Kunigunden, 1320 je kupil nadškof 3 kmetije in travnik od gospodov iz Zosrede v Sibendurftigen — Hajdošah), 1329 in 1331 desetine v Jablanah, Prepoljah in Zlatolčju ter Amelrik 1332 travnik pri Krčevini (Patschendorff, 1286 Pozach, 1319—1372 Walseeji v fevd šentpavelski Paczkendorff).¹⁶ Hartnid IV. je podaril 1336 vurberški Marijini kapeli, znani že 1333, bivše salzburške fevde — 15 mark imenja: 5 v Žikarcih (Swecibersdorf), 5 v Mali Zimici in 5 v Dogošah, kupil pa 1350 2 kmetiji v Šetarovi od Allrana Hütterja, 1354 gornino pri Krčevini in po 1359 v Spodnjem Dupleku 3 kmetije in 2 domca (1359 je prodal te posesti Gundl Pesniški Kunzu Raumschüslu).¹⁷

Moč Ptujskih je naraščala in vedno manj je bilo čutiti, da je vurberška gosposčina delno salzburški fevd. Hartnid IV. je 1373 sam izročal v fevd dvor v Vumpahu (Wumpach) Albrehtu Chruedsdorferju, verjetno takratnemu vurberškemu oskrbniku (v fevd so ga dobivali tudi poznejši oskrbniki). Hartnid V. je povečal gosposčino z že omenjenimi nakupi svojega očeta Friderika VII. S smrtjo Hartnida V. je nastopila 1385 v rodbini Ptujskih resna kriza. Njegov naslednik Bernard je bil ob očetovi smrti šele komaj okoli 6 let star. Varuh mu je bil bratranec Ulrik IV. Walsee.

Ulrikov interregnum na Vurberku je bil za to gosposčino velike važnosti. Ulrik IV. je bil 1383 že polnoleten, takrat je zastavil graškim dominikankam Lichendorf in Rakitsch pri Cmureku, kraja, ki sta bila pozneje kot walseejevska Krčevina v okviru vurberške gosposčine. Za varovanca Bernarda je kupil 1389 od Hermana Lindaua vas Rošnjo (Rast) in 2 kmetiji v Loki. Loko je podaril med 1143 in 1147 Bernard Spanheim vetrin-j-

⁹ Gradivo V, št. 848.

¹⁰ Gradivo V, št. 890; Loserth, str. 23/št. 96, 16/53, 17/63, 64; Untersteiermark, 77.

¹¹ H(ans) Pirchegger, Die Herren von Pettau, ZHVS XLII, 1951 — rodovnik.

¹² Slekovec, 30.

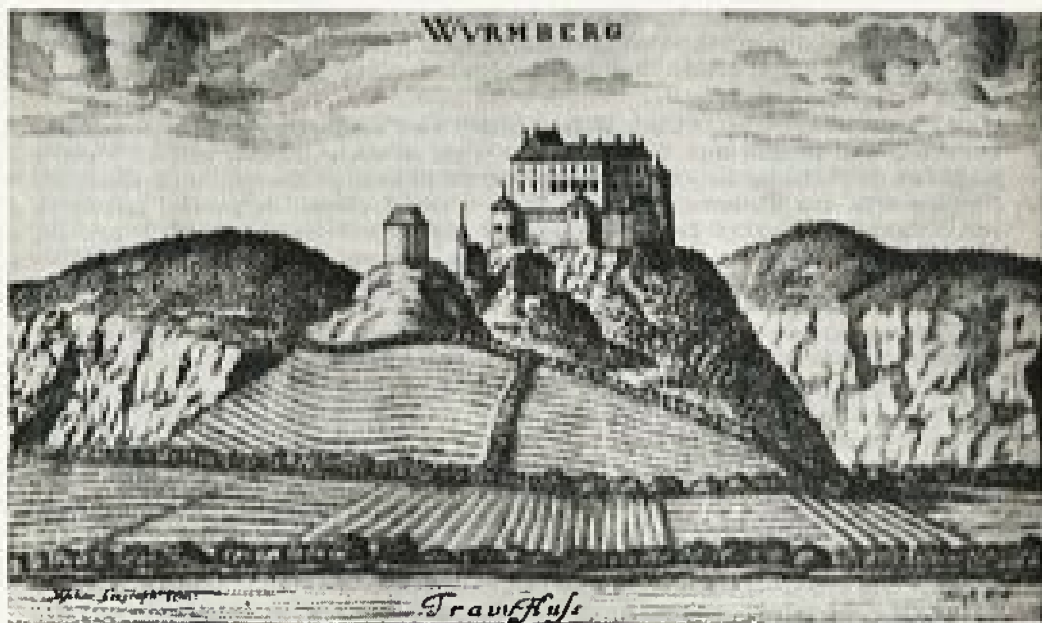
¹³ Loserth, 20/29, 33/100, 23/57, 35/129; Alfonz Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 1910 (Dopsch), 107; Alois Lang, Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520, Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen XLIII—XLIV, 1937—1939 (Lang), 20/17.

¹⁴ Loserth, 23/58, 21/35, 33/94, 25/92, 22/49, 23/70, 33/104, 28/36, 21/32, 21/41, 24/75, 21/31, 28/37, 24/82, 22/44, 33/101, 21/35, 36/141.

¹⁵ Loserth, 20/25, 34/114, 25/98, 34/113.

¹⁶ Loserth, 24/81, 35/130, 20/21, 34/106, 17/70; Lang, 244; Beda Schroll, Urkundenbuch des Benediktiner-Stiftes St. Paul in Kärnten, 1876, 191, 262.

¹⁷ Listina 2104, Slajski deželni arhiv (Šda); Gradivo III, št. 408; Loserth 16/58, 17/72, 33/132; Lang 20/17.

Reprodukcija risbe gradu vurburka (Gregorius Matheus Vischer, Topographia ducatus Stiriae 1681)

ski eisterci, ki jo je imela še 1202. Leta 1320 sta bili 2 kmetiji v Loki že salzburški, pred 1371 ju je prodal Albel Säull Hermanu Lindauu.¹⁸

Ulriku Walsecu je postal ptujski svet všeč in ker je doraščal varovane Bernard, si je poiskal trdno oporišče v gosposčini Maidburg s sedežem v Apačah. Ta deželno-knežji fevd je prevzel 1396 po vladarjevem ukazu. Varuhu mladoletnih otrok bivšega pred 1396 umrlega oskrbnika Artolfa Kupha je izplačal 300 funtov (vrednost 60 kmetij) zastavnine. Maidburg (Maydburch) se je v virih pojavil prvič 1227, ko je omenjal babenberški urbar tu 2 deželno-knežja vinograda in v sosednjih Njivercah (Glibatsdorf) 2 prekonovi kmetiji.¹⁹ Do 1260 je posedoval maidburško deželno-knežjo gosposčino z dvema utrdbama Konrad Dravinjskovrški. Leta 1260 so ga zajeli Ogri in grozila je nevarnost, da se bo v ujetništvu odločil za Ogre. Knez je zato hitro 1261 imenoval gosposčini novega oskrbnika. Leta 1312 sta ju upravljala brata Massenberga. Knez Albreht II. Habsburški je kupil 1357 za to gosposčino od žičkih menihov obsežno lmenje 79 kmetij za 400 funtov: 10 kmetij v Novi vasi pri Dražencih (Neudorf), 16 kmetij v Pobrežju (Albrechtendorf, 1320 v Premeuzleinsdorfu 11 salzburških fevdnih kmetij), 18 kmetij v Dražencih (Drasendorf), 8 kmetij v Borštu pri Pobrežju (Sablach) in 27 kmetij (le 15 naseljenih) v Barislovcih in Selih (Pritzlausdorf, vasi sta bili svoje čase eno naselje, razdelil ju je v 2 županiji Rudolf iz Roža, 1207 pa ju je vladar izročil Žičam). Leta 1373 so imeli gosposčino v posesti Celjski, za njimi Kuph in nato Ulrik Walsec.²⁰

Mladi Bernard se ni znal postaviti na lastne noge. Ulrik ga je poročil s svojo nečakinjo Wilburgo Maldburško in tako je začel Bernard bratrancea Ulrika imenovati strica. Ko je postal Bernard 1397 polnoleten, je zapisal Ulriku nekatere svoje posesti, 1398 tudi vurburško gosposčino za slučaj, če bi umrl brez zakonskega sina. Poslej je tudi Ulrik nagovarjal Bernarda s stricem. Walsec je tudi takoj dosegel, da se je salzburški nadškof strinjal z Bernardovo voljo. Ulrik je začel vsekakor z dovoljenjem vojvode Viljema Habsburškega zidati 1398 ptujskogorsko romarsko cerkev na maidburški zemlji. Za

¹⁸ Listina 3469, Sda; Gradivo IV, št. 183; Miko Kos, Urbarji salzburške nadškofije, 1939, 93, 98; Untersteiermark, 77; Loserth, 22/43.

¹⁹ Untersteiermark, 99; Dopson, 24/29, 18/21.

²⁰ Untersteiermark, 99; Gradivo V, št. 122;

sodeiovanje je pridobil tudi Bernarda Ptujkega. Iz kakšnih motivov se je odločil Ulrik Walsee postaviti si tako veličasten spomenik? Zaradi bolezni, komaj 35 let star, je slutil bližino smrti ob hčerki edinki. Tudi Bernard Ptujski se je v zakonu brez otrok ogrel za veliko zaobljubno cerkev.²¹

Tik pred smrtjo se je Ulrik Walsee odločil 1400 zapisati Bernardu Maidburg in mu vrniti med drugim tudi Vurberk in s tem sta se obe gospoščini združili v eno središčem na Vurberku. Leta 1403 se je rodil Bernardu težko pričakovani sin Friderik IX. Srečna starša, oba Ulrikova sorodnika, sta se v takšni situaciji še posebej brigala za rast ptujskogorske cerkve. Leta 1410 je cerkev že stala in lovrenški župnik je privolil, da je dobila Ptujška gora lastnega kaplana, ki pa je moral letno oddajati v lovrenško župnišče 4 funte (vrednost 1 kmetije). Bernard je obdaril novo cerkev s preko 50 posesti in preko 100 vinogradi v Halozah. Herman II. Celjski, bivši posestnik maidburške gospoščine in s tem zemlje, kjer so zgradili romarsko cerkev, je oskrbel pred 1410 najlepši ohranjen oltar in ga obdaril z vinogradi pod Barbaro pri Slovenskih Konjicah.²²

K mlademu Frideriku IX. se je zatekla preganjana Veronika Deseniška. Zaupal jo je dolgoletnemu (1397—1425) vurberškemu oskrbniku Pankracu Reispergerju, vendar se je je Herman II. Celjski hitro poialstil. Friderik IX. Ptujski, Žiga Dobrnski in Celjski so izpopolnjevali in bogatili ptujskogorsko cerkev, Celjski so obdarili njen oltar označenja s preko 20 kmetijami v Smrečnem, Prebukovju in Prihovi na Pohorju.²³

S smrtjo Friderika IX. se je zaključilo 1438 skoraj dvestoletno gospodovanje Ptujskih na Vurberku. Prav Ptujski so iz revnega gradu ustvarili bogato gospoščino.

Bratovo dediščino sta si delili Ana Schaunberška in Neža Štubenberška. Vurberk in vurberški grb je imela najprej Ana. Delilna pogodba med sestrama pa je določila 1441, da je obdržala Ana med drugim tudi 2 tretjini desetine v Borštu (Rensgkhoues), Pobrežju, (Primeysleindorf), Novi vasi pri Dražencih, Župečji vasi (Suppendorf), Staršah (sannd Johans), Drstelji (Drischl), Doliču (Gründl), Juršincih (Jörgendorff), Jiršovcih (Hytszsdorff), Janežovcih (Jaunschedorff), Strelcih (Schüezndorff), Rogoznicih (Rosnicz), Grincih (Gernitz), Svetincih (Swettnicz), Destincih (Distauz), obeh Velovlekih (Ober unnd nider Wolblegkh), Mostju (Pirgkh), obeh Voličinah, Ločiču (Leczisch), Trnovski vasi (Dornez), Velikem Bišu (Greschwisch), Črničenšaku (ober vnd Nider Tserui), Selcah (Zelnicz) in Senarski (Schweinbergdorff).

Neža pa je dobila med drugim trdnjavo Vurberk z grbom, uradom, deželskim sodstvom in fevdi vurberške kapele, urad Voličino, trdnjavo Maidburg z uradom, urad Njilverce (Libochendorff), posesti pri Ptujski gori s cerkvenimi fevdi, pri Jägerbergu jugovzhodno od Wildona, 2 tretjini desetine pri Miklavžu (sanndt Nicla), Loki, Rošnji, Slovenji vasi, Gerečji vasi (Gerelitschdorf), Dobrovcih (Dobraunzen), Brezuli (Presola), Podovi, Zgornji Gorici (Khlain Goriczn), Stražgonjcih (Dremenndsdorff), Šikolah (Syckhawlon), Zgornjih Jablanah, Dragonji vasi (Drassmagouetsch) in Starošincih (Stausin). Odslej so gospodovali 175 let do 1616 na Vurberku naslednji Štubenbergi: Nežin mož Leutold (—1469), Janez (1469—1480), brata Baltažar (1480—1514) in Gašper (1480—1525), Gašperjeva sina Franc in Ambrož (1525—1541), Francov sin Baltažar II. (1541—1583) in nato Baltažarjevi sinovi Jurij Starejši, Franc (—1599), Janez Friderik (—1594) in Jurij Sigmund, ob njih pa tudi že Francov sin Franc in Jurija Starejšega sin Wolf Adam.²⁴

Neža in Leutold Štubenberga sta prodala 1443 za 400 funtov maidburški del vurberške gospoščine Filipu Breunerju kot deželnoknežji fevd. Ker se je to zgodilo brez vladarjevega privoljenja, kupčija ni postala veljavna in maidburške posesti so ostale pri Vurberku.²⁵ Pod Leutoldom se je zaključila na Ptujski gori velika doba umetniškega

²¹ Listine 3908 a, 3932 a, 3959 a, e, Šda; Loserth, 28/23, 39/175; France Stele, Ptujška gora, 1966 (Stele), 62; Max Dobliger, Die Herren von Walsee, 1906 (Dobliger), 148.

²² Loserth, 36/138, 26/10; Dobliger, 151; Slekovec, 36; Stele 101/102; imenjska cenitev Ptujške gore 1542, Šda.

²³ Balduin Saria, Wurmberg, 1943 (Saria), 14; Unterstelermark, 77; listini 4153, 4561 a; Šda; Ignac Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, 1875 (Orožen), 491, 499.

²⁴ Slekovec 43—47; Joh(ann) Loserth, Das Archiv des Hauses Stubenberg, Veröffentlichungen ... XXII, 1906, rodovnik; Lang 244/13.

²⁵ Unterstelermark, 130.

ustvarjanja. Pod cerkvijo je raslo obrtniško naselje (1440 kovač, čevljar, tkalec, krojač — vsi sogorniki v haloških vinogradih). Naselje je dobilo 1447 pravice do trga.²⁶

Tudi o fevdih pri Vurberku je posledje odločal tudi vladar in ne samo salzburski nadškof ali pa Štubenberg. Leutold je moral sprejeti v fevd 1449 od vladarja 2 dvora v Dvorjanah (sann d Mertten im dörrflein) in prav tako vurberški oskrbnik Nikolaj Gribinger 1462 in za njim njegovi dediči posesti pri Vumpahu. Gospoščina Vurberk z deželskim sodstvom, lovom in izpiranjem dravskega zlata od mariborskega mosta do Ptuja pa je ostajala še naprej salzburski fevd in Štubenbergi so to priznavali. Za nekatere dele gospoščine pa je bilo treba sprejemati visoko sodstvo in lov v fevd od deželnega vladarja.²⁷

Pod Štubenbergi oziroma njihovi oskrbniki je doživljala vurberška gospoščina burne čase. Najprej so oblegali grad Ogri 1446, nato pa je bila gospoščina eno žarišč Baumkircherjeve vstaje 1469—1471. Janez Štubenberg je bil poročen z Baumkircherjevo hčerko in tako je bilo razumljivo, da je bil skupno s svojim vurberškim oskrbnikom Krištofom Narringerjem sredi upornikov. Janez je moral za nekaj časa v ječo, kjer je intabuliral ženo s 3000 funti in 300 funti letnega dohodka na gospoščino Vurberk. Najbolj pa je vurberška zemlja čutila Turke, saj so pustošili po njej v letih 1472, 1475, 1477, 1493, 1494 in 1532.²⁸ Strahote so se povečale vojske ogrskega kralja Matjaža. Ogri so odtrgali od Vurberka Novo vas pri Markovcih (Grossneudorf), Stojnce (Staindorf, 1286 Stoyndorf), Novo vas pri Dražencih (Kleinneudorf), Boršt (Forsthlein) in Pobrežje (Prymersdorf), kar je bilo vrnjeno gradu šele po smrti kralja Matjaža 1490. Takšni časi so zahtevali veliko skrb za obrambo. Ptujsko goro, kjer je kar 5 kaplanov skrbelo za množice romarjev, so utrdili. Cerkev z vasjo je bila obdana z nasipom in jarkom. Leta 1490 je vas postala trg, naselje se je še naprej utrjevalo, cerkev samo pa so obdali s taborškim obzidjem. Na vurberškem gradu so vzdrževali stalno do 30 oboroženih mož, zlasti Čehov. Letno je šlo zanje 500—600 funtov.²⁹

Po Janezovi smrti je vodil vurberško gospoščino 17 let (1480—1497) v imenu mladoletnih nečakov Janezov brat Friderik. V Antonu Albegku je našel odličnega oskrbnika, ki je obnavljal grad, ga oboroževal s topovi in 1496 dal popisati gospoščino v urbarju.

V urbarju je popisanih 8 podložnih družin v Dvorjanah, 9 v Vumpahu, 20 v Spodnjem Dupleku, 12 v Zgornjem Dupleku, 6 v Žitečki vasi, 12 v Veliki Zimici, 11 v Mali Zimici, 8 v Zgornji Koreni, 11 v Spodnji Koreni, 6 v Črmenšljaku (Wotschendorf), 20 v Zgornji Voličini, 20 v Spodnji Voličini, 4 v Šetarovi, 2 v Selcah, neznano število v Velikem Bišu, 8 v Drstelji, 10 v Spodnji Grajeni (Nyder Grayant), neznano število v Zgornji Grajeni (Ober Grayant), 3 v Krčevini, 10 v Dogošah (Dogoše in Duplek je podaril med 1098 in 1105 Sigfrid Spanheim šentpavelski benediktini), 17 v Loki (in Rošnji), 8 v Staršah, 4 v Slovenji vasi, 4 v Hajdošah, 8 v Spodnji Polskavi, 7 v Župečji vasi, 24 v Apačah in Dražencih (Maidburg), 31 na Ptujski gori, 7 v Novi vasi pri Markovcih, 18 v Stojncih, 10 v Borštu, 20 v Novi vasi in Pobrežju pri Dražencih, 26 v Spodnji Senarski (Schaumbart), neznano število v Lichendorfu, Rakitschu in Wagendorfu v Avstriji, skupno v vseh 39 naseljih preko 360 od verjetno okoli 450 družin. Kot vurberška podložna naselja so omenjeni v tem urbarju prvič Zgornji Duplek, Črmenšljak, Selce, Veliki Biš, Drstelja, obe Grajeni, Starše, Spodnja Polskava, Župečja vas, Spodnja Senarska in naselja v Avstriji. Med prvotna vurberška naselja je lahko šteti le Črmljenšak, Selce, Veliki Biš, Drsteljo, obe Grajeni in Starše, med maidburška pa Župečjo vas. Ostala pravkar naštetá naselja so prišla prej ali slej v sestav vurberške in maidburške posesti, vendar ni o tem skoraj ničesar znanega. Župečja vas (7 kmetij pri Pulzka) je znana pred 1123 kot darilo Sigfrida Spanheima šentpavelskemu samostanu. Vas si je

²⁶ Hans Pirchegger, Wolfgang Sillig, Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Peillau, 1955; Loserih, 26/3.

²⁷ Albert Starzer, Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark ..., BKSGQ 32, 1902 (Starzer), št. 310/11; Loserih, 17/74, 33/102, 42/228; listini 7623 c, 9206, Sda; Carl Schmutz, Historisch-Topographisches Lexicon von St., IV, 1822, 414.

²⁸ Listine 6127, 6674, 6956, 7623 c, Sda; Fascikel Stubenberg 37 a/256, Sda; Slekovec, 55, 57, 80; Franz Ilwof, Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark, MHVS X, 1861, 238, 262, XI, 1862, 207, 211; Anton Adalbert Klein, Zur Geschichte der Turkeninfälle ..., ZHVS XIX, 1924, 112—113, 115.

²⁹ Fascikel Stubenberg, 37 a/257, 255 a, Sda; Lang, 20/17; Die Reise tagebücher des Paolo Santonino, 1947 (Santonino), 146; Stele, 85; Gradivo III, št. 406.

dal podariti od samostana v fevd štajerski krajčnik Otakar 1164 in odtod ni bilo več težko najti pot v okvir deželno knežjega Maidburga.³⁰

Baltažar in Gašper sta nadaljevala z obnovo. Časi so se umirili. Marijino cerkev v Vurberku so obnovili in jo povečali, kapelico je dobil tudi vurberški grad. Ker je v 16. stoletju zgubil nadškof ptujski svet, je ostal fevdni gospod vurberške gosposčine deželni vladar. Iz vpljudnosti pa so Štubenbergi formalno še sprejemali Vurberk kot fevd od nadškofov. Leta 1525 so izvedli natančen popis gradu Gašperjeva vdova Hipolita, oskrbnik Andrej Hollenwurger in grajski pisar. Grad je bil solidno oborožen, v njem je bilo preko 50 pušk in topov, mnogo smodnika in 13.000 krogel. Grad je imel kopalnico, omarno uro in tudi knjig, med njimi Lutrove biblije, ni manjkalo.³¹

Veliko je trpela gosposčina 1532, ko so se na obeh bregovih Drave preko nje zlivale turške številne vojske na hrvatsko stran. Martinovo cerkev v Dvorjanah so 1535 na novo posvetili in isto leto je bilo treba nastaviti nov urbar. Iz njega vzemo za število podložnih družin tudi v naslednjih krajih. V Velikem Bišu je bilo 29 družin, v Zgornji Grajeni 10, v Loki 17, v Rošnji 8, v Apačah 9, v Dražencih 12, v Novi vasi pri Dražencih 11, v Barislovcih 7, v Selah 13, v Pobrežju 15, v Lichendorfu 36, v Rakitschu 30 in pri Ptujju na desnem bregu Drave na svinjskem trgu 2 hiši, livarna kositra in kopališče. Novi urbar je posebej še navajal podložne družine vurberške kaplanije: 9 v Dogošah, 5 v Žikarcih in 2 v Mali Zimici. Zanimivost urbarja so sezname prosene desetine, davatev za uradovanje in za sodstvo, ker navajajo za precej naselij tudi število družin. Primerjava s seznamom desetine 1441 pokaže, da niso dobivali v Vurberk več desetine iz Gerečje vasi in Dobrovc, drugače pa iz poleg vseh takrat omenjenih naselij še od sicer nekoč Ani prepuščenih krajev Drstelje, obeh Voličin, Črmljenšaka in Velikega Biša in še v Forminu, Placarju, Mali vasi, Bukovcih, Novi vasi pri Ptujju, Pacinju, Mihovcih, Spodnji Gorici, Hajdošah, obeh Grajenah in Krčevini. Tako je pobiral Vurberk desetino v 14 lastnih in 16 drugih naseljih. Sodnino je dobival grad le v obeh Voličinah, Šetarovi, Zgornji Senarski, Vogauu in Strassu. Gosposčina je imela tudi 737 sogornikov v 29 vinorodnih hribih. Urbar sta ukazala sestaviti še brata Franc in Ambrož skupaj. Štiri leta kasneje sta si Štubenbergi premoženje razdelila, vurberško gosposčino je obdržal Ambrož, ki pa je že 1541 umrl.³²

Imenjska cenitev 1542 je bila opravljena že v imenu Francovega komaj 8 let starega sina Baltažarja II. V njej ni bilo več Hajdoš, Barislovc, Sel, ptujskega predmestja in že znanih krajev v Avstriji. Na Vurberku pa so popisali še 71 funtov imenja blizu 100 podložnih družin v Zgornjem Kapfenbergu. V gorninskem imenju se je pojavil prvič Gabrnik (Grabounighk) pri Zgornji Polskavi. Izven že znanega sveta je imel Vurberk še gozd v Jiršovcih, ribišča v Zlatoličju, Vidmu in Novi vasi pri Ptujju. Celotno vurberško imenje je bilo ocenjeno za 780 funtov davčne osnove: podložniki 212, Kapfenberg 72, gornina 126, dominikalije 83, stara davčna prijava 278 funtov. Poleg tega je gosposčina imela takrat sicer v gosposčini Ehrenhausen popisane pol imenja v Lichendorfu in Rakitschu ter v najemu 2 tretjini žitne in vinske desetine v Jägerbergu.³³

Baltažar II. je doraščal in pred 1557 je prevzel bogato vurberško gosposčino. Luka Sekely z Borla mu je moral vrniti za njegove mladostnosti odtujeno premoženje. Leta 1569 se je drugič poročil, druga žena je bila Magda Herberstein.

Po Baltažerjevi smrti 1583 so si sinovi delili premoženje. Jurij Starejši s sinom Wolfom Adamom je dobil staro vurberško grajsko zgradbo, Franc s svojim sinom Francem Spodnji dvor v Ptujju, Janez Friderik novo vurberško grajsko zgradbo in Jurij Sigmund Ravno polje. Po urbarju 1589 je imel Janez Friderik obe Grajeni, Krčevino, v Črmenšljaku 5 gorninskih vinogradov, desetino v Forminu, Placarju, Mali vasi, Bukovcih, Pacinju, desetino in uradnino v Drstelji ter uradnino v obeh Korenah. Leta 1594 je prevzel Janezov del brat Franc. Izdelal je za svojo združeno posest nov urbar. Iz njega vzemo, da je ribaril Vurberk po Dravinji in Polskavi do Sel, da je imel Franc 2 tretjini desetine pri Jägerbergu, žitno in proseno desetino v Starošincih, Brezuli, Podovi, samo proseno desetino v istih krajih kot Vurberk 1535 razen Miklavža, Loke,

³⁰ Fascikel Stubenberg, 37 a/256, 257, Sda; Gradivo IV, št. 470.

³¹ Slekovce, 58; Unterstelermark, 78; Lang, 448/26; Loserth, 56.

³² Orožen I, 591–592; Fascikel Stubenberg 37 a/255 b, Sda; Saria, 15.

³³ Imenjska cenitev Wurmberg-fasc. 43/634, Stubenberg-fasc. 33, Sda; listina Vurmberg 27. V. 1557, Sda; Fascikel Stubenberg 37 a/256, Sda.

Rošnje, Drstelje, obeh Grajen, Krčevine, obeh Voličin, na novo pa v Šetarovi, Zgornji Koreni, Zgornjem Dupleku in 23 krajih pri Juršincih, vinsko desetino pri Apačah, sodnino v Vogau in Strassu, podložne družine pa na Ptujski gori 16, v Rakitschu 15, Spodnji Polskavi 4, Župečji vasi 5, Selih in Dražencih 19, Pobrežju 22, Novi vasi pri Markovcih 6, Stojncih 9, Drstelji 7, Spodnji Grajeni 5 in 9 vinogradov, Zgornji Grajeni 4 in 13 vinogradov, Krčevini 7 in 36 vinogradov, Črmljenšaku in Selcih 6 ter 11 vinogradov, torej redko same cele vasi. Vsekakor deleža Franca in Janeza nista zdaleč pomenila polovice nekdanje vurberške gosposčine. Levji delež sta pobrala Jurij Starejši in Jurij Sigmund.³⁵ Slednji je ustvaril novo gosposčino Ravno polje (Ebensfeld), prvič znano v virih 1586. Leta 1589 je že veljala za luteransko oporišče. Od Vurberka je odtrgala del Ptujске gore (tu je župnik uskočil med luterane), del Župečje vasi, Hajdoše, Slovenjo vas, Rošnje, Loko, Starše, Dogoše, del Žitečke vasi, del obeh Duplekov, Spodnjo Senarsko in del Črmljenšaka. Ker je Jurij Starejši izročil Herbersteinu v Hrastovcu 1595 Šetarovo, del Črmljenšaka in Selo ter obe Voličini, so ostali Vurberku na začetku 17. stoletja le še Vumpah, obe Koreni, obe Zimici, del obeh Duplekov, Žitečke vasi, obeh Grajen, Krčevine, Drstelje, Stojnc in Veliki Biš, Nova vas pri Markovcih, Apače, Boršt ter Nova vas pri Dražencih.³⁶

Jurij Starejši je že 1609 ponujal ostanke Vurberka na prodaj. Da bi iztržil čim več, je še posebej poudarjal, da so vsi njegovi podložniki prostosajni rojenjaki. Že od konca 16. stoletja je kot vnet luteran močno podpiral svoje sornišljenike (vurberškega duhovnika so vrgli skozi okno, pri gradu so pokopavali luterane, na gradu se je mudil predikant) in zato mu ni preostalo ničesar drugega, kot da je 1616 prodal Vurberk razen cerkve in družinske grobnice Filibertu Schranzu Schranzenegu. Že 3 leta zatem ga je kupil za 65.000 goldinarjev Wolfgang Sigmund Herberstein in s tem je prišla gosposčina prvič v posest rodbine, ki je s presledki preko 100 let gospodovala na gradu.³⁷

VRSTE POSESTI IN UPRAVA

Dominikalna posest vurberške gosposčine je najbolj spoznavna v zapisu imenjske cenitve 1542. Grad je bil ocenjen z 2000 goldinarji in pristava z grajskim zemljiščem s 50. Med dominikalije so takrat uvrstili 14 gozdov (1430 goldinarjev): 3 pri gradu (700), 1 v Senarski (200), 1 v Črmljenšaku (100), 1 v Zimici (100), 1 v Žitečki vasi (100), 1 v Šetarovi (50), 1 v Selcih (50), 1 v Krčevini (40), 1 v Jiršovcih (30), 1 v Selih (30), 1 v Koreni (20) in 1 v Apačah (10). Ob Dravi je bilo 6 pašnikov (370 goldinarjev): 1 v Loki (100), 1 v Dogošah (100), 2 v Slovenji vasi (100), 1 v Miklavžu (50) in 1 v Staršah (20). Ribolov po tekočih vodah, ribiščih in ribnikih so ocenili s 3410 goldinarji. Ribarili so po Dravi (600), Dravinji in Polskavi (100), Pesnici (50), 2 dupleških potokih (40) in Grajeni (20). Ribišča so bila v Zlatoličju (300), Dvorjanah (200), Zgornjem Dupleku (200), Novi vasi (Munich) pri Ptuj (150), pri Vidmu (100), Stojncih (50). Ribniki so bili pri gradu (1000), Spodnji Voličini (400) in Grajeni (200). Lov so ocenili skupno z deželskim sodiščem s 600 goldinarji. Celotni dominikalni del je bil ocenjen z 8310 goldinarji, kar je dalo 83 funtov davčne osnove. Značilno za vurberške dominikalije je bilo, da niso poznali vinogradov in da je najti v njih prav malo obdelovalne zemlje. Zdaleč največ med njimi je pomenil ribolov. Ob takšni strukturi dominikalne zemlje tlake skoraj da ni bilo.¹

Večina vurberške gosposčine z običajnimi pertinenecami je bila fevd salzburških nadškofov in deželnih knezov. Drobne fevdne zemlje znotraj gosposčine pa je bilo malo, znana je samo v Dvorjanah, Vumpahu, Hajdošah in Pobrežju. V neke vrste fevdni odvisnosti od Vurberka sta bili ptujskogorska in vurberška cerkev. V 14. in 15. stoletju je

³⁵ Faselkel Stubenberg 37 a/255 c, Sda; Loserth, rodovnik Stubenbergov; Faselkel Stubenberg 37 a/255 d, f, Sda.

³⁶ Anton Mell, Hans Pirchegger, *Steirische Gerichtsbeschreibungen, Beiträge ... XXXVII*, 1914, 476; Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Luthertums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich* 55, 1934, 164; Orožen I, 595; Terezijanski kataster Vurberk in Ravno polje, Sda; Untersteiermark, 34.

³⁷ Faselkel Stubenberg 37 a/258, Sda; Siekovec, 60–62; Untersteiermark, 78.

¹ Imenjska cenitev Wurmberg — fasc. 43/634, Sda; Faselkel Stubenberg 37 a/255, Sda.

oddajala nadškofija v fevd 11 kmetij v Pobrežju, 6 v Hajdošah in 12 v Župečji vasi, vendar ne kot vurberške.²

Veliko bogastvo za gosposčino so predstavljali gorninski vinogradi. Prvi vurberški gorninski vinograd (v Krčevini) je znan šele 1354.³ Na široko sta gorninski svet predstavlja šele urbar 1535 in imenjska cenitev 1542:

Pri naseljih:	1535		Število vinogradov	Ocenjeno: do 5 goldin.	1542							več
	Število sogornikov	Gorn. mošt v graških vedrih			6--10	11--15	16--20	21--25	26--30	31--35		
Vurberk	59	25	48	2	18	14	8	3	2		50	
Krčevina	55	25	37	4	16	5	7		3	1	43	
Zg. Duplek	54	27	44	15	15	8	5	1				
Sp. Senarska	52	20	49	11	15	12	7	2			50	
»Trositz«	50	30	37	1	9	6	8	1	6	3	2×40 60	
Zg. Grajena	42	22	25	6	11	3	2	1	1		50	
Dolič (Grunntl)	37	22	22		2	3	5	2	4		40	
											2×40	
											2×60	
											2×100	
Drstelja	33	16	23	1	7	5	2	1	5		50	
											60	
Sp. Grajena	32	16	15	3	5	1	1		1		50	
											2×60	
											110	
Vel. Zimica	32	8	21	4	9	8						
»Bretschko«	31	18	17	3	6	3	2	1			2×46	
Sp. Korena	29	14	18	1	4	5	2	4	1			
Sp. Duplek	29	13	25	5	10	3	5	1	1		40	
»Normans«	25	11	14	3	5	4			2			
Apače	25	7	23	4	5	5	7	2				
M. Zimica	22	6	10	1	6	2	1					
Selce	20	8	13	5	5	2			1			
»Styckl«	19	14	11		7		3		1			
Jablance	14	6	11		3	3	3	1			40	
Hum	14	5	12	2	7	1	1	1				
Vel. Biš	14	5	11		7		1	1	1		40	
Zg. Korena	12	7	10	3	3	2			2			
Črmlja	12	5	7	4	2		1					
Dolge njive	7	3	4		1		1				80	
											100	
Črmljenšak	5		3			3						
Žikarci	4	3	5	1	2	1		1				
Straže	2		3		1		1		1			
Sovjak-Zavrh	4	1	3		3		1		1			
»Wesiak«	3	2	3		2	1						
Gabrnik			21	6	11	4						
	737	339	545	85	197	104	73	23	32	4	27	

² Untersteiermark, 77; Slekovce, 45, 46; Lang, 45/1, 3, 112/3, 173/6, 10, 189/2, 3, 244/1, 4, 5, 8, 13, 18, 20, 26, 38, 47, 242/7, 10, 14, 408/4, 5, 492/2, 493/1.

³ Loserth, 17/72.

Leta 1535 je dalo 737 sogornikov v 29 vinorodnih hribih 339 graških veder gorninskega mošta. Vinogradi so bili pretežno majhni, le redki so dajali preko 1 graško vedro gornine. Sogorniki so bili v glavnem domači in sosedni podložniki, le malo ptujski, mariborski in radgonski meščani ter bližnje cerkvene ustanove. Ob imenjski cenitvi je javila gosposčina kar 230 vinogradov manj, če izvezamo prvič omenjeni Gabrnik pri Zgornji Polskavi. Imenjski cenitvi je bolj zaupati kot pa urbarju. Še vedno pa so prinesli vinogradi 126 funtov davčne osnove.

Urbarna zemlja s podložniškimi družinami je bila najvažnejši del gosposčine. Posebej je treba opozoriti, da je bil urbarni svet razbit na več med seboj ločenih področij: vurberško je segalo še preko Drave, kjer sta ga razbijala limbuško-borlski Mklavž in knežje Zlatoličje; apaško področje je bilo precej od rok, najbolj pa Nova vas pri Markovcih in Stojnici.

Vurberška gosposčina je že za Ptujskih dobivala po 2 tretjini desetine po večini svojega urbarnega sveta, po sosedstvu slivniške, hočke in ptujske fare. Desetina se je med 1441 in 1535 omejila skoraj povsod na proseno. V Vurberk sta tekli tudi 2 tretjini desetine iz Jägerberga. Tretjo tretjino desetine so dobivali župniki.

Vurberška gosposčina je bila sestavljena iz salzburskega in deželnoknežjega fevdnega dela ter iz alodij, ki so jih pridobili največ Ptujski. Ob takšni sestavi gosposčine nista imela nadškof in knez posebne moči v upravi. Podeljevanje gosposčine ali njenih delov v fevd je bila praviloma več ali manj gola formalnost, s katero pa so morali posestniki gradu le računati. Prvemu Štubenbergu je bila razveljavljena prodaja Maidburga, ker ni imel za to vladarjevega dovoljenja. Gospodarji gosposčine (Hollenburgi, Ptujski, Štubenbergi) navadno niso prebivali v vurberškem gradu. V upravi je bilo čutiti njihovo moč le v tem, da so jim morali od njih postavljeni oskrbniki polagati račune.

Oskrbnik (burggraf 1404, pfleger 1433) je bil najvažnejša oseba v gosposčini. Najprej je poznan Wigand, nato pa so se ohranila v virih še sledeča imena: Albrecht Chruedsdorfer (1373—1397), Pankrac Relsperger (1397—1425), Erhard Trapp (1433), Oton Ratmannsdorfer Mlajši (1448), Sigmund Praumschlsl (pred 1458), Nikolaj Griebinger (1462—1465) in Krištof Narringer (1469—1470).⁴

Od 1480 je bil pol leta oskrbnik Ozvald Gresl, ki je padel v ujetništvo. Sledil mu je do 1481 Lovrenc Zipser, temu pa do 1482 Henrik Meissl. Zipser in Meissl sta bila odstavljena zaradi nesposobnosti. Anton Albegk (1482—1497) je bil nedvomno najpomembnejši vurberški oskrbnik. Za njim so še poznani Simon Wanster (1498), Andrej Hollenwurger (1525) in Jurij Ennstaler (1546). Njih imena pričajo, da so bili tuji slovenskemu okolju. Oskrbniku je bilo zaupano tudi celotno sodstvo, pravico do njega je imel Vurberk že pred 1441. Letna plača oskrbnika se je gibala okrog 20 funtov. Zase in za služinčad je dobival tudi od podložnikov uradnino (amtmanrecht): 1496 po 47 novčičev, 1535 pa najbolj po 2—3 korce žita, kuro in 3 novčiče. Od obeh Voličin, Šetarove, Spodnje Senarske, Vogaua in Strassa je pritekala sodnina — korec ovsa od dajalca. Po pridružitvi maldburške gosposčine Vurberku je živel v maldburški utrdbi pomožni oskrbnik in zato se je vas tudi začela imenovati Amtmannsdorf (prvič 1542), kar je dalo pri podložnikih Apače. V veliko pomoč oskrbniku je bil grajski pisar. Njegovo prisotnost je čutili na Vurberku vsaj od konca 15. stoletja, po imenu pa nam je znan samo pisar iz leta 1525. Poleg običajnega pisarniškega dela je bila tudi njegova naloga čuvati gosposčinske arhivalije. Konec 15. stoletja je bilo na gradu 80 listin, nekatere celo iz 13. stoletja. Sredi 16. stoletja pa so čuvali v 30 skrinjah mnogo arhivskega gradiva, ki je pozneje propadlo. Razen oskrbnika, pisarja in že prej omenjene številne posadke je bilo na gradu še okoli 20 služiteljev.⁵

Po podložnih naseljih so bili grajski upravi v pomoč župani (supan, redko amtman). Prvi župani so znani v obravnavanem svetu že na začetku 13. stoletja. Barislovci in Sele so bili najprej samo eno naselje, pred 1207 sta nastali iz njega 2 županiji. Nekako v istem času nam je znana prvič po imenu Župečja vas (Sukendorf).⁶ Nato nam šele urbarji predstavijo župane v vsakem naselju. Županovanje je trajalo več let, večjeje so ob no-

⁴ Gradivo V, št. 694; Unterstelermark, 77; listine 4153, 4561 a, 5008, 6127, 6674, Sda; Slekovec, 80; Starzer, 119/2.

⁵ Fascikel Stubenberg 37 a/256, 257, Sda; Imenjska cenitev 1542 Monsperg, Sda; Slekovec, 80.

⁶ Gradivo V, št. 122; Gradivo IV, št. 470.

1 OKA viburnalita posesi
2 EISE - Mum govinsha posisi
3 OKA - Padova dushina

4 122000

Cerkvena uprava je imela sledeča središča: vurberško grajsko kapelo (prvič omenjeno 1510) za grad; Marljivo cerkev (prvič omenjeno 1333) v Vurberku, podružnico ptujske župnijske cerkve za Vurberk in Vumpah; ptujsko Jurljevo župnijsko cerkev za Grajeno in Krčevino; lovrenško župnijsko cerkev na Dravskem polju za Apače, Župečjo vas, Barislovce; Marijino župnijsko ptujskogorsko cerkev (zgrajeno 1398—1410, pred njo lovrenško cerkev na Dravskem polju) za Ptujsko goro; hajdinsko župnijsko Martinovo cerkev (pred njo hočko cerkev) za Hajdoše, Slovenjo vas, Dražence in Novo vas pri Dražencih; Rupertovo cerkev v Spodnji Voličini (prvič omenjeno 1535), podružnico ptujske župnijske cerkve za Veliki Biš, Črmljenšak, Selec, obe Voličini in Setarovo; Ožbaltovo župnijsko cerkev v Ptuj za Novo vas pri Markovcih in Stojnee; videmsko župnijsko Vidovo cerkev (pred njo hočko cerkev) za Pobrežje, Sele in Boršt; Janževo cerkev v Staršah (prvič omenjeno 1441), podružnico hočke cerkve za Starše, Rošjno in Loko; Jurijevo župnijsko cerkev v Hočah za Dogoše; Martinovo cerkev v Dvorjanah (prvič omenjeno 1449), podružnico Petrove cerkve v Malečniku za Dvorjane, oba Dupleka, Zitečko vas, Spodnje Koreno in Malo Zimice; Petrovo župnijsko cerkev v Malečniku za Zgornje Koreno in Veliko Zimice; Lenartovo župnijsko cerkev v Lenartu v Slovenskih goricah za Spodnje Senarsko in Stefanovo župnijsko cerkev v Spodnji Polskavi (prvič omenjeno 1249) za Spodnje Polskavo.⁷

⁷ Slekovce, 58; Orožen I, 59, 70—71, 265, 586, 440.

Na samem vurberškem ozemlju je stalo do konca 16. stoletja 5 cerkva. Prvi med njimi se omenjata vurberška in ptujskogorska, a le slednja se je tudi hitro povzpela v župnijsko cerkev. Tudi cerkve v Staršah, Dvorjanah in Spodnji Voličini, zgrajene v 15. in 16. stoletju, so ostale še dolgo podružnice. Razbitost v cerkveni upravi na 8 župnij tudi s svoje strani pojasnjuje heterogeno in etapno nastajanje vurberške gosposčine.

KOLONIZACIJA

V vurberškem svetu se je javljal človek od mlajše kamene dobe naprej. Neolitske najdbe so iz Zimice, Zgornje Korene, obeh Voličin, Vumpaha, Krčevine in Stojnc, železnodobne iz Krčevine, Stojnc, Zupečje vasi in Starš ter rimske iz Dogoš, Loke, Starš, Draženc, Nove vasi pri Dražencih, Pobrežja, Sel, Zupečje vasi, Spodnje Polskave, Zgornje Korene, obeh Voličin, Vumpaha, Dvorjan, Vurberka, Krčevine, Grajene, Stojnc, Ptujске gore, Šetarove, Velikega Biša in Spodnje Senarske.¹

Po naselitvi Slovencev so se iz teme zgodovine prebili naši kraji šele v prvi polovici 12. stoletja: Dogoš, Duplek, Loka in Zupečja vas. Po imenih naselij in po poljski parcelaciji v delce in celke je dovoljeno soditi, da je takrat že živela večina poznejših vurberških vasi. Grad Vurberk je nastal v drugi polovici 12. stoletja sredi obljudenega sveta. Na začetku 13. stoletja so v sosedstvu Apač Barislovci že toliko porastli, da so ob njih nastala Sela.

Iz konca 13. in iz 14. stoletja so ostala prvič zapisana imena: obe Koreni, Krčevina, Stojnci, obe Zimici, Žitečka vas, Šetarova, Dvorjane, Slovenja vas, obe Voličini, Hajdoše, Nova vas pri Dražencih, Draženci, Pobrežje, Boršt, Vumpah, Rošnja in Ptujсka gora, seveda vsa v že navedenih oblikah nemške pisarne. Med temi kraji so bile mlajše Dvorjane in Vumpah, ki so nastale šele za gradom, prav tako Boršt in Nova vas, nekoliko starejše (nastale pred 13. stoletjem) so bile Žitečka vas, Slovenja vas, Stojnci, Draženci, Krčevina, Pobrežje, najstarejše pa Zimici, Koreni, Šetarova, Voličini, Hajdoše in Rošnja. Najmlajša pa je bila Ptujсka gora, ki je s cerkvijo šele nastajala.

Iz srede 15. stoletja so šele znane Starše, Spodnja Polskava, Drstelja, Veliki Biš, Črmljenšak, Selce in Senarska. Tem tokrat omenjenim krajem je treba iskati njihov izvor prav daleč nazaj, nekoliko manj le Selcam. Preko 60 deljenih posesti v urbarju 1496 govori o nekdanji krizi za zemljo. Že sredi 15. stoletja pa se je začela kriza pomanjkanja ljudi zaradi premnogih vojn. Naselja, katerih imena so ostala zapisana pred sredo 15. stoletja, so bila požgana, prav tako pa kraji, za katere zvemo prvič šele ob koncu stoletja: Nova vas pri Markovcih in obe zelo stari Grajeni. Kmetje so množično bežali z gosposčine. Če je lahko Albegkg v 15 letih povečal dajatve v Črmljenšaku, Dogošah, Voličinah, Spodnji Koreni, Zgornjem Dupleku in Spodnji Senarski 5- do 14-krat, so morali ti kraji biti prej težko prizadeti. Večina naselij je bila kljub 14-letnemu delovanju podjetnega oskrbnika 1496 še vedno slabo obljudena. V 22 krajih je bilo v vsakem kornaj do 10 družin. Preko 70 družin je moralo imeti po več posestnih enot, zlasti na Ptujски gori in v Zgornjem Dupleku. Med močnejšimi naselji so bili le kraji Stojnci (18 družin), Spodnji Duplek (20), Zgornja Voličina (20), Spodnja Voličina (20), Spodnja Senarska (28) in Ptujсka gora (31). Apače in Zupečjo vas je bilo treba ustanavljati na novo, Ptujски gori pa vsaj podeliti naslov trga. Priseljevanja od daleč v vurberški svet takrat še ni bilo, saj je živel samo 1 Hrvat v Stojncih in 1 Kranjec v Zgornji Voličini. Izjema je bil le grad, ki so ga zaradi varnosti zelo napolnili s služinčadjo in posadko, zlasti s Čehi.

Dobo obnavljanja in rasti prebivalstva je le za hlp pretrgal turški prehod 1532. Razlika v številu družin med urbarjema 1496 in 1535 kaže na 25-odstotni prirast v celotni gosposčini. Najbolj ga je pripisati kolonizaciji novega življa, vendar večinoma na

¹ Najdbe v Pokrajinskem muzeju v Mariboru; Konservatorska poročila, Varstvo spomenikov VII, 1960, 316 (Markovci), VIII, 1962, 224, 225, IX, 1965, 172, 154 s., X, 1966, 198; Archæologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, 1936, 2, 4, 22, 26, 69, 94, Blatt Rogatec, 1939, 29, 35, 37-38, 41, 48, 51, 55, 67-68, 72; Antike Inschriften aus Jugoslawien, 1938, št. 264; Anton Smodič, Nove latenske najdbe na Dravskem polju, ČZN 35, 1940, 22; Paul Schlosser, Der Pfaffenbergringwall am Vurmberg, Marburger Zeitung, št. 235, 24. VIII. 1942; Rudolf Bratanič, Nove najdbe iz Ptuja, Arheološki vestnik V, 1954, 373 s.; Stanko Pahič, Antične gomile v Slovenskih goricah, ČZN XXXVI, 1965, 12, 25, 28, 30.

starih celih posestih brez gospodarja, Res da je bilo 1535 še vedno 140 deljenih posesti, vendar je bila večina teh v Velikem Blšu, Lichendorfu in Rakitschu, vaseh, za katere prejšnji urbar ni imel nadrobnih podatkov. Prebivalstvo v Vumpahu in Župečji vasi se je dvignilo za četrtno, v Spodnji Voličini, Pobrežju in Novi vasi pri Draženclah za tretjino, v Veliki Zimici in Novi vasi pri Markovcih za polovico, v Zgornji Voličini in Drstelji za tri četrtnine, v Žitečki vasi in Staršah enkratno, v Krčevini in Slovenji vasi štirikratno in v Šetarovi petkratno. V ptujskogorskem trgu pa je prebivalstvo upadlo za četrtno. Število manjših naselij se je redčilo, zato pa je narastlo število večjih. Skupno je bilo v 40 naseljih okoli 600 družin. Pojavili so se priseljeni cigani, Kranjci, Hrvati, Vezjaki, Turki in še mnogi s hrvatskosrbskimi imeni in priimki. Več kot dvajsetina prebivalstva je prišla z juga ali iz Kranjske. Pred 1530 so obnovili Dražence s samimi Hrvati in Kranjci. Isto se je zgodilo s hajdoško sosedo Gerečjo vasio in z Brezulo. V sedmih letih med 1535 in 1542 je upadlo število družin v Zgornji Voličini za petino, zrastle pa na Ptujski gori tudi za petino. Drugače pa je čutili proti sredi 16. stoletja rahel upad števila družin ob koncentraciji posestnih enot. Po priimkih je zaslediti še več Kranjcev in uskokov. Pri številu vurberških podložnih družin ob Imenjski ceni 1542 v posameznih krajih je treba vedeti, da v nekaterih naseljih ni bil Vurberk edini gospodar. Tako je imel mariborski zgornji grad pri Vurberku 3 družine, slivnška gosposčina 8 družin v Koreni, Hrastovec in Admont v Voličini, Štatenberg in Viltuš 9 družin v Apačah, domača cerkev, studeniški samostan, Rače in Štatenberg 14 družin v Spodnji Polskavi, Hrastovec v Hajdošah, mariborska fara 1 družino v Rošnji, Štatenberg 4 družine v Župečji vasi in Majšperg 10 družin pri Ptujski gori.²

MERE, DENAR IN CENE

Za merjenje žitaric so uporabljali na Vurberškem mernike (schaf, görtz, viertl) in merice (masl). Merniki so bili različni po naseljih, različni za različne dajatve, različni tudi v različnih časih. Namesto starih manjših zvrhanh so od časa do časa uvedli nove večje črtane, ki pa jih je bilo treba kmalu zopet zvrhati. Na gradu so hranili v skladišču vzorce mernikov posameznih vasi. Stanje ob urbarju 1535 je bilo sledeče.

6 krajevnih mernikov v naselju	Ptujski korci	Krajevni mernik približno litrov	Dajatev	6 krajevnih mernikov v naselju	Ptujski korci	Krajevni mernik približno litrov	Dajatev
Zg. Duplek	4	26	uradnina	Šetarova	6	40	uradnina
	3,4	26	uradnina	Drstelja	7,5	50	pravda
Velika Zimica	24	23	pravda	Veliki Blš	8,4	56	desetina
Žitečka vas	4	180	pravda	Zg. Grajena	12	80	desetina
	3	20	uradnina	Sp. Grajena	3	20	desetina
Mala Zimica	6	40	pravda, urad.	Krčevina	4,5	30	desetina
Zg. Korena	6	40	uradnina	Nova vas M.	6	40	desetina
Sp. Korena	7,2	48	uradnina	Pobrežje	4,5	30	
Črmljenšak	4,5	30	desetina	Apače	24	180	pravda
	3	20	uradnina	Baršl., Sela	7,5	50	pravda
Zg. Voličina	21	140	pravda	Draženci	7,5	50	pravda
	9	60	desetina	Župečja vas	8	53	pravda
	3	20	sodnina		6	40	uradnina
Sp. Voličina	21	140	pravda	Sp. Polskava	3	20	uradnina
	6	40	desetina	Dogoše	8	53	pravda
	9	60	uradnina		3	20	pravda
	2	13	sodnina				

² Imenjske ceni 1542, Sda.

6 krajevnih mernikov v naselju	Ptujski korec	Krajevni mernik približno litrov	Dajatev	6 krajevnih mernikov v naselju	Ptujski korec	Krajevni mernik približno litrov	Dajatev
Loka	7,5	50	pravda	Slovenja vas	8	53	pravda
	3	20	uradnina		12	80	desetina
Rošnja	7,5	50	pravda	Hajdoše	8	53	pravda
	3	20	uradnina		4,5	30	desetina
Starše	7,5	50	pravda				

Ptujski korec je meril 39,36 litra, merica pa okoli 16 litrov.

Mošt so merili z vedri (eimer). V vedro je šlo 16 namlznih četrti (tischkandl) po 1,64 litra, torej je merilo vedro dobrih 26 litrov, le v Apačah 23 litrov, v Veliki Zimici 16 litrov in v Spodnji Senarski 15 litrov. Štiri vedra po 26 litrov so šla v graško vedro, 5 graških veder je dalo štartin, 10 pa sod. Vedro se je delilo na 4 žehtarje (sechter) po 6,5 litra.

Predivo so merili s čehuljami (zechling), velikimi 5 povese (reiste).

Srebrnih novčičev je bilo treba 4 za 1 krajcar, 30 za šiling, 160 za marko in 240 za funt ali goldinar. Kmetija je bila vredna sredi 14. stoletja 5 funtov, sod vina (1000 l) konec 15. stoletja okoli 10 funtov, plača in vzdrževanje člana posadke okoli 20 funtov in takšno plačo je imel poleg oskrbnine oskrbnik. Za čehuljo prediva ali za kuro se je dobilo sredi 16. stoletja 3 novčiče, za kopuna 12 in za jagnje 24 novčičev.¹

OBVEZNOSTI PODLOŽNIKOV

Ko so Žiže prodale 1357 vojvodi svet pri Dražencih, je dajala kmetija po 9 mernikov rži in 3,5 mernikov ovsa. Od sredine 15. stoletja so pritekale dajatve v grad zelo neredno. Oskrbnik se je lahko vzdrževal le s prodajo lesa in gozdov. Red je začel uvažati Anton Albegkg (1482—1497), red pa je pomenjal za podložnike naraščanje bremen. Leta 1482 je izcedil od podložnikov 80 funtov, 1497 že 210. V nekaterih naseljih je po 15 letih nabral 5- do 14-krat večje vsote. Ko je Vurberk dobil 1490 nazaj 5 vasi pri Stojncih in Pobrežju, se je dvignil dohodek iz njih v 6 letih od 38 na 57 funtov. Do 1490 je lahko oskrbnik prodajal letno po 6—9 sodov vina, v zadnjem desetletju pa že 9—15.

Konec 15. stoletja so dajali podložniki od kmetije večinoma od 1 marke do 1 funta, od domcev pa 25 do 120 novčičev. Po 320—900 litrov žita so dajale kmetije v Žitečki vasi, obeh Zimicah, obeh Voličinah, Selcih, Staršah, Drstelji, Dogošah, Loki, Slovenji vasi, Hajdošah, Župečji vasi in Apačah in še poleg tega po merico boba in zdroba ter še do 2 šilinga za uradnino in namesto košnje. V Velikim Bišu in Zgornji Grajeni so oddajali samo mošt. Najlažje dajatve so imele kmetije v Spodnji Grajeni (100 novčičev), težje v Veliki Zimici (320 litrov pšenice, 15 novčičev) in Apačah (300 litrov rži, 100 litrov ovsa, 10 novčičev), najtežje pa v obeh Voličinah (420 litrov žita, 130—180 novčičev) in v Župečji vasi (900 litrov žita). Pri Dražencih niso dajali žitaric kot pred poldrugim stoletjem. Seveda je bila rodnost njiv zelo nizka.

Štirideset let pozneje so bile pravne dajatve v bistvu enake, le da so dodali skoraj povsod še drobne služnosti (kure, jajca). Nove družine v Šetarovi, kmetije v Velikem Bišu, Zgornji Grajeni, Krčevini in Spodnjem Dupleku so služile najbolj poleg drobnih dajatev po 20 veder (okoli 500 litrov) mošta. Domcem v Dražencih, Barislovcih in Selcih so obnovili poleg drobnih dajatev po 300 litrov rži in 100 litrov ovsa. Poleg urbarialnih obveznosti pa so dajali podložniki še proseno desetino (najbolj po 1—3 korce prosa, 2 čehulji prediva ali kuro) ter uradnino.

¹ Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, ZHVS XXIX, 1935, 57, 87, II, ZHVS XXX, 1936, 57, 91.

Podložniki vurberške kaplanije so služili 1535 v Žikarcih in Mali Zimici po 1 mar-ko, 2 kuri in 4 dni tlake, v Dogašah pa po 320 litrov pšenice in toliko ovs, 2 kuri, 10 jajc, 4 dni tlake in 78 novčičev namesto jagnjeta, lesa in košnje. Skupno je dobivala kapla-nlja od svojih 14 podložniških družin 6 goldinarjev, 3 šilinge, 12 novčičev, 3600 litrov pšenice in toliko ovs, 56 dni tlake, 29 kur in 100 jajc.

Gorninski vinogradi so bili majhni in le redki so služili preko 4 vedra (okoli 100 li-trov) mošta, vsi pa na vsako vedro 1 novčič.

Konec 16. stoletja kmetije v Zgornji Grajeni niso služile več mošta temveč po 320 litrov pšenice in toliko rži ter 65 novčičev. Kmetijam v Spodnji Grajeni so dvignili dajatve za tretjino. Vsaka podložniška posest je morala priskrbeti še po 20 obročev za sod.

DOHODKI GOSPOŠČINE

Janez Stubenberg je 1472 intabuliral svojo ženo na gosposčino Vurberk in ji iz-govoril 300 funtov letnega dohodka. Leta 1480 je po Janezovi smrti ostalo na gosposčini preko 600 funtov dolga služinčadi in posadki. Kmetje so množično bežali in oskrbnik se je lahko držal le s prodajo lesa.

V 16. stoletju se je gospodarski položaj gosposčine stalno popravljal. Posadka se je lahko zaradi varnejših časov že zelo zmanjšala in s tem stroški zanjo. Na gradu je bilo že preko 80 sodov in v hlevih 23 konj, 8 volov, 9 telet, 22 krav, 3 biki in 63 svinj.

Po urbarju 1535 je dobivala gosposčina sledeče urbarialne dajatve:

Kraj	Goldinarji	Šilingi	Novčiči	pšenica v ptuj. koreh	Rž v ptuj. koreh	Oves v ptuj. koreh	Pravdni mošt v vedrih	Bob v merleah	Zdrob v merleah	Kopuni	Kure	Jajca
Vumpah	8	5	8							2	29	220
Veliki Biš	1		28				40			2	10	50
Zgornja Grajena		4								2		
Spodnja Grajena	5	6	20		16,5	16,5			4,5		9	45
Spodnji Duplek	11	2	9							4	32	120
Zgornji Duplek	17	7	10		20	20					26	105
Žitečka vas	8	3	1,5	16,5							18	90
Velika Zimica	3		29								29	125
Mala Zimica	8	4	5	20							4	
Zgornja Korena	9	6										
Spodnja Korena	13	2				42				2	28	140
Črmljenšak	6	5	7		45,5	45,5				2	24	140
Selce	2	1	10				340				67	135
Zgornja Voličina	24	7	14	84	78,5	78,5					10,5	110
Spodnja Voličina	24	5	24	45,5			560					140
Šetarova	5	5	10	0,5			171				18	82,5
Drstelja	1		12							2	28	130
Krčevina	1	4	25		5		140				16	80
Stojnci	19	4										
Nova vas — Markovel	9	4								12	28	248
Boršt	1	1								25	21	
Nova vas — Draženci	7	5	10							8	23	115
Pobrežje	15	1	2							9	42	210
Apače		6	20			50	1			20		
Barislovci		2	13,5		52,5	52,5			7		14	105
Sela	6	5	26		97,5	32,5			13			195
Draženci	4	6	24		90	30			12			180
Zupečja vas	9	3	15		72	64		6				150
Ptujska gora	9	4	7									

Kraj	Goldnarji	Silingi	Noviči	Pšenica v ptuj. korih	Rž v ptuj. korih	Oves v ptuj. korih	Pravdni most v vedrih	Bob v mericah	Zdrab v mericah	Kopani	Kure	Jajca
Spodnja Polskava	9	1	26							2	19,5	130
Dogoše	3		22,5		79	79					21	110
Loka	1	6	22		127,5	85		17	17		51	340
Rošnja	3	3	18		60	40					27	90
Starše	10	6	5	39	52	43,5					20	100
Slovenja vas	3	1	12		116	155		14,5	14,5		72,5	435
Hajdoše	1	6	10		12	13		2	2		15	40
Spodnja Senarska pri Ptuj	30	3	10								78	100
Lichendorf	6	6	20									
Rakitsch	13	4	28	13	13	55						
	19	2	10									
	352	2	17,5	218,5	937	902	1252	39,5	70	92	780,5	4260,5

Poleg dohodkov iz tabele je prejemal grad še po 1 gos v Mali Zimici, obeh Korenah in Borštu, 1 svinjo v Borštu, 1 jagnje v Rakitschu in 11 jagnjet v Dogošah. Če preračunamo takratne mere v litre, je prejela gosposčina okoli 8.740 litrov pšenice, 37.480 litrov rži, 36.040 litrov ovs, 32.550 litrov pravnega vina, 630 litrov boba in 1.100 litrov zdroba. Za proseno desetino je prejemal grad poleg predvina in kur od vsake kmetije po 30 litrov prosa v Črmljenšaku, Krčevini in Zgornji Grajeni, po 40 litrov v Novi vasi pri Markovcih, Mihovcih, Loki, Rošnji, Spodnji Grajeni, Spodnji Voličini in Drstelji, po 60 litrov v Šikolah, Podovi, Brezuli, Hajdošah, Zgornji Voličini in Velikemu Bišu, po 80 ali 90 litrov v Pacinju, Dragonji vasi, Stražgojncih in obeh Goricah, po 120 litrov v Forminu, Placarju, Mali vasi, Bukovcih, Starošincih in Zgornjih Jablanah in po 160 litrov v Slovenji vasi in Miklavžu, skupno preko 25.000 litrov prosa, od česar pa je bilo treba izročiti tretjino cerkvenim ustanovam. Za uradnino je šlo v grad poleg novičev in kur še od vsake kmetije po 40 litrov žita v Šetarovi, Spodnji Polskavi, obeh Korenah in Veliki Zimici, po 50 ali 60 litrov v Dogošah, Spodnji Voličini, Črmljenšaku, Pobrežju in Zitečki vasi, po 80 litrov v Mali Zimici, po 120 litrov v Župečji vasi in po 170 litrov v Zgornjem Dupleku, skupno okoli 11.000 litrov. Grad je nabral še 339 graških veder (okoli 35.000 litrov) gornine od 737 vinogradov. Konec 16. stoletja je pritekala v grad še prosena desetina po 80 litrov prosa iz 23 krajev pri Juršincih in iz Ptujске gore zaščitnina po 1 kuro ali poldrug dan tlake od družine. Končno je prinesla precej še najeta žitna desetina od 115 in vinska desetina od 270 obveznikov v Jägerbergu.¹

GOSPODARSKA, DRUŽBENA IN ETNIČNA SESTAVA PREBIVALSTVA

Kmetje pri Dražencih so bili 1357 gospodarsko precej izenačeni. Preko 60 deljenih posesti v urbarju 1496 govori o nekdanji krizi za zemljo, zaradi pomanjkanja ljudi pa je prihajalo v drugi polovici 15. stoletja do združevanja posesti. V urbarju 1496 je bilo poleg 240 normalnih posestnih enot 70 združenih, zlasti na Ptujski gori in v Zgornjem Dupleku. Iz istega urbarja je razbrati, da so bile podložniške družine v večini krajev srednje premožne, večjo revščino pa je bilo srečati v Dvorjanah, Vumpahu, Zgornji Voličini in na Ptujski gori. Revnejšim naseljem iz konca 15. stoletja so se pridružili po urbarju 1535 še Draženci, Barislovci, Sela in Lichendorf, vasi, za katere 1496 ni bilo nadrobnih navedb. Že so se javljali tu in tam hlapci, dekle, gostači in viničarji.

Dobro spoznavo gospodarske in družbene sestave podložnega vurberškega prebivalstva nudi popis imenjske cennitve 1542.

¹ Fascikel Stubenberg 37 a/256, 257, Sda.

Naselje	Število družin k = kmetija, d = domec	Ocenjeno: nič goldin. do 5 goldin.	6—10	11—15	16—20	21—25	26—30	100	200
Vumpah	20 (dvor, 19 d)	2	16	1		1			
Sp. Duplek	19 (dvor, 15 k, 3 d)	2	12	4	1				
Zg. Duplek	12 (12 k)		5	7					
Žitečka vas	8 (7 k, 1 d)	1	4	3					
Sp. Korena	11 (5 k, 6 polk.)	1	9	1					
Zg. Korena	7 (7 k)	1	5	1					
Vel. Zimica	14 (14 k)	3	9	2					
M. Zimica	10 (10 k)		9	1					
Črmljenšak (Brenntzndorff)	11 (11 k)	5	5	1					
Zg. Grajena	13 (13 k)		13						
Sp. Grajena	10 (10 k)		6	4					
Krčevina	11 (11 k)	2	9						
Zg. Voličina	26 (dvojna k, 24 k, polk.)	3	22	1					
Stojnci	20 (18 k, 2 polk.)	1	14	5					
Drstelja	13 (9 k, 4 polk.)		13						
Nova vas-Mar.	10 (10 k)		10						
Sp. Voličina	24 (dvor, 23 k) 2 mlina	1	14	7	1	1			
Šetarova	17 (14 k, 2 polk., 2 d)	1	16						
Vel. Biš	27 (2 k, 24 polk., 1 d)		25	2					
Sp. Senarska	30 (3 dvojne k, 20 k, 7 polk.)	6	19	5					
Apače (Sela)	14 (3 k, 10 d, 1 posest)	1	11	2					
Draženci	11 (2 k, 9 d)		11						
Starše	16 (dvojna k, 15 k)	1	12	2	1				
Slovenja vas	14 (7 dvojnih k, poldruga k, 8 k)		4	8	1	1			
Boršt (Khaplarn)	11 (6 k, 5 d)	1	9	1					
Nova vas-Draž.	12 (10 k, 2 polk.)		11	1					
Pobrežje	16 (15 k, 1 d) 2 mlina		15	1				I	I
Sp. Polskava	6 (6 k) mlin		1	5					
Loka	13 (2 dvojni k, 11 k)		11	1	1				
Rošnja	8 (3 dvojne k, 4 k, 1 polk.) ladijski mlin		4	1	3				I
Župečja vas	9 (1 dvojna k, 8 k)		5	3	1				
Dogoše	21 (2 dvoj. k, 18 k, 1 polk.) ladijski mlin	1	15	5					I
Ptujska gora	30 (1 četv. d, 4 dvojni d, 1 poldr. d, 15 d, 2 hiši, 7 poldromcev)	1	15	11	3				
34 naselij	494 (3 dvori, posest, 339 k, 20 dvojn. k, 1 poldr. k, 50 polk., 65 d, 1 četv. d, 4 dvojn. d, 1 poldr. d, 2 hiši, 7 poldr.) 7 mlinov	31	359	86	12	3			
					II		II	I	II

Konji: nič	1	2	3	4	5	Govedo: nič	1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	Veliki kmetje	Srednji kmetje	Kočarji
8	6	3	1	2		2	5	9	4			5	11	4
3	4	9	2	1		1	2	13	3			11	5	3
1	2	6	3				2	7	1	2		6	6	—
1	3	2	2				2	3	2	1		5	2	1
4	2	4	1				5	3	3			6	1	4
2	3	2					3	3	1			2	4	1
4	3	7					4	5	3			6	4	4
4	3	3					4	6				3	5	2
7	1	2	1				6	5				1	5	5
7	4	1	1				9	4				2	6	5
4	3	3					2	6	2			4	5	1
6	5					2	3	5	1			2	5	4
15	9					1	14	8	3			4	10	12
7	3	9	1				2	13	4	1		8	9	3
4	2	6	1			1	3	6	3			4	7	2
5	1	2	2			1	4	5				1	4	5
1	9	11	1	2			11	9	3	1		10	11	3
6	4	5	1	1		1	11	5				2	7	8
3	4	9	6	5		1	3	20	3			16	10	1
15	6	8	1			4	13	9	4			9	8	13
8	2	4				2	4	6	2			3	8	3
6	4	1				1	4	6				3	6	2
3	2	4	4	3		1	2	10	1	1	1	11	3	2
3		5	4	1	1	1	2	5	4	2		7	6	1
8	2	1				1	3	7				2	7	2
4	6	2					3	7	2			3	8	1
10	7		1			2	6	10				2	9	7
	2	2	2				2	1	3			4	1	1
3	4	4	1	1			2	5	5	1		7	5	1
1	2	3	2				3	3	1	1		4	3	1
2	2	2	2		1	2	2	4		1		2	5	2
5	3	10	2	1		2	9	7	3			7	9	5
22	6	2				13	15	2					4	26
182	119	132	42	17	2	39	105	217	61	11	1	162	198	135

Veliki kmetje (šibka tretjina) so imeli vsaj 7 glav vprežne živine. Prevladovali so v Spodnjem Dupleku, Žitečki vasi, Spodnji Koreni, Velikem Bišu, Staršah in Loki. Vseh kočarjev, ki so premogli največ do 2 vprežni živini, je bila dobra četrtina. Največ jih je bilo na Ptujski gori. Biti ptujskogorski tržan je pomenilo v glavnem biti reven obrtnik. Najrevnejša plast prebivalstva so bili hlapci, dekle, gostači in viničarji, vseh teh je bilo 37.

Podložniki so bili razen onih pri Cmureku po imenih in priimkih sodeč Slovenci. Ime vasi Slovenja vas pa je tolmačiti tako, da so vsaj v eni sosednjih vasi (Zlatoličje, Prepolje, Gerečja vas, Hajdoše, najbrž v Gerečji vasi) živeli ob rojstvu Slovenje vasi pred 14. stoletjem Nemci. Proti sredi 16. stoletja je pribežalo med Slovence mnogo prebivalstva s hrvatske strani. Sredi stoletja so uskoki predstavljali že blizu 5% od okoli 3000 vurberških ljudi. Vasi, kot Draženci, Gerečja vas in Brezula so bile izrazito uskoške.

GOSPODARSTVO

Gospodarstvo vurberške gosposčine je bilo v večini kmetijsko.

Pšenico so pridobivali v 15. in 16. stoletju v Žitečki vasi, Zgornjem Dupleku, obeh Zimicah, Korenah, Voličinah, Selcih, Šetarovi, Zgornji Grajeni, Dogošah, Staršah, Slovenji vasi in Spodnji Polskavi.

Rž in oves sta znana pri Dražencih že sredi 14. stoletja, pozneje pa v istih vaseh kot pšenica in še v Drstelji, Rošnji, Hajdošah, Pobrežju, Apačah in Župečji vasi. Velike dajatve v žitaricah so zahtevale obsežne pridelovalne površine. Konec 15. stoletja je bilo razmerje v dajatvah pšenice, rži in ovsu 1 : 2 : 2, pozneje pa 1 : 3 : 3.

Močno je moralo biti razširjeno pridelovanje prosa, saj so ga v 16. stoletju pobirali na račun desetine in ponekod tudi uradnine po 30 do 170 litrov od kmetije. V grajski žitnici je bilo 1525 tudi že precej ajde. Težki časi v drugi polovici 15. stoletja so močno vplivali na upad pridelka vseh žitaric. Za prve mline sta vir šele urbarja: Zgornji Duplek 3 mlina, Spodnja Voličina 2, Črmljenšak 1, Šetarova 1, Nova vas pri Markovcih 2 rečna, Boršt 2 in v Spodnji Polskavi 1. Ob cenitvi 1542 so bili popisani le večji mlini. Iz konca 16. stoletja je znan še mlín v Spodnji Grajeni.

Njive so rodile še bob in v Drstelji, obeh Grajenah, Krčevini in pri Juršincih tudi lan ter korenje v Koreni.

Sredi 16. stoletja je bila konjereja v večini vasi in na gradu močna, šibka le na Ptujski gori, v Pobrežju, Borštu, Dražencih, Apačah, Spodnji Senarski, Črmljenšaku, Zgornji Voličini, Zgornji Grajeni in Krčevini.

Med živino je prevladovalo govedo. Malo govedoreje je bilo edino na Ptujski gori.

Leta 1542 je bilo brez svinj 55 podložnih družin, zlasti v Staršah in na Ptujski gori, do 5 svinj je premoglo 213 družin, 6—10 158, 11—15 40, preko 15 10, na gradu pa je bilo 63 svinj.

Do 40 ovac je imelo samo 11 družin v Rošnji, Staršah, Dogošah in Zgornjem Dupleku, do 10 koz 29 družin v obeh Zimicah, Krčevini, Drstelji, Zgornji Grajeni, Novi vasi pri Markovcih, Dogošah in Spodnji Koreni. Kokošjereja je bila, kot izgleda, bolj revna.

Za vurberško vinogradništvo so na razpolago dokaj pozni viri. Razen vesti o gorninskem vinogradu v Krčevini 1354, gornini pri Dvorjanah 1425, naraščanju količine prodanega vina, dajanju pravnega mošta v Velikem Bišu in Zgornji Koreni ter o sodarjih: enem v spodnji Koreni in dveh v Zgornji Voličini konec 15. stoletja so vsa poročila o njem mlajšega datuma. Leta 1525 je bilo na gradu mnogo sodov in 20 brent. Urbar 1535 je poznal že obsežno vinogradništvo (1252 veder pravnega mošta in 1356 veder gorninskega mošta) v vseh slovenjegoriških podložnih krajih razen v obeh Voličinah (tu so bili admontski vinogradi) in Žitečki vasi. Mnogi vinogradi so bili že pusti, prihajalo je tudi do koncentracije vinogradov v rokah posameznih zlasti nepodložniških sogornikov (kar 86 vinogradov je bilo 1542 ocenjenih med 20 in 110 goldinarji). Najbolj zgovorno priča o pomembnosti vinogradništva sredi 16. stoletja podatek, da so samo gorninski vinogradi predstavljali četrtino imenja in da so v Jägerbergu imeli vurberški gospodarji v najemu 2 tretjin vinske desetine (600 veder mošta). Proti koncu 16. stoletja so nastajali novi vinogradi zlasti v Krčevini in Zgornji Grajeni. V zvezi z naraščajočim

pomenom vinogradništva so podložnikom naložili kot novo breme dajatev lesenih obročev za sode.

Gozdno bogastvo je pomenilo za gospoščino od konca 15. stoletja priznana vrednota. Lovu se niso posebej posvečali, zato pa je prinašal ribolov velike dohodke in so ga ovrednotili 1542 z eno petnajstino imenja.

Ljudje vurberške gospoščine so tudi izpirali dravsko zlato. To opravilo je moralo biti v navadi že na začetku 13. stoletja in je tudi prineslo ime vasi Zlatoličje. Salzburški nadškof je 1465 podelil v fevd z Vurberkom tudi pravico do izpiranja dravskega zlata od mariborskega mosta do Ptuja. Leta 1542 sta se pisala 2 dogoška podložnika Goldwascher.

Konec 15. stoletja so bili nekateri podložniki tudi obrtniki, zlasti tkalci, čevljarji, krojači, kovači in kolarji. Največ obrtnikov je bilo na Ptujski gori, kjer so se zbirali že ob zidanju cerkve in je kar polovica prebivalcev nosile obrtniške priimke. Največ posla so imeli v trgu čevljarji, krojači, mesarji, gostilničarji, lončarji in tesarji. Na Ptujski gori je bilo tudi posla za padarja, tako kot v ptujskem predmestju na svinjskem trgu na desnem bregu Drave za njega, za brivca in kositrarja. V 16. stoletju je število podeželskih obrtnikov še naraščalo.

O trgovini in prometu kane v vurberških arhivalijah komaj kakšna vest. Grad in Ptujška gora sta bila nedvomno zanimiva za trgovino. Na Ptujski gori se je že hitro ustalil kramar, konec 16. stoletja so tu pobirali za grad ob prošenjih mitnino in stojnino. Tudi podložniki so se morali stalno truditi za denar. V prometu so več pomenjale poti: Maribor—Starše—Ptuj—Videm, Dogoše—Zgornji Duplek—Vurberk—Grajena—Ptuj—Stojnci—Borl, Hrastovec—Zgornja Voličina—Zgornja Korena—Vurberk in dravska splavarska pot. Predvsem prometu je bila namenjena močna konjereja. Preko Drave so povezovali vurberške ljudi brodi v Zgornjem Dupleku, Staršah in Stojncih ter ptujski most.

Takšna je bila srednjeveška preteklost Vurberka, ene večjih fevdalnih gospoščin na Slovenskem.

SREDNJEVEŠKI VURBERK

Povzetek

Ze prek pol stoletja ni prineslo zgodovinske skoraj ničesar novega o dokaj obsežni vurberški gospoščini. Grad Vurberk je ustanova salzburskih nadškofov iz druge polovice 12. stoletja sredi slovenskih naselij. Sele Ptujski, ki so posedovali grad 1246—1439, so ustvarili z mnogimi pridobitvami iz njega središče bogate gospoščine. Varuh mladoletnega bratrane Bernarda Ptujkega Ulrik IV. Walsee je začel graditi 1398 ptujskogorsko romarsko cerkev na zemlji maldburške deželno kneže gospoščine, ki jo je imel takrat v posesti, a jo še 1400 pred smrtjo izročil Bernardu obenem z nedograjeno umetnino. Po Ptujskih je dobil Vurberk za 175 let nove gospodarje Stubenberge. Tako Ptujski kot Stubenbergi so shranjevali važnejše gospoščinske dokumente v vurberškem arhivu.

V drugi polovici 15. stoletja je gospoščina zelo trpela, ker se je pogosto znašla sredi vojne vihr. Ptujška gora se je le počasi pod zelo obiskovano romarsko in župnijsko cerkvijo lahko vsaj formalno oblikovala v revno obrtniško tržno naselje. Pod konca 15. stoletja je bilo čutili pomanjkanje ljudi in težko je bilo začeti z obnovo. Po urbarju 1496 je imel Vurberk okoli 450 podložnih družin v 40 naseljih.

Sredi 16. stoletja je bila gospoščina v razevetu. Ob imenjski cenitvi so jo ovrednotili z blizu 800 funti imenja. S smrtjo Baltažarja II. je prišlo 1583 do popolnega drobljenja vurberške posesti med njegovimi sinovi. Jurij Starejši Stubenberg se je kot vnet luteran nameraval umakniti iz dežele in je 1616 prodal že zelo okrnjeno gospoščino. Wolfgang Sigmund Herberstein jo je kupil 1619 za 65.000 goldinarjev.

Urbarialna zemlja je predstavljala boljšo polovico gospoščine. Bila je razbita v več področij. Okoli 550 zvečine majhnih gornjskih vinogradov v 30 hribih je veljalo za dobro četrtino imenja. Dominikalij je bilo komaj za šestino imenja. Značilno zanje je bilo, da so poznale prav malo obdelovalne zemlje in zato tudi zelo skromno tlako.

Kolonizacijsko je vurberška zemlja večinoma prastara. Mlajše od gradu so Dvorjane, Vumpah in trg Ptujška gora. Pustošenja v drugi polovici 15. stoletja je zacelil dinamični 25% porast življa v prvi polovici 16. stoletja, ki je pripeljal na vurberško zemljo mnogo uskokov s hrvatske in kranjske strani. Ptujsko goro je ta dinamika obšla.

Kmetije so dajale gospodu zvečine denarne zneske od marke do 1 funta srebrnikov. V tretjini naselij so oddajale kmetije kot glavno dajatev po 320 do 500 litrov žitaric, v 5 naseljih pa po 500 litrov mošta. Sredi 16. stoletja je prišlo letno v grad poleg drobnih dajatev okoli 350 funtov denarja, 95.000 litrov pšenice, rži in ovs, 25.000 litrov prosa in 84.000 litrov mošta. Mnogo je prinesel ribolov.

Druga polovica 15. stoletja je s svojimi tegobami precej pripomogla k znatnejši gospodarsko-družbeni pestrosti podložniških vasi. Ob imenjski cenitvi 1542 je bila šibka tretjina družin velikokmečka, dve petini srednjekmečki in dobra četrtina kočarska. Klapceev, dekel, gostačev ozlroma

vinčarjev je bilo še prav malo. Največ revščine so poznali na obrtniški Ptujski gori. Vsi podložniki so bili prostosajni rojenjaki.

Pri ogledu gospodarstva vurberške gospoščine je treba zlasti poudariti veliko razširjenost pridelovanja prosa, govedoreje, konjereje in vinogradništva. Številno obrtnikov v podložnih vasih ni bilo neznatno in je v 16. stoletju še naraščalo.

Vurberške arhivalije so končno redke in zato zanimiv vir za srednjeveško izpiranje zlata v Dravi in za ptujsko zgodnje kositrarstvo.

DAS MITTELALTERLICHE VURBERK

Resümee

Schon seit einem halben Jahrhundert erwähnt die Geschichtsschreibung sozusagen nichts Neues über die ziemlich umfangreiche Herrschaft von Vurberk. Die Burg Vurberk (Wurmberg) ist eine Gründung der Salzburger Erzbischöfe aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts inmitten slowenischer Ansiedlungen. Erst die Pettauer (Ptujski), in deren Besitz sich die Burg in den Jahren 1246—1438 befand, machten sie mit zahlreichen Errungenschaften zum Mittelpunkt einer reichen Herrschaft. Der Vormund des minderjährigen Cousins Bernard von Pettau — Ulrich IV. Walsee — begann 1398 mit dem Bau der Wallfahrtskirche Ptujška gora auf dem Boden der Mairburg'schen landesfürstlichen Herrschaft, den er zu der Zeit zu seinem Besitz zählte, hatte ihn jedoch schon im Jahre 1400 vor seinem Tode zusammen mit dem unvollendeten Kunstwerk Bernard ausgehändigt. Nach den Pettauern kam Vurberk für 175 Jahre in die Hände der Stubenberger. Sowohl die Pettauer als auch die Stubenberger bewahrten wichtigere Herrschaftsurkunden im Archiv von Vurberk.

In der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts litt die Herrschaft arg unter dem Toben der Kriegsstürme. Ptujška gora konnte sich nur langsam unter der stark besuchten Wallfahrts- und Pfarrkirche wenigstens formell zu einer ärmlichen Markt — Gewerbe Siedlung entwickeln. Ende des 15. Jahrhunderts wurde der Mangel an Menschen spürbar, und es war schwierig, mit dem Wiederaufbau zu beginnen. Nach dem Grundbuch aus dem Jahre 1496 hatte Vurberk etwa 450 untertäniger Familien in 40 Siedlungen.

Um die Mitte des 16. Jahrhunderts erlebte die Herrschaft ihre Blütezeit. Anlässlich der Vermögensschätzung wurde sie mit nahezu 800 Pfund Vermögen bewertet. Nach dem Tod Balthasars II. kam es unter seinen Söhnen zur vollkommenen Zerstückelung dieses Besitzes. Georg Stubenberg der Ältere beabsichtigte, als begeisterter Lutheraner aus dem Lande auszuwandern, und verkaufte im Jahre 1616 die bereits stark zusammengeschrunppte Herrschaft. Wolfgang Siegmund Herberstein erwarb sie 1619 um 65.000 Gulden.

Der grundbücherlich erfaßte Boden betrug die bessere Hälfte der Herrschaft. Er war in mehrere Bereiche aufgeteilt. Etwa 550 kleinere Weingärten auf 30 Hügeln galten für ein gutes Viertel des Besitzes. An Dominikalien entfiel ein Sechstel des Besitzes. Kennzeichnend für diese war, daß sie nur wenig bebauten Bodens hatten und daher auch nur einen bescheidenen Frondienst.

Bezüglich der Kolonisation ist der Boden von Vurberk zum großen Teil uralt. Jünger als die Burg sind Dvorjane, Vumpah und der Markt Ptujška gora. Die Plünderungen und Verwüstungen in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts wurden vom dynamischen Anstieg der Bevölkerung um 25% in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts wettgemacht, indem sich hier zahlreiche Uskok (Flüchtlinge aus den von den Türken besetzten Gebieten) von Kroatien und Krain ansiedelten. Ptujška gora hatte an dieser Dynamik nicht teil.

Die Landwirtschaften lieferten dem Grundherren größtenteils Geldbeträge bis zu 1 Pfund Silberlinge ab. In einem Drittel der Siedlung galt als Hauptabgabe von 320 bis 900 Liter Getreide pro Bauernhof, in 5 Siedlungen hingegen 500 Liter Most pro Bauernhof. Um die Mitte des 16. Jahrhunderts kamen jährlich in die Burg neben kleineren Abgaben etwa 350 Pfund Geld, 95.000 Liter Weizen, Roggen und Hafer, 25.000 Liter Hirse und 84.000 Liter Most. Viel brachte auch der Fischfang ein.

Die zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts bewirkte mit ihren Schwierigkeiten zusehends eine bedeutendere wirtschaftlich-gesellschaftliche Buntheit der untertänigen Dörfer. Anlässlich der Vermögensschätzung 1542 war ein schwaches Drittel der Familien großbäuerlich, zwei Fünftel nahmen Mittelbauern ein und ein starkes Viertel Keuschler. Knechte, Mägde, Inwohner und Winzer gab es zu der Zeit nur recht wenige. Die größte Armut herrschte in Ptujška gora, die vor allem vom Gewerbe lebte. Alle Untertanen waren freistiftliche Hörige.

Betrachtet man die Wirtschaft der Herrschaft von Vurberk, fällt vor allem der stark verbreitete Anbau von Hirse, die Rinder- und Pferdezucht sowie der Weinbau auf. Die Zahl der Gewerbetreibenden in den Dörfern der Untertanen war nicht unbedeutend und stieg im 16. Jahrhundert noch an.

Die Archivalien von Vurberk sind schließlich auch eine seltene und daher interessante Quelle zur Erforschung der mittelalterlichen Goldwäscherei in der Drau und für die frühzeitige Zinnglöberei von Ptuj.

ROKOPISNI KOLEDAR IZ LETA 1415 IN NJEGOVI VRSTNIKI

Redkokaj med starimi rokopisi na Slovenskem je njihove poznavalce takó privlačilo — tudi še dandanašnji — kakor pergamentni šestbarvni koledar iz l. 1415, ki ga hrani pod št. 160 rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. O malokateri knjižni starosvetnosti pri nas je bilo toliko napisanega, kakor prav o tem koledarju, a pri vsem tem, razen Milkowiczeve obravnave in po nji povzetih podatkov, malone nič določnega in pravnega, marveč bolj samovoljne domislice s čisto napačnimi sklepi. Povrhu pa velja za naš koledar vse prej ko za katerokoli drugo knjižo izrek Terencijana Mavra, da imajo knjige čudno usodo — habent sua fata libelli.

Med prvimi, ki so opomnili na naš koledar v ledajšnji c. kr. Licealni knjižnici v Ljubljani, je bil njen knjižničar Jurij Kosmač, ki je menil, da je bil koledar »brž ko ne tudi iz kakošnega samostana, na Kranjskem najden«. Iz Kosmačevega pripovedovanja (SG Develi zvezek, V Celovcu 1863, str. 287, 288) izvemo, da je bil koledar v Licealni knjižnici že okrog l. 1843, ko ga je pri zaznamovanju za v knjižnični seznam knjig »neki nezvest bukovcezni pomagač« izmaknil iz omare, ga vlaknil v žep in nedavno potem »pofuljeni koledar v neki tukajšnji [= ljubljanski] gostivnici ondašnji natakariči v prodaj ponudil, menda le zato, da bi bil z njim pijačo poplačal, ktera mu ni za-nj pa še dobre besede obljubila bila... Ko se je la reč zvedela in koledar res pogrešil, naznanila se je latvina pri policiji in postrežljiva uradnica je sledila za pomagačem tako dolgo, dokler ga je razglasni lisl v zlati Pragi dotekel. Tat je bil zasačen, v luknjo vtaknjen in po zaslužnju kaznovan, in po tem poli je koledar v bukvarnico po posebnem prizadetji tukajšnje policije nazaj priromal.«

Kako je dospel naš koledar v Licealno knjižnico, je povedal — verjetno po Metelkovem zapisu — Jožef Marn: »Baron Zois Sigmund (Žiga) je imel ludi mnogocene latinske rokopise, med njimi je nar starji pratika (koledar) lela 1415 na blani (pergament) pisana s podobami svetnikov, ki so podobam sadanjih pratik zelo enake.« (Jezičnik. IX.—XI. l. V Ljubljani 1873, str. 129.) Od koga, od kod in kdaj pa je dobil koledar Zois, ne vemo.

Mož, ki ga je naš koledar neprenchoma posebno zanimal, je bil Peter Radics (1836—1912), znani neutrudni zgodovinar, a »zaradi naglice sicer včasih površen, mnogo previhralast«; zato so ludi njegovi številni zapisi o koledarju iz l. 1415 večidel samo domišljjske zgodbe brez prave vrednosti. L. 1879, ali pred 14. aprilom 1880, je napisal Radics v dunajskem tedniku »Der Oslen«, ki ga je izdajal H. Bresnitz, članek »Die Kalender der Slovenen« — izvirnika doslej na Dunaju niso mogli najti — ki so ga v slovenskem prevodu priobčile Novice v Ljubljani 14. in 21. aprila 1880, str. 117 nsl. Tam je poleg kratkega opisa koledarja iz l. 1415 kakor čislo dognano reč, v resnici pa le svoj domislek, zapisal Radics tole: »Prvi koledar na Kranjskem ima svoj dom v samostanski celici. Eden tistih belih, molčečih menihov v nekdanjem samostanu v Bistri naslikal in spisal je l. 1415 koledar... Enakost svetnikov in njih posebnih znamenj (da navajamo le en sam izgled: sv. Jedert z mišjo) s podobami 'pratike' [= Nova Kralnska Pratica na leitu 1726] in s kranjsko pravljico (katera združuje praznik sv. Jederti [17. marca] s predivom in z mišimi), povsem jugoslovanska noša podob pri mesečnih

opravilih, celó poslednja taka podobica za mesec gruden v 'karakteristikoni' kaže, kako se pri nas usájajo 'povitice' — vse nam svedoči, da je ta v paleografskem oziru jako zanimivi in doslé ne še raztolmačeni stari koledar proizvod 'umetelnosti v samostanski cèlici' na Kranjskem.«

Prednjo izmišljeno modrost je Radics potem prodajal kot čisto zlato še v sestavkih »Umetelnost in umetelna obrtnost Slovencev« (LMS 1880, str. 8), in *Geschichte des Deutschen Buchhandels in Krain* (= Zgodovina nemškega knjigotrštva na Kranjskem), priobčeni v *Archiv für Geschichte des Deutschen Buchhandels*. VI. Jahrg. Leipzig 1881, str. 72, in verjetno še kje drugje, česar pa nismo pobliže preiskovali. V nemškem sestavku je Radics zapisal, da so podobe mesecev v koledarju iz l. 1415 napravljene »in der Eigenthümlichkeit der slovenischen Landesbewohner« (= v posebnosti slovenskih podeželskih prebivalcev). Še dandanašnji je Radicsev domislek, za gotovo prepisan v izvirniku iz tehnika »Der Osten«, napisan na posebnem listu in priložen kot tolmačenje koledarja v NUK pod št. 160. Iz tega prepisa pa vidimo, da je bil v Novicah Radicsev članek površno preveden in zavit kar po svoje. Tu še izvemo, da je Radics zapisal, da nosijo osebe na podobah mesecev v vsem jugoslovansko nošo, t. j. jugoslovanske tesne hlače, opanke, kratek jopič in pas, slednjič pa še to, da je p. Benvenut Hrvat pričal, da je imel grof Blagay na gradu Weissenstein (= Boštanj, grad iz 16. stol. pri Grosupljem) med bosenskim rodbinskim spisi koledar, ki je bil podoben našemu iz l. 1415. Skupek vsega tega pa potrjuje domnevo, da je koledar iz l. 1415 domače delo in zato tem bolj dragocen.

Prvi, ki je koledarju iz l. 1415 našel pravo sled, ga dobro opisal in, razen nekih nepravilnosti, tudi razumljivo raztolmačil ter še priobčil verjetno prvič nekaj njegovih podob, je bil zgodovinar in profesor Vladimir Milkowicz (r. 27. avg. 1857 v kraju Polanczyk v nekdanji Galiciji, umrl po l. 1914). Na spodbudo knjižničarja v Licejski knjižnici prof. dr. Gottfrieda Muysa je napisal Milkowicz po opravljeni študijski poti v Ljubljani v *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, XVI. Jahrg., Wien 1890, str. 53—61, razpravo »Ein Taschen-Kalender aus dem Jahre 1415 respective 1054« (= Žepni koledar iz leta 1415 oziroma 1054), ki je izšla tudi v posebnem odtisu. Razen J. Benkoviča v DS 1895, str. 56 do 59, po Milkowiczevi obravnavi ni nihče več ponavljal o koledarju prejšnjih Radicsevih domislekov, marveč so se opisovalci koledarja držali poleg svojih opazanj le Milkowiczevih dognanj, takó npr. dr. M. Kos in dr. Fr. Stelč v strokovnem popisu: *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana 1931, str. 114—116. Za 550-letnico koledarja je Mohorjeva družba v Celju oskrbela za svoj koledar za l. 1965 platnice in posamezne mesece s podobami koledarja iz l. 1415, Jože Dolenc pa je napisal tam na str. 28—31 dober »Zapisek ob opremi letošnjega koledarja«. Za ponazoritev dobe iz začetka 15. stol. so priobčevali zgodovinarji radi po nekaj podob tega koledarja, npr. dr. M. Kos v *Zgodovini Slovencev* l. 1933 in 1953, dr. L. Legiša v *Zgodovini slovenskega slovstva* l. (1956), itd.

Preden bomo poročali še o štirih doslej znanih, a le redko v poštev vzetih vrstnikih našega koledarja — naš peti vrstnik iz l. 1415 je časovno najzadnji — moramo še prej nekaj reči o zgodovinskem nastanku in razvoju takih koledarjev, o njihovem domovinstvu ipd.

Gotovo je, da si je človek od praveka sèm upodabljal, četudi na najpreprostejši način, čas in ga meril po svoje. Človek ter dan in noč, sonce, luna, zvezde so bili od vsega začetka nerazdružno povezani. Za staro, že zgodovinsko dobo se moremo o tem poučiti pri Babiloncih, Kitajcih, Egipčanih, Grkih, Rimljanih, Aztekah itd. Med prve upodobitve mesecev, posebjene s podobami zodiaka in ponazorjenimi še z delom ali glavnim praznikom v tem in tem mesecu, štejemo friz ali okrasno progo iz 1. do 2. stol. pr. n. š. na metropolitanski cerkvi Panagia Gorgopiko v Atenah. Ob zatonu poganstva in vstajanju krščanstva so bile upodobitve mesecev kakor tudi koledar sam malone do cela povezane z antiko, za kar nam je najboljši dokaz znani koledar Furijsa Dionizija Filocala iz l. 354 n. š.; za čas do nekako sedmega stoletja n. š. pa so prav poučne razne mozaične upodobitve mesecev. Vse te podobe ne zatajijo, poleg počasi se razvijajočih posebnih pokrajinskih neodvisnosti, nikjer skupnega izvira iz bizantinsko-grško-rimskega okolja. Še tudi zelo znana barvna upodobitev mesecev, ki je bila narejena v Salzburgu med l. 809—821, najverjetneje l. 818, je navezana na antične vzore, četudi je hkrati najstarejša do zdaj znana upodobitev nekih mesečnih kmečkih del na Zahodu. (Koledar

v izvirnih barvah lahko vidiš v [Niederösterreichischer] Bauernbund Kalender 1955, str. 160, 161.) Upodobitve mesecev so bile navadno, a ne vedno, ponazorjene še s pripadajočimi jim nébesnimi znamenji iz živalskega kroga. V zgodnjem srednjem veku so bile upodobitve mesecev z najpomembnejšim kmečkim delom ali najpriljubljenejšim opravkom grajske gospode v tem in tem mesecu, najmikavnejši predmet takó samostanskih kakor svetnih miniaturistov. Ti so po starih zgledih izoblikovali sčasoma dve glavni, nekoliko različni, a v splošnem vendarle skladni vrsti mesečnih podob, takó imenovani južni in severni cikel. Ne južni ne severni cikel pa ni ostal celoten, ker so posamezni upodabljalci radi spreminjali podobo tega ali onega meseca po svojem okusu, predvsem pa so jih prilagajali ožjim in širšim krajevnim ali pokrajinskim navadam, da so bile podobe vsakomur čim bolj razumljive. V 12. in 13. stoletju pa so se povzpele podobe mesecev in nébesnih znamenj živalskega kroga na portale ter okna raznih katedral v Franciji, Italiji, Španiji, Nemčiji, Angliji itd., kjer so nam še dandanašnji priča o prefinjeni umetniški ravni srednjega veka. Zdaj so prišle te podobe pravzaprav šele na svetlo in so postale splošno znane, takó da se je o njih lahko poučil tudi vsak preprost in neuk človek. Tedajšnji homo idiot, pauper, kakor je gospoda učeno rekala svojim »podložnikom«, t. j. nevednež, ubog, reven, omejen človek, ki si je izdava napravljal svoj koledar s svojevrstnimi zarezi v kamen, les in kost (npr. koledarske palice, runski koledarji, rovaši ipd.), je poslej zarezal vsakemu mesecu v podobi še njegovo značilno opravilo. Na Slovenskem hrani tak v les zarezani koledar, ki pa še nima mesečnih podob, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani. (Več lahko bereš o tem koledarju v časopisu Argo. VIII. Jahrg. Laibach 1900, stolpci 116—120.) S takó imenovanimi hieroglifnimi ali runskimi znamenji vrezani koledarji so se sčasom izpopolnjevali na več načinov, takó npr. poleg mesečnih podob še z vrezanimi doprskimi podobami svetnikov in z njihovimi značilnimi pridevki, z nedeljskimi črkami, z zlatimi in luninimi števili itd., začeli pa so jih upodabljati tudi na pergament, kar vse nam nazorno kaže koledar iz l. 1415 z vsemi vrstniki vred.

Preveč pisana in preobširna je zgodovina koledarstva, da bi jo mogli zaobjeti v nekaj stavkih. Za sklep je treba povedati in poudariti še to, da se je nekako od konca 14. pa do prve polovice 16. stoletja razvila na sedanjem Nizozemskem in v Belgiji kar umetniška šola za slikanje miniaturnih koledarskih podob z upodobitvami mesečnih opravil, o čemer pa še nekaj besed pozneje.

Ko moremo zdaj prenesti prednja zgodovinska dejstva na naš koledar iz l. 1415 in na njegove nekoliko starejše štiri vrstnike, ugotovimo predvsem, da spada vseh pet koledarjev v zahodno-severno skupino koledarskega upodabljanja. Enakost vseh petih koledarjev je nesporna, zaradi nekíh razlik, četudi malih, jih pa ne moremo imeti za iste.

Najstarejši med našimi petimi koledarji je gotovo tisti, ki ga je opisal in v bakrotisni podobi dal na svetlo l. 1729 zgodovinar in bibliograf Isaac le Long (1683 — umrl po l. 1762) v knjigi *Historische Beschryvinge van de Reformatie der Stadt Amsterdam* (= Zgodovinski opis reformacije mesta Amsterdam), str. 255—260, z bakrotisno podobo koledarja na posebnem zloženem listu med str. 256 in 257. Na splošno je Long koledar označeval takó, da je to koledar, ki trajno velja, in sicer iz 14. stoletja (v izvirniku: *Veertiende Eeuw*, *Eeuwduurende Almanak van desen tyd*). Po kratkem uvodu na str. 255 o uporabi in namenu koledarjev, piše tam dalje: Pred nekaj leti mi je prišel v roke zelo redek, mnogo rabljen, toda dobro ohranjen koledar, napisan na pergament. Potem nisem nikdar več dobil podobnega izvoda in je moj primerek edini, ki sem ga kdaj videl; tudi ne vem, da bi imel kdo drug podobnega. Ta almanah ni iz različnih listov, ki bi bili povezani v eno knjigo, temveč je to pas ovčjega pergamenta, ki meri v dolžino 113,26 cm (43 palcev), v širino 5,27 cm (2 palca) ... razdeljen na 12 skoro popolnoma enakih delov, ki predstavljajo 12 mesecev. Iz nadaljnega opisa izvemo še to, da je bil koledar narisán v več barvah. Koledar je imel samó strogo koledarski del, t. j. le posamezne mesece brez mesečnih lmen, ki jih je na bakrotisku pristavil šele le Long, a pred vsakim mesecem je bila poznamenovana najdaljša dolžina dneva in noči v mesecu. Podob mesecev in ostalega, kar vidimo pri drugih štirih koledarjih, ta koledar ni imel. Vsak mesec je imel v prvi vrsti doprsko podobo zgoraj imenovanega svetnika, praznika ali njegov znani pridevek. Rdeče krogle med svetniškimi podobami in nedeljskimi črkami pod njimi so pomenile nesrečne ali zavržene dneve v mesecu, rdeča vejica pred nekaterimi nedeljskimi črkami pa je pomenila navečer ali post pred naslednjim svetni-

škimi ali prazniškimi dnev. Pod določenimi nedeljskimi črkami so bile črne pokončne črte s povprečnimi črticami; to so bila zlata števila od 1 do 19, da si je mogel vsakdo izračunati dan polne lune in mlaja v mesecu. Posebej moramo opomniti, da so zlata števila v prvi vrsti pod nedeljskimi črkami pri vseh obravnavanih petih koledarjih ista. Podob mesecev in nadaljnjih podatkov, ki jih imajo drugi štirje koledarji, ta koledar iz 14. stoletja nima, zaznamovan pa tudi ni dan velike noči. Zato ga je le Long prav imenoval »koledar, ki vselej traja«, torej ni bil omejen le na eno določeno leto. Longove bakrotisne podobe koledarja so zelo jasne in razločne, takó da jih je najlažje primerjati s podobami v ostalih štirih koledarjih.

Drugi koledar, ki je z malimi različicami enak našemu koledarju iz l. 1415, v nekih rečeh pa se loči od vseh ostalih štirih koledarjev, hrani s sign. 1873.32 od l. 1873 Historisches Museum Basel (Svica). Koledar, ročno izdelan l. 1396, je angleško delo, verjetno iz škofije Durham v severni Angliji in ga je domnevno prinesel v Basel neki angleški cerkveni dostojanstvenik, ko je prišel tja na cerkveni koncil l. 1431. Pergamentni pas meri 84×11,2 cm, zložen pa 5,6×4,2 cm. Poleg nekih v Durhamu običajnih svetniških praznikov, kažeta na angleški izvir koledarja posebno dva zgodovinska podatka. V razpredelnici šestih letnic, ki jih ima, razen amsterdamskega, vsak tu upoštevani koledar, ima koledar iz l. 1396 še dve dodatni letnici: A passlone sancti Thomae CCXXII (prav bi bilo CCXXVI, ker je bil Tomaž Becket umorjen v Londonu 29. decembra 1170) in A coronatione regis XIIX, t. j. angleški kralj Rihard II. je bil kralj od 22. junija 1377, kronan je bil pozneje. Pri podobah mesecev se loči angleški koledar od ostalih treh v mesecu januarju: mož s kučmo na glavi nalaga drva na goreči ogenj in se greje pri njem (= mráz v naravi, zima), kar upodablja drugi koledarji v decembru z možem, ki deva kurivo v peč. Drugi razložek pa je v podobi za mesec junij: mož ruje zel na njivi, za kar najdemo primer še v dveh angleških psalterjih. Drugi naši koledarji pa imajo za junij podobo moža, ki nese na hrbtu butaro drv, a po našem to niso drva, marveč z vrvo povezan sveženj sena. Za mesec december ima angleški koledar moža z gostjem, kar imajo ostali trije koledarji za mesec januar. Drugače se loči angleški koledar od ostalih štirih še v hieroglifnih znamenjih zlatih števil, t. j. namesto črt ima pike in križe, tudi nekaj običajnih svetniških podob in pridevkov je predrugačenih ter dodanih. Vsi ti razložki pa še zdaleč niso taki, da ne bi bil tudi angleški koledar enak našim ostalim štirim koledarjem. Poblíže je opisal baselski koledar iz l. 1396 Konrad Escher, Die Miniaturen in der Basler Bibliotheken, Museen und Archiven. Basel 1917, str. 243, 244; njegovo podobo — meseca november — december — pa je priobčil Sam Owen Jansson v dragocenem posmrtnem delu švedskega profesorja dr. Nilsa Lithberga (1883—1934), Computus. Stockholm 1953, str. 143, kjer je na str. 144, 287 omenjen tudi naš koledar iz l. 1415.

Tretji vrstnik našega koledarja iz l. 1415 je tako imenovani Schneegansov žepni koledar iz l. 1397, ki je bil v rabi v škofiji Utrecht na Nizozemskem. Koledar je poblíže opisal, a ne takó nadrobno, da bi vedeli o njem vse, kar nas zanima, Paul Perdrizet, vseučiliški profesor za arheologijo v Strasbourgu, v knjigi Le calendrier de la nation d'Allemagne de l'ancienne Université de Paris. Paris 1937, str. 97—113. Iz ondi priobčenih podob mesecev marec — junij in šestih zgodovinskih letnic na str. 112 je najbolj razvidno, da je koledar docela skladen z našimi obravnavnimi koledarji. Žal pa Perdrizet ni opisal niti priobčil koledarjevih mesečnih podob. Schneegansov se koledar imenuje zato, ker je bil v zbirki koledarjev F. Ed. Schneegansa, vseučiliškega profesorja za romansko filologijo v Strasbourgu. Zelo poučen in mikaven je Perdrizetov opis vseh koledarjevih svetniških in prazniških podob ali njihovih pridevkov na str. 103—111, ki nam vrsto za vrsto potrjuje koledarjevo enakost, skorajda istost z našim koledarjem iz l. 1415.

Da je hranišče koledarju iz l. 1415 »podobnega (ähnlicher Kalender) koledarja« Germanisches Museum v Nürnbergu, je prvič povedal že leta 1890 Milkowicz v svoji obravnavi na str. 53 pod črto: vide Separat-Abdruck des Germanischen Museums 1856. Mesec september iz tega koledarja je potem priobčil Robert Koenig in Deutsche Literaturgeschichte, Bielefeld und Leipzig 1879, str. 5, za njim pa isto podobo dr. E. Schnippel v obširni obravnavi: Ueber einen merkwürdigen Runenkalender. Oldenburg 1883, str. 123. Brez vsake razlage je objavil nadalje še koledarjev mesec julij Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg 1886, Bd. I., 81. Strokovno in nadrobno pa je takó imenoval calendarium idioticum iz l. 1398, ki ga s sign. H. B. 14921 hrani Germanisches

National-Museum v Nürnbergu, opisal šele dr. Alfred Pfaff (1872—1954) v knjigi *Aus alten Kalendern. Augsburg s. a.* (= 1. 1947, natisnjena prvič že l. 1945, a ni bila dana na svetlo), str. 76—89, in s fotokopijami vsega koledarja.

Po kratkem opisu vseh štirih koledarjev, ki jih smemo čisto zavestno enačiti z našim koledarjem iz l. 1415, ni težko uganiti in določiti, kje je prvotni izvir vseh teh koledarjev, ki so jih pa sčasoma posamezne pokrajine prilagodile krajevnim razmeram in jih bolj ali manj prestvarile po svoje, za kar nam je najboljši primer angleško-baselski koledar iz l. 1396. Glede našega koledarja iz l. 1415 je že Milkowicz l. 1890 popolnoma pravilno dognal, da »kann man auf die Gegenden am Nleder-Rhein und an den niederen Maas als auf seine engere Heimat hinweisen« (= moremo pokazati na pokrajine ob spodnjem Renu in ob spodnji reki Maas kot na njegovo ožjo domovino). To neovrgljivo resničnost nam izpričuje vseh pet naših koledarjev z vsako svojo črto in podobo. Kako se je torej usekal Radics, ki je nenehno trdil, da je naš koledar iz l. 1415 bil narejen v samostanu Bistra pri Vrhniki, zlasti pa še, da govori za naš domač izdelek »enakost svetnikov in njih posebnih znamenj s podobami v pratiki«. Radics je nevede preskočil čas od 9. do 15. stoletja, ko so se prestvarjali stari v kamen, les ali kost vklesani in vrezani, na pergament in na papir narisani ter napisani koledarji z vsemi svojimi posebnostmi in razločki v poznejše kmečke koledarje, praktike, med njimi tudi v slovensko pratiko.

Radicevo primerjanje upodobitve sv. Jederti z mišjo v koledarju iz l. 1415 »s kranjsko pravljico« o nji, je njegov drugi spodrsličaj. Na štirih naših koledarjih — na angleško-baselskem ne — je svetniški praznik sv. Jederti ponazorjen z doprso podobo opatinje z opatovsko palico, ki visi na nji miš. Upodobitev temelji seve na stari legendi o svetniški opatinji Ghertruud — Gertrud — Jedert — Jera — Jerica iz samostana Nivelles južno od Bruslja (živela je od l. 626 — 17. marca 659), ki jo upodabljajo še takó, da odganja miši od sebe. Jedert so začeli častiti najprej v Belgiji in na Nizozemskem, nato v Nemčiji in na Poljskem, od nekda pa se časti kot varuhinja vrtnarstva. Treba pa je vedeti, da je v stari umetnosti poleg svinje tudi miš podoba hudega duha, čigar skušnjave je Jedert junaško premagala. Je pa miš še v zvezi z Jedrtinim patronstvom, ker miši delajo veliko škodo na vrtovih in poljih, s časom pa je ljudstvo pritaknilo vrtovom še lan in predivo. Naj še omenimo pri tej priložnosti, da je Jakob Grimm, ko je pisal v zvezi s prejo o frau Holla, Holle, Holda, opomnil tudi na pridevek sv. Jederti 17. marca v slovenski kmečki pratiki, t. j. na vreteno z laneno prejo, ki jo glodata miši v znak, da se na ta dan ne sme presti. (Deutsche Mythologie. Göttingen 1835, str. 453, 694.)

Najbolj pa se je urezal Radics s svojim domislekom, da imajo osebe, ki ponazorujejo mesece, pravzaprav neko glavno opravilo v tem in tem mesecu, »povsem jugoslovansko nošo« in da so napravljene »s posebnostmi slovenskih podeželskih prebivalcev«, ter da podoba za mesec december kaže »kako se pri nas usajajo »povitice«. No, če bi bil Radics poznal npr. reliefno podobo kosca za mesec junij iz 13. stol. na katedrali v Amiensu, bi ga bil spričo njegove noše gotovo razglasil za Bosanca!

Za razumevanje in pravilno presojo raznih reliefnih in slikanih podob, ki — večji del skupaj z znamenji nébesnega živalskega kroga — ponazorujejo človeška opravila v posameznih mesecih, je treba poznati in vedeti razvojne spremembe v raznih stilih upodablajoče umetnosti. Ko smo o tem poučeni, smo si takoj na jasnem, da sodijo podobe mesecev v naših koledarjih v dobo, ko je začel v 14. stoletju počasi predirati v zahodno-severno skupino takih upodobitev nov upodablajoči slog s posebnim čutom za naravo in njeno resničnost, torej navezanost na stvarnost v življenju. Pri delih posameznih umetnikov je tak stilni razvoj seve bolj viden, ko pa na naših koledarskih upodobitvah mesecev, ki so bile trdno povezane z izročilom in je bil pri njih tudi časovni prehod veliko počasnejši. Kljub temu pa že najdemo na svetovno znanih minlaturnih podobah, ki so jih napravili med l. 1410—1420 bratje iz Limburga za vojvodo Berryjskega (1340—1416) v dveh dragocenih ohranjenih rokopisnih knjigah, prav stvarne osebe in predmete iz narave in ljudskega življenja. Višek te umetnosti v slikanju podob s posameznimi mesečnimi opravili so dosegla v začetku 16. stoletja dela Simona Beninga iz Genta (1483/84—1561) in njegovih sodelavcev, npr. Gerarda Horeboute, v Breviarium Grimani, ki so neprekosljive vrednosti. Tu sèm lahko pridamo še nekatere podobe »kmečkega Brueghla« t. j. Pietra starejšega (1525—1569), da opomnimo le na njegovo »Košnjo«. Pri primerjanju mesečnih podob na naših opisanih koledarjih vi-

dimo na upodobljenih osebah, če že ne malone isto, pa vsaj enako nošo, kakor jo imajo osebe na mesečnih podobah v *Breviarium Grimani*, pri čemer pa je treba vsekakor zelo upoštevati, da podob na naših koledarjih niso delali šolani umetniki, marveč preprosti, morda le za prvo potrebo pismeni ljudje. Vse to nam neizpodbitno potrjuje, da vzbrsti iz domišča takó pradedá naših petih koledarjev kakor poznejših pradedovih naslednikov, ne moremo iskati drugje ko na Nizozemskem in v njegovih bližjih obrobni pokrajinah.

Zdaj pa še nekaj nadrobnosti o našem koledarju iz l. 1415. Milkowiczovo dokazovanje l. 1890, da je koledar iz l. 1415 posnet delno ali v celoti, npr. kronološki del, po 361 let starejši predlogi iz l. 1054, ostane kljub Milkowiczovim navideznim trdnim dokazom vendar samó njegova osebna domneva. Tu bi opomnili predvsem na že omenjeno temeljito in strokovno obravnavo dr. A. Pfaffa o nürnbergskem koledarju iz l. 1398, ki ima sprva prav táko časovno razpredelnico z istimi »hieroglifnimi« znamenji kakor naš koledar iz l. 1415, t. j. z vrsto zlatih števil za 23 let: l. 1398—1421. Takó imenovani dies residui (= preostali dnevi) so v nürnbergskem koledarju poznamenovani tudi s pikami in z običajnimi črtami. Vendar zaradi teh in še drugih posebnosti, ki jih je ugotovil dr. Pfaff na nürnbergskem koledarju, niti malee ni v misel vzel, da bi mogel biti koledar posnetek kake starejše predloge. Potem poudarja Milkowicz, da so za njegovo povedano domnevo bili najbolj odločilni podatki v zgodovinski razpredelnici na kraju mesecev, zlasti pa njena prva in peta vrsta; nadalje, da dvojni zapisi istih zgodovinskih podatkov pričajo za to, da je eden teh zapisov iz l. 1054. Letnica v prvi vrsti koledarja iz l. 1415 je: ab origine mundi (= od začetka sveta) 6563 let, v peti vrsti pa: a diluvio mundi (= od vesoljnega potopa) 4795 let, kar dá po Milkowiczovem računu dvakrat letnico 1054, in ne 1415, ki je zapisana v šesti vrsti.

In kako je s to rečjo pri ostalih treh opisanih koledarjih, ki imajo vsi — razen amsterdamskega — enako zgodovinsko razpredelnico? Letnica ab origine mundi v prvi vrsti je v vseh treh koledarjih ista kakor v koledarju iz l. 1415, t. j. 6563 let, vtem ko je podatek v peti vrsti različen: angleško-baselski koledar iz l. 1396 ima 4779 let, Seheeweisov iz l. 1397 šteje 4780 let, nürnbergski iz l. 1398 pa 4781 let. Če prištejemo prednjim letnicam 16, 15 ali 14 let, dobimo isto letnico, t. j. 4795 let, kakor jo ima koledar iz l. 1415. Ostale tri letnice v drugi, tretji in četrti vrsti, Adamova in Evina starost ter koliko let je bil Adam v predpeklju, t. j. 932 let, 705 let in 4604 leta, pa so v vseh treh koledarjih iste kakor v našem iz l. 1415. Ali je torej bilo mogoče, da so bili narejeni vsi štirje koledarji, tudi angleški, po isti predlogi iz l. 1054? Ne da bi o vsem tem še pobliže razpravljali, moramo odločno reči, da ne, zato tudi Milkowiczevi le na videz sieer tehtni in strokovni razlogi o predlogi iz l. 1054 nikakor ne drže. Tudi ostali nechronološki del na vseh petih opisanih koledarjih se seela upira takemu mišljenju, ker vsak komputist, kakor so rekali v srednjem veku koledarnikom, je delal koledar za svoj čas, četudi si je rad delo olajšal s posnetki iz starejših vzorcev. Vsa znana nam koledarska veda pa ne pozna v 11. stoletju koledarja, ki bi ga bilo mogoče enačiti ali celó istiti s tem ali onim našim opisanim koledarjem.

Milkowicz tudi nima prav, ko je zapisal, da pomeni mesečna podoba za januar zadnjo večerjo (*Abendmahl*), kar je povzel po njem J. Benkovič v DS 1895, str. 58, in še J. Dolenc v KMD v Celju za 1865, str. 28. V resnici pomeni podoba gostje ob nastopu novega leta, je pa, kakor vse druge podobe, obdelana v grobih obrisih. Tudi Escher ni pogodil, kaj pomeni enaka podoba za december na angleškem koledarju iz l. 1396 in je menil, da je to mož s krono, kozareem in z vrčem. Upodabljanje meseea januarja ali pa decembra z gostjem sega po svojem razvoju še v antični svet, postane v 11. stoletju zlasti v Italiji dvoobrazni bog Janus, ki hkrati zapira staro leto in odpiro novo, kmalu potem pa se je sprevrgel, seve ne dosledno in povsod, v moža, ki obhaja ob vstopu v novo leto veselo gostje, *Tafelfreuden* po nemško, takó npr. že v nekem rokopisnem koledarju iz 2. polov. 11. stoletja, kjer je strežno osebje oblečeno prav takó kakor mož v naših koledarjih, v kratko suknjo. (Podobo in natančnejši opis ima R. T. Hampson, *Medii aevi kalendarium or dates, charters, and customs of the middle ages*, ... London 1841. Vol. I., 397—420.) Izmed vseh takih upodobitev je pač najlepša tista v *Breviarium Grimani*. Pravilno pa je ocenil Milkowicz podobo za mesec december kot moža, ki kuri peč, torej hud mráz v naravi, kar je popolnoma v skladu tudi še z drugačnimi takimi upodobitvami tega meseca, ki pa pomenijo vse isto, t. j. mráz, zimo.

Ne moremo pa kar na slepo pritegniti Milkowiczu, da pomeni v koledarju iz l. 1415 — in isto v nürnbergskem iz l. 1398, v mesecu juniju podoba moža, ki nese drva na ramah. Podiranje dreves v zvezi z obdelovanjem zemlje je znano za podobo meseca junija le v nekem rokopisu iz 2. polovice 11. stoletja in še tam je prav verjetno zamenjan mesec junij za februar. Podoba lahko opasanega mladeniča pa, ki nese na ramah s polja sveženj sena, za mesec junij, lahko vidimo na reliefnem pasu mesečnih podob v vznožju Marijinega portala (levi stranski portal) cerkve Notre-Dame v Parizu iz dobe med l. 1220—1230. Na misel, da nese na naši podobi za mesec junij mož drva na ramah, zavaja človeka prav lahko grobo narisano breme na ramah, ki je vsekakor prej podobno zvezani butari vej, ko pa senenim bilkam. Vendar pa moramo pri tem opomniti na enako grobo risane žitne bilke na podobah mesecev avgust in september v koledarjih iz l. 1396, 1398 in 1415. Po sami zmaličeni risbi podobe za mesec junij torej ne moremo kar vnaprej sklepati, da nese mož na ramah drva in ne seno.

O tem, kdo je narisal koledar iz l. 1415 in kdo ter kdaj ga je prinesel na Slovensko, lahko seve samó ugibamo. Milkowicz je menil, da je narisal koledar najverjetneje neki frančiškanski redovnik in da ga je nekdo iz tega meniškega reda zanesel k nam. Lahko pa, da je koledar zašel k nam po nekom, ki se je bojeval na Nizozemskem na avstrijski strani. Ni pa tudi nemogoče, da je dobil koledar že med l. 1414—1418 v Konstanzu na cerkvenem koncilu, kjer je bilo zbranih več ko pet tisoč cerkvenih dostojanstvenikov, škofov, opatov in duhovnikov, kak dostojanstvenik ali duhovnik iz slovenskih krajev in ga prinesel k nam domov. Jožef Benkovič (1869—1901), ki je v obširni obravnavi »Slovenski koledarji in koledarniki« (DS VIII., l. 1895) na podlagi Milkowiczovega in Radicevega pisanja tudi nekoliko več povedal o našem koledarju iz l. 1415, pa je celó menil, da »morda bi bila ta pratika [iz l. 1415] narejena po vplivu slovenskega romanja v Kelmorajn k sv. Trem Kraljem« (str. 59), kar pa spričo naših dognanj pride komajda v poštev.

Če smemo soditi po orisih in fotokopijah koledarjev, ki smo jih opisali, je med vsemi petimi koledarji naš koledar iz l. 1415 najboljše ohranjen in prekaša po pisanosti svojih brav, t. j. rdeče, modre, zelene, črne, bele, zlate in pergamentne, vse štiri vrstnike. Več ko primerno je torej, da je koledar ob svoji visoki starosti 550 let postavljen v pravo luč, in da se je hkrati snel z njega skrivnostni plašč, ki ga je z njim nehoti zakrivala književna zgodovina.

Dodatek. — Ko je bila prednja razprava že zaključena in spisana na čisto, me je dr. Milko Matičetov prijazno opomnil na danski časopis »Folkeminder«, kjer je v 12. zvezku iz l. 1966, str. 57—84, priobčena z več podobami obravnava: Lissa Børthy, En dansk billedkalender fra 1513. Ta rokopisni koledar iz l. 1513, v velikosti 65 × 10 cm, so odkrili l. 1905 v Kopenhagenu, in z njim se zviša število do zdaj znanih vrstnikov našega koledarja iz l. 1415 na pet.

Ceprav se tudi ta koledar v nekaj posameznostih in novih pristavkih loči od ostalih petih, so v celoti razložki vendarle nebitveni in nepomembni. Pozornost zbudi npr. podoba za mesec april, ki je enaka kakor za mesec oktober (sejalec), sicer pa se ujemajo mesečne podobe z onimi v koledarju iz l. 1415. Tu in tam sta tudi kakšna svetniška podoba ali njen atribut drugače prikrojena ko v opisanih sovrstnih petih koledarjih, a skupek vseh predrugčenj še zdaleč ne loči tega po letih najmlajšega koledarja od petih zgoraj opisanih. Število let na kraju koledarja se ujema le v Adamovi starosti, t. j. 932 let, sicer pa piše tam, da je bilo l. 1513 od začetka sveta 5664 let, Eva da je bila stara 707 let, v predpreklu da je bil Adam 5005 let in število let od vesoljnega potopa da je bilo 4774. Koledar ima tudi še nekaj drugih zanimivih nadržbnosti, katerih opis in razlaga pa sta že zunaj okvira naše obravnave.

Povzetek

Avtor nas najprej na kratko seznani s pisano zgodovino rokopisnega koledarja iz l. 1415, ki ga hrani rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ob 550-letnici je koledar nazadnje v celoti objavil in ga tudi pobliže opisal Jože Dolenc v Koledarju Mohorjeve družbe za l. 1965. Po popravkih in pojasnitvah več zmotnih mnenj o tem koledarju sledi tudi kratka zgodovina o nastanku takih in podobnih koledarjev. Povsem izvirna pa so avtorjeva poročila o petih sovrstnih koledarjih, od katerih trije sploh še niso bili soočeni s koledarjem iz l. 1415, dva pa le nekoliko.

DER HANDSCHRIFTLICHE KALENDER AUS DEM JAHRE 1415 UND DESSEN GLEICHARTIGE BELEGE

Zusammenfassung

Der handschriftliche Kalender aus dem Jahre 1415, der in der handschriftlichen Abteilung der National- und Universitätsbibliothek in Ljubljana, Sig. Nr. 160, aufbewahrt wird, hat eine sehr bunte Geschichte, die in der Abhandlung näher dargelegt ist. Der Kalender wurde zur 550. Jahrfeder von Jože Dolenc im Koledar Mohorjeve družbe für das Jahr 1965 zur Gänze abgebildet und beschrieben. Nachdem der Autor die bisherigen falschen und irrtümlichen Aufzeichnungen über diesen Kalender richtig stellt, befaßt er sich eingehend mit 5 gleichartigen Kalendern, einen s. a. aus dem 14. Jahrhundert, und mit 4 aus den Jahren 1396, 1397, 1398 und 1513. Von diesen Kalendern waren bis jetzt nur jene aus den Jahren 1396 und 1398 einigermaßen an die Seite des Kalenders 1415 gestellt, die anderen drei aber werden in diesem Vergleich hier erstlich besprochen. In der Abhandlung wird kurz auch die Geschichte über das Aufkommen solcher Kalender dargelegt.

SLOVENSKI PROTESTANTI V KOLONIAL- NI GEORGIJI

Leta 1734 so prispeli v dve leti prej ustanovljeno angleško kolonijo Georgijo prvi protestanti, ki jih je salzburški nadškof Leopold izgnal iz svojega ozemlja. V naslednjih sedmih letih so prvi skupini izgnancev sledile v Ameriko še tri. Ti izseljenci so s svojimi potomci prešli v ameriško zgodovino kot »Salzburgers« ali Salzburžani. Nekateri ameriški viri, ki jih je pisec pregledal v državnem arhivu v Atlanti, dovolj zgovorno pričajo, da so bili med njimi tudi Slovenci. Povod za raziskavo mu je dala omemba slovenskih prvoselcev v Georgiji v slovenskem poljudnem koledarju,¹ ki pa žal ni dokumentirana.

V pričujočem prispevku sledi kratkemu povzetku že obdelane zgodovine ameriških Salzburžanov obravnava slovenskega deleža med njimi. Temu vprašanju dokaj bogata literatura o Salzburžanih doslej še ni odmerila pozornosti. Tukaj objavljenim vrsticam je pridružena želja, da bi iz njih izvirala pobuda za raziskavo arhivskih virov v Evropi, ki jih je pisec upošteval le v zelo omejeni meri in še to posredno. Do izčrpnih zaključkov bo namreč moč priti šele, ko bo raziskano gradivo v Nemčiji, Avstriji in morda celo v Jugoslaviji.

1. Vzroki za kolonizacijo Georgije

Kakšno je bilo ozadje dogodkov, ki so pripeljali Salzburžane v Georgijo? Neposredna pobuda za njihovo naselitev v Ameriki je prišla iz Anglije. Vzrok za to, da so morali zapustiti svojo alpsko domovino, pa tiči v tedanjih verskih razmerah v salzburški nadškofiji.

Leta 1732 je izročil angleški kralj George II. takrat še nekolonizirano ozemlje ob vzhodni obali Severne Amerike, ki se je razprostirala med angleško Karolino na severu in špansko Florido na jugu, v upravo posebni javni ustanovi, imenovani Georgia Trust. Med poverjeniki te ustanove sta bila zlasti vidna John Percival Earl of Egmont in pa general James Edward Oglethorpe. Slednji je osebno vodil prvo skupino naseljencev v Georgijo. Na cilj so prispeli januarja 1733 in ustanovili mesto Savannah. Finančna sredstva, ki so bila potrebna za naseljevanje, so ustanovi podeljevali krona, parlament, posamezniki in verska društva.

Strickland² pravi, da so bili vzroki za ustanovitev Georgije Imperialistični, trgovski, človekoljubni in misijonarski. Imperialistični, ker bi naj naselitev Georgije utrdila angleško oblast na južnem koncu ozkega pasu angleških kolonij ob atlantski obali, ki ga je zaključevala Karolina. To ozemlje je bilo proti jugu izpostavljeno Špancem iz Floride, proti zapadu pa Francozom, ki so tedaj gospodovali v Luisiani. Georgija naj bi torej postala nekaka vojna krajina. Njena naselitev pa naj bi bila tudi gospodarsko koristna. Angleški merkantilisti so si predstavljali, da bi Georgija lahko postala pomemben vir surovin in pridelkov, ki jih v Angliji ni bilo moč pridobivati. Ker naj bi bilo podnebje podobno italijanskemu, so stavili veliko upanja na svilgojstvo, vinogradništvo in podobne pridobitne panoge.

Seutterjev zemljevid Georgije iz leta 1747. (The Florida State University Library)

Tako imenovani človekoljubni nameni so bili pogojeni predvsem z brezposelnostjo. Le-ta se je tedaj pojavila v Angliji kot posledica zgodnjega kapitalističnega razvoja, zaostala pa jo je izpustitev kaznjencev, ki so bili v ječah zaradi neporavnanih dolgov. Ker z ustanovitvijo javnih delavnic leta 1722 ni uspelo občutno zmanjšati števila brezposelnih, je bila njih naselitev v Georgiji kot nalašč človekoljubom in pa tudi tistim, ki so gledali v rastočem uboštvu znanilca dodatne davčne obremenitve. Skrb za brezposelne se je pridružila človekoljubna skrb za usodo onih, ki so trpeli versko preganjanje na evropski celinl. Protestante so preganjali v Palatinatu in tudi salzburški nadškof jih je pričel zatirati na svojem področju. V Angliji so ti dogodki povzročili ogorčenje, ki ni izviralo le iz sočutja do preganjanih protestantov, temveč tudi iz že ustaljenega sovraštva nasproti katolištvu in evropskim katoliškim državam. Ker je bil angleški kralj nemškega porekla, se je čutil osebno poklicanega, da pomaga protestantom iz nemških dežel. Vključil jih je torej v svoje kolonizacijske načrte.

Končno je kolonialni podvlg v Georgiji užlval podporo misijonarskih gorečnejšev, ki so stremeli za pokristjanjevanjem Indijancev. General Oglethorpe je vzbudil v Angliji pravo senzacijo, ko je pripeljal iz Amerike skupino Indijancev, med njimi poglavarja

z imenom Tomo Chichi, ki je izrazil željo po krščanskem misijonarju za svoje pleme. Vendarle širjenje krščanstva, ki je poudarjeno v ustanovitvenih listinah starejših kolonij, ni omenjeno v ustanovitveni listini Georgije. Kot nameni ustanovitve so navedeni le pomoč nezaposlenim v Angliji, utrditev kolonialne posesti v Ameriki in pa povečanje trgovskega prometa s kolonijami.³

II. Salzburški izseljenci

Toda vrnimo se k Salzburžanom, ki so v zvezi z naseljevanjem Georgije v ospredju našega zanimanja.

Še dolgo po začetku protireformacije so protestanti po nekaterih skritih alpskih kotlih sledili lutrovske tradiciji, čeprav so na zunaj nastopali kot katoličani. Kolikor je lutrovstvo pričelo stopati na plan, so ga seveda skušali zatreti, kot npr. okrog leta 1680, ko so izgnali luterance iz doline Teffereck »ob tirolski meji, v okolišu, ki se imenuje Windisch-Matrey.«⁴

Pozneje se je lotil intenzivnega preganjanja luterancev salzburški nadškof Leopold pl. Firmian. Oktobra 1731 je izdal tako imenovani emigracijski patent, po katerem so morali pripadniki augsburške ali reformirane veroizpovedi zapustiti njegovo ozemlje.⁵ Izseljevanje protestantov iz salzburške nadškofije, ki je trajalo tja do leta 1734, je zajelo okrog 20.000 ljudi.⁶ Okrog 15.000 jih je sprejel pruski kralj Friderik Viljem I. ter jih naselil v svoji vzhodni provinci Litvi.⁷ Ostali so našli zavetje pri drugih protestantskih knezih, okrog osemdeset družin pa se je izselilo v ameriško Georgijo. Po Stroblu so bili izgnanci v prvem prevozu v Ameriko iz okolice Berchtesgadena.⁸ Sledili so jim taki, ki so bili našli začasno zavetišče v Nemčiji, predvsem v mestih Augsburg, Memmingen in Lindau. Posamezne skupine so prispale v Ameriko v letih 1734, 1735, 1736 in 1741.⁹

Prva skupina salzburških protestantov namenjenih v Ameriko se je podala na pot avgusta 1733. Samuel Ursperger, pastor cerkve sv. Ane v Augsburgu in dopisnik angleške Družbe za širjenje krščanskega znanja, je organiziral potovanje do rotterdamskega pristanišča. Tam sta se jima pridružila pastorja Bolzius in Gronau, ki sta dotlej službovala v sirotišnici v mestu Halle; prvi je bil dodeljen salzburškim izseljencem kot voditelj, drugi pa kot njegov pomočnik in katehist.

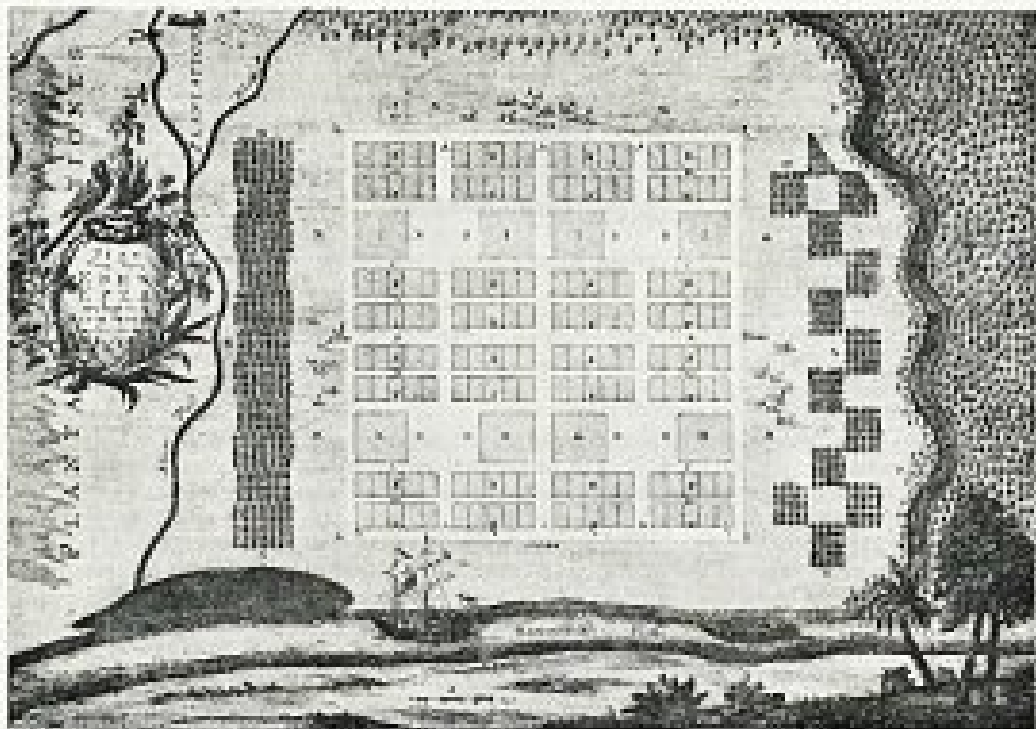
Za prevoz iz Rotterdama in naselitev v Ameriki je poskrbela Georgijska ustanova. Še pred odhodom v Ameriko so izseljenci pridobili iste pravice in privilegije, ki so jih bili deležni angleški podaniki.

Ladja Puryburgh, s katero je potovala prva skupina salzburških izseljencev, je prispela v pristanišče Savannah 10. marca 1733. V tej skupini je bilo 78 oseb, med njimi 42 mož. Domala vsi so se naselili v kraju, ki so mu dali ime Ebenezer, t. j. Skala pomoči. Ustanovili pa so tudi nekaj manjših zaselkov. Uprava Georgije je bila za časa poverjenišтва, ki je bilo v ustanovitveni listini omejeno na 21 let, v rokah poverjenikov, torej centralizirana v Angliji. Nekatera mesta (Savannah, Frederica) so imela lastno občinsko upravo, medtem ko so bili manjši kraji popolnoma brez samouprave. Izjema je bila salzburška naselbina Ebenezer, ki jo je upravljal pastor.¹⁰

Ni naš namen, da bi se spuščali v zanimivo zgodovino salzburške kolonije, kl je tja do političnega razpora in materialnega razdejanja za časa razvoja revolucije v sedemdesetih letih osemnajstega stoletja lepo uspevala. Sledijo naj le nekateri podatki.

Pod Bolziusovim vodstvom so si postavili mlin. Tudi s svilogojstvom in sviloprejo so dosegli lepe uspehe. Že kmalu po prihodu v Ameriko so z denarnimi sredstvi, ki so jih prejeli iz Nemčije, postavili sirotišnico, kjer so imeli tudi verske obrede, dokler niso v ta namen leta 1744 postavili posebno poslopje »Jeruzalem«. Gronau je umrl leta 1745, Bolzius pa dvajset let pozneje, leta 1765. Po Bolziusovi smrti kaže, da ni bilo med izseljenci več tistega lepega soglasja, ki je vladalo pod njegovim modrim, z iskreno krščansko ljubeznijo prežetim vodstvom. Zlasti neki pomožni pastor Triebner, ki je po Bolziusovi smrti prišel iz Nemčije, je povzročil mnogo spletkarjenja.

Salzburžani so pripadali augsburški izpovedi in uporabljali evangelske knjige, toda bili so bolj pietistično usmerjeni kot navadni luteranci. Ni torej slučajno, da sta jim bila za pastorja izbrana moža iz pietističnega središča Halle. Sirotišnico, v kateri sta tam službovala, je ustanovil leta 1698 pietist August Herman Francke. S »cerkvenimi

Seutterjev zemljevid naselbine Ebenezer v Georgiji iz leta 1747. (The Florida State University Library)

očeti« v Halleju in z Urlspergerjem v Augsburgu so ostali Salzburžani v zvezi še več desetletij po prihodu v Ameriko, skrbno sledeč njih nasvetu.¹¹

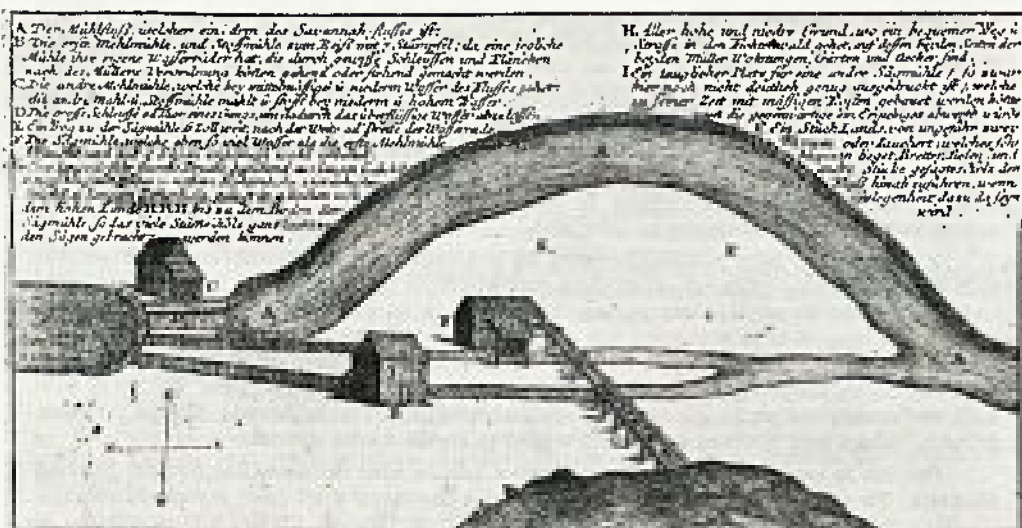
Za moralni lik Salzburžanov je značilno, da so močno nasprotovali zaslužnjevanju zamorcev in njihovem uvažanju v Georgijo. Strobel pravi, da bi v Georgiji ne bilo prišlo do suženjstva, če bi odločilna beseda pripadala Salzburžanom. Bolzius je bil prav med zadnjimi, ki se je v vprašanju zadevajočem suženjstvo uklonil Anglosaksom, čeprav ni nikdar odstopil od načela, po katerem je zaslužnjevanje soljudi zlo.¹² Ko je zaradi svojega nasprotovanja suženjstvu postal pri nekaterih ljudeh nepriljubljen, je odstopil od izvrševanja upravnih dolžnosti, ki jih je opravljal vsaj tja do leta 1744.¹³ Kaže, da Salzburžani tudi po uvedbi suženjstva niso posedovali sužnjev. Spričo uvajanja suženjskih plantacij so tisti v vaseh Abercorn in Goshen obubožali. Svojo, za gojenje žitaric — zlasti riža — prikladno zemljo so morali prodati, Anglosaksi, ki jim je ta zemlja prišla v roke, so potem na njej ustanovili suženjske plantacije.¹⁴

Dandanes naselje Ebenezer ne obstoji več, le še potok s tem imenom je označen na zemljevidih.

III. Slovenski delež med Salzburžani

Večkratno omenjanje Koroške in preganjanih koroških protestantov v angleških virih, ki so v zvezi z naseljevanjem Georgije,¹⁵ dá slutiti, da so bili med salzburskimi izseljenci tudi Slovenci.

To domnevo potrjuje pregled družinskih imen Salzburžanov v matični knjigi georgijske cerkvene občine Ebenezer,¹⁶ v kateri najdemo podatke o družini s prilinkom Paulitsch. Strobel navaja med 127 podpisniki leta 1774 v Ebenezerju sprejete cerkvene konstitucije (discipline) imeni John Martin Paulitsch in Philip Paulitsch.¹⁷

Seutterjeva risba posloplj z mlinom, stopami in žago, ki so jo postavili salzburski naseljenec v Ebenezerju. (The Florida State University Library)

Iz katerega predela slovenske zemlje naj bi izvirala Pavličeva družina? Razen v Prekmurju so se ohranile med protireformacijo slovenske skupine protestantov le še v Zilski dolini.¹⁸ Tam se je v vash Zagoričeh in Sovčeh število protestantov sredi sedemnajstega stoletja celo povečalo zaradi spora kmetov z bližnjim podkloštrskim samostanom.¹⁹ Prav v Zagoričah in Sovčah je bila tudi, potem ko je Jožef II. leta 1781 izdal tolerančni edikt, ustanovljena slovenska protestantska cerkvena občina, ki se je leta 1783 kot podružnica pridružila matičnemu pastoratu v Plajberku. Cerkev, ki so jo postavili v Zagoričah, je bila posvečena leta 1784. Zagoriška cerkvena občina je obsegala tudi posamezne protestantske družine v Stranji vasi, Vratih, Megvarjih, Draščih, Drevljah, Pečah, Podlipl, Podturju, Ločilu, Rikarji vesi, Rutah, Goričah, Sv. Jurju in Podgorju, ki so bile tedaj še večji del slovenske. Zadnje tri vasi so bile šele leta 1948 priključene evangelijski cerkveni občini v Beljaku.²⁰

Pastorji iz Plajberka, ki so opravljali cerkvene obrede v Zagoričah, slovenščine niso obvladali. Zato so slovenski verniki, zlasti Sovčani, ob raznih prilikah prosili, naj bi jim dodelili pastora z znanjem slovenščine, ker sicer niso mogli uvideti, čemu naj bi plačevali tretjino pastorjeve plače, kot je bilo dogovorjeno. Čeprav se je prvi pastor trudil, da bi se naučil slovensko, so si morali verniki pomagati tako, da so opravljali pobožnosti v lastnem jeziku sami, tudi ob tistih nedeljah, ob katerih je opravljal božjo službo v Zagoričah pastor. V oporo so jim bile slovenske verske knjige iz časov reformacije oziroma njih prepisi.²¹

Ni izključeno, da je Pavličeva družina, ki se je naselila v Georgiji, izvirala ravno iz Zagorič. Med slovenskimi protestanti, ki so jih zaslišali proti koncu leta 1782 v župnijski cerkvi v Podkloštru, se je namreč tudi družina Paulitsch iz Zagorič opredelila za protestantizem.²² Morda so bili Pavliči v Ameriki njihovi sorodniki, ki jih je petdeset let poprej val preganjanja zajel na ozemlju salzburske nadškofije, ali pa so se umaknili nadležnostim, ki pred izidom tolerančnega edikta tudi protestantom v Zagoričah niso bile prihranjene.²³

Pri določanju slovenskega deleža med Salzburžani v Georgiji ne moremo mimo njihovih voditeljev, katerih imena so v angleških virih zapisana kot John Martin Bolzius in Israel Christian Gronau. Preden sta se pridružila izseljencem sta oba službovala v sirotišnici v Halleju, Bolzius kot »inspector vicarius« latinske šole, Gronau pa kot prefekt. Strobel pravi, da je »o prejšnji zgodovini gospodov Bolziusa in Gronaua zelo malo znanega. Edino, kar je bilo moč dognati glede gospoda Bolziusa, je to, da je

bil rojen 15. decembra 1703 in ordiniran za evangelsko službo 11. novembra 1733,²⁶ torej tik preden se je 27. novembra pridružil v Rotterdamski salzburški izseljencem.²⁷ Strobel omenja tudi, da je bil Gronau oženjen z Bolziusovo sestro.²⁸

Strobelovi podatki vzbujajo več vprašanj. Zakaj sta rojstni kraj in mladost pastorej zavita v temo, čeprav je znan Bolziusov rojstni dan? Ali je verjetno, da bi bila peščici ljudi, ki so se odpravljali daleč v neznani svet, dodeljena kot vodje človeka, ki bi jima bila domovinska kultura zaupane skupine tuja? Ali ne bi bilo bolj logično sklepati, da sta Bolzius in Gronau že od mladosti poznala, če že ne izseljence same, potem vsaj okolje, iz katerega so izhajali?

V tej zvezi ni brez pomena dejstvo, da je Urlsperger, augsburški mentor Georgijskih Salzburžanov, izviral iz avstrijske protestantske družine, ki se je bila iz verskih razlogov umaknila na Württembergsko. Leta 1708 ga najdemo kot Franckejevega sodelavca v Halleju, nato je služboval kot dvorni pastor v Londonu in Stuttgartu, dokler ni leta 1724 prevzel vodstva cerkve sv. Ane v Augsburgu.²⁹ Gotovo je imel Urlsperger pri imenovanju voditeljev salzburških izseljencev v Georgiji odločilno vlogo. Nič ne bi bilo bolj verjetnega kot pa to, da bi jim dodelili avstrijska rojaka. Seveda bi bila v takem primeru lahko tudi Slovenca. Tej tezi v prid govorita njuna priimka.

Bolzius je verjetno izpeljanka iz nemške besede »der Bolzen«, kar pomeni puščico ali zatik. Ta priimek utegne biti torej v zvezi s kovinarsko ali tudi puškarsko obrtjo. Na Slovenskem ga najdemo v obliki Polec.³⁰ Priimek Gronau utegne biti izvedenka iz krajevnega imena Krönau pri Olomoucu na Moravskem, iz katerega izvajajo ime Krönauer.³¹ Še bolj blizu pa je krajevemu imenu Kronau, nemški označbi za Kranjsko goro. Ta kraj nedaleč od deželne meje je moral biti koroškimi protestantom dobro znan in bi bil torej prav prikladna označba za prišleca z onstran Karavank.

OPOMBE, VIRI IN OSNOVNA LITERATURA

¹ Anton Ingolič, Pri naših v Ameriki. Slovenski izseljenski koledar 1953. Slovenska izseljenska matrea, Ljubljana, 1964, str. 202.

² Reba Carlyn Strickland, Religion and the State in Georgia in the Eighteenth Century. Columbia University Press, New York, 1939, str. 13–19.

³ Po Strickland, o. e. str. 19.

⁴ Philip A. Strobel, The Salzburger and Their Descendants: Being the History of a Colony of German (Lutheran) Protestants, Who Emigrated to Georgia in 1734, and Settled at Ebenezer, Twenty-Five Miles above the City of Savannah. Baltimore, 1855. Ponatis: The University of Georgia Press, Athens, 1953, str. 29.

⁵ Hochfürstlich-Salzburgisches Emigrations-Patent d. d. 31. Oct. 1731. Objavljen v ponatisu: Europäische Staats-Cantzley, zvezek 59, Nürnberg, 1732, str. 235–258.

⁶ Herman Gollub, Die Salzburger Protestanten. Adolf Luser Verlag, Wien/Lepzig, 1939, str. 30.

⁷ Gollub, o. e. str. 43.

⁸ Strobel, o. e. str. 47.

⁹ Carl Mauelshagen, Salzburg Lutheran Expulsion and Its Impact. Vantage Press, New York, 1962, str. 135–142.

¹⁰ Strickland, o. e. str. 21–22.

¹¹ Korespondenec med Bolziusom, Urlspergerjem in drugimi, dnevniške in podobne dokumente hrani misijonska knjižnica slotišnice v Halleju (Missionsbibliothek des Waisenhauses Halle). Fotokopije ima Kongresna knjižnica (Library of Congress) v Washingtonu. Gradivo iz tega arhiva je bilo objavljeno v Samuel Urlsperger, urednik, Die ausführlichen Nachrichten von der Königlich-Groß-Britannischen Colonie Salzburgischer Emigranten in America (19 zvezkov). Halle, 1738–1752. Ta zbirka vsebuje dnevniške pastorej v Ebenezerju do marca 1751. Nadaljuje jo zbirka dnevnikov in pism, ki jo je prav tako uredil Urlsperger, z naslovom Amerikanisches Ackerwerk Gottes oder Zuverlässige Nachrichten über den Zustand der amerikanisch-englischen und von salzburgischen Emigranten erbauten Pflanzstadt Eben Ezer in Georgien (5 delov v 4 knjigah). Augsburg, 1754 do 1767.

¹² Strobel, o. e. str. 103–104.

¹³ Strickland, o. e. str. 75.

¹⁴ Strobel, o. e. str. 183.

¹⁵ Allen D. Candler, urednik, The Colonial Records of Georgia, knjiga XXI. Atlanta, Georgia, 1904–16, str. 302, 447 in 448.

¹⁶ Ebenezer Record Book Containing Early Records of Jerusalem Evangelical Church, Effingham, Georgia, More Commonly Known as Ebenezer Church. Translated by A. G. Voigt, D. D. LL. D. Edited and Published by C. A. Linn, Archivist. Evangelical Lutheran Synod of Georgia and Adjacent States, Savannah, Georgia, 1929. Originalno matično knjigo hrani Kongresna knjižnica v Washingtonu. Tukaj navedeni prevod je bil napravljen po kopiji izvirnika, katero hrani

Georgia State Library. Podobno kopijo ima tudi Ebenezer Congregation, Effingham County, Georgia. Zanimiva knjiga, ki pa piscu ni bila na razpolago, utegne biti Pearl Gnann (Rahn), Georgia Salzburger and Allied Families. Savannah, Georgia, 1956.

¹⁷ Strobel, o. c. str. 104.

¹⁸ G. Eriku Kovačiču iz Kongresne knjižnice v Washingtonu dotujem, da me je opozoril na slovenske protestante v Zilski dolini ter na monografijo Oscar Sakrausky, Agoritschach, Geschichte einer protestantischen Gemeinde im gemütschsprachigen Südkärnten. Kärntner Museumsschriften XXI. Verlag des Landesmuseums für Kärnten, Klagenfurt, 1960. Pri poglobljenem raziskovanju utegnemo priti prav sledeči viri: Kärntner Landesarchiv, Arnoldsteiner Archiv; Bielefelder Pfarrechronik der evangelischen Pfarrgemeinde Bieleberg; Fragmente der Seniorsakten, Arriach; Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte des Protestantismus in Österreich.

¹⁹ »Podkloštrski samostan se je bil l. 1659. zapletel zaradi nekkih zemljišč še v dolgotrajno pravdo s kmeti v Zagoričah in Sovčah. Ker je dobil pravdo samostan in dal potem podreti na teh zemljiških postavljene zgradbe, je kmete obah vasi tako ogorčilo, da so menihom nakljub pristopili vsi k protestantom in so vztrajali potem v tej veri do najnovejše dobe, mnogi pa celo do današnjega dne.« Fran Erjavec, Koroški Slovenci, II. Družba sv. Mohorja, Celovec 1956, str. 270.

²⁰ Erjavec, o. c. str. 719.

²¹ Sakrausky, o. c. str. 58–61.

²² Sakrausky, o. c. str. 55.

²³ »Kaum ein Jahr zwischen 1600 und 1781 gibt es, wo nicht gegen die versteckten Lutheraner in Kärnten Befehle erlassen wurden... Manche, bequemen' sich bei diesen Beschwerlichkeiten an, noch viel mehr wurden wieder katholisch, vereinzelt nur wanderten im untern Gailtal aus, aber ein heiliger Rest blieb trotz aller äusseren Anpassung dem lutheranischen Glauben treu.« Sakrausky, o. c. str. 37.

²⁴ Strobel, o. c. str. 55.

²⁵ Strobel, o. c. str. 54.

²⁶ Strobel, o. c. str. 128 in 147.

²⁷ Maueishagen, o. c. str. 130–131.

²⁸ Druga razlaga za prilike Bolz se nastanja na ime Bolec, ljubkovalno obliko za Boleslav (prim. H. Reichert, Die deutschen Familiennamen nach Breslauer Quellen des 13. und 14. Jh. Breslau, 1908). Schwarz meni, da je ta razlaga dopustna pri nekaterih prilikah, vendar se mu dozdeva v zvezi z viri, ki jih je on raziskoval, prva razlaga (Bolzen) bolj verjetna. Ernst Schwarz, Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit, Köln/Graz, 1957. — Za razlago prilikov dotujem zahvalo Jezikoslovkama ge. dr. Elisabeth Pribič (The Florida State University) in gđ. Corneli Schacht (Universität München). Ga. dr. Pribič me je opozorila tudi na to, da imena Polec ni moč izvajati iz besede potje, iz katere izvajamo Potjanec, Poljanšek itd.

²⁹ Schwarz, o. c.

SLOVENSKI PROTESTANTI V KOLONIALNI GEORGIJI

Povzetek

Pisce se najprej dotakne zgodovinskega ozadja, ki je potrebno za razumevanje naseljevanja Georgije. Med naseljenci so bili zlasti pomembni protestanti, ki jih je bil leta 1731 salzburski nadškof Leopold izgnal iz svojega ozemlja. Nato preide pisec k obravnavanju etnične sestave georgijskih Salzburžanov, čemur je dosedanja literatura odmerila le malo pozornosti.

Listine georgijskih poverjenikov večkrat omenjajo preganjane protestante s Koroškega. Stvarni dokaz za slovensko navzočnost med georgijskimi Salzburžani je slovenski prilemek družine Paulitsch, ki je živel v Ebenezerju v Georgiji. V slovenski protestantski vasi Zagorič na Koroškem je neka družina z istim imenom leta 1782 izjavila svojo pripadnost protestantski veri potem, ko je bil objavljen tolerančni edikt.

Strobel pravi v svoji sredi preteklega stoletja objavljeni zgodovini georgijskih Salzburžanov, da ni znano, kje sta bila rojena njhova voditelja Bolzius in Gronau. Njuna prilika dovoljujeta sklep, da sta bila protestanta s slovenskega narodnostnega ozemlja, ki sta se zatekla v Nemčijo. Prilemek Bolzius je znan v Sloveniji v obliki Polec. Prilemek Gronau utegne izvirati iz Kronau, nemške označbe za Kranjsko goro, ki jo točijo od Zagorja Karavanke. Kraja povezuje pot čez Korensko sedlo. Raziskava arhivskega gradiva v Evropi bi utegnla bliže osvetliti ta vprašanja.

SLOVENIAN PROTESTANTS IN COLONIAL GEORGIA

Summary

The author first surveys the background of the early colonization of Georgia. Prominent among settlers there were protestants who had left Salzburg Archdiocese following Archbishop Leopold's emigration decree of 1731. The author then turns to the ethnic composition of Georgia Salzburgers, a question which has been given little attention in the existing literature.

Records of the Georgia Trustees make mention in several places of persecuted protestants from Carinthia, a province inhabited by both Germans and Slovenes. The concrete proof of early Slovenian presence in Georgia is the Slovenian name Paulitsch, belonging to a Salzburger family

In Ebenezer, Georgia. In Zagoriče, a Slovenian protestant village in Carinthia, a family by this same name is known to have publicly attested their loyalty to the Protestant faith in 1782, after the reformed church had been granted tolerance.

As regards the origin of the Salzburger leaders Bolzius and Gronau, Strobel, the nineteenth century historian of Georgia Salzburgers, states that it is not known where they were born. Their names indicate that they could have been protestants from Slovenian ethnic territory who had sought haven in Germany. The name Bolzius is in the form »Polec« not uncommon among the Slovenes, while the name Gronau is likely to derive from Kronau, or Kranjska gora, a Slovenian town separated from Zagoriče by the Karavanke Mountains but accessible across the Koren Pass. Research of European archive materials could possibly shed further light on these questions.

Drago Mušič

MEDICINALIA

NA FRESKAH FRANCA JELOVŠKA NA SLADKI GORI IN ANALOGIJE S PODOBNIM GRADIVOM NA DRUGIH LOKACIJAH

Jelovškove, v letih 1752 in 1753 naslikane freske v nekdanji znameniti romarski cerkvi na Sladki gori (v občini Šmarje pri Jelšah) so s stališča umetnostne zgodovine obdelali predvsem S. Mikuž^{1,2}, F. Stele³, N. Šumič⁴ idr. Moj namen je, da en del Jelovškovih sladkogorskih fresk razčlenim in predstavim še iz določenih **medicinskih** vidikov, pri čemer pa seveda ni mogoče iti mimo ali premalo upoštevati tudi etnološke, kulturno-zgodovinske, sociološke in druge vidike.

Franc Jelovšek (Ilovšek, Illouscheg, roj. 4. oktobra 1700 v Mengšu, umrl v Ljubljani 31. maja 1764), je bil učenec I. M. Reinwalda; pozneje je prišel pod vpliv G. Quaglia,

Sladka gora

v zvezi s svojim bivanjem v Italiji pa tudi pod vpliv maniristov. V Italiji se je Jelovšek seznanil tudi s severnoitalijanskim iluzionizmom in je po vrnitvi v domovino mnogo slikal po slovenskih in hrvaških deželah. V svoje iluzionistično slikarstvo je Jelovšek pozneje vnesel tudi realistični pejzaž — vendar pa ne samo pejzaž, temveč tudi realizem sploh, kakršen posebno odseva tudi na tistem delu **sladkogorskih fresk z medicinsko-votivno tematiko**, ki bodo na tem mestu predvsem obravnavane. Kljub poznavanju italijanskega iluzionizma Jelovšek sledi avstrijski varianti iluzionističnega cerkvenega slikarstva, vse bolj se prilagaja slovenski mentaliteti ter ustvarja varianto slovenskega iluzionističnega slikarstva — vendar ta trditev velja za določen del medicinsko-votivnih fresk na Sladki gori le v omejenem obsegu.⁵

Skoro vse Jelovškove kompozicije z upodobitvami, ki se nanašajo na medicinsko-votivno tematiko, razen tistih, s katerimi je slikar poslikal dele kupole prezbiterija, kažejo izrazito težnjo slikarja k naravnemu prikazovanju oseb in neposrednega okolja; povsod nastopa preprost narod, kmet, meščan ali fevdalec preprostejšega rodu — vsi večidel iz bližnjih območij Spodnje Štajerske, Medmurja in Prekmurja; po podatkih poznejše župnijske kronike pa so prihajali romarji tudi iz oddaljenih krajev Kranjske

Slika št. 1

in Koroške. Upravičeni smo tudi, da vsaj del bolezenskih prikazov s sladkogorskih fresk z medicinsko tematiko gledamo tudi s stališča tedanje patologije domačih in bližnjih dežel. Upodobljeni prosilci in tisti, ki se zahvaljujejo za ozdravljenje ali rešitev, nastopajo kot akterji v lepo izbranih kompozicijah — v neposredno in domače okolje se v realistično zasnovanih slikovnih kompozicijah kot edini abstraktni (ali religiozni) element vpleta podoba čudodelne Matere Božje, kot emblema, ki se z žarčevjem povezuje z realnostjo na zemlji.

Medtem ko so upodobitve bolnikov in ponesrečencev, naslikane v podločjih in arkadah, na balustradi kora ter nad korom izredno realistične, pa je v freskni kompozicijah v kupoli prezbiterija, ki so naslikane iluzionistično-abstraktno in odmaknjeno od realnosti in domačega pejzaža, glede posameznih upodobljenih »bolnikov« in »ponesrečencev« — v primerjavi z onimi — le težko »ugotavljati njih bolezen«. Tudi manjkajo ob upodobitvah teh bolnikov številke, kakor jih vidimo ob konkretiziranih upodobitvah v kompozicijah, ki bodo nadrobnejše analizirane pozneje ter so one pravzaprav

Slika št. 2

Slika št. 3

glavni predmet razprave. Slikovno gradivo iz drugih lokacij pa naj bi še močneje podkrepilo zanimivost in posebnosti medicinske tematike v realistično naslikanih kompozicijah z upodobitvami bolnikov in ponesrečencev v Jelovškovih sladkogorskih freskah.

Kljub temu da na reprodukcijah (slika št. 1, 2 in 3) lahko ugotovimo vsaj štirinajst upodobitev, ki nedvomno kažejo bolnike in ponesrečence same, pa z večjo gotovostjo lahko »napravljamo diagnoze« le glede epileptika, ki v napadu, s skrčenimi pestmi in s podvitimi palci, na pol razgaljen, leži na tleh, spodaj v sredi slike št. 1, in isto velja tudi glede sedečega, bradatega moškega z veliko rano na levem podkolenju na desni strani iste slike; v sliki št. 2 pa je na levi strani tudi medicinsko dokaj jasno prikazan bolnik, ki si z desnico podpira ohromelo ter z ruto povito levo zgornjo končino; na sliki št. 3 je dokaj jasno prikazana utopljenka (?), medtem ko so vse ostale upodobitve bolnikov na omenjenih treh reprodukcijah manj jasne, kažejo bolnike le na splošno ali posredno ter so bolniki pomešani s svojimi spremljevalci ter z osebami, ki prosijo ali se zahvaljujejo. Deloma pa so bolniki, spremljevalci in priložniki v vseh prikazanih iluzionističnih kompozicijah že tudi vključeni v upodobitve, ki spadajo v tematiko religioznega značaja.

Medicinska tematika sladkogorskih fresk je v bistvu zelo podobna oni, kakršna je bila v tistih časih upodabljana tudi v drugih romarskih cerkvah na slovenskem področju, na sosednjem nemškem alpskem področju idr. — v razdobju dvesto let in več, čeprav sta bila način in kvaliteta slikanja seveda lahko zelo različna.

Dosedanje in poznejše besedilo, ki se deloma sicer oddaljuje od obravnavanja tematike sladkogorskih fresk, je na tem mestu kljub temu utemeljeno, ker za upodobitve z medicinsko-votivno vsebino na Sladki gori posebej ne obstaja nobena dokumentacija v zapiskih župnijske kronike ali pod., ki bi lahko pomagala pri razlaganju prave vsebine in okolnosti v zvezi z upodobitvami. Zaradi tega se glede omenjenih okolnosti opiramo lahko le na nekatere **analogne primere iz drugih romarskih središč**,⁶ kjer so takšni zapiski še ohranjeni, ali pa so bili ohranjeni do zadnjega časa in so npr. tudi v slovstvu ali drugače dobro znani; ni pa potrebno še posebej ali obširneje omenjati velikega števila votivnih upodobitev, ki so jih izdelovalci slik sami, torej istočasno, ko so jih naslikali, tudi opremili s prilmernim opisom vsebine naslikanega »ex voto« in se opis pogostoma nanaša na določeno bolezen, poškodbo, porod, rešitev itd.⁷

Upodobitve, ki nam lahko neposredno predstavljajo tematiko s področja zgodovine medicine, farmacije in veterine, kakor tudi glede na razvojno stanje zdravstvene kulture na domačem ozemlju, so zelo pogostne in mnogovrstne. S področja zgodovine zdravstvene kulture poznamo ikonografsko gradivo, ki rabi strokovnim namenom neposredno, kot npr. ilustracije v starejših delih medicinskih avtorjev, njih portreti v delih samih, svečana besedila ter simbolične in alegorične slikarije na naslovnih straneh knjig ipd.; v isto kategorijo sodijo tudi slike starih bolnišnic, objektov javne higiene, upodobitve v različnih grafičnih zbirkah, fototekah idr. V drugo skupino medicinsko-ikonografskega gradiva, važnega za zgodovino zdravstvene kulture, pa lahko štejemo vse ostalo likovno gradivo, ki na kakršenkoli način tudi predstavlja medicinsko tematiko, ima pa vendar manj zveze z znanstveno in doktrinarno medicino ali zdravstvom ter bolj ali manj posega predvsem v področje ljudske medicine, etnologije, 1. lturne zgodovine in sociologije⁸; posredno pa to gradivo kljub temu soči tudi v zgodovino medicine in sorodnih

znanosti ali v kulturno zgodovino s posebnim aspektom zgodovine zdravstvene kulture. V slednji skupini likovnih upodobitev tvorijo posebno poglavje votivne podobe, slike in skulpture v zvezi z boleznijo, poškodbami zaradi nesreč ali nasilstva, v zvezi s porodom, s smrtjo in navidežno smrtjo itd.; motiv za votivno upodobitev pa so bila »čudežna ozdravljenja«, nepričakovana, nenadna izboljšanja ali rešitev iz različnih nevarnosti, ki ogrožajo življenje ali osebno svobodo in blaginjo idr. — v smislu zahvale ali pa je »ex voto« nastal v zvezi s prošnjo za ozdravljenje, rešitev ipd. Votivne upodobitve pa se, razen na neposredno prizadete ljudi, prav tako nanašajo tudi na domače živali ter na domače imetje (hiše itd.) sploh.

V pričujoči razpravi nas posebno zanimajo takšne upodobitve, za katere lahko z vso gotovostjo trdimo in s podrobno analizo upodobitve lahko tudi potrdimo, da gre v resnici za votivne podobe z izrazito medicinsko tematiko v pravem pomenu besede. Seveda bi ne bilo prav, če bi hoteli iz omenjenih upodobitev za vsako ceno izluščiti ter izolirano obravnavati le tisti del ali detajl, ki se neposredno nanaša na medicinsko tematiko. Kljub temu ter istočasno vrednotimo upodobitve kot celoto in jih upoštevamo s stališča umetnostne zgodovine, kulturne zgodovine, arheologije, etnologije itd.; vsi aspekti skupaj šele pripomorejo k pravilnemu postavljanju upodobitve v določen čas in v določen kulturni krog kakor tudi v določeno razdobje in stopnjo medicine, zdravstva in zdravstvene kulture. Pri tem pa je seveda potrebno sodelovanje vseh, ki lahko dajejo strokovno mnenje z aspekta in iz področja svoje ožje stroke. V omenjenem teamu je naloga medikohistorika ali zgodovinarja zdravstvene kulture sploh, da iz upodobljene »medicinske tematike« sklepa na razvojno stopnjo svoje stroke, pri čemer se opira na preučevanje prikazanega načina medicinske oskrbe, nege ter vsega okolja v zvezi z upodobljenim bolnikom ali ponesrečencem, s porodnico ali v zvezi s posegi kirurškega značaja, z načinom imobilizacije zlomljenega uda idr.

Med votivnimi upodobitvami, v katerih domnevamo, da gre za votive v zvezi z boleznijo oziroma za prošnjo ali za zahvalo v zvezi z ozdravljenjem, moramo razločevati tiste, ki so slikane abstraktno ali kažejo bolnika le na splošno, ne moremo pa izluščiti nobene konkretnije medicinske tematike, od onih, ki pa pomenijo določeno in konkretnizirano medicinsko tematiko ter so medicinske nadrobnosti upodobljene bolj ali manj jasno in pravilno. Ob gradivu votivnih upodobitev se obenem srečujemo z upodobitvami različnih struj in načinov slikarstva oziroma upodabljaajoče umetnosti ter z upodobitvami različne slikarske in umetnostne kvalitete. Tako na votivnih upodobitvah lahko naletimo na vse stopnje in vrste upodabljanja — od upodabljanja v smislu primitivne in naivne umetnosti ter prek obrtniškega (ter tudi masovnega) izdelovanja votivnih slik najrazličnejše kvalitete, pa vse do del dobrih in vrhunskih mojstrov, ki so kot taki priznani in dobro znani predvsem umetnostnim zgodovinarjem.⁹ Slikarja Franca Jelovška moramo tudi glede njegovih votivnih fresk z medicinsko tematiko na Sladki gori šteti med slikarje-mojstre ter iz mnogih slik, ki jih je slikar slikal na realističen način, lahko — v pravem pomenu besede — **napravljamo diagnoze**.

Iz opisanega še enkrat povzamemo, da je utemeljeno, če pri vsestranski analizi, ob ostalih aspektih preučevanja in vrednotenja upodobitev, upoštevamo tudi aspekt zgodovine medicine, zdravstva in zdravstvene kulture, ter se pri analizi upodobitev z medicinsko tematiko tudi ne smemo zadovoljiti le s splošnimi (ali laičnimi) ugotovitvami, kot npr.: »skupina bolnikov in pohablencev«, »ženska na mrtvaškem odru«, »otrok, ki mu mati pomaga hoditi« ipd., temveč je treba v kompleksni tematiki upodobitve iskati še nove elemente ter morda tudi še različno pomembno in doslej še neugotovljeno dokumentacijo, ki tudi spada v ikonografsko gradivo — še glede zgodovine medicine, farmacije, veterine idr.

Tako se danes npr. ne bi mogli več zadovoljiti z analizo in vrednotenjem fresk v lekarniškom prostoru nekdanjega pavlinskega samostana v Olimju, če jih ne bi bili skupaj z umetnostnimi zgodovinarji ali razen njih razložili tudi s stališča zgodovine farmacije in medicine zgodovinarji, ki se ukvarjajo s preučevanjem teh strokovnih vej. Ali pa: med nedefiniranimi »bolniki in pohabljenici« (na drugih mestih) vendarle z dokajšnjo gotovostjo lahko ugotovimo gobavee, sifilitike, bolnike, zadete od kapi idr. Pri tematiki ženske na mrtvaškem odru (slika št. 4) pa gre v resnici prav lahko tudi za primer navidezne smrti ter v gradivu votivnih upodobitev iz 17. in 18. stoletja v resnici pogostoma srečujemo odgovarjajoče scene s pripombami: »redivla«, »mortuus revi-

viscit», »exanimus redivivus« ipd, — vprašanje, ki je bilo v preteklih stoletjih, vse do uvedbe zdravstvene zakonodaje, ki jo je v tedanji avstro-ogrski monarhiji prinesla doba prosvetljenega absolutizma, tudi v strokovnih krogih in med izobraženci zelo aktualno. Ob množičnih umiranjih v zvezi s strahotnimi epidemijami kuge in drugih nalezljivih bolezni je bilo možno ter je tudi dokazano, da so navidezno že umrle bolnike — v resnici pa so bili zaradi hude bolezni in iznemoglosti le v globoki komatozni nezavesti in v šoku — morda večkrat v panični naglici in strahu pred okužitvijo in da napravijo prostor še za druge mrlič, pokopavali že zelo hitro po nastopivši klinično navidezni smrti,^{10, 11}

Slika št. 4
Slika (freska) A. Tuška
iz l. 1760 na Veseli gori
pri Sentrupertu (Dolenjsko) —
»rediviva« na mrtvaškem odru

Pri analizi in »medicinskem vrednotenju« upodobitev z medicinsko tematiko — posebno, če gre za bolj abstrakten, manj realistično jaseen ali slikarsko šibkejši in laičen način upodabljanja, moramo biti seveda zelo previdni in kritični. Saj tudi sicer resni in strokovno neoporečno izobraženi »diagnostiki« lahko zapadejo v fantaziranje in sugestijo in lahko vidijo drugače in več, kakor pa v resnici obstaja. Posebno pa je treba tudi upoštevati, da je slikar, ki je seveda laik v medicinskih vprašanjih, pri upodabljanju medicinske simptomatike, lahko tudi pretiraval; po drugi strani pa se zgodi, da opazujemo premalo ostro in dosledno in da nekaterih nadržbnosti, ki jih je slikar morda upodobil premalo jasno, na originalu, npr. v slabo razsvetljeni cerkvi, na slabo ohranjeni in za gledalca preveč oddaljeni sliki sploh ne opazimo, so pa prav tista mesta in nadržbnosti bistvenega pomena za pravilno »narejanje dlagnoze«. V zvezi s tem opozarjamo na sliki št. 14 in 15, na katerih je žebelj, ki ga je k podobi zavetnice sklonjeni deček pravkar izkašljaj, ko mu je obtičal najbrž v gornjih dihalih — postal viden šele na povečani in kontrastni (črno-beli) fotografski reprodukciji. Že na tem mestu pa bodi tudi omenjeno, da so mnoge Jelovškove upodobitve na sladkogorskih freskah v »medicinskem pogledu« podane tako eksaktno, da nam vzbujajo vtis, da si je mogoče slikar, ki je živel (in delal) tudi v Italiji, pridobil veliko rutino tudi v slikanju medicinske simptomatike, ko je morda sodeloval kot ilustrator medicinskih upodobitev na neki tamkajšnji medicinski šoli, kjer je morda risal in slikal za avtorja nekega medicinskega ali kliničnega dela.

Z. Levntal v zvezi z nevarnostjo zapadanja v zmotne interpretacije upodobitev z domnevno medicinsko tematiko¹², poleg drugih primerov, omenja tudi tele: kamniti torzo žene z otrokom iz bronaste dobe (Nesactium — Pula), ki je prišel v strokovno slovstvo kot »najstarejši primer upodobitve poroda«, je v resnici le predzgodovinski simbol rodovitnosti; pri natančnem ogledovanju in s pomočjo fotografskih posnetkov — tudi detajlov — iz različnih projekcij, ni namreč videti prav nobenih znamenj, ki bi jih lahko spravljali v zvezo s porodnim aktom. Kot drug eklatanten primer omenja isti avtor hišni idol — predzgodovinsko figurico iz Vlnče — ki ima na obrazu nekakšen maski podoben dodatek in ga je strokovnjak v svoji vnemi napačno interpretiral kot zaščitno masko rudarja v rudniku živosrebrnega cinobra tedanje dobe; dodatek na obrazu figurice pa je v resnici imel kvečjemu lahko le kultni, ne pa delovno-higienski

značaj. Tudi je znano, da najdemo na naših srednjeveških bizantinskih freskah mnogo oseb z golšo, kar naj bi dopuščalo domnevo o pogostnosti endemične golšavosti v tedanji dobi; v resnici pa gre za posebnosti slikarskega stila¹³ tedanjega slikarstva, čeprav tudi omenjene hipoteze ne bi mogli docela zavreči.¹⁴ Kot daljni primer napačne interpretacije votivne slike z medicinsko tematiko (iz cerkve sv. Volbenka nad Poljansko dolino, iz l. 1795) lahko velja tudi naslovna slika v št. 2, 1966 medicinske revije IATROS. Pri bolniku, ki ga avtor predstavlja kot bolnika s kožno boleznijo, ki mu jo zdravi pačar (kirurg), gre v resnici za kirurško tretiranje nekega gnojnega procesa na desni strani prsnega koša (ali na dojki?); ker je v ozadju naslikan sv. Rok, zavetnik proti kugi in pomočnik pri zdravljenju ran, je možno, da gre za kirurško incizijo (oziroma zdravljenje) razgnojenega bubona po preboleli kugi, čeprav bi ga bil moral slikar v tem primeru upodobiti bliže k pazduhi, ker so bili buboni v bistvu razgnojene in nekrotizirane bezgavke; lahko pa gre tudi za zdravljenje nasilno prizadete rane. Vendar od slikarja laika ne moremo pričakovati strokovno pravilnega prikaza in pravilne lokacije procesa v medicinskem pogledu, pa naj si je bil v resnici medicinski substrat za upodobljeno zdravljenje takšen ali drugačen — v vsakem primeru je le težko »napraviti pravilno diagnozo« in se pri razlaganju upodobitev podobne vrste ne smemo v nobenem oziru prenaglati.

Tako bi lahko našli še več primerov za nepravilne in premalo kritične interpretacije, bodisi, ker so bile prenagljene in površne, ali pa so jih nestrokovno podajali laiki.

Vse obravnave na tem mestu so bile kot uvod v poskus pravilnega vrednotenja Jelovškovih fresk z medicinsko tematiko na Sladki gori potrebno, kakor je utemeljena tudi pripomba, da sklepi, ki jih bomo pri nadrobnejšem opisu sladkogorskih fresk napravili, niso prenagljeni niti premalo oprti na kritično presojo in so podkrepili s ponovnimi posveti z različnimi strokovnjaki. Na tem mestu so rezultati preučevanja v razširjeni obliki objavljeni prvič, čeprav je bila podobna problematika že objavljena in diskutirana na različnih mestih tudi od drugih avtorjev — vendar pa, kakor smo videli na različnih primerih, načini in rezultati obravnavanja ne zadovoljujejo v vseh primerih in v celoti.

Ker nam za konkretni primer sladkogorskih medicinsko-votivnih slik manjkajo pisani komentarji v obliki knjige ali zapisov o čudežnih ozdravljenjih, zapiski slikarja samega ali sodobnikov, je potrebno, da sladkogorske votivne upodobitve z medicinsko tematiko osvetlimo z nekaterimi drugimi — analognimi — primeri iz približno istega časa in s podobno tematiko. Od nekaterih verificiranih primerov, ki so na razpolago, se bomo za primerjavo poslužili predvsem naslednjih:

— od l. 1638 dalje so začeli na Ptujski gori zapisovati zgodbe o čudežnih ozdravljenjih in rešitvah; kratka besedila z opisom ozdravljene bolezni in z navedbo imen ter letnic od l. 1638 do 1658 omenjajo najrazličnejša bolezenska stanja iz somatske in psihične sfere, kakor tudi ozdravljenja po poškodbah.¹⁵ L. 1660 so jezuiti na Ptujski gori izdali z bakrene plošče posneto, tiskano spominsko sliko (slika št. 5), ki predstavlja v sredi podobo Marije s plaščem, okoli nje pa osem upodobitev najpogostnejših čudežnih ozdravljenj, s pripadajočimi latinskimi teksti, od katerih navajamo samo nekatere: *medicorum iudicio ob apoplexiam intra horam moritura... plene convalluit; prolem claudam post votum vide recte inambulantem; toto corpore... tumens votat... statim curatus est; usu rationis... destituti strenuitatem mentis... recuperarunt; a phrenesi, apoplexia, febribus aliisque gravissimis morbis... convalluerunt...*¹⁶

— knjiga, ki jo je (l. 1672) napisal in z mnogimi slikami in pripombami o čudežnem ozdravljenju in rešitvah opremil R. P. F. Andr. Eggerer, prior pavlinskega samostana v Olimju, je posvečena Mariji in nosi naslov »nebeška lekarna« (pharmacopoea coelestis); knjiga, posvečena zavetnici bolnikov, nesrečnejšev in revežev v cerkvi bivšega pavlinskega samostana v Remetah (pri Zagrebu),¹⁷ kaže glede upodobljene tematike močne analogije s Sladko goro (slika št. 6)¹⁸;

— knjiga, ki se nanaša na romarsko cerkev Frančiška Ksaverskega na Straži pri Radmirju (v Savinjski dolini)^{19, 20} že v naslovu kaže na čudežna ozdravljenja in rešitve v času od l. 1741 do konca l. 1757. Naslov knjige se glasi: *Fortsetzung / Xaverische Ehr und Gnadengebung / das ist Gnaden und Gutthaten / so auf dem Bühel Strasse bei Oberburg in Untersteiermark / Bey dem Gnadenbild / das Sterben des Heiligen / Fran-*

Slika št. 5. Okoli osrednje slike Marije s plaščem so razvrščeni primeri čudežnih ozdravljenj in rešitev

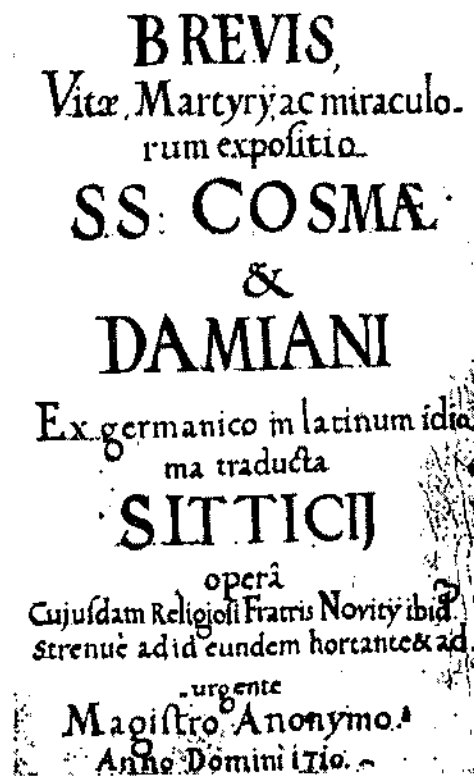
PHARMACOPŒA COELESTIS,
MARIA
REMETENSIS,
In Slavonia Regno
SUB CURA FF. ORDINIS
SANCTI PAULI PRIMI ERMITÆ,
Fama & Miraculis
CLARA
Omnibus infirmis, Surdis, Cæcis, Claudis, pauperi-
bus præcipue, Medicinam quærentibus, gratuita
impertiens.
SUB HOC SYMBOLO
Venite, qui non habetis argentum,
properate, emite absque argento, & absque
ulla compensatione. *Ihesus.*
ORBI DIVULGATA.
R. P. F. ANDRÆ AM. EGGERER,
Ordinis præfati Præbiterum p. i. Residentiar.
Vniuersis in d. y. c. Viaticum.
Anno Milleſimo & centesimo Septuagesimo Secundo.
G. R. A. C. H., Apud I. Residentiarum in Wladislawitz.

Silka št. 6

cisci Xaveri / Aus der Gesellschaft JESU / von dem Jahr 1741, bis zum Ende / des 1757 Jahres sich zugetragen / ...

— do 2. svetovne vojne so v župnišču pri isti cerkvi hranili tudi tri fascikle originalnih zahvalnih in darilnih pisem iz 18. stoletja,²¹ a pisma so med okupacijo izginila.

Ker pa imamo danes še ohranjen redek in za tisto obdobje značilen primer seznama zaobljub bolnikov in ponesrečencev, porodnic idr. — za nekdanj znamenito romarsko cerkev Kozma in Damjana na Krki (Oberburg, Obergurckh) na Dolenjskem (slika št. 7) in je možno iz tega seznama sklepati, da je bil sladkogorski seznam prav podoben temu, naj sledi iz rokopisne knjižice s Krke nekaj podatkov, ki jih verodostojno ponazarjata tudi sliki (št. 8 in 9), ki kažeta besedilo s strani 68 in 69 knjižice.

Slika št. 7

Rokopisna knjižica iz Krke (Dolenjsko) s seznamom in opisom bolnikov in ponesrečencev idr. — votanlov

Rokopisno knjižico je l. 1710 napisal frater noviciata samostana v Stični in je bila knjižica nekdanj v arhivu stiške opatiije, ki je imela cerkveni patronat nad cerkvijo na Krki. L. 1799 je knjižica ob ukinitvi samostana po Jožefu II. prešla v last župnega urada na Krki; v zvezi s tem je v knjižici napisano spominsko posvetilo: in perpetuum rei memoriam 1799. Ecclesia extincta. Medtem ko avtor v prvem delu knjižice v teološkem smislu obravnava življenje in smrt Kozme in Damjana, je drugi del (caput septimum) posvečen naštevanju in obravnavanju ozdravljenj vseh vrst bolezni: enumeratio quorundam miraculorum in omnia genera morborum, coelesti medicina Sanctorum Cosmae et Damiani in Oberburg perpetratorum. Opisi bolnikov in ozdravljenj se nanašajo na čas od l. 1646 do 1710; opisi so zajeti v 32 odstavkih (§), skupaj z opisi bolezni so omenjena tudi imena bolnikov in kraji, njih bivališča ter končne pripombe o zahvalni ali priprošni votaciji svetnikoma oziroma cerkvi na Krki.

68
coelestibus medicis adscribit *Joannes Murn*
qui loco Conjugis *Vivae ad Sebastianum* *Sed* *Ad*
Cosma et Damiani, peregrinatio *Nove* *Tripi*
tuit, an *Missa* sacrificii in *Obergurg* obitus.

§. 26.

Oculorum dolor sedatus

1708. Pars gratiarum actiones Coelesti-
bus *Sis* medicis. *Ursula Strauß* ob libera-
tionem a maximo oculorum debet doloribus
nam morbi prolixus, desperata valetudine,
suam optimam adeptam est medumitatem. Pa-
triter et *Maria Anna Schreiberin*, *Ursula*, *Tha*
Kauzschin, *Maria Taurin*, *Martinus Pre*
mek, et *Jacobus Hrovat*, omnes promissa
erga Sanctos, *Cosmam* et *Damjanum* de,
votione, et votiva peregrinatione convalesce.

§. 27.

Dolor pedum curatus

1708. Pedes ineptos ad ambulandum
tribus annis *Subul* *Marci* *Parochi*
anul ex *Hornigstaln*. *Joannes* *Boßhan* *Near*

Slika št. 8

69
Prothibit, integro anno pedum *Ad*
Ursula *afflict* *tenebatur*, et *Gregorius Kraus*
Perovšek *Secundus*, in via ex equo *deci*
dent *periculum* *subit*, et *periculose* *decum*
bit, suam *afflicam* omnes tres *acquisivere*
sanitatem *provia* *peregrinatione* *per in*
tercessionem *SS: Cosma* et *Damiani* *ad*
eundo *illorum* *ecclesiam* *in Obergurg*.

§. 28.

Vary morbi abasti.

1708. *Sebastianus* *Čelnikar* integro anno
febrili *valeris* *apud* *laborans*, et *Michael* *Ko*
selz, ac quidam juvenis *Paravšek* *cogno*
mento, morbo *caduco* *infectus*, dum *proci*
vota *peregrinationis* *armatus* *ad SS: Cosma*
et Damjanum *exgessit*, eorundem *trope*
beneficium *sanitatis* *restituere* *testati* *sunt*.

§. 29.

Auditus redit.

1708. *Jacobus* *Juvan* ex *Parochia* *Wo*

Slika št. 9

V vsakem odstavku so zbrani bolniki, ki so poromali zaradi iste bolezni oziroma je v naslovu vsakega odstavka napisana tudi vrsta bolezni. Vsega je opisanih 69 bolezenskih primerov ali bolnikov s težavami po poškodbah, pri čemer je tudi zanimivo, da je avtor imenitnejšim bolnikom (fevdalcem in bogatejšim meščanom) posvetil po cel odstavek, medtem ko je zaobljube kmečkih in preprostih ljudi uvrstil po več v en odstavek. Vsekakor je verjetno, da se je avtor knjižice pri sestavljanju gradiva posluževal originalnih zapisov, ki so se takrat nahajali v župnišču na Krki. Zadnji odstavki (§ 32) knjižice pa govorijo o Bratovščini (Collegium) ljubljanskih zdravnikov, ki so sklenili, da bodo 27. septembra vsakega leta praznovali v Uršulinski cerkvi praznik svojih patronov in »nebeških kolegov« z nemško pridigo in petjem ter z latinsko mašo ob spremljavi z izbrano muziko; v posebne litanijske so bili, poleg religioznih stavkov, vpleteni tudi stavki s prošnjo za oprostitev od vseh primerov nevarnosti in nepredvidene ter nenadne smrti, od kuge in vsega hudega, od bolezni ter oslabelosti telesa, od ran in poškodb udov itd.; zdravila in ves trud, ki ga v zdravljenje bolnikov vlagajo doktorji — zdravniki in kirurgi, pa naj imata čim večji uspeh!

Iz besedila, ki ga lahko čitamo na slikah št. 8 in 9, povzemamo podatke z medicinsko vsebino in slišimo o skrajno hudih bolečinah zaradi bolezni oči, ki so dovedle Uršulo Straus že skoro do smrti, pa je ozdravela; tudi se je očesna bolezen z bolečinami izboljšala (oculorum dolor sedatus) Mariji Ani Šrajbar, Uršuli Darovec, Mariji Tabork, Martinu Premku in Jakobu Hrovatu. Od bolezni nog, zaradi katerih niso mogli hoditi, so bili rešeni Marko Fabjan iz mirnopaške fare, Janez Boštjan iz Novega mesta, Gregor Kraus iz Ribnice, ki si je poškodoval noge, ko je padel s konja, Boštjan Česnikar je celo leto bolehal za neko vročinsko boleznijo (pljučno tuberkulozo?), Mihael Kozel in mladi Paravšek (Perovšek?) pa sta bila božjastna (morbus caducus?) in sta po položeni zaobljubi ozdravela, kakor se je tudi Jakobu Juvanu zopet povrnil zgubljeni sluh.

Glede »čudežnih ozdravljenj« nasploh oziroma glede hitrih in nepričakovanih sprememb bolezenskega stanja na boljše, obstaja v zvezi s prav različnimi boleznimi mnogo možnosti — bodisi da gre za hiter (kritičen) ali nekoliko počasnejše potekajoč preobrat

v poteku bolezenskega dogajanja, posebno če je bila bolezen dolgotrajna, pa je sprememba na boljše lahko vendar eklatantna. Seveda je treba tudi še upoštevati, ali je v resnici obstajalo tako hudo in kritično stanje oziroma obolenje, kakor je nanj gledal in si ga po svoje razlagal laik; razen tega je tudi treba upoštevati psihosomatske in psihoneurotske komponente ter z njimi združene deformacije glede na resnično obstoječe klinično stanje bolnika. Zunanji videz bolnikovega stanja in njegovo subjektivno počutje, gledano s stališča laika, pa sta lahko tudi odvisna in vplivana od bolnikove neposredne okolice, ki je v paničnem strahu in zaskrbljenosti za svojega bolnika. Vse skupaj je, ob nerazumevanju resničnega medicinskega dogajanja, lahko bilo osnova za vtis ter prepričanje o hitrem ali nenadnem preobratu v stanju bolnika glede na njegovo somatsko ali psihično simptomatologijo.

Cela vrsta vprašanj, ki bolj ali manj posegajo v medicinsko problematiko, so na primerih — analognih z onimi, ki so upodobljeni na sladkogorskih freskah — predvsem pa na primerih iz Krke na Dolenjskem, pokazala, da je bilo razpravljanje o njih utemeljeno, ker nam pisani komentarji k upodobitvam na Sladki gori manjkajo. Razen tega smo želeli z obširnejšimi podatki iz drugih lokacij slikovno gradivo iz Sladke gore — posredno — čim boljše dokumentirati, čeprav smo mogli na tem mestu glede gradiva iz Krke predstaviti le del zanimive snovi, ki še čaka nadrobnejše obdelave.

Ko smo govorili o seznamih bolnikov ter njih bližnjih svojcih, ki so votirali upodobitve, darila idr., je treba glede Sladke gore še posebej omeniti, da je slikar k mnogim upodobitvam svojih votivnih fresk z medicinsko tematiko dodal tudi številke. Število votivov je moralo biti v sladkogorskih seznamih zelo veliko in je znatno presegalo število 400, kakor je razvidno iz visokih števil na posameznih upodobitvah v kompozicijah, ki jih je slikar razmestil po stavbnih prvinah notranjštine cerkve in jih takó uskladił z arhitekturo cerkve. Manjkajo pa številke ob upodobitvah bolnikov, ki jih je slikar razvrstil v iluzionističnih slikarijah v kupoli prezbiterija, kakor je bilo omenjeno tudi že poprej. Visoke številke nas ne čudijo, ker je bil dotok romarjev — posebno po letu 1738, kakor piše župnijska kronika in na drugih mestih — vedno večji in je bil močan še vse do konca prejšnjega stoletja. Ker so novo (sedanjo) cerkev, po podatkih v kroniki, gradili od l. 1744 do 1754 in je slikar Jelovšek cerkev slikal v letih 1751 do 1753, posamezne votivne upodobitve pa nosijo že tedaj tako visoke številke, so se votivne upodobitve z najvišjimi številkami nanašale verjetno že na čas med gradnjo oziroma jih je slikar naslikal morda tudi neposredno in nekatere bolnike celo tudi portretiral, medtem ko je bil dve ali tri leta zaposlen s slikanjem cerkve; snov za upodobitve votivov z nižjimi številkami pa je slikar verjetno povzemal iz starejših seznamov bolnikov in iz opisov njihovih bolezni, bodisi da je delal po naročilu bolnikov samih ali pa njih svojcev in potomcev, ali pa si je iz starejših seznamov in zapiskov izbiral sám tiste, ki so ga kot slikarja posebno zanimali ter je slikal po fantaziji, mogoče tudi po spominu, pripovedovanju in opirajoč se na svoje znanje in rutiniranost. Zelo verjetno je tudi, da je pri izbiri votivov in pri opisu bolnih romarjev sodeloval in mnogo pomagal tudi tedanji župnik Janez Mikec, ki je dobro poznal svoje farane in tudi veliko število romarjev iz drugih krajev, posebno če so prihajali na Sladko goro ob vsakoletnem prazniku svetnice zavetnice. Vsekakor pa se upodobitve z nižjimi številkami nanašajo še na oltar Brezmadežnega spočetja v nekdanji kapeli sv. Marjete, ki so jo potem, ko je bila zgrajena nova cerkev, porušili.²²

Iz »narodnih noš«, iz oblačil, pokrival, obutev itd., ki jih je Jelovšek na realističnem delu svojih slikarij z medicinsko-votivno tematiko prav natančno upodobil ter v njih predstavil srenjo, meščane, fevdalce, vojaške osebe idr., bi bilo tudi možno natančneje določiti čas, v katerega jih je Jelovšek postavil, ter seveda tudi dežele, iz katerih so romarji prihajali.

Izbor upodobitev z medicinsko tematiko na Jelovškovih votivnih freskah v cerkvi na Sladki gori

Že poprej smo omenili, da smo razločevali med Jelovškovimi votivnimi freskami, ki so v iluzionističnih slikarijah slikane dokaj abstraktno in v »medicinskem« pogledu manj jasno — in onimi, ki so slikane realistično, konkretizirano ter v domačih pejsažih in okoljih, pa vse do onih, ki nam vzbujajo pravcat vtis »medicinskih ilustracij«.

Pravilno in dosledno bi bilo, da bi na tem mestu predstavili in razčlenili vse sladkogorske votivne freske z medicinsko tematiko. Ker pa so one naokrog v kupoli prezbiterja z medicinskega vidika manj jasne in manj konkretizirane, med onimi drugimi pa jih je tudi nekaj, pri katerih se medicinska tematika ponavlja, smo se za prvo objavo odločili za izbor tistih kompozicij, individualnih upodobitev ter detajlov, ki so zanimivi tudi iz **specialnejših** medicinskih vidikov; razen tega pa so prav te tudi upodobljene prav posebno jasno. Zaradi tega posamezne kompozicije ter individualne upodobitve — v izboru reprodukcij — niso razvrščene po vrstnem redu, kakor bi ustrezal njih razvrstitvi v cerkvi in kakor bi jih razvrstili, če bi jih predstavili v celoti. Vsekakor pa zaslužijo Jelovškove sladkogorske votivne freske z medicinsko tematiko, zaradi jasno prikazane in pestre medicinske tematike, zaradi velikega števila individualnih upodobitev bolezenskih primerov in zaradi visoke slikarske kvalitete, obdelavo v celoti — v obliki posebne monografije.

Kmet vozi s parom belih konj voz, težko naložen s sodi polnimi vina, z vinskih goric navzdol po skalnati, slabi poti; drug kmet (ali hlapec), ki je pri nevarni vožnji navzdol zadrževal in zaviral voz, pade pod voz in mu gre prednje desno kolo čez desno golen, kar mu povzroči krvavečo rano In seveda tudi zlom golenskih kosti, verjetno v smislu odprte — komplicirane frakture.

Slikar je v kompoziciji upodobil na desni strani slike tudi samega sebe — avtoportret z napisom: Cor & p[er] C[on]s[il]ium Laborem Delparac offert Franz Illouscheg; kronogram (označen v besedilu slikarjevega posvetila z močnejšimi majuskulami), kaže letnico 1753, ko je slikar končal svoje delo pri slikanju cerkve na Sladki gori.

Slikar drži v desnici srce (goreče ljubezni do M. B.); od emblema čudodelne M. B. se izliva žarek, ki sega vse do slikarjeve roke z gorečim srcem, okoli katere se opleta tudi del vajeti, ki z drugim koncem vodijo od voznikove roke h konjema.

Slika št. 10

Slika št. 11

V kompoziciji je slikar v odprtem pejzažu z emblemom M. B. v sredini upodobil štiri človeška in dva živalska votiva. Od leve proti desni se vrstijo votivi, označeni s št. 133. (ki je slabo čitljiva) ter 55., 434., 162., 71. in 386. (ali celó 586.).

Votiv 138. kaže žensko, ki dviga roki, da jih sklenc k molitvi ali pa, da morda z odprtimi dlanmi navspred tiplje pred seboj kakor slepci; ženska ima do polovice zakrite oči z robcem, ki si ga je zavezala okoli čela in senc, ker mogoče trpi na dolgotrajnem in hudem glavobolu — migreni, ali pa obstaja oboje: bolezen oči, zaradi katere jo moti bleščeča svetloba, in glavobol. Ženska verjetno ni slepa, ker bi jo sicer slikar, kot je bila navada v tedanji dobi, naslikal s spremljevalcem ali pa bi ji bil vsaj palico potisnil v roke. Desno pred žensko sedi kmet (55.) s kopačo (ali sekiro) med golima bedrina; z njo si je prizadejal dolgo, krvavečo rano zgoraj vzdolž desnega stopala.

V sredi leži ali sloni vznak, z dvignjenim toda vendar brezmočnim gornjim životom težje bolna in onemogla ženska (162.), zabuhla v obraz, z na pol odprtimi ustmi; leva zgornja končina ter mogoče tudi spodnja ležita kot brezmočni, kar je posebno jasno vidno glede leve zgornje končine, pa tudi glede leve spodnje, medtem ko ima desno spodnjo končino skrženo in se ob njo nekoliko opira. Težko bi bilo o tej bolnici reči kaj drugega, kot da je najbrž prizadeta od kapi.

Zraven ženske kleči in moli možki v plemiški ali meščanski noši (71.), ki pa ni s kmečko žensko, ležečo pred njim v nobeni zvezi ter ima tudi lastno številko; očitno prosi ali se zahvaljuje za ozdravljenje bližnjega svojca, mogoče pa tudi za sebe samega.

Na sliki sta še dve votivni upodobitvi goveje živine; živinče na skrajni desni strani ima zaprte (stisnjene) oči ter zabreklo in zlepljene veke zaradi močnega (epidemičnega?) vnetja veznic in vek (conjunctivitis-blepharitis), za kar govori tudi obilna krvavo gnojna sekrecija iz obolelih oči.

V kompoziciji je v desnem spodnjem delu slike, neposredno ob deblu debele smreke scena z umirajočim, najbrž hudo ponesrečenim moškim, ki negibno leži na tleh (463.), z glavo vznak; zadaj, zraven njega kleči drug možki in mu, z grozo v obrazu, poskuša z levico dvigniti glavo, z desnico pa dviga desnico umirajočega ali globoko nezvestnega, ki je morda utrpel pretres možganov, prelom lobajskega dna ali pod., kar se je prav lahko zgodilo, če je ponesrečenec v resnici padel z višine ali se je ponesrečil pri drvarjenju, ali je bil mogoče od koga napaden? Zdi se tudi, kot da nezvestnemu ponesrečencu ali umirajočemu prestrašeni sodelavec z desno roko otipava utrip žile nad zapestjem, da bi se prepričal, če mu še bije. Iz za desnega ramena klečočega in sklanjajočega se, prestrašenega moškega, ponesrečenca, ki leži na tleh, prav tako s strahom ogleduje še tretji možki, ki je bil pri nesreči najbrž tudi navzoč, ali pa sta oba le slučajno našla ponesrečenca, ležečega nezvestnega na skalovitih tleh, neposredno zraven debela visoke, debele smreke.

V levem zgornjem delu kompozicije pada mlad možki v znak s strehe visoke hiše (126.); med padanjem si s sekiro zareže globoko rano v svojo desno ramo, iz rane se curkoma vlija kri. Druga možnost, ki je verjetnejša, pa je — da je mladi možki omahnil

Slika, št. 12

s strehe pri delu, ker se je pri delu na ostrešju hiše močno usekal, se zaradi tega onesvestil in padel s strehe.

V desnem spodnjem delu slikovne kompozicije kleči mati in v rokah drži bolnega otročiča, povitega od pazduh novzdol in okoli nožic do stopal z barvastim povojem. V ozadju pod materjo, ki ji je slikar posvetil posebno pozornost tudi pri upodabljanju njene noše, je upodobil še drugo mater, od katere je vidna le glava oziroma obraz z izrazom obupnega prizadevanja, ko z rokama objema dvoje svojih brezmočno ležečih in na pol razgaljenih otročičev; spodnji, ki leži pod zgornjim, ima široko razprta usta in je verjetno že mrtev ali pa vsaj v stanju globoke kome. Prav tako je tudi tretji otrok, čisto spodaj, od katerega je videti le teme glavice in del hrbtčka, gotovo že mrtev; tretji otrok najbrž ne sodi k isti materi, temveč je slikar pač hotel upodobiti množično umiranje dojenčkov in malih otrok v zvezi s kakšno epidemijo neke nalezljive bolezni otroške dobe, kakršnih je bilo v tedanjem času zelo mnogo in je bila smrtnost, posebno med dojenčki, tudi nasploh izredno visoka. Upoštevati je treba, da takrat še ni bilo cepljenja proti infekcijskim boleznim in drugih učinkovitih ukrepov proti širjenju epidemij, ni bilo učinkovitih zdravil za zdravljenje škrlatinke in difterije, različnih vrst pljučnice in drugih bolezni z visoko smrtnostjo. Zaradi tega nas tudi ne sme začuditi kar množično umiranje dojenčkov ali malih otrok, ki ga je slikar na svojevrsten način naslikal na tem mestu, nakazal pa je tudi na eni izmed kompozicij v kupoli prezbiterija (gl. sliko št. 3) — vse to pa je slikar brez dvoma imel priložnost tudi sam pogostoma videti.

V kompoziciji je v meščanskem ali graščinskem okolju prikazana scena s pogrnjeno mizo in skupino oseb, doslej v veselem razpoloženju, ob različnih dobrotah, ki jih je videti na mizi in v rokah domačih ali gostov. V delni reprodukciji kompozicije manjkajo še nekatere nadrobnosti (otrok, pod mizo pes, ki obira kosti itd.), ki pa za analizo medicinske tematike, ki se nanaša samo na osrednjo osebo v kompoziciji, niso pomembne. Sedeči, dobro rejeni možkl srednjih let nenadoma vstaja in se z desnico opira

Slika št. 13

ob sedež, z drugo roko pa se krčevito oprijemlje za vrat in zgornji del oprsja, loveč sapo in gledajoč nekam navzgor v prazno; vsak čas bi se mogel zvrniti vznok ali se zgruditi, vrč pa je že padel iz rok ali se je zaradi drugega vzroka prevrnil po mizi. Nasproti sedeča in ob strani stoječa ženska oseba preplašeno reagira ob nenadnem dogodku, stoječa ženska pa se tudi instinktivno prijemlje ali z levo roko kaže na svoj vrat. Samo desno zadaj stoječi možki je še tako zatopljen v vrč, iz katerega pravkar pije izdaten požirek, da dogodka še ni mogel dojeti.

Možu (v duhovniški obleki?), ki je osrednja figura medicinske tematike v ambientu, je najbrž obličal velik zalogaj (ali kost) v grlu ali v požiralniku, ali pa je dobil nenaden hud napad kašlja ali srčni (stenokardični, anginozni) napad. Najbolj verjetno je, da gre za tujek ob vходу v sapnik ali na drugem mestu v tem območju (bolus), čeprav tudi možnost srčnega napada — spričo obilno zaužite jedae in pijače ter zdraženosti nervusa vagusa zaradi prenapolnjenega želodca — ne moremo povsem zavreči. Vsekakor je

slikarju uspelo, da je upodobil akuten ter morda tudi nevaren medicinski dogodek v ožjem krogu neke družine in je dogodek na mah končal veselo razpoloženje in ga spre-
vrgel v strah in zaskrbljenost — slika je v originalu označena s številko votiva 144.

Če istočasno motrimo tudi naslednjo sliko (št. 18) ter iz celotne kompozicije iz-
vzamemo mater, ki z desno roko pod pazduho podpira približno devetletnega dečka, z
levo roko pa mu molí pod sklonjeni obraz sliko z emblemom M. B., ki naj bi jo deček
poljubil, dobimo ob le površnem opazovanju slike vtis, da deček ne more hoditi ali stati
na lastnih nogah. Če pa pogledamo fotografsko povečavo dečkove glave z zaobljubno
sliko, vidimo, da dečku pravkar pada iz ust kratek žebelj s široko glavo. Dečku se je
posrečilo, da je žebelj, ki ga je pri igri ali ko je očetu pomagal v delavnici in pri zabi-
janju, držal pripravljeni naslednji žebelj z ustnicami, po nesreči aspiriral in mu je žebelj
obtičal nekje v zgornjih dihalih, pa ga je zopet izkašljajal ali morda izbruhal, če ga je
pomotoma zaužil oziroma mu je zdrknil v žrelo in požiralnik.

Slika št. 18
Detajl

Opisano sceno bi bilo skoroda nemogoče razvozljati na licu mesta, v nezadostno
osvetljeni notranjščini cerkve in iz večje razdalje, kakor tudi pod vtisom obilice figur
in predmetov v kompoziciji sami in spričo obilice okrasnih elementov, ki se nahajajo
vse naokoli Jelovškovih fresk z votivnimi kompozicijami v bogato okrašeni baročni
cerkvi. Šele fotografska povečava detajlov ali projekcija diapozitiva pripomoreta k
pravilni razlagi takšne votivne upodobitve, ki bi jo lahko razlagali v popolnoma dru-
gačnem smislu ter zaradi tega ob tem primeru še enkrat opozarjamo na odstavek, v
katerem smo govorili o napakah, ki so možne pri razlaganju votivnih upodobitev z me-
dicinsko tematiko.

V kompoziciji, iz katere je bil v prejšnji sliki prikazan detajl dečka, ki mu iz ust
pada aspirirani ali pogoltnjeni žebelj, vidimo na celotni sliki mater, ki sklonjenemu
dečku drži pred obraz sliko z emblemom M. B.; razen tega pa je slikar v isti kompoziciji
naslikal še štiri votivne upodobitve. Na steni visi slika (tabla), ki je na reprodukciji
vidna le delno, predstavlja pa votiv jezdeca, ki je padel s splšenega konja (votiv 344);

v sredini ozadja v kompoziciji je vidna oseba, ki se v molitvi obrača navzgor proti nebu, spodaj v desnem kotu pa se otrok nevarno nagiblje z glavo in pada v škaf z vodo.

Posebno pozornost pa s staljšča votivne upodobitve z medicinsko tematiko vzbuja votiv matere z otrokom, starim od štiri do pet let v beli srajčici, ki mu sega komaj do kolen oziroma jo je slikar namenoma privzdignil, da se v celoti pokažejo tudi obolela zadebeljena in deformirana kolena (glej tudi sliko št. 16).

Slika št. 14

Slika št. 15

Slika št. 16

Otroka, ki se ne more sam postaviti na nožice in ne more iztegniti kolen, dviga in podpira z obema rokama mati, ki mu ljubeznivo prigovarja in ga kar celega predstavlja gledalcem, kakor da bi ga prinesla na zdravniški pregled. Razen zadebeljenih in deformiranih kolenskih sklepov pa so deformirani in zviti v členkih tudi prsti rok, kar je posebno jasno videti na otrokovi desni roki. »Simptomatologija« oziroma bolezenska slika, kakor jo je predstavil slikar, govori za revmatoidno vnetje sklepov ali primarno kronični revmatizem (morbus Still), ki se pojavlja že v zgodnji otroški dobi. Lahko bi

govorili tudi o rahitisu, posebno če si natančno ogledamo tudi še glavo, ki je v čelnem predelu in na temenu izbočena ter v neki meri spominja tudi na rahitični hidrocefalus; vendar pa je verjetnejša prva domneva oziroma je bolj verjetno, da je Jelovšek videl in upodobil otroka s Stillovo boleznijo.

Bolnik z bolezensko spremembo na levi strani obraza, kleče moli in prosi za ozdravljenje. Slikar je dal razjedajoči boleznj kože obliko raka s tremi pari nog, z repom navzgor in s kleščami ter glavo obrnjenimi navzdol; tudi je v okolici razjede z ostrimi robovi kožnega defekta barva temnejša oziroma spremenjena kot navadno pri vnetnih spremembah v okolici obolenja, vendar brez posebne otekline. Razjedajoča rana nima oblike raka le po naključju, temveč gotovo zaradi tega, ker ljudstvo govoril »rak ga

Slika št. 17

žre«, kadar po svoje, laično opisuje stanje, kakršno je upodobil slikar; navadno vsakdo pri tem tudi misli na rakasto obolenje, čeprav tega kot laik ne bi znal utemeljiti v pravem medicinskem smislu. Kljub vsemu pa je vendar najverjetnejše, da gre v Jelovškovi upodobitvi v resnici za rakasto obolenje kože obraza (kankroid); možno pa je tudi, da je »pravi Jelovškov bolnik« imel na tem mestu razpadajočo obliko sifilisa, ali pa — kar je najverjetnejše — tuberkulozo ali rakasto razbohotenje lupusa (lupus-karcinom), ni pa za ta primer slikarju uspelo upodobiti tudi še določena znamenja močnejšega vnetja v neposredni okolici razjedajočega bolezenskega procesa. Naslikano obolenje je bilo tolmačeno tudi kot »noma«, bolezen z močno tendenco hitrega razpadanja tkiva v močno vnetem okolju — težka bolezen, ki jo starejše medicinsko slovstvo pogostoma omenja.²³

Del kompozicije, na katero se nanaša tudi opis slike št. 18 v kompoziciji so razen pravkar opisanega bolnika z rakastim obolenjem (?) na obrazu, katere »glavni akter« ima številko votiva 421, še trije votivi, ki prav tako nimajo nobene medsebojne zveze, čeprav jih je slikar upodobil, kot da spadajo vsi skupaj; možno pa je seveda tudi, da so se vsi skupaj znašli na Sladki gorl kot romarji, kjer jih je slikar sam videl ali je podatke o njih povzel iz seznama votivov ali pa iz pripovedovanja drugih.

Skrajna leva upodobitev predstavlja najbrž hrvaškega ali madžarskega plemiča v vojaški obleki in z odprtim jetniškim okovjem v rokah. Rešenec se zahvaljuje za rešitev iz (turške) ječe ali ujetništva, kar ponazarja in potrjuje trdnjavski stolp z zamreženim oknom, pred katerim — v originalu in v celotni upodobitvi — rešenec stoji. Te vrste votivnih upodobitev najdemo zelo pogostoma ter tudi razpolagamo z odgovarjajočimi tekstualnimi pojasnili in podatki, ki opisujejo rešitev (apud Turcas captus, post

volum suni soluta vincula ferrea ... ali pod.); oprosilcev pa se je navadno posrečila le z visoko odkupnino ali po zvijači. Temu votivu, ki ne vsebuje medicinske tematike, sicer ne bi posvetili pozornosti, če ne bi bila v neki diskusiji (o istem gradivu) izrečena tudi domneva, da gre mogoče za upodobitev duševno bolnega, kl so ga po ledanji navadi lmell vklenjenega ali zvezanega ter zaprlega v samici ali drugače, dokler je bil v slanju vznemirjenosti v okviru akutne faze določene duševne bolezni. Toda z ozlrom na veliko število analognih upodobitev, za kalere so znana tudi odgovarjajoča besedila ali opisi dogodka, ki je bil neposredno v zvezi z rešilvijo (glej prej!), takšna domneva v omenjenem primeru odpače.

Votivna upodobitev v kompoziciji desno spodaj vznak ležeče ženske, kl na detajlni fotografski povečavi nosi številko votiva 395, bo opisana v zvezi z naslednjo sliko. Vo-

Slika št. 18

Slika št. 19

tivna upodobitev mlajšega bolnika (ali ženske? — voliv 445) predstavlja na lepo urejenem in »organiziranem« bolniškem ležišču z vzvišenim zglavjem in v meščanskem ali graščinskem okolju bolnika, ki je že daljšo dobo priklenjen na posleljo — kar se zdi verjelno prav spričo lepo urejenega (organiziranega) ležišča. Na skrajnem robu slike je tudi še vidna steklenička z zdravilom, ki tudi sodi v ambiēt urejene bolniške sobe. Vsekakor gre za bolezen kronične narave, ki bolniku onemogoča gibanje, npr. kronično (revmatično) obolenje sklepov ali obolenje živčevja v območju spodnjih končin, mogoče tudi hrbteničnega mozga, medtem ko pa na zgornjem delu telesa ni opazili sprememb, ki bi govorile za druge vrste bolezni, razen če ni bil bolnik morda navezan na posleljo zaradi hujše okvare srca in ima zaradi lažjega dihanja tudi lako močno

dvignjeno zglavje — vendar bolnik (bolnica) ne vzbuja vtisa, da bi imel kakršnekoli težave zaradi dihanja.

Ženska srednjih let leži negibno, z glavo nemočno visečo vznak, z obrazom obrnjenim navzgor, oči pa zro topo in brez izraza navzgor proti desni. Obstaja vtis, da je levo zgornjo in desno spodnjo končino zavzela ohromelost (hemiplegia cruciata); prsti noge so spastično (krčevito) plantarno flektirani, prsti leve roke pa so tudi krčevito flektirani in tesno oprljemljejo spodviti palec. Bolnica je v stanju globoke, komatozne nezavesti in jo je slikar prav zaradi tega tudi upodobil v negibni in brezmočni legi vznak.

Težko je z izrazi medicinske terminologije govoriti še o ostalih nadrobnostih, o desni zgornji in o levi spodnji okončini in drugem, oziroma je slikarju, ki je bil vendarle laik v subtilnejših vprašanjih medicinske simptomatologije, težko prisoditi, da bi — čeprav morda rutiniran portretist — medicinsko verodostojno lahko tudi pravilno upodobil vse patološke posameznosti klinične slike, ki je prav glede stanj v zvezi z možgansko kapjo lahko zelo različna. Vsekakor je slikarju izredno uspelo, da je naslikal žensko zadeto od kapl, pa čeprav vse nadrobnosti morda natančno ne odgovarjajo določenim oblikam kombiniranih ohromelosti v različnih predelih telesa. Tudi na tem primeru ne moremo oporekati, da slikar bolnice z opisano bolezensko sliko — predvsem pa bolnice v globoko komatoznem stanju in z vsemi posameznimi, v sliki jasno prikazanimi, ohromitvami — v resnici ne bi bil imel pred seboj, ko je upodobitev slikal. Vsekakor je svoje delo opravil zelo večje in rutinirano ter v pravem smislu »medicinske ilustracije« — vsaj z ozlrom na tedanjo dobo in okolnosti.

Slika št. 20

Okoli oltarja so razvrščeni bolniki, od katerih so trije označeni s številkami (351, 374, 432), trije pa nimajo številke. Na oltarni stopnici leži razgaljena mlada žena, ki ji iz ust bruhne močan curek krvi, verjetno zaradi krvavečega ulkusa v želodcu. Zraven nje sedi mati z razgaljenim dojenčkom v naročju, otrok leži negiben in je težko prizadet v zvezi z nekim težjim obolenjem ter upodobljeni votiv spominja na tematiko, ki je v zvezi z opisom bolnih ter umirajočih otrok v besedilu, ki se nanaša na sliko št. 12.

Zadaj na desni se ob pomoči matere opira ob oltarno mizo deček, star 10 do 15 let, z berglanci v obeh rokah. Navadno je na votivnih slikah v zvezi z berglami prika-

zamo oddajanje in poklanjanje bergel svetniku zavelniku v znak zahvale po ozdravljenju. V tem primeru pa otrokova nemočna drža ob asilenci matere bolj govori za obolenje, ki irenullo še obstaja in je krivo, da se deček (ali mladenič) ne more sam od sebe držati pokonci in mu mora pomagati mati ter se mora ludi še opreli ob berglje, da se lahko bolj približa oltarni sliki. Vsekakor smo upravičeni, da ob upodobitvi mislimo predvsem na degenerativne bolezni mišičevja ali živčevja, predvsem pa na progresivno mišično distrofijo lpd., ki nastaja že v otroški dobi.

Mogoče je opisano kompozicijo Jelovšek naslikal še v zvezi z oltarjem Brezmadežnega spočelja, ki se je nahajal v nekdanji kapeli sv. Marjele še preden je bila zgrajena sedanja cerkev; tudi v kompoziciji upodobljeni oltar se verjetno nanaša na omenjeno kapelo in je bil bistveni cilj romanja na Sladko goro, še preden je obstajala sedanja cerkev in se verjetno tudi volivi, opisani v zvezi s to kompozicijo, nanašajo na nekdanji seznam volivov, iz katerih je slikar povzel temaliko in pripadajoče številke volivov.

Na oltarni mizi sedela dečka, eden od njih kaže z roko na svoji bolni nogi, drugi pa na svoje oslepele oči (voliv 374); mogoče sta bralca, če se števila, napisana med obema dečkoma, mogoče nanaša na oba hkrati? Obe spodnji končini dečka, sedečega na skrajni levi, sta od kolen navzdol zalečeni in nepravilno oblikovani. Pri močnejši povečavi pa je videti, da obilna sekrecija lemnega in s krvjo pomešanega gnoja izleka iz posameznih odprtih (fistul) v koži in torej ne gre morda za bakteriialno, imetljivo kožno infekcijo, temveč za vnetni in fistulirajoči gnojni proces težje vrste v kosteh oziroma v globljem tkivu; težko je seveda reči, če gre v resnici za osteomielitis s kostnimi sekvestri in osteofili ter dolgotrajnim gnojenjem — ali pa za tuberkulozo kosti in sklepov. Oboje pa je v tedanji dobi trajalo zelo dolgo, ker ni bilo na razpolago zdravljenja z antibiotiki, tuberkuloziki ter z odgovarjajočimi kirurškimi posegi.

Slika št. 21

Tudi na ta primer ne smemo gledati z vidika današnje medicine, temveč z vidikov pojmovanja in zdravljenja v dobi pred dvesto leti, čeprav smo takšna stanja, vsaj v zaostalem podeželju, lahko videli še vse do pred nekaj desetletji oziroma do splošne uvedbe zdravljenja z antibiotiki v kombinaciji s primernimi kirurškimi posegi ter do širjenja in uveljavljanja ter splošne doslopnosti sodobne zdravstvene službe, ki tudi takšne bolezni odkriva in zdravi že v zgodnjih stadijih.

Otrok, ki s prstom kaže na svojo levo oko, na katerem ni videti sestavnih delov zdravega očesnega zrkla, temveč le difuzno belino, je najbrž dolgo časa boloval na trahomu; zaradi dolgega trajanja bolezni, ki ni bila zdravljena, je v končni fazi z razraščanjem

trahomskega panusa prišlo do prekrtja in uničenja prozorne roženlee in do slepote. Nehote se nam vsiljuje domneva, da sta dečka bila morda iz sosednega Prekmurja ali Medmurja, kjer je bil trahom še vse do zadnjih desetletij zelo razširjena endemična bolezen oči.

V kompoziciji, iz katere sta na tem mestu upodobljeni le votivni sliki ženske z berglami (votiv 56) in starca, najbrž berača, s popotno palico in klobukom, ali preužitkarja (votiv 129), je upodobljen še tudi mladenič, težeč na tleh nezavesten in z okrvavljeno desnico, ker je padel s česnje; tudi je upodobljena skupina gorečih hiš in hiš, ki so ostale obvarovane pred požarom.

Slika št. 22

Glede ženske, ki se s težavo opira ob bergle, je le težko reči, katere bolezni ali morda poškodbe spodnjih končin so v njenem primeru krive, da se mora posluževati berget; vsekakor gre za bolezensko stanje, ki traja že daljšo dobo. Iz upodobitve lahko le še iz nerodno povitega stopala njene desne noge sklepamo, da gre morda tudi za obsežen, trdovraten in zanemarljen varikozni kompleks z obsežnimi razjedami ter začetnimi nogami, zaradi česar botruje le s težavo hodi tudi ob berglah.

Zraven ženske z berglami sedeči starec si je razgalil obe kolena, ki sta v sklepni delih deformirani in zadebeljeni, kar spričo visoke starosti in obstoječih deformiranih artroz v smislu degenerativnega sklepnega obolenja ni nič nenavadnega. Na koži pa ima starec večje število okroglastih in različno velikih tvorbo, ki jih lahko tolmačimo kot nevrofibromatozo (Recktinghausen); ni pa tudi izključeno, da gre za sifilitično obolenje podkožja in kože, ker je bil sifilis v tedanji dobi zelo razširjena bolezen in so bile manifestacije sekundarne in terciarne faze bolezni tedaj zelo pogostne in so se kazale v težkih oblikah. Vendar tudi v tem primeru od slikarja, ki je bil v medicinskih vprašanjih vendar laik, ne moremo pričakovati, da bi bil vse bolezenske spremembe upodobil tako natančno, da bi iz njih lahko napravljali eksaktno diagnozo.

Našteti in razčlenjeni primeri votivnih upodobitev z medicinsko tematiko na Jelovškovi freskah na Sladki gori predstavljajo samo del njegovih tamošnjih votivnih upodobitev, in sicer predvsem izmed tistih, ki so slikane realistično-naturalistično,

skoro kot fotografije v kolorju ter zaradi tega do neke mere tudi dovoljujejo primerjavo z več ali manj tipljimi kliničnimi slikami posameznih primerov bolezni ali poškodb. Mnogo težja oziroma še manj zanesljiva pa bi bila seveda »diagnostika« glede tistega dela sladkogorskih votivnih fresk, ki jih je slikar vpletel v svoje iluzionistične slikarije. Razmeroma visoka umetnostna in upodobitvena vrednost Jelovškovih votivnih fresk z medicinsko tematiko nas pri njih analizi z vidika zgodovine medicine in z vidika medicine močno podpira; isto pa velja tudi glede votivnih upodobitev iz 17. in 18. stoletja na drugih lokacijah oziroma glede analogij, ki smo jih obravnavali s tem v zvezi z Jelovškoviimi sladkogorskimi freskami. Analogne upodobitve z drugih lokacij in ponekod še ohranjena besedila votivnega značaja so pomagala, da smo mogli večji del sladkogorske tematike, ki v resnici posega v medicino in zgodovino medicine, dosledno analizirati in deloma tudi razjasniti.

V zvezi z gradivom o Sladki gori so mi bili prvi svetovalci, že l. 1939, pok. dr. F. Kotnik, prof. dr. P. Strmšek v Celju, prof. F. Baš ter prim. dr. M. Černič v Mariboru in doc. dr. I. Pintar v Ljubljani. Vsem je bila izrečena zahvala že v prvotnem rokopisu, ki je bil l. 1940 oddan uredništvu ČZN in je bil nato pripravljen za objavo v letniku XXXV, 3—4, 1940. Slike (klišeji), ki mi jih je takrat stavil na razpolago banovinski spomeniški urad, so se v času okupacije zgubile, ohranjen pa je krtačni odtis — gl. tudi ČZN, Nova vrsta, I. 1965, str. 8.

26 let pozneje pa je bilo vendar treba rokopis ponovno pregledati in dopolniti z novejšim in primerjalnim gradivom ter tudi izdelati nove slike. V zvezi z zbiranjem nadaljnega gradiva pa se zahvaljujem župnikoma na Sladki gori in na Krki, gg. A. Staknetu in J. Gregoriču za njuno pomoč, kakor tudi prof. ing. arh. M. Mušiču in prim. dr. M. Karlinu, ki sta pregledala dopolnjen rokopis; prav tako se zahvaljujem tudi I. Kučetu in J. Zaplotniku za skrbno izdelane slike.

SLOVSTVO

¹ Mikuž S., Ilovšek Franc, Ljubljana 1940.

² isti, Freske Franca Ilovška na Sladki gori, Dom in svet 1940, 544—50, 591—602.

³ Stele F., Slovenske Marije, Celje 1940, 21—2.

⁴ Sumi N., Ljubljanska baročna arhitektura, Ljubljana 1961.

⁵ Enciklopedija likovnih umetnosti, Zagreb 1966.

⁶ Pripomba št. 4 iz besedila krtačnega odtisa, str. 18, iz l. 1940: »da so taki scizmi čudežnih uslišan pri znamenitih romarskih cerkvah v 17. in 18. stoletju bili v navadi, dokazuje dejstvo, da so nekateri izšli celo v tisku. Znanе npr. 'Gnaden-Geschichten', ki jih je v podobi Matere Milosti v Mariboru izdal l. 1753 minorit N. Leebcr, o Marijinem Celju pa je podobnih knjig — in sicer prav obsežnih — izšla kar cela vrsta».

⁷ Zupan F., Votivne podobe. Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, 1964.

⁸ Giesinger L., Značaj ikonografije u izučavanju historije naše zdravstvene kulture. Gradivo iz XVI. znanstvenega sestanka Znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture Jugoslavije. O ikonografiji istorije zdravstvene kulture jugoslovenskih zemalja do kraja 18. veka. Novi Sad 1966.

⁹ Mušič D., Votivi s »medicinsko« tematikom iz slovenačkog etničkog područja. Doprinos ikonografiji zdravstvene kulture jugoslovenskih zemalja do kraja 18. veka. Gradivo ..., glej št. 8.

¹⁰ Lesky E., Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Archiv für österreichische Geschichte, 122. Band, 1. Heft, Wien.

¹¹ Ista, Die Wiener medizinische Schule im 18. Jahrhundert. Graz — Köln 1965.

¹² Levntai Z., Neke nesigurne i pogrešne istorijsko medicinske interpretacije likovnih dela. Gradivo ..., gl. št. 8.

¹³ Isti, ...

¹⁴ dodatna pripomba avtorja.

¹⁵ Stele F., Ptujška gora, Celje 1940, 62.

¹⁶ gl. slika št. 5. Slika je bila l. 1940 posneta v muzeju v Mariboru.

¹⁷ R. P. F. Andr. Eggerer, Pharmacopoea coelestis seu Maria Remetensis ..., »ta naslov razjasnjuje tudi zanimiva simbolična slika, ki kaže kip Marije Remetske, obdan od lekarniških posod, zdravnikov in bolnikov ...«; gl. Minafik F., Grad Olimje in Paviinci (iz krtačnega odtisa ČZN, XXXV, 3—4, 1940) — objavljeno v ČZN, Nova vrsta I. letnik 1965 in v drugi razpravi: Zdravstveno-istorijski motivi na freskama u dvorcu Olimje. Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae. II. 2, 1962. Beograd.

¹⁸ gl. št. 17. Acta ... II. 2, 1962

»pisane knjige« V. in IX. Izdaja, J. Kurtzböck, Wien 1758.

»Orožen I., Das Bisthum und Diözese Lavant, II. Maribor 1877 — v opisu zgodovine božje poti v Radmirju omenja avtor tri fascikle originalnih pisem iz 18. stoletja, sama zahvalna in darilna pisma.

»g. tudi Zupan F., Votivne podobe . . ., str. 181.

»Strmšek P., Lemberg in Stadka gora, Celje 1932.

»Lesky E., osebno izrečeno mnenje.

MEDICINALIA NA FRESKAH FRANCA JELOVŠKA NA SLADKI GORI IN ANALOGIJE S PODOBNIM GRADIVOM NA DRUGIH LOKACIJAH

Povzetek

V uvodu daje avtor nekaj podatkov o baročnem slikarju F. Jelovšku (Illovšek, Illousehag, 1700—1764) v zvezi z njegovimi freskami na Sladki gori. Freske so uvrščene v avstrijsko oziroma slovensko varianto iluzionističnega-manirističnega slikarstva, ki je pod vplivom Severne Italije; vendar se iluzionizem v primeru Sladke gore v posameznostih tudi že močno prepleta z realizmom, kar posebno velja za vse votivne upodobitve razen za upodobitve v kupoli presbiterija (sl. 1, 2 in 3).

Medicinsko-ikonografsko gradivo z opisanih fresk sicer bolj spada v območje ljudske medicine, etnologije in kulturne zgodovine kot pa v območje doktrinarne medicine in zgodovine medicine, vendar je tematika opisanih fresk enako pomembna tudi za zgodovino medicine in za zgodovino zdravstvene kulture. Votivne slike z bolj ali manj izraženo in konkretizirano medicinsko tematiko so pogostne in raznolične, in sicer glede kvalitete in načina upodabljanja in glede tematike. Tako so na slikah upodobljene nesreče in poškodbe, notranje in druge bolezni, porod, smrt, navidezna smrt itd. Po načinu in kvaliteti sodijo upodobitve deloma v področje naivnega in primitivnega slikarstva, deloma so obrtniški in masovni izdelki, med njimi pa so tudi upodobitve umetniške kvalitete. Zaradi natančne uvrstitve slik v ustrezno časovno obdobje, v ustrezno kulturno območje in v območje ustrezne medicinske smeri, a tudi zato, da se izognemo napačnim interpretacijam upodobitev, je tu potrebno teamsko sodelovanje umetnostnega zgodovinarja z zgodovinarji medicine, farmacije, veterine idr.

Nekatere Jelovškove votivne slike z medicinsko vsebino so glede podrobnosti v prikazanih »simptomnih slikah« izdelane tako natančno, da se upravičeno lahko spuščamo tudi v »spezialno diagnostiko«, saj upodobitve nekaterih bolezni vzbujajo vtis portretirancev. Zaradi tega je upravičena tudi domneva, da si je Jelovšek v tej vrsti slikanja pridobil veliko rutino, saj je mogoče v času svojega učnega bivanja v Italiji sodeloval tudi kot ilustrator pri opremljanju medicinskih (kliničnih) del.

Mnoge votivne upodobitve s Sladke gore so označene s številkami, iz česar sklepamo, da so obstajali zapiski o votantih, z navedbo njihovih bolezni in ozdravljenj. Verjetno je Jelovšek slikal »svoje bolnike« po opisu v zapiskih, po pripovedovanju ali po fantaziji — nekatere pa je prav gotovo tudi neposredno portretiral. Ker o sladkogorskih votivnih slikarjih niso več ohranjeni zapiski in sezname, navaja avtor analogne upodobitve iz drugih lokacij, za katere so še ohranjeni zapiski ali komentarji v tej ali oni obliki. Tako se slike št. 5, 6, 4, 7, 8 in 9 nanašajo na Ptujsko goro, na pavlinski samostan v Remetah pri Zagrebu, na Veselo goro in Krko na Dolenjskem; na slednje se nanašata reprodukciji originalnih in oštevilčenih besedil, v katerih lahko vidimo neposredno analogijo s tematiko, kakršna je obdelana tudi na sladkogorskih votivnih freskah.

Iz bogatega gradiva na sladkogorskih votivnih freskah so v naslednjem odstavku zbrane posebno jasne in medicinsko instruktivne upodobitve. K slikam je podana razlaga medicinske tematike, kolikor smo več ali manj prepričani, da razlaga ustreza strokovnosti in verjetnosti in jo lahko zapišemo tudi po dobri zdravniški vesti.

Na podlagi slik (št. 10 do 22) je kratko obrazložena naslednja tematika:

Nesreča — poškodba goleti s kostolomom. V isti sliki je slikarjev avtoportret, ki se simbolično povezuje s čudodelno podobo (emblemom) in s prikazom nesreče (10). Ženska z očesno boleznijo in (najbrž) tudi z glavobolom; druga ženska zadeta od kapi; govedo z gnojnim vnetjem oči (11). Težka nesreča gozdnega delavca (mogoče napad v gozdu); padee s strehe in ranitev s sekirjo; številna obolevanja in umiranje otrok — gotovo v zvezi z neko težko epidemijo (12). Tujec je obtičal v grtu ali sapniku, z zastankom dihanja ali (morda) srčni napad (angina pectoris) v zvezi z obilno zaužito hrano in pljačo (13). Rakasta novotvorba v razpadom na koži obraza (mogoče lupus-karenom, stiftis ali noma). Upodobitev novotvorbe v obliki »raka« (in natura — 17, 18). Rešitev iz (turškega) ujetništva je bila tudi napačno razlagana kot ozdravljenje umobolnega in odpust iz »norilnice« (prikazane v obliki stolpa z zamreženimi okni). Mlajši moški, na dobro urejenem bolniškem težišču — zaradi kronične bolezni (ali poškodbe) spodnjih končin ali mogoče zaradi bolezni (ali poškodbe) hrbteničnega mozga z ohromelostjo (19). Ženska zadeta od kapi, v komatoznem stanju in z ohromitvami (hemiplegia cruralia, 19). Deček izkašlja (izbruha) žebelj; tujec je bil opažen šele na fotografski povečavi in s pomočjo proletranege diapozitiva (14, 15). Deček, ki ga v pokončni držji podpira mati in ima težke deformacije kolenskih sklepov in sklepov na prstih rok (morbus Stili, rachitis? — 15, 16). Ženska, ki bruha kri (najbrž zaradi želodčnega ulkusa) in druge votivne upodobitve (20). Ob oltarju deček z berglami; ne more se sam držati pokonel, (najbrž) zaradi sistemskega obolenja v smislu progresivne distrofije mišičja ali pod:

deček z osteomielitisom ali z osteo-artikularno tuberkulozo obeh goleni; deček s težko okvaro očl (slepota), najbrž zaradi trahoma, ki je bil takrat endemičen (21). Ženska se opira ob bergle, zaradi obsežnih goleničnih razjed (varikozni kompleks?), ali zaradi kostoloma v območju spodnjih končin: stavec z neurofibromatosis Recklinghausen ali z manifestacijami sekundarnega ali terciarnega sifilisa; deformantne starostne artroze kolenskih sklepov (22).

MEDICINALIA AUF DEN VON FRANC JELOVŠEK GEMALTEN FRESKEN AUF SLADKA GORA NEBST ANALOGIEN ZU ÄHNLICHEN BILDWERKEN AN ANDEREN ORTEN

Zusammenfassung

In der Einleitung wird einiges über den Barockmaler F. Jelovšek (Ilouscheg, 1700—1764) mitgeteilt. Das künstlerische Werk des Meisters in Bezug auf Sladka gora wird als slowenische Lokalvariante der als österreichische Variante der vom italienischen Illusionismus und Manierismus beeinflussten Kirchenmalerei der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts bezeichnet. Doch gehören die im Beitrag vornehmlich bearbeiteten Votivfresken in die Gruppe realistisch dargestellter Bilder des Malers — mit Ausnahme von Krankendarstellungen, welche in die illusionistische Malerei der Kuppel des Presbyteriums eingegliedert wurden (Abb. 1, 2 u. 3).

Das dargestellte medizinisch-ikonographische Material, welches eher Beziehung zur Volksmedizin, Ethnologie und Kulturgeschichte hat als zur doktrinarischen Medizin und Geschichte der Medizin, kann zugleich auch für letztere sowie für die Kulturgeschichte des Gesundheitswesens überhaupt vom Wert sein. Votivbilder mit mehr oder weniger ausgeprägter und konkretisierter »medizinischer« Thematik sind häufig und mannigfaltig — in Bezug auf Qualität der bildlichen Darstellung und in Bezug auf Thematik, z. B. Unfälle, innere und andere Krankheiten, Geburt, Tod, Scheintod usw. In Bezug auf Qualität gibt es Bildwerke von naiver und primitiver Gestaltungsart, von handwerksmäßiger Herstellung und hinauf bis zu künstlerischer Darstellung. Wegen genauer Datierung und Einordnung in eine bestimmte Zeitepoche, in einen bestimmten Kulturkreis und in eine bestimmte medizinische Richtung sowie, um Fehldeutungen zu vermeiden, ist Zusammenarbeit des Kunsthistorikers mit Vertretern der Geschichte der Medizin, Pharmazie, Tierheilkunde u. a. erforderlich.

Einige Votivbilder medizinischen Inhaltes von Jelovšek sind berechtigt — bezüglich Wiedergabe von Einzelheiten des dargestellten Symptombildes, in »spezielle Diagnostik« einzugehen, da man fast ein »Porträtieren« einzelner Patienten annehmen kann. Jelovšek hatte während seiner Lehrzeit als Maler in Italien vielleicht auch als Illustrator bei der Ausstattung medizinischer (klinischer) Werke mitgearbeitet.

Viele Votivdarstellungen von Sladka gora sind mit Nummern versehen, was auf ein Verzeichnis der Votanten, ihrer Leiden und Heilerfolge schließen läßt. So hat der Maler seine Bildnisse ansehnend, teils nach Texten im Verzeichnis, teils nach dem Erzählen oder aus malarischer Phantasie wiedergegeben, bei einzelnen aber handelt es sich zweifelsohne um Originalbildnisse. Da keine Aufzeichnungen erhalten sind, hat Verfasser seine Arbeit auf analoge Darstellungen von anderen Lokationen gestützt und nähere Angaben über die Herkunft derselben sowie über den wiedergegebenen Inhalt gegeben. Die Abbildungen 5, 6, 4, 7, 8, 9 beziehen sich auf: Ptujška gora (in Monte Gratiarum, vulgo Neustift), auf das Pauliner Kloster in Remete (Zagreb), Vesela gora und Krka; auf letztere Lokation beziehen sich die wiedergegebenen bezieferten Texte — als unmittelbare Analogie zur bearbeiteten Thematik von Sladka gora.

Von der großen Auswahl der »Krankheitsbilder« von Sladka gora sind die besonders deutlich dargestellten und medizinisch instruktiven Bilder — teils als Kompositionen teils als Einzelbildnisse und Details — wiedergegeben nebst Erörterungen der medizinischen Thematik, inwiefern eine solche als fachgerecht und glaubwürdig sowie mit gutem ärztlichen Gewissen vorgestellt werden konnte.

An Hand der Abbildungen (10 bis 22) wird folgende medizinische Thematik (in Schlagworten) erörtert: Unfall — Unterschenkelbruch; im gleichen Bilde Selbstbildnis des Malers mit symbolischer Verknüpfung mit dem Wunderbild und dem Unfall (10). An einem Augenleiden und (vermutlich) Kopfschmerzen leidende Frau; andere Frau nach erlittenem Schlaganfall; Rinder mit eitrigem Augenkrankheit behaftet (11). Schwerer Unfall eines Waldarbeiters (vielleicht Überfall im Wald); Sturz vom Daehglebel und Verwundung mit Axt; gehäufte Kindererkrankungen und Kindersterblichkeit — gewiß anlässlich einer schweren Epidemie (12). Ersticken anfall wegen Verschluckung oder (wahrscheinlicher) Anfall von angina pectoris während eines üppigen Mahles (13). Krebsartige Neubildung mit Zerfall auf der linken Wange (vielleicht auch Lupus-Karzinom, Syphilis oder Noma). Das »krebserartige« Geschwür wird in Form eines Krebses (in natura) dargestellt (17, 18). Rettung aus (türkischer) Gefangenschaft wurde (fälschlich) auch als Genesung eines Geisteskranken und Entlassung aus dem »Narrenurm« gedeutet (17). Junger Mann auf gut hergerichteten Krankenlager wegen chronischen Leidens im Bereich der unteren Extremitäten, vielleicht auch wegen Rückenmarkserkrankungen (oder Verletzung) mit Lähmung (18). Frau im apoplektischen Koma mit Lähmungserscheinungen (hemiplegia cruciata, 19). Knabe beim Aushusten (Erbrechen) eines Nagels; der Fremdkörper konnte erst auf photographischer Vergrößerung bzw. im projizierten Diapositiv wahrgenommen werden (14, 15). Knabe von Mutter gestützt, mit schweren Deformationen der Knie- und Fingergelenke (morbus Still, rachitis ?, 15,

16). Frau mit Blutbrechen (anscheinend wegen Magengeschwürs) und andere Votivbilder (20). Am Altar hilfloses Kind mit Krücken, anscheinend Systemerkrankung im Sinne der progressiven Muskeldystrophie o. a.; Knabe mit Osteomyelitis oder Knochen- und Gelenkstuberkulose der beiden Unterschenkel; Knabe mit schwerem Folgezustand (Erblindung), wahrscheinlich nach Trachom — zu jener Zeit endemisch (21). Frau auf Krücken gestützt, wegen ausgedehnter Unterschenkelgeschwüre (variköser Komplex ?), oder infolge von Knochenbruch im Bereich der unteren Extremität; alter Mann mit Neurofibromatosis Recklinghausen (?); vielleicht Manifestation der sekundären oder tertiären Syphilis; deformierende Altersarthrosen der Kniegelenke (22).

KAKO JE V ZAČETKU 19. STOLETJA VIDEL IN DOŽIVEL NAŠO DEŽELO NEMŠKI PISATELJ JOHANN GOTTFRIED SEUME

Dne 9. decembra 1801. leta si je mlad temnolas mož zadel v Leipzigu na rame nahrbtnik z najnujnejšim, si zašil v obleko nekaj denarja in se z gorjačo v roki odpravil peš do Sicilije — ime mu je bilo Johann Gottfried Seume. Do Dunaja ga je spremljal prljatelj, dalje je potoval sam. Prenočeval je v uglednih gostiščih in v poceni krčmah, se družil z vsakim, ki mu je stopil na pot, in opazoval življenje ljudi v deželah, ki jih je videl. Gotovo je takrat nekaj takih potnikov prekrizhalo našo deželo, jo doživelo in videlo s svojimi očmi, toda njih imen večnoma ne poznamo. J. G. Seume pa je bil pisatelj, ki je ohranil potomcem celo gomilo svojega srca — svoje plemenite misli in čustva, svoja razmišljanja o človeštvu in o veliki meščanski revoluciji in nazadnje svoje potopse, v katerih je opisal dežele in ljudstva, ki jih je videl na svojih številnih popotovanjih. V najnovejši izdaji njegovega potopisa Popotovanje v Sirakuzo ga primerja v uvodu Jürgen von Holander s Casanovo — k sreči zelo prevladno. Morda je res njegov stil, pester in barvit, sestavljen kot mozaik iz detajlov, podoben poročilu Casanove — morda; sicer pa je Seume, čeprav na videz pustolovec in nemirni popotnik, nadarjen pisatelj in mislec in mu ta primerjava daje prl nepoučenl publikl priokus praznega avanturizma. Tudi ob pičlih podatkih literarnih zgodovin si ne moremo ustvariti jasne slike o literarnem delovanju tega velikega moža. Nemci so pisali o njem malo.

1

Ustvarjanje J. G. Seumeja pada v prvo desetletje XIX. stol. To je v leta, ko se v Nemčiji rodil odpor proti francoski revoluciji in proti idejam razsvetljenstva. Takrat so v Nemčiji pisali tako različni pisatelji kot Goethe in Schiller, Tieck in Schlegel, Hölderlin in Seume; pa so vsi uvrščeni v obdobje klasicizma. Izhajajoč iz antike se dela Seumeja in Hölderlina močno razlikujejo od del weimarskega klasicizma. V antičnih junakih Seumeja se zrcalijo ideje malomeščanske demokracije in njegov klasicizem je revolucionaren. Čeprav Seume vidi, da se je revolucija v Franciji izrodila in da je revolucija v Nemčiji nemogoča, veje iz njegovih del vera in prepričanje v končno zmago idej, ki so zamajale temelje stare fevdalne Evrope. In opirajoč se na dela Hölderlina in Seumeja, bi morda lahko govorili o progresivni in revolucionarni romantiki v nemški literaturi.

Pisatelj Seume je živel nenavadno in bogato življenje. Spoznamo ga iz njegove avtobiografije *Moje življenje*, ki jo je po pisateljevi smrti dokončal njegov prijatelj Ch. A. H. Clodius. Drobná knjižica nas sicer seznaja z življenjem in delom pisatelja, vendar spoznamo njegove misli, politične poglede in globok humanizem iz njegovih del in iz pisma prijateljem. 1824. leta je prvič izšla zbirka njegovih del, ki obsegajo liriko, potopise, apokrifne, dramo ter publicistiko in so obenem dragocen dokument družbenega življenja Nemčije, Avstrije, Francije, Poljske in delno Rusije v začetku 19. stoletja.

Seume se je rodil 1763. leta v saški vasi Posern revnemu kmetu Andreasu Seumeju, ki se je kasneje preselil s svojo družino v bližino Leipziga in umrl star sedemintr-

deset let. V vsej barvitosti svojega talenta nam riše pisatelj like svojih prednikov, nezadovoljnih in puntarskih kmetov. Bodočemu pisatelju je bilo dvanajst let, ko je ostal brez očeta, in zaradi njegovih izrednih sposobnosti se je zavzel zanj bližnji plemič. Dolgo Seume ni mogel najti svoje življenjske poti. Hotel je postati učitelj, pa je študiral bogoslovje. Tu se je podrobno spoznaval z antičnimi jeziki, sam pa se je poglobljal v zgodovino, literaturo in muziko, ki ga je privlačila vse življenje. Na enem svojih dolgih sprehodov sreča po naključju svojega pokrovitelja-plemčiča in odslej proučuje z velikim zanimanjem še vojaško tehniko in taktiko. Še preden se je spoznal z deli ateistov, je prišel v konflikt s cerkvijo in z mistiko. Ker ni mogel začeti samostojnega življenja doma, se je odločil, da gre v Pariz, in se je 1780. leta odpravil peš na daljno pot. Na Hessenskem so ga ujeli biriči, mu uničili dokumente in ga zaprli v trdnjavo, v kateri je deželni grof zbral najemniške vojake, ki bi se naj borili za Anglijo. Tako je čez nekaj mesecev Seume v pisani družini odplul v Ameriko — tja so Angleži peljali svoje v Nemčiji kupljene vojake. Do vojskovanja in do izpolnitve njegovih sanj — zbežati k upornikom — ni prišlo, kajti obe stranki sta medtem že sklenili mir. Ko so najemniške vojake prpeljali nazaj v Bremen, je Seume izvedel, da so jih prodali Prusiji. Tukaj se konča njegova avtobiografija in slede dogodki, ki jih je opisal Clodius. Seume je zbežal in se rešil, postal spet žrtev pruskih biričev in šele 1787. leta postal svoboden človek.

Na univerzi v Leipzigu se je vpisal na filološko fakulteto, ki jo je 1792. leta končal. Postal je vzgojitelj mladega Igelströma. Ko je mladi grof končal študij, ga je oče poslal k starejšemu bratu v Varšavo, ki je bil tam ruski minister in general. Tako se je leta 1794 Seume znašel v Varšavi in postal v ruski armadi, ki se je borila proti Poljakom, sekretar generala Igelströma. Čez dve leti se je vrnil v Nemčijo, kamor je spremljal ranjenega oficirja, favorita Katarine II. — Muromceva. V tej dobi objavi nekaj člankov, v katerih seznaja zahod z dogodki z vzhoda. Med glavnimi sta: Nekatere novice in dogodki v Poljski leta 1794, O življenju in značaju Katarine II., vladarice Rusije.

In Seume se spet preživlja s poučevanjem ter redaktorskim delom in izda prvo zbirko svojih pesmi. 1801. leta se odpravi peš na potovanje v Italijo, »da bi zaživel sredi prekrasne narave in si ogledal spomenike antične umetnosti,« kot piše Clodius. Šel je peš skozi Dunaj, Trst in Italijo do Sirakuz in nazaj grede obiskal še Svico in Pariz. Točno čez devet mesecev se je vrnil pred hišo v Leipzigu, od koder je v decembru odšel. 1803. leta je izdal knjigo Potovanje v Sirakuzo, ki mu je, po Clodiusovih besedah, prinesla slavo »od Neve do Rena«.

Zdaj se je Seume popolnoma posvetil literaturi. 1805. leta je izdal svojo drugo knjigo Moje poletje, v kateri je opisal svoje potovanje po Poljski, Rusiji, Finski in Švedski. Še posebej je zanimiv uvod k tej knjigi, ki je globoka analiza političnega stanja Nemčije in je nekak politični program za demokratično preobrazbo dežele. Enake, še smelejše misli nadaljuje v Apokrifih, ki so izšli šele po njegovi smrti. 1808. leta je napisal dramo Miltiad, in nekaj pred smrtjo obsežno pesnitev Boj proti Morboni. Razen tega je napisal še vrsto člankov in del iz različnih področij.

13. VII. 1810. leta je umrl v zdravilišču Toplitz.

II

Kot vidimo, je bilo pisateljevo življenje zelo pestro. Sam govori v uvodih svojih dveh knjig o usodi, ki ga je vedno vlekla proč od tega, kar je želel. Dvakrat bi se moral bojevati proti osvobodilnemu gibanju — v Ameriki in na Poljskem — čeprav je bil po prepričanju na strani upornikov. Clodius npr. piše: »O poljskih zadevah je imel drugačno mnenje kot gospodar, ki mu je služil.«¹ O svojih mislih na potovanju v Ameriko piše sam.

Seumejevo politično prepričanje se je oblikovalo v 80. letih 18. stoletja, a svoje sovraštvo do plemstva in cerkve prvič jasno izrazi v knjigi Popotovanje v Sirakuzo. V dobi, ko so se fevdalne sile strnile v boju proti Napoleonu, a v bistvu v boju proti dosežkom revolucije, je Seume nastopil s programom demokratičnega preustroja svoje dežele. Seume, pred čigar očmi je propadla in se izrodila velika revolucija, je doživel še

¹ Werke I, Mein Leben, str. 86.

reakcijo vladajočega razreda in odklon malodušnih, ki so se zatekli v megleni obup. In kot pisatelj v začetku govori o »slabih knezih« in o »ljudeh, ki bogate na račun ljudstva«, tako se pozneje odločno bojuje za uničenje fevdalizma. Večkrat se imenuje heretik in pravi, da sta njegova religija razum in pravica, svoboda in humanost. Ko vidi v Parizu Napoleona, pravi: »V tem trenutku ko Buonaparte ogroža republiko, mi je prvič postalo jasno, da sem republikanec.«²

Uvod k Plutarhu in uvod h knjigi *Moje poletje* sta najbolj znana primera Seumejeve publicistike in nam jasno razkrivata njegovo politično prepričanje.

Edino sredstvo političnega boja je našel v literaturi, zato lahko razumemo njegove estetske poglede in umetniško obliko, v kateri je izpovedal svoje prepričanje. Tako pravi v uvodu k *Mojemu poletju*: »Vsaka dobra knjiga mora biti tako ali drugače posvečena politiki. Če to ni, je površna ali slaba.«³ Zato lahko mirno trdimo, da je Seume pisal razgibano umetniško prozo, ki sta jo kasneje izpopolnila, z namenom, da ustvarita vsakdanjo publicistično literaturo, Heine in Börne in jo postavila reakcionarni romantiki nasproti.

Kot je Seume progresivni romantik v svojih socialno-političnih pogledih, je romantik tudi v svojih umetniških delih. Popotni dnevnik v prozi ali v verzih, publicistično zaokrožen, iskrič in obenem silno oseben je eden iz prvih zvrsti progresivnih romantikov, ki so nadaljevali boj proti reakciji v dobi po velik meščanski revoluciji.

III

Pozimi 1801. leta je Seume na svoji poti v Italijo prišel v Maribor. Maribor se mu je zdel pravi vrt, z vseh strani obdan s sadnim drevjem in z vinogradi. Ljudje so mlatili žito in iz skednjev je pozvanjala čudna muzika. »Nemški jezik odslej med preprostim ljudstvom preneha in italijanščina še ni čuti,« pravi Seume in nadaljuje: »Zato pa sem tu slišal ‚Rotwelsch‘, jezik, ki sem ga tu in tam razumel zaradi analogije z ruščino. Rusi se po pravici lahko ponašajo, da jih je mogoče tako daleč razumeti in zato sami sebe imenujejo Slovane, kar pomeni slavni. Do Trsta in Gorice bi jih tu povsod lahko razumeli.«⁴

Za Konjicami je vodila pot čez strm klanec, ki se je vzpenjal više kot Semmering; in 34 volov je skupaj s 6 konji vleklo po strmih tovornih voz, ki bi ga na ravni poti zlahka potegnili samo šest konj. V Konjicah je prvič videl velike bukove gozdove, medtem ko je od Maribora naprej bilo vse poraščeno z igličevjem.

V Celju se ne more načuditi okusnemu pivu, ki pa ga je bilo od tod naprej vse manj. Pisatelj, ki je v svoji biografiji poudarjal, da se mora za svojo fizično kondicijo in zdravje zahvaliti samo sveži vodi in obilni hrani, obupa nad tem, da mora v tej deželi piti vino, ker bi ga sicer v gostiščih »poslali spat na slamo, pa če bi še tako požvenketaval z denarjem.«⁵ Sani, s katerimi so se vozili Celjani po mestu, so delale strahotno hrup, celo streljali so vmes.

Med Vranskim in Ožbaltom si je ogledal na desni strani pobočja piramido na marmornem podstavku, v katerega so bile vklesane besede se substraverunt — in so pričale o podložitvi Kranjcev Karlu VI. Malo naprej na levi strani ceste pa je stal spomenik v čast nekemu ministru, ki je dal zgraditi cesto. Napis je bil povsem nečitljiv in cesta slaba — čeprav so bili Karel VI. in njegovi potomci varuhi te dežele — se ponorčuje Seume. V Ožbaltu je Seume naletel na najbolj osornega gostilničarja, kar jih je kdajkoli v življenju srečal. Možakar ga je z najbolj grobimi in sočnimi besedami odpravil v noč in mu ni dovolil prenočevati v svoji gostilni. Seume posveča celo stran temu ne ljubemu dogodku in navaša pogovor med njima dobesedno, kajti ta »dialog je bil resnično zelo konstruktiven in estetski,«⁶ piše Seume. Možakar je bil cesar in papež pri sv. Ožbaltu v eni osebi in trudnemu popotniku ni kazalo drugega kot odtavati dalje v noč in to po cesti, ki je po pripovedovanju domačinov slovela zaradi razbojnikov in

² Werke III., str. 139.

³ Werke I., str. 139.

⁴ Werke I., str. 48.

⁵ Werke I., str. 49.

⁶ Werke I., str. 51.

volkov, ki so napadali potnike. Dialekt, ki ga je gostilničar govoril, je vzbudil v pisatelju dvom, da je moral možak kdajkoli prej služiti kot sobar vlske gospode na Dunaju, kjer se je navzel plemiške nadutosti in jo prinesel v ta miren in zapuščen kraj. Seume je pisatelj — razmišlja o ljudeh, in zdi se mu, da sta mu jo zagodila tudi mrak in poljska noša, ki jo je imel na sebi. Prepričan je, da ne bi bil vzbudil nezaupanja, če bi mu človek jasno zazrl v oči. Toda vse razmišljanje ni nič pomagalo. V mislih je pisatelj oštel sv. Ožbalta, ki je tako zdresiral svoje ljudi in si iskal drugo prenočišče. Pozno ponoči je prišel do majhne revne gostilne. »Tri deklice, ki niso govorile niti besedice nemško, so pele svoji mali sestrici ljubko kranjsko uspavanko,«⁷ piše Seume. Tudi gostilničar je komaj lomil par nemških besed. Prijazno mu je ponudil kruha, klobase in vina. Dali so mu najboljše ležišče v vsej hiši — slamo in majhno blazino. Seume je bil srečen, da je lahko ob tej priložnosti videl preprosto kranjsko hišo. Hiša je bila revna; primerjal jo je s hišami med Letonci in Estonci v Litvi in Kurlandiji ter pravi: »Enaki vzroki rode enake posledice.«⁸ Izhajajoč iz svojega prepričanja, ki se zrcali v njegovih delih, je Seume s temi besedami aludiral na fevdalizem in se hkrati zavzemal za nacionalno svobodo vsakega naroda; v tem primeru za svobodo preprostega, skoraj neznanega zahodnega slovanskega ljudstva. V pisateljevih publicističnih delih zasledimo težnje po nacionalni enotnosti nemškega in vsakega drugega ljudstva, Enotnost francoske nacije, je po njegovem, neposredno vplivala na francosko revolucijo, kajti samo enotnost nacije rodila kulturo in napredek.

Pri Podpečih se Seume ne more načuditi prelepemu hrastovemu gozdu. Takih dreves ni videl niti v dunajskem Pratru niti kjer koli drugje.

Blizu Ljubljane, kjer se Ljubljana izliva v Savo, je stal velik lesen most. Mesto samo mu je všeč, zdi se mu velik trgovski center z mnogimi prijetnimi gostišči in s prijetno »švicarsko« kavarno, ki je bolj imenitna kot dunajska »milanosche«⁹. Promet je bil živahen. Po Savi navzgor vse do mestne okolice so prihajali celi transporti in od tod so blago razvažali naprej po deželi. Ljubljana je imela tudi prav lepo gledališko hišo s kavarno in biljardom na eni in drugi strani vhoda. In spet rahel namig na razmere med plemiči in tlačani, ki jih imenuje »zmes pravnega nasilja in starega suženjstva«¹⁰. Kulturna raven meščanstva je nizka. Edini pogovori so opravljanje in premlevanje dogodkov s plesov. Tu se Seume prvič sklicuje na Küttnerja, ki naj bi že opisoval našo deželo. Seume ne more skriti svojega frankofilstva in pobija Küttnerja, češ ljudje so mu pravili, da se Francozi v tej deželi niso slabo obnašali in vsi, s katerimi je govoril, so govorili o njih s spoštovanjem. Med Savo in Ljubljano leži velika površina poplavljenе zemlje. Nekaj Holandcev se je ponudilo, da bi vodo ukrotili in naredili zemljišče plodno s pogojem, da bi zemljišče ostalo določen čas prosto dajatev. Vlade na Dunaju, pa kot kaže, ni mogoče premakniti.

Pri Vrhniki priteče Ljubljana iz hribov in nosi čolne nosilnosti 60 centov. Pot se vedno bolj vzpenja, postaja divja in surova, ob njej je le nekaj poštnih postaj in vse do Postojne malo hiš. Pri Planini je voda poplavlila vso prelepo dolino in je segala hrastom do vej. Cesta je bila poplavljenā in ljudi so prevažali z brodovi v Planino. Tudi polovico Planine je bilo v vodi. To področje vsako leto poplavlja potok, ki pri Postojni zginja v skalovje in se tukaj v soteski spet pojavi. Od Planine naprej se pot zviža v dolgih polžastih zavojih. Kranjci s svojimi majhnimi vozovi pa vozijo mimo ceste kar po hribu in tudi peš se lahko kar udobno premaga hrib.

V Postojni si je Seume šel ogledat jamo, ki je bila pol ure oddaljena od mesta. Občuduje njene lepote in jo primerja z jamama iz pogorja v Harzu. Spremljevalec mu je med potjo pripovedoval, da so to jamo videli redki ljudje. Med temi je kot posebnost omenil ime ruskega princa Konstantina. V gostilni je poslušal zgodbe o hrabrem Luegarju in obžaloval, da njegovega gradu ni videl. Küttner ga je namreč opisal in videl. Seume ugotavlja, da bi zemlja prav gotovo zanimala geologa, in pripoveduje resnično zgodbo o kmetu, ki mu je podzemna reka izpodjedla njivo, ki se je vedno bolj pogrezala. V nekem jezeru pri Postojni naj bi živel posebna vrsta kuščarjev, ki so jih pred kratkim poslali naravoslovcem. Pred nekaj leti pa je kmet iz okolice Postojne

⁷ Werke I., str. 52.

⁸ Werke I., str. 52.

⁹ Werke I., str. 53.

¹⁰ Werke I., str. 54.

ustrelil pravega krokodila, ki je živel v teh vodah. Seume se zavaruje in pravi: »Vse to mi je pripovedoval gospod Merk iz Ljubljane, ki pa je, kot kaže, zelo resnicoljuben in poučen mož.«¹¹

V Razdrtem je Seume prenočil v gostilni, ki so jo vodile tri sestre. Njihovo prisrčno in smešno gospodinjstvo je baje že opisoval Küttner. Nikjer ne privre toliko hudo-mušnega in iskrivega humorja izpod pisateljevega peresa, kot v pripovedovanju o čudovitem večeru pri treh gracijah in simpatičnem vojaškem duhovniku, ki je dekleta zabaval v mešanici nemškega, italijanskega in kranjskega jezika. Ena izmed sestra »prelep košček izvirnega greha, ki bi vsakega vrlega moža spomnila na 6. božjo zapoved, bi mene — ubogega človeka — skoraj spravila v veliko skušnjo,«¹² piše Seume... seveda, če si ne bi bila ogrnila golih ramen s plaščem, ki ga je nosil prejšnji večer duhovni gospod. Seume zapušča, kot sam pravi, vesele in dobrosrčne ljudi in žal mu je, da mora hiteti na daljno pot. V Razdrtem je tudi prvič okusil goriško vino, ki je redke kvalitete in ga ni moči primerjati niti z borgundcem.

V Sežani je stala ena sama gostilna in množica »furmanov« pred njo. Vse do Trsta ni bilo mogoče nikjer najti pitne vode niti koščka ledu, da bi si z njim pogasil žejo, kajti sprememba v temperaturi je izredno ostra — v Razdrtem se je še tresel od mraza, na drugi strani hriba ob morju, pa se je že potil. Tod je hodil 23. januarja. Bilo je tako toplo, da so bila vrata in okna hiš povsod odprta.

Trst s svojim bogastvom je zbudil v njem grozo in odpor. »Sama merkantilnost jih je!« vzdikla in dalje: »Tožijo, ker ni več vojne, kajti v vojni se bolje zasluži.«

Svoj rojstni dan praznuje Seume 29. januarja v Udinah. Odslej ne omenja več kranjskega jezika in našega ljudstva. Poslovi se od dežele, kjer daleč pred Mariborom pa do Trsta govore preprosti ljudje jezik, ki ga morejo razumeti Poljaki, Čehi in Rusi.

VIRI

1. J. G. Seumes Gesammelte Schriften, Wiesbaden 1823 (I. do VI. del).
2. Johann Gottfried Seume, der deutsche Wanderer. Auswahl aus seinen Schriften und Briefen von Walter Bauer, München 1938.
3. Prosaische und poetische Werke von J. G. Seume, Berlin.
4. Jürgen von Holander, uvod h knjigi Spaziergang nach Syrakus, München 1963, str. 5 do 14.
5. N. (ada) P. (rašelj), Johann Gottfried Seume, SBL X, 1967, str. 296—297.

KAKO JE V ZACETKU 19. STOLETJA VIDEL IN DOŽIVEL NAŠO DEŽELO NEMŠKI PISATELJ JOHANN GOTTFRIED SEUME

Povzetek

Namen tega sestavka je opozoriti slovensko javnost na delo in življenje nemškega pisatelja Johanna Gottfrieda Seumeja, ki ga očitno nemška literarna zgodovina še ni postavila na mesto, ki mu pripada. Seume je revolucionarni romantik tako po svojih socialnopolitičnih pogledih kakor v svojih literarnih delih.

V svojem potopisu Spaziergang nach Syrakus (1803) je opisal našo deželo z vso iskrenostjo in orisal politične in kulturne razmere, ki so tedaj pri nas vladale. Delo J. G. Seumeja zasluži priznanje tudi zaradi njegove odkrite zavzetosti za mir in demokracijo.

WIE DER DEUTSCHE SCHRIFTSTELLER JOHANN GOTTFRIED SEUME AM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS UNSER LAND SAH UND ERLEBTE

Zusammenfassung

Dieser Aufsatz will die slowenische Öffentlichkeit auf das Leben und Schaffen Johann Gottfried Seumes aufmerksam machen. Seume war ein deutscher Schriftsteller, den die deutsche Literaturgeschichte offensichtlich bis heute noch nicht genügend anerkannt hat. Seine sozialpolitischen Ansichten sowie auch seine literarischen Werke sind durchaus revolutionär-romantisch.

In seinem Reisebericht »Spaziergang nach Syrakus« (1803) beschrieb er ehrlich und aufrichtig unser Land und zeigte die politischen und kulturellen Verhältnisse, die in jener Zeit bei uns herrschten.

Das Schaffen J. G. Seumes müßte heute wenigstens bei uns Anerkennung finden, die er schon wegen seiner Bemühungen um Frieden und Demokratie verdient.

¹¹ Werke I., str. 59.

Anton Rudolf Legát

FRANCÈ HAFNER, PRVI POSKUS SLOVENSKE STENOGRAFIJE

Uvod

O stenografskem sistemu Francèta Hafnerja so strokovnjaki že precej pisali, o življenju tega pomembnega šolnika in stenografa pa skoraj nič. In vendar je Hafnerjev življenjepis zelo zanimiv. Potrudil sem se, da sem dobil natančne in zanesljive podatke o njem. Četudi ni poteklo od Hafnerjeve smrti niti sto let, jih je bilo zelo težko zbrati. Francè Hafner pa je za slovensko stenografijo zaradil tega važen, ker je bil prvi, ki je poskusil prilagoditi Gabelsbergerjevo stenografijo slovenščini.

Ob tej priložnosti se moram posebej zahvaliti Stenografische Bibliothek v Dresdenu, NDR, ki mi je dala na razpolago mikrofilm Hafnerjevega rokopisa, ravnatelju Študijske knjižnice v Mariboru Brunu Hartmanu, ki ga je dal na stroške Študijske knjižnice razviti, tako da imamo sedaj film o rokopisu in njega posnetke, direktorju Pokrajinskega arhiva v Mariboru Antošu Leskovcu ter prof. Jakobu Richterju, ki sta mi pridno pomagala pri iskanju važnega materiala. Slovenska matlica v Ljubljani pa je bila tako ustrezljiva, da mi je poslala prepise korespondence iz leta 1869 med Slovensko matlico, Stenografskim društvom v Pragi in Hafnerjem. Hvala tudi Hrvaškemu stenografskemu društvu v Zagrebu, ki mi je dalo na razpolago letnike Stenografa 1900, 1901 in 1902 za študijske svrhe ter župniku Jakobu Sokliču v Slovenjem Gradcu za sliko stare šole za časa Hafnerja.

Življenjepis

Francè Seraphicus Hafner se je rodil dne 1. avgusta 1839 v Gornjem gradu v Savinjski dolini. Oče Janez je bil zidar in kočar, mati Uršula, rojena Vratanar, pa je bila gospodinja. Francè je imel dva brata, in sicer Petra, ki je bil rojen 29. junija 1836, in Ivana, rojenega dne 14. oktobra 1843. Pri hiši se je reklo pri Urbančku. Tam živijo sedaj povsem drugi ljudje, ki se imena Hafner ne spominjajo. Po razgovoru z neko starejšo gospo se je samo dalo ugotoviti, da so Hafnerjevi živeli v Gornjem gradu, da pa so se pozneje izselili neznano kam. Bolj domače je ime Vratanar, po čemer lahko sklepamo, da je bila mati doma iz Gornjega grada. Rojstna hiša Franceta Hafnerja še stoji v Gornjem gradu in nosi številko 57. Bila je last staršev. (Glej sliko!)

Francè Hafner je hodil v gornjegrajsko osnovno šolo. Ker je bil zelo bister za uk in izredno sposoben, so ga dali starši l. 1855 v Celje v glavno šolo in gimnazijo, ki jo je končal s prav dobrim uspehom. L. 1858 je obiskoval preparandni tečaj v Celju in je bil podučitelj v Sv. Križu pri Rogatcu. Dne 4. in 5. oktobra 1859 je opravil tako imenovano »Adjustirungsprüfung«. S tem še ni bil zadovoljen in je kot podučitelj na glavni šoli v Celju opravil v Gradcu oktobra 1860 izpit za učitelja na glavnih šolah. Od 1. novembra 1861 do 15. maja 1862 je delal kot pomožni učitelj na c. kr. gimnaziji v Celju. Tam je poučeval zgodovino, matematiko in slovenščino, pa tudi zemljepis in italijanščino. Hafner je poučeval tudi na celjski preparandiji. Pozneje je bil učitelj v Ljutomeru na meščanski šoli, ki se je potem spremenila v enorazredno komunalno nižjo realko. Hafner je bil tudi član c. kr. zool. bot. društva na Dunaju. Dne 21. oktobra 1863 je bil imenovan

za učitelja in pozneje za nadučitelja v Slovenjem Gradcu ter je tam ostal do 30. marca 1872. Ker je bil Hafner zelo sposoben učitelj, je bil na priporočilo deželnega šolskega inšpektorja Močnika z odlokom z dne 31. avgusta 1869 imenovan za okrajnega šolskega nadzornika za okraje Slovenj Gradec, Radlje in Konjice ter pozneje še za okraja Gornji grad in Šoštanj.

V Slovenjem Gradcu se je Hafner tudi že ukvarjal s prilagoditvijo Gabelsbergerjeve stenografije slovenskemu jeziku.

Hafner se je poročil v Slovenjem Gradcu dne 2. februarja 1865, star 26 let, z Marijo Jank, rojeno dne 22. februarja 1840. Imela sta osem otrok, devet se je rodil po očetovi smrti. Trije otroci so umrli v Mariboru, kamor se je Hafner preselil. Stanoval je v BürgerstraÙe 188, to je sedanja Mladinska ulica 5. Hiša še stoji. Dne 10. februarja 1872 je Hafner postal učitelj na vadnici učiteljskega v Mariboru. Poučeval je matematiko in nemščino. Mariborsko učiteljsko je bilo takrat triletno in namešeno v poslopju nekdanje Gambrinove dvorane v sedanji Gregorčičevi ulici 29. Dne 1. novembra 1875 je bil Hafner imenovan za okrajnega šolskega nadzornika za okraje Ptuj, Ormož, Rogatec, Ljutomer in Gornjo Radgono. V teh okrajih ga je čakalo veliko dela, ker je primanjkovalo učitelstva in so bile šolske razmere slabe. Toda Hafner se je z veliko ljubeznijo posvetil svoji teži nalogi. Posledice napornega dela niso izostale. Med inšpekcijskim potovanjem v Rogaški Slatini je zbolel in se komaj vrnil k svoji družini. Takoj so poklicali zdravnika, toda vsaka pomoč je bila zaman. Umrl je na tuberkulozi.

Franc Hafner je umrl 2. novembra 1876 in ne 3. novembra, kakor piše profesor Miholić v Arhivu za stenografijo, 1903 na strani 18 in Slovenski narod ter Slovenski učitelj v nekrologih. Hafner je bil približno osem tednov bolan in je trpel hude bolečine, ki pa jih je prenašal s stočnim mirom. Samo če je pomislil na bodočnost svoje žene, ki ga je negovala z vso ljubeznijo, in na usodo svojih petih nepreskrbljenih otrok, se mu je izvil iz prsi globok vzdihljaj.

Hafner je umrl v hiši Brunndorf, UferstraÙe 25 = Studenci pri Mariboru, sedaj Obrežna ulica 31, kjer je stanoval v prvem nadstropju. Hiša še stoji. Vdova se je pozneje preselila, in sicer v mestni Grad, od tam pa na KalserstraÙe 8, sedanjo Krekovo ulico 8.

Družina je živela v skromnih razmerah, kar je razvidno iz zapisa o zapuščinski razpravi. Hafner je npr. dobil predjem na plačo dne 5. novembra 1875 225 goldinarjev. Ko pa je umrl je bil še dolžan 90 goldinarjev. Zapuščina je bila skoraj pasivna in vdova jo je prevzela v upanju, da ji bo dolg 90 goldinarjev zbrisan. Ako se je to zgodilo ali ne, ni razvidno iz aktov. Otroci: Oskar, Olga, Gizela, Marija, Ljudmila in Franc niso ničesar podedovali.

Če pomislimo, v kakšnih težkih življenjskih razmerah je živel Hafner, pa da se je kljub naporni službi kot učitelj, nadučitelj ter šolski nadzornik ukvarjal s stenografijo in sestavljal samostojen stenografski sistem, potem moramo priznati, da je bil izredno marljiv, delaven in nenavadno požrtvovalen.

Pokopali so ga dne 4. novembra 1876. Ne samo vsi učitelji iz Maribora in okolice, temveč tudi učitelji iz Ptuja so se udeležili pogreba. Kandidati učiteljskega pa so mu zapeli žalostinke. Pokopan je bil na starem Magdalenskem pokopališču, koder se sedaj razprostira Magdalenski park.

»Slovenski narod« je v svoji številki z dne 23. novembra 1876 objavil lep nekrolog za Hafnerja, ki ga navajam dobesedno. »Slovenski učitelj« ga je ponatisnil na strani 351. V »Pädagogische Zeitschrift« Graz, letnik 1876, št. 636, glasilo štajerskih učiteljev, je prof. Franc Robič v lepih in ganljivih, v srce segajočih besedah poudarjal Hafnerjeve zasluge na področju šolstva.

Vdova Marija Hafner je v »Marburger Zeitung« z dne 5. novembra 1876 dala uvrstiti zahvalo, ki se glasi v prevodu:

»Zahvala

Vsem tistim, ki so nam med boleznijo mojega prizrčno ljubljenega soproga Franca Salesa HAFNERJA, vadniškega učitelja in c. kr. okrajnega šolskega nadzornika, izkazali svoje sočutje, ter vsem tistim, ki so ga pospremili na zadnji poti, izrekam v svojem imenu in v imenu bližnjih sorodnikov svojo prizrčno zahvalo.

Maribor, dne 4. novembra 1876.

Zalujoča vdova.«

Dne 19. novembra 1876 se je nato v istem listu vdova zahvalila, da ji je zavarovalna družba Assekuranz v Trstu v nekaj dneh izplačala znesek, za katerega je bil njen mož zavarovan.

»Slovenski narod« je objavil naslednjo osmrtnico:

»Francè HAFNER, c. kr. okrajni šolski nadzornik za ptujski, rogaški, ormuški, ljutomerski in gorenje radgonski okraj je 3. novembra t. l. v Mariboru umrl. Zbolel je prve dni meseca septembra; bolezen njegove je bilo baže vzrok njegovo trudopolno delo pri nadzorovanji. Rojen je bil v Gornjem gradu, star je bil kacic 40 let. Odiikoval se je vedno kot marljiv, dober učitelj. Služil je med drugim od l. 1861—1863 na ljutomerski meščanski šoli (sedaj l. realka) pozneje kot nadučitelj v Slovenjemgradu in od l. 1871 na mariborski vadbici. Okrajni šolski nadzornik je bil od l. 1868.

Njegovo obnašanje je bilo mirno in taktno, njegove znanosti so popolnoma zadovoljevale njegovemu poslu. Živel je zmerno, še prezmerno pri njegovem težkem poslovanju. Spoštovan je bil od vseh učiteljev, tudi od narodnih, katerih misli je sicer nekoliko odobrat, a se za nje ni potegoval.

Pokojni HAFNER je bil prvi, ki je spisal slovensko stenografijo s kojim predmetom se je kot učitelj v Slovenjemgradu dalje časa bavil. Spisal je o tem precejšnje delo, katero je ponujat 'Stovenski matici', ki ga pa žalibog ni sprejela v založbo. Nato je marljivo izdelan rokopis izročil stenografskemu društvu v Draždanth. Pokojni nadzornik je bil torej ne samo izvrsten pedagog, zvesti poznavalec prevzetih dotžnost, ampak tudi strokovnjak v tej posebni strokti, v stenografiji.

Žal je tedaj tudi vsem narodnim učitetjem po tem možu, čeravno nij v našem smislu se trudil za stovensko šotstvo, žal nam je, ker vemo, da 'Setten kommt was besseres nach!' Zatorej naj mu bode zemljica lahka!«

K temu je treba pripomnti, da je Hafner svoj narod zelo ljubil, kar je razvidno iz njegove izjave na strant 194 in 195 te razprave.

Slika rojstne hiše Hafnerja
v Gornjem gradu

Opis rokopisa

Ko je Hafner učitetjeval v Stovenjem Gradcu, se je žc ukvarjal s stenografijo in poskusil Gabelsbergerjev sistem stenografije prilagoditi slovenskemu jeziku. Delo nost naslov:

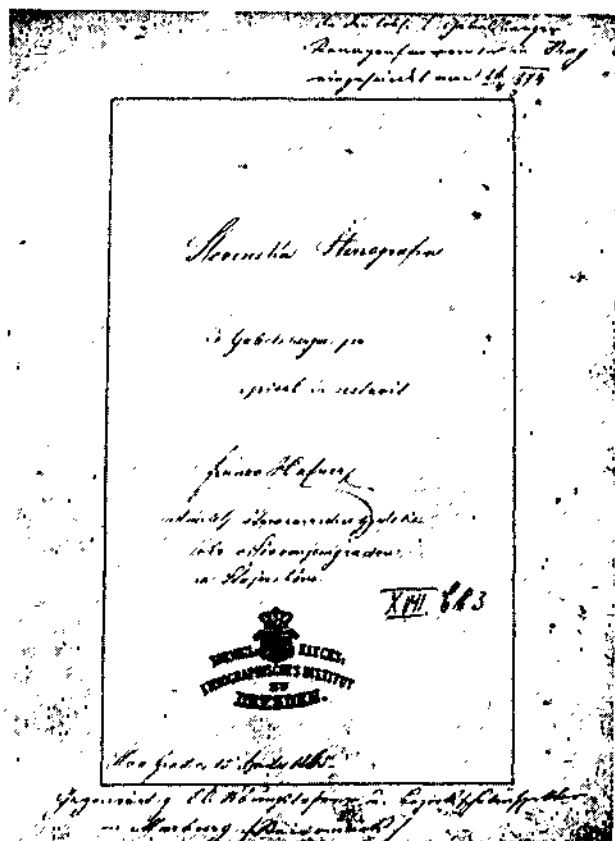
»SLOVENSKA ŠTENOGRAFIJA

Po Gabelsbergerju spisal in zestavit Francè Hafner, nadučitelj šterorazredne ljudske šole v Slovenjemgradu na Štajerskem.

Stov. Gradec, 15. Aprila 1865

Gegenwärtig k. k. Übungslehrer u. Bezirksschutinspektor in Marburg, Steiermark.«

Naslovni list rokopisa, stran 3

Na mojo željo mi je Stenografische Bibliothek v Dresdenu poslala natančen opis Hafnerjevega rokopisa. Hranijo ga namreč v Dresdenu. O njegovi zgodovini več pozneje.

Velikost vezave je $19,5 \times 24$ cm iz temno zelenega platna z zlato pisavo na hrbtu. Rokopis je opremila nekoč biblioteka. Hafner je najbrž predal nevezan rokopis.

Velikost listov $18,5 \times 23,4$ cm, velikost stavkovnega zrcala $11 \times 18,5$ cm, število opisanih strani 93. Naslovna stran se začne na nenavaden način s številko 3. Številke 4 ni, strani 19 in 20 sta prazni, tudi strani 99 in 100. Popisanih je torej 93 strani in ne 95, kakor pišejo zgodovinarji.

Pisava rokopisa je zelo čedna, oblika pregledna in prav lična.

Zgodovina Hafnerjevega rokopisa

Na naslovni strani rokopisa je Hafner zapisal datum 15. aprila 1865. Takrat pa še ni bil končal dela, kajti Stenografische Bibliothek v Dresdenu mi je 16. junija 1967 sporočila, da je na drugi strani tega lista beležka s svinčnikom: »Vollendet am 13. 10. 866, Hafner.« = Končano 13. 10. 866, Hafner. Iz tega sledi, da je Hafner po 15. aprilu 1865 še dalje delal na svojem sistemu.

Na naslovni strani zgoraj desno pa beremo: »An den löblichen I. Gabelberger Stenografenverein in Prag eingesendet am 26. 4. 874.« = Slavnemu I. Gabelbergerjevemu stenografskemu društvu v Pragi poslano dne 26. 4. 874.

Toda zgodovinarji trdijo, da je Hafner poslal rokopis Slovenski matici v Ljubljano in da je ta odprala 1. 1869 manuskript v Prago društvu stenografov v oceno.

Ker so datumi različni in si nasprotujejo, sem se obrnil na Slovensko matico v Ljubljano in na Státní ústav těsnopisný v Prago = Državni zavod za stenografijo, za pojasnilo. Slovenska matica v Ljubljani je bila tako uslužna, da mi je poslala avtentične prepise korespondence s Hafnerjem in Stenografskim društvom v Pragl.

Státní ústav těsnopisný pa mi je odgovoril, da v njihovem arhivu nimajo nobene korespondence s Slovensko matico, pač pa so našli v stenografski literaturi podatke, o katerih se bo v tej razpravi pozneje še govorilo.

Hafner pošlje svoj rokopis Slovenski matici

Hafner je poslal svoj rokopis o stenografiji Slovenski matici v Ljubljano in pisal sledeče pismo:

Slavni odbor!

Vpričaječi knjižici pošljem v spregled sistemo slovenske štenografije po Gabelšbergerju. Glede na obliko in zapopadek tega dela, prosim naj mi slavni odbor blagovoljno dovoli, sledeče besede zvedencem, ki bojo pretresovali to sistemo, prijazno priporočiti. — kar zadeva obliko, t. j. besedo, moram prositi za prizanesljivost, kjer sim siromak v naši nemškutarski dolini zapuščen od milih mojih bratov; nimam tedaj prilike, se dovolj praktično izuriti v slovenskem jeziku. To se pozna pri moji pisavi, in treba bo sedej gotovo, besede nekoliko preurediti. Pri prepisovanju sim nasledil veliko pogrškov; namreč še manjka nekoliko vaj in pa poduka, se tesnopisja tudi brez učitelja lahko privaditi, kar bi bilo za namen te knjižice zelo potrebno. Kar zapopadek zadeva, gledal sim, kolikor je bilo mogoče, da so črtice za vse glasove naternemu glasu prikrojene, lahko zvezlive in tudi lepe na pogled. Samoglasniki se navadno opuščajo, ali le simbolično zaznamjajo, kjer je v slovenskem jeziku le malo besed, kateri bi skoz premembo samoglasnikov drug pomen dobivale, in ako se to tudi zgodi, že zapopadek stavka dovolj kaže pomen vsakere besede. Tudi pri krajšanju v stavku se bo še moglo veliko popraviti, se ve da le, če bo v stregla ta sestava. Prosim tedaj, slavni odbor, ali bo to delo moje dopadlo, ali ne, mi v kratkem naznaniti, da bom vedel se po tem ravnati. — Če bo pristojna ta štenografija izdana biti od častite Matice slovenske, bom po naročenju slavnega odbora še enkrat vse pregledal in prepsal, ter vse tako v redil, da bo pripravno za natis. —

Slovenigradec 28. Oktobra 1867

France Hafner l. r.

Iz korespondence Slovenske matice je razvidno, da so poslali rokopis v Prago konec leta 1869. Slovenska matica se je najprej obrnila do sodnega nadsvetnika Ivana KAPRETZA v Ljubljani, ki je bil dolgoletni predsednik stenografskega društva v Ljubljani

Slika šolskega poslopja
v Slovenjem Gradcu za časa
Hafnerja
Poleg cerkve je bila ubožnica,
zraven pa je bila šola.
Slika je last muzeja župnika
Šokljča v Slovenjem Gradcu

In ga prosila za njegovo mnenje. Ker je njegova sodba zelo zanimiva, prinašam izvleček iz njegovega pisma Slovenski matici z dne 5. septembra 1869. Pripominjam, da je Kapretz nekaj let prej v stenografskem društvu v Ljubljani (7. aprila 1864) predaval o prenosu Gabelsbergerjeve stenografije na slovenski jezik. (»Vorschläge zur Anbahnung der Uebertragung der Gabelsbergerschen Stenografie auf die slovenische Sprache«.) Fotokopijo teh predlogov hranil pisec te razprave v svoji stenografski knjižnici.

Slovenska matca prosi Kapretza za pregled rokopisa

Slovenska matca je 13. julija 1868 prosila sodnega nadsvetnika Kapretza za njegovo mnenje in mu poslala tole pismo:

Blagorodni gosp. Jancz Kaprec
c. k. deželna sodnijski svetnik
in ud Matice slovenske v
Ljubljani

»Matični odbor je v XI. seji 9. julija t. l. soglasno sklenil, Vas naprositi, da blagovolite pregledati Hafnerjev rokopis o 'Slovenski stenografiji' in odboru naznaniti, ali je ta sestava primerna in vredna, da jo Matica spravi na dan.

Nadujoč se, da prevzamete ta trud na korist blagi umetnosti, Vam v prilogi pošiljamo imenovani rokopis z listom vred, s katerim ga je sestavitelj izročil Matici ter Vam izrekujemo najvišje svoje spoštovanje.

Iz odbora Matice slovenske.

V Ljubljani 13. julija 1868.

Dr. Vončina l. r.

Kapretz o Hafnerjevi stenografiji

Kapretz se uvodoma opravičuje zaradi poznega odgovora, ker je bil preobložen z uradnimi opravili, in sporoča v svojem pismu z dne 5. septembra 1869 Slovenski matici med drugim naslednje:

»To delo v svoji celoti je gotovo iz hvalevredno marljivostjo, z velikim trudom in s častljivim vnetjem za dober namen začeto in doveršeno, in ni dvomiti, da knjižica, akoravno še ni popolnoma sklenjena in iskušena nauk slovenske stenografije, vendar le marsikako spodbuja k izobraževanju tega predmeta.

Vpeljana je knjižica s kratkim dobro sestavljenim zgodovinskim uvodom, vendar pa ne pogršam rad vsaj nekaj poverljivega zgodovinskega pregleda slovanskega berzopisja, zlasti češkega in poljskega, ne omeniti poskusov in uspehov v hrovaškem in tudi našem slovenskem jeziku.

Kar zadene teoretični del, dozdeva se mi, da se obraževanje ali oblika abecede vendar predaleč od Gabelsbergerjeve abecede loči, akoravno se ne more tajiti, da je to obraževanje za naše slovenske glasove posebno zelo težko, in se mora semtertje v posameznih znamenjih od Gabelsbergerjeve abecede razločiti. — Tako, predlog vrednika knjižice ni več Gabelsbergerjeva stenografija, in se torej odteguje pretresovanju vsakega Gabelsbergerskega stenografa. —

Ne da bi tedaj nameraval in se upal izvoljena znamenja čestitega vrednika zavreči, vendar mislim, in o tem bolj oziroma na zaželeno ednost slovanske stenografije, da bi se tudi naša slovenska stenografija kolikor mogoče trdneje naslonila na izvršno Gabelsbergerjevo stenografijo, na prestave v češki in poljski jezik, posebno na dobro skušene prestave prvega Gabelsbergerskega stenografičnega spolka v Pragu. —

Očitna prednost te knjižice je pa v tem, da berzopisno slustvo pregledljivo popolnoma izpeljuje, akoravno bi še semtertje želel, da bi bila pravila bolj odločno in podučno izpeljana. — Prav umno branje je tudi veliko število izgledov ali vaj za berilo in pisanje. Namreč je pa pisava v zvonanji obliki tako čedna, skrbna, mična in prijetna, da bi o tem nič boljšega želeli bilo.

Ker dosle še nimamo tiskanega dela, po katerem bi se moglo berzopisja v našem jeziku učiti, in ker je izobraževanje v njem oziroma na naše javno življenje in potrebe

silno važno, in se po pravici zahteva, da bi se naša mladina te vednosti kakor hitro je mogoče poprijela, mora se ta knjižica kot hvale vreden poskus in začetek z veseljem sprejeti.

Vendar pa ne bi mogel že nasvetovati, da bi čestita slov. Matica sama, na svoje stroške to delo na svetlo dala. —

Nasvetoval bi tedaj, da ne bi čestita slov. Matica se sama tiskanja tega dela lotila. Po svoji lastni vednosti morem omeniti, da je izdajanje stenografskih knjig z velikimi težavami in stroški sklenjeno, ki so tem večji, ako vrednik sam tiskanje ne vodi. To bi se znalo najbolje le po lastnoročnem pisanji vrednika samega, to je po „avtografiiji“ s kemičnim črnilom izpeljati. — Pri izdaji v tisku pa potrebni stroški ne bi stali v nobenem razmeru s doseženim vspehom. —

V oziru na zgorej rečeno Vas prosim, da bi kratkim tim mojim opazkam nikakor ne priznavali važnosti in cene; in da bi se, pred ko bi se v tem predmetu v slavnem odboru glasovalo in sklepalo, vender le še dobrovedne slovanske stenografske družbe, med katerim posebno prvega Gabelsbergerskega stenografskega spolka v Pragu omenjam, in pa tudi posamesne že v slovenski stenografiji dobro izurjene hitropisce za njihovo mnenje o tej knjižici poprašali. —

Kapretz končuje svoje pismo takole: »Ker je naš najbolj izurjen in praktično izkušeni domači hitropisec g. Ivan ŠTEMPIHAR, od katerega bi bila sposobna prestava Gabelsbergerjeve sisteme za naš jezik najpopred pričakovati, pred kratkim, žalibog, prekmalu umrl, predrzem se, razun gospoda Ivan TANŠEK-a, hitropiseca našega deželnega zbora, še gospoda Ivan KURALT-a, tačasnega pravdoslovca v Gradcu, za taka zvedenca imenovati, ktera bi bila po moji vednosti zadostno in v vsakem oziru bolj sposobna, kakor jes, v tej reči svoje tehtno mnenje izgovoriti.«

Slovenska matica je poslala rokopis v Prago

pod takratnim predsednikom društva dr. E. H. Coste in prejela 20. novembra 1869 dopis, ki se glasi: »Vodstvo prvega praškega društva Gabelsbergerovih stenografov v Pragi pošilja dopis od 16. novembra 1869., v katerem naznanja, da je prejelo Hafnerjev rokopis o slovenski stenografiji, da ga je izročilo odseku 3 členov v katerem so trije gg. filologi, pomnoženemu z dvema udoma društva, ki sta prostovoljno pristopila k odseku, ter obeta obširno kritiko.

Dalje prosi vodstvo, naj bi matica prevzela posel posredovanja med društvom in med g. pisateljem.

Mnenje stenografskega društva v Pragi

Stenografsko društvo v Pragi je odgovorilo Slovenski matici, in ker je odgovor zanimiv, ga navajam tu dobesedno:

Blagorodni gospod!

Oznamovaje Vam, da smo prejeli Vaš častiti dopis s priloženim rokopisom »O slovenski stenografiji«. Vam ob enem zdelimo, da je naše društvo po želji »slovenske Matice« že začelo reševati zaupano mu nalogo.

Delo je bilo namreč takoj po mesičnem zboru, ki je bil 4. listopada t. l., oddano odseku petih členov obstoječemu, v katerem so trije gg. filologi, pomnožen od dveh udov društva, ki sta prostovoljno pristopila.

Podpisano vodstvo Vam je v stani podati prijetno vest, da je odsek jako pridno v svojem delu napredoval, da pa naglost ne bo škodila temeljitosti, o katero se več preiskava.

Po dozdanjem posvetovanji dotičnega odseka, se je sklenilo:

1. da bo podan slavnj Matici v posebnem dopisu razsodek poslanega spisa;
2. da se sl. Matica naprosi, ka bi posredila izročiti g. avtorju onega rokopa obširno kritiko njegovega dela, ki bo obsegla mimo odkritega naštevanja napak, ki se v rokopisu nahajajo, tudi nekatere opomine, po kakem načinu bi g. spisovatelj svoj tesnopis

ne le za prakso sposobnejšo napravil, ampak z ožjim soglasjem z tšenopisom českim k zblíženji slovanskih narodov vsaj na tem polji nekoliko pripomogel.

Nikakor se ne domišljujemo, da je naše delo (»Tšenoplš český«) popolnoma ter ga hoteli usiliti vsem slovanskim narodom, da bi se brezizjemno in nezmenjeno prevzelo; — toliko pa moremo reči, da se je že v prvih začetkih delovanja v tem odboru (še pred sestavljanjem prve izdaje »Tšenopisu českého« l. 1863) gledalo na posebnosti slovanskih jezikov naproti nemškemu sploh, in da se je le na zakladu pravil, ki veljajo za slovanske jezike v obče, nekoliko potrebnega spremenilo na Gabelsbergerovi sistemi. In da te temelja našega društva, ki so bile že takrat spoznane v resnici pa v »Tšenopisu českém« niso bile porabljenе, niso sami teoretični načrti, dokazali so izvrstni prevodi naše sestave v jezik slovaški (g. prof. Černy), polski (Polinski) ter tudi v jezik ruski (od onega uda našega društva), ki so bile vseskozi le z porabo teh zakladov mogoče storiti jih sposobne za praktične načela. Ni nam mogoče naštevati posamezne temelje, ker si pridržimo storiti to v posebnem dopisu g. pisatelju — morda naše uzroke uzna ter dovoli k nekterim zmenom v svoji sestavi.

Ponavljaje le še prašuje, da bi ali sl. Matica, ali pa Vi, častiti gospod, kod njeni zastopitelj prijazno prevzeli urad posrednika med nami in g. avtorjem.

V spoštovanji

vedno oddani
vodstvo
prvega pražkega društva Gabelsbergerovih
stenografov
Dr. Fr. Lirš l. r.
predsednik

V Pragl, dne 16. listopada 1869

Slovenska matica obvešča Hafnerja o presoji iz Prage

Pripomniti je treba, da kritika ni več ohranjena, pač pa sta Státní ústav tšenopisný iz stenografske literature in prof. MIHOLIĆ iz Zagreba v »Archiv-u für Stenographie« Berlin, 1903, obšlrno o tem pisala.

Pismo Slovenske matice Hafnerju se glasi:

»Blagorodni gospod F. HAFNER, učitelj in šolski nadzornik v Slovenjem gradu.

Vaš rokopis o slovenski stenografiji smo v presojo poslali prvemu praškemu društvu Gabelsbergerovih stenografov, katero nam je tukaj priložen Vam odgovor poslalo, v katerem naznanja tudi glavna načela, ki vodijo to društvo.

Nikakor ne dvomimo, da radostno sprejmete ta list; prav tako smo prepričani, da se poprimete omenjenih načel in da o svojem času, ko Vam pošljemo obetano razsodbo, tudi spremenite svoj rokopis ter ga, kar se bode dalo, v soglasje spravite z drugimi slovanskimi stenografijami, zlasti pa s česko.

Ko preberete omenjeni list, vrnite nam ga ter ob enem tudi izgovorite, ali se ujemate z glavnimi načeli, v listu omenjenimi, da vemo odgovor dati prijaznemu praškemu društvu.

Naj Vam pri tej priliki izrečemo visoko svoje spoštovanje.

Iz odbora Matice slovenske.«

V Ljubljani, 20. novembra 1869.

Anton Lesar l. r.

Hafnerjev odgovor

Na pismo Slovenske matice je dal Hafner naslednji odgovor:

Slavni odbor matice slovenske v Ljubljani!

Vzrok, zakaj tako pozno odgovarjam častiti dopis od 20. novembra je, kjer bi bil rad popred zvedel, ali mi bo dovoljen pomočnik v šolski zadevi, kjer od tega je odviseno, kdaj da bom mogel dovršiti delo o slov. stenografiji. Z veseljem se zopet poprimem tega dela in ga bom po prijemu rokopisu mislim dokončal v treh mesecih. Pregledal bom ta

čas tudi stenografije drugih slovanskih jezikov in popravil in v soglasje spravil, kolikor bo mogoče, toda ne na škodo posebnosti slovenskega jezika.

Gledé na način dopovedovanja mislim, da se bo moglo delo dati tudi kateremu izurjenemu Slovencu, da se predela in popravi, ker sem v tej zadevi premalo vaje pisati brez pogrškov in napak. Kar vaje zadeva, ktere bi moge knjigi dodati, nabral bom iz znanih dobrih slov. pisateljev, kar je posebno pristojnega za ta namen, prosim tedaj slavni odbor Slovenske matice, da mi blagovoljno za pol leta posodi »Klasje z domačega polja.«*

V posebnem spoštovanji vedno oddan

Slovenj Gradec, 18. decembra 1869.

Fr. Hafner l. r.

Iz tega odgovora lahko sklepamo, da je Hafner predelal svoj stenografski sistem in mogoče je beležko »An den löblichen Gabelsberger Stenografenverein in Prag, eingesendet am 26. 4. 1874« tako razumeti, da je bil rokopis dvakrat poslan v Prago, prvičrat l. 1869, drugič pa 1874, ker prof. Pražák poroča o Hafnerjevi stenografiji, kakor bomo slišali, l. 1885.

Slovenska matca se je zahvalila za oceno in je pisala sledeče pismo v Prago:

Slavno društvo prvega pražkega društva Gabelsberger-jevih stenografov
v Pragi

Pred vsem Matice slov. odbor srčno zahvalo izreka slavnemu društvu, da je blagovolilo tako marljivo poprijeti se rokopisa o slov. stenografiji, poslani mu v pretres.

Čestiti dopis od 16. nov. t. l. poslali smo koj g. pisatelju in od njega smo 22. t. m. prejeli odpis, v katerem nam naznanja, da bode radostno po svoji moči ustreči skušal razsodku sl. društva.

Prav z veseljem bode slov. Matica odbor posrednik med sl. društvom in pisateljem, ter srčno želi, da se slov. stenografija kar naj bolj moč osnuje v soglasji z drugimi slovanskimi narečji.

Ponavljaje svojo zahvalo izrekamo slavn. društvu najviše svoje spoštovanje ter mu pošiljamo svoje knjige, ravno kar na svetlo plane za 1869. l.

Iz odbora Mat. slov.

V Ljubljani 24. dec. 1869

Anton Lesar l. r.

Kaj pravi Státní ústav tšnopisný?

Na moje povpraševanje glede korespondence s Slovensko matico so mi dne 6. septembra 1967 iz Prage odgovorili, da nimajo v arhivu zavoda nobene korespondence, pač pa so iz stenografske literature izvedeli, da je Hafnerjevo delo ocenjevala šestčlanska komisija, katere član je bil tudi prof. Jan Otokar Pražák, ki v svoji publikaciji »Čtyřicet let tšnopisu českeho« = Štirideset let češke stenografije, Praga, 1885., piše, da je Slovenska matica poslala Hafnerjevo delo v presojo konec leta 1869. Prof. Pražák pravi, da je komisija pregledala in ocenila vse delo, ki priča o posebni skrbnosti in je prišla na koncu svojih posvetovanj do rezultata, da ima prenos mnogo novih znakov, ki so za prakso popolnoma nepraktični. Komisija je priznavala avtorju sicer dobro voljo, pa ni mogla svetovati, da bi bilo delo objavljeno v tisku. Obenem je poslala vso osnovo slovenske stenografije, izdelano na podlagi češke stenografije, s svojim mnenjem v Ljubljano, z željo, da bi tudi pri Slovencih bila zagotovljena potreba enotne stenografije. S tem negativnim rezultatom je bilo ustrezno samo razvoju slovenske stenografije, kajti glede na avtoriteto pisatelja, ki jo je ta užival, bi lahko Slovenci dobili stenografijo, ki bi bila pri vsej svoji temeljitosti in izvrstnosti nepraktična.

* Zbirka najboljših slovenskih pisateljev, Ljubljana, 1866.

Ocena prof. Stanka Miholića v Zagrebu

Prof. Stanko Miholić, ki je bil odličen hrvaški stenografski pisatelj, je v listu »Archiv für Stenographie«, Berlin, 1903, pod naslovom »Die slovensche Stenographie« = Slovenska stenografija na straneh 16 do 18 obširno razpravljal o Hafnerjevem sistemu.

Tudi prof. Miholić potrjuje, da je predsednik Slovenske matice v Ljubljani, doktor E. H. Costa poslal Hafnerjev rokopis prvemu stenografskemu Gabelsbergerjevemu društvu v Prago s prošnjo, naj delo temeljito preštudirajo in naj sporočajo svojo sodbo Slovenski matici, ki bi ob ugodni oceni izdala knjigo. Poseben odbor, ki se je ukvarjal s Hafnerjevim delom, pa se je prepričal, da je predlog za prilagoditev sicer izdelan z veliko skrbnostjo, da je pisan lepo in elegantno, da pa je v sistemu mnogo nepraktičnih znakov ter da se je Hafner preveč ravnal po Gabelsbergerjevi abecedi. Hkrati pa je odbor izdelal načrt slovenske stenografije na podlagi češkega sistema, da bi ohranili enotnost stenografije.

Slovenska matica v Ljubljani mi je sporočila, da niso našli v arhivu glavnih načel oziroma osnutka za slovensko stenografijo, ki ga je poslalo stenografsko društvo v Pragi. Prav tako niso našli ocene Hafnerjeve stenografije.

Prof. Miholić piše dalje, da niso bili stenografi, posebno pa hrvaški, s sodbo čeških stenografov zadovoljni, pa ne zaradi tega, ker niso zaupali češkemu stenografu, temveč ker si niso mogli sami napraviti sodbe. To je bil tudi povod, da je bilo Hafnerjevo delo objavljeno v strokovnem listu »STENOGRAPH« v Zagrebu 1900, 1901 in 1902. Hrvatsko stenografsko društvo je po biblioteki zagrebske univerze dobilo Hafnerjev rokopis iz Dresdena na razpolago in ga natisnilo. Razočaranje stenografov pa je bilo veliko, ne zato, ker se je Hafner preveč naslonil na Gabelsbergerjev sistem, temveč narobe, ker se je Hafner premalo ravnal po Gabelsbergerjevi abecedi.

Potem navaja prof. Miholić tudi mnenje prof. Pražaka, ki smo ga že navedli v pismu »Státní úslav tésnopisný«, in graja zamenjavo znakov.

V strokovnem listu »Stenograf«, Zagreb, 1901, piše prof. Miholić na strani 50 o Hafnerjevem sistemu takole: »Hafnerova je azbuka istina dosta samostalna ali i dosta samovoljna. Tako se ne da opravičiti promjena Gabelsbergerova n u e, t u j, h u n, f u t; najpodesnije, najspojivije i za vokalizaciju najzgodnije dugo pismo tsch posve je napušteno. Nasuprot sviđa mi se Hafnerovo š, a ponešto i f, kojih inače ne natižimo u azbukama drugih prijevoda slavenskih.«

Profesor Bezenšek in Hafnerjeva stenografija

Tudi znani slovenski stenograf profesor Anton Bezenšek se je bavil s Hafnerjevo stenografijo in je v strokovnem listu »Archiv für Stenographie«, Berlin, 1901, na strani 303 in 304 pisal o njej pod naslovom »Anfänge und Entwicklung der Stenographie bei den Südslaven« = Začetki in razvoj stenografije pri južnih Slovanih. Omenil je, da bo prof. Miholić v Zagrebu v mesečniku »Stenograf« sporočal o Hafnerjevi stenografiji.

Prof. Bezenšek ni videl Hafnerjevega rokopisa, kakor sam piše v zgoraj navedenem listu, temveč izvedel kot mlad gimnazijec o njem po Antonu Brezovniku, ki je bil Hafnerjev učenec. Prof. Bezenšek navaja delno dobesedno uvod Hafnerjevega rokopisa, ne da bi izrazil svojega mnenja o tem sistemu.

Pregled vsebine rokopisa

	Stran
Naslovna stran	3
Rokopis ima sledeča poglavja:	
I. O stenografiji sploh	5—7
Črtice iz povestnice stenografije	7—18
Perva doba	7—8
Druga doba (okoli 1. 400 pr. Kr. do 1000 po Kr.)	8—11
Tretja doba od 1. 1000 do 16. stoletja	11—14
Četrta doba od leta 1833 do sedanjih dni	14—18

	Stran
II. Obraževanje besedi	21
1. Štenografske črke	21
a) Abeceda	21
b) Samoglasniki	21
c) Soglasniki	22
2. Sostava črk (Zložki)	23
3. Zaznamnjvanje samoglasnikov	24
a) Samoglasnik e	24
b) Samoglasnik o	25
c) Samoglasnik a	26
d) Samoglasnik i	27
e) Samoglasnik u	28
f) Glavno pravilo za vse samoglasnike	28
4. Posebna pravila za zaznamnjvanje soglasnikov	29
a) Nebnik j	29
b) Jezikovci l, n, r	30
c) Zobniki d, t	31
d) Ustniki b, m, v, f	32
e) Goltniki k, h, g	33
f) Sičniki c, s, z	33
g) Šumniki č, š, ž	34
5. Sostava besedi s končnicami	35
Sostava končnic	36—50
6. Sostava besed s predlogi	50—54
III. Krajšanje besedi	55
1. Sklanjanje imen	56
2. Prilog	57
3. Števniki	58
a) Glavni števnik	58
b) Vrstivni števnik	59
c) Ločivni števnik	59
d) Množivni števnik	59
e) Delivni števnik	60
f) Druživni števnik	60
g) Ponavljavni števnik	60
h) Samostavni števnik	60
4. Zaimki	61
a) Osební zaimki	62
b) Svojivni zaimki	63—60
c) Kazavni zaimki	66
Sklanjanje kazavnih zaimkov	07
d) Vprašavni zaimki	07
Sklanjanje vprašavnih zaimkov	68
e) Oziravni zaimki	68
Kako se sklanjajo oziravni zaimki	69
f) Nedoločni zaimki	69
5. Glagol	70—72
6. Prislov	72
a) Prislovi kraja	72—73
b) Prislovi časa	73—74
c) Prislovi, ki pojasnjujejo način	74—76
d) Prislovi, ki znanijo vzrok	76
7. Predlog	77
a) Predlogi, ki se spregajo z enim sklonom	77
b) Predlogi z dvema sklonoma in s tremi skloni	77

8. Veznik	78
a) Priredni vezniki	78
b) Podredni vezniki	79
9. Medmet	79
10. Sigili in kratice	80
IV. Krajšanje besedi v stavku	81
A) Proste besede	81
1. Krajšanje s prednikom	82
2. Krajšanje s prvotnim samoglasnikom	83
3. Krajšanje s končnikom	84
4. Krajšanje s končnikom in pomožno črko	85
B) Sostavljenje besede s končnicam	86
1. Krajšanje z samo končnico	86
2. Krajšanje s končnico in pomožno črko	87
3. Krajšanje s končnico in prvotnim samoglasnikom	88
4. Krajšanje s prvotnim samoglasnikom brez končnice	89
C) Splošno krajšanje	90—98
Zgodovina slovenskega naroda str. 56, VIII.	
Cejski boji	90—93
Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, str. 142	94
Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, str. 38	96
Drobtince za leto 1850, str. 159	96
Drobtince za leto 1850, str. 165	97
Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, str. 158	97
Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, str. 159	98
Slovensko berilo za drugi gimnazialni razred, str. 161	98

Iz Hafnerjevega rokopisa

Hafner začenja svoj stenografski sistem s poglavjem na 5. strani z naslovom

i. O štenografiji sploh

in piše: »Že v starodavnih časih so pisali s štenografijo; imeli so pa za to umetnost razna imena, ktera so pa ie to ali ono njeno lastnost pomenjala. Imenovati so jo: tahigrafija (naglopisje), brahigrafija (kratkopis), v novejših časih pa se zove štenografija po grškem, tako jo imenujejo Angleži, Francozi, Nemci, tedaj imamo tudi Slovenci pravico do tega imena. Nekteri naših pisateljev tudi piše brzopis, naglopis, vse pa le eno in isto pomeni: t. j. tako pisanje, s katerim to, kar mislimo ali slišimo veliko nagleji in sicer 5/6, in na manjšem prostoru s pisnim znamenjam predstavljamo; — to je umetnost iz kratkih in oskih različno zvezanih črtic sestavljeno pisje, sposobno, da se piše tudi isto, kar se naglo govori, in pisano tudi lahko bere.

To vse pa tirja zraven splošnih duševnih spretnost, tudi obširnih ved, saj v tistem znanstvu, o katerem se piše. Treba je tudi, da se naglopisec privadi pisna znamenja z posebno izurjenostjo in lehkoto rabiti. Tukaj se ne gleda toliko na pisanje, kakor pri navadnem pisju; marveč cela pozornost se obrača na zapopadek in jedro tega, kar se piše.

Pri nobeni umetnosti ni treba toliko edinosti, kakor ravno pri štenografiji; če jo zasučemo vsak po svojem, bomo imeli razne sostave, pa nobene štenografije. Črtice, s katerim se pišejo posamezne besede, morejo imeti te posebne lastnosti, da se dajo urno in lahkotno vezati; opirajo naj se na glas črke, da se ložej zapomnijo, kajti svojevolna in prigodna znamenja le prehitro izpustijo iz glave — štenografija pa, kot umetnost, mora biti tako vravnana, da ostane vsakemu, kateri se je z njo seznanil, umijiva.

To se doseže ie s tem, da se stavi tesnopolisna sistema na podlagi skladbe jezika. Naj bolj spretna v tej zadevi je Gabelsbergerjeva štenografija, po kateri sem tudi jaz skušal vrediti sostav za slovensko tesnopolisje. (Tukaj uporabi Hafner prvokrat besedo »tesnopolisje«, ki jo imajo Čehi za štenografijo. Beseda »tesnopolisje« se ponavlja pri njem pozneje mnogokrat. Vobče pa piše namesto »štenografija« obliko »štenografija«.)

»Še le nekaj let je preteklo, odkar se je začelo bolj spoznavati, koliko je vredna ta umetnost za vse razmere življenja, ali vendar se še sedaj le premalo razširja in goji. Vse hiti naprej z duhom časa — mar bomo Slovenci zaostajali? — Nikakor! Tudi naša književnost je storila neka leta lep korak, vendar štenografije še nismo imeli. Upajmo, da nam bo skoraj prisijalo milo solnce ravnopravnosti, ktera bo vpeljala milo našo materinščino izza peči za mize, ter ji odmerila tisto mesto v deželnih zborih, v učilnicah in vradnijah, ktero se ji spodobi po narodnih in historičnih pravih. Tedaj nam bo štenografija živa potreba.

Poprej pa ko od tesnopisja več slišimo, ne bo odveč, če zvemo nekaj iz povestnice štenografije.*

Črtica iz povestnice štenografije

»Perva doba«. V tem poglavju opisuje Hafner krajšane pisave Egipčanov (hieroglife), klinasto pisavo Babiloncev in kratkopisje pri Hebrejcih. »Druga doba«. (»Okolj l. 400 pr. Kr. do 1000 po Kr.«) Tukaj orisa obširno štenografijo pri Rimljanih in Grkih in omenja tudi izumitelja tironskih not, Julija Tira (notae Tironianae). »Tretja doba«. (»Od l. 1000 do 16. stoletja.«) »V tej dobi je naglopisje spet celo propalo; vse učene preiskave so se opustile in nihče se nič več zmenil zanj. Samo neka skrajšavna znamenja so se v latinščini do srednjega veka vzdržala, ki se nahajajo na denarjih in le malo v rokopisih. Temu se ni čuditi, kajti propale so vse vednosti in umetnosti tako, da je malokdo več navadno pisati znal.« Hafner piše, da so bili Angleži prvi, ki so se zopet zanimali za štenografijo. Omenja tudi Timotya Brighta. Dalje piše tudi o štenografiji v Franciji in Nemčiji. Imenuje Mosengeila, Horstiga in Leichtlena. »Četrta doba«. (»Od l. 1833 do sedajnih dni.«) Hafner pravi: »Vse to sedajno prizadetje je merilo le na to, pisne črtice urediti in preostale napravljati; in storili so v tej zadevi, kolikor je bilo mogoče. Kmalokoli so ta namen dosegli, so se prepričali, da je treba naglopisje v tesneje dotiko z jezikom spraviti in sicer tako, da se bliža po vpodobljivi predstavi govorilnih lastnosti razredbi jezika.« V tem delu se bavi avtor natančno s štenografskim sistemom Gabelsbergerja in piše: »Frane Xaver Gabelsberger (roj. 1789, † 1849) v Monakovem, je ustanovitelj nemške štenografije po tem načinu. Sostavil jo je po modroslovnem jezikoslovju in po filologičnih in logičnih pravilih. Vzel je prav malo, kolikor mogoče, pisnih črk, ki zaznamnjujejo glasove ter imajo to posebno, pri štenografiji zelo važno lastnost, da se lahko urno zvezujejo in ena v drugo zlivajo. Večidel so taka znamenja simbolične podobe naravnega glasa, glede na izgovorilno njegovo lastnost. Mehke glasove predstavljajo lahko tekoča in nježno okrogla znamenja, trda po oestro odsekana in bolj robasto zakrivljena. Črke enega razreda imajo bolj enaka znamenja. Toliko o pisni krajšavi. Celo pisavo pa je krajšal Gabelsberger s tem, da je skracoval zloge, besede in stavke. Samoglasniki se, ali celo izpuščajo, ali pa različni plosvi soglasnikov predstavljajo.

Pri najvrednejših besedah se rabijo krajšavke (sigli). Največe predstvo pa daje Gabelsbergerjevi štenografiji to, da je v tesni zvezi misel s pisavo, kar že učenje očitno polajša, krajšavo pa znatno pospešuje.

Za 1819. l. je Gabelsberger pri bavarskem deželnem zboru s svojo štenografijo spretno pisaril, vendar je svojo sostavo še vedno in sicer 30 let likal in pilil ter imel 1829, 1830 l. prve učence in 1831. l. je prišla v obširnejši meri v javnost, kajti ravno v tem letu se je ustanovila pri bavarskem deželnem zboru naprava za 10 štenografov, katerih spretno delovanje se je z vso pohvalo priznavalo. Učenci Gabelsbergerjevi so bili kmalu na to pozvani na Saksonsko, Virtembersko in druge kraje Nemčije. S posebnim vspehom se je pa razširjala Gabelsbergerjeva štenografija po večim delu Nemčije še le potem, ko je izdal svoje izvrstno delo (leta 1834).« (Takrat je izšla Gabelsbergerjeva znamenita knjiga »Anleitung zur deutschen Redezeichenkunst oder Stenographie«.)

O sistemu Stolze pa sodi Hafner takole: »Za Gabelsbergerjem je nastopil Stolze (1841). Njegova štenografija prezira dostikrat skladbo jezika in zaznamnjuje posamezne črke, ki se pogosto ponavljajo, z prevelikim znamenjem. Preumetno ločuje začetnike od končnikov, ter ima za posamezne glase več znamenj. Take pomožne črke pa napravljajo ne le s tem, da se navadne črke manjši pišejo, nego se rabi še tudi tuja znamenja. Roka Stolzetovega tesnopisca mora vedno semtertje skakljati, da zvezuje samoglasnike s soglasniki, kajti zlogi in besede se pišejo zdaj pod, zdaj nad črto, včasih ravno na pol nad ali pod črto in tudi po črti; treba je torej za Stolze-tavega štenografa načrtanega papirja.

Hafnerjev stenografski sistem

II. Obraževanje besedi

Kakor sem že omenil, je Hafner premalo upošteval Gabelsbergerjeve znake. Da bo to bolj razvidno tudi za nestenografe, dajem tu pregled Gabelsbergerjeve abecede in Hafnerjeve.

GABELSBERGER

a. r b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v w x y z ch d

HAFNER

a. r b c d e f g h i j k l m n
o p q r s t u v z č š d ž

Na strani 21 svojega rokopisa je napravil Hafner pregled abecede svojega stenografskega sistema. Glej sliko na strani 195! Spremenil je sedem Gabelsbergerjevih znakov, in sicer c, f, h, j, n, t in z; za ž, š in č pa je naredil tri samostojne znake.

Ker je Hafner zamenil sedem Gabelsbergerjevih znakov in ustvaril tri nove znake, so se spremenili tudi zložki, in posledica je bila ta, da je Hafner ustvaril pravzaprav docela novo stenografijo, ki nima skoraj nobene zveze z Gabelsbergerjevim sistemom.

Samoglasniki

Hafner označuje samoglasnike na enak način kakor Gabelsberger, oziroma jih zaznamuje v predhodnem soglasniku, kakor sedanja slovenska stenografija, tu in tam pa ni dosleden. Posebno se to vidi pri samoglasnikih a, i in u.

Samoglasnik e na strani 24. 1. 2. 3. 4. 5.

1. = bečele, 2. = Beč, 3. = Celje, 4. = črt, 5. = Nemeč itd.

Samoglasnik o na strani 25. 1. 2. 3. 4. 5.

1. = Bog, 2. = čoln, 3. = mož, 4. = morje, 5. = pot itd.

Samoglasnik a na strani 26. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

1. = ako, 2. = ampak, 3. = dražba, 4. = krača, 5. = mračen, 6. = grah, 7. = mavha itd.

Samoglasnik i na strani 27. 1. 2. 3. 4. 5. 6.

1. = brivec, 2. = dlšeč, 3. = hiša, 4. = svinec, 5. = zima, 6. = cima itd.

Samoglasnik u na strani 28. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

1. = buča, 2. = čuvaj, 3. = čuda, 4. = ključ, 5. = šum, 6. = brus, 7. = uho itd.

Soglasniki

Avtor razlaga na strani 23/24 soglasnike, in sicer nebnik j, jezikovce l, n, r, ustnike b, m, p, v, f, zobnike d, t, goštnike k, h, g, sičnike c, s, z ter šumnike č, š, ž.

Sostava črk. (Zložki)

Na strani 23 obravnava Hafner Sostavo črk — danes jim pravimo zložke — in navaja: »Štenografske črke se ali ena drugi prilagajo, ali se ena v drugo vlagajo, ali se ena v drugo zlivajo.

a) Prilaganje črk se rabi v sledečem:

1. *b* 2. *h* 3. *ll* 4. *u* 5. *v* 6. *y* 7. *u* 8. *el* 9. *p* 10. *n*

1. = bn, 2. = bc, 3. = bd, 4. = bg, 5. = bz, 6. = bž, 7. = bš, 8. = čd, 9. = gh, 10. = rk itd.

b) Vlagajo se črke v sledečih primerih:

1. *b* 2. *u* 3. *e* 4. *o* 5. *z* 6. *h* 7. *d* 8. *v* 9. *o* 10. *e*

1. = bs, 2. = bš, 3. = cd, 4. = čš, 5. = gl, 6. = hc, 7. = jc, 8. = mš, 9. = nš, 10. = zd itd.

c) Zlivanje črk se nahaja pri sledečih črkah:

1. *b* 2. *f* 3. *p* 4. *e* 5. *f* 6. *z* 7. *z* 8. *z* 9. *f* 10. *~*

1. = br, 2. = dp, 3. = di, 4. = dr, 5. = dž, 6. = gž, 7. = nž, 8. = mp, 9. = tp, 10. = gn itd.

Štenografski primeri,
stran 45

1. <i>b</i> 2. <i>h</i> 3. <i>ll</i> 4. <i>u</i> 5. <i>v</i> 6. <i>y</i> 7. <i>u</i> 8. <i>el</i> 9. <i>p</i> 10. <i>n</i> 1. = bn, 2. = bc, 3. = bd, 4. = bg, 5. = bz, 6. = bž, 7. = bš, 8. = čd, 9. = gh, 10. = rk itd.	1. <i>b</i> 2. <i>u</i> 3. <i>e</i> 4. <i>o</i> 5. <i>z</i> 6. <i>h</i> 7. <i>d</i> 8. <i>v</i> 9. <i>o</i> 10. <i>e</i> 1. = bs, 2. = bš, 3. = cd, 4. = čš, 5. = gl, 6. = hc, 7. = jc, 8. = mš, 9. = nš, 10. = zd itd.
1. <i>b</i> 2. <i>f</i> 3. <i>p</i> 4. <i>e</i> 5. <i>f</i> 6. <i>z</i> 7. <i>z</i> 8. <i>z</i> 9. <i>f</i> 10. <i>~</i> 1. = br, 2. = dp, 3. = di, 4. = dr, 5. = dž, 6. = gž, 7. = nž, 8. = mp, 9. = tp, 10. = gn itd.	1. <i>b</i> 2. <i>f</i> 3. <i>p</i> 4. <i>e</i> 5. <i>f</i> 6. <i>z</i> 7. <i>z</i> 8. <i>z</i> 9. <i>f</i> 10. <i>~</i> 1. = br, 2. = dp, 3. = di, 4. = dr, 5. = dž, 6. = gž, 7. = nž, 8. = mp, 9. = tp, 10. = gn itd.

Glavno pravilo za vse samoglasnike

Na strani 28 prinaša Hafner glavno pravilo za vse samoglasnike, ki se glasi: »Glavno pravilo za upodobljivo pisanje vseh samoglasnikov je: Vsako zaznamnjvanje samoglasnikov se opušta pri vseh besedah, kjer ga umnost ali lahkajše branje ne zahtevate.« V posebni vaji navaja primere.

Posebna pravila za zaznamnjvanje soglasnikov

Od strani 29 do 34 piše Hafner o »Posebnih pravilih za zaznamnjvanje soglasnikov« in utemeljuje znake za nebnik j, jezikovce l, n, r, zobnike d, t, ustnike b, m, v, goltnike k, h, g, sičnike c, s, z ter šumnike č, š, ž.

Sostava besedi s končnicami

»Pri izpeljavi in sestavi besedi je paziti 1. na koren, deblo in obrazila; 2. v sestavljenicah na ločivno in glavno besedo in na predloge.« Kar sedaj sledi, je prof. MIHOLIČ v letniku »Stenografa« 1901 na strani 47 izpustil. Dejal je:

»Opazka. Končnica sa primjerima nečemo navadljati, prvo s toga, što bi nam to odviše prostora zauzelo, a drugo, što autor ne upotrebljava nikakvih kratica, te nema tu ništa, što bi za prevod osobito karakteristično bilo. U opće ćemo odsele radi štednje prostora izostavljati manje važne stvari, te navadljati samo ono, što je nužno, da se upožna kakvoća prevoda.«

1. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	1. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
2. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	2. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
3. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	3. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
4. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	4. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
5. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	5. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
6. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	6. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
7. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	7. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
8. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	8. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
9. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	9. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
10. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	10. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
11. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	11. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
12. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	12. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
13. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	13. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
14. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	14. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
15. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	15. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
16. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	16. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
17. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	17. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
18. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	18. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
19. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	19. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
20. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	20. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
21. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	21. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
22. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	22. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
23. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	23. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
24. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	24. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
25. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	25. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
26. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	26. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
27. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	27. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
28. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	28. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
29. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	29. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
30. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	30. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
31. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	31. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
32. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	32. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
33. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	33. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.
34. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.	34. k. j. p. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.

Stenografski primeri,
stran 46

V letniku »Stenografa« 1902, piše prof. Miholič na strani 48 zopet:

»Opazka. Množinu ovdje navedenih prislova izostavljamo posve, s razloga, što su s malom iznimkom svi izpisani bez kračenja; nijesu dakle za sam sustav odlučni.«

Pri točki »Medmet« na isti strani »Stenografa« beremo: »Vidi opazku kod 6.« (Prejšnja opomba!)

Prof. Miholič je res manj važne stvari izpustil, tako da njegova objava ni popolna.

Sostava končnic

Tukaj navaja Hafner na straneh 36—50 končnice z različnimi primeri v stenografiji in prenosu, in sicer končnice ač, ača, ače, ad, aj, ak, aka, ako, am, an, ast, asta, asto, astiti, aš, at, ata, ato, av, ava, avo, ba, ca, ce, č, činek, čken, čna, čno, daš, ec, chen, ej, ek, elj, ema, en, ena, eno, er, era, ero, ež, ev, kna, kno, ica, lee, ič, iče, išče, ičen, ija, ihati, ik, ina, inški, insko, ilja, ilo, iv, iva, ivo, ja, je, jak, ji, ka, kast, kasta, kasto, kati, ken, le, lej, lik, lika, liko, ljati, kljati, ljiv, ljiva, ljivo, na, nja, nje, oča, oma, ost, ota, ov, oj, oja, ojo, rej, ska, stvo, ulja in va.

Prof. Miholič je imel prav, ko je dejal, da te končnice niso tako važne. Iz posnetka strani 45 in 46 so primeri razvidni.

25. pohljati, 26. pohljati.	pod, 27. havi, 28. a. havi
29. pohljati, 30. pohljati.	asti, 31. pohljati, 32. pohljati.
33. pohljati, 34. pohljati.	slava, 35. havi, 36. havi.
37. pohljati, 38. pohljati.	je, 39. pohljati, 40. havi.
41. pohljati, 42. pohljati.	havi, 43. havi, 44. havi.
45. pohljati, 46. pohljati.	havi, 47. havi, 48. havi.
49. pohljati, 50. pohljati.	ga, 51. havi, 52. havi.
53. pohljati, 54. pohljati.	2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
57. pohljati, 58. pohljati.	1. pohljati, 2. pohljati.
59. pohljati, 60. pohljati.	3. pohljati, 4. pohljati.
61. pohljati, 62. pohljati.	5. pohljati, 6. pohljati.
63. pohljati, 64. pohljati.	7. pohljati, 8. pohljati.
65. pohljati, 66. pohljati.	9. pohljati, 10. pohljati.
67. pohljati, 68. pohljati.	11. pohljati, 12. pohljati.
69. pohljati, 70. pohljati.	13. pohljati, 14. pohljati.
71. pohljati, 72. pohljati.	15. pohljati, 16. pohljati.
73. pohljati, 74. pohljati.	17. pohljati, 18. pohljati.
75. pohljati, 76. pohljati.	19. pohljati, 20. pohljati.
77. pohljati, 78. pohljati.	21. pohljati, 22. pohljati.
79. pohljati, 80. pohljati.	23. pohljati, 24. pohljati.
81. pohljati, 82. pohljati.	25. pohljati, 26. pohljati.
83. pohljati, 84. pohljati.	27. pohljati, 28. pohljati.
85. pohljati, 86. pohljati.	29. pohljati, 30. pohljati.
87. pohljati, 88. pohljati.	31. pohljati, 32. pohljati.
89. pohljati, 90. pohljati.	33. pohljati, 34. pohljati.
91. pohljati, 92. pohljati.	35. pohljati, 36. pohljati.
93. pohljati, 94. pohljati.	37. pohljati, 38. pohljati.
95. pohljati, 96. pohljati.	39. pohljati, 40. pohljati.
97. pohljati, 98. pohljati.	41. pohljati, 42. pohljati.
99. pohljati, 100. pohljati.	43. pohljati, 44. pohljati.

Sostava besed s predlogi

Predlogi se večidel z besedo, pri kateri stoje, zlivajo tudi v štenograflji in se plšejo z njim enakim črticam; posebne krajščave predlogov se redko rabijo.

Ker predlogi sploh svoj prvotni pomen tudi v sestavah ohranijo, se bo le kratko njih pomen omenjal. Štenografski primeri glej na strani 53 fotokopije! V tem letniku na strani 199.

Krajščanje besedi

V III. poglavju obdeluje avtor od strani 55 do 81 sklanjanje imen, priloge, števnike, in sicer glavne števnike, vrstivne, ločivne, množivne, delivne, druživne, ponavljalne in samostavne števnike. Pri zaimkih opisuje osebne, svojivne in kazivne, vprašavne, oziravne ter nedoločne zaimke. Tudi o glagolih, prislovih, predlogih, veznikih in medmetih govori obširno.

V tem poglavju našteje tudi sigle in kratice, ki jih zavoljo zanimivosti navajam dobesečno.

O siglih in kraticah

O njih plše Hafner na strani 80 takole:

»Že v navadni pisavi rabimo večkrat prav znanih besed z začetno črko, da se hitreje plše, ali prostor prihrani. Vse te kratice jemljemo tudi v tesnopoljske in še nekaj drugih, ktere bomo imenovali po grškem literae singulae 'sigli'. Sigli so določene in obstoječe krajšave, ktere za take besede, ktere se pogostokrat ponavljajo, rabimo.

Besede, ktere se plšejo s sigli, so sledeče:

	= gospod,		= kralj,
	= slovenščina,		= slovenski,
	= Slovenec,		= cesar,
	= pisati,		= brati,
	= govoriti,		= veliko,
	= za tega		voljo,
	= za tega delj,		= potem takim,
	= vendar le,		= človek,
	= prijatelj.		= na primer,
	= mesto,		= postavim,
	= goldinar,		= krajevar,
	= dohtar,		= i. t. d.

IV. Krajščanje besedi v stavku

Hafner pravi: »Prihodnji odstavek nam ima dokazati, kako se besede, ktere se po njih zapopadku k drugim besedam tako prilagajo, da se ena brez druge ne razumi, v stavku krajščajo. V veliko stavih je dovolj, ako se za popolno pisano besedo le prvotni samoglasnik, ali sprednik, ali končnik i. t. d. zapiše, kakor beseda po njej sestavi kaže.

Tu velja, kakor povsod v tesnopoljsu, poglobitno vodilo, da se vsak črt opušča, in nikdar črka ne rabl, ako za razum stavka sploh potrebna ni. Vsak tesnopoljec bo potem po svoji lastni glavi lahko razsodil, ktere besede bi v stavku krajščal in ktere ne. Piše on kaj sam za sebe, tak si lahko krajščave dovoli, ktere opustiti more, ako kaj piše, kar bi naj tudi drugi čitati zamogli.

Vse te krajščave delimo v štiri poglobitne dele: 1. Proste besede, 2. Sostavljene besede s končnicami, 3. Sostavljene besede z imenom in 4. s prilogom.

Primeri:

A. Proste besede

1. Skrajšanje s prednikom. 1.

3. *e/e/son* itd.

1. Pes laja v hosti. 2. Mačka lovi miši. 3. Vsak je svoje sreče kovač. itd.

2. Skrajšanje s prvotnim samoglasnikom. 1.

3. *no* itd.

1. Trpim ko kamen na potu. 2. Kakor se posojuje, tako se vračuje. 3. Kralj Matjaž bolan leži. itd.

3. Skrajšanje s končnikom. 1.

3. *na* itd.

1. Vino vtopi skrbi. 2. Do tretjega rado gre. 3. Kar nima v glavi, mora lmeti v petah. itd.

4. Skrajšanje s končnikom in pomožno črto. 1.

2. *pe* itd.

1. Materna beseda je jasno ogledalo vsacega ljudstva. 2. Peč je pozimi potrebna reč. 3. Besede mičejo, zgledi vlečejo. itd.

B. Sostavljene besede s končnicami

1. Krajšanje s samo končnico. 1.

3. *na* itd. 1. To je gotovo resnica. 2. Na zemlji smo gostje in popotniki. 3. Mnogo znancev že spi pod hladno odejo zemlje. itd.

2. Krajšanje s končnico in pomožno črko. 1.

3. *pe* itd. 1. Mil gospodar odpre gostom duri. 2. Materni jezik je vsih darov najlepši dar. 3. Kdor delati noče, naj strada. itd.

3. Krajšanje s končnico in prvotnim samoglasnikom. 1.

2. *na* itd. 1. Kdo ve, kdo jutri nam zapoveduje. 2. Da Bog za nas skrbi, to nas tolaži vse žive dni. 3. Pomisli, da je minljivo vse na svetu. itd.

4. Skrajšanje s prvotnim samoglasnikom brez končnice. 1.

2. *na* itd. 1. Trnje ga plka, kdor se dotekne. 2. Kogar Bog ljubi, pošlje mu križe in težave. 3. Kakovo je to darilo, ki se z eni roki daje, z drugo pa jemlje? itd.

C. Splošno krajšanje

pravi Hafner na strani 90: »To krajšanje obseže razun dozdajšnega krajšanja, tudi krajšave sestavljenih besedi z imenom, prilogom, števnikom, zaimkom in predlogom.«

Nato se vrstijo vaje v stenografski pisavi, in sicer na tekstih iz Zgodovine slovenskega naroda, slovenskega berila za drugi gimnazialni razred in Drobince, in sicer od strani 90 do strani 98.

S tem zaključuje Hafner svoj poskus prenosa Gabelsbergerjeve stenografije v slovenščino.

VIRI

- Mikrofilm o Hafnerjevem rokopisu, Stenografische Bibliothek, Dresden;
Pädagogische Zeitschrift, Graz, 1876, Nr. 636, Nekrolog prof. Robiča;
Slovenski narod, Ljubljana, 1876, osmrtnica;
Slovenski učitelj, Maribor, 1876, osmrtnica;
Vpisi Matičnega urada v Mariboru;
Vpisi Matičnega urada, Slovenj Gradec;
Zapisnik o zapuščinski razpravi;
Prepisi korespondence Slovenske matice v Ljubljani;
Podatki upraviteljstva šole v Slovenjem Gradcu;
Podatki upraviteljstva šole v Gornjem gradu;
Stenograf, glasilo Hrv. stenografskog društva v Zagrebu 1909—1902;
Archiv für Stenographie, Berlin, 1901, »Anfänge und Entwicklung der Stenographie bei den Südslawen«, prof. Anton Bezenšek, Bolgarija;
Stenograf, Zagreb 1927/28 »Prvi buditelji in graditelji slovenske stenografije, Rudolf Binter, Ljubljana;
Ljutomer, Zgodovina trga in sreza, prof. Fran Kovačič, Maribor, 1926;
Archiv für Stenographie, Berlin, 1903. »Die slovenische Stenographie«, Prof. Stanko Miholič, Zagreb;
Marburger Zeitung, 1875 in 1876;
Podatki gimnazije v Celju;
Entwicklungsgeschichte des Gabelsbergerschen Systems, Dr. phil. Rudolf Dowerg, Wolfenbüttel 1915, Nemčija;
100 let učiteljskega v Mariboru, 1964;
Sporočilo župnika Jakoba Sokliča, Slovenj Gradec;
Korespondenca s Stenografische Bibliothek, Dresden, Nemčija;
Korespondenca s Státní ústav těsnopisný, Praha, ČSSR

FRANČE HAFNER PRVI POSKUS SLOVENSKE STENOGRAFIJE

Povzetek

Francé Hafner se je rodil 1. avgusta 1839 v Gornjem gradu v Savinjski dolini. Oče je bil kočar in zidar. Tam je hodil v ljudsko šolo, in ker je bil zelo sposoben ter nadarjen, so ga starši poslali v Celje, kjer je obiskoval glavno šolo in pozneje gimnazijo, ki jo je končal s prav dobrim uspehom. L. 1858 je absolvirai preparandijski tečaj in postal najprej podučitelj v Sv. Križu pri Rogatcu. L. 1859 je napravil tako imenovano »Adjustirungsprüfung« in bil imenovan za podučitelja na glavni šoli v Celju. Oktobra 1. 1860 je delal v Gradcu izpit za učitelja na glavnih šolah in potem tudi poučeval kot pomožni učitelj na gimnaziji v Celju, in sicer zgodovino, matematiko in slovenščino, pozneje tudi zemljepis in italijansko. Bil je tudi učitelj na meščanski šoli v Ljutomeru.

L. 1863 je bil imenovan za učitelja in pozneje na nadučitelja v Slovenjem Gradcu. Tam se je poročil 1. 1865. V družini je bilo osem otrok, deveti se je rodil po očetovi smrti. L. 1869 so ga imenovali za okrajnega šolskega nadzornika za okraje Slovenj Gradec, Radlje, Konjice in pozneje še za okraje Gornji Grad in Soštanj. L. 1872 je postal učitelj na vladni učiteljski šoli v Mariboru in poučeval tam matematiko in nemščino. Pozneje je postal okrajni šolski nadzornik za okraje Ptuj, Ormož, Rogatec, Ljutomer in Gornja Radgona.

V Slovenjem Gradcu se je Hafner zanimal za stenografijo in sestavljal prenos Gabelsbergerjeve stenografije na slovenski jezik. Francé Hafner je bil prvi, ki je poskusil napraviti takšen prenos. Dne 28. oktobra 1867 je poslal svoj rokopis Slovenski matici v Ljubljani s prošnjo, naj ga da oceniti in potem objaviti. Slovenska matica ga je najprej dala v oceno sodnemu nadsvetniku in bivšemu predsedniku stenografskega društva v Ljubljani, Ivanu KAPRETZU, ki je prenos ocenil ter priporočal, naj se Slovenska matica obrne na Stenografsko društvo v Prago. To se je tudi zgodilo. Stenografsko društvo v Pragi pa je prenos neugodno ocenilo, ker se je Hafner preveč držal Gabelsbergerjevega sistema, v resnici pa se je oddaljil od njega, spremenil kar sedem znakov in ustvaril tri nove znake, tako da Hafnerjev stenografski sistem nima mnogo skupnega z Gabelsbergerjevo stenografijo.

Zaradi tega Slovenska matica ni izdala Hafnerjeve stenografije. Zato je Hafner poslal svoj rokopis saksonskemu inštitutu za stenografijo v Dresdenu (NDR), kjer je še dandanes shranjen v stenografski biblioteki. Na mojo prošnjo mi je stenografska biblioteka v Dresdenu poslala mikrofilm rokopisa, ki ga je dala razviti Studijska knjižnica v Mariboru. Tako imamo sedaj mikrofilm in filmsko kopijo Hafnerjevega rokopisa.

Franc Hafner je umrl 2. novembra 1876 v Studenci pri Mariboru. Bil je zelo sposoben sovinik in stenograf.

Cetudi Hafner s svojim stenografskim sistemom ni dosegel uspeha, vendar ima to veliko zaslugo, da je prvi opozorjal Slovence na važnost in koristi stenografije in bil prvi, ki je poskušal napraviti prenos Gabelsbergerjeve stenografije v slovenščino.

FRANZ HAFNER ERSTER VERSUCH EINER SLOWENISCHEN STENOGRAPHIE

Zusammenfassung

Franz Hafner, Sohn eines Kuchlers und Maurers, wurde am 1. August 1839 in Gornji grad in der damaligen Untersteiermark geboren. Er besuchte die dortige Volksschule. Seine Eltern nahmen an ihrem Sohn Anlagen wahr, die zu den schönsten Hoffnungen und Erwartungen berechtigten. Daher schickten sie ihn nach Celje, wo er die dortige Hauptschule und das Gymnasium besuchte und mit sehr gutem Erfolge absolvierte. Im Jahre 1858 besuchte er einen Präparandenkurs, worauf er als Unterlehrer in Sveti Križ bei Rogatec angestellt wurde. Als solcher unterzog er sich im Jahre 1859 der sogenannten Adjustierungsprüfung, beugte sich jedoch damit nicht, sondern legte, nachdem er zum Unterlehrer an der Hauptschule in Celje befördert worden war, im Oktober 1860 in Graz die Prüfung für das Lehramt an Hauptschulen ab. Von 1861 bis 1862 wirkte er als Aushilfslehrer am Gymnasium in Celje, in welcher Eigenschaft er auch an der dortigen Präparandien verwendete wurde. Am Gymnasium unterrichtete er Geschichte, Mathematik und Slowenisch, später auch Geographie und Italienisch. Nachdem er auch an der Bürgerschule in Ljutomer gewirkt hatte, wurde er im Jahre 1863 zum Lehrer und später zum Oberlehrer an der Schule in Slovenj Gradec ernannt. Dort hat er auch im Jahre 1865 geheiratet. Die Familie zählte acht Kinder. Das neunte wurde nach dem Tode des Vaters geboren. Später war er auch Übungsschullehrer an der Lehrerbildungsanstalt in Maribor und Bezirkschulinspektor.

In Slovenj Gradec befaßte er sich eingehend mit einer Übertragung des Gabelsbergerschen Stenografiesystems auf die slowenische Sprache. Hafner war der erste, der sich mit einer Übertragung der Gabelsbergerschen Stenografie auf die slowenische Sprache beschäftigte.

Am 28. Oktober 1867 schickte er sein Manuskript an die Slovenska matca (Slowenische literarisch-wissenschaftliche Vereinigung in Ljubljana), die das Manuskript vorerst dem Oberlandesgerichtsrat Johann KRAPETZ, dem früheren Vorsitzenden des Stenografenvereines in Ljubljana, zur Begutachtung sandte. Dieser empfahl, nachdem er sein Urteil abgegeben hatte, die Slovenska matica möge sich an den Gabelsberger Stenografenverein in Prag wenden. Das geschah. Das Gutachten des Stenografenvereines in Prag fiel ungünstig aus mit der Begründung, Hafner habe sich zu sehr an das Gabelsbergersche System gehalten. In Wirklichkeit aber hat sich Hafner zu wenig an das Gabelsbergersche Alphabet gehalten, sieben Gabelsbergersche Zeichen umgetauscht und drei neue geschaffen, so daß das System Hafner mit der Gabelsbergerschen Stenografie wenig gemeinsam hat.

Da es nicht zur Veröffentlichung des Hafnerschen Stenografiesystems kam, schickte der Autor das Manuskript an das Königliche Sächsische Stenographische Institut zu Dresden, jetzt Stenografische Bibliothek, wo es noch heute eingereiht ist.

Franz Hafner starb am 2. November 1876 in Studenci bei Maribor. Er war ein sehr fähiger Schulmann und Stenograf.

Auf meine Bitte sandte mir die Stenografische Bibliothek in Dresden einen Mikrofilm des Manuskriptes, den die hiesige Studienbibliothek entwickeln ließ. So besitzen wir heute einen Mikrofilm des Manuskriptes und eine Filmkopie.

Wenn auch Hafner mit seinem Stenografiesystem keinen Erfolg hatte, so gebührt ihm doch das Verdienst, daß er die Slowenen als erster auf die Wichtigkeit und den Nutzen der Kuzschrift aufmerksam gemacht hat. Auch war er der erste, der eine Übertragung der Gabelsbergerschen Stenografie auf die slowenische Sprache versucht hat.

ZEMLJIŠKOPOSESTNA STRUKTURA KATASTRSKIH OBČIN PLEŠIVICA IN KOG LETA 1824 IN 1961

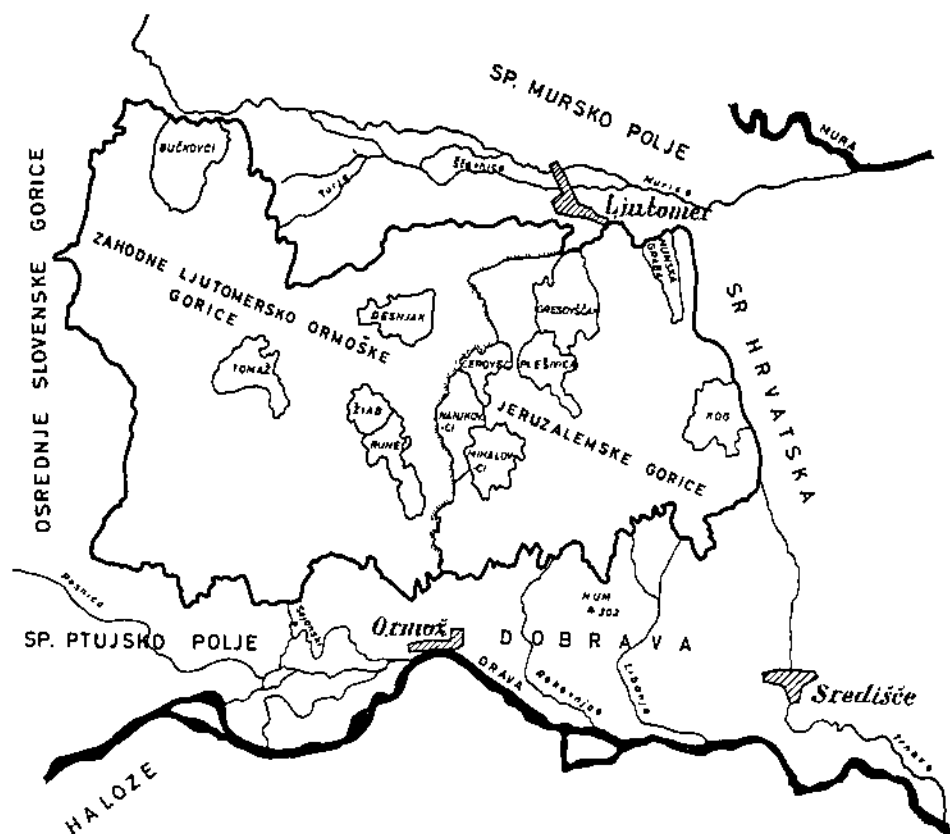
Zemljiškoposestne razmere so nedvomno pomemben element družbenega razvoja agrarne pokrajine. Od njih je v precejšnji meri odvisen socialni položaj prebivalstva, ki je bil v Jeruzalemskih goricah, kjer sta obe sondni občini, zelo težak. Podrobno jih je osvetlil Jože Kerenčič v svoji študiji o zemljiških odnosih (1).

Namen sestavka je prikazati, kako močno se manifestirajo v družbeni strukturi po zadnji vojni socialnopolnostni dejavniki, zasnovani v zgodovinskem razvoju pokrajine. S tega vidika sem analiziral zemljiškoposestne razmere na osnovi franciscejskega katastra iz leta 1824 (2) in jih primerjal z današnjim stanjem (3). Pri tem sem se omejil na dve katastrski občini: Plešivico (Jeruzalem), z nekdaj pretežno dominikalno, in Kog, s kmečko posestjo (glej kartogram). Zemljiškoposestni razvoj je v njih potekal različno. Pri Jeruzalemu je bila po letu 1945 vsa zemlja podružbljena, zato je ta katastrska občina doživela ne le velike spremembe v notranjih, družbenih odnosih, temveč tudi v sami fiziognomiji agrarnega pejsaža. Na Kogu je prevladovala kmečka posest, vinogradi so bili pretežno v lasti kmečkih posestnikov iz bližnjih predelov. Proces podružbljanja tu ni zavzel takega obsega kot pri Jeruzalemu, vendar po svojih učinkih ni mnogo zaostal za njim, v nekaterih potezah, npr. po sodobni ureditvi vinogradniških nasadov na terasah, pa je transformacija pokrajine celo intenzivnejša.

K. o. Plešivica

Plešivica leži v vinorodnih Jeruzalemskih goricah in je ena izmed občin z visokim deležem vinogradov, kjer je nekdaj popolnoma prevladovala nedomača oziroma tuja posest, ki je bila po zadnji vojni podružbljena. Orografsko je Plešivica nadaljevanje slemen iz k. o. Gresovščak (Železne dveri) z najvišjim vrhom Jeruzalemskih gor (342 m). Sestavljajo jo pretežno peščenil sladkovodni sedimenti iz pliocena (4), vode pa se stekajo v Pavlovski potok in Trnavo. Ekološke razmere za vinsko trto so izredno ugodne, saj toplotna vsota vegetacijske periode v razdobju 1949—1958 ni padla pod 3000°C; dni s srednjo dnevno temperaturo nad 10°C je bilo 215, slana in toča pa sta bili le enkrat (5). Vinogradi, ki so zaradi meridionalne usmerjenosti slemen razporejeni na obeh pobočjih, močno prevladujejo. Tu je doma znameniti »jeruzalemčan«. V nižjih legah se pojavljajo sadovnjaki in redke njive, medtem ko porašča gozd le najbolj strme in senčne lege, najpogostejše grape potokov. Naselji Plešivica in Jeruzalem imata razložen značaj. Hiše so razporejene po slemenih, le proti Vellčanam se spuste na njihove obronke. Za videz naselja je zelo značilna menjava nekdanjih gospodarskih zidanic in viničarij. Prve so danes največkrat preurejene v bivališča delavcev družbenega sektorja ali pa se uporabljajo za upravne prostore, gostinske obrate ipd., druge pa hitro izginjajo.

Prebivalstvo k. o. Plešivica (6, 7, 8, 9) je v obdobju 1869—1931 napredovalo za 31 %, pozneje pa stagniralo oziroma po letu 1953 rahlo nazadovalo. Leta 1961 je živelo tukaj

Ljutomersko-ormoške gorice. Situacija katastrskih občin, obravnavanih v 1., 2. in 4. letniku ČZN

233 ljudi. Zgoščenost prebivalstva je precej močna, saj doseže aritmetična gostota 132 ljudi na 1 km², poljedelska pa 164 na 1 km². Od kmetijstva je živel leta 1961 še vedno 72% aktivnega prebivalstva.

Posesne razmere leta 1824

V k. o. Plešivica je odpadlo leta 1824 od 177 ha skupne površine* 40% na vinograde, 10,4% na njive, 13% na travnike, 11,8% na pašnike, 21% na gozdove in preostalo na nerodoviten svet. Sadovnjaki so statistično zajeti med travnatimi površinami.

Nedomača posest je popolnoma prevladovala, saj je obsegala celo 99,4% ali 71 ha vinograda in 96,4% skupne površine. To je izrazit primer, do kakšne stopnje je nedomača, največ tuja posest izrinila domačo in spravila domačine v popolno gospodarsko odvisnost od tujcev.

Največ zemlje so imeli med nedomačimi lastniki z ozemlja današnje Avstrije, in sicer 49,6% nedomačih vinogradov. Slede jim s 26,3% vinogradov posestniki iz Radgone in Ptuja ter drugi (tabela 1, karta I).

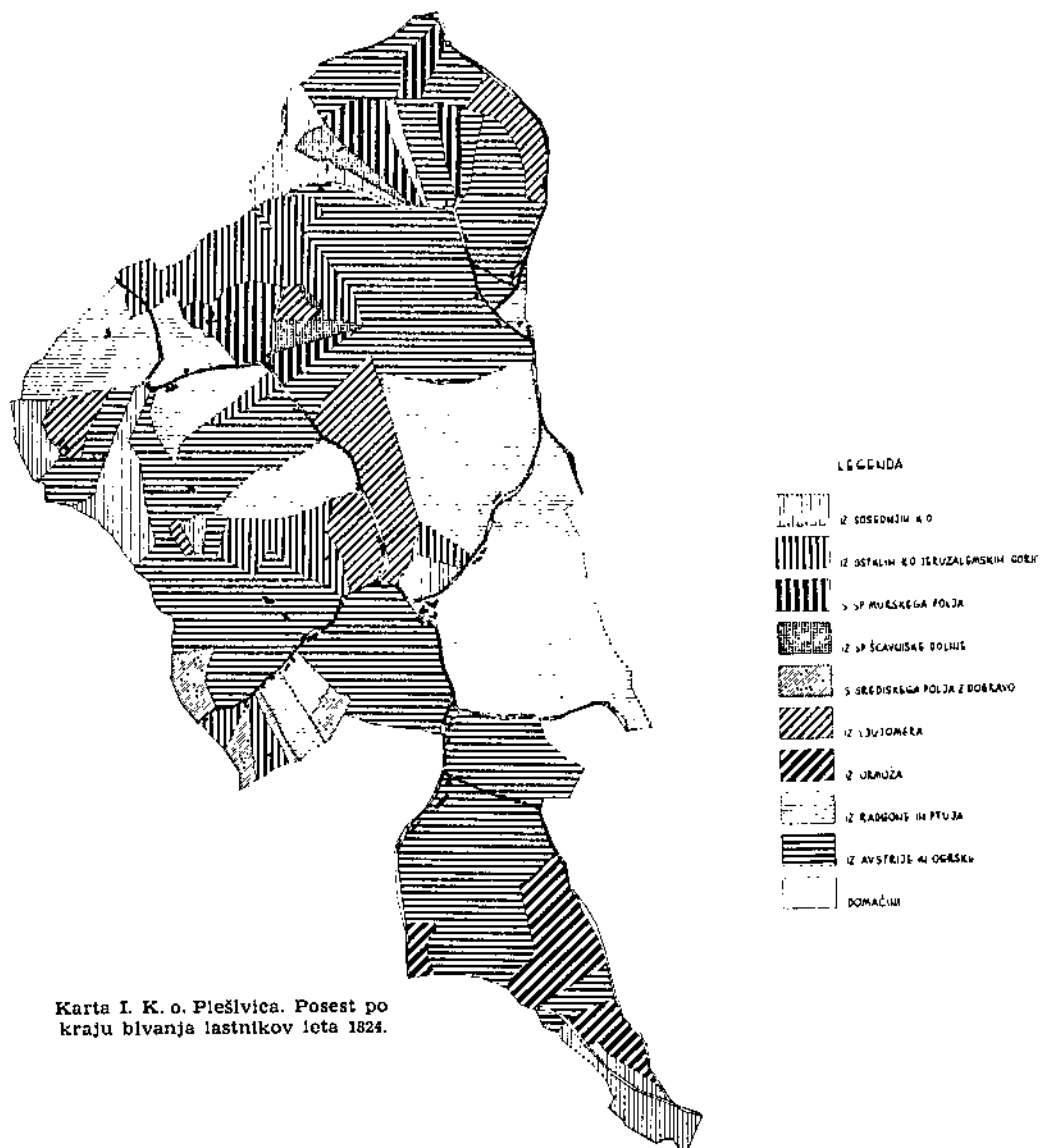
* Pri obeh občinah se pojavljajo med skupno površino v letih 1824 in 1961 ter sumarniki in analiziranimi stanji manjše razlike.

Vinorodna in skupna posest nedomačinov leta 1824

Tabela 1

Kraj bivanja	Število posestnikov	‰	Vinograd		Skupna posest	
			ha	‰	ha	‰
Sosednje katastrske občine	6	13,3	1,8	2,5	11,3	6,6
Druge k. o. iz Jeruzalemskih gor	6	13,3	1,7	2,4	13,1	7,6
Spodnje Mursko polje	6	13,3	3,8	5,4	7,7	4,5
Spodnja Ščavniška dolina	2	4,5	0,8	1,1	1,9	1,1
Središko polje z Dobravo	2	4,5	0,9	1,4	3,4	2,0
Ljutomer	4	8,9	5,3	7,5	12,2	7,1
Ormož	2	4,5	2,7	3,8	5,9	3,5
Radgona* in Ptuj	6	13,3	18,8	26,3	42,4	24,6
Avstrija	11	24,4	35,1	49,6	73,8	43,0
Skupaj	45	100,0	70,9	100,0	171,7	100,0

* Povsod je zajeto mesto kot celota (Gornja Radgona z današnjo avstrijsko Radgono).

Karta I. K. o. Plešivica. Posest po kraju bivanja lastnikov leta 1824.

Dobra tretjina posestnikov, največ iz Gradca, Radgone in Ptuja, je torej imela v posesti tri četrtine vinogradov in dve tretjini zemlje nedomačinov. Po drugi strani so imeli posestniki iz Jeruzalemskih gor, ki jih je bila četrtina, komaj 5% vinogradov in 14% zemlje nedomačinov, medtem ko so bili domačini s Plešivice praktično brez posesti.

Velike razlike v deležu posesti in udeležbi v posameznih zemljiških kategorijah so razvidne tudi iz nekaterih drugih vrednosti. Povprečna velikost posesti, ki so jo imeli lastniki iz Avstrije ali lastniki iz Radgone in Ptuja, je merila okoli 7 ha, medtem ko se je pri posestnikih iz Jeruzalemskih gor gibala okoli 2 ha. Povprečno je merila posest nedomačinov 3,8 ha. Prav tako opazimo, da je bila tuja posest mnogo manj razparcelirana kot posest nedomačinov iz bližine. Pri lastnikih z ozemlja današnje Avstrije ali iz Radgone in Ptuja je parcela merila neglede na zemljiško kategorijo 48 a, vinogradniška parcela 1,5 ha, nasprotno pa pri lastnikih iz Jeruzalemskih gor prva okrog 25 in druga 40 a. Povprečno je parcela nedomačinov merila 39 a, vinogradniška pa 1,12 ha. Na posestnika je odpadlo povprečno 10 parcel, od tega 1,4 vinogradniške (tabela 2).

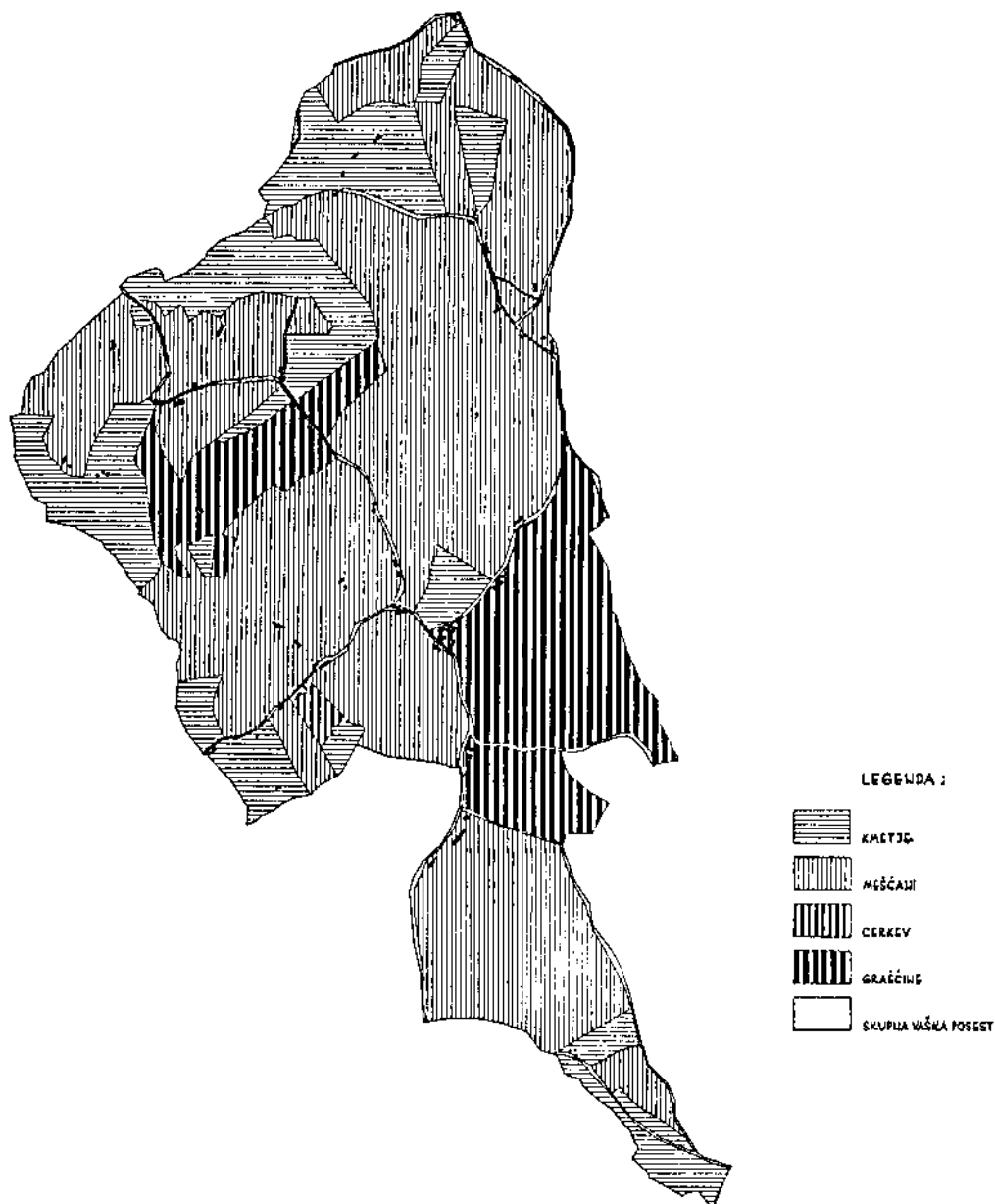
Povprečna velikost parcel in posesti nedomačinov leta 1824 v ha Tabela 2

Kraj bivanja	Vinogradniška parcela	Parcela neglede na zemljiško kategorijo	Skupna posest
Sosednje katastrske občine	0,36	0,21	1,88
Druge k. o. iz Jeruzalemskih gor	0,43	0,36	2,19
Spodnje Mursko polje	0,63	0,23	1,28
Spodnja Ščavniška dolina	0,38	0,13	0,83
Središko polje z Dobravo	0,33	0,22	1,69
Ljutomer	1,06	0,34	3,06
Ormož	0,89	0,37	2,97
Radgona in Ptuj	1,56	0,49	7,05
Avstrija	1,53	0,48	6,71
Skupaj	1,12	0,39	3,81

Zanimivo je nadalje, koliko zemlje je pripadalo posameznim socialnohistoričnim skupinam nedomačinov. Na Plešivici je v nasprotju z nekaterimi drugimi občinami v Jeruzalemskih gor, kjer je prevladovala grofovsko ali cerkvena posest, dominirala meščanska posest. Meščani so imeli 67,6% vinogradov, čeprav so sestavljali le 38% vseh nedomačih posestnikov. Meščan Ūbeleiss iz Gradca je imel sam 21 ha zemlje, od tega 9 ha vinograda. Kmečka in grofovsko posest sta bili zastopani s približno enakim deležem, medtem ko nedomače cerkvene posesti ni bilo. V rokah kmetov, ki jih je bilo 51% vseh nedomačinov, je bilo le 21,4% zemlje in 12,4% vinograda. Največ so bili iz Jeruzalemskih gor in deloma še s Spodnjega Murskega polja. Na drugi strani pa je 11% grofovskih posestnikov imelo 18,1% nedomače zemlje in 20% vinogradov, med njimi gornjeradgonska graščina 13 ha zemlje, od tega 4 ha vinograda, grof Stirck iz Neuschlossa v Avstriji pa 9 ha zemlje s 4 ha vinograda (tabela 3, karta II).

Posest nedomačinov po socialnohistoričnih skupinah leta 1824 Tabela 3

Socialno-historične skupine	Število posestnikov	%	Njiv ha	Travnikov ha	Vinogradov ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodovitnega ha	Skupna posest ha	%
Kmetje	23	51,1	7,8	7,8	8,8	3,2	8,9	0,2	36,7	21,4
Meščani	17	37,8	9,3	13,0	47,9	14,1	18,4	1,2	103,9	60,5
Graščine	5	11,1	1,8	1,3	14,2	3,9	9,7	0,2	31,1	18,1
Skupaj	45	100,0	18,9	22,1	70,9	21,2	37,0	1,6	171,7	100,0

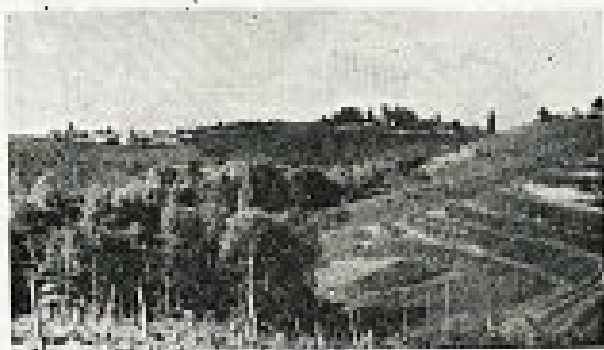
Karta II. K. o. Plešivica. Posest po socialnohistoričnih skupinah posestnikov leta 1824.

Meščani in grofje so imeli povprečno po nekaj več kot 0 ha zemlje, kmetje pa le povprečno 1,6 ha. Tudi parcelna razdrobljenost je pri zadnjih relativno močna, saj je dominikalna parcela merila okrog 45 a, kmečka pa le 24 a. Vinogradniška parcela je pri prvih dveh skupinah merila okrog 1,5 ha, a pri kmečki le 0,41 ha.

Koncentracija posesti, ki so jo imeli lastniki z ozemlja današnje Avstrije, iz Radgone in Ptuja, je razvidna tudi iz njene velikosti. Med 11 posestniki iz Avstrije je imelo 7 več kot 3 ha zemlje, med 6 posestniki iz Radgone in Ptuja pa 5. Štirje tržani iz Ljutomeru so imeli z izjemo enega manj kot 3 ha zemlje, prav tako vseh 6 lastnikov s Spod-

njega Murskega polja, medtem ko je bila posest lastnikov iz Jeruzalemskih goric nekaj večja.

Med posestniki vinogradov z ozemlja današnje Avstrije so bili štirje s 4—6 ha vinograda in eden z 9 ha, med tistimi iz Radgone in Pluja dva s 4—6 ha, iz Ljutomera eden z 2,4 ha in s Spodnjega Murskega polja eden z 1,7 ha ter štirje z manj kot 0,5 ha. Posestniki iz Jeruzalemskih goric so imeli vsi manj kot po 1 ha vinograda. Med 45 nedomačini jih je bilo le šest brez vinograda, od tega štirje iz Jeruzalemskih goric.

Fot. 1. Pogled na Jeruzalem
z jugozahoda.
Avtorjev posnetek leta 1966.

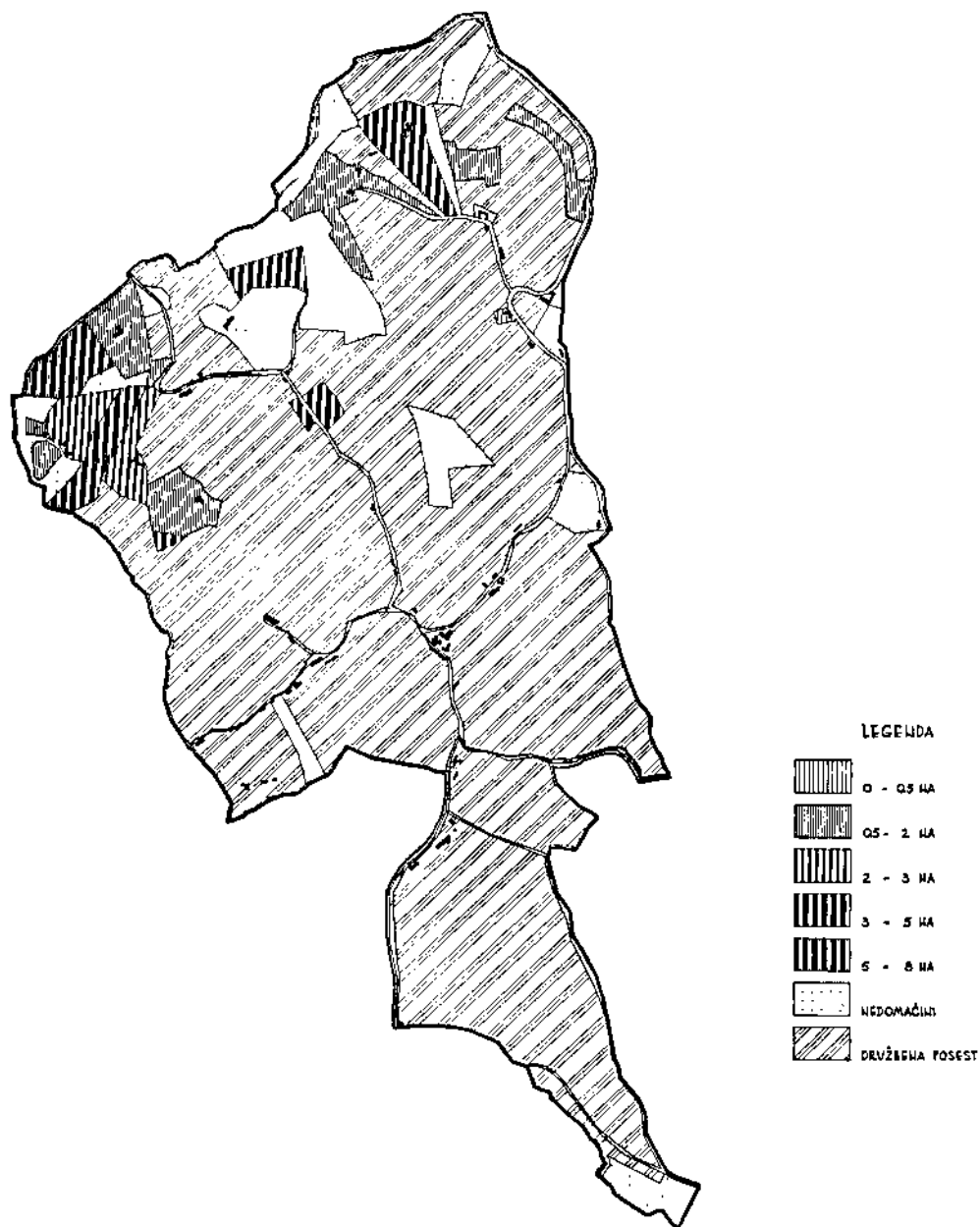
Posesne razmere leta 1961

Tudi v Jeruzalemskih goricah so se, kot marsikje drugod, vinogradniške površine precej skrcile, posebno še v ekološko manj ugodnih najnižjih legah. V celoti je bilo leta 1961 skoraj za četrtno manj vinogradov kot leta 1824, pri tem nam pa francisejski kataster niti ne izkazuje največjih vinogradniških površin. V k. o. Plešivica je zavzemal vinograd v letih 1824 in 1900 (10) okoli 40% površine, nato pa se je v času fitoksere in zaradi ostarelosti ali slabe obdelave po zadnji vojni umaknil na 29% površine ali za 20 ha. Stevitne vinogradniške parcele so bile spremenjene v travnat svet, deloma v sadovnjake in njive. Najmanj sprememb so pokazali gozdovi.

Zemljiškoposestne razmere so se do časa pred drugo svetovno vojno močno spremenile. Po Kerenčiču je leta 1936 v k. o. Plešivica odpadlo na domačine iz Jeruzalemskih goric okoli 40% skupne površine in 30% vinogradov (1, str. 12, 13), po francisejskem katastru pa je znašal ta delež samo 17,2% oziroma 5,4%. Leta 1961 so imeli domačini iz Jeruzalemskih goric prav tako le 4,9% vinograda in 13,7% vse zemlje. Če upoštevamo samo lastnike iz domoljubne občine, so imeli leti v tem letu 9,3% skupne površine in 4,1% vinograda, vendar pa 22,4% njiv in 19,8% travnikov. Na nedomačine je odpadlo 10,2% skupne površine in 3,7% vinograda. Tako je bila v zasebni lasti le petina površine, vinograda pa še precej manj, saj je z zakonom o agrarni reformi in zakonom o odpravi vinskih razmerij prišlo do zelo intenzivnih socialnopolitinskih sprememb. Družbeni sektor, pretežno KZ »Kombinat Jeruzalem« iz Ormoža, je zasegel 80,5% vse površine in 87,2% ali 45 ha vinograda, le delež njiv in travnikov se je znižal na okoli 65% vseh njivskih in travniških površin (tabela 4, karta III).

Razmerje med domačo, nedomačo in družbeno posestjo leta 1961 Tabela 4

	Število posestnikov	Njiv ha	Travnikov ha	Sadovnjakov ha	Vinogradov ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodovit- nega ha	Skupna posest ha	%
Posestniki iz domoljubne občine	13	4,8	2,5	2,7	2,1	1,3	2,4	0,3	16,1	9,3
Nedomačini	21	2,9	1,9	1,6	4,5	1,1	4,7	0,9	17,6	10,2
Družbena posest		13,8	8,3	21,2	44,9	17,7	27,6	5,5	139,0	80,5
Skupaj		21,5	12,7	25,5	51,5	20,1	34,7	6,7	172,7	100,0

Karta III. K. o. Plešivica. Zemljiškoposestna struktura gospodarstev, nedomača in družbena posest leta 1961.

Posestna struktura v k. o. Plešivica je zelo drobna. Med 13 domačini jih ima 8 manj kot 2 ha ali tretjino vse zemlje zasebnih gospodarstev, dva imata od 2 do 3 ha, eden od 3 do 5 ha in dva od 5 do 8 ha. Šest gospodarstev ima 9,5 ha zemlje v drugih katastrskih občinah, kar pomeni dobro tretjino vse posesti domačinov (tabela 5, karta III).

Zemljiškoposestna struktura gospodarstev leta 1961

Tabela 5

Posestne skupine	Število gospodarstev	%	Njiv ha	Travnikov ha	Sadovnjakov ha	Vinogradov ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodovitnega ha	Skupna posest	
										ha	%
0 — 0,5 ha	1	7,7	—	—	0,1	—	—	—	—	0,1	0,4
0,5—1 ha	1	7,7	0,4	—	0,1	—	—	—	—	0,5	2,0
1 — 1,5 ha	4	30,7	1,7	1,1	1,2	0,1	0,2	—	0,1	4,4	17,3
1,5—2 ha	2	15,4	1,6	0,8	0,4	—	0,5	0,2	0,1	3,6	13,9
2 — 3 ha	2	15,4	1,1	—	0,8	0,8	0,5	1,7	0,1	5,0	19,4
3 — 5 ha	1	7,7	1,2	1,6	—	—	0,3	—	—	3,1	12,2
5 — 8 ha	2	15,4	3,5	0,7	—	1,1	0,2	3,3	0,1	8,9	34,8
Skupaj	13	100,0	9,5	4,2	2,6	2,0	1,7	5,2	0,4	25,6	100,0

Gospodarstva so leta 1963 (11) z izjemo enega, mešanega, agrarna, saj sta zaposlitvena centra Ljutomer in Ormož precej oddaljena. Štiri gospodarstva pripadajo agrarnim delavcem, ki so zaposleni v družbenem sektorju kmetijstva. Osem čistih kmečkih gospodarstev ima 83 % vse zemlje in ves vinograd domačinov.

Med nedomačini, ki so leta 1961 imeli samo še desetino površine, prevladujejo posestniki iz sosednjih katastrskih občin in s Spodnjega Murskega polja, prvi z 41 %, drugi z 20,4 % zemlje nedomačinov ali oboji s komaj 11 ha površine (tabela 6).

Vinorodna in skupna posest nedomačinov leta 1961

Tabela 6

Kraj blvanja	Število posestnikov	%	Vinograd		Skupna posest	
			ha	%	ha	%
Sosednje katastrske občine	8	38,1	0,4	9,5	7,3	40,9
Druge k. o. iz Jeruz. gorice	1	4,8	—	—	0,4	2,5
Zahodne Ljut.-orm. gorice	2	9,5	1,1	24,1	1,7	9,8
Spodnje Mursko polje	5	23,8	1,3	28,0	3,6	20,4
Središko polje z Dobravo	2	9,5	—	—	1,1	6,2
Ljutomer	2	9,5	1,4	31,6	1,9	11,2
Drugi predeli države	1	4,8	0,3	6,8	1,6	9,0
Skupaj	21	100,0	4,5	100,0	17,6	100,0

Povprečna velikost posesti domačinov znaša le 2 ha, nedomačinov pa 84 a. Na prve odpade 7,8, na druge pa 3,8 parcele. Oboji imajo po 0,6 vinogradniške parcele. Velikost parcele po zemljiških kategorijah je razvidna iz tabele 7.

Povprečna velikost parcel leta 1961 v ha

Tabela 7

	Njiva	Travniki	Sadovnjak	Vinograd	Pašniki	Gozd	Parcela neglede na zemljiško kategorijo
Posestniki iz domicilne občine	0,28	0,38	0,27	0,26	0,10	0,77	0,25
Nedomačini	0,25	0,17	0,17	0,35	0,08	0,38	0,22

V družbenem sektorju se je razparceliranost z arondacijo posesti hitro zmanjšala. Parcele oziroma kompleksi vinograda in sadovnjaka, ki merijo po več hektarjev, so zelo pogoste. Vinogradniške parcele imajo v splošnem značaj grud.

K. o. Kog

Leži v jugovzhodnem delu Jeruzalemskih gor, že na meji s SR Hrvatsko. Zavzema podkvasto zavito sleme med mejnim potokom Šantavcem in Trnavo. Geološko pomeni to območje teme ormoško-selnjske antiklinalne, v katere jedru se pojavljajo miocenski apneni peščenjaki (4). Nadmorska višina slemena doseže 327 m. Ekološke razmere za vinsko trto so po vinogradniški rajonizaciji označene za drugorazredne (12). Vinogradi, ki dandanes prekrivajo, podobno kot v Jeruzalemu, slabo tretjino površine, so razporejeni pod zidanicami in domovi značilnega razloženega naselja s cerkveno gručasto zasnovo (Bolfenk na Kogu). Na položnejših pobočjih se vrste njive, v vlažni dolini pa travnate površine. Gozd prekriva predvsem nižje strme lege.

Fot. 2.

Nekdanja vinskičarja s Plešivice.
Avtorjev posnetek leta 1963.

Pred letom 1822 je imel Kog 276 prebivalcev, leta 1961 pa 403 prebivalce. V obdobju 1869—1931 je njegovo prebivalstvo porastlo za 31%, vojno razdejanje 1945 pa ga je precej razredčilo. Tako je prebivalstvo v obdobju 1931—1953 nazadovalo za 9%, v času 1953—1961 pa stagniralo. Aritmetična gostota znaša 148 ljudi na 1 km², poljedelska pa 181 ljudi na 1 km². V kmetijstvu je bilo leta 1961 zaposlenega 81% aktivnega prebivalstva (6, 7, 8, 9, 13).

Posestne razmere leta 1824

V k. o. Kog je leta 1824 od 273 ha odpadlo na vinograde 38%, na njive 19,3%, travnike 12,1% in 7% na pašnike (oboje s sadovnjaki), na gozd 20,4% ter ostalo na nerodovitno površino.

Domača in nedomača posest sta bili na Kogu skoraj izenačeni. Domačini, bila jih je slaba tretjina, so imeli 44% vse zemlje, a le četrtino vinogradov (tabela 8).

Razmerje med domačo in nedomačo posestjo 1824

Tabela 8

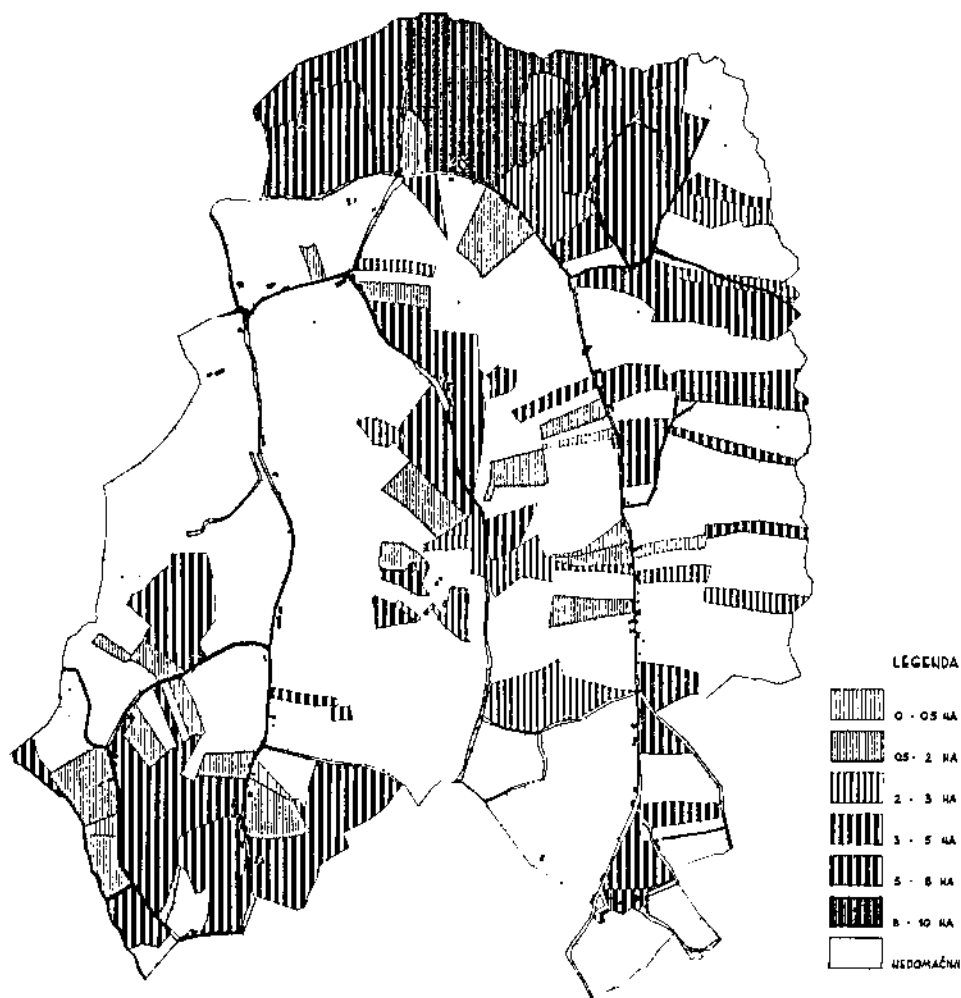
	Število posestnikov	%	Njiv ha	Travnikov ha	Vinogradov ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodovitnega ha	Skupna posest ha	%
Posestniki iz domicilne občine	50	32,1	34,6	13,7	25,9	10,5	27,4	8,4	120,5	44,4
Nedomačini	115	67,9	19,7	18,7	73,1	7,9	30,0	0,8	150,2	55,6
Skupaj	165	100,0	54,3	32,4	99,0	18,4	57,4	9,2	270,7	100,0

Posestna struktura je imela značaj drobne in srednje posesti. Gospodarstev z manj kot 1 ha zemlje je bilo 36%, imela pa so le 7% zemlje, vendar 18,5% vinogradov domačinov. Ta je obsegal tudi do tri četrtine njihove neznatne posesti in jim je ob delu pri drugih posestnikih pomenil osnovo za preživetje. Opraviti imamo s tipičnim slojem kajzarjev vinogradnikov, kot jih poznamo iz kmečkih vinogradniških predelov drugod po Slovenskih goricah. Zaradi nekoliko slabših ekoloških razmer za vinsko trto se jih je tuji kapital izognil, pač pa se je namesto dominikalne posesti uveljavila kmečka iz bližnje okolice.

Srednje veliko posest zastopajo lastniki z 2–3 ha, 3–5 ha in 5–8 ha zemlje; teh je 52% domačinov. V njihovih rokah je 79% zemlje in dve tretjini vinogradov le-teh.

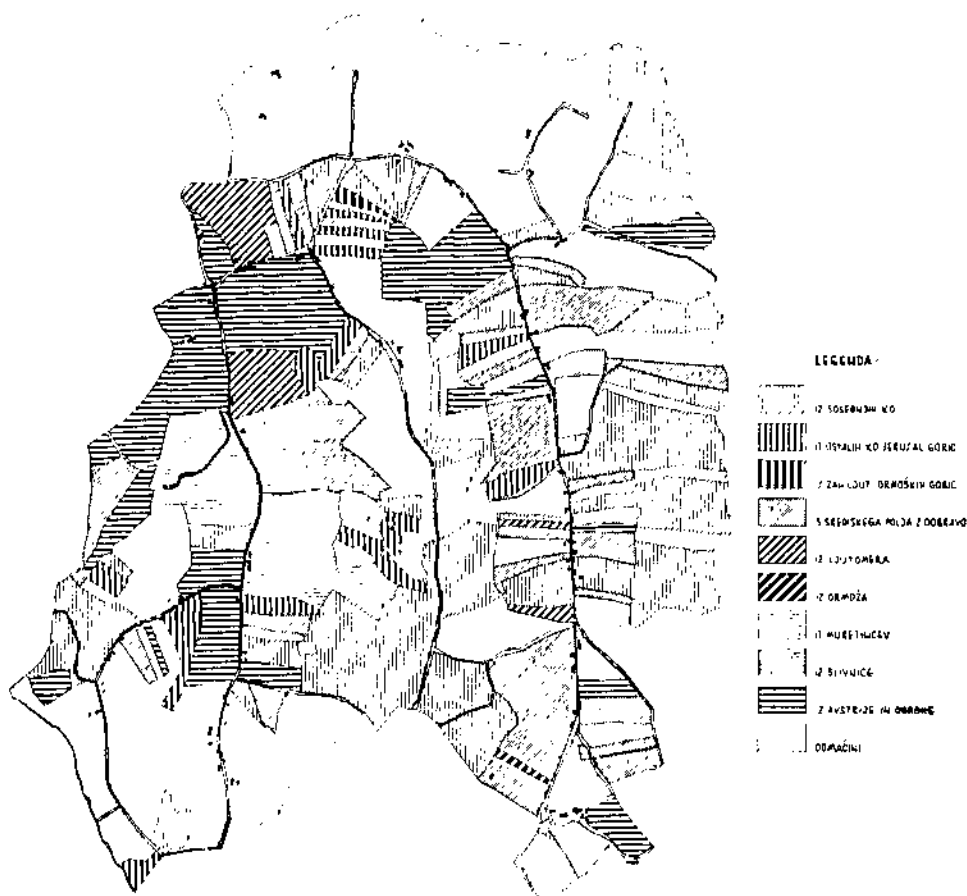
Med 50 domačini jih je bilo 10 brez vinograda, od tega 4 iz posestne skupine 2–3 ha. Od posestnikov s 3–5 ha z 39% zemlje jih je imelo sedem manj kot 0,5 ha vinograda, trije 0,5–1 ha, eden 1,3 ha in eden 3,1 ha, kar je bila obenem največja vinorodna posest domačinov.

Zunaj domicilne občine je imelo zemljo šest gospodarstev, vsega le 9,6 ha ali 7,4% vse posesti domačinov. Domača posest je bila z izjemo 5,6 ha cerkvene zemlje, od tega 4 ha vinograda, izključno kmečka. Posestna struktura je v podrobnem razvidna iz tabele 9 in karte IV.

Karta IV. K. o. Kog. Zemljiškoposestna struktura leta 1824.

Posestne skupine	Število gospodarstev	%	Njiv ha	Travnikov ha	Vinogradov ha	Pašnikov ha	Gozdov ha	Nerodovitiha ha	Skupna posest ha	%
0 — 0,5 ha	9	18,0	—	0,5	1,6	0,1	—	—	2,2	1,7
0,5— 1 ha	9	18,0	1,3	0,8	3,2	0,3	0,7	0,1	6,4	5,2
1 — 1,5 ha	3	6,0	0,2	0,5	1,9	—	1,2	0,1	3,9	3,2
1,5— 2 ha	2	4,0	0,8	0,4	1,7	0,7	—	0,1	3,7	3,0
2 — 3 ha	8	16,0	3,8	2,9	2,2	2,8	7,4	0,1	19,2	15,7
3 — 5 ha	12	24,0	20,9	3,9	10,0	4,9	7,9	0,6	48,2	39,2
5 — 8 ha	6	12,0	8,9	3,5	5,0	3,6	8,1	7,5	36,6*	23,9
8 —10 ha	1	2,0	4,6	1,4	0,3	0,6	3,0	—	9,9	8,1
Skupaj	50	100,0	40,5	13,9	25,9	13,0	28,3	8,5	130,1	100,0

Karta V. K. o. Kog. Posest po kraju bivanja lastnikov leta 1824.

* S skupno vaško posestjo, ki meri 7,6 ha.

Gospodarstvo je merilo povprečno 2,6 ha, parcela neglede na zemljiško kategorijo 27 a, toda vinogradniška parcela celo 39 a. Na gospodarstvo je odpadlo 9,5 parcel, od tega 1,3 vinogradniške.

Posest nedomačinov je, kot smo videli, rahlo prevladovala nad domačo posestjo. Največ zemlje med njimi so imeli lastniki iz sosednjih katastrskih občin, in sicer skoraj dve petini nedomače posesti, vendar le 16% vinogradov. Sledili so jim posestniki s Središkega polja z Dobravo s petino površine in 29% vinogradov ter štirje posestniki z ozemlja današnje Avstrije s podobnim deležem posesti (tabela 10, karta V).

Vinorodna in skupna posesti nedomačinov leta 1824

Tabela 10

Kraj bivanja	Število posestnikov	%	Vinograda ha	%	Skupna posest ha	%
Sosednje katastrske občine	31	26,9	11,5	15,9	56,4	37,5
Druge katastr. občine iz Jeruzalem. gor.	13	11,3	2,2	3,0	5,5	3,7
Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice	1	0,9	0,4	0,3	0,4	0,3
Središko polje z Dobravo	54	47,0	21,2	28,9	31,6	21,0
Ljutomer	5	4,3	3,5	4,8	6,1	4,1
Ormož	2	1,7	0,2	0,3	0,3	0,2
Muretnici	1	0,9	9,9	13,7	13,7	9,0
Slivnica pri Mariboru	1	0,9	4,1	5,6	6,0	4,0
Avstrija	4	3,5	19,4	26,5	29,4	19,5
Varaždin	3	2,6	0,7	1,0	0,8	0,7
Skupaj	115	100,0	73,1	100,0	150,2	100,0

Dobra polovica posesti nedomačinov je bila kmečka in slaba tretjina graščinska, vendar je bilo kmečkih vinogradov le 31,6%, grofovskih pa 43,1% nedomačih vinogradov. Sledila je meščanska posest z 12,6% površine in 20,5% vinograda, medtem ko je bila cerkvena posest precej skromna (tabela 11, karta VI).

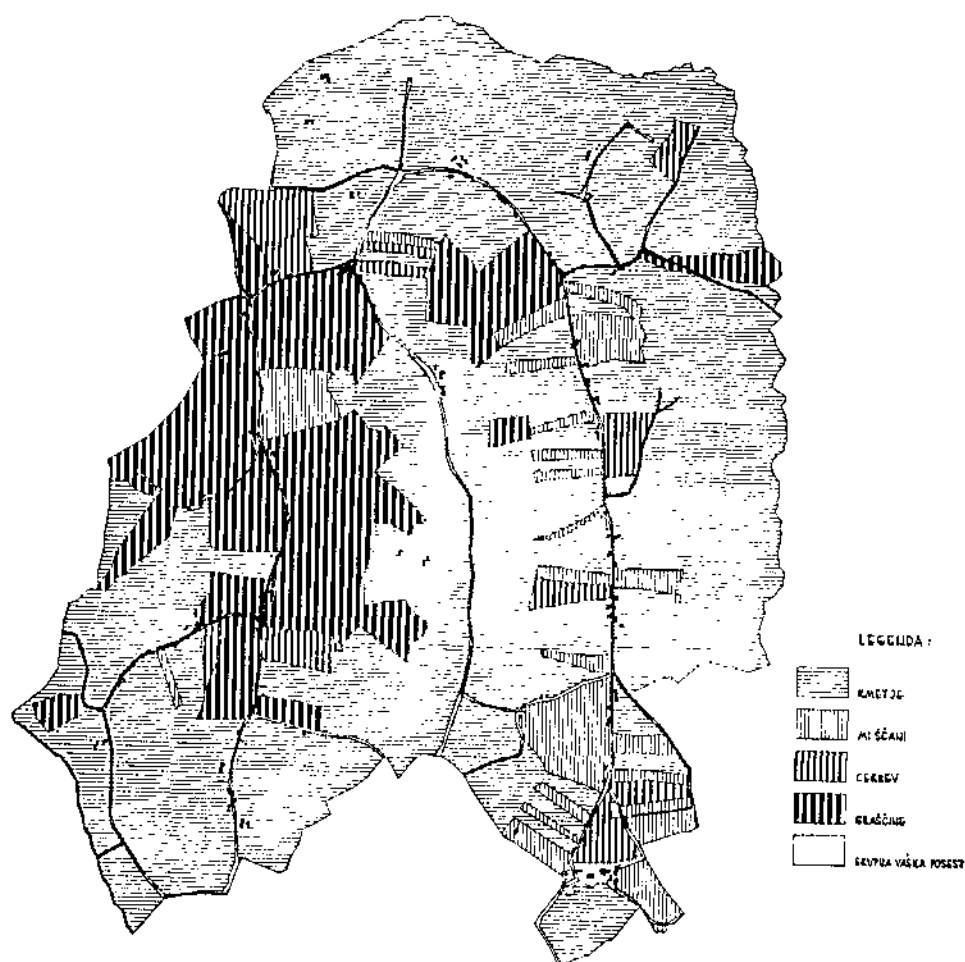
Posest nedomačinov po socialnohistoričnih skupinah leta 1824

Tabela 11

Soc.-histor. skupine	Število posestnikov	%	Njiv ha	Travn. ha	Vinogr. ha	Pašn. ha	Gozd. ha	Nerod. ha	Skupna posest ha	%
Kmetje	76	66,1	12,6	15,6	23,1	2,5	24,0	0,1	77,9	51,9
Meščani	27	23,5	0,7	1,8	15,0	0,8	0,4	0,2	18,9	12,6
Cerkev	6	5,2	1,9	0,1	3,5	0,7	—	0,1	6,3	4,1
Graščine	6	5,2	4,5	1,2	31,5	3,9	5,6	0,4	47,1	31,4
Skupaj	115	100,0	19,7	18,7	73,1	7,9	30,0	0,8	150,2	100,0

Največji posestnik je bil grof Trautmannsdorf iz Gradca z 21 ha zemlje, od tega s 13 ha vinograda. Tudi graščini Murentinci in Slivnica pri Mariboru sta imeli skupaj 20 ha zemlje s 14 ha vinograda.

Povprečna velikost posesti nedomačinov je znašala 1,3 ha; njihova parcela je merila neglede na zemljiško kategorijo 28 a, vinogradniška parcela pa 58 a. Slednja je bila torej precej večja kot pri domačinih. Pri murentinski graščini je merila celo 2,5 ha, pri lastnikih iz Avstrije 1,3 ha, lastnikih s Središkega polja z Dobravo pa le 39 a. Na nedomačina so odpadle 4,6 parcele, od tega 1,1 vinogradniške (tabela 12).

Karta VI. K. o. Kog. Posest po socialnohistoričnih skupinah posestnikov leta 1824.

Povprečna velikost parcel in posesti nedomačinov leta 1824 v hektarih Tabela 12

Kraj bivanja	Vinogradniška parcela	Parcela ne glede na zemlj. kategorijo	Skupna posest
Sosednje katastrske občine	0,41	0,31	1,81
Druge katastr. občine iz Jeruzalem. gorice	0,18	0,12	0,42
Zahodne Ljutomersko-ormoške gorice	0,41	0,14	0,42
Središko polje z Dobravo	0,39	0,22	0,58
Ljutomer	0,71	0,26	1,23
Ormož	0,23	0,07	0,14
Muretinci	2,49	0,52	13,70
Slivnica pri Mariboru	1,36	0,32	6,07
Avstrija	1,28	0,38	7,84
Varaždin	0,25	0,09	0,28
Skupaj	0,58	0,28	1,31

Razlike v velikosti posesti in parcel so še bolj očitne pri socialnohistoričnih skupinah. Nedomača kmečka posest je merila 1,02 ha, meščanska 0,70 ha in grofavska 7,84 ha. Slednja je bila tudi najmanj razparcelirana, saj je dosegla grofovsko vinogradniška parcela 1,58 ha. Meščanska vinogradniška parcela je merila 45 a, kmečka pa 34 a.

Od 115 nedomačinov jih je bilo le 23 brez vinograda, med njimi kar 12 iz sosednjih katastrskih občin. Ti in posestniki s Središkega polja z Dobravo so imeli največkrat le manjše vinograde (pod 0,5 ha), medtem ko so dominikalni vinogradi merili tudi od 4 do več kot 10 ha.

Posestne razmere leta 1961

Tudi v tej občini je doživel vinograd največje površinske spremembe. V letih 1824 in 1900 (10) je zavzemal okrog 38% površine, leta 1961 pa le 29,8% ali za 20 ha manj. Na številnih parcelah, posebno v nižjih legah, je prepustil mesto njivi, travnatim površinam in sadovnjaku. Nekoliko so se skrčili tudi gozdovi.

Posestniki iz Jeruzalemskih goric so imeli leta 1961 na Kogu 57% skupne površine in 28% vinogradov ali skoraj za polovico manj vinogradniške zemlje kot pred zadnjo vojno. Po Kerenčiču (1, str. 8, 9) so imeli namreč domačini leta 1936 celo 73% površine in 54% vinogradov. Leta 1824 je obsegala posest lastnikov iz Jeruzalemskih goric 67%, delež njihovih vinogradov pa je znašal samo 40%. Agrarna reforma, odprava viničarskih razmerij in potreba po arondaciji v povojnih letih so ustvarile dokaj močno družbeno posest, ki ji je leta 1961 pripadala slaba tretjina površine, vendar polovica vinogradov. Posestniki iz domicilne občine so imeli 45% zemlje in 19% vinogradov, nedomačini pa četrtno zemlje in slabo tretjino vinogradov (tabela 13, karta V11).

Razmerje med domačo, nedomačo in družbeno posestjo leta 1961

Tabela 13

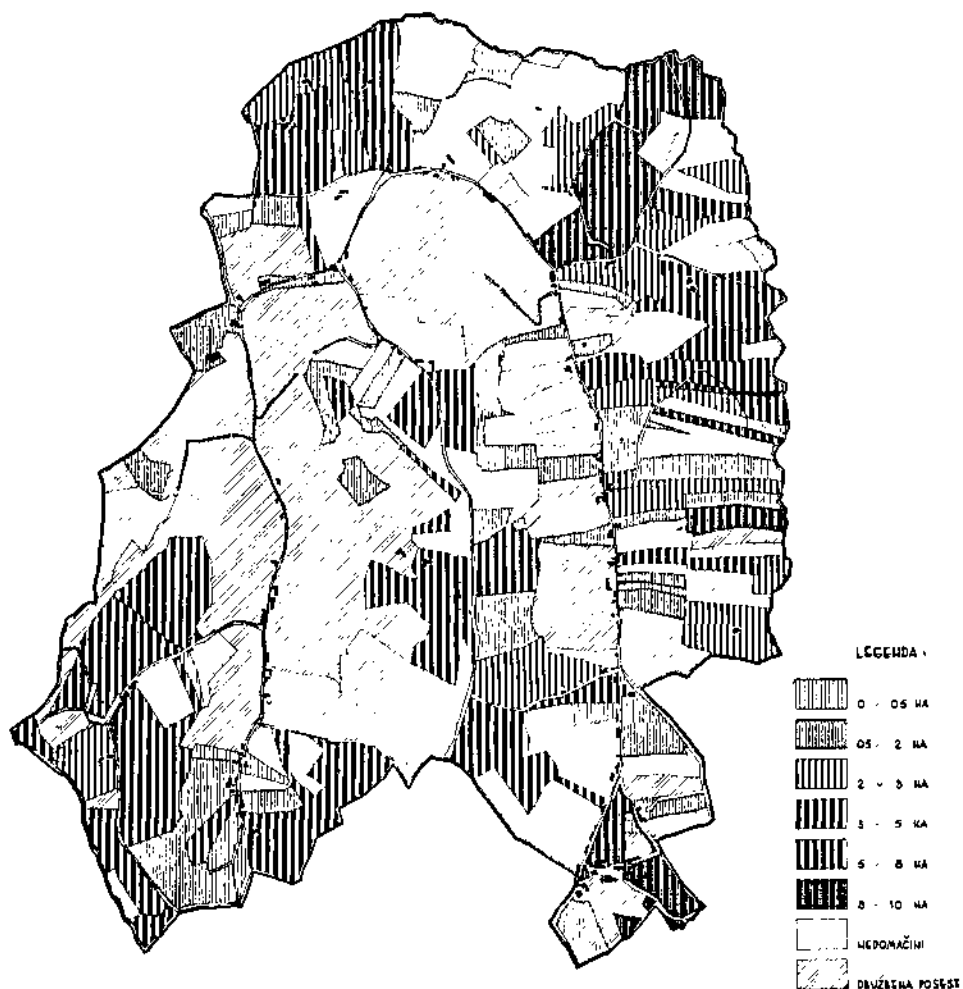
	Število posestnikov	Njiv ha	Travn. ha	Sadovnj. ha	Vinogr. ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodov. ha	Skupna posest ha	%
Posestniki iz domicilne občine	65	44,1	14,5	15,1	15,1	9,5	22,8	2,7	123,8	45,0
Nedomačini	63	13,3	8,8	5,8	24,4	1,3	12,4	0,6	66,6	24,2
Družbena posest	—	7,0	2,2	6,2	39,4	7,4	8,9	13,9	85,0	30,8
Skupaj		64,4	25,5	27,1	78,9	18,2	44,1	17,2	275,4	100,0

Posest domačinov je še danes drobna in srednje velika. Med 65 posestniki jih je dobra četrtina z manj kot 0,5 ha zemlje, slabi dve tretjini imata po 1—2 ha oziroma 2—5 ha in desetina 5—10 ha. Tretjina posestnikov ima 30,6 ha zemlje zunaj občine, kar pomeni 23% njihove skupne posesti (tabela 14, karta V11).

Zemljiškoposestna struktura gospodarstev leta 1961

Tabela 14

Posestne skupine	Število gospodarstev	%	Njiv ha	Travn. ha	Sadovnj. ha	Vinogr. ha	Pašnikov ha	Gozda ha	Nerodov. ha	Skupna posest ha	%
0 — 0,5 ha	9	13,9	1,3	0,1	0,2	1,5	0,5	—	0,1	3,7	2,3
0,5 — 1 ha	9	13,9	2,7	0,5	0,8	1,5	0,0	0,4	0,2	6,7	4,2
1 — 1,5 ha	13	20,0	6,4	0,8	4,5	2,5	0,8	2,0	0,4	17,4	10,9
1,5 — 2 ha	7	10,7	6,6	1,4	0,9	0,8	1,6	—	0,2	11,5	7,2
2 — 3 ha	9	13,9	7,4	3,2	3,9	1,5	2,2	3,3	0,4	21,9	13,6
3 — 5 ha	11	16,9	17,0	7,2	4,1	4,5	2,6	8,1	0,4	43,9	27,4
5 — 8 ha	4	6,1	11,3	3,0	1,6	2,0	0,7	6,2	0,3	25,1	15,6
8 — 10 ha	3	4,6	8,2	6,0	1,6	2,8	2,4	8,3	0,9	30,2	18,8
Skupaj	65	100,0	60,9	22,2	17,8	17,1	11,4	28,3	2,9	160,4	100,0

Karta VII. K. o. Kog. Zemljiškoposessna struktura gospodarstev, nedomača in družbena posest leta 1961.

V splošnem se posestna struktura leta 1961 bistveno ne razlikuje od strukture v letu 1824. Okrepile so se le nekatere posestne skupine, kar je povezano s porastom posesti zunaj domicilne občine. Tudi povprečna velikost gospodarstva ne kaže posebnih razlik in meri blizu 2,5 ha. Med 65 posestniki jih je imelo leta 1961 vinograd 45. Brez njega so bile le nižje posestne skupine.

Deagrarizacija je slabo napredovala. V letu 1963 je več kot polovica (36) gospodarstev popolnoma kmečkih, s skoraj tremi četrtinami vse posesti in nekaj manj vinogradov v rokah domačinov. Mešanih gospodarstev je 13, agrarnim delavcem v družbenem sektorju jih pripada 9, nekmečkih pa je sedem gospodarstev, od tega 6 z več kot 0,5 ha zemlje (11).

Nedomačini so imeli leta 1961 še samo četrtino površine. Največ posesti je odpadlo na posestnike iz sosednih katastrskih občin, in sicer 44% vse zemlje oziroma 23,4% vinogradov, ki so jih imeli nedomačini. Slede lastniki s Središkega polja z Dobravo, ki so imeli 34,8% vse zemlje oziroma 56% vinogradov nedomačinov. Nedomača kmečka posest se je v primerjavi s predvojnem stanjem sicer skršila, vendar ne toliko kot drugod, kjer je pretežno slonela na viničarskih odnosih. Vinograde na Kogu so namreč v precejšnji meri obdelovali kmetje iz bližnjega sosodstva sami (tabela 15).

Vinogradniška in skupna posest nedomačinov leta 1961

Tabela 15

Kraj bivanja	Število posestnikov		Vinograda		Skupna posest	
		%	ha	%	ha	%
Sosednje katastrske občine	18	28,6	5,7	23,4	29,2	43,9
Druge katastr. obč. iz Jeruzalem. gorice	5	7,9	1,0	6,4	3,3	4,9
Zahodne Ljutomer.-ormoške gorice	4	6,3	1,4	5,8	1,7	2,5
Sredlško polje z Dobravo	25	39,7	13,7	56,1	23,2	34,8
Ljutomer	3	4,8	—	—	1,7	2,5
Ormož	1	1,6	0,0	2,4	2,3	3,5
Ptujsko polje in Prekmurje	2	3,1	0,7	3,1	2,3	3,5
Hrvatsko Medmurje	1	1,6	0,4	1,6	1,1	1,7
Drugi slovenski predeli	3	4,8	0,3	1,2	1,2	1,8
Tujina	1	1,6	—	—	0,0	0,0
Skupaj	63	100,0	24,4	100,0	66,6	100,0

Med vsemi nedomačini jih je bilo leta 1961 brez vinograda 24, od posestnikov s Središkega polja z Dobravo le četrtina, od tistih iz sosednjih katastrskih občin pa polovica. Prvi imajo tudi večje vinogradniške komplekse.

Povprečna velikost posesti nedomačinov znaša 1 ha, na posestnika pa odpadejo 4,2 parcele, od tega 0,8 vinogradniške. Pri domačinih meri posest, kot že navedeno, povprečno 2,5 ha, na gospodarstvo pa odpade 10,5 parcel, pri čemer je 1 vinogradniška. Vinogradniška parcela je pri nedomačinih dvakrat večja kot pri drugih posestnikih (tabela 16).

Povprečna velikost parcel leta 1961 v hektarih

Tabela 16

	Njiva	Travnik	Sadovnjak	Vinograd	Pašnik	Gozd	Parcela neglede na zemljiško kategorijo
Posestniki iz domicilne občine	0,35	0,25	0,21	0,23	0,11	0,49	0,23
Nedomačini	0,39	0,35	0,15	0,48	0,05	0,48	0,39

Fot. 3.
Mali Kog z jugovzhoda.
Značilna razporeditev zemljiških
kategorij.
Avtorjev posnetek leta 1963.

V družbenem sektorju so z arondacijo združili številne drobne parcele v velike zemljiške bloke, na katerih so uredili sodobne vinogradniške nasade na terasah, ki jih je mogoče obdelovati strojno. S tem se je bistveno spremenila tradicionalna zemljiška razdelitev na vinogradniške delce, posebno značilna za glavno sleme Koga z nekdanjo kmečko posestjo. Na Malem Kogu se pojavljajo vinogradniške grude nekdanje domi-

nikalne posesti, največkrat z nekoliko starejšimi družbenimi nasadi v vertikalnih vrstah na žici, ki pa jih je treba obdelovati ročno. Kmečki vinogradi so izključno na kolju, domača kmečka posest pa v celkih, ki so posebno dobro vidni v severnem in jugozahodnem delu občine.

Sklep

Čeprav so Jeruzalemske gorice v marsikateri geografski potezi precej homogeno območje, je vendar med njihovimi mikroregijami opaziti vidne razlike v družbenem razvoju. Katastrska občina Plešivica reprezentira Vzhodne Ljutomerske gorice, najznačilnejše vinorodno območje. Ena njenih bistvenih socialnopolosredstvenih značilnosti v preteklosti je nedvomno izredno visok delež nedomače, predvsem tuje meščanske posesti. Plešivica je celo primer, da so bili domačini leta 1824 dejansko brez koščka zemlje, a tudi pozneje je tuja posest močno prevladovala. Po drugi svetovni vojni so spremembe v družbenem sistemu to stanje povsem razbile. Danes v tej občini v lastništvu v celoti prevladuje družbeni sektor.

Katastrska občina Kog je predstavnik Ivanjkovsko-koških goric z nekoliko manjšo infiltracijo dominikalne posesti in s pretežno kmečkimi vinogradi. Posebno pogosti lastniki so bili kmetje z bližnje ravnine, ki jim je vinorodna posest v gričevju dopolnjevala poljedelsko-živilnoredsko proizvodno usmerjenost. Povojna doba je tudi semkaj prinesla nove socialnopolosredstvene odnose, čeprav vinogradi zaradi kmečkega lastništva oziroma manj razširjenega sistema viničarstva niso bili v celoti podružbljeni.

Številne posledice podružbljenja zemlje pa se ne kažejo le v novih socialnih in posredstvenih razmerah, temveč še posebno v spremembi tradicionalnega ročnega načina obdelave, ki ga vedno močnejše izpodriva mehanizacija v vinogradniških nasadih na terasah. Ta sprošča močno nakopičeno delovno silo in pospešuje depopulacijo in z možnostjo bližnje zaposlitve v neagrarnih dejavnostih deagrarnizacijo, prinaša pa tudi novo kvalifikacijsko strukturo agrarnega prebivalstva. Nemalo pomembno je tudi izginjanje doslej značilnih elementov vinorodnega gričevja, tako viničarij in tradicionalne zemljiške razdelitve. Vse to izredno hitro vpliva na značaj agrarnega pejsaža, ki se obenem z načinom življenja spreminja intenzivneje kot kdaj poprej.

Analiza zemljiškoposredstvenega stanja v obeh občinah je tudi pokazala, kako močno je družbenoekonomski razvoj po zadnji vojni predisponiran v socialnopolosredstvenih razmerah iz preteklosti. Ta je v predelih s prevladujočo tujo vinorodno posestjo potekal popolnoma v smeri podružbljenja zemlje, v predelih s krepko kmečko posestjo pa se pojavljajo številne prehodne oblike od delno podružbljene do skoraj čisto zasebne posesti. Prihodnost slednjih je v primeri s prvimi precej manj jasno načrtana. Plešivica je primer prve, Kog pa ene izmed druge skupine regij.

OPOMBE

1. Jože Kerenčič: Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah. Maribor 1939. Ponatis iz revije »Obzorja«, letnik 1939, številke 1—12.
2. Franciscejski kataster iz leta 1824. Državni arhiv SRS v Ljubljani.
3. Kataster iz leta 1961. Katastrska urada Ljutomer in Ormož.
4. Mario Pienčar: Poročilo o geološkem kartiranju terena Kog. Nafta Lendava, 1951. Tipkopis.
5. Milko Trstenjak: Karakteristika klime Jeruzalemskih vinogradov. Investicijski program za obnovo 140 ha vinogradov VG Jeruzalem-Ormož. Kmetijski pospeševalni zavod. Maribor 1960.
6. Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark. Graz 1872.
7. Splošni pregled Dravske banovine. Ljubljana 1939.
8. Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV. Osnovni podatci o stanovništvu. Savezni zavod za statistiko FNRJ. Beograd 1958.
9. Popis stanovništva 1961. Rezultati po naseljih. Savezni zavod za statistiko. Beograd 1962.
10. Leksikon občin za Štajersko. Na Dunaju 1904.
11. Kartoteka gospodinjstev za leto 1963. Občinski skupščini Ljutomer in Ormož.
12. Ljutomersko-ormoške gorice. Vinogradniški zemljevid. Izdal kabinet za vinogradništvo FAGV v Ljubljani.
13. Carl Schmutz, Historisch-Topographisches Lexicon von Steiermark (II). Gratz 1822.

**ZEMLJSKOPOSESTNA STRUKTURA KATASTRSKIH OBČIN PLEŠIVICA IN KOG
LETA 1824 IN 1961**

Povzetek

Sestavek analizira zemljiškoposestne razmere po franciscejskem katastru iz leta 1824 in jih primerja s stanjem leta 1961. Katastrska občina Plešivica, znana bolj pod imenom Jeruzalem, je primer nekdanje dominikane, katastrska občina Kog pa pretežno kmečke vinorodne posesti, ki ju je po zadnji vojni zajelo podružbijanje zemlje z vsemi svojimi socialnimi, populacijskimi in sodobnimi tehnološkimi posledicami.

Ekološke razmere za uspevanje vinske trte so na Plešivici, kot sploh v Ljutomerskih goricah, nadpovprečno ugodne. Vinograd je v tej občini leta 1824 prekrival celo 40%, v letu 1961 pa predvsem zaradi ostarelosti nasadov 29% površine. Nedomačini, pretežno meščani z ozemlja današnje Avstrije, Radgone in Ptuja, so bili lastniki skorajda vse zemlje. Na meščanske vinograde je odpadlo 67,6%, na kmečke 12,4% in grofovске 20% nedomače vinorodne posesti. Meščani in grofje so imeli povprečno po 6 ha zemlje, kmetje pa povprečno 1,5 ha. Dominikaina vinogradniška parcela je merila okrog 1,5 ha, kmečka pa 0,41 ha. Po letu 1945 je bila nedomača posest večinoma podružbijena. Leta 1961 je bilo v zasebni lasti le 12,8% vinogradov.

Na Kogu je bil v letih 1824 in 1961 relativni delež vinograda približno enak kot na Plešivici. Domača in nedomača skupna posest sta bili leta 1824 skoraj izenačeni, vendar so imeli posestniki iz domoline občine le četrtno vinogradov. Gospodarstva so bila največ drobna ali srednje velika. Prav značilen je bil sloj kajzarjev vinogradnikov z manj kot 1 ha zemlje. Gospodarstvo je merilo povprečno 2,6 ha. Med nedomačini so prevladovali posestniki iz trga Središča in njegove bližine ter katastrskih občin, ki meje na Kog, s 44,8% vinograda nedomačinov. Pomembna je bila še posest lastnikov z ozemlja današnje Avstrije, ki so imeli 25,5% vinograda nedomačinov. Dobra polovica posesti nedomačinov je bila kmečka in slaba tretjina graščinska, ostalo pa je odpadlo na meščansko cerkveno posest. Pri nedomačinih je bilo kmečkih vinogradov le 31,5%, grofovskih pa 43,1%. Nedomača posest je merila povprečno 1,3 ha.

Leta 1961 so imeli posestniki iz domoline občine 45% površine in 19% vinogradov, nedomačini pa četrtno površine in slabo tretjino vinogradov. Posest domačinov je ostala drobna in srednje velika ter se v povprečju skoraj ni spremenila. Med nedomačini so obdržali največ zemlje lastniki iz sosednjih katastrskih občin in iz Središča z okolico. Povprečna velikost nedomače posesti je znašala 1 ha. Podružbijenc je bilo 30,8% površine in polovica vinogradov.

Učinki podružbijanja zemlje se kažejo predvsem v novih socialnopolosostnih odnosih in novem načinu življenja prebivalstva. Uvajanje mehanizacije prinaša sprostitev delovne sile, obenem pa intenzivno transformacijo agrarnega pejzaža. Analiza je tudi pokazala, kako močno je današnji geografski razvoj pokrajine predisponiran v socialnopolosostnih in sploh širših družbenih dejavnikih iz preteklosti.

**DIE GRUNDBESITZSTRUKTUR DER KATASTERGEMEINDEN PLEŠIVICA UND KOG
IN DEN JAHREN 1824 UND 1961**

Zusammenfassung

Die Abhandlung analysiert die grundbesitzlichen Verhältnisse nach dem franziszeischen Kataster aus dem Jahre 1824 und vergleicht sie mit dem Zustande im Jahre 1961. Die Kataster-gemeinde Plešivica, bekannter unter dem Namen Jerusalem, ist ein Beispiel eines einstigen Dominikaleigentums, die Katastergemeinde Kog aber eines überwiegend bäuerlichen Weingarten-besitzes, die beide nach dem Krieg die Sozialisierung mit allen ihren sozialen, demographischen und zeitgenössischen technologischen Folgen, ergriff.

Die ökologischen Verhältnisse für das Gedeihen der Weinrebe sind in Plešivica, wie über-haupt in den Ljutomerske gorice, über den Durchschnitt günstig. Die Weingärten bedeckten in dieser Gemeinde im Jahre 1824 40%, im Jahre 1961 aber vor allem wegen des Alters der Wein-gärten nur 29% der Bodenfläche. Nichtansässige, vorwiegend Stadtbürger aus dem Territorium des heutigen Österreich, aus Radkersburg, Gornja Radgona und Ptuj, waren Besitzer fast des sämtlichen Bodens. Von den bürgerlichen Weingärten waren 67%, von den bäuerlichen 12,4% und von den gräflichen 20% im Besitze von Nichtansässigen. Die Bürger und Grafen hatten im Durch-schnitt je 6 ha Grund, die Bauern aber im Durchschnitt 1,5 ha. Die dominikale Weingartenparzelle hatte ein Ausmaß von etwa 1,5 ha, die bäuerliche aber 0,41 ha. Nach dem Jahre 1945 wurde der Besitz der Nichtansässigen zum größten Teil sozialisiert. Im Jahre 1961 waren nur noch 12,8% der Weingärten im Privatbesitz.

In Kog war im Jahre 1824 und im Jahre 1961 der relative Anteil der Weingärten beiläufig derselbe wie in Plešivica. Die Gesamtbesitze der Ansässigen und Nichtansässigen waren im Jahre 1824 fast ausgeglichen, doch hatten die Besitzer aus der Domizilgemeinde nur ein Viertel der Weingärten. Die Wirtschaften waren zum größten Teil klein oder mittelgroß. Sehr bezeichnend war die Schicht der Häuslerweinbauern mit weniger als 1 ha Boden. Eine Wirtschaft hatte das Ausmaß von durchschnittlich 2,6 ha. Unter den Nichtansässigen überwogen Besitzer aus den Marktflecken Središče und seiner Umgebung und aus Katastergemeinden, die an Kog grenzen, mit 44,8% Weingärten im Besitze von Nichtansässigen. Bedeutungsvoll war noch der Besitz der Eigentümer von Territorium des heutigen Österreichs, die 25,5% der Weingärten der Nichtan-sässigen besaßen. Eine gute Hälfte des Besitzes der Nichtansässigen war bäuerlich und ein schwaches Drittel gräflich, das übrige entfiel auf bürgerlichen und kirchlichen Besitz. Dabei

waren nur 31,6% bäuerliche Weingärten, 43% gräfliche Weingärten von Nichtansässigen. Der Besitz der Nichtansässigen hatte ein Ausmaß von 1,3 ha im Durchschnitt.

Im Jahre 1961 hatten Besitzer aus der Domizilgemeinde 45% Fläche und 19% Weingärten, Nichtansässige aber ein Viertel der Fläche und ein schwaches Drittel Weingärten. Der Besitz der Ansässigen blieb klein und mittelgroß und hat sich im Durchschnitt nicht verändert. Unter den Nichtansässigen behielten den größten Teil des Bodens Besitzer aus den benachbarten Katastergemeinden und aus Središće mit Umgebung. Die durchschnittliche Größe des Besitzes der Nichtansässigen betrug 1 ha. Es wurden 30,8% der Flächen und die Hälfte der Weingärten sozialisiert. Die Wirkungen der Sozialisierung zeigen sich besonders in den neuen sozialpolitischen Beziehungen und dem neuen Leben der Bevölkerung. Die Einführung der Mechanisierung bringt ein Freiwerden von Arbeitskräften mit sich, gleichzeitig aber auch eine intensive Umwandlung der Agrarwirtschaft.

STRUKTURALNA IN FIZIOGNOMSKA ANALIZA TRANSFORMACIJE DELOV NE- KATERIH MESTNIH ČETRTEI MARIBORA — SOCIALNO GEOGRAFSKA RAZISKAVA

Nastanek in razvoj urbanih naselij je odvisen od naravnih in družbenih dejavnikov, to je od geološke podlage, morfologije, klime, vode, prometnega položaja, historičnega razvoja, političnega položaja v mikro, mezo in makro regiji. Razen na razvoj celotnih mest, vplivajo omenjeni dejavniki tudi na strukturalno diferenciacijo znotraj samega mesta oziroma urbanih aglomeracij. Mesta vključujejo vedno močnejše tudi obmestja, katera je z ozirom na stopnjo urbaniziranosti marsikdaj že težko ločiti od predmestij. Posamezni deli obmestij so že močnejše urbani kakor nekatera predmestja. Nastane problem opredelitve mestne meje, še težje pa je določiti mejo v primeru proučevanja posameznih delov mest¹. Za nekatere dele obmestij bi ugotovili, da so bolj mestni kakor nekatera predmestja, pri katerih se agrarno obeležje še močno izraža v ekonomiki. Na eni strani so takšna obmestna naselja lahko spalna naselja za mesto², kakor so v okolici Maribora vsa po vojni nastala naselja ob železniški progi Maribor—Pragerko (v Sp. Hočah, Hotinji vasi, Račah, Pragerskem, Gaj itd.) ali pa so se v njih razvili večji industrijski obrati (Hoče) oziroma obrati terciarne dejavnosti.

Enako kakor danes so bila mesta že pred desetletji in v prejšnjem stoletju diferencirana na predele, ki so bili fiziognomsko in strukturno večkrat močno različni. Skoraj v vseh mestih so se izoblikovala stara srednjeveška mestna jedra, kasneje novejša trgovske četrti, v tem stoletju pa predvsem vilske četrti na morfološko, klimatsko ter hidrografske najboljše zemljišča ter značilna delavska predmestja ob industrijskih obratih ali na cenejšem zemljišču. Fiziognomija poslopij se je povsem ujemala s strukturo prebivalstva.

Po vojni so naša mesta temeljito spremenila svojo podobo zaradi njihove hitre rasti³. Dejavniki sprememb so bili hiter ekonomski razvoj, spreminjanje vrednosti zemljišča ter ne nazadnje priseljevanje prebivalstva s podeželja v mesto in preseljevanja v okviru mesta samega. Medsebojno vzročno učinkovanje dejavnikov je oblikovalo oziroma transformiralo posamezne dele mest.

Hitre družbene in ekonomske spremembe v prvi povojni fazi so narekovale predvsem gradnjo stanovanjskih blokov. Bloki so rasti po vojni predvsem v bližini industrijskih obratov. Istočasno se je na podeželju sprostilo veliko delovne sile, ki je iskala zaslužek v mestih. Priseljenci so se selili direktno v mesta in manj v obmestja. Naselili so predvsem predmestne hiše in najstarejše dele mest v središčih (Lent v Mariboru). Ta proces je spremljala tudi močna dnevna migracija delovne sile, ki je v večini težila za preselitev v mesto. Po letu 1955 se je sprožil drug proces in se razvil že do takšne stopnje, da je popolnoma spremenil strukturo prebivalstva nekaterih delov mest, predvsem večjih, kot sta pri nas Ljubljana in Maribor. Dvig standarda je povzročil odseljevanje mladega prebivalstva iz mestnih središč v nove, naravno in prometno ugodne predele. V sproščeni stanovanjski fond pa se naseljuje prebivalstvo iz okolice. Cena zemlji na področju mest hitro raste, kar vodi k nadaljnji diferenciaciji posameznih delov mest.

Oblikujejo se homogeni predeli mest, tako fiziognomsko kakor strukturalno. Prebivalstvo z najnižjimi dohodki se naseljuje v področjih z nižjo ceno zemljišča, medtem ko se naseljuje prebivalstvo z višjimi dohodki predvsem v naravno najugodnejših predelih. Pri tem stopi dejavnik bližine mestnega središča v ozadje, saj se zaradi avtomobilizma razdalje izredno zmanjšajo.

Hitra zazidava in s tem širjenje mestnega teritorija zahteva urejanje mestnega prostora. Posamezna predmestja, ki so bila še pred 15 leti v vsakdanjem življenju direktno vezana na središče mesta, so ob dopolnilni zazidavi začutila potrebo po samostojnem centru, kjer bi prebivalstvo lahko zadovoljilo določenim potrebam. Formirajo se centri nižjega ranga s tistimi terciarnimi dejavnostmi, katerih se človek vsak dan poslužuje. Namesto predmestij nastajajo nove mestne četrti nižjega ranga⁴, ki se po ničemer ne razlikujejo od stanovanjskih predelov v središču mesta. K formiranju novih mestnih četrti in krepitvi njihove funkcije so v Ljubljani in Mariboru prispevale še administrativne razdelitve na občine. Okrog administrativnega sedeža se je naseljevalo vedno več obratov terciarne dejavnosti. Tako so posamezna dotedanja predmestja pričela izgubljati enostransko obeležje in postajala večfunkcijske mestne četrti s poudarjeno določeno funkcijo. Samo Melje v Mariboru je ohranilo enofunkcijski značaj industrijskega predela zaradi izredne koncentracije industrije in pomanjkanja prostora za gradnjo stanovanjskih hiš. Tudi v Ljubljani se je ohranil takšen industrijski predel v Mostah, ki pa že ni več tako močno sklenjen in je v večji meri vključen v celotno četrt Most.

Posamezne mestne četrti so rezultat dolgotrajnega razvoja mest, vendar nas na tem mestu zanima današnja podoba in struktura nekaterih delov mestnih četrti Maribora in njihova transformacija v nekaj zadnjih letih. Raziskavo smo naslonili na rezultate anketiranja in kartiranja*. Ker zahteva zbiranje gradiva izredno veliko časa, smo izbrali samo tri izseke iz mestnih četrti. Ti izseki naj bi zajemali strukturalno in funkcijsko homogene dele mest, ki so značilni za širši predel oziroma celo mestno četrt. Vodilna tendenca pri izbiri obravnavanih predelov je bila predvsem spoznati določene strukture prebivalstva, procese, ki so strukturo ustvarili ter posledice te strukture v fiziognomiji poselij ter ekonomiki izrabe tal.

Metode raziskave

Raziskave mestnih četrti ali manjših delov mest, predvsem funkcijsko homogenih, so po svetu dokaj pogoste. Še posebno veliko poznamo raziskav mestnih središč — citijev, njihove funkcije v življenju urbane aglomeracije ter stopnje razvitosti. V samem citiju stopa trgovska funkcija absolutno v ospredje. Citi obsega večkrat le nekaj ulic ali eno samo in je v njem nočna gostota prebivalstva izredno majhna. Bivajoče prebivalstvo v citiju ne predstavlja dejavnik preoblikovanja oziroma formiranja podobe dela mesta. Studije celotnih mestnih četrti pa nam pokažejo podrobne diferenciacije znotraj njih samih⁵. Mestna četrt je skup strukturalno in fiziognomsko največkrat povsem različnih predelov, katere družijo položaj napram ostalim delom mesta, še posebej mestnemu središču, ter navezanost na samostojni center. Večja oddaljenost od mestnega središča pogojuje razvoj močnejšega centra četrti in s tem močnejše izražene četrti same. Prav v Mariboru vidimo, kako se na levem bregu Drave središča posameznih četrti niso mogla razviti. Čeprav govorimo o Melju kot posebnem delu mesta s številnimi trgovinami ob Meljski cesti, je prebivalstvo vendar vsakodnevno vezano na sosednjo Partizansko cesto in po njej do središča mesta. Dalje govorimo o Koroški četrti ob Koroški cesti, ki sploh nima razvitega lastnega središča z obrati terciarne dejavnosti, Kamniški četrti, ki je šele zadnja leta dobila samopostrežno trgovino ob križišču Vinarske, Kamniške in Kajuhove ulice, kar je skoraj edini terciar v vsem tem obsežnem predelu itd. Močnejše so se četrti razvile na desnem bregu Drave. Tabor ima svoje središče ob Trgu revolucije ter ob križišču Gorkega ulice in ulice Moše Pijade. Studenci imajo svoj center ob Ruški

* Raziskavo je omogočila Filozofska fakulteta v Ljubljani s sredstvi iz fonda za raziskovalno dejavnost, deloma pa je bilo gradivo zbrano v okviru seminarskih nalog slušateljev geografije, Aleša Ariha za Kamniško četrt in Marije Mrdže za Nasipno četrt.

in Leningrajski cesti, Pobrežje ob srednjem delu ulice XIV. divizije ter Tezno ob Ptujski cesti. Mimo že formiranih centrov posameznih mestnih četrti opazimo na desnem bregu Drave tendence formiranja novih centrov ob novejših stanovanjskih soseskah — ob Ljubljanski in Metelkovi ulici. Medtem ko se na levem bregu Drave obrati terciarne dejavnosti naseljujejo ob večjih cestah neprekinjeno proti zahodu, severu in vzhodu (ob Partizanski, Meljski, Koroški, Tyrševi cesti), se na desnem bregu formirajo samostojni centri s funkcijo zadovoljevanja vsakodnevnih potreb prebivalcev.

Izredno redke so podrobne socialnogeografske raziskave manjših, funkcijsko, strukturalno in fiziognomsko homogenih delov mest. Takšne raziskave zahtevajo podrobno anketiranje in kartiranje, kar je izredno zamudno delo. Vendar je mogoče samo s takšnim načinom dela spoznati procese, ki oblikujejo posamezne dele mest. Poznati moramo strukturo prebivalstva, stavb in izrabo njim pripadajočega zemljišča. Z medsebojno vzročno primerjavo treh elementov lahko spoznamo transformacijo. Takšen poseg nam omogoča spoznati tendence nadaljnjega razvoja, razen v primerih radikalnih posegov družbe (gradnje modernih stanovanjskih sosesk).

A. Prebivalstvo je tisti osnovni element, ki ustvarja celotno podobo mesta in njegovih posameznih delov ter izkorišča pripadajoče zemljišče. Zaradi pomanjkanja statističnih virov je bilo opravljeno zbiranje materiala s pomočjo ankete. Tako so bili zbrani podatki o starosti, poklicu, poreklu prebivalstva in o mestu zaposlitve aktivnega prebivalstva. Analiza in sinteza posameznih elementov ter njihova medsebojna vzročna povezava nas pripelje do poznavanja strukture prebivalstva ter izraza tega v podobi hiš in izrabi pripadajočega zemljišča.

Podatke o prebivalstvu smo analizirali po posameznikih, po družinah in skupaj po hišah. Analiza po teh treh enotah je potrebna zaradi določene stopnje heterogenosti strukture prebivalstva, ki se pa ob sintezi pokaže kot dokaj homogena. Ta problem izstopa predvsem pri poklicni strukturi na primeru upokojujencev in upokojujenskih družin, ki so v posameznih delih mesta izredno številne. Njihov zunanji izraz je najmočnejši v izrabi zemlje.

B. Stavbe smo analizirali z več vidikov, vendar samo tistih, kateri nam neposredno služijo pri poznavanju transformacije določenega dela mestne četrti. Ponovno je potrebno poudariti, da je za takšno sintezo potrebna podrobna proučitev vseh, nič manj tudi gradbenih elementov, saj nas samo poznavanje najmanjših gradbenih kompleksov lahko pripelje do boljšega poznavanja procesa.

Naše delo je obsegalo kartiranje dejanskega stanja zazidave, starosti, nadstropnosti, fiziognomije in funkcije zgradb. Prav slednji dejavnik, ki stopa skoraj pri vseh proučevanjih urbanih aglomeracij ali njenih delov najbolj v ospredje, je pri nas najmanj poudarjen. Razlog je povsem preprost: izbrali smo takšne dele mestnih četrti, ki so izrazito stanovanjske. Pri ugotavljanju fiziognomije in starosti smo se v klasifikaciji močno približali Vrišerjevi shemi¹⁶. Razlika je v tem, da smo razdelili tudi povojna leta v dve obdobji. Pravzaprav bi morali pri posameznih delih mest to obdobje še bolj diferencirati, s čimer bi dobili časovno realni potek urbanizacije in transformacije sedanjih delov mesta.

Po fiziognomiji ločimo naslednje tipe zgradb: kmečke hiše, polkmečke hiše, delavske hiše, vile (starega in novega tipa), dvojčke, vrstne hiše, večstanovanjske hiše (starejše) in stanovanjske bloke.

C. Izraba pripadajočega zemljišča odseva strukturo prebivalstva. Tako najdemo drugačno izrabo zemlje pri družinah z mlajšo strukturo kakor pri onih s starejšo ter še nadalje diferencirano po poklicih. Klasifikacija izkoriščanja zemljišča:

- a) Njiva.
- b) Vrt — intenzivno obdelan,
— ekstenzivno obdelan.
- c) Travnne površine — travnik, navadna travna površina, angleška trava.
- d) Sadovnjak — star sadovnjak (visokoraslo drevje),
— mlad sadovnjak (nizkoraslo drevje). Sadovnjaki so še naprej diferencirani na opuščene in negovane.
- e) Ceste, parki, dvorišča, parkirni prostori, nerodovitno zemljišče itd.

V nadaljnjem bodo s pomočjo prikazanih metod obdelani trije deli Maribora. Na desnem bregu je to stanovanjski predel ob Nasipni ulici na Pobrežju (Nasipna četrt), na

levem bregu Drave pa predel med Mladinsko cesto in Kalvarijo (Kamniška četrt) ter predel v centru mesta ob Gregorčičevi cesti (četrt ob Gregorčičevi cesti)*. Za vse tri predele je skupna izredna mobilnost prebivalstva, zlasti po II. svetovni vojni. Prav zaradi te mobilnosti se je v povojnih letih struktura prebivalstva tukaj blistveno spremenila. Določena struktura prebivalstva se veže na določen stanovanjski fond in na določene mestne predele. Ob analizi samo treh delov mestnih četrti bi težko točneje povedali, kaj je odločujočega za razvoj četrti, ali naravne osnove, socialnoekonomska geneza, položaj četrti ali prometna povezanost s središčem mesta itd. Pri obdelanih treh sondah izstopata močnejše prva dva dejavnika.

Nasipna četrt

Nasipna četrt obsega del zahodnega Pobrežja med Nasipno, Makedonsko, Finžgarjevo in Belokranjsko ulico. Predel obsega vse zemljišče od ježe dravske terase na zahodu, do Stražunskega gozda na vzhodu, kamor vedno bolj prodira urbanizacija v obliki enodružinskih hiš. Glavna morfološka značilnost tega predela je položaj pod ježo okrog 20 metrov visoke terase, ki je značilen za genezo tega predela in vsega Pobrežja. Komaj nekaj deset metrov zahodno poteka na terasi glavna prometna žila Maribora, ob kateri so že zgodaj gradili hiše, še posebno močno se je pa ob njej razvila terciarna dejavnost. Prve hiše v Nasipni četrti pa so nastale šele konec prejšnjega stoletja, večja gradbena dejavnost je zajela to področje šele v tem stoletju. Zemljišče samo tukaj ni bilo primerno za kmetijstvo, zlasti še v primerjavi s področji na terasi vzhodno in jugovzhodno od tod. Zaradi tega je bila tukaj nekoč ena sama kmetija, pa tudi vrtnarstvo kot nadaljevanje kmetijstva se zdaleka ni razvilo tako intenzivno kakor v podobnih predelih Ljubljane. Pod samo ježo terase se vleče okrog 200 metrov širok nižinski svet, nekdanja dravska struga⁷, kjer se kaže ponekod mokrotnost, drugod v višjih predelih pa je prst izredno tanka in pridelek pičel. Vrtnarstvu tudi prometna odmaknjenost pod ježo terase ni bila v prid. Še v prejšnjih desetletjih je bilo v navadi, da so si Mariborčani sami hodili k proizvajalcem po vrtnarske pridelke. Ker je bilo na terasi večje število vrtnarj, je le malo kdo zašel na tako »močno oddaljeno« Pobrežje. Veliko je temu kriva slaba povezava tega dela Pobrežja s Tržaško cesto, kar se do danes ni izboljšalo.

Pred razmahom mestnega avtobusnega prometa je bilo vse Pobrežje močno oddaljeno od mestnega središča. Ena pot je vodila od tod na Tržaško cesto, druga pa na severnem robu ob Dravi. Zato se je na Pobrežju že zgodaj razvilo samostojno središče ob križišču ulice XIV. divizije in Nasipne ulice, ki pa je od obravnavanega dela oddaljeno. Prebivalstvo se je zato orientiralo na bližjo Tržaško cesto, koder je tudi najkrajša pot do središča mesta. Kaže se sicer težnja po formiranju lastnega središča, kar pa je zaradi bližine obeh navedenih središč ostalo na stopnji gostišča in trgovine s prehrabnimi artikli.

V vsej Nasipni četrti, ki je površinsko največja od treh obravnavanih, živi 1985 prebivalcev v 718 družinah. To da 2,8 prebivalca na eno družino in 3,6 na eno hišo, kar nam kaže zazidalni značaj te četrti. Daleč prevladujejo eno-, dvo- in trodružinske hiše, v katerih živi 45,2 % vseh družin in 42,4 % vseh prebivalcev. Delež prebivalstva in družin v omenjenih hišah je seveda veliko manjši kakor sam delež eno-, dvo- in trodružinskih hiš (79,1 %) predvsem zaradi šestih blokov, zgrajenih po letu 1960.

Starostna struktura prebivalstva je tukaj dokaj ugodna kljub odseljevanju tistega mladelega prebivalstva, ki si izboljšuje ekonomski položaj, kar je identično s pridobitvijo visoke izobrazbe. Pred očmi moramo imeti tipičen delavski značaj te četrti v preteklosti, kar se je ohranilo do sedaj. Tukaj so možne adaptacije in dozidave, kar zadržuje delavce in uslužbenke z nižjo izobrazbo. Hotenje po preselitvi na višjo teraso ni več tako močno

* Posamezni deli obravnavanih četrti so poimenovani po osrednji ulici določenega predela. V primeru Nasipne četrti in Kamniške četrti je to dokaj smiselno še posebej zato, ker to poimenovanje ni na tem mestu prvič uporabljeno. Težje je poimenovati tretji predel, saj Gregorčičeva ulica nima tako močne centralne funkcije. Iz tega razloga smo poimenovali predel kar »četrt ob Gregorčičevi ulici«. V tekstu je večkrat poudarjeno, da so to le izseki iz mestnih četrti, dejansko smo pa te izseke imenovali z imenom četrt. V tem primeru gre samo za lažjo rabo imena in pomeni tukaj uporabljena beseda četrt dejansko samo en del četrti oziroma del mesta Maribora.

Legenda h karti: Zaposlitvena mesta aktivnega prebivalstva treh delov mestnih četrti Maribora. I. Nasipna četrt, II. Kamniška četrt, III. četrt ob Gregorčičevi ulici.

Za Kamniško četrt je oznaka krog, za četrt ob Gregorčičevi ulici kvadrat in za Nasipno četrt trikotnik.

tudi zaradi povečanja števila avtomobilov. Področje najmočnejšega odseljevanja je na jugovzhodu Nasipne ulice in okolici, in sicer iz večdružinskih stanovanjskih hiš z najslabšim položajem. Na drugi strani pa je sem usmerjeno tudi močno priseljevanje mladega prebivalstva. Na vzhodu, kjer je proti gozdu na razpolago zemljišče za gradnjo, nastajajo nove hiše kvalificiranih delavcev, v največjem številu šoferjev in podobnih poklicev. Nedvomno veliko pripomore k tej zazidavi relativno nizka cena zemljišča. Na koncu ne smemo prezreti velikega števila mladega prebivalstva v blokkih na severu četrti. Tako je že majhen del mesta vidno diferenciran po starostni strukturi prebivalstva: na skrajnem zahodu in jugozahodu prevladuje starejše prebivalstvo, v srednjem delu živi mešano in na vzhodu ter severu predvsem mlado prebivalstvo.

Starostna struktura prebivalcev in družin je naslednja:

	prebivalci			družine	
0—20 let	619	31,2 %	I.	369	51,2 %
21—45 let	872	43,9 %	II.	191	26,5 %
46—65 let	354	17,8 %	III.	17	2,4 %
66 let in več	140	7,1 %	IV.	142	19,8 %

Starost družin je prikazana po naslednjih skupinah:

- I. Najmanj dva člana družine sta stara med 20 in 50 leti.
- II. Vsaj en član družine je star med 20 in 50 leti.
- III. Najmanj dva člana družine sta v starosti med 0—20 ali 50—60 let.
- IV. Vsi člani družine so stari nad 50 let.

Bilo je že omenjeno, da prevladujejo med aktivnimi prebivalci delavci. Od skupno 941 aktivnih prebivalcev je kvalificiranih delavcev 483, veliko je tudi število nekvalificiranih delavcev, slednje so predvsem v tekstilni industriji zaposlene žene. Uslužbencev živi tukaj 220, od tega samo 6 z visoko izobrazbo, prav tako je tukaj malo obrtnikov — 5. Še pred leti je živelo nekaj družin izključno od obdelovanja zemlje. Na vzhodu so imeli travnike in gojili govedo za prodajo mleka, poleg tega pa so se ukvarjali z vrtnarstvom kot dodatnim virom dohodka. To prebivalstvo je ostarelo, mladi so se zaposlili in spremenili celotno strukturo dohodka teh družin. Stari naseljenci, sedaj upokojenci, so prav tako številni — 213, skupno jih je več kakor $\frac{1}{10}$ vsega prebivalstva.

Tudi analiza starostne strukture prebivalstva po hišah nam kaže prevlado delavskih družin: teh je 61,1 %, uslužbenskih je 12,1 %, več pa je čisto upokojenskih družin — 18,2 %. Regionalna analiza starostne strukture družin nam pokaže zopet diferenciacijo znotraj četrti in dopolnjuje podobo starostne strukture družin. Uslužbenske hiše so predvsem starejše enodružinske hiše v srednjem delu četrti. Mlado prebivalstvo si je adaptiralo starejše hiše. Uslužbencev skoraj ne zasledimo v novogradnjah na vzhodu četrti, kjer je povsem homogena delavska struktura. Prav tako prevladujejo delavci na severnem delu četrti, medtem ko je največ upokojencev v hišah z najmanj ugodno starostno strukturo na jugozahodu četrti. Čeprav so prebivalci vseh poklicev vezani tukaj še močno na obdelovanje zemlje, opazimo najbolj ekstenzivno obdelavo pri upokojenih.

Nasipna četrt je dokaj oddaljena od delovnih mest v industriji in od delovnih mest v ustanovah v središču mesta, leži nekako na sredi med zaposlitvenimi centri. Zato je aktivno prebivalstvo zaposleno skoraj v enakem številu v Centru, Melju in na Teznem. Poleg tega jih je 66 zaposlenih na Studencih, predvsem v tovarni železniških vozil. Številčno je stanje naslednje: v centru mesta s severnim delom Tabora je zaposlenih 273 (33 %), na Teznem 228 (27,6 %), v Melju 194 (23,5 %), medtem ko je na Pobrežju zaposlenih samo 35 (4,2 %) aktivnih prebivalcev Nasipne četrti. Na Tezno hodijo delat moški, ki so največ zaposleni v kovinski industriji. Žene delavcev so zaposlene kot pol- ali nekvalificirane delavke v tekstilnih tovarnah v Melju. Med drugimi živi tukaj 40 tkalk, 36 predic, 30 šivilj, 20 trgalč, kar je v povprečju izredno veliko. Pobrežje daje največ ženske delovne sile tekstilnim tovarnam v Mariboru, kar se odraža v zaposlitveni strukturi prebivalstva te četrti.

Analiza prebivalstva Nasipne četrti bo popolnejša s prikazom porekla prebivalstva. Iz centra je priseljenih 316 (27,6%), iz Tabora 109 (9,3%), Pobrežja 168 (14,7%), Studencev 65 (5,7%), Tezna 101 (8,8%), Melja 40 (3,5%), Dravskega polja 65 (5,7%), Slovenskih gorje 131 (11,4%) itd. Do pred nekaj leti so se tukaj naseljevali predvsem Mariborčani, podobno kakor na Studence, saj so dobili za gradnjo še najbolj poceni zemljišče. V zadnjih 10 letih pa gradijo tukaj priseljene iz okolice. Ker so to prebivalci z enakimi ekonomskimi pogoji, ostaja ta četrt še nadalje homogena.

Ugotovili smo, da je Nasipna četrt gradbeno dokaj mlada. Prva hiša, ki leži tik pod teraso ob poti na Tržaško cesto, je bila sezidana že pred letom 1850. Do leta 1900 je bilo zgrajenih samo 7 hiš, od teh vse delavske, katerih prebivalci so kot dodatek redili še krave in obdelovali vrtove. Šele po tem letu se je gradbena dejavnost tukaj okrepila in dosegla višek s 148 ali 68,3% vseh današnjih hiš. V tem obdobju so bile zgrajene skoraj vse hiše ob Nasipni cesti, ob njej vzporedni ulici Heroja Vojka, v trikotu med Vidavovo in Makedonsko ulico ter vse hiše ob gozdu. Večstanovanjske hiše so tukaj gradili stavbeniki in drugi ter dajali stanovanja v najem. Tako je bilo zazidano vse razpoložljivo zemljišče do gozda na vzhodu. V trikotu ob Črnogorski in Nasipni ulici so v tem obdobju nastale zgradbe obrtnega podjetja »Leslik«. V obratu je bilo leta 1965 zaposlenih 135 ljudi, vendar na razvoj in strukturo četrti nikoli ni vplival. Od leta 1946 do leta 1955 je bilo zgrajenih 10 hiš, predvsem na nepozidanih parcelah med že stoječimi hišami. Po fiziognomiji so bile to predvsem delavske hiše, medtem ko je večina od 43 hiš, zgrajenih po letu 1955, že novih delavskih. Gradbena dejavnost se je v tem obdobju prenesla na vzhod, na račun gozda in vrtov. Skupno je starih delavskih hiš 142 (65,5%), večstanovanjskih hiš je 28 in blokov 6.

Delavske hiše so skoraj v celoti pritlične (172), redko kje se je naselil obrtnik. Danes sta na celotnem področju Nasipne četrti dve trgovini z živili, dve večji obrtniški podjetji, eno gostilne in več zasebnih obrtnikov. Ojačala se je gravitacija k Tržaški cesti, kjer je večja izbira v trgovinah. Število obratov terciarne dejavnosti se je v zadnjih letih zmanjšalo kljub povečanju števila prebivalstva.

Samo tri družine prodajajo pridelke z vrta, kar je ob velikih površinah vrtov in ob dokajšnjih parcelah travnikov prav malo. Ostanki intenzivnejšega vrtnarstva so številna gospodarska poslopja — tako imenovane gospodarske lope, ki so se na splošno razvile v okviru predmestnih hiš.

Funkcija, struktura in fiziognomija Nasipne četrti se kljub mobilnosti njenega prebivalstva ne menja. Še največje spremembe se kažejo v fiziognomiji kot posledici novogradenj na vzhodu ter adaptacije in dozidave individualnih hiš, medtem ko je najmanj sprememb ob Nasipni cesti, kjer za gradnjo prostega zemljišča primanjkuje. Kakor 10 in več let nazaj je ta četrt še vedno dokaj oddaljena od središča mesta in navezana v vsakdanjem življenju predvsem na terciarne dejavnosti na Tržaški cesti. Za to četrt in tudi za širši predel Pobrežja bi bilo potrebno zgraditi moderno cesto, ki bi njegovo središče povezala po najkrajši poti z magistralo in po njej s središčem mesta.

Kamniška četrt

Druga raziskana četrt obsega predel med Mladinsko, Strossmayerjevo, Vinarsko in Kosarjevo ulico pod Kalvarijo na severozahodu Maribora. Morfološko pripada zemljišče studenški terasi, nanjo pa so potoki iz Kalvarije nanесли fin peščen material. Tako ugoden morfološki položaj, dobra prst in zlasti ugodna mikroklima (močna osonečenost in zmanjšana vetrovnost zaradi lege pod Kalvarijo) je pogočila nastanek najbolj tipične predvojne vilske četrti Maribora. Tukaj so na obsežnih parcelah gradili pred prvo in med obema vojnama lastniki tovarn in obrtnih delavnic ter zdravniki, inženirji in drugi velike vile. Zato so bile številne vile po vojni nacionalizirane, kar je bil eden od razlogov spremembi strukture prebivalstva. Še močneje se je struktura prebivalstva celotne četrti spremenila zaradi gradnje blokov in novih vil. Prav o učinku gradnje blokov na socialnogeografsko transformacijo posameznih delov mest bi že uvodoma kazalo povedati nekaj besed. Gradbeni izgled posameznih mestnih delov se z gradnjo blokov vsekakor spreminja. Več sprememb pa vnaša gradnja blokov v strukturo prebivalstva. Bloke v delavskih predmestjih naseljujejo predvsem delavske in nižje uslužbenske dru-

žine (na primer bloke v Nasipni četrti, ob ulici XIV. divizije na Pobrežju itd.). Drugačna je seveda struktura prebivalstva v blokih v samem središču mesta ali njegovi bližini. Razen tega ne kaže prezeti tudi lastništva blokov (v obravnavani četrti sta to Konstruktor in bivša občina Center).

Kamniška četrt funkcijsko ni homogena. Velike površine zavzemajo športni objekti, pomembnejši faktor pa je obrat tovarne »Marles«. Tovarna je tukaj zgradila tudi nekaj blokov in s tem močno vplivala na spremembo strukture prebivalstva celotne četrti.

V Kamniški četrti živi 1151 ljudi v 354 družinah. Polovica hiš je tukaj eno-, dvo- in trostanovanjskih (48%), vendar zaradi večjega števila blokov prebiva v njih samo 19,2% vseh družin in 19,1% vseh prebivalcev. Značilno za to četrt je število ljudi na eno družino. Povprečno pride 3,3 ljudi na eno družino, kar da veliko več družin s tremi in štirimi člani kakor z enim ali dvema. Takšna gostota je posledica številnih priseljencev na eni strani, na drugi strani pa velikih družin v starih vilah.

Nacionalizacija velikih večstanovanjskih vil in gradnja blokov sta bistveno vplivala na današnjo starostno strukturo prebivalstva. V nacionalizirane hiše so se poleg starih družin naselile nove, predvsem mlade. Otroci avtohtonega prebivalstva so si pridobili visoko kvalifikacijo in se odselili. Zaradi tega je v nekaterih vilah ostalo pretežno staro prebivalstvo, kar se odraža tudi na zunaj v obdelavi zemlje. V bloke se je priselilo predvsem veliko mladega prebivalstva, ki prevladuje na zahodu in severovzhodu četrti.

Starostna struktura prebivalstva in družin:

	prebivalci			družine	
0—20 let	406	35,3%	I.	242	68,7%
21—45 let	481	41,8%	II.	54	15,4%
46—65 let	208	18,1%	III.	7	1,9%
nad 65 let	56	4,8%	IV.	49	14,0%

(Skupine za družine so iste kakor za Nasipno četrt.)

Zaradi ugodnih naravnih razmer in zaradi pomanjkanja prostora za gradnje na levem bregu Drave, zidajo še vedno nove bloke tukaj, v katere se naseljuje prebivalstvo mešane starostne strukture, vendar s prevlado mladega prebivalstva. V glavnem pa moramo tukaj ločiti bloke s prevlado mladega prebivalstva in starejše vile s prebivalstvom neugodne starostne strukture (skupaj 9 po številu).

Zaradi močnega priseljavanja živi tukaj samo 29,5% avtohtonega prebivalstva ali 33,6% družin. Ker je gradila bloke tudi bivša občina Center, so selitveni tokovi vodili predvsem iz središča mesta. Od tod se je naselilo 36,8% prebivalcev in 33,6% vseh družin, iz drugih bolj delavskih delov mesta pa veliko manj. Iz Tabora 5,5% prebivalcev ali 5,1% družin, s Tezna 2,7% prebivalcev, Pobrežja 4,4%, Melja 3,3%, medtem ko se je od drugod priselilo 12,9% prebivalcev.

Tudi mešana poklicna struktura prebivalstva je posledica priseljavanja. V stare vile se je vselilo veliko delavskih družin, ki prebivajo v njih skupaj s starejšim prebivalstvom. Avtohtono prebivalstvo je visoko kvalificirano, saj so to večinoma prejšnji ali sedanji lastniki velikih starih vil, katerih otroci so se v glavnem že odselili.

Poklicna struktura aktivnega prebivalstva je naslednja:

1. Uslužbenci s srednjo izobrazbo	248
2. Uslužbenci z visoko izobrazbo	43
3. Delavci	117

Poleg navedenih šteje prebivalstvo še 82 upokojencev.

Poklicna struktura prebivalstva po hišah je heterogena bolj v starem vilskem delu četrti na vzhodu kakor v blokih na zahodu. Čistih uslužbenskih družin je malo. Več je mešanja družin uslužbencev z visoko izobrazbo z delavskimi družinami. Skupno je vseh hiš z uslužbenci 117 (50,7%), delavci 85 (24,4%), uslužbenci z visoko izobrazbo 33 (9,5%) in upokojenci 49 (14%).

Velikemu številu uslužbencev je tukaj razlog bližina središča mesta. Kar 73% vsega aktivnega prebivalstva je zaposlenega v središču bivše občine Center, predvsem

v ustanovah. V nasprotju z Nasipno četrtjo je tukaj izredno malo aktivnega prebivalstva zaposlenega v industriji, in še to predvsem v Melju. Tukaj se nam pokaže odvisnost oddaljenosti zaposlitvenega mesta od poklicne strukture. To dopolnjuje še odvisnost od števila in strukture razpoložljivih delovnih mest, kar je značilno predvsem za večja urbana središča. Že pred leti je bil podoben pojav prikazan v študiji o strukturi zaposlenih v Tovarni glinice in aluminija v Kidričevem. V Kidričevo je v prvih letih po izgradnji tovarne hodilo na delo nekaj visoko kvalificiranih strokovnjakov iz Maribora (sodeloval je tudi faktor višjega dohodka), kasneje so se zaposlili v Mariboru⁹. Tako je bilo leta 1966 v Melju zaposlenih 47 aktivnih prebivalcev te četrti, na Taboru 43, medtem ko jih je na dokaj oddaljeno Tezno hodilo samo 19.

Zazidavo Kamniške četrti beležimo v tem stoletju, saj je bilo vso zemljišče severno od Mladinske ulice leta 1904 še neposeljeno¹⁰. Več gradbene dejavnosti beležimo med letom 1900 in 1914, ko je bilo zgrajenih 15 hiš, predvsem vil. Višek s 43 hišami pa je dosegla gradnja v letih med obema vojnama. Takrat je bila dograjena vsa vilška četrt (vseh vil je 39, 49,3 %), torej ves vzhodni in srednji del četrti. Danes so na vzhodu predvsem bloki iz let po drugi svetovni vojni. Po letu 1945 je bilo zgrajenih 20 hiš. Povsem tuj element v tej četrti so iz štirih med vojno zgrajenih barak predelane hiše. Ohranile so nekdanjo velikost in nadstropnost, po izgledu in izrabi zemljišča okrog njih jih pa lahko primerjamo z vilami.

Zemljišče ekonomsko najmočnejših družin je bilo v glavnem posajeno s sadnim drevjem. Na zemljišču drugih hiš so bili intenzivno obdelani vrtovi. Povojna sprememba strukture prebivalstva pa je vodila v prvi fazi k intenzivnejšemu obdelovanju vrtov in večanju njihovih površin. Šele v zadnjih letih upada interes za obdelovanje zemlje. Na eni strani vodi k temu izboljšano ekonomsko stanje prebivalstva v novih hišah, na drugi strani pa je to posledica staranja prebivalstva v vilah. Okrog teh vil je veliko opuščenih vrtov, prerašča jih grmovje in drevje. Vrtove ima samo še 29 ali 36,7 % vseh hiš, medtem ko je samo trava okrog 20 hiš. Značilen primer postopnega opuščanja obdelovanja najdemo v eni od starih vil. Lastnika sta do nedavnega prodajala na trgu zelenjavo. Sedaj, ko vrla zaradi starosti ne moreta več obdelovati, sta vse zemljišče okoli hiše zasadila z ribezom, ta zahteva veliko manj dela, in ga prodajata na trgu.

Zemljišče spreminja svojo funkcijo. Večajo se zelene površine, del dvorišča ali vrta pa zasede garaža. V vsej četrti štejemo danes že 55 hiš z garažami, med njimi 24 s tremi ali več garažami.

Kamniška četrt se v marsičem močno razlikuje od obeh v tem prispevku obdelanih delov Maribora. Predvsem prevladujejo tukaj uslužbenci, ki prebivajo tako v novih blokih kakor v starih vilah in so otroci avtohtonega prebivalstva ter priseljenci. Tudi poklicna struktura po hišah nam pokaže z 31,6 % prevlado uslužbenskih družin. Večjemu deležu delavcev je tukaj razlog predvsem nacionalizacija in gradnja blokov. Nadaljnja tendenca vodi k še močnejšemu povečanju deleža uslužbencev, in to ne samo v okviru tega dela mesta, temveč v vsem področju zahodno od tod, kjer nastajajo nove individualne hiše in bloki. Posledica bližine središča mesta je tukaj tudi popolna odsotnost terciarnih dejavnosti.

Četrt ob Gregorčičevi ulici

Tretje področje raziskave socialnogeografske transformacije mestne četrti v Mariboru leži v samem centru mesta, in sicer med naslednjimi ulicami: Slovensko na jugu, Gledališko in Trubarjevo na zahodu, Krekovo na severu, Leninovim trgom na vzhodu ter Gregorčičevo in Tyrševo ulico. Predel leži v ožjem središču mesla in se z Gregorčičevo ulico dotika starega mestnega jedra, ki predstavlja s številnimi trgovinami in uslužnostnimi obrati starejši cili mesta. Po svoji funkciji je to primarno stanovanjski predel. Obratni terciarne dejavnosti so se razvili samo ob Slovenski ulici, Tyrševi ulici, v zadnjih letih pa se javljajo v vedno večjem številu tudi ob Gregorčičevi ulici.

Novejši je tudi pojav preseljevanja posameznih upravnih služb iz strogega središča mesta v ta predel, ki je iz strogega središča mesla hitro dostopen in kjer je bilo še prostora za postavljanje upravnih poslopij. Tako imamo tukaj na razpolago tri elemente za socialnogeografsko analizo, prebivalstvo, hiše in terciar. Zaradi značaja naše raziskave bomo terciarne dejavnosti nekoliko zanemarili in jih morda podrobneje obdelali kdaj kasneje.

Od elementov odpade v tem predelu pripadajoče zemljišče. Posamezne hiše posedujejo samo dvorišča, ki so prav tako lahko zanimiv predmet proučevanja, saj nam s svojo funkcijo rekreacijskih prostorov, parkirišč, skladišč, delavnic, prometnih poti itd. marsikaj povedo o funkciji celotnega predela mesta.

Četrta ob Gregorčičevi cesti je prostorno najmanjša od treh obravnavanih, prav tako je tudi število hiš najmanjše. Hiš je vsega 40, vendar so to velike stanovanjske hiše s povprečno tremi nadstropji in osmimi družinami na hišo. Prav pri tej četrti je bilo anketiranje velik problem, zaradi česar je bilo zajetih samo okrog 80% prebivalstva. Sicer nam pa tudi ta delež lahko da popolno podobo socialnogeografske strukture tega predela. Skupno je bilo v anketi zajetih 238 družin s 684 prebivalci. Prevladujejo družine z dvema (27,3%), štirimi (20%), enim (19,5%) in tremi člani (19%).

Rezultati nekaterih raziskav zahodnoevropskih mest, pa tudi površna opazovanja naših mest nam kažejo razen v predmestjih največjo mobilnost prebivalstva v starih mestnih jedrih. Obravnavano področje je že izven starega mestnega jedra, vendar je mobilnost prebivalstva tukaj proti pričakovanju izredno močna. Prebivalstvo se je tukaj po II. svetovni vojni močno izmenjalo, s čimer se je ustvarila določena struktura prebivalstva, ki je bistveno drugačna kakor v Nasipni in Kamniški četrti.

Od skupno 238 anketiranih družin se je sem priselilo po letu 1920 kar 178 družin, kar pomeni, da se je izmenjalo več kakor $\frac{3}{4}$ vsega prebivalstva. Kje so razlogi za takšen proces? V prvi vrsti velja omeniti, da so v tem predelu hiše predvsem izpred leta 1900. Še pred vojno so bila to moderna stanovanja, v katerih so prebivali v glavnem uslužbenci in v manjši meri delavci. Delavci so razen v predmestjih prebivali v najstarejšem delu mesta ob Dravi. Po letu 1955 se je okrepila težnja po preselitvi iz mestnega središča, predvsem v bloke in nove enodružinske hiše. Na njihovo mesto pa so se selili prebivalci iz drugih delov mesta, prvenstveno iz slabših stanovanj in okolice Maribora ter drugih krajev Slovenije. Jasno se kaže tendenca razselitve iz mestnega središča v boljše stanovanjske predele. Na drugi strani pa je bilo po vojni tukaj zgrajenih nekaj stanovanjskih blokov, v katere so se naselili predvsem ljudje iz okolice mesta. Iz ožjega področja bivše občine Center se je priselilo 58 družin, iz Tabora 14 družin, Tezna 4 družine, Pohorja 8, Studencev 10 in Melja 7 družin, vse ostale pa iz okolice in vse Slovenije. Še močneje nam potrjuje ekonomsko pogojenost teh migracij podatki o letih priselitve. Od 161 znanih primerov se je priselilo do leta 1945 18 družin, med leti 1945 in 1950 27, od 1950 do 1955 13, od 1955 do 1959 31, od 1960 do 1964 39 in po letu 1964 33 družin.

Starostna struktura prebivalcev in družin:

	prebivalci			družine		
0—20 let	208	30,3%	I.	113	48,5%	
21—45 let	249	36,4%	II.	50	21,4%	
46—65 let	155	22,3%	III.	3	1,3%	
nad 65 let	75	11%	IV.	67	28,8%	

(Skupine za strukturo družin so enake kakor za Nasipno četrt.)

Na splošno je tukaj več starejšega prebivalstva. Regionalno se starostna struktura hiš spreminja z oddaljenostjo od središča mesta. Največ starejšega prebivalstva imajo hiše ob Slovenski ulici, manj one ob Gregorčičevi ulici in najmlajše prebivalstvo hiše ob Krekovi ulici, kjer stoji tudi nekaj blokov.

Dosedanje znanje o strukturi prebivalstva nam dopolnjuje in potrjuje tudi pregled poklicne strukture prebivalstva. Le-ta je dokaj mešana s prevlado delavcev in delavskih družin, katerih je 26,6%, mešanih z upokojevcem pa je še dodatnih 10%. K tem družinam spadajo predvsem kvalificirani delavci v raznih industrijskih obratih Maribora in obrtnih delavnicah. Značilno je, da kakšne posebne močne orientacije v zaposlitvi prebivalstva ne beležimo, je pa opazna odvisnost delovnega mesta od njegove oddaljenosti. Veliko je tukaj upokojevcem, kar je spričo značaja tega predela tudi povsem razumljivo. Upokojevcem je 118, delavcem 158 in uslužbencev 119. Slednjih je z

visoko izobrazbo 17, kar je veliko več kakor v Nasipni četrti in več kot v Kamniški četrti, kjer je večje število aktivnega prebivalstva. Zaradi velikega povprečnega števila družin na hišo je poklicna struktura prebivalstva po hišah mešana. Zlasti je mešana poklicna struktura v hišah ob Slovenski ulici, medtem ko živi ob Gregorčičevi ulici več delavcev in upokoјencev in še severneje ob Krekovi ulici nekaj več uslužbencev. Žal razpolagamo samo s podatki za manjše področje, na katerem se javljajo kljub homogenosti razlike zaradi oddaljenosti od središča mesta. Kolikor bi razpolagali s podatki za področje vse do Glavnega trga na jugu, bi določene razlike še gotovo močnejše izstopile.

Bilo je že omenjeno, da je delovno mesto odvisno tudi od njegove oddaljenosti od prebivališča delovne sile. Dodamo lahko, da odloča o tem tudi poklicna in starostna struktura aktivnega prebivalstva. Billo bi pričakovati, da bo to področje glede zaposlitve nekako na sredi med Nasipno in Kamniško četrtjo, vendar temu ni tako. V tem se ta predel bolj približuje Kamniški četrti. Kar 45,5% vsega aktivnega prebivalstva je zaposlenega na ožjem mestnem področju bivše občine Center. Na drugem mestu po kraju zaposlitve je Melje z 31 zaposlenimi, sledijo Tabor 25, bolj oddaljeni predeli mesta na levem bregu Drave z 21, Tezno 19, Pobrežje 21 in Studenci 11.

Južni del obravnavanega dela Maribora je po svoji funkciji nekaj podaljšek starejšega citija, ki se nadaljuje iz Gosposke v Slovensko in deloma tudi Tyrsevo ulico. Poleg trgovin z artikli za dnevno potrošnjo so tukaj tudi nekatere specialne trgovine (trgovina z lovskim in ribiškimi priborom, dalje z elektrotehničnim materialom). Leg na robu citija pa označuje tudi večje število obrtnikov — 13. V bodoče moremo pričakovati težnjo po nadaljnjem večanju števila obrtnih delavnic, kar bo vsekakor tudi posledica preseljevanja obrti iz citija navzven. Po tej poti so že šle nekatere ustanove, ki vnašajo s svojo prisotnostjo določene spremembe ne samo v nekdanj strogo stanovanjsko funkcijo te četrti, temveč tudi v njeno fiziognomijo.

Zaključki

Izbira obravnavanih treh predelov Maribora ni slučajna, saj je posledica želje poznavanja in medsebojne primerjave različnih delov. Izbrali smo predele mesta, ki so se formirali v odvisnosti od položaja nasproti središču mesta, položaju do drugih funkcijsko različnih delov mesta, prometne povezanosti in položaja nasproti mestu zaposlitve. Tako smo v sklopu razdelitve mesta na ožje mestno področje, predmestja in obmestja¹¹ zajeli izsek iz ožjega dela mesta, ki leži na robu citija in se kažejo v njem posledice formiranja citija v obliki prestavljanja obrtnih delavnic in uradov zaradi pomanjkanja prostora. Dalje smo zajeli predel na severnem robu ožjega mestnega področja in en izsek iz tipičnega delavskega predmestja.

Socialnogeografska analiza omenjenih treh delov Maribora nam je pokazala rezultate medsebojnega učinkovanja populacijske strukture, hiš in pripadajočega zemljišča v fiziognomiji in strukturi teh delov mesta. Nasipna četrt kaže tendence ohranitve homogenosti z absolutno prevlado delavskih družin in določenim tipom zazidave. Podobna raziskava predmestja ob Opekarski cesti v Ljubljani, ki je po odmaknjenosti in vrednosti zemljišča podobno Pobrežju, je pokazala tendence drugačnega razvoja. V Opekarsko četrt se zaradi razpoložljivih velikih zazidalnih površin, vse večjega približevanja središču mesta in seveda želje prebivalstva po razseljevanju, selijo tudi prebivalci z zelo ugodno ekonomsko strukturo. Še več, visoko kvalificirane družine se selijo tudi na zemljišče preko Gradaščice. Tam nastaja na mokrotnem zemljišču, ob slabi prometni povezavi z mestom in pomanjkanju vsakršnih komunalnih naprav, naselje divjih gradenj¹². Torej obstajajo v primeru Nasipne četrti nekateri dejavniki, ki so značilni za vse Pobrežje in ki preprečujejo ustvarjanje heterogene strukture. Poleg neugodnih naravnih pogojev sta tukaj predvsem dva faktorja, in sicer slaba prometna povezanost in psihološki moment. Nedvomno pripomorejo k temu še tudi dokajšnje površine za zazidavo prostega zemljišča v ostalih obmestjih Maribora.

Gradbena dejavnost v Kamniški četrti je po vojni skoraj povsem zastala. Ponovno se je razmahnila šele zadnjih 10 let, ko gradijo tukaj predvsem bloke in vile. Celotni predel kaže tendence k nadaljnjemu oblikovanju vilske četrti, v kateri pa bloki ne ustvarjajo fiziognomske heterogenosti, temveč se organsko povsem vraščajo z okoljem,

prav tako kakor struktura prebivalstva. Določeno formiranje četrti nam kaže tudi dejavniki, katerega sicer največkrat sploh ne opazimo, kaže pa od področja do področja različne tendence razvoja, to je izkoriščanja zemlje. Poleg različnih oblik izkoriščanja zemlje se tukaj že v šestih primerih namesto vrta in navadnega dvorišča pojavi angleška trava. To ni pogost primer v drugih delih mesta in predmestjih Maribora, je pa v večji meri razširjen v posameznih delih Ljubljane. Predel mesta ob Gregorčičevi ulici in v njeni bližini bi lahko vedno bolj upravičeno imenovali prehodno področje. Doslej sta nam bili znani v mestih dve prehodni področji, ki sta bili očitni že brez podrobnih raziskav. To so predmestja in stara mestna jedra, kar bi lahko skupaj označili kot prehodno področje nižjega ranga. V te predele mest so se doseljevali predvsem ljudje z najnižjimi dohodki iz okolice in tako ustvarjali izredno gostoto prebivalstva po hišah. Takšni predel mest (Lent v Mariboru, Žabjak, Stari trg itd. v Ljubljani) ter predmestja nudijo temu prebivalstvu samo začasno prebivališče, kar mobilnost izredno poveča. Za prehodno področje višjega ranga pa bi lahko označili predele okrog citijev in ponekod tudi citi sam. Sem se naseljuje prebivalstvo direktno iz okolice in iz predmestij, a ostane tukaj začasno do preselitve v stanovanjsko ugodnejše predele. Na ta način se kljub izredni mobilnosti prebivalstva v teh prehodnih področjih ohranja homogena struktura prebivalstva. V Mariboru so takšni predeli predvsem ob robu citija in deloma citi sam, v Ljubljani pa ves stanovanjski fond ob Novem trgu, Mestnem trgu, Trubarjevi cesti itd.

LITERATURA IN VIRI

- ¹ Igor Vršer: Geografska izhodišča pri omejevanju mest in njihovih vplivnih območij. GV XXXVII 1965. Ljubljana 1966. Str. 144.
- ² Igor Vršer: Kartiranje izrabe tal v urbanih področjih. GV XXXVII 1966. Ljubljana 1967. Str. 76.
- ³ Anton Melik: Rast naših mest v novi dobi. Ljubljana 1964.
- ⁴ Prim. Raymond E. Murphy and J. E. Vance, Jr.: Delimiting the CBD. Economic Geography, July 1954. Clark University, Worcester, Massachusetts. Str. 189—222.
- ⁵ Gustav Kreuzer: Beitrag zur Geographie einer City in Augsburg. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München. 51. Band 1966, München 1966. Str. 41—57.
- ⁶ Prim. Erich Bodzenta: Innsbruck. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, Wien 1959, Heft III. Band 161.
- ⁷ Harm J. de Blij: The Functional Structure and Central Business District of Loraneo Marques, Moambique. Economic Geography, januar 1962. Clark University, Worcester, Massachusetts. Str. 56—77.
- ⁸ Igor Vršer: Kartiranje izrabe tal v urbanih področjih. GV XXXVIII 1966. Ljubljana 1967. Str. 85.
- ⁹ Borut Belec: Morfologija Mariborske ravnine. GO 1961, št. 3—4. Str. 81.
- ¹⁰ Jože Turk: Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris). CZN — Nova vrsta 2, XXXVII, letnik 1968, Založba Obzorja Maribor 1968. Str. 65.
- ¹¹ Mirko Pak: Nekaj populacijskih problemov Kidričevega. GO 1963, št. 3—4. Str. 53.
- ¹² Jože Turk: Razvoj mariborske mestne vedute. Kronika slovenskih mest 1961, št. 3.
- ¹³ Vladimir Klemenčič: Transformacija prigradske zone. Zbornik VII. kongresa geografa SFRJ, Zagreb 1964. Str. 102.
- ¹⁴ Mirko Pak: Socialnogeografska transformacija mestnih četrti Ljubljane in Maribora. GV. XXXIV. 1967. Ljubljana 1968.
- ¹⁵ Aleš Arh: Transformacija mestne četrti Maribora ob Mladinski ulici (seminarska naloga).
- ¹⁶ Marija Mrdža: Druženogeografski razvoj mestne četrti Maribora (seminarska naloga).

STRUKTURALNA IN FIZIOGNOMSKA ANALIZA TRANSFORMACIJE DELOV NEKATERIH MESTNIH ČETRTI MARIBORA (SOCIALNO-GEOGRAFSKA RAZISKAVA)

Povzetek

Mesto obsega strnjeno zazidani mestni teritorij, predmestja in tiste dele obmestij, ki so dosegli določeno stopnjo urbanizacije. Tako so v mesto vključeni različni predeli, ki se razlikujejo že na majhne razdalje po svoji fizionomiji, strukturi in funkciji. Do takšne diferenciacije je pripomogel cel splet dejavnikov od naravnih do druženogeografskih. Razvile so se posamezne mestne četrti. Področje ene četrti veže med seboj enotno središče, položaj nasproti središču in drugim delom mesta, položaj glede na delovna mesta in večkrat tudi njena funkcija. V okviru mestnih četrti pa seveda ni absolutne homogenosti, temveč so že na majhne razdalje razlike v strukturi prebivalstva, strukturi in fizionomiji hiš in izrabi zemlje. Naše zanimanje pa je bilo posvečeno najhujši homogenim predelom, na primeru katerih je mogoče spoznati določene procese njihovega razvoja in transformacije.

Raziskali smo tri dele mestnih četrti Maribora (ob Nasipni ulici na Pobrežju, ob Mladinski ulici pod Kalvarijo in ob Gregorčičevi ulici v središču mesta). Že ti trije primeri so nas privedli do

nekaterih sklepov. V Mariboru so se izluščili trije deli velike mobilnosti prebivalstva. Prvi predel so stara srednjeveška mestna jedra, kjer je močno priseljevanje iz okolice mesta in odseljevanje mladega prebivalstva. Drugi predel so novejša središča mest (največkrat identična s cityjem in njegovimi robnimi deli), ki je prav tako prehodno področje, in tretje so predmestja. V predmestja je močno priseljevanje iz okolice in mesta samega, manjša pa je odseljevanje.

Raziskali smo naslednje elemente: populacijo, hiše in izrabo pripadajočega zemljišča (predvsem obdobja). Pri prebivalstvu je bila analizirana starostna in poklicna struktura, poroklo prebivalstva in mesto zaposlitve, pri hišah pa starost, nadstropnost, funkcija in fiziognomija. Obdelovalno zemljišče je bilo analizirano po načinu in intenzivnosti izrabe.

Nasipna četrt, ki leži v naravno neugodnem delu mesta, je po svoji strukturi tipično delavska četrt s prevladujočim številom starejših delavskih hiš in intenzivno izrabo zemlje. Od skupno 961 aktivnih prebivalcev je delavcev okrog 700. Sem se selijo delavci iz drugih delov mesta in okolice ter zidajo hiše povsem vilškega tipa. Četrt se še nadalje razvija v smeri tipične delavske četrti, seveda z novimi fiziognomskimi elementi.

Kamniška četrt leži na SZ Mariboru pod Kalvarijo v naravno najbolj ugodnem predelu. Tukaj se je že pred II. svetovno vojno razvila vilška četrt z velikimi hišami in določeno strukturo prebivalstva, predvsem visoko kvalificiranega. Po vojni se je v teh vilah struktura prebivalstva spremenila zaradi odseljevanja avtohtonega mladega prebivalstva in priselitve prebivalstva z nižjo poklicno strukturo. Tudi gradnja blokov je prinesla določene spremembe. Danes pa tukaj ponovno gradi vile mlado, visoko kvalificirano prebivalstvo.

Četrt ob Gregorčičevi cesti leži na robu starejšega cityja Maribora. Da je to postalo izrazito prehodno področje, kaže več kakor tri četrtnice na novo priseljenih družin po letu 1921, od tega daleč največ v zadnjih 15 letih. Sem se predstavljajo obrtni delavnice in uradi iz strogega središča mesta, s čimer se ta predel vse bolj vključuje v mariborski city.

CHANGES IN THE STRUCTURE AND PHYSIOGNOMY OF SOME TOWN QUARTERS OF MARIBOR

Summary

Maribor comprizes the closely populated urban area proper, the suburbs, and those parts of the outskirts that have reached a certain degree of urbanization. The town, therefore, includes areas whose structure, function, and physiognomy vary even at short distances. This differentiation has been brought about by a variety of factors ranging from natural to socio-economic ones. In this way single town quarters have developed. A town quarter, of course, is not absolutely uniform in its over-all make-up, but there are differences from point to point in the structure of its population, the physiognomy of its buildings, and the utilization of the land. Our interest, however, has been focused on those small areas that do display uniform features, for they enable us to gather information as to their development and transformation.

We have investigated altogether three areas each of which is located in a different town quarter (along the street Nasipna ulica at Pohorčje, along the street Mladinska ulica below Kalvarija, and along the street Gregorčičeva ulica in the center of town). These three examples alone have shown that in Maribor there are three areas characterized by a great mobility of the population. The first area comprizes medieval town nuclei to which people migrate from the outskirts and from which the young population is fleeing. The second area comprizes the modern town quarters with a likewise great mobility of the population. The third area comprizes the suburbs to which there is a considerable influx of the population from the outskirts but from which migration is less lively.

In the present study the following elements have been investigated: the population, the housing units, and the utilization of the land belonging to these units. The population has been analyzed by age, vocation, origin, and working place; the housing units, by number of floors, age, function, and physiognomy; the land, by manner and efficiency of utilization.

The embankment area, which is geographically unfavorably located, is a typical workers residential area in which old houses owned by workers predominate and in which the land is efficiently utilized. Among altogether 961 gainfully occupied inhabitants of this area there are about 700 manual workers. But also workers from other parts of the town and from the suburbs tend to migrate to this area they settle in their own, primarily one-unit detached houses. The area is developing into a typical workers residential area to whose physiognomy, of course, ever new elements are being added.

The Kamnik area is located NW of Maribor below Kalvarija in a geographically most favorable region. Prior to World War II this was a typical residential area with large housing units inhabited primarily by members of the learned professions. After the war the structure of the population has changed because of the migration of the young population to other place and the influx of a population whose educational level is lower than that of the former population of the area. Furthermore, the erection of large apartment houses also brought about changes in the structure of the population. Today again young people of high educational levels have begun to flock to this area and to build here their own one-unit detached homes.

The area extending along the street Gregorčičeva ulica is located in the border zone of the older center of Maribor. That this has become a transitional area is borne out by the fact that more than three-quarters of its population have moved hither after 1920 and the bulk of it after 1953. This is the area to which offices and workshops are being moved as a consequence of which the area is gradually becoming the business center of Maribor.

GOSPODARSKE RAZMERE GORSKIH KMETIJ NA KOŠENJAKU

Uvodne misli. Za gorska področja Slovenije je že dalje časa značilno manjšanje števila prebivalstva, opuščanje obdelovalnih površin, preusmerjanje gospodarstva in propadanje kmetij. Ker je velik delež kmetijskih površin Slovenije v gorskem in sredogorskem svetu, je vprašanje nadaljnjega razvoja in izrabe teh zemljišč splošno družben problem. Zato je iz družbenih vidikov zanimivo, da ugotovimo, kako se odražajo zakonitosti našega družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja v teh svojstvenih naravnih in socialnih razmerah gorskega sveta. Ali je odseljevanje prebivalstva, spreminjanje izrabe zemljišč in propadanje kmetij v skladu z današnjim vrednotenjem naravnih razmer in splošno družbenimi interesi v tem gospodarskem prostoru? Prispevati k rešitvi teh vprašanj je tudi osnovni namen te študije.

Omejitvev področja. Družbene in naravno geografske razmere v gorskih področjih so zelo raznolike in se lahko spreminjajo na zelo kratke razdalje, zato sem raziskavo omejil na manjše področje. Kot predmet obravnave sem izbral jugoslovansko Koroško, ki leži severno od Drave, t. j. južno pobočje Košenjaka. Ta strm gorski svet omejuje na jugu Drava, na severu in zahodu državna meja z Avstrijo in na vzhodu stara deželna meja med Koroško in Štajersko. Na tem področju leže katastrske občine Vič, Goriški vrh, Ojstrica, Sv. Duh, Veljka in Kozji vrh. Vse katastrske občine, razen Viča, ki obsega pretežno dolinski svet, segajo od dna doline do najvišjih delov Košenjaka (1522 m nm.). Potoki, Šentlovrenski, Ojstriški, Boštjanski in Veljski, ki izvirajo tik pod vrhom so si vrezali globoke grape in s tem močno razčlenili pobočje. Številne grape in vmesni hrbti močno otežkočajo prečno povezavo, marsikje pa jo docela onemogočajo. Zaradi tega se na južnem pobočju Košenjaka ločijo trije deli: Vič in Goriški vrh, Ojstrica in Sv. Duh ter Veljka in Kozji vrh.

Delovni postopek. Po vsebini in značaju raziskave sem študije razdelil na dva dela. Prvi del obsega prikaz značilnosti dosedanjega razvoja in analize današnjih ekonomskih, socialnih, populacijskih in kulturnih razmer. Zaradi zamudnega terenskega dela pa sem moral prvi del raziskave omejiti na manjše področje. Izbral sem k. o. Veljko, ki leži v najmanj ugodnih naravnih razmerah in je zaradi tega pri razvoju in preusmerjanju gospodarstva nekoliko v ospredju.

V drugem delu zajemam celotno področje in skušam prikazati današnje gospodarske razmere in naravni potencial za agrarno izrabo zemljišča.

I. K. o. Veljka

Obseg in značaj. Katastrska občina Veljka pri Dravogradu obsega ozek pas gorskega sveta, od Drave na jugu do zgornje meje poselitve na Košenjaku. Vzhodna meja poteka po Veljskem potoku, zahodna pa po grebenih Koratovega, Kosovega in Lampretovega vrha. Veljski potok, ki izvira tik pod vrhom Košenjaka, si je izdolbel ozko in globoko grapo — Veljski graben. K. o. Veljka obsega desno, proti vzhodu nagnjeno pobočje Veljskega grabna. Vzhodna orientacija je bolj izrazita v spodnjem delu doline,

kjer se uveljavljajo tudi večje strmine, najmanj pa pri kmetu Karbelu, katerega zemljišče leži nad paleozojskimi apnenci ter je zato dokaj položno. Zaradi vzhodne orientacije nastopi senca v poletnih mesecih že okrog 4. ure, v zimskih mesecih pa znatno prej.

Družbeno gospodarski razvoj. Lega in razporeditev kmetijskih in gozdnih površin v Veljki nam dokazujeta, da sta v času motičnega poljedelstva izmed naravnih činiteljev imela največji pomen mikroklima in talne razmere. V večjih nadmorskih višinah in senčnih področjih so poljščine dozorele samo v strmih legah, kjer je večja insolacija. Zaradi tega so pritegnili v obdelavo tem bolj strma zemljišča, čim večja je nadmorska višina in čim bolj senčna je lega, medtem ko so manj nagnjene površine (pri isti kmetiji) namenjene gozdovom ali pašnikom. O tem, kakšne so bile razmere v prejšnjem stoletju, si ne moremo ustvariti celostne podobe, lahko pa na osnovi številnih dokazov (orne terase, temelji hiš, uničena prirodna vegetacija, prevlada monokulturnih gozdov itd.) sklepamo, da je bilo to področje zelo gosto poseljeno.

Razvoj zemljiških kategorij v k. o. Veljka (v ha):

Leto	Njive in vrtovi	Pašniki in planine	Travniki in sadovnjaki	Gozdovi	Ostalo	Skupaj
Po katastrskih podatkih						
1900	39	62	24	284	7	416
1962	23	49	32	304	8	416
Dejansko stanje po kartiranju						
1965	17	45	20	326	8	416
Razlike v ha	-22	-17	-4	+ 42	+ 1	—
v %	-56,4	-27,4	-16,6	+ 14,8	+14,2	—

Navedeni podatki nam dokazujejo, da se področje naglo pogozduje. V obravnavanem času je 34,4% nekdanjih kmetijskih površin prerasel gozd. Pri kartiranju sem upošteval kot pogozdene samo tiste površine, ki se dejansko posajene z mlajem, ne pa tistih pašnikov, travnikov in njiv, ki so po naravnem zaraščanju že močno zmanjšane in le deloma še služijo svojemu namenu. Od sedanjih njivskih površin je bilo leta 1965 še vključeno v obdelovanje 72,6%, kar je 3,2% celotne površine k. o.

Razvoj posestnih razmer:

Leto	Velikost posesti								Skupno štev. posest.
	0—3 ha	3,1—10 ha	10,1—20 ha	20,1—30 ha	30,1—40 ha	40,1—60 ha	60,1—100 ha	nad 100,1 ha	
1900	3	4	—	5	1	1	1	—	15
1965	2	2	2	1	1	1	1	—	10

Razvoj posestnih razmer v Veljki je tipičen odraz vedno večje krize agrarnega gospodarstva v gorskih predelih zaradi spreminjanja vrednosti in pomena naravnih razmer za agrarno izrabo tal. Večina njiv v tem področju je bila primerna za obdelavo v času motičnega poljedelstva. Že uvedba rala je izločila iz obdelovanja vrsto njiv (zlasti pri Kogelniku, Peterlu, Pečku, Pečovniku in Fižlu), ki jih zaradi velikih strmin ni bilo mogoče obdelati z vprežno živino. Pa tudi večina ostalih njiv, razen pri Lonhtarju in Karbelu zaradi tankega sloja prsti in številnih skal niso primerna za pluzno obdelavo. Zato ni slučaj, da se je ralo v teh predelih ohranilo vse do današnjih dni ter da je z opuščanjem rala povezan tudi propad določenih kmetij.

Posebnost Veljke je v tem, da je v neugodnih naravnih razmerah bila pretežno drobna posest. Zaradi tega je že začetna faza preusmerjanja gospodarskih panog na gorskih kmetijah imela svojstven odraz. Z opuščanjem motičnega in ralnega poljedelstva ter z naraščanjem vrednosti lesa so se večje kmetije preusmerjale od živinorejsko-poljedelske h gozdarsko-živinorejski usmeritvi, večini kmetij pa manjše površine gozdov tega niso dovoljevale, zato so ostale pri stari usmeritvi. Manjše kmetije so se vedno bolj zadolževale, dokler niso prešle v last lesnega trgovca ali pa kmeta iz sosednje katastrske občine. Od leta 1900 do 1940 je v Veljki propadlo 7 kmetij ali 53,8% vseh posestev, s skupno površino 157 ha. V rokah samostojnih posestnikov je ostalo samo 157 ha ali 35,3% celotnih površin k. o. Propadle so predvsem kmetije v strmih predelih, ostali sta samo dve večji kmetiji v ugodnejših naravnih razmerah in pa kočje agrarnega proletariata, ki si je poiskal delo v neagrarnih gospodarskih panogah.

Razvoj izrabe zemljišč na propadlih kmetijah je v večini primerov, v času med obema vojnama in prvo desetletje po vojni, šel v smeri razvoja puš (1), dokler niso dosegla skrajne stopnje ekstenzifikacije, nakar so jih pogozdili.

Razvoj posestnih razmer po osvoboditvi ni bistveno spremenil značilnosti dosedanjega razvoja. Z izvajanjem agrarne reforme so bila odvzeta zemljišča, ki si jih je pridobil bivši lesni trgovec Pernat v Dravogradu in Črnoglava puša, ki je bila v lasti kmeta iz druge k. o. Vsi odvzeti gozdovi in kmetijske površine na Črnoglavi puši so postale last socialističnega sektorja, kmetijske površine pri kmetu Rusu pa so bile izročene potomcem nekdanjih lastnikov.

Za razvoj posestnih razmer je torej značilno prehajanje zemlje v roke kmetov iz drugih katastrskih občin (Pečko, Mervič, Peterli, Ogram in Fižel), krčenje števila posestnikov in koncentracije posesti v rokah nekdanjih lesnih trgovcev (lesni trgovec in posestnik Korbes je posedoval 6 posestev) ter nastajanje nenormalnih gospodarskih enot v teh naravnih razmerah (kot je kmetija Rus).

Zemlja v k. o. Veljka je bila leta 1965 v lasti naslednjih socialnih skupin:

Velikost posesti							skupno število posestev	skupna površina v ha
0—3 ha	3,1—10 ha	10,1—20 ha	20,1—30 ha	30,1—40 ha	40,1—60 ha	60,1—100 ha		
Čisti kmetje:								
—	—	1	1	—	1	3	127,86	
Kmetje z večjimi dohodki od zaposlitve v neagrarnih gospodarskih panogah:								
1	1	—	—	—	—	2	18,14	
Gospodarstva delavcev z dodatnimi dohodki od kmetijstva:								
2	1	1	—	—	1	—	85,61	
Skupno:								
2	2	2	1	1	1	1	10	232,61
Last kmetov iz drugih k. o.								118,75
Socialistični sektor								64,71
Skupno								416,07

Vzporedno z opuščanjem motičnega in ralnega poljedelstva in prehajanjem kmetij v roke neagrarnih lastnikov in kmetov iz drugih k. o. se je naglo manjšalo tudi število prebivalstva. Leta 1900 je v Veljki živel 131 ljudi, leta 1961 62 in leta 1965 samo 44, kar pomeni nazadovanje za 66,4%.

Starostne skupine kmečkega in nekmečkega prebivalstva:

0—14			14—20			20—44			44—60			nad 60			skupno		
m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.	m.	ž.	sk.
Kmečko prebivalstvo:																	
5	7	12	—	1	1	5	4	9	—	2	2	2	2	4	12	16	28
Nekmečko prebivalstvo:																	
4	1	5	1	—	1	2	4	6	2	1	3	1	—	1	10	6	16
Skupno:																	
9	8	17	1	1	2	7	8	15	2	3	5	3	2	5	22	22	44

Od kmetijstva kot glavne gospodarske panoge se je preživljalo 28 ljudi, kar je 63,6% celotnega prebivalstva. V starostni skupini od 14 do 60 let je 5 moških in 7 žensk, skupno 12 prebivalcev ali 42,8%. Delež aktivnega in vzdrževanega prebivalstva je v teh predelih zelo težko določiti. V delo so vključeni vsi, otroci od 6. leta naprej pasejo, starejši otroci pa v dopoldanskem ali popoldanskem času, odvisno od menjave pouka v šoli, poleti pa ves dan, pomagajo pri delu na polju, v hlevu ali pri gospodinjstvu. Starostna skupina od 14 do 20 let je zelo skromno zastopana, ker se mladina po končani šolski obveznosti odseljuje ter se zaposluje kot nekvalificirana delovna sila. Kulturno-prosvetne razmere so skrajno nezadovoljive. Prebivalci, stari nad 14 let, imajo naslednjo šolsko izobrazbo: 2 ali 7,5% »osemletno šolo«, 5 ali 18,5% od 4 do 7 razredov, 15 ali 55% do 4 razrede osnovne šole, 5 ali 18,5% pa je nepismenih. Iz zgornjega dela k. o. hodijo v šolo na Ojstrico, ki je od najbližjih kmetov oddaljena eno uro, od najbolj oddaljenih pa dve uri. Iz spodnjega dela k. o. hodijo v šolo na Vrata, ki je tudi približno toliko oddaljena. Oddaljenost, zlasti pa slaba pot v zimskem času ter preobremenjenost otrok s kmečkim delom so glavni razlogi za slabe učne uspehe in nizko izobrazbeno raven prebivalstva. Pa tudi tisti otroci, katerim starši omogočijo redno obiskovanje šole, so močno zapostavljeni v primerjavi z otroki v dolini. Šole so dvorazrednice, poučujejo predvsem mlajši učitelji, ki zaradi kombiniranega pouka in pomanjkljive strokovne izobrazbe ne morejo posredovati učencem toliko znanja, da bi učenci po končani »osemletki« lahko nadaljevali šolanje. Problem šolanja skušajo reševati tako, da naj bi učenci višjih razredov nadaljevali šolanje na popolni osemletni šoli v Dravogradu, kar pa je zaradi oddaljenosti nemogoče, saj ob ugodnih vremenskih razmerah potrebuje otrok v eno smer več kot dve uri in pol, v slabih pa še dosti več. Zaradi tega je zamisel o obvezni osemletni šoli v teh gorskih predelih ostala le lepa zamisel, otroci pa so še vedno zapostavljeni in nimajo možnosti nadaljevati šolanja in si pridobivati kvalifikacije. Po končani šoli se zaposlujejo kot nekvalificirani delavci ali pa kot gospodinjke potničnice.

Posledice te odmaknjenosti so v tem, da je večina prebivalstva polpismena ali nepismena, zaverovana v tradicije in mlsticizem, brez vsakega stika s sodobnim kulturnim in političnim življenjem.

Za poljedelstvo je značilna polkultura usmeritev. Zaradi naglega manjšanja števila prebivalstva so v zadnjih dveh desetletjih opustili tiste kulture, ki zahtevajo največ dela (lan, mak, riček, proso), v zadnjih letih pa močno opuščajo tudi ostale okopavline. Od skupno 17 ha njiv je bilo leta 1965 posejanih s prehrabnimi in krmlnimi rastlinami 13,35 ha. Izmed prehrabnih rastlin zavzema največji delež rž in krompir, vse ostale so le malo pomembne. Pridelek prehrabnih rastlin zavzema 28,7% celotne vrednosti rastlinskega pridelka v ZE.

* Poljedelske pridelke sem prikazal tudi v skupni vrednosti v žitnih enotah (nadaljnje besedilo ZE). ZE ne predstavljajo neke finančne vrednosti, temveč nam služijo le kot sredstvo za primerjavo (1). Število živine sem prikazal v glavah normalne živine (v nadaljnjem besedilu GNZ), pri tem pa sem upošteval povprečno težo posameznih vrst živine.

Rastlinski pridelki kmetijskih površin v k. o. Veljki leta 1965

Kultura	Površina v ha	Donos v q	Pridelek v q	ZE	Pridelek v ZE	Odstotek po kulturah	Odstotek od krmljnih in prehrambnih pridelkov
I. Prehrambene rastline:							
skupno	10,4				164,59	100	28,7
pšenica	1,0	12,3	12,3	1,0	12,3	8	
rž	5,2	14,2	73,8	1,0	73,8	44	
krompir	3,0	85,0	255,0	0,25	63,75	39	
zelje	0,3	130,0	39,0	0,15	5,85	4	
ostala zelenjava	0,1	107,0	10,7	0,30	3,21	2	
sadje	0,8	20,7	16,2	0,40	5,08	3	
II. Krmne rastline:							
skupno	72,40				407,7	100	71,3
oves	1,95	14	27,3	1	27,3	8,7	
ječmen	0,35	11	3,8	1	3,8	1,0	
pesa in korenje	0,40	150	60,0	0,1	6,1	1,5	
detelja	0,30	40,3	12,0	0,5	6,0	1,5	
ostalo	0,75	44,0	33,0	0,4	13,2	3,2	
travniki	20,80	26,0	540,8	0,4	216,3	53,0	
pašniki	45,0	10,0	450,0	0,3	135,0	33,1	
skupno	82,8	—	—	—	572,29	—	100

(Opomba: skupna površina je pri tem prikazu za 0,80 ha večja od stvarne, ker sem sadovnjake računal pri prehrabnih in krmnih rastlinah.)

Izmed žitaric, namenjenih krmi, je na prvem mestu oves, druge žitarice in okopavine so malo pomembne. Veliko večino produkcije krmnih rastlin (86,1 %) dajejo negovani travniki in pašniki. Povprečen pridelek na ha je pri prehrabnih rastlinah 15,03 ZE, pri krmnih 5,64 in skupno 8,9 ZE. Na kmečkega prebivalca pride skupno 20,4 ZE, od tega pri prehrabnih rastlinah 5,9 ZE in pri krmnih 14,5 ZE. Na aktivnega kmečkega prebivalca pa 47,7 ZE. Ti podatki nam povedo, da kmetje ne pridelajo zadosti hrane za lastne potrebe in morajo tudi osnovna živila kupovati.

Pri živinoreji je najvažnejša govedoreja, ki predstavlja 66 % GNŽ, sledi svinjereja s 17,2 % GNŽ, konjereja 8,7 % GNŽ, drobnica 5,5 % GNŽ in perutnina z 2,2 % GNŽ. Govedoreja je usmerjena v mesno smer, saj krave predstavljajo samo 46 % GNŽ v okviru goveje živine. Živinoreji primanjkuje solidne krmne baze. Poleti se preživlja na skromnih pašnikih, pozimi pa jo krmijo s slamo in senom (mešanica 50 : 50). Na ha kmetijske površine gojijo 0,710 GNŽ, kar je za te skromne naravne razmere in negovane travnike znatno preveč. Prirast živine je zelo skromen in znaša pri govedu povprečno 150 kg na leto. Na aktivnega kmečkega prebivalca goje 4,855 GNŽ, kar je znatno več kot v podobnih naravnih razmerah v Avstriji (Koralpe), kjer se giblje povpreček, glede na različno velikost posesti, od 3,3 do 4,5 GNŽ (2). Ti podatki nam na eni strani dokazujejo, da je živinoreja v Veljki skrajno ekstenzivna, na drugi strani pa velike napore prebivalstva na gorskih kmetijah, ki morajo zaradi pomanjkanja osnovne mehanizacije vlagati mnogo več truda kot kmetje v Avstriji, ki so pri tem na boljšem.

Povprečni podatki nam ne morejo prikazati socialne diferenciacije, ki pa je dokaj izrazita. Če primerjamo število GNŽ pri največjem kmetu Lonhtarju s kmetijo agrarnega interesenta Rusa, opazimo velike razlike. Pri Lonhtarju gojijo na ha kmetijske površine 0,945 GNŽ, na kmečkega prebivalca 2,810 GNŽ in na aktivnega kmečkega prebivalca 8,430 (pri tem je za celo delovno moč všteta tudi gospodinja, mati štirih šolobveznih otrok in edina ženska pri hiši). Pri Rusu goje na ha kmetijske površine 0,781 GNŽ, na kmečkega prebivalca 1,560 GNŽ in na aktivnega kmečkega prebivalca 2,600 GNŽ.

Te razlike še močno povečuje dejstvo, da ima prva kmetija precej gozda (55 ha), od katerega dobiva znatne dohodke, druga pa kot kmetija agrarnega interesenta nima gozdnih površin. Pri produkciji prehranbnih rastlin ni bistvenih razlik, nobena ne pridelava zadosti hrane za domače potrebe.

Navedena dejstva nam dokazujejo, da 10 ha kmetijskih površin brez gozda v teh naravnih razmerah ne daje več realne osnove za najskromnejše preživljanje družine, zato si morajo pri Rusu iskati dodatne dohodke z občasnim delom v gozdu; ker nimajo lastnega gozda in jim primanjkuje finančnih sredstev, ne morejo obnavljati gospodarskih in stanovanjskih poslopij, zato so ta v razpadu. Prebivalci ne vidi več možnosti, da bi se preživljali na kmetiji, zato žele čim bolj izkoristiti vse možnosti za pridobitev finančnih sredstev, posestvo pa prodati sosedu za pašnik. (Odras te težnje je golosek na nekdanjem pašniku, ki iz družbenih vidikov v nobenem primeru ne more biti koristen [nagib 60 do 70 %], finančna sredstva, pridobljena od prodaje lesa, pa bodo morda le omogočila izpolnitev velike želje te kmečke družine — kupiti manjšo kmetijo v dolini.)

Realne možnosti za nadaljnji obstoj imata v k. o. Veljki samo dve kmetiji, Lonhtar in Karbel. Lonhtarjeva kmetija obsega 15 ha kmetijskih in 55 ha gozdnih površin. Velika površina gozdov in relativno ugodne reliefne in talne razmere kmetijskih površin so omogočile, da se je kmetija obdržala. K temu pa je nemalo pripomoglo dejstvo, da sta propadli obe sosednji kmetiji (Potočnik in Pečovnik). Večino kmetijskih površin pri Potočniku je Lonhtar kupil in jih priključil matični kmetiji, kmetijske površine pri Pečovniku pa mu služijo za pašnik. Tako dejansko gospodari na 18 ha kmetijskih površin, kar mu tudi ob sedanjih vrednostih naravnih razmer daje možnosti za preživljanje družine in modernizacijo načina proizvodnje. Vedno večje pomanjkanje delovne sile skuša nadomestiti z uvajanjem drobne mehanizacije v gozdno in živinorejsko gospodarstvo (motorna žaga, kosilnica, bencinski motor, elektromotor, miniatura centrala). Karbelova kmetija je dokaj manjša (21 ha gozdov in 10 ha kmetijskih površin), toda obsega reliefno najugodnejše predele v k. o. Veljki, kar je omogočilo, da se je kmetija obdržala. V sedanjih fazi razvoja prihaja v vedno večjo krizo. Polikultureno poljedelstvo komaj producira za domače potrebe, skromni dohodki od gozda in živinoreje ne nudijo možnosti za obnavljanje gospodarskih in stanovanjskih poslopij ter nabavo modernejšega poljedelskega orodja, zato prevlada tako orodje, kot je bilo pred sto leti (cepi, ralo itd.). Glede na ugodno lego bi bila ta kmetija sposobna, da prevzame v izkoriščanje bodoča opuščena zemljišča sosednjih kmetij.

Obramova kmetija, ki je postala samostojna po osvoboditvi, zaradi slabih reliefnih razmer in manjše posesti (15 ha gozda in 7 ha kmetijskih površin) nima realnih možnosti za nadaljnji razvoj.

Zaključki. Na osnovi splošnih značilnosti razvoja agrarnega gospodarstva v k. o. Veljki lahko naredimo naslednje zaključke:

1. Razporeditev kmetijskih in gozdnih površin v k. o. Veljki je odraz človekovega vrednotenja naravnih razmer iz predindustrijskega obdobja.

2. Vzporedno z družbenoekonomskim razvojem se je spreminjalo tudi človekovo vrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal. Različne socialne skupine so imele pri preusmerjanju gospodarskih panog različno izhodiščno materialno osnovo (različna velikost posesti), zato so isti vzroki imeli zelo različne posledice. Večje kmetije se preusmerjajo v gozdarstvo in živinorejo, manjše pa propadejo ali pa si prebivalstvo poišče zaposlitev v neagrarnih panogah.

3. Nadaljnji razvoj tega področja kot gospodarskega prostora se lahko usmerja samo na osnovi ponovne valorizacije naravnih razmer, o čemer bomo govorili v naslednjem delu.

II. KOŠENJAK

Agrarno gospodarstvo na področju Košenjaka je polikultureno in namenjeno domačim potrebam. Izmed žitaric je na prvem mestu rž, sledita pšenica in oves. Na splošno pa pri tem obstajajo precejšnje razlike glede na osojnost in prisojnost in glede na nadmorsko višino. V nižjih in prisojnih predelih prevladujejo ozlma žita, v višjih in osojnih pa jara. Razen teh splošnih značilnosti so pri uveljavljanju posameznih kultur tudi precejšnje razlike glede na velikost posesti, strukturo družine in socialno prilagoditost

lastnika. Te razlike so zlasti opazne pri gojitvi intenzivnih kultur. Pri večjih kmetijah so glavne kulture rž, krompir in pšenica. Čim manjša je kmetija in čim večja je kmečka družina, tem raznovrstnejši so posevki. (Npr. Pri kmetu Napečniku so leta 1966 poleg rži, pšenice, ječmena, ovs, ajde in krompirja gojili še riček, mak, bob in grah.) Za delavske družine pa je značilna gojitev okopavin in krompirja. Kljub temu da je celotni pridelek namenjen domačim potrebam, so le redki kmetje, ki pridelajo dovolj hrane za lastne potrebe. V večini primerov morajo kupovati hrano že v zgodnjih pomladanskih mesecih.

Živinoreja je ekstenzivna, glede na skromno krmno bazo, ki jo dajejo nenegovani travniki in pašniki, rede preveliko število žlvine. Usmerjenost pri govedoreji se spreminja z oddaljenostjo od Dravograda. V nižjih predelih prevlada mlečna, v višjih pa mesna smer. Razen teh splošnih značilnosti so opazne tudi precejšnje razlike glede na socialno strukturo posestnikov. Na večjih kmetijah je delovna živina konj, na srednjih vol in na manjših kmetijah in kočah pa krava. Po izgradnji avtomobilske ceste se pojavljajo bistvene spremembe. Kmetje v neposredni bližini ceste so takoj ugotovili, da je bolj ekonomično, če konje prodajo ter za obdelovanje zemlje in ostale potrebe kmetije rede vole, prevoz lesa pa prepuste kamionom.

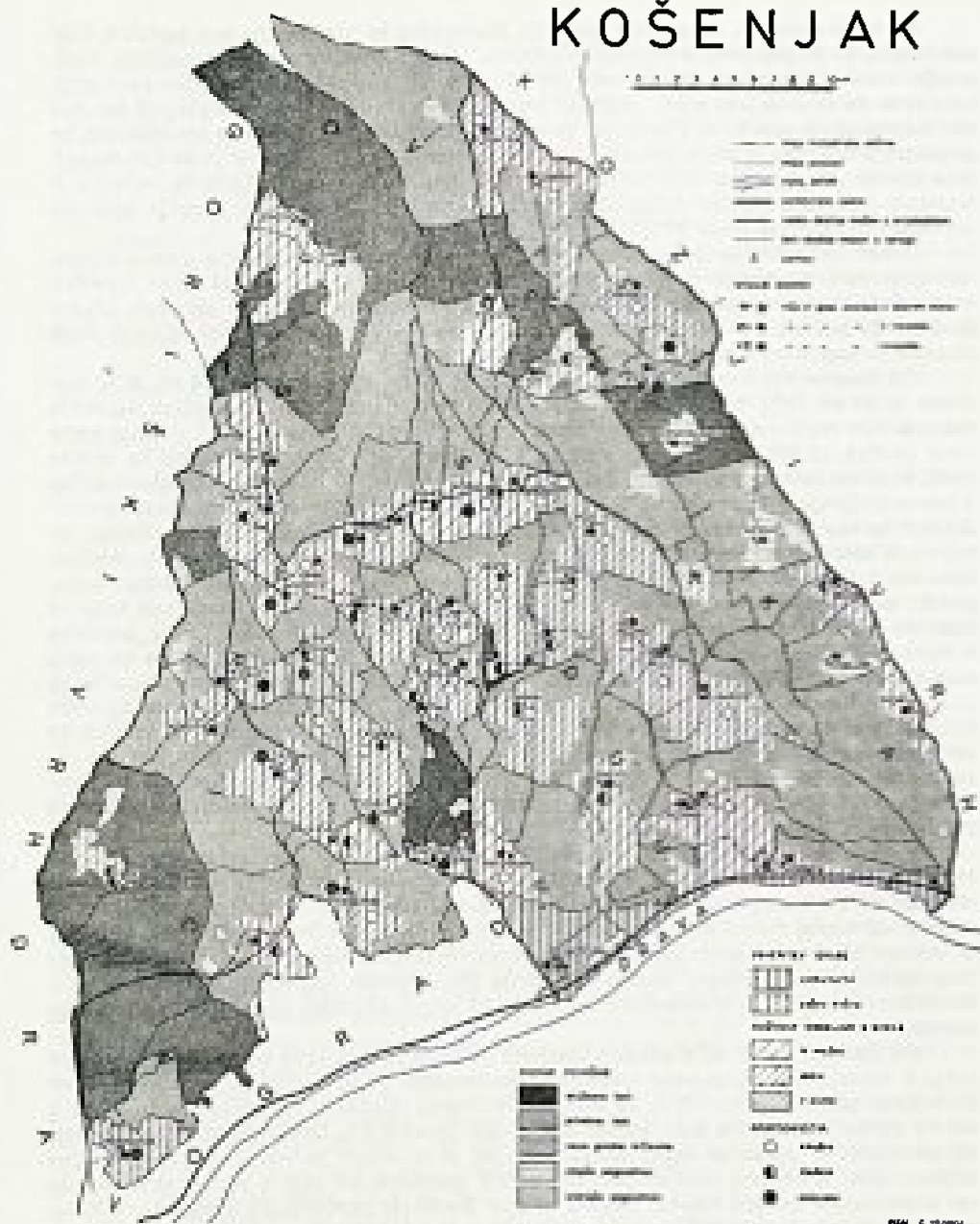
Prometne razmere. Kot smo že uvodoma povedali, je za celo področje značilna šibka medsebojna povezava in zelo težka dostopnost iz lokalnega središča Dravograda. Področje Košenjaka povezujejo z Dravsko dolino štiri vozne poti, od katerih poteka ena ob potoku Veljka, ostale pa po slemenih, ki se spuščajo od vrha Košenjaka proti Dravski dolini. Od teh glavnih poti imajo kmetje zgrajene svoje priključke. Razvoj tega »prometnega omrežja« je odraz razvoja gospodarstva v teh predelih. Po kateri koli poti se vzpenjamo na Košenjak, povsod najdemo ob straneh vrsto opuščenih poti. Poti so gradili in opuščali v tesni povezavi z razvojem gospodarstva in razvojem »gorskih prometnih sredstev«. Do zadnjih desetletij preteklega stoletja, ko je vrednost lesa le počasi naraščala in je pri kmečkih gospodarstvih še vladala avtarkičnost, so pri gorskih prometnih sredstvih prevladovala vozila na dve kolesi, gare in vlačila (»žlofe« in »podel«), poti so bile speljane v dolino po najkrajši možnosti. Bile so zelo strme in v slabem stanju, ponekod bolj sled kot pot. Z naraščanjem vrednosti lesa in preusmerjanjem gospodarstva so postajali kmetje vedno bolj navezani na trg, zato polagoma opuščajo stare strme in kratke poti ter grade nekoliko zložnejše in daljše. Vzporedno s tem so se spreminjala tudi prevozna sredstva, namesto gar se vedno bolj uveljavlja voz, podel za prevoz hlodov pa dobi zadnji podstavek z majhnimi kolesi (»terca«). Gozdna avtomobilska cesta na Ojstrico, zgrajena leta 1962, je prinesla v ta gorski svet bistvene spremembe. ki se izražajo v uveljavljanju motornih vozil (moped, motor, avtomobil), modernizaciji kmečkih domov, opuščanju konjereje in boljšem izkoriščanju manjvrednega lesa. S kamionom je bilo leta 1965 dostopnih 1,4%, s traktorjem 7% kmetij, pri vseh ostalih pa lahko zasledimo še vse faze razvoja »gorskega prometnega omrežja in prometnih sredstev«.

Domovi. Zaradi težke dostopnosti in pomanjkanja primernega kamenlinskega gradbenega materiala prevladujejo lesene hiše. Hiše, zidane iz kamna, se pojavljajo samo v bližini paleozojskih apnencev. V osnovi imajo vse hiše enak tloris. V sredini je veža, na vsako stran pa po ena večja soba, ponekod še majhna kamra. Velikost hiše, gospodarskih poslopij in ostalih zgradb je odvisna od velikosti posesti. Največje kmetije so imele glavno hišo, hišo za preužitkarje, glavni hlev, hlev za ovce, kaščo ter mlin. Poslopja so bila krita s slamo ali škodlami. S spremenjeno vlogo gozdov, krčenjem kmetijskih površin in manjšanjem števila prebivalstva so kmetje začeli opuščati posebne hleve za ovce ali konje ter koče za najemnike in preužitkarje, marsikje pa so tudi gospodarsko poslopje in stanovanjsko hišo zmanjšali in preuredili. V zadnjih letih se kmečki dom naglo spreminja, zlasti pri večjih posestnikih. Namesto slame in škodl se uveljavljata saloni in opeka, elektrifikacija (Ojstrice, Sv. Duha in dela Gorliškega vrha) pa je omogočila modernizacijo gospodinjstva. Na splošno pa lahko rečemo, da so domovi malih kmetij in kmetij agrarnih interesentov v slabem stanju in so potrebni večjih popravil.

Pri pregledu stanja domov (glej karto) sem želel predvsem prikazati opuščanje hiš in gospodarskih poslopij, zaradi tega sem domove razdelil na tri skupine:

1. Dobro vzdrževana poslopja in poslopja, kjer je glede na »lokalni stanovanjski standard« še možno prebivati, sem uvrstil v skupno »v dobrem stanju«.

• 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

3. Popolnoma razpadla poslopja sem uvrstil v skupino »opuščena«.

Prostorska razporeditev propadanja domov je v tesni povezavi s posestno strukturo,

Socialne razmere. Za celotno področje Košenjaka je značilna močna socialna diferenciacija, ki je pogojena z različno velikostjo posesti (zlasti gozdne) in različno vrednostjo naravnih razmer. Zakonitosti razvoja odpravljajo določene socialne probleme, istočasno pa se porajajo novi. Možnost zaposlitve in pridobivanje kvalifikacij ter rast življenjskega standarda je v prvi fazi povzročila odseljevanje agrarnega proletariata ter praznjenje koč, žag in hliš za preužitkarje in najemnike, v drugi fazi pa je močno zmanjšala število prebivalstva tudi na ostalih, zlasti manjših kmetijah. Agrarna reforma je trenutno izboljšala položaj nekdanjega agrarnega proletariata, sedaj pa kmetije agrarnih interesentov, kot vse male kmetije, prihajajo v krizo in propadajo.

Dober indikator tendenc nadaljnjega razvoja je socialna struktura gospodinjstev. Vsa gospodinjstva sem glede na zaposlitev članov družine razdelil v tri skupine: kmečka, vsi aktivni člani družine so zaposleni doma na kmetiji; mešana, del aktivnih članov družine je zaposlen v neagrarnih panogah gospodarstva; delavska, vsi aktivni člani družine so zaposleni v neagrarnih gospodarskih panogah.

Od skupno 121 anketiranih gospodinjstev je 58 ali 48% kmečkih, 38 ali 31% mešanih in 25 ali 21% delavskih. Zanimivo je dejstvo, da živi na 17 kmetijah agrarnih interesentov samo ena čisto kmečka družina (pa še ta zaradi tega, ker so v družini samo stari ljudje), 12 ali 70,5% je mešanih in 4 ali 23,5% delavskih družin. Velika večina ljudi, ki so zaposleni izven kmetijstva, hodi dnevno na delo v Ravne na Koroškem ali pa v razna podjetja v Dravogradu, le manjši del ima zaposlitev v domačem kraju (gozdni delavci in cestarji). Dnevna delovna migracija sega na Goriškem vrhu in Ojstrici do najvišjih kmetij (glej karto). V Kozjem vrhu in Veljki pa je omejena na najnižje predele. Delavec, ki hodi na delo iz višjih predelov Ojstrice, Goriškega vrha ali Kozjega vrha, porabi za pot do Dravograda od uro in pol do dve uri. Delavec iz Goriškega vrha in Ojstrice pa mora pri tem premagati tudi do 750 m višinske razlike. Če je zaposlen v Ravnah ali Dravogradu, porabi dnevno za pot od doma do delovnega mesta najmanj 3 do 4 ure časa. Dnevna delovna migracija na področju Košenjaka je omejena na razdaljo, ki jo prehodi pešec v dveh urah, zato se neposredno nad Dravogradom dvigne do najvišje kmetije, z oddaljenostjo od Dravograda pa se približuje cesti. Velik delež delavskih in mešanih družin na kmetijah in absolutna prevlada teh na kmetijah agrarnih interesentov ter izredno široka cona dnevne migracije nam kaže, da je dosedanji način kmetovanja v teh predelih že dosegel tisto kritično stopnjo razvoja, da izredno naglo zorijo pogoji za preusmeritev gospodarstva.

Dnevna delovna migracija je izrazit socialen pojav in se uveljavlja predvsem pri srednjem in malem kmetu. Sinovi večjih kmetov si kmalu po zaposlitvi, v Dravogradu ali na Ravnah, s pomočjo staršev zgrade v Dravogradu svoje hiše (Ojstriško naselje) ter se odselijo od doma. Sinovi manjših kmetov in agrarnih interesentov teh možnosti trenutno še nimajo, skušajo pa najti kakršno koli rešitev ter se čim prej preseliti v dolino. Posledice tega razvoja bo naglo manjšanje števila prebivalstva, opuščanje manjših kmetij, zlasti kmetij agrarnih interesentov in tistih, ki leže v najmanj ugodnih naravnih razmerah.

Pri agrarni izrabi tal v gorskih predelih že dalje časa dobiva vedno večjo vrednost nagib zemljišča. Uvajanje vsakega naprednejšega poljedelskega orodja (ralo, lesen in železen plug) je povzročilo, da so iz obdelovanja izločili tiste površine, na katerih zaradi prevelike strmine tega orodja niso mogli uporabljati. Uvajanje novega poljedelskega orodja in izločanje neprimernih zemljišč iz obdelave je bilo vedno socialno pogojeno in se je najprej uveljavljalo pri večjih kmetijah ter šele z veliko zakasnitvijo pri srednjem in malem kmetu. Takšne so tudi današnje razmere pri uvajanju mehanizacije. Večji kmetje že prehajajo na modernizirano gozdno-živilnorsko usmeritev (npr. Lonhtar, Mori, Zajnsnik, Ožko), manjšim kmetom pa velikost posestva tega ne dovoljuje, zato se mladina preseljuje in zapušča kmetije, starejša generacija pa vztraja pri stari usmeritvi, seveda na račun večjega garanja in nižjega standarda.

Kriteriji za klasifikacijo naravnih razmer za agrarno izrabo zemljišča. Na področju Košenjaka je izmed vseh naravno geografskih činiteljev nagib zemljišča toliko v ospredju, da določa nadaljnji razvoj agrarne izrabe tal. Šele v okviru nagiba zemljišča se po važnosti pojavljajo drugi faktorji, kot je strnjena velikost kmetijskih površin, talne in mikroklimatske razmere itd. Velika večina obdelovalnih površin na Košenjaku ima nagib preko 20%, kar je po avstrijskih izkušnjah zgornja meja za rentabilnost mehani-

zacije v ornem poljedelstvu (3). Uporaba lahke mehanizacije (npr. za travno gospodarstvo, pašno-košni sistem) je mogoča do nagiba 50 %, kjer se tudi neha možnost stalne paše, kajti pri večjih strminah živina s svojo težo uniči rušo, erozija pa odnese že itak tanek sloj prsti. V podrobnosti so seveda lahko določene razlike, ki so pogojene po različnih mikroklimatskih razmerah in vrsti tal. Ker so obdelovalne površine, ki imajo nagib pod 20 %, na Košenjaku prava izjema in zato večina zemljišč ni primerna za mehanizirano orno poljedelstvo, sem ovrednotil zemljišča predvsem iz vidika možnosti uporabe lahke mehanizacije za potrebe travnega gospodarstva.

Nagib zemljišča se na posamezni njivi in od njive do njive naglo spreminja, zaradi tega bi kartografski prikaz, ki bi kazal vse podrobnosti, bil nepregleden in neuporaben.

Zato sem kot kriterij za klasifikacijo obdelovalnih površin pri posameznem kmetu vzel prevladujoč nagib travnikov in njiv in na osnovi tega razdelil kmetijske površine na Košenjaku na naslednje skupine:

— kmetijske površine, kjer je nad 70 % zemljišč možno obdelovati z lahko mehanizacijo, sem uvrstil v skupino — možna uporaba lahkih poljedelskih strojev;

— kmetijske površine, kjer je od 30—70 % zemljišč možno obdelovati z lahko mehanizacijo, sem uvrstil v skupino — uporaba strojev je močno omejena;

— kmetijske površine, kjer s stroji ni možno obdelovati več kot 30 % zemljišč, sem uvrstil v skupino — ni možna strojna obdelava.

V prvo skupino, razen dolinskih predelov na Viču, pri Dravogradu in Boštjanu, spadajo v gorskem svetu samo tri kmetije. Druga skupina obsega največje število (50 %) kmetij in je zlasti močno zastopana v obeh pasovih nekoliko zložnejšega sveta nad paleozojskimi apnenci. Tretja skupina je močno zastopana v nižjih prisojnih predelih, v vseh ostalih predelih pa obsega manjše kmetije in koče. Skupno spada v to skupino 43,3 % vseh kmetij. Dejstvo, da v to skupino spadajo vse puše, 53 % vseh kmetij agrarnih interesentov in 40 % pridruženih kmetij, nam dokazuje, da te gospodarske enote že dalje časa niso več sposobne preživljati kmečke družine.

Absolutnih meril za vrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal, ki bi veljale enkrat za vselej, ne moremo najti, saj se nanašajo na tiste značilnosti gorskega sveta, katerih vrednost se z družbenoekonomskim razvojem najbolj spreminja, lahko pa na osnovi navedenih kriterijev ugotovimo, da je več kot 50 % kmetijskih površin neprimernih za nadaljnjo obdelavo in spadajo v domeno gozdarstva. Naravne razmere na Košenjaku nudijo realne pogoje samo za travno gospodarstvo. Pri tem pa bo potrebno glede na nagib zemljišča upoštevati različne oblike. Pridelovanje krme zahteva podobne pogoje kot pridelovanje žitaric, zaradi tega bo ta način lahko le izjema in omejen na najugodnejše lege (npr. Lebart, Juvan). Analiza uporabe delovne sile v travnem gospodarstvu je pokazala, da je razmerje, kljub uporabi mehanizacije, med ravninskimi in gorskimi predeli 1 : 2—5 (4). Zaradi tega nudi področje Košenjaka največ možnosti za uvedbo pašno-košnega sistema. Pri tem sistemu bi bila produktivnost dela gorskega kmeta vsaj približno enaka produktivnosti kmetovega dela v ravnini. Ta oblika izrabe tal potrebuje manj delovne sile, delo pa je vsaj približno enakomerno razporejeno čez vse leto brez večjih sezonskih konic.

Osnovne usmeritve gospodarstev bo potrebno dopolnjevati z vsemi možnimi oblikami sodelovanja z nekmetijskimi panogami, zlasti z gozdarstvom. Naravne razmere na Košenjaku ne nudijo dosti možnosti, da bi turizem lahko bistveno vplival na gospodarski razvoj gorskih kmetij. Obstajajo sicer določeni elementi (obširni gozdovi z bogato izbiro divjadi, kot so: jelen, gams, veliki in mali petelin, snežne jerebice, planinski zajec itd., ugodne snežne razmere za zimski šport) za razne vrste turizma. Toda ta pa bo lahko šele z razvojem osnovnih gospodarskih panog in ustvarjanjem potrebnih pogojev (ceste, elektrifikacija, dvig kulturnega nivoja prebivalstva, tujske sobe itd.) prišel do izraza in bo morda lahko posameznim kmetijam (zlasti v višjih predelih) nudil nekaj možnosti pridobivanja dodatnih dohodkov.

Stalna rast življenjskega standarda je možna samo na osnovi vedno višje storilnosti. Kmet na gorski kmetiji lahko storilnost veča z uvajanjem vedno naprednejše mehanizacije, boljšimi agrotehničnimi ukrepi ali pa z ekstenzifikacijo izrabe zemljišča. Oba načina pa bosta zahtevala za preživljanje družine vedno večja zemljišča, zaradi tega bo stalno odseljevanje viška prebivalstva tudi v bodoče reden pojav. Kakšna naj bo minimalna velikost primernih kmetijskih površin, da bi na eni strani omogočila kmeč-

kemu delavcu vsaj približno enak standard, kot ga ima delavec v drugih gospodarskih panogah, na drugi strani pa ekonomično izrabo mehanizacije, bodo lahko pokazale le praktične izkušnje. Nesporno pa je dejstvo, da ni mogoče dvigati produktivnosti dela in s tem življenjskega in kulturnega standarda brez uvedbe mehanizacije in povečanja obdelovalnih površin na posamezno družino, ne glede na to, čigavo bo lastništvo zemlje.

Zaključki. Na osnovi pregleda splošnih socialno ekonomskih razmer in ocenitve vrednosti zemljišča za nadaljnjo agrarno izrabo tal lahko ugotovimo:

1. Agrarno gospodarstvo na Košenjaku je na splošno polikulturalno in usmerjeno k domačim potrebam. Pri uveljavljanju števila kultur pa so velike razlike glede na velikost posestva, strukturo kmečke družine in socialno pripadnost lastnika.

2. Velikost posesti je odraz vrednosti naravnih razmer za agrarno izrabo tal v predindustrijskem obdobju, zato ob današnji vrednosti človekovega dela ne nudi več možnosti za preživljanje družine.

3. Dnevna delovna migracija je posledica močne socialne diferenciacije in se pojavlja predvsem pri malem in srednjem kmetu in sega do dve uri oddaljenosti od Dravograda.

4. Naravne razmere na področju Košenjaka omogočajo uvedbo pašno-košnega sistema na ca. 50% sedanjih obdelovalnih površin. V okviru teh površin bo potrebno glede na strnjeno velikost zemljišč in glede na talne razmere izvesti nadaljnjo klasifikacijo in določiti lokacijo bodočih »velikih kmetij«, ki bodo vključile v obdelavo opuščenega zemljišča.

Viri in literatura

1. Jakob Medved: Spreminjanje agrarnega gospodarstva v Mežiški dolini, GV 1965.
2. Unterlagen für Landwirtschaftlichen Betriebsdienst in Kärnten, Wien 1960.
3. H. Haugwitz: Bergbauernbetriebe in österreichischem Alpenraum, DUL, 1964, 1-2.
4. M. Sadar: Pregled stanja zasebnega kmetijstva v občini Slovenj Gradec (eikostil).
5. Ostale podatke sem dobil na katastrskem uradu Slovenj Gradec ter pri kartiranju in anketiranju.

GOSPODARSKA PROBLEMATIKA GORSKIH KMETIJ NA KOŠENJAKU

Povzetek

Problematika. Za gorska področja Slovenije je značilno naglo manjšanje števila prebivalstva, opuščanje obdelovalnih površin in propadanje kmečkih domov. Ker je velik delež obdelovalnih površin v gorskem in srednogorskem svetu, je vprašanje nadaljnjega razvoja izrabe zemljišč splošnoodružen problem. Prispevati k razjasnitvi teh vprašanj je tudi osnovni namen te študije.

Omejitve področja. Naravne in družbene razmere se v gorskih področjih spreminjajo na majhne razdalje, zato sem raziskavo omejil na majhno področje, na jugoslovansko Koroško, ki leži severno od Drave, t. j. južno pobočje Košenjaka (1522 m). Obravnavo sem razdelil na dva dela. V prvem delu obravnavam samo k. o. Veljko in prikazujem razvoj agrarnega gospodarstva, v drugem delu pa skušam predvsem nakazati naravni potencial za nadaljnjo izrabo tal.

Veljka. Lega in razporeditev kmetijskih in gozdnih površin v Veljki nam dokazujeta, da sta v času motilnega poljedelstva izmed vseh naravnih dejavnikov imela največji pomen mikroklima in talne razmere. V večjih nadmorskih višinah so žitarice dozorele samo v večjih strminah, kjer je večja insolacija. Zaradi tega so pritegnili v obdelavo tem bolj strma področja, čim večja je nadmorska višina in čim bolj sončna je lega. Vsako uvažanje novega poljedelskega orodja (ralo, plug) je povzročilo opustitev določenih zemljišč. Vzporedno z družbenoekonomskim razvojem se je spreminjalo tudi človekovo vrednotenje naravnih razmer za agrarno izrabo tal. Različne socialne skupine so pri preusmerjanju na nove gospodarske panoge imele različne materialne osnove (različna velikost posesti), zato so isti vzroki imeli zelo različne posledice. Večje kmetije so se preusmerjale h gozdarstvu in živinoreji, manjše pa so propadale ali pa so si prebivalci poiskali zaposlitev v neagrarnem gospodarstvu. V času od 1900 do 1952 je v Veljki propadlo 53,8% kmetij, njihove površine so se skrčile za 56,4%, število prebivalstva pa za 66,4%.

Od kmetijstva kot glavne gospodarske panoge je leta 1955 živelo 28 ljudi, ali 63,6% celotnega prebivalstva. V starostni skupini od 14 do 60 let je bilo 5 moških in 7 žensk, skupno 42,8% kmečkega prebivalstva. Starostna skupina od 14 do 20 let je zelo skromno zastopana, ker se mladina po končani šolski obveznosti odseljuje ter se zaposluje kot ne kvalificirana delovna sila. Redka naseljenost, oddaljenost od šole, slabe poti, zlasti v zimskem času in preobremenjenost otrok z domačim delom povzročajo, da ima prebivalstvo nizko izobrazbo. Nad 15 let stari prebivalci v Veljki imajo naslednjo šolsko izobrazbo: 7,5% popolno osnovno šolo, 18,5% od 4 do 7 razredov osnovne šole, 35% do štiri razrede osnovne šole, 18,5% pa je nepismenih.

Za poljedelstvo je na splošno značilna polikulturalna usmeritev. Izmed prehranskih rastlin sta najpomembnejša rž in krompir. Pridelavek prehranskih rastlin daje 28,7% celotne vrednosti

rastlinskega pridelka v ZE. Veliko večino pridelka krmnih rastlin (86,1% ZE) dajejo nenegovani travniki in pašniki. Povprečen pridelek na ha znaša pri prehrabnih rastlinah 15,63 ZE, pri krmnih 5,64 ZE in skupno 6,9 ZE. Na skitvnege kmečkega prebivalca znaša rastlinski pridelek 47,7 ZE. Ti podatki nam dokazujejo, da kmetije ne pridelajo zadostil hrane za domače potrebe.

Pri živinoreji je najvažnejša govedoreja (66% GNZ), sledi svinjereja (17,2% GNZ), konjereja (8,7% GNZ), drobnica in kokošjereja. Govedoreja je usmerjena v mesno smer, saj krave predslavljajo samo 46% GNZ v okviru goveje živine. Živinoreji primanjkuje solidne krmne baze, zato je prirast zelo skromen in znaša pri govedu ca. 150 kg telno. Na ha kmetijskih površin goje 0,710 GNZ, na aktivnega prebivalca pa 4,835 GNZ.

Če primerjamo število GNZ pri največjem kmelu Lonhlerju (18 ha kmetijskih in 55 ha gozdskih površin) in kmetiji agrarnega interesenja Rusa (10 ha kmetijskih površin), opazimo velike razlike. Pri prvi kmetiji goje na ha kmetijske površine 0,945 GNZ, na kmečkega prebivalca 2,810 GNZ in na aktivnega kmečkega prebivalca 8,430 GNZ. Pri Rusu pa goje na ha kmetijske površine 0,781 GNZ, na kmečkega prebivalca 1,560 GNZ in na aktivnega kmečkega prebivalca 2,600 GNZ. Poljedelskih pridelkov nobena kmetija ne pridelata toliko, da bi zadostili za domače potrebe. Te razlike še znano povečuje dejstvo, da ima prva kmetija precejšnje dohodke od gozda in zato lahko obnavlja gospodarska in stanovanjska poslopja ter uvaja mehanizacijo v gozdno-živinorejsko gospodarsivo. Druga pa je navezana samo na dohodke od živinoreje, ki ji pa zaradi premajhnih površin ne nudijo več možnosti za preživljanje družine. Zaradi tega stanovanjska in gospodarska poslopja propadajo, prebivalci pa se žele čimprej preseliti v dolino, kjer so večje možnosti za zaposlitev.

Košnjak. Za celotno področje Košnjaka je značilna močna socialna diferenciacija, ki je pogojena z različno velikostjo posesti in različno vrednostjo naravnih razmer za agrarno izrabo. Te razlike so močno opazne tudi pri izbiri zemljišča. Pri večjih kmetijah so glavne kulture rž, krompir in pšenica; čim manjša je kmetija in čim večja je kmečka družina, tem raznovrstnejši so posevki. Dober indikator nadaljnjega razvoja je socialna struktura gospodinjstev. Od skupno 121 anketiranih gospodinjstev je 48% čistih kmečkih, 31% mešanih in 21% delavskih. Dejstvo, da na 17 kmetijah agrarnih interesenjev živi samo ena čista kmečka družina, nam dokazuje, da le nenormalne gospodarske tvorbe ne nudijo več možnosti za preživljanje družine. Dnevna delovna migracija je socialen pojav in se uveljavlja pri srednjem in majnem kmelu ter sega v kraje, ki so 2 uri oddaljeni od Dravograda. Vse te družine si žele čimprej usvariti potrebne pogoje in se preseliti v dolino.

Naravni potencial za nadaljnjo agrarno izrabo zemljišča. Nagib zemljišča je na področju Košnjaka toliko v ospredju pred ostalimi naravnimi elementi, da določa nadaljnji razvoj izrabe zemljišča, šele v okviru tega se po pomembnosti uveljavljajo drugi dejavniki (strnjena velikost zemljišč, talne razmere itd.). Ker so obdelovalne površine, ki imajo nagib pod 20%, do koder je možno mehanizirano orno poljedelsivo, na Košnjaku prava redkost, so zemljišča ovrednotena z vidika možnosti uvajanja pašno košnega sistema in uporabo lahke mehanizacije. Nagib zemljišča se na posamezni njivi ter od njive do njive močno spreminja, zato sem kol osnovo vse prevladujoč nagib obdelovalnih površin pri posamezni kmetiji in razdeli kmetije v tri skupine:

- kmetije, kjer je nad 70% površin možno obdelovati z lahki stroji, sem uvrstili v skupino — možna strojna obdelava,
- kmetije, kjer je od 30 do 70% površin možno obdelovati s stroji, sem uvrstili v skupino — uporaba strojev je močno omejena,
- kmetije, kjer s stroji ni možno obdelovati več kot 30% zemljišč, sem uvrstili v skupino — ni možna strojna obdelava.

Prva skupina obsega razen dolinskih predelov samo tri hribovske kmetije. Druga skupina obsega največje število kmetij (50%). Tretja skupina obsega 43,3% kmetij in zajema vse puše, 53% kmetij agrarnih interesenjev in 40% pridruženih kmetij in manjše kmetije na prisojnih pobočjih.

Na osnovi navedenih kriterijev lahko ugotovimo, da več kot 50% sedanjih kmetijskih površin ni več primernih za nadaljnjo agrarno izrabo tal in da spadajo v domeno gozdarstva. Če so danes ta področja še vključena v agrarno izrabo tal, je to samo zaradi tega, ker starejša generacija nima možnosti preseljivosti, zato vztraja pri starem načinu obdelave, in to na račun večjega garanja in nižjega standarda. Z izumiranjem te generacije in odseljevanjem mladine pa bodo jutri ta področja prazna. Druge kmetijske površine, kjer je mogoča uvedba pašno košnega sistema, pa bo potrebno združevati in usvariti večje kmetije, ki bodo omogočale dostojno preživljanje kmečke družine.

ECONOMIC PROBLEMS OF THE ALPINE FARMSTEDS OF KOŠNJAK

Summary

The state of affairs prevailing in the mountainous regions of Slovenia are characterized by a rapid decrease of the population, abandonment of the arable and the decline of peasant homes. Since in Slovenia a large portion of the arable located in mountainous and hilly regions, the question of the further development of the arable has become a general social problem. The aim of this study is to contribute to the solution of this problem.

The investigated region: Since in mountainous regions the natural and social conditions change abruptly from point to point, the present investigation has been confined to a small area, that is, to Yugoslav Carinthia located north of the Drava River and covering the southern slopes of Košnjak (1522 m above sea level). The study is divided into two parts. In the first part only the development of the agricultural economy of the commune Veljka is dealt with, while in the second part the natural potentialities of soil exploitation are being discussed.

Veijka: The location and distribution of the arable and the forests at Veijka show that at the time of hand-hoeing farming was greatly affected by the microclimate and the soil conditions. At high altitudes cereal crops ripen only on steep slopes where insolation is greatest. Thus the higher the altitude, the steeper and sunnier the slopes that are being cultivated. Whenever a new farm implement was introduced (plow, cultivator etc.) certain parts of the arable were abandoned. Concomitant with the socio-economic development there was also a change in the farmers' attitude towards the natural conditions influencing the agricultural exploitation of the soil. Since the different social groups which began to readjust themselves to new branches of economy, rested on different economic bases, identical causes for readjustment tended to produce different effects. Large holdings readjusted themselves to forestry and livestock raising, while small ones began to decline or else their population began to seek employment in non-agricultural economies. In the space from 1900 to 1962, in Veijka, 53.8 per cent of farmsteads went to rack and ruin, the arable shrunk by 56.4 per cent, and the population fell off by 66.4 per cent.

In 1965 altogether 28 people, that is, 63.6 per cent of the total population, made their living from farming as the main branch of economic activity. In the 14 to 60 year age-group there were 5 men and 7 women (42.8 per cent of the total population) engaged in farming. The 14 to 20 year age-group is modest because immediately after finishing school the young people leave their native villages and seek employment as unskilled workers elsewhere. Scattered distribution of the population, remoteness from schools, bad roads, especially in winter, and the fact that children are overloaded with farm work are responsible for the population's low level of education. At Veijka the population aged over 15 years has the following schooling: 7.5 per cent complete grade school, 18.5 per cent from 4 to 7 grades, 55 per cent 4 grades, while 18.5 per cent are illiterates.

Farming is characterized by multi-crop raising. The most important food crops are rye and potato. Food crops represent 28.7 per cent cereal units of the total value of the produce. The bulk of forage (86.1 per cent cereal units) is obtained from non-cultivated meadows and pastures. The average yield per hectare is: 15.63 cereal unit of food crops and 5.64 cereal units of forage, totaling 6.9 cereal units. The produce per farm inhabitant amounts to 47.7 cereal units, a figure which clearly shows that the farmers do not produce enough food to meet their own demands.

As to livestock the most important role is played by cattle raising (66 per cent cow equivalents). In order of descending importance livestock raising falls into the following sequence: cattle (66 per cent cow equivalents), hog (17.2 per cent cow equivalents), horse (8.7 per cent cow equivalents), sheep, goat and chicken. Cattle raising is directed towards meat production, for there are only 46 per cent cows. Livestock raising is handicapped by forage shortage as result of which the annual increase is extremely modest and amounts in cattle to about 150 kg. There are 0.71 cow equivalents per hectare of farm land or 4.855 cow equivalents per farm worker. If we compare the number of heads of livestock raised on the largest farmstead comprising 18 hectares farmland and 55 hectares forest with the number of heads raised on the farmstead comprising only 10 hectares of farmland, we see that on the former there are 0.945 cow equivalents per hectare of farmland, 2.81 cow equivalents per farm inhabitant and 3.43 cow equivalents per farm worker, while on the latter there are 0.781 cow equivalents per hectare, 1.56 cow equivalents per farm inhabitant and 2.6 cow equivalents per farm worker. Furthermore, neither the one nor the other farm can produce enough food crops to meet its own demands. The difference between the two farmsteads under discussion is further augmented by the fact that the former derives considerable income from its forests as a consequence of which its farm buildings can be every now and then renovated and machinery necessary for forest exploitation and livestock rearing acquired. The latter farmstead, again, depends entirely on income from livestock raising which owing to the inadequate size of pastures is too small to meet even the demands of the farm's own population. Therefore the buildings are beginning to crumble while the inhabitants are beginning to look for an opportunity to move to the lowlands where the chances to find employment are greater.

Košanjak: A characteristic feature of the population of the area of Košanjak is its strong social differentiation resulting from the difference in the size of farmsteads and the difference in the natural condition. These differences are also mirrored in the utilization of the arable: on larger farmsteads primarily rye, potato and wheat are raised; but the smaller the farmstead and the larger the farmer's family, the more diversified become the crops. A reliable indicator for the possible future trend in the differentiation of the population is the social structure of households. Of altogether 121 surveyed households there are 48 per cent workers households. The fact that of 17 farmsteads only one is owned by an exclusively peasant family shows that these abnormal economic units can no longer afford possibilities for subsistence. Daily trips of the population to their places of work is a social phenomenon observed among most medium and small farmers some of whom live on farms removed from Dravograd as far away as two hours.

Natural potentialities of the soil for further agricultural exploitation: In the area of Košanjak the slope of the arable plays such an important role that all the other natural factors, such as for example, soil conditions and the size of farmsteads, are subordinated to it. Since cultivated surfaces whose slope is below 20 per cent, that is, below the limit to which agricultural machinery can be used, are rare in the region of Košanjak, the value of the land depends on its hay yield and grazing capacity, and its capacity of being cultivated by means of light machinery. Since the slope of the land varies widely within the boundaries of a single field as well as from field to field, the predominant slope has been taken as a basis in this study and the farmsteads divided into three groups:

- farmsteads on which 70 per cent of the arable can be cultivated with the aid of light machinery are grouped under the heading «mechanical cultivation possible»;
- farmsteads on which from 30 to 70 per cent of the arable can be cultivated with the aid of machinery are grouped under the heading «use of machinery limited»;

— farmsteads on which no more than 30 per cent of the arable can be cultivated with the aid of machinery are grouped under the heading «mechanical cultivation impossible».

To the first group belong lowland farmsteads and three farmsteads in the mountains. The second group comprises the largest number of farmsteads (50 per cent). The third group comprises 43.3 per cent of all the farmsteads.

On the basis of the criteria referred to above the conclusion must be drawn that more than 50 per cent of the existing arable is no longer suitable for cultivation and belongs to the realm of forestry. That today this arable is still being cultivated is due solely to the fact that the older generation has no possibility for readjustment and therefore clings to the time-honored farming techniques which entail harder work and a lower standard of living. With the dying out of this generation and the going away of the young people these regions will become vacant. The remaining farming areas, however, that lend themselves to grazing and hay making will have to be consolidated into larger farmsteads that will enable the farmers' families to lead a life befitting the dignity of man.

EMERIK BERAN (1868—1940),

Ob stoletnici rojstva

Starejši učitelji v Mariboru se gotovo še spominjajo svojega nekdanjega profesorja glasbe na Državnem moškem učiteljskišću Emerika (Emericha) Berana — skladatelja, dirigenta in čelista, ki je bil rojen pred sto leti v Brnu, 17. X. 1868. Gimnazijo je obiskoval v Olomoucu do l. 1884, nato pa je študiral kompozicijo na konservatoriju v Brnu pri znamenitem češkem skladatelju Leošu Janáčku ter pri njem l. 1888 tudi diplomiral. L. 1892 je opravil državni glasbeni izpit na Dunaju ter bil od l. 1890—1898 nastavljen kot korepetitor in čelist v Operi v Brnu. Obenem je tudi poučeval na konservatoriju glasbeno teorijo, instrumentacijo in partiturno igro; na učiteljskišću pa kot pomožni učitelj glasbene predmete. Svojo domovino je za stalno zapustil l. 1898, ko se je preselil v Maribor, kjer je kot profesor glasbe deloval na Državnem moškem učiteljskišću do l. 1926, od l. 1919 do 1925 pa je tudi poučeval čelo na glasbeni šoli Glasbene matice. L. 1928 je na povabilo Mateja Hubada prevzel mesto honorarnega profesorja čela na konservatoriju v Ljubljani, kjer je do l. 1936 vzgojil vrsto slovenskih čelistov — med drugimi tudi mariborskega čelista Otona Bajdeta, rednega profesorja čela na glasbeni akademiji v Ljubljani. Umrl je 11. III. 1940 v Ljubljani, pokopan pa je v Mariboru, kjer je najdalje deloval in dosegal najvidnejše uspehe.

Beran je v svojem skladateljskem ustvarjanju posegel na vsa področja, kar priča lepo število njegovih skladb, kot npr. opera Meluzina v treh dejanjih, orkestralne skladbe — Idila, Žalna koračnica, Tri legende, Suita, Simfonija in Žalobna simfonija za veliki orkester, dve večji kantati — Rama za alt in orkester, kantata za zbor in orkester, Hymnus za soliste, zbor in orkester, Madrigal za mešani zbor, 2 klarineta, 2 rogova in kontrafagot, nadalje dva godalna kvarteta, osem žalostink za 3 pozavne, tri slovenske maše za mešani zbor in orgle ter več zborovskih skladb in samospevov.*

* Celotni seznam Beranovih del obsega 127 zaključenih skladb:

1. opera Meluzina v 3 in 4 dejanjih (2 obdelavi); avtor sam jo imenuje »romantična opera«;
2. simfonija v 4 stavkih ter 8 samostojnih simfoničnih del za veliki orkester (vse skladbe so bile vsaj enkrat izvedene);
3. 2 krajši skladbi za veliki orkester;
4. 6 skladb za mali orkester (tri so bile enkrat izvedene);
5. 4 skladbe za godalni orkester (ena izmed teh je bila izvedena);
6. 3 skladbe za pihalne ansamble;
7. 3 skladbe za zbor in orkester (dve sta bili izvedeni);
8. 4 koračnice za pihala (ena je bila večkrat izvedena);
9. 4 zborovske skladbe z orkestralno spremljavo;
10. 2 skladbi za godalni kvartet;
11. elegija za violino in klavir;
12. 7 skladb za čelo in klavir;
13. 34 skladb za klavir;
14. 8 skladb za orgle;
15. 12 pesmi za glas in klavir (Podoknica, NA. 1905, št. 3: Zwei Lieder für Singstimme und Pianoforte — izšli pri založbi Jos. Höfer v Mariboru 1907.);
16. 12 pesmi za zbor;
17. 7 nagrobnic;

Objavljajal je pod psevdonimom Emerik Berow, in sicer v Novih Akordih, v založbi J. Höferja v Mariboru ter v samozaložbi. Še v času njegovega življenja je bilo izvedeno precej skladb — nekatere tudi pod njegovim vodstvom v Brnu, Mariboru, Ljubljani in Zagrebu. Krstne izvedbe prvih del so bile že v Brnu. Uspele so tudi ponovitve v Mariboru, kot npr. 2 legendi za orkester št. 1 v As-duru in št. 2 v F-duru na simfoničnem koncertu mariborskega Filharmoničnega društva 22. XI. 1909, od katerih je posebno prva imela lep odziv pri publiki.*

Profesor Emerik Beran (1868—1940),
slikan 5. 5. 1914

Prav tako je Beran dosegel lep uspeh pri publiki in kritiki s svojo Idilo za orkester, ki je bila na sporedu na drugem simfoničnem koncertu mariborske divizijske godbe 6. 3. 1920.** Žalna koračnica — pozneje preimenovana v Žalno simfonijo — izvedena pod taktirko avtorja na cerkvenem koncertu mariborskega Cecilijanskega društva 19. XI. 1914 pa se lahko označuje kot njegovo reprezentativno delo.***

Beranova dela so napisana v poznoromantičnem in novoromantičnem stilu, odlikujejo se po bogati melodični invenciji in odlični kompozicijski tehniki. Ni pa se v njih

18. 14 skladb za bogoslužje (4 so izšle v tisku — 3 slovenske maše za zbor in orgle pri Jugoslovanski knjižarni v Ljubljani l. 1930; Misa in tono psalmi v samozaložbi l. 1904 — objava v Popotniku, XXV, 1904, str. 380, in v Zborniku MS, VII, 1905, str. 258);

19. skupina priložnostnih pevskih vložkov za neki prizor.

Izven tega števila je še nekaj mladostnih skladb, nekaj nedovršenih konceptov ter več kot 20 instrumentacij in aranžmajev tujih skladb za javno izvajanje.

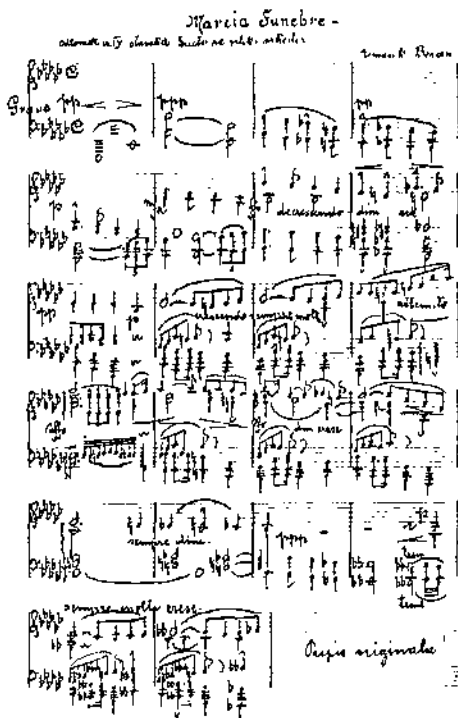
Opomba: Na tem mestu je samo označeno, ali so bile skladbe kdaj izvedene oz. nastanjene.

* V kritiki tega koncerta, ki je izšla 27. XI. 1909 v Marburger Zeitung, je med drugim zapisano: »Eine kleine Sensation bot die Vortragsordnung in zwei Legenden des hiesigen Komponisten des Herrn Emerich Beran. Die erste (As-Dur) gefiel allgemein und der Beifall, den sie hervorrief, war echt und herzlich. Auch wohlverdient, denn die Komposition spricht durch schöne melodische Erfindung und anmutige Instrumentation, die den lyrischen Charakter der melodischen Führung entspricht, jeden Hörer an.« (Mb. Ztg. 1909, I. 48, št. 142, str. 5) [Izvedba dveh legend tukajšnjega skladatelja gospoda Emerika Berana je pomenila malhno senzacijo. Prva (v As-duru) je splošno ugajala in je izzvala pristo in pristržno odobravanje. To pa tudi zaslužno, kajti skladba pritegne vsakega poslušalca s svojo iznajdljivo melodiko in instrumentacijo, ki je v skladu z lirskim značajem skladbe.]

** Kritiki koncerta z dne 10. 3. 1920 v Marburger Zeitung označuje Beranovo Idilo: »... ein == dringlicher Gelehrtheit und vor allem von einer Bezaubernder Innigkeit ...« (Mb. Ztg. 1920, I. 80, št. 57) [plemenita skladba, melodično bogata, na splošno učinkuje preprosto in nevtrilno, posebno pa še s svojo očarljivo pristržnostjo.]

*** Kritiki v Grazer Volksblatt z dne 24. 2. 1914, št. 628, označuje to delo kot »ein Musikstück, welches sein Schöpfer als Trauermarsch nicht ganz richtig bezeichnet hat. Es trägt wohl durchaus düsteres Kolorit, hat aber nichts von Marschrhythmus an sich. Es wäre besser als Elegie oder

izraziteje naslanjal na ljudske glasbene prvine in v tem pogledu ni sledil vzgledu svojega velikega učitelja Leoša Janáčka. Sodi med generacijo čeških skladateljev, ki so delovali nekaj časa pri nas v raznih mestih, kot npr. Josip Michl, Josef Procháska, Julij Junek, Karl Hoffmeister, ter so še izraziteje kot Beran posegli v modernejšie stilne smeri, a so se zopet vrnili v domovino, medtem ko se je Beran pri nas naturaliziral ter je z vključitvijo v slovensko narodnostno skupnost v skoraj 30-letnem bivanju v Mariboru znatno posegel v razvoj slovenskega glasbenega življenja v našem mestu.* Pri-

dobil si je velike zasluge kot pedagog na mariborskem učiteljsišču ter glasbeni šoli Glasbene matice, posebno pa še kot organizator glasbene dejavnosti v okviru mariborske čitalnice. Kot vodja čitalniškega zbora (1898—1909) je s svojim temeljitim glasbenim znanjem dvignil raven tedanjega čitalniškega petja ter dosegel, da je mariborski čitalniški zbor bil eden najboljših tedanjih slovenskih zborov. Da je Beran že takoj pri svojem nastopu decembra 1898 osvojil mariborsko publiko, izvemo iz poročila v Slovenskem Gospodarju, kjer je med drugim rečeno: »... pravi društveni užitek tega

simfonlsee Dichtung zu bezeichnen. Das Opus, im »kallen« es-Moll stehend, erforderl grosse Besetzung (u. a. 4 Hörne, 3 Posaunen, 1 Englisshorn). Der Komponist, der sein Werk selbst dirigierte, erwies sich als denkender, phantasiebegabter Musiker vom bedeutenden Können. Besonders die Bläserstimmen sind gut behandelt. Das Werk würde gewonnen haben, wenn es etwas kürzer wäre und in einen versöhnlichen Abschluss ausklingen würde. Aber auch so ist die Wirkung eine sichere und kann das Werk grösseren Orchestervereinigungen zur Aufführung empfohlen werden. [Skladba, katere njen ustvarjalec ni pravilno označil kol žalno koračnice. Njen kolorit je sicer povsem mračen, nima pa ritma koračnice. Bolje bi bilo, če bi jo označil kol elegijo ali simfonlčno pesnitev. Delo, ki je napisano v »hladnem« es-molu, zahteva veliko zasedbo (med drugim 4 rogove, 3 pozavne, 1 angleški rog). Skladatelj, ki je sam vodil izvedbo svoje skladbe, je inteligenen glasbenik z bogalo fantazijo in velikim znanjem. Posebno dobro napisana so pihala. Delo bi pridobilo, če bi bilo krajše in bi v umirjenem tempu zaključilo. Toda tudi tako zveni prepričevalno in ga lahko priporočamo vsem večjim orkestralnim združenjem.] Strokovne ocene njegovih del so pridobile tudi v Untersteirer Volkszeitung 1912, št. 32, Novi dobi 1920, št. 36, ter v nekaterih brnskih listih.

* Dragotin Cvetko, Stoletja slovenske glasbe, 1964, str. 238.

večera je bilo petje. Pevski zbor mariborske čitalnice je ob tej priliki prvič nastopil pod vodstvom svojega novega pevovodje. Vse točke so bile izvajane z dovršenostjo in uglašenostjo, kakršne doslej nismo vajeni pri pevskem zboru mariborske čitalnice. Upamo, da je z novim pevovodjo nastopila za naš zbor nova doba.«*

V sporede čitalniških prireditev je Beran uvrščal prvenstveno narodne pesmi in to poleg slovenskih tudi druge slovanske, zlasti češke in ruske. Narodne pesmi so se do tedaj premalo cenile in so bile le redkokdaj na programih.**

Na Beranovo pobudo je čitalniški odbor vabil pevske ansamble in posamezne češke in ruske umetnike. Tako je npr. l. 1903 in 1908 gostoval v Mariboru tedanji najslavnejši ruski zbor pod vodstvom Nadine in Dimitrija Slavljanskega, ki je izvajal ruske in češke narodne pesmi.*** Zaradi poudarka na slovanski miselnosti je čitalnica tudi do konca obstoja obdržala naziv slovanska.

Oder v veliki dvorani Narodnega doma v Mariboru. Prvi umetniški ansambel v Mariboru v letih 1903 do 1905. Organizator in umetniški vodja profesor glasbe na moškem učiteljsku Emerik Beran. Člani ansambla na sliki: violina I: Beno Serajnik (roj. 1876, od 1900 dalje učitelj v Konjicah, nazadnje ravnatelj deške meščanske šole v Celju); violina II: Ivan Zemljč (tedaj sodniški pripravnik v Mariboru, kasneje sodnik v Mariboru); viola: Leopold Serbinek (roj. 1871, od 1892 dalje učitelj v Framu); klavir: Ljudmila Schreiner (roj. 1882, od 1903 dalje učiteljica v Slovenski Bistrici, kasneje pri St. Juriju nad Celjem); violončelo: Emerik Beran (od 1898 dalje do 1926 profesor učiteljskega); kontrabas: Hinko Družovič (učitelj v Ptuj, od 1904 do 1927 profesor učiteljskega).

Beran, ki je bil odličen čelist, je kot prvi uvedel v Mariboru komorne koncerte. V sezoni 1903/04 je priredil 2 komorna večera, pri katerih je tudi sam sodeloval. Spored je obsegal med drugim Beethovnov Kvartet v F-duru, op. 18, Schubertov Forellenquintett, Dvořákov kvintet v G-duru, op. 77, Mendelssohnov kvartet v Es-duru, op. 12.**** Toda mariborska publika še ni imela dovolj smisla za to vrsto glasbene umetnosti in tako Beran s svojo zamislijo ni prodril.

Posebno v času pred prvo svetovno vojno je Emerik Beran pomenil osebnost, ki je močno in odločno vplivala na razvoj mariborskega glasbenega življenja. Kot glasbeni

* S. Gp., 1899, I. 33, št. 12, str. 2.

** To je razvidno iz nadaljevanja poročila o tem koncertu v Slovenskem Gospodarju, ki pravi: »pesmi, ki so se peje, so bile večinoma narodne. Odkar imamo novega pevovodjo, strokovnjaka prve vrste, nenavadno nadarjenega mladega umetnika, neguje naš mešan zbor narodno pesem s posebno vnamo.« (S. Gp., 1899, I. 33, št. 12, str. 2.)

Enako trdi tudi Hinko Družovič v nekrologu: »Beran je v Mariboru kot čitalniški pevovodja seznanil občinstvo šele z lepotami narodne pesmi. Bil je to takrat, ko je v Ljubljani napravil Hubad slovensko narodno pesem na koncertni oder.« (Hinko Družovič: Profesor Emerik Beran, Večernik, 1940, I. 14, št. 60, str. 7.)

*** S. Gp., 1903, I. 37, št. 10, str. 5.

**** Prepis iz ohranjenih sporedov v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.

pedagog se je skoraj 30 let posvečal vzgoji slovenskega učiteljstva, kot reproduktivni umetnik pa si vneto prizadeval, da bi mariborske glasbene prireditve dosegle čim višji umetniški nivo. Ves čas se je zavedal svoje slovanske nacionalne pripadnosti, kar je dokazal tudi s tem, da je v sporede konsekventno uvrščal dela iz slovanske glasbene literature, kar je bilo v času narodnostnih nasprotij, posebno v Mariboru, dokaj težavno. Njegovo narodno zavednost podčrtuje tudi dejstvo, da ni bil nikoli aktiven član nemškega Filharmoničnega društva. Povsem upravičeno ga lahko prištevamo med one češke glasbenike, ki so pomagali graditi slovensko glasbeno kulturo, da je dosegla današnjo mednarodno priznano stopnjo.

PRVI KONCERTI PREDVOJNEGA (MAROLTOVEGA) AKADEMSKEGA PEVSKEGA ZBORA

Pretekla so štiri desetletja, odkar je zaživel Akademski pevski zbor v Ljubljani (kratko APZ), znan slovenski kulturni javnosti po njegovem dolgoletnem artističnem vodji Francetu Maroltu kratko malo kot Maroltov zbor. Posebno značilno je za ta zbor, da je svoje prve korenine pognal s svojimi prvimi samostojnimi koncertnimi nastopi v Mariboru v letih 1927 in 1929. Značilna pa je tudi organizacija teh koncertov, ki mi je bila poverjena kot ustanovnemu članu tega akademskega društva. Događki okrog teh koncertov so mi še v živem spominu, nekatera dejstva pa bodo dokumentirana še s pomočjo korespondence, ki sem jo takrat imel s Francetom Maroltom in nekaterimi člani zbora. Seveda pa moram poseči nekoliko tudi nazaj, da bi bilo jasno, zakaj je prav Maribor postal torišče prvega javnega udejstvovanja APZ in zakaj sem prav jaz došel med pobudnike in organizatorje teh koncertov.

Poseči moram nazaj tja v svoja dijaška in študentska leta, ko sem svoje počitnice preživel v svojem rojstnem kraju, v Moravcih pri Ljutomeru, v osrčju Prlekije. Pogosto sem bil prisluhnil ubranemu petju vaških fantov, ki so vasovali. Privlačila me je melodičnost ljudske pesmi in polifoni način prednašanja. Kmečki fantje so peli troglasno, kar mi je zvenelo tako različno od monotonega petja in recitativa, ki sem ga spoznal na svojih potovanjih po južnih krajih Jugoslavije. Spoznal sem, da je ljudsko petje pri Slovencih zborovsko in da krije v sebi bogastvo ljudskega izraza. Odslej je v meni kijuvalo vprašanje, zakaj Slovenci nimamo reprezentativnega pevskega zbora, ki bi črpal navdih iz bogate ljudske zakladnice in jo ljudstvu vračal v dovršeni umetniški obliki.

Jeseni 1922 sem se vpisal v akademsko društvo »Triglav« v Ljubljani, v katerem smo se zbirali akademiki predvsem iz Štajerske. Med nami je bilo precej dobrih pevcev. Za družabne večere in podoknice starešinam društva smo improvizirali pevski zbor, ki mu je navadno dirigiral Ljubo Tiplič.

Na društvenih sestankih »Triglava« sem večkrat predlagal, naj bi društvo dalo pobudo za ustanovitev skupnega pevskega zbora ljubljanskih akademikov. Vendar ta misel sprva ni naletela na dober odmev, češ da je takšna misel utopistična glede na razmere, ki so takrat vladale na ljubljanski univerzi. Takrat sta na komaj ustanovljeni slovenski univerzi prevladovala dva tabora po tradicionalni shemi meščanskih strank: »liberalci« in »klerikalci«. Levica (marksisti) je bila, vsaj številčno, še dokaj slaba. Društva »Triglav«, »Jadran« in »Slovenski Jug« so predstavljala liberalni blok, »Danica«, »Zarja« in »Borba« pa klerikalni (katoliški) blok. Razen ustreznih meščanskih strank so nad tem društvi imele pokroviteljsko roko še tako imenovane starešinske zveze, t. j. organizacije bivših pripadnikov teh društev oziroma njihovih idejnih predhodnikov še iz časov avstro-ogrske monarhije. Tako je »Triglav« imel starešinsko zvezo v Mariboru (vodil jo je dolga leta dvorni svetnik dr. Jakob Toplak), »Jadran« svojo starešinsko zvezo v Ljubljani in katoliška društva svojo »Akademske zvezo« v Ljubljani. Politične stranke in starešinske zveze akademskih društev niso le idejnopolitično usmerjale teh društev,

marveč so odločilno vplivale tudi na njihovo kulturno dejavnost. Pri tem so strogo pazile, da ne bi navedena bloka neke našla enotni jezik za skupne akcije v splošnem interesu študentske mladine. Ti faktorji so npr. zavirali ustanovitev skupne študentske menze ter skupnega podpornega društva in bolniške blagajne ljubljanske univerze. Ta železna zavesa se je nekoliko zrahljala po ustanovitvi študentske reprezentance »Sveta slušateljev ljubljanske univerze« (SSLU) v letu 1925. Kljub temu pa je še naprej vladala precejšnja nestrpnost med obema taboroma, ki je vodila celo do fizičnih spopadov.

Spominjam se naslednjega dogodka, ki je samo ena izmed mnogih podobnih epizod. Dne 12. novembra 1926 je bil v zbornici univerze občni zbor SSLU. Med slučajnostmi sem grajal akademsko društvo »Jadran«, da zlorablja SSLU v lastne agitacijske namene.¹ Mojemu protestu so se poleg neodvisnih akademikov (komunistov) pridružili še katoliški akademiki. Ko sem istega večera zavil v Unlonsko klet, me je na hodniku napadla s pestmi in brcami skupina študentov — Orjunašev (ti so predstavljali skrajno desnico v liberalnem taboru), češ da sem klerikalec in da sem zato napadal »Jadran«. Odnegli so šele na intervencijo dr. Vekoslava Kukovca, ki je slučajno prišel mimo in me vzel v zaščito. Tako sem odnesel kožo le z manjšimi poškodbami. Takšna atmosfera nestrpnosti in političnih strasti je bila kaj malo prikladna za izmenjavo misli za skupne akcije, kakršna naj bi bila ustanovitev nepolitičnega glasbenega društva ljubljanskih akademikov. Morali smo čakati na ugodnejšo klimo.²

V septembru 1924 sva s Cirilom Golouhom (sedaj upokojenim sodnikom Okrožnega sodišča v Celju) prepotovala Bolgarijo. Vzljubila sva to prelepo deželo ter marljivo in pošteno bolgarsko ljudstvo. Zato sva vsak na svoj način v javnosti propagirala akcije za kulturno zблиžanje z Bolgari. Na občnem zboru akademskega društva »Triglav« dne 30. 10. 1925 v »Kazini« smo obravnavali smernice za bodoče društveno delo. V posebnem referatu sem predlagal med drugim, naj »Triglav« organizira množični izlet svojega članstva v Bolgarijo s kulturnim in informativnim programom. Pri tem naj bi sodeloval tudi pevski zbor »Triglava« z naštudiranim koncertnim programom. Predlog je bil sprejet in takoj izvoljen poseben odbor (Milan Šljanec, Jovo Jurančič, Janko Petriček in Božo Pirkmajer), ki naj vodi tehnične priprave za ekskurzijo. Odbor smo na kratko imenovali »bolgarski odbor«. S pripravami smo pričeli takoj, še v zimskem semestru 1925/1926, ko sem predsedoval »Triglavu«. Navezali smo pismene stike z rektoratom univerze v Sofiji, Janko Jurančič (danes vseučilišni profesor v Ljubljani) pa je pridno študiral Bezenškovo slovnico in čitanko bolgarskega jezika in si v bolgarščini dopisoval z bolgarskim kulturnim društvom »Slavjanskoto družestvo« v Sofiji, ki mu je takrat predsedoval ugledni pravni zgodovinar in politik Stevan Savov Bobčev. Bobčev si je živo prizadeval, da bi nam uglasil pot v Bolgarijo in nam celo nudil precejšnjo denarno in drugo podporo pri izvedbi ekskurzijskega načrta. V načrtu so bili pevski nastopi, predavanja in propagandne razstave po raznih mestih Bolgarije. V letnem semestru 1926 je »Triglav« razvil širokopotezno nabiralno akcijo širom Slovenije. S tiskano »Poslanico vsem starešinam in prijateljem J. A. D. Triglav«, ki sta jo podpisala Boris Kuharič in Lado Jerše ter sopodpisal častni član starešinske zveze dr. Jakob Toplak, je društvo razložilo slovenski javnosti pomen nameravane ekskurzije ter apeliralo na denarno podporo. Nabrali smo okrog 17.000 din, kar bi zadostovalo za potne stroške članov pevskega zbora in predavateljev.³

Pevski zbor »Triglava« je ves ta čas pridno vadil pod taktirko Ljuba Tipliča in naštudiral tri pesmi Emila Adamiča ter po eno pesem Jakoba Aljaža, P. Jerčba, Vasilija Mirka, Miroslava Vilharja, Hugolina Sattnerja, V. Šonca, Gregorja in Benjamina Ipavca, Josipa Pavčiča, Oskarja Deva in pet narodnih pesmi, od teh dve v priredbi Franceta Marolta. Pred odhodom v Bolgarijo se je pevski zbor želel predstaviti slovenski javnosti s koncertom v Ljubljani. Tik pred prvim javnim nastopom pevskega zbora je »Triglav« pritegnil Franceta Marolta, tedaj pomožnega dirigenta Glasbene matice v Ljubljani, naj pevski zbor »izpili«. Marolt je imel z zborom nekaj intenzivnih pevskih vaj, nakar je zbor nastopil dne 3. julija 1926 v velikl kazinski dvorani v Ljubljani ob precej skromni udeležbi publike. Moralni uspeh koncerta pa je bil velik. Zavel je nov duh na slovenskem koncertnem odru, ki mu je zlasti prislulnl France Marolt. Marolt takrat v glasbenih krogih še ni bil priznan glasbenik. Torej je v prvi vrsti zasluga »Triglava«, da je slovenskemu svetu predstavil talentiranega in pozneje tako zaslužnega folklorista in zborovodja. Če že drugo ne, vsaj omogočil mu je, da je na sposobnem

materialu, na pevcih triglavanih in pozneje s pevcem APZ razvil svoje glasbene in pedagoške sposobnosti. Marolt pa je nasprotno s svojo široko umetniško dušo in humano miselnostjo pozitivno vplival na krog mladih pevcev, da so se ogreli za misel skupnega pevskega zbora vseh ljubljanskih študentov, ne glede na politično barvo posameznikov.

Vprašanje centralnega glasbenega društva ljubljanskih akademikov je »Triglav« prek svojega zastopnika (Cirila Golouha) postavil na dnevni red SSLU. Takoj po šolskih počitnicah se je jeseni 1926 v dnevnem časopisju pojavilo vabilo na prvi društveni sestanek skupnega glasbenega društva ljubljanskih študentov. Dne 25. oktobra 1926 ob 20. uri so se v klavirski sobi Akademskega kolegija v Kolodvorski ulici št. 22 znašli rame ob rame akademiki, ki so dotlej improvizirano peli podoknice liberalnim starešinam, z onimi, ki so peli na frančiškanskem koru pri nedeljskih »akademskih mašah« ob zvokih orgel patra Hugolina Sattnerja. Ta dan lahko štejemo za rojstni dan »Akademskega pevskega zbora v Ljubljani«, čeprav se je organizatorično utrdil šele pozneje (njegova društvena pravila je veliki župan ljubljanske oblasti potrdil šele 14. aprila 1927 pod št. U U br. 5378).

Zaradi jasnosti moram v tej zvezi povedati, da je »Triglav« svojo turnejo po Bolgariji odpovedal, slovenski javnosti pa pojasnil, da je »sredi najintenzivnejših priprav za izvedbo načrta zadel na nepredvidene in nepremostljive ovire«. ⁴ Ovir je bila na strani jugoslovanske vlade, ki je pod Pašičem in s podporo enako mislečega kralja Aleksandra vodila velesrbsko šovinistično politiko. »Triglav« se je na vlado obrnil zaradi voznih olajšav na železnici. Ko je na Bledu zasedala konferenca Male antante, je tjakaj odšla posebna delegacija »Triglava«, da zunanjega ministra Ninčiča zaprosi za podporo glede voznih olajšav. Ninčič podpore ni izrecno odrekel, pač pa je odsvetoval kakršnokoli turnejo po Bolgariji, češ da so notranjepolitične razmere v tej deželi take, da na potovanju ne bi bili varni za lastno življenje. Posledica te osebne intervencije triglavanov pa je bila, da je kmalu potem veliki župan dr. Baltič dobil službeni namig, da triglavanom ne dovoli potovanja v Bolgarijo. ⁵ Ko so zahtevali potne liste, jih niso dobili, že izdane pa so oblasti preklicale. Ninčičev argument o nevarnosti potovanja v Bolgarijo se mi zdi pesek v oči. Preveč ugodne vtise sem odnesel s potovanja po Bolgariji jeseni 1924, da bi mogel temu verjeti. Sicer pa je res, da je bita takrat na oblasti Davidovičeva vlada, ki so jo Bolgari gledali v ugodnejši luči kot Pašičev režim. Triglavanskemu pevkemu zboru ni preostalo nič drugega, kot da se poda na turnejo po Jugoslaviji. Na hitro so organizirani koncerti v Beogradu, Deligradu in Nišu, ki so dobro uspeli.

Ceprav je velikosrbska buržoazija preprečila odhod »Triglava« v Bolgarijo, ni uspela paralizirati njegovega pozitivnega odmeva na študentska gibanja na ljubljanski univerzi. Triglavanska akcija je slovensko študentsko mladino mobilizirala k skupnim, kvalitetno novim kulturnim podvigom. Improvizirani pevski zbor »Triglava« je postal predhodnik skupnega glasbenega društva na ljubljanski univerzi, njegovi pevec pa so tvorili jedro moškega zbora APZ. To zaslugi je »Triglavu« priznal tudi nasprotni (katoliški) tabor. Tako je Joža Likovič (poznejši podpredsednik APZ) ocenil vlogo »Triglava« takole: »Največ uspehov je želo s svojim pevskim zborom akademsko društvo 'Triglav'. Na naši univerzi je bil to eden izmed najzrelejših poskusov oživitviti res akademski pevski zbor. Gotovo je ravno zbor 'Triglavanov' v marsičem pripomogel k snujočemu se akademskemu pevkemu zboru, ki ga namerava organizirati Svet slušateljev ljubljanske univerze.« (Njegov članek Glasbeno življenje ljubljanske vseučilišča v Jutru z dne 20. 10. 1926.) Ko je France Marolt na občnem zboru SSLU dne 12. 11. 1926 povabil vse akademike, naj se v čim večjem številu vključijo v APZ, je naletel na vsestranski odziv. Slovenski študentje so tako prelomili s tradicijo, ki je hromila njihove notranje sile.

Ustanovitev Akademskega pevskega zbora je bil prvi odločen korak, korak na težavno pot. Zakaj poznejši mogočni vzpon glasbenih stremeljenj med ljubljanskimi akademiki je sad premagovanja premnogih ovir in osebnih žrtev. Kakor junaška epopeja zveni opis prvih začetkov APZ, ki ga je skladatelj Matija Tome podal ob desetletnici tega društva. ⁶ Tome pravi med drugim:

»Jeseni leta 1926 je začel zbirati France Marolt akademične pevce za bodoči pevski zbor. Po temeljiti preizkušnji je odbral od priglasencev iz akademskih društev Borba, Danica, Jadran, Triglav, Zarja, Neopredeljeni 83 začetnikov. Spočetka so morali pre-

magati neštete ovire: ni bilo primernih prostorov za vaje, ni bilo materialnih sredstev, ki so bila nujno potrebna za uresničevanje visokih ciljev, ni bilo tudi razumevanja pri univerzitetnih oblasteh, pri katerih bi zbor dobil lahko vsaj moralno oporo. Ta čas je uživala zagrebška Mladost vso izdatno podporo svoje univerze, beograjski Obilić pa je bil že od l. 1884 oficialni glasnik beograjske univerze s polno moralno in gmočno podporo svojega zavoda in oblasti. Niti ni imel ravnokar ustanovljeni zbor še imena pri občinstvu, na katero bi se pri morebitnem koncertu mogel z gotovostjo zanesti. Kljub vsemu so akademiki študirali spored z mladeniško navdušenostjo in trmo, premagovali so vse ovire in prvič nastopili na svetosavski proslavi l. 1927. Zapeli so s tako dovršenostjo, da so na mah zbudili pozornost poslušalstva in univerzitetnih oblasti. Nove žrtve so morali doprinesiti za prvi oficialni koncert, ki je bil 4. julija 1927 v Mariboru. Šolsko leto na univerzi je bilo zaključeno, pravice do akademskih stanovanj niso imeli več. Nekateri so dobili brezplačno stanovanje pri tovariših, ki so jih zalagali dva meseca s prostovoljno desetdinarsko dnevno hranarino. Mnogi pa so prenočevali po tivoljskih klopih in hodili lačni na vaje. Pri generalki je mnogim zaradi lakote in pičlega spanja postalo slabo. Zbor se je navzlic težkim naporom izvrstno pripravil ter je svojo nalogo na mariborskem koncertu častno rešil ter se afirmiral kot prvi moški zbor v Sloveniji.

APZ je bil od vsega začetka živo nasprotje v primerjavi s tradicionalnimi, bolj ali manj čitalniško usmerjenimi pevskimi zbori. Petje mu je bilo trdo in smotno delo, medtem ko je starim zborom petje pomenilo predvsem oddih in zabavo. Seveda pa je takšna zborovska usmerjenost zahtevala skrajnih naporov, tako od pevcev kot tudi od dirigenta. Marolt je bil zelo strog in natančen pevovodja, toda trd in neizprosni je bil tudi sam s seboj. »Ne trdim nič preveč, če rečem, da sem sam sebi najstrožji kritik in sodnik,« je dejal sam o sebi. Ne smemo prezreti, da je bil Marolt težek invalid še iz prve svetovne vojne, nekajkrat ranjen. Nosil je leseno podkolensko protezo, ki ga je često do krvi ožulila. Kljub temu pa je ure in ure vztrajal na vajah pri dirigentskem pultu, često premagujoč silne bolečine. Sam je bil vzor točnosti, vztrajnosti in marljivosti. Prav zato pa je lahko zahteval disciplino in požrtvovalnost od zbora, ki ga je vodil. Zamudnikov, izostankarjev in neresnežev ni trpel. Tem je kmalu zaprl vrata za vedno. V zboru so ostali le najprizadevnejši, ki so Maroltu bili od srca vdani, polni spoštovanja do njegove izredne človeške in umetniške osebnosti. Poleg te discipline je bila za zbor značilna stroga selekcija glasovnega materiala. Staro, preizkušeno triglavansko jedro zbora je začelo kmalu kopneti, ker so mnogi pevci po končanem študiju zapuščali Ljubljano. Marolt je stalno sprejemal nove, mlade pevce, ki jih je potem vabil v posebni večmesečni vokalni šoli. Z njimi je moral delati tudi individualno, kar je zanj predstavljalo dodaten napor. Toda bil je vztrajen pri tej metodi dela, ker je na ta način pomlajeval zbor z res kvalitetnimi pevci.

Marolt se je posvečal predvsem artističnemu vodstvu zbora, vse ostalo delo, organizacijsko in administrativno, pa naj bi opravili akademiki sami. Toda zaradi njihove neizkušenosti je moral Marolt često sam poseči vmes, da bi se zadovoljivo rešila najbolj pereča vprašanja. Največja težava za zborovsko delo je bila v tem, da ni imel lastnega lokala. Gostoval je pri drugih glasbenih društvih, toda moral je plačevati najemnino. Prav tako ni imel prepotrebnega lastnega klavirja, manjkal mu je notni material. Toda, kje vzeti denar za vse te potrebe. Sami pevci ga niso imeli, saj je večina njih bedno životarila. Tudi Marolt je živel ob pičlih, nestalnih dohodkih. Finančno vprašanje je čedalje bolj pritiskalo na društvo in ga je bilo treba tako ali drugače rešiti. Čeprav je artistično delo šlo počasi od rok, tako da skoraj ni kazalo, da ga bo mogoče kmalu strniti v zaokrožen koncertni program, se je APZ vendarle moral čim prej odločiti za javni nastop, da si po tej poti zagotovi potrebna sredstva. Pravzaprav se je v tem vprašanju moral odločiti dirigent Marolt sam. Nepoučeni so mu očitali počasnost, ker niso videli naravnost revolucionarne poti k višjim umetniškim kvaliteta zborovskega petja, ker niso poznali izredne zahtevnosti posameznih skladb, od katerih so nekatere predstavljale tedanji višek slovenske zborovske literature, ki se jih je mogel lotiti le tehnično dovršen in vsestransko usklajen pevski zbor. Marolt je stal pred težavno odločitvijo, ali naj se odloči za javni koncert še pred koncem letnega semestra 1927, t. j. preden se študentje razidejo na počitnice. Teh nekaj mesecev dela je v življenju zbora pomenilo kaj kratko dobo in je vsako prehitovanje bilo tvegano.

Končno je vendarle dozorel sklep, da pevski zbor nastopi javno še pred počitnicami. Sedaj je nastalo vprašanje, kje naj bo prvi javni koncert, ki bi zagotovil tudi njegov finančni efekt. Vsakemu nepoučenemu bi izgledalo naravno, da akademiki začnejo v Ljubljani. Toda študenti s pevovodjo vred so drugače presojali položaj in so se bali tveganja v Ljubljani. Bali so se konservativnih gledanj in strankarskih strasti, ki so dolga leta zavirala napredna študentska gibanja, bali so se ozkosrčnega cehovstva v krogu tradicionalnih glasbenih društev in ustanov, bali so se tudi jalovega lokalizma in malenkostnih predsodkov. Večini v zboru je bilo še dobro v spominu, kako je ljubljanska malomeščanska družba leto poprej zviška bojkotirala pevski koncert »Triglava« v ljubljanski Kazini, ki ga je društvo po trudapolnem delu priredilo v »lastni režiji«. Tudi ni bilo nobenih izgledov, da bi kak poklican forum hotel prevzeti rizik, da organizira koncert mladega, še neznanega pevskega društva. V javnosti je še prevladovalo naziranje, da so ljubljanski študentje pač zmožni, da v veseli družbi zapojejo svojo »himno« *Gaudeamus igitur*, da pa premorejo tudi resno in umetniško dognano petje, tega ni pomislil nihče. Kako se prebiti? Štajerski člani društva, ki so bili v večini, so dali pobudo, naj bi se obrnili na Celje ali Maribor.

Danes se več ne morem natančno spomniti, kako je pravzaprav prišlo do tega, da sem se v letu 1927 lotil organizacije prvega javnega koncerta APZ — a v Mariboru. Spominjam se le nasploh, da je APZ od mene želel izvedeti nepristransko mnenje, kakšne so realne možnosti, da bi zbor začel z javnim nastopom v Mariboru. Seveda sem bil zelo vesel, da je vprašanje elitnega pevskega zbora slovenskih akademikov — post tot discrimina rerum — končno toliko dozorelo, da se ta mladi zbor lahko dostojno predstavi široki slovenski javnosti. Žal mi je bilo le, da je do tega koraka prišlo tako pozno, ko sem se sam že poslovil od naše *Almae matris*, ter se preselil v Maribor. Z nemajhnim občutkom lokalpatriotizma sem se lotil zaupane mi naloge in takoj pričel sondirati teren. Prva pot mi je bila na koncertno poslovalnico Glasbene matice v Mariboru.⁷ Posredovalnica je odločno odgovorila, da ne more vzeti v svoj program organizacijo koncerta APZ. Po posvetovanju z nekaterimi odborniki obeh mariborskih akademskih društev — »Društva jugoslovanskih akademikov« (liberalci) in »Panonije« (klerikalci) — je dozorela misel, da mariborski študentje sami prevzamejo organizacijo koncerta in da pred mariborsko javnost stopimo z agitacijsko parolo »svoji k svojim«. Računali smo s tem, da je v Mariboru veliko starešin »Triglava« in da bodo radi sprejeli »štajerske« akademike. Svojo odločitev smo sporočili APZ. Precej časa smo čakali na odgovor. Končno je 16. junija 1927 prispel v Maribor sam dirigent France Marolt. S seboj mi je prinesel pismo Lojzeta Ferlana (danes upokojenega sodnika v Beogradu). Pismo precej nazorno izpričuje »tremo«, ki so jo imeli akademiki spriču svojega prvega javnega nastopa. Zato ga citiram dobesedno.

»Dragi Aca!⁸

Danes Te poseti naš zborovodja tov. France Marolt. On Ti bo že pojasnil vse podrobnosti o našem koncertu, ki se vrši nepreklicno dne 2. julija v Mariboru. Ker je to »krstni« koncert ljublj. akad. pevskega zbora, bi ne bilo umestno, ako bi ga mariborska publika bojkotirala. Zato Te prosim v imenu eelega zbora, da skupno s kolegi mariborskega akademskega društva napneš vse moči za agitacijo in dostojen sprejem na kolo-dvoru. Lahko si misliš, kako porazno je vplival klavern sprejem Triglava v Beogradu!⁹ Jaz bi se najraje pripeljal po izpitu v Maribor pripravljat, pa moram ostati tukaj zaradi generalnih vaj.

Ti si v Triglavu vedno plediral za akademski zbor; zato pričakujemo, da boš prt društvu (mariborskem) preskrbel za agitacijo vse potrebno.

Pozdravlja Te Lojze.«

Lj. 16/VI. 1927.

SOS ljubljanskih tovarišev smo si mariborski študentje vzeli k srcu in zastavili vse sile za uspeh koncerta. Predvsem smo Marolta informirali o svojih načrtih za organizacijo koncerta. Njega je predvsem zanimala velika Götzova dvorana, ki se je prav tiste čase preimenovala po novih lastnikih v Unionsko dvorano, vendar smo bili bolj

navajeni na stari naziv in ga pozneje tudi uporabili v koncertnem lepaku. Marolt je bil zelo zadovoljen z akustičnostjo dvorane. Ni mu pa bil všeč koncertni oder, ki je za njegove pojme imel prenizke, preravne in preširoke stopnice. Narisal mi je skico želenega odra na hrbtni strani Ferlanovega pisma. Morali smo torej oskrbeti ustrezen oder. Ta improvizacija odra se je ponovila tudi še pri naslednjem koncertu zbora dne 3. junija 1929.

Ob priliki tega obiska je bil Marolt gost mojih staršev v Stolni ulci 1/I, Vekoslava in Matilde Spindler. Izrazil sem to priložnost ter v nevezani besedi Maroltu »izmamil« nekaj življenjepisnih podatkov. Pozneje smo te podatke objavili v dnevnem časopisju.¹⁰ Marolt se je kasneje zaradi te moje »indiskretnosti« hudoval. Bil je že kar pretirano skromen in ni maral, da se piše o njegovi osebnosti. Toda, kaj smo hoteli. Nekaj smo morali javnosti sporočiti tudi o dirgentu-novincu. Prav tako je na podlagi takratnih Maroltovih informacij napisan članek pod naslovom »Koncert Akademskega pevskega zbora v Mariboru« (»Mariborski večernik Jutra« št. 45 z dne 25. 6. 1927), ki je značilen po tem, da slovensko javnost prvič seznanja o nameravani turneji APZ po Srbiji in Bolgariji. Takrat seveda še nismo vedeli, da bo ta turneja pozneje odpadla. Informacija torej ni bila nikakršen propagandni maneuver. Povedati smo hoteli le, da APZ želi nadaljevati tradicijo pevskega zbora »Triglava« ter da je zato ponovno vzpostavil stike z Bolgari, ki jih je leto poprej navezal »Triglav«. Triglavanska akcija za zблиžanje z Bolgari pa je bila v Mariboru zelo popularna in je v javnosti, kakor smo videli, naletela na ugoden odmev.

Koncertni datum 2. julij, ki ga je Lojze Ferlan »nepreklicno« napovedal, ni obdržal. Prehitel nas je namreč Pevski zbor pekov in za ta dan zasedel koncertno dvorano »Union«. Slavil je svojo trideseto obletnico obstoja. Koncert APZ je bil preložen za 4. julij. Ta terminska sprememba je bila neugodna za APZ. V tistem času je bila koncertna publika v Mariboru razmeroma šibka in še ta orientirana po vidikih, ki nimajo ničesar skupnega z glasbeno kulturo. Veljalo je pravilo: svoji k svojim! Če so torej peki priredili v Mariboru svoj pevski koncert, je to pomenilo mobilizacijo vseh mariborskih obrtnikov. Seveda ta publika zvečine ni prišla na koncert APZ dva dni pozneje.

Nam organizatorjem je odgoditev koncerta prišla nekoliko prav, ker nas je čas silno pritiskal. Manjkale pa so nam tudi določene izkušnje. Grdo nam je zagodel koncertni plakat. Tiskal ga je dal APZ v tiskarni Maksa Hrovatina v Ljubljani, vendar se je njegovo tiskanje zelo zavleklo, tako da smo plakate dobili v Maribor šele pet dni pred napovedanim koncertom. Toda plakat je imel velik »lepotni madež«. Nastavljene so bile previsoke cene za mariborske razmere. Na hitro smo morali dati natisniti lističe z novimi cenami in z njimi prelepiti ljubljanske lepake. 30. junija so postrežki plakate nalepili po Mariboru, vendar — na naše zapređenje — samo na oglasnih deskah. Nismo vedeli, da postrežki razpolagajo samo z oglasnimi deskami na zidovih, ne pa tudi z vidnejšimi okroglimi kioski, ki so meščane že od daleč opozarjali na razne prireditve (teh kioskov danes ni več v Mariboru). Morali smo dati tiskati posebne lepake, ki so opozarjali na lepake na oglasnih deskah, in jih dva dni pred koncertom nalepili na okrogle kioske. Ti dodatni izdatki so nam »požrli« prihranek na veselični taksi. Finančno okrajno ravnateljstvo v Mariboru je namreč koncert oprostilo fiskalne takse, ker smo s potrdilom rektorata dokazali, da je to »šolska prireditev«. S članki smo razvili živahno propagando v dnevnem časopisju. Zelo sta nam bila na roko lokalna lista »Mariborski večernik Jutra« in »Marburger Zeitung« ter ljubljanska dnevnik »Jutro« in »Slovenec«, ki so priobčili številne informativne članke in notice o zboru in koncertnem programu.¹¹

Kakor je bila takrat navada, je bil koncertni spored natisnjen na samem oglasnem plakatu. Zato je bil plakat velikega formata (dolžina 80 cm in širina 50 cm). K objavljenemu koncertnemu sporedu je pripomniti, da so na koncertu 4. julija odpadle solistične točke opernega pevca — baritonista Alojzija Janka, sicer starega mariborskega znanca, bivšega člana mariborskega opernega ansambla pod taktirko dirigenta Andrije Mitrovića.

Pevci APZ so dopotovali v Maribor na sam dan koncerta, namreč 4. 7. 1927 ob 16. uri z osebnim vlakom iz Ljubljane. Na peronu železniškega kolodvora so goste pričakovali zastopniki mariborskih glasbenih ustanov in pevskih društev ter številni mariborski dijaki in študentje. Prisrčno dobrodošlico jim je najprej izrekel v imenu nemškega pevskega zbora »Männergesangsverein« odvetnik dr. Kleser (v slovenščini), nato

pa jih je pozdravil gimnazijski ravnatelj dr. Josip Tominšek kot predsednik mariborske »Glasbene matice« in »Profesorskega društva«. Za pozdrave in ovacije se je zahvalil predsednik APZ vseučilišni profesor dr. France Veber, ki je zamenjal v tej funkciji prvega predsednika APZ univ. profesorja dr. Franca Jesenka. Končno sem še jaz spregovoril v imenu mariborskih akademskih društev naslednje:

»Gospod profesor! Mariborski visokošolci pozdravljamo v vaši osebi odposlanca ljubljanske univerze, duhovnega žarišča slovenstva, slovenske umetnosti in kulture sploh. Danes gledamo v vas glasnika nove dobe v življenju ljubljanske univerze. Zakaj z današnjim dnem se slovenska univerza prvič predstavi svojemu narodu z besedo, ki nam bo govorila iz srca v srce, predstavi se narodu pevcev z njegovo krasno pesmijo, s čisto in neskaljeno umetnostjo. Prepričani smo, g. profesor, da je današnji koncert le prvi polet naše univerze in da bode rastle z vsem mladostnim ognjem in da se bo vnela za vedno višje in višje cilje, v ponos sebi in narodu. Želimo pa tudi, da dobi slovenska pesem in glasba vobče tisto priznanje, ki ji gre: ljubljanska univerza mora dobiti svojo glasbeno, muzikološko stolico. Prosimo vas, g. profesor, da to našo željo vselej in povsod zagovarjate in uveljavljate.

Tovariš dirigent! S sabo vodiš četo mladih, borbenih duhov, prežetih z resno umetniško ambicijo in s fanatično voljo ustvarjati lepoto in harmonijo. Za nas Mariborčane je posebno laskavo, da ste si izbrali Maribor za prvi, rekli bi krstni koncert, in vam želimo, da bi vam delal ta koncert samo veselje in dajal nove pobude.

Dragi tovariši! Ni mi treba še posebej naglašati, kako pristržno ste nam dobrodošli. Mariborski tovariši vas sprejemamo kot eno misel in eno čustvo. Kajti družijo nas vaša pesem, ki nam jo boste danes posredovali. Bodite nam vsi dragi, predragi gostje.«

To je bil eden redkih govorov, ki sem jih v svojem življenju javno spregovoril. Toda ta mi je šel posebno iz srca.

Še isti večer ob 20. je v veliki Götzovi (unlonski) dvorani APZ odpel svoj prvi javni koncert. Razporejen je bilo nad vse svečano. Koncerta se je udeležila vsa glasbena elita Maribora. Med publiko je bilo tudi precej Nemcev, kar je bilo značilno za tedanje vzdušje kulturnega in političnega sodelovanja med mariborskimi Slovenci in Nemci (Nemec odvetnik dr. Mühleisen je npr. kandidiral na radikalni listi za oblastnega poslanca!). Navdušenje v dvorani je bilo nepopisno in je raslo od točke do točke. Mladina je z balkona pevce dobesedno zasula s cvetjem, dirigent France Marolt pa je prejel krasen lovorov venec. Pevci so morali ponavljati skoraj vsako točko. Nič jih ni utrudil razmeroma dolg spored.

Prav tako je nadvse uspeša svečana večerja (takrat smo rekli temu »komerz«), ki sta jo po koncertu gostom priredili mariborski akademski društvi. Večerja je bila v kletni restravraciji mariborskega baročnega gradu. Restavrater Josip Majdič se je res potrudil, da je za razmeroma mali denar, ki smo ga mariborski akademiki z muko nabrali, nudil zares okusno in obilno večerjo. Na komerz smo povabili kot gosta dr. Josipa Tominška, ki je med večerjo spregovoril nekaj prigodnih besed. Udeleženci sami so bili izvrstno razporejeni in zadovoljni, kar izpričuje tudi dejstvo, da se po štirih desetletjih tega komerza rad spominja prof. Marijan Rus (do nedavnega operni pevec na Dunaju) v svojem članku »Spomini na nepozabnega Franceta Marolta z Brda«, objavljenem v »Tedenski tribuni« (TT) z dne 20. 6. 1966. Po večerji so se pevci v poznih jutranjih urah razšli oziroma odpeljali v Ljubljano, kjer so imeli napovedan koncert za 6. julij 1927.

Strokovna ocena tega prvega javnega koncerta APZ je bila izredno ugodna in tudi objektivna. Glasbeni pedagog in skladatelj Hinko Družovič je že naslednji dan na uvodni strani »Mariborskega večernika Jutra« z dne 6. 7. 1927 podal splošno oceno takole:

»Kar je društvo v kratki dobi svojega obstanka doseglo, nam izsiljuje odkrito priznanje in občudovanje. Je danes med prvimi našimi zbori« (natisnjeno z mastnimi črkami).

O koncertnem sporedu je sodil:

»Vzpored, ki je bil prav srečno sestavljen, je vseboval skladbe naših najboljših komponistov starejše, kakor osobito najnovejše dobe, in je bil v vsakem oziru izvrstno naštudiran. Glasovni material, s katerim razpolaga društvo, je lep in zlasti kremeniti basi dajejo celoti mogočno in polnodonečo podlago. Pevci pojo sveže, z veliko sigurnostjo ter z ono naravno deklamacijo, ki naj nam bo vzor. Ne hlastajo po napravljenih

akustičnih učinkih, ki prav nič niso v zvezi z vsebinskim podajanjem. Reči moram (odslej mastni tisk), da smo slišali marsikatero zboro, ki so bili na vzporedju, a daleko ne s to plastičnostjo. Tukaj zbor že danes prednjači in je na pravi poti umetniškega razvoja. Postal bo gotovo naš prvi zbor, kateremu bo izročena še važna muzikalno-kulturna misija.«

Kako krasno zveni ta vizija poznejšega resničnega vzpona APZ!

Hinko Druzovič je pohvalil tudi oba solista tega večera. Namesto napovedanega opernega baritonista Alojzija Janka je nastopil mladi violinist Rupel ob klavirski spremljavi Novakovičeve. Konservatorist baritonist Marijan Rus pa je ob klavirski spremljavi Pavla Šivica zapel tri solospesve, ki so bili na programu. Rupel je zaigral Dawesovo Melodijo, Wienavskega Souvenir de Moscou, Nachezov Ciganski ples ter Fibichov Poem.

Drugi koncertni kritik Hermann Frisch v svoji recenziji »Konzert des Akademischen Sängerkhors« (Marburger Zeitung z dne 8. 7. 1927, str. 4) zboru ne prisoja dolgega življenja, češ da se bodo njegovi člani po končanem študiju kmalu razšli, da pa bodo krajevnim pevskim društvom nudili za njihove zборе blesteče člane (prächtige Chor-mitglieder).

Na srečo se njegov pesimizem ni izpolnil, zakaj APZ je nepretrgoma deloval polnih 15 let do sovražne okupacije 1941, ko se je pridružil kulturnemu molku Slovencev. V tem času je vzgojil okrog tisoč blestečih pevcev, ki so in še danes glasbeno delujejo širom Slovenije.

Sicer se pa Frischu zdi vredno poslušati ta zbor (»hörenswert«), da je prednašanje bilo izvrstno in da je glasovni material zbora odličen (»geradezu exzellent«). Sodi pa, da je bila nekoliko preuranjena (»etwas voreilig«) reklama, da je APZ eden najboljših jugoslovanskih zborov. V tem pogledu ga je kmalu demantiral Slovenčev kritik S. V. (»Slovenec« z dne 8. 7. 1927, str. 4), ki je, ocenjujoč koncert APZ v Ljubljani dne 6. 7. 1927, primerjal APZ z beograjskim akademskim zborom, ki je iste sezone gostoval v Ljubljani. Sodil je, da APZ prekaša ta sloviti zbor (sc. »Obilic«) pod vodstvom Lovra Matičića!

»Krstni koncert« v Mariboru je bil za APZ velika preizkušnja in močna pobuda za njegov nadaljnji razvoj. Nedvomno je pomenil njegovo umetniško afirmacijo v očeh slovenske kulturne javnosti, hkrati pa tudi prelomnico v zborovskem petju nasploh. APZ je »v umetniškem oziru izpodnesel tla vsemu podpopovprečnemu nestrokovnjastvu, ki se je po vojni tako široko razbohotilo v našem glasbenem življenju« (Matija Tome v omenjenem članku »Akademski pevski zbor ob desetletnici«). Vsekakor so tradicionalni pevski zbori morali posnemati njegovo sistematično, strokovno utemeljeno delo, če so si hoteli zagotoviti nadaljnji obstoj in napredek. Načrtno delo in stalno pomlajevanje starih pevskih zborov, ki so jim odslej dotekali izšolani pevci iz APZ, je dvignilo glasbeno kulturo zborovskega petja v Sloveniji. Prehodna kriza, ki jo je povzročil pojav APZ, je pozneje razrešena s splošnim kvalitativnim dvigom na raven sodobnih visoko kvalitativnih zborov po svetu. V tem je bila eminentna vloga Maroltovega zbora na polju slovenske vokalne glasbe. Za naše obmejno mesto Maribor, na čigar tleh se je takrat vodila ostra borba med slovensko in nemško prioriteto na kulturnem polju, je koncert APZ pomenil veliko kulturno manifestacijo in afirmacijo, ki so jo spoštovali tudi nemški omikanci.

Poleg umetniške afirmacije naj bi bil prvi koncert APZ v Mariboru tudi odskočna deska za njegovo pevsko turnejo po Srbiji in Bolgariji. Zbor je že od vsega začetka gojil ambicijo, da slovensko zborovsko petje s slovensko ljudsko in umetno pesmijo dostojno predstavi tudi kulturnemu svetu izven državnih meja. Hkrati pa naj bi turneja po drugih deželah bila nagrada pevcem za njihovo zares požrtvovalno delo in pobuda za bodoče sodelovanje. Turneja je bila zamišljena takoj po ljubljanskem koncertu. Vse je bilo skrbno pripravljeno. Udeleženci turneje so čakali le še na potno dovoljenje beograjske vlade, vendar ga niso dočakali.¹² Tudi APZ je doletela enaka usoda kot pred letom dni Triglavane. Zaradi političnih intrig je propadla turneja po Bolgariji, odpadli pa so tudi koncerti APZ v Beogradu, Kragujevcu in Nišu, ker so bili mišljeni le kot prehodne postaje na poti v Bolgarijo. Že prej pa je bil odpovedan koncert v Celju, ker so APZ »celjski frakarji pustili na cedilu — se jim ne splača«, kakor mi je ogorčeno pisal Joža Likovič.¹³

Tako so padli za sedaj v vodo širokopotezni načrti APZ. Vendar pa so same priprave turneje imele svoj psihološki učinek, da so obdržale pevce skupaj tudi še sredi letnih počitnic in je tako dosežen vsaj del zastavljenih smotrov: mariborski in ljubljanski koncert. Na turnejo naj bi šel zbor z istim vokalnim sporedom, kot ga je imel v Mariboru. Ta okolnost je za dirigenta Marolta predstavljala še posebno obveznost, da koncertni program »izpili« do kraja. Zato lahko trdimo, da mariborski koncert pomeni tisti maksimum umetniškega dela in uspeha, ki se je dal doseči v razmeroma kratkem času zborovega obstoja. Za Marolta samega pa ta koncert pomeni tudi zmago nad samim seboj in težko prelzkušnjo njegovih telesnih sil. Citiral bom nekaj vrstic iz pisma, ki mi ga je Marolt poslal po koncertu (29. 7. 1927):

»Krivda moji počasnosti (namreč v pisanju — op. pisca) je bila deloma bolezen, kajti imel sem že v Mariboru odprto rano vsled proteze in pa silna izmučenost. Moral sem vse tri tedne najjačjega dela — zjutraj in zvečer vaje, čez dan služba — stati na operirani nogi in sem se pri velikih ljubljanskih sparnih še pošteno prehladil. Ker me železniška vožnja močno zdela in sem moral dan nato voditi isti program tudi v Ljubljani, si moreš misliti, da sem bil po vsem tem garanju precej ubit. Rabil sem torej skoro tri tedne oddiha in pa nekaj distance, da letošnje delo presodim sam in ga ocenim po svoje; saj ne trdim nič preveč, če rečem, da sem sam sebi najstrožji kritik in sodnik. Uspeh ni bil slab — hvala predvsem naklonjenosti Mariborčanov.«

Rezultat prvih koncertov je bil nedvomno tudi ta, da so na APZ postali pozorni tudi nekateri slovenski in hrvaški komponisti (Slavko Osterc, Marij Kogoj, Vilko Ukmar, Matija Tomc, Zganec in drugi) ter so prav zanj skomponirali celo vrsto izrednih umetnin, ki jih je zbor prednašal na svojih poznejših koncertih. Zanj je seveda komponiral tudi Marolt sam.

V šolskem letu 1927/28 je APZ pridobil precej novih pevcev in ustanovil tudi manjši mešani zbor (ki pa je po dveh letih obstoja prenehal). V tem letu APZ ni prirejal javnih koncertov, če izvažamo prigraden nastop pred udeleženci kongresa mednarodnega združenja (CIE) v Ljubljani.

V letu 1928/29 je APZ intenzivno pripravljala nov koncert, ki naj bi se vršil spomladi 1929. Tudi za prvenstveno izvedbo svojega drugega koncerta se je akademskemu pevskeemu zboru mariborska kulturna in družabna klima zdela ugodnejša in prijetnejša od ljubljanske. Potrebovali so razumevanje in toplino, s katero jih je Maribor sprejel dve leti poprej. S tehničnimi pripravami koncerta so zopet »zadolžili« mene. Menda so me tovariši hoteli polno »zaposeliti«, ker sem takrat volontiral na Okrožnem sodišču v Mariboru. Še preden smo se lotili priprav, so nastale težave, ki so skoraj razbile APZ. Zaradi konflikta z vsučiliškim tajnikom dr. Šmalcem, ki je bil takrat predsednik APZ, je Marolt odstopil kot dirigent zbora. Zato so zastale pevske vaje za cel mesec in je padel v vodo prvotno določeni termin koncerta v aprilu 1929. S posredovanjem rektorja univerze dr. Milana Vidmarja se je spor med Maroltom in Šmalcem izgladil ter so se pevske vaje nadaljevale. Nastala pa je nova težava, ker je ljubljanska izposojevalnica klavirjev odpovedala najemno pogodbo za klavir in je zbor ostal brez tega glasbila (brez njega pa si dirigent ni mogel misliti vodenja pevskih vaj). Zopet je priskočil na pomoč rektor dr. Vidmar, ki je zboru — za razliko od prejšnjih rektorjev — posvečal izredno skrb. Za nabavo novega klavirja je univerza votirala 25.000 din, zbor pa je dodal iz svojih sredstev 5000 din. Tako je pevski zbor končno dobil svoj lastni koncertni klavir. Sedaj so se Marolt in pevci vrgli na delo z novim poletom. Določili so nov datum koncerta za 3. maj 1929. Tudi pri tem ni ostalo. Iz »Jutra« smo izvedeli, da namerava mariborska Glasbena matica prve dni maja slaviti svojo desetletnico z javnimi koncerti. Zato je APZ predlagal preložitev koncerta na začetek junija, konkretno pa naj bi se še pogovorili s predsednikom pevskega zbora Glasbene matice Jankom Arnušem oziroma z vodjo koncertnega biroja.

Na tem mestu bi pojasnil, zakaj toliko govorim o koncertnih datumih oziroma terminih. Sleherni zbor se je takrat, če je hotel javno nastopati, boril za najugodnejši datum, ki bi mu prinesel najboljši finančni uspeh. Razlogov za to je bilo več: 1. Vsi zbori so se izogibali poletnih koncertov, ker je takrat potencialna publika, v glavnem uradniki in obrtniki oziroma trgovci, bila na oddihu izven mesta. 2. Računati je bilo tudi s poletno vročino, ki pevcem ne prija in rodi slabo kvaliteto petja. 3. V koncertni sezoni so se po možnosti izogibali zasičenosti in strnjenosti koncertnih prireditev, ker večina

niso mogli računati z neko stalno publiko, in bi preveliko število zaporednih prireditev nujno zmanjšalo obisk naslednjih prireditvam. 4. Med domačimi zbori je vladal nepisan zakon, da drug drugemu ne »hodijo v zelje« (toda koncertne poslovalnice so to pravilo iz razumljivih razlogov kaj rade kršile). 5. V ugodnejšem položaju je bil tisti, ki je ujel dan v začetku meseca, ko so uradniki še imeli denar. Za APZ kot študentski zbor pa je bilo še posebej važno, da koncert spravi pod streho še pred koncem šolskega leta, ko se fantje razidejo domov. Kako so se prireditelji koncertov morali boriti za koncertno publiko, zgovorno ilustrira komentar o težavah v zvezi s prevzemom rizika za koncert slovitega češkega godalnega kvarteta ZIKA, objavljenega v »Mariborskem večerniku Jutra« z dne 14. 5. 1929. Komentator pravi med drugim: »Pri nas je v zadnjem času (ako izvenzamemo par častno obiskanih vokalnih prireditev) zanimanje za koncertno življenje tako nizko padlo, da se koncertni biro Glasbene matice in Ljudska univerza nista upala prevzeti rizika niti za slovite Zikovce, ki so bili naši publiki vendar izredno prikljubljeni.« Vokalne prireditve so uspevale, če si imel tak propagandni aparat, kot ga je npr. imela Glasbena matica ali pa so prireditelji s svojo agilacijo podprla razna nacionalna društva. Vseh teh protektorjev pa APZ ni imel.

Na podlagi razgovora s funkcionarji Glasbene matice in koncertnega biroja smo prišli do spoznanja, da v maju ne bi mogli zagotoviti uspeha in da je nujno koncert preložiti na začetek junija. Kljub temu pa je France Marolt vztrajal na tem, da bi prehiteli Glasbeno matico, češ da ima ona »itak v rokah lokalno reputacijo«. In ji ne bi mogli škodovati, za poznejši čas pa se je bal finančnega rizika. Pri tem je bil Marolt nekoliko preveč optimističen, ko je sodil, da bi ob forsiranih pevskih vajah zasnovani program lahko naštudiral do konca aprila. Pozneje se je izkazalo, da program še ob koncu maja ni bil povsem naštudiran, ker je pevcem delala preglavice atonalna glasba Marija Kogojca.¹⁴ Zedinili smo se končno za datum koncerta 3. 6. 1929.

Tudi tokrat koncertni biro v Mariboru ni hotel prevzeti koncerta v svoj aranžman. Kaj je imel za bržgorn, smo izvedeli šele po koncertu Glasbene matice oziroma njegovi ponovitvi dne 17. maja. Kakor strela z jasnega neba nas je zadela časopisna vest, da prideta v Maribor dva renomirana inozemska pevska zbora: Hlahol Vinohradský iz Prage in Zbor donskih kozakov pod vodstvom Sergeja Jarova. Prvi nastopi 29. maja, drugi pa 2. junija. Za oba ta koncerta se je razvila ogromna kampanja. Nad koncertom Čehov je prevzela protektorat mestna občina Maribor, mariborska pevska društva »Glasbena matica«, »Drava«, »Maribor« in »Jadran«, telovadna društva »Sokol« in »Orel« ter društvo »Čehoslovaška liga« so imeli več sestankov in določili skupen odbor za sprejem sedemdesetčlanskega mešanega zbora Čehov, organizirali njihovo nastanitev pri zasebnikih, pevska društva so vadila za skupni nastop na kolodvoru, javno so se člani Sokola pozivali, naj pridejo v kraj k sprejemu in naj se udeležijo koncerta. »Kolo sestara« je organiziralo udeležbo žena v narodnih nošah itd. Za Donske kozake je bila časopisna reklama bolj podobna cirkuški kot pa običajni koncertni propagandi (svetovno znan zbor, nedosegljiv, neprekosljiv, posebna senzacija, nadkriljuje slavni zbor Slavljanskega, v Sidneju je koncertiral pred 4000 gledalci in podobno). Kaj naj temu nasproti pove o sebi mladi zbor ljubljanskih akademikov? Kako naj vzdrži takšno konkurenco? Uživali smo le podporo Društva jugoslovanskih akademikov in Panonije. Kljub težkemu položaju nismo vrgli puške v koruzo ter se ob pomoči mariborskih srednješolcev in nekaj mlajših visokošolcev lotili organizacije koncerta APZ.

Naša časopisna propaganda se je gibala v ozkih mejah, ki nam jih je France Marolt začrtal v svojem pismu z dne 29. 3. 1929, rekoč: »Vem, da je stvarna in iskrena ter poštna reklama od sile koristna in potrebna zadevščina. Vem pa tudi, da je bilo za zgolj osebno reklamo naših 'muzikantarjev' — komponistov, dirigentov, pevcev idr. prelite toliko tinte preveč, za poštno propagando in prospekt resnice, bodisi svetske bodisi 'domače' umetnosti med nami pa tako malo, da me je tega za druge sram. In vidiš, Cirile, neglede na moj preskromni pomen v razvoju naše muzike, se mi gabi, če naše časopisje iz slabe navade, iz neumnosti in kulturnopolitične neorientiranosti venomer poje slavo tem našim vzor-dirigentu, velmožem in genialnim kompozitorjem, ko mora poštni dirigent s skrbjo in žalostjo konstatirati, da mu skoro ni mogoče sestaviti artistično dovolj močnega in estetsko opravičljivega programa — 10 pesmi, komponiranih od — 10 komponistov« tekmo poslednjih — 10 let. Jaz sem za svojo osebo brezbržen že docela pozabil, ali imam kaj od svojega dela, od svoje konstantne diskrepance med

v rubriki »Theater und Kunst« objavil obširen članek »Der Akademische Gesangsverein aus Ljubljana« (M. Z. z dne 1. 6. 1929), ki koncertni program karakterizira s splošno ugotovitvijo: »Der künstlerische Ernst und die glühende Heimatliebe, welche als die hervorragendsten Förderer in der Erreichung dieses erhabenen Zieles anzusprechen sind, spiegeln sich in der Vottragsordnung, auf welcher wir ausschließlich Namen einheimischer Tonkünstler antreffen«, nato pa podaja še analizo posameznih skladb, zlasti glede na njihovo tematično obdelavo.

V časopisni in ustmeni propagandi smo dali poseben poudarek, da bo koncert v sklopu proslav ob deseti obletnici ljubljanske univerze. Računali smo, da bodo ljudje z univerzitetno izobrazbo to dejstvo še posebno upoštevali. Zato smo naprosili popularnega mariborskega notarja Ašiča, naj našo akcijo predprodaje koncertnih vstopnic po študentski mladini od hiše do hiše podpre z javnim pozivom. Njegov članek »Akademični javnosti« (»Mariborski večernik Jutra« z dne 28. 5. 1929) pa je pri neakademični javnosti, zlasti pri obrtnikih in trgovcih, zadel na neugoden odneve, češ kaj smo pa mi, naj vam pa dohtarji napolnijo dvorano. Slab vtis Ašičevega apela je skušal popraviti minister v. p. dr. Vekoslav Kukovec s pozivom na celokupno slovensko javnost na sam dan koncerta v »Mariborskem večerniku Jutra« z dne 3. 6. 1929. Hkrati z vstopnicami smo prodajali tudi koncertni program, vendar nam je moral APZ prvotno nastavljeno ceno 4 din znižati na 3 din po programu (nabavna cena za program z osmimi stranmi je bila 1,40 din). V to nas je primoral koncertni biro, ki je ceno koncertnemu programu za »Hlahol« znižal na 2 din in to objavil v dnevnem časopisju. Še en »dumping« v zvezi s koncertom »Hlahola« nas je močno prizadel. V »Mariborer Zeitung« št. 142 z dne 30. 5. 1929 čitamo dobesedno: »Die Eintrittspreise sind mit Rücksicht auf die bevorstehenden Konzerte (Akademischer Gesangsverein aus Ljubljana und die Kosaken) sehr niedrig gehalten und betragen für die ersten Reihen nur 25 Dinar. Karten sind ab 19 Uhr an der Abendkasse erhältlich.« (Časopis je izšel in prišel v prodajo popoldan pred koncertom!) Torej konkurenčno znižanje! Nismo se mogli otresti občutka, da nam koncertni biro zavestno nagaja in nam skuša za vedno pregnati željo prirejati koncerte v svoji režiji. Reagirali smo tako, da smo za akademski koncert znižali cene zadnjih vrst za dva dinarja (kako velik je bil takrat dinar!).

APZ je imel sprva v načrtu koncertno turnejo Celje—Maribor—Graz (Avstrija) od 2. do 4. junija.¹⁵ Koncert v Grazu je odpadel zaradi finančnih težav. Gmotni položaj APZ je bil tak, da v blagajni niso imeli niti denarja za vožnjo iz Ljubljane do Maribora. Prosili so mestnega župana v Ljubljani za podporo, dobili pa so ljubezniv odgovor, naj se odvadijo delati koncerte na račun občine! Drugo razočaranje je društvo doživelo v zvezi z brezplačno nastanitvijo članov zbora v Mariboru. APZ je namreč vložil prošnjo na vojno ministrstvo v Beogradu za brezplačno prenočišče v »Kadetnici« (enl izmed mariborskih vojašnic). Bilo je potrebno nič koliko intervencij, preden je prišel odgovor iz Beograda, ki pa je bil negativen. APZ nas je 1. junija brzojavno obvestil, da s Kadetnico ni nič in da naj preskrbimo prenočišče za 44 oseb. Bila je sobota, zbor pa pride v Maribor v nedeljo zvečer. S filmsko naglico smo preskrbeli prenočišča pri svojih prijateljih in znancih, kolikor se je dalo, za ostale pa najeli sobe po mariborskih hotelih. France Marolt je bil tudi to pot gost mojih staršev. Hrano za ponedeljek smo preskrbeli v brezalkoholni restavraciji »Zvezda« na Rotovškem trgu. Predvsem je bila ta restavracija ugoden ponudnik, ki je znal uskladiti dve nasprotujoči si zahtevi zbora, naj bo hrana poceni in hkrati dobra — za obed pečenka! (pečenka je bila takrat študentu višek gastronomskih želja). Hkrati pa smo na ta način skušali pevce držati stran od skušnjave, »da ne bodo fantje preveč žejni od brezdelja«, kakor nam je slikovito položil na srce njihov skrbni podpredsednik Jože Humer. Skupno večerjo po koncertu sta financirali obe mariborski študentski društvi. Ker sta pa sami bili v finančnih težavah, sta se pismeno obrnili na načelstvo Posojilnice v Mariboru za namensko podporo. Sprva je bila prošnja zavrnjena, po koncertu pa nam je Posojilnica po posredovanju dr. Vekoslava Kukovca dodelila znesek 500 din, ki smo ga nakazali predsedniku APZ dr. F. Šmalcu. S predprodajo vstopnic smo iztržili nekaj nad 2000 din, kar je nekako pokrilo celotno oskrbo pevcev v Mariboru. S tem pa je bil tudi zagotovljen gmotni uspeh koncerta.

Naključje je hotelo, da smo v nedeljo, 2. junija 1929, na starem mariborskem kolo-dvoru (ki je bil med drugo svetovno vojno do tal porušen in po vojni na novo zgrajen) pozdravili kar tri pevske zборе: opoldne so se pripeljali Donski kozaki, ob 15. uri se je

Hlahol Vinohradský po koncertu v Ljubljani vračal v Prago, in končno je ob 22.10 prispel APZ iz Celja, kjer je imel istega dne ob 10. uri koncert v sklopu proslav desete obletnice univerze. Pevci so bili prijetno presenečeni, da jih je kljub pozni uri pričakalo toliko mladine, zlasti pa veliko deklet s cvetjem. Pevce smo takoj razporedili in odpeljali na prenočišča.

Ceprav je mariborska publika morala v enem tednu trikrat polniti unionsko dvorano, je bil koncert APZ v ponedeljek 3. junija zvečer kar dobro obiskan, celo boljše kot dve leti poprej. Prodanih je bila dobra polovica sedežev, preostale pa je zasedla mladina s stojšči, ko smo zaprli vhodna vrata. Brž ko je začel spored, nismo smeli nikogar več pustiti v dvorano (kar je bila novost za Mariborčane, ki so bili navajeni prihajati, kadar se jim je zdelo). Digirent Marolt je zahteval popolno tišino. Točke ni pričel prej, dokler se poslušalci ne umirijo, na najmanjši šum je spustil taktirko. Zato pa je po vsaki točki dvorana dobesedno divjala od odobravanja. »Nepopisno navdušenje je tudi na nas pevce ustvarilo vdušje na koncertu, kakršnega nismo doživljali nikjer drugje v taki meri kot ravno v Mariboru,« se spominja tega večera Lojze Hartman še danes. Razen mladine je bila na koncertu zbrana tudi vsa glasbena elita ter predstavniki oblasti, kot veliki župan mariborski dr. Schaubach, mestni župan dr. Lipold, škof dr. Ivan Tomažič, minister v. p. dr. Vekoslav Kukovec, predsednik Glasbene matice dr. Josip Tominšek in drugi.

Koncertni spored je bil precej dolg. Obsegal je kar 25 točk. Od njih je moški zbor zapel 14 pesmi, ostale pa gojenci »Državnega konservatorija v Ljubljani«, sopranistka Anica Mezetova in basist Marijan Rus, oba ob klavirski spremljavi Pavla Šivca. Nekateri pesmi Marija Kogoja in Vilka Ukmarja so doživele prvo izvedbo. Zapeli so jih zbor, Mezetova in Rus po rokopsu. Moški zbor je podal po eno pesem Oskarja Deva, Josipa Pavčiča in Antona Lajovica, tri pesmi Emila Adamiča in po dve pesmi Janka Ravnika in Marija Kogoja. Spored je bil tako izbran, da prikaže tipične predstavnike slovenske moderne (impresionizem — ekspresionizem). Razen tega pa je na koncu dodal še štiri anonimne (ljudske) pesmi v priredbi Marka Bajuka, Franceta Marolta in Oskarja Deva. Tiskan spored je poleg besedila vseh pesmi obsegal še stilno analizo programa izpod peresa dr. Stanka Vurnika, kjer je »v kratkih potezah očrtal razvoj in karakteristiko slovenske moderne glasbe«. Sodi, da je »program Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane sestavljen tako, da nudi v bistvu točen pregled in označbo stanja našega glasbenega razvoja zadnjih trideset let moderne«.

Glasbeni kritiki so koncert ocenili zelo ugodno. Vasilij Mirk je pod naslovom »Dva koncerta« (»Mariborski večernik Jutra« z dne 7. 6. 1929, str. 3) primerjal koncert Donskih kozakov in koncert APZ. Prvega je označil kot koncert primitivnih kompozicij, ki se lajnajo že leta in leta po enem in istem kopitu, drugega pa kot »koncert naše idealno prežete akademske mladine, ki srka le pri najboljših svežih virih naše umetnosti«. Medtem ko sodi o moškem zboru, da je visoko nad povprečnostjo, je pa manj navdušen nad obema solistoma: sopranistko Anico Mezetovo in basistom Marijanom Rusom. Smatra, da bi bila sodba o obeh pevcih, ki se še šolata, preuranjena. Zaključuje pa z ugotovitvijo, da bi si marsikdo lahko prihranil kozake in rajši pokazal zanimanje za našo pesem, »kompetentni faktorji pa bi morali akademikom iti na roko, ne pa dopustiti, da je konjunktura zaporednih koncertov najhuje zadela ravno akademike«. Precej odločna in odkritosrčna kritika na račun takratnih malomeščanskih razmer!

Slavko Osterc, ki je zbor spremljal iz Ljubljane, je o koncertu APZ podal oceno pod zvonečim naslovom »Triumf akademskega zbora v Mariboru« (»Jutro« z dne 5. 6. 1929). Zelo slikovito opisuje razpoloženje v koncertni dvorani: »V prvih vrstah smo videli predstavnike skoraj vseh oblasti. Posebno pa je bilo prisotne mnogo mladine, ki je takoj po prvem nastopu zbora poskrbela za razigrano razpoloženje. Od točke do točke je navdušenje naraščalo, cvetje se je sulo z balkona na oder, ki je bil kmalu podoben pisani livadi.« Med slovenskimi pevskimi moškimi zbori pa je Osterc APZ prisodil primat s sledečo sodbo: »Opažam krizo v negovanju moških zborov, vsaj takih s prvovrstnimi močmi. V Sloveniji je baje ta moški zbor najboljši... S tem ni povedano nič, kajti vsi ostali moški zbori se z akademskim sploh ne morejo primerjati. Zdaleka ne!« Nato podaja nekaj značilnosti o zborovem prednašanju s sklepno mislijo: »Nesmiselno bi bilo, slaviti zbor in pevovodjo s kopico superlativov; v vsakem oziru je mariborski nastop akade-

mikov bil na idealni višini.« Kateri pevski zbor bi si želel večje pohvale, kot je pohvala enega naših največjih glasbenih mojstrov!

Mislím, da ne pretiravam, da sta bila pevska koncerta Akademskega pevskega zbora iz Ljubljane na dan 4. julija 1927 in 3. junija 1929 v Mariboru temeljna kamna v razvoju te eminentne kulturne ustanove na tleh slovenske univerze in v kulturni slovenski zgradbi nasploh. Štajerska metropola je temu začetku dala tehten prispevek.

Mnoge navedene podrobnosti v zvezi z organizacijo prvih koncertov APZ se bodo danes morda nekemu zdele nebitvene in nepomembne, vendar sem jih namenoma nanašal, ker utegnejo vendarle izpopolniti sliko razmer, v katerih smo delali in se borili s predsodki in slabostmi ljudi. Saj je retrospektivno današnjim rodovom težko pojmovati, s kolikšnimi težavami in napori se je pred štiridesetimi leti morala spoprijeti slovenska študentska mladina, ko je stremela za visokimi kulturnimi cilji, kakšne ovire tehnične, finančne ali moralne narave je morala premagati, da se je, bolj ali manj z lastnimi močmi in silami, prebila v sam kulturni vrh sodobne Evrope. Ali ni značilno za tedanje male slovenske razmere, da se je leta 1929 moral še nepriznani APZ umakniti vse-mogočni mariborski Glasbeni matici, ki je ob svoji desetletnici paradiral z novim društvenim praporom, ki so vanj mariborski odličniki zabili 110 zlatih žebeljev in ki ga je blagoslovil sam stolni kanonik dr. Makso Vraber pred obličjem mariborskih meščanov, ter se potem podati v nekonjunktorno tveganje treh zaporednih koncertov, da bi pet let pozneje ta ista Glasbena matica odstopila svoje mesto Akademskemu pevskeemu zboru (mislim tukaj na njegov koncert skladb Antona Försterja dne 2. maja 1934 v unionski dvorani v Mariboru) ter svoj za 3. maj napovedani koncert preložila na jesen 1934.¹⁷ Časi se pač menjajo!

Za konec naj povem še nekaj o svojih poznejših stikih z APZ. Po njegovih koncertih v letu 1929 je France Marolt odločil taktirko kot zborov dirigent, da bi se popolnoma posvetil znanstvenemu delu na zbiranju in obdelavi slovenske glasbene folklorne. Dne 1. junija 1934 mi je France pisal: »Več let delam neprestano na Monografiji slov. narodne pesmi« skupno z dr. J. Glonarjem — on ureja in sestavlja literarni del, jaz pa muzikološko. Stvar zahteva popolno koncentracije in premnogo truda — poleg zbiranja gradiva predvsem intenzivnega stilnokritičnega in etnološko-primerjalnega študija, če hočemo, da dobe Slovenci takšno redakcijo svoje pesmi, ki bo prenesla vsakršno svetsko kritiko. Kadar dovršim to nalogo, bom smel pripomniti: Vitam non perdimi.«

Ne, France Marolt svojega življenja ni zapravil. Zasnovane monografije sicer ni dokončal, ker ga je sredi dela prehitela smrt, njegovo temeljito znanstveno raziskovalno delo pa je izkopal iz pozabe slovensko ljudsko glasbo v njeni nepopačeni, pristni ljudski obliki. Na tem trdnem temelju slovenske glasbene folklorne je hotel graditi tudi reproduktivno umetnost. Zato se je po triletnem premoru zopet vrnil k APZ. »Medtem imam še posla čez glavo z A. P. Z. (nadaljuje Marolt svoje pismo), ki sem ga moral lansko leto volens — nolens zopet vzeti v roke, sicer bi bili fantje zgubili glavo in sree, pa bi bila lepa institucija propadla. Oba moja naslednika kapelnika ljubljanske opere gg. Neffat in Štritof sta vzela stvar le za špas' in ni hotelo iti več naprej. Spremenili smo sestavo zbora in je sedaj v zboru stalni kader 25 starejših stalno v Ljubljani nameščenih akademikov — ostalo je študent. Tako ostane stalen kader in pomladek, ki pristopa iz vsakoletne zbarske šole. Uspeh te reorganizacije se je že lansko leto pokazal in letos dozorl. Kar sem poprej dosegel s trdom v 4 letih, zmorem sedaj razmeroma lahko v 2.«

Zares je zbor pod ponovnim artističnim vodstvom Maroltovim naštudiral dva koncerta: koncert Försterjevih skladb in pa koncert s temo »Slovenska narodna pesem, Korotan — Bela krajina«. Po uspehih doma so si člani zbora zaželeli turnej. Marolt je smatral, da za to ni realne podlage. »Res je, da je zbor v dobri formi in da smo letos na novinarskem koncertu«¹⁸ Gl. Matico za precej presegli. Toda zbor nima še tradicije, nobene zaslombe in kar je poglavitno mnogo premalo sredstev za poskuse, kakršni so razne turneje,« meni Marolt. Toda ko je prišlo vabilo sarajevskih Slovencev (namreč tistih, ki so se zbirali v »Slovenskem klubu«¹⁹, se Marolt ni mogel več uspešno upirati pritisku pevcev. Le prevladno je še tipal, kakšen bi utegnil biti finančni uspeh nastopa v Sarajevu. Po njegovi želji sem se pogovoril z odborniki »Slovenskega kluba« (Rikom Elsnerjem in Vlaclovom Deržajem) ter Francetu nalil čistega vina, brez »vsake olepšave«. Še več, uspelo mi je zboru zagotoviti največjo koncertno dvorano v sarajevskem oficirskem domu, čigar odbornik sem bil (sarajevski koncertni kritiki so bili pozneje mnenja,

da bi bilo primernejše sarajevsko gledališče). Takrat sem seveda računal z normalnim potekom stvari, nisem pa mogel naslutiti incidenta, ki je sledil. Še preden je došel APZ, je sarajevskemu mestnemu poveljstvu prispelo anonimno pismo (sumili so na koncertni biro) iz Ljubljane, češ da so v zboru zbrani sami komunisti. To so povedali predsedniku APZ, univ. profesorju dr. inž. Viktorju Gostiši, ki je prišel v Sarajevo nekaj dni pred zborom. APZ je vseeno nastopil v oficirskem domu, izostali so samo oficirji sarajevske garnizije, ker je mestni poveljnik general Mundžić (ki je bil sicer zelo naklonjen Slovincem) preklinal svoje povelje, s katerim je bil priporočil oficirjem obisk koncertov APZ. Ko se je pozneje pričel, da je bila po sredi intriga in nelojalna konkurenca, je zboru znižal najemnino za koncertno dvorano na simbolični znesek. Dolina šentflorjanska se je tudi to pot izkazala vredna svojega imena. Sicer pa, če so denuncianti s svojim dejanjem želeli pokazati na progresiven značaj Akademskega pevskega zbora, so imeli prav. Komunisti so, kakor mnoge druge napredne akcije na ljubljanski univerzi, gibal tudi APZ. Zbor je v Sarajevo nastopil dvakrat zapored. Dne 19. junija 1934 z omenjenim koncertom »Slovenska narodna pesem«, dan nato pa s koncertom Försterjevih skladb. Lokalna sarajevska lista »Jugoslovenska pošta« in »Jugoslavenski list« sta z velikimi naslovi poročala o pristrčnem sprejemu APZ na sarajevskem kolodvoru ter priobčila zelo ugodne ocene obeh vokalnih koncertov. Slovenska pesem je na mah osvojila srca sarajevske publike, ne glede na narodno in versko pripadnost.

Kakor rečeno, APZ je umolknil leta 1941. Oglasil se je še enkrat — po Maroltovi smrti. Ko smo se 9. aprila 1951 na Žalah poslavljali od Franceta Marolta, je nad odprtim grobom iz skoraj sto grl njegovih nekdanjih pevcev zadonel mogočni Kogojev »Requiem«. Že takrat smo njegovi prijatelji in častilci sklenili, da mu postavimo dostojen spomenik. V ta namen smo sestavili pripravljalni odbor, ki ga je vodil Boris Trampuž, takrat tajnik ljubljanskega vseučilišča. Sklenili smo, da začasno oživimo Maroltov zbor in priredimo več koncertov, da s pesmijo počastimo njegov spomin, z dohodki koncertov pa zberemo sredstva za spomenik. Kot uvod v našo akcijo je objavljen članek »Maroltov APZ — naša dragocena kulturna dediščina« (»Ljudska pravica« št. 126 z dne 31. 5. 1951). Ad hoc sestavljeni moški pevski zbor, približno osemdeset predvojnih pevcev APZ, je v pičlih dveh mesecih po Maroltovi smrti naštudiral — da se izrazim s terminom Voduška²⁰ — posmrtni koncert Franceta Marolta. Posmrtni zato, ker predstavlja opus šestnajstih slovenskih narodnih pesmi, ki jih je Marolt mojstrsko priredil za koncertno izvajanje, ne da bi v nizu stilskih koncertov APZ postavil na koncertni oder tudi — samega sebe. Za to je bil preveč skromen. Toda če bi mogel premagati svojo prislovično skromnost, bi najbrž izbral prav te pesmi zaradi njihove nepopačenosti, zaradi njihovega resničnega ljudskega duha v Maroltovi interpretaciji. Improviziranemu zboru je dirigiral nekdanji Maroltov učenec Rado Simoniti. Pripravljalni odbor je za posmrtni koncert izdal propagandno brošuro, kjer najdemo poleg koncertnega sporeda in pojasnil h koncertu še reprodukcijo Jakčeve posmrtni maske Franceta Marolta ter spominske članke: Vilko Ukmar »France Marolt«, Matija Tomec »Moje srečanje s Francetom Maroltom«, Bogomir Magajna »Inspirator« in Valens Vodušek »Življenjska pot in delo Franceta Marolta«.

V juniju in juliju 1951 so se vrstili koncertni nastopi »pevcev bivšega akademskega pevskega zbora v Ljubljani«. Za prvi koncert v torek, dne 5. junija 1951, ob 20.30 v veliki dvorani Uniona v Ljubljani so razposlana posebna vabila z besedilom: »Blvi člani Akademskega pevskega zbora v Ljubljani vas vljudno vabijo na KONCERT SLOVENSKE NARODNE PESMI v počastitev spomina pok. Franceta Marolta.« Trem ljubljanskim koncertom je sledil koncert 9. junija v Mariboru, 16. junija v Celovcu, 17. junija v Št. Jakobu v Rožu, 23. junija v Celju ter 1. in 2. julija v Trstu.

V Mariboru je zbor nastopil v isti unionski dvorani, v kateri je Marolt dirigiral svoje slavne koncerte. Med pevci je tokrat nastopilo še deset pevcev, ki so četrto stoletja poprej sodelovali na krstnem koncertu APZ dne 4. julija 1927. Njihova imena so: Bogdan Binter, Niko Kuret, Rado Otrin, Maks Vraber, Mirko Tozon, Viljem Pitako, Gojko Kitek, Maks Rak, Branko Vajda in Franc Župec. Zbor je zapel šestnajst slovenskih narodnih pesmi, ki jih je priredil pok. France Marolt. Številne poslušalce sta najbolj navdušili poslednji dve pesmi »Kaj b' jaz tebi dav'« in »Ribniška«. Solistične mezzosopranske vložke v pesmi »Pojdam u rute« je pela Dana Ročnik (ki jo je Marolt smatral za najboljšo interpretko koroških ljudskih napevov), baritonske samospeve sta odpela Mle Janovski

v pesmi »Moja kosa« in Cene Plevel v »Ribniški«, medtem ko je basovsko partijo v »Kangalilejski ohceti« zapel Tone Petrovčič.

Toplo poletno sonce se je že nagibalo nad Triglavom, ko smo 3. julija 1952 na centralnem ljubljanskem pokopališču »Na Žalah« Francetu Maroltu odkrili nagrobni spomenik: bronasto Maroltovo poprsje na visokem kamnitem podstavku, umetniško delo akad. kiparja Borisa Kalina. Najprej je iz skoraj sto grl Maroltovih učencev zadonela nežna koroška pesem v Maroltovi priredbi »Travniči so že zeleni«. Nato je Uroš Kraigher poudaril ogromni pomen Franceta Marolta v kulturni stavbi sodobne slovenske glasbe, priklical v spomin njegovo temeljito znanstveno delo, ki je z znanstvenimi argumenti slovenski glasbi priborilo častno mesto tudi zunaj meja ožje domovine, zlasti pa je naglasil Maroltove človeške kvalitete, njegovo silno ljubezen do slovenskega ljudstva, njegovo miselno in нравno silo, ki je kot blagodejen fluid prevečala tudi ves pevski zbor akademikov, zbor, ki ga je Marolt vzorno vodil poldrugo desetletje in mu, kljub skoraj nepremagljivim oviram takratnih režimov, utrl zmagovito pot do evropskega slovesa. Globoko občutenim besedam Uroša Kraigherja je sledila mogočna Försterjeva kantata »Umrli je mož«, nato pa je Boris Trampuž s kratkim nagovorom odkril spomenik in ga izročil v varstvo prisotni Tončki Maroltovi. Se enkrat je zadonela pesem. Bila je to pesem »Lipa zelenela je«, ki je bila Francetu tako draga. Hkrati z njo pa je izzvenela labodja pesem Maroltovega APZ, ki je ob tej žalni svečanosti končal svoje četrstoletno kulturno poslanstvo in ga izročil novemu pokolenju, ki ga odslej reprezentira Akademski pevski zbor »Tone Tomšič«. Povojni študentski pevski zbor ljubljanske univerze ne nosi Maroltovega imena. Med obema zboroma je potegnjena cezura, toda to je le časovna sekvence. Maroltovo delo živi naprej, zakaj »Seme umre, da kal rodi«.²¹

Še v eni točki naj se povrnem k prvima mariborskima koncertoma APZ. Ne bi bilo prav, da ostanejo anonimni vsi oni briljantni pevci-akademiki, ki so prav na teh koncertih z vzorno disciplino ter izredno požrtvovalnostjo postavili temelje vrhunskemu zboru in katerih dobra polovica je še celo vrsto let tvorila poznejše jedro tega elitnega zbora. Njihova imena navajam tako, kot mi jih je France Marolt narekoval za prvi koncert dne 4. 7. 1927 oziroma jih je sam napisal za drugi koncert dne 3. junija 1929.

Pevski zbor na koncertu v Mariboru dne 4. 7. 1927:

1. tenor: Bogdan Binter, Dušan Kunej, Stane Kremžar, Niko Kuret, Kazimir Modic, Vilko Rodman, Rudolf Lučovnik, Lojze Ferlan, Jože Kajfež, Franc Romej;

2. tenor: Miškov, France Župec, Rado Otrin, Mirko Hribar, Dimitrijevič, Maks Vraber, Mirko Tozon, Emil Fleischmann, Franc Borko, Dušan Ekar, Vili Koren;

1. bas: Lado Hribar, Stanko Frass, Jože Likovič, Jože Humer, Viljem Pitako, Jaka Šegula, Franc Vogrinec, Turk, Stane Bregar, Milan Prezl, Tone Stupan, Vladimir Podpečan, Vilko Ukmar, Ivan Lah;

2. bas: Marjan Rus, Drago Zupan, Vlado Berglez, Gojko Kitek, Vojteh Štrukelj, Maks Rak, Jože Vomberger, Dušan Jereb, Viljem Beniger, Branko Vajda, Maks Sevšek, Tone Zupan.

Pevski zbor na koncertu v Mariboru dne 3. 6. 1929:

1. tenor: Niko Kuret, Bogdan Binter, Stane Kremžar, Dušan Kunej, Lojze Hartman, Lojze Ferlan, France Zupan, Stane Pavlinič, Kazimir Modic;

2. tenor: France Župec, Mirko Tozon, Maks Vraber, Julij Antič, Franc Dobrovoljc, Rado Otrin, Mirko Močan, Emil Čuček, Viktor Fabjan, Lojze Jurgele, Vili Koren, Leopold Gorjanc, Edi Vobič, Hrastnik, Nino Uršič;

1. bas: Jože Humer, Viljem Pitako, Vilko Vujčič, Lado Hribar, Stanko Mihelčič, Oskar Pivk, Milan Grm, Franc Orehek, Viktor Plestenjak, Božidar Bajuk, Jaka Šegula, Drago Stepišnik, Mičo Kolar, Vilko Šaleker, Franc Vogrinec;

2. bas: Vojteh Štrukelj, Jože Lazar, Stane Podreberšek, Gojko Kitek, Lojze Kerin, Rudi Mecilovšek, Tone Ravnikar, Stane Lesjak, Maks Rak, Mirko Avsenak, Vendelin Stare, Marjan Rus.²²

Vse to sem napisal v spomin nepozabnemu prijatelju Francetu Maroltu. Želeti je, da bi se prav v Mariboru, kjer se je pred štirimi desetletji odvijalo prvo veliko dejanje Maroltovega akademskega pevskega zbora, našel nekdo, ki bo napisal znanstveno monografijo o delu umetnika, znanstvenika in borca Franceta Marolta, zlasti pa o njegovih nevenljivih zaslugah pri odkrivanju kulturnih ljudskih vrednot Prekije, Prekmurja, Haloz, Koroške.²³

¹ Glej poročilo Narodnega dnevnika št. 256 z dne 13. 11. 1926 v članku »Akademsko dijaštvo manifestira za samoodločbo slovenskega naroda«.

² O podobnih primerih nasilnih metod reakcionarnih študentov na ljubljanski univerzi sem pisal v članku »Abolitionistom« — Mladina 1926/27. št. 8.

³ Bivši član »bolgarskega odbora« dr. Milan Sijance, danes odvetnik v Mariboru, obširno poroča o pripravah za bolgarsko turnejo v članku »O nameravani turneji ljubljanskega »Triglava« v Bolgariji« (i. 1926) v glasilu starešinske zveze »Triglava« »Triglavske listi«, letnik 2/1933, št. 3.

⁴ Izjava J. A. D. »Triglava« v dnevniku »Jutra« št. 145 z dne 27. 6. 1926 pod naslovom: »Polet Jugoslov. akad. društva »Triglava«.

⁵ O spletkah, ki so onemogočile odhod »Triglava« v Bolgarijo, je podrobno poročal ljubljanski »Narodni dnevnik« z dne 30. 6. 1926 pod naslovom »Triglavi« ne sme na Bolgarsko«.

⁶ Ob desetletnici svojega obstoja je APZ izdal prigodno brošuro v naslovu »Slovenska umetna in narodna pesem« (1937). V njej je poleg jubilejnega koncertnega sporeda še članek Janeza Gregorina: Kako dela Akademski pevski zbor, in članek Matije Tomea: Akademski pevski zbor ob desetletnici.

⁷ Koncertna poslovalnica je bila nekak servis Glasbene matice v Mariboru za prirejanje javnih koncertov. Poslovala je po komercialnih načelih rentabilnosti.

⁸ Vsak popularnejši triglavan je imel svoj vzdevek. Mene je ob neki važni odločitvi triglavanska levičarska skupina poklicala iz Maribora na občni zbor v Ljubljano. Na kolodvoru me je pričakalo nekaj tovarišev in Milan Senkovič me je nagovoril z »zdravo Aca«. Aludiral je na radikalnega prvaka Aca Stojanoviča, ki so ga klicali iz Zaječara na važne strankine posvete. Od tedaj se me je držal vzdevek »Aca«.

⁹ Lojze Ferjan je bil eden izmed 23 udeležencev pevske turneje »Triglava« po Jugoslaviji v juliju 1926. Organizacijo koncerta v Beogradu je sicer prevzelo akademsko pevsko društvo »Obilič«, vendar je nekaj dni pred prihodom triglavanov odpotovalo na svojo turnejo po Dalmaciji. Na kolodvoru triglavanov ni nihče pričakal in tudi za organizacijo koncerta ni bilo poskrbljeno. Sami so si morali poiskati primerno dvorano in skrbeti za propagando. O tem dogodku je poročal ljubljanski »Narodni dnevnik« z dne 13. 7. 1927 pod naslovom »Razočaranje za razočaranjem«.

¹⁰ Članek »Koncert akademskega pevskega zbora iz Ljubljane« v »Mariborskem večerniku Jutra« z dne 30. 6. 1927 in članek »Zum Konzert des Akad. Sängerehorts« v Marburger Zeitung z dne 1. 7. 1927.

¹¹ Natančnejši opis vseh tehničnih priprav in zvezi s koncertom najdeš v članku Cirila Spindlerja: APZ prvič v Mariboru (»Večer« z dne 13. 8. 1966, str. 9—10).

¹² Turneje v Bolgarijo se je mislilo udeležiti tudi nekaj tovarišev, ki niso bili aktivni člani pevskega zbora. Med njimi sva bila tudi jaz in Janko Jurančič-Jovo. Oba sva čakala, jaz v Mariboru, Jurančič v Litli, brzojavko APZ o odhodu zbora iz Ljubljane, da bi se jim pridružil v Zidanem mostu. Meni bi potovanje finančral Mariborski večernik Jutra kot svojemu poročevalcu na turneji. Nemaio me je presenetila dopisnica Jurančiča z dne 8. 7. 1927, s katero me obvešča, »da je prišel nasvet iz Sofije, naj ne hodijo na pot, kar je seveda spet zraslo v glavi kakšnega nacionaliste«.

¹³ Pismo posle vodečega podpredsednika APZ Jožeta Likoviča Cirilu Spindlerju z dne 29. 6. 1927.

¹⁴ Zbor je naštudiral Kogojevo »Zimo« na tekst Alojzija Gradnika, »Narodna« (Cvetko Golar) in »Requiem« (Franz Albrecht).

¹⁵ S stavkom »o kakšnih Friesehih i. t. d. v takem reprezentativnem programu ne more in ne sme biti govora, ker bi bili sebe v obraz, mi, ki smo vajeni repkanja, priklanja na noter in na ven. Frieseh! — mogoče moderno orientiran muzikolog — komponist sloga a la dr. Kimovec« je Maroit ostro reagiral na predlog mariborskih glasbenih krogov (nemških), naj bi APZ v svoj program uvrstil tudi skladbe mariborskega glasbenika Hermanna Friescha.

¹⁶ O tej turneji je poročala »Mariborer Zeitung« z dne 18. 5. 1929 v notici »Zwei Konzerte«. Misli na koncert APZ v Celju z 2. 6. in Cillier Gesangsvereina 8. 6. 1929.

¹⁷ O odgoditvi koncertov Glasbene matice v korist APZ poroča Vasilij Mirk v članku »II koncertu akademskega pevskega zbora« (Mariborski večernik Jutra z dne 10. 5. 1934).

¹⁸ Maroit misli na novinarski koncert 1. decembra 1933 v unijski dvorani v Ljubljani.

¹⁹ V Sarajevu so se Slovenci takrat zbirali v dveh društvih: v meščanskem »Slovenskem klubu« in delavskem prosvetnem društvu »Ivan Cankar«.

²⁰ Članek dr. Valensa Voduška »Posmrtni koncert Franceta Maroita« (Ljudska pravica št. 141 z dne 17. 6. 1951).

²¹ Izrek, zapisan na podnožju Maroitovega spomenika.

²² Na seznamih iz leta 1927 oziroma 1929 so zapisani samo primki udeležencev pevcev. Za večino pevcev mi je sporočil imena s pismom 22. 7. 1967 tov. Lojze Hartman, sodnik vrhovnega sodišča v Ljubljani. Pri APZ je pel od začetka do leta 1937.

²³ Vsa pisma in ostala dokumentacija, ki se omenja v razpravi, je v rokopisni zbirki Stidske knjižnice v Mariboru pod evidenčno številko MS 427.

Povzetek

Avtor obuja spomine na prve začetke delovanja Akademskoga pevskega zbora v Ljubljani, ki je bil v času 1926—1941 reprezentativen pevski zbor ljubljanskih študentov. V nasprotju s povojnim Akademskim pevskim zborom »Tonea Tomšiča« v Ljubljani ga opredeljuje po njegovem dolgoletnem dirigentu Francetu Maroltu kot »Maroltov zbor«. Nastanek tega zbora etnološko povezuje s kulturno dejavnostjo akademskega društva »Triglav« v Ljubljani, ki je leta 1926 pripravil koncertno turnejo po Jugoslaviji in Bolgariji z improviziranim moškim pevskim zborom. Kljub resnim pripravam pevecov je turneja v Bolgarijo odpadla zaradi nasprotovanja takratne vlade v Beogradu, toda pevski zbor »Triglava« je pod artističnim vodstvom Franceta Marolta prerastel v samostojno glasbeno društvo ljubljanskih visokošolcev. Avtor nato opisuje moralne, materialne in tehnične težave, s katerimi se je moralo boriti to mlado društvo, da bi se uveljavilo v kulturnem življenju Slovencev. Zlasti podrobno riše prve korake moškega pevskega zbora v koncertno življenje. Pri tem posebej poudarja prodorni pomen prvih javnih koncertov tega zbora, predvsem pa njegovega »krstnega« koncerta v Mariboru dne 4. julija 1927 in naslednjega koncerta dne 3. junija 1929. Tu razčlenjuje vzroke, zakaj si je moral zbor utirati pot v javno delovanje v perifernem mestu Mariboru, ne pa na svojem sedežu v Ljubljani, ki je bila že takrat kulturno središče Slovencev. Hkrati očrtuje prelomno vlogo tega eminentnega vokalnega ansambla pri odkrivanju novih, naprednih poti zborovskega petja med Slovenci. Svoja izvajanja dopolnjuje z izvirčki in fotokopijami pism dirigenta Marolta in drugih zborovih funkcionarjev. Prispevek naj rabi kot študijsko gradivo za zgodovino progresivnih kulturnih prizadevanj slovenske akademske mladine med dvema vojnoma.

LES PREMIERS CONCERTS DE LA CHORALE UNIVERSITAIRE (DE MAROLT)
D'AVANT-GUERRE

Résumé

L'auteur évoque ses souvenirs sur les premiers débuts de l'activité de la Chorale Universitaire à Ljubljana, qui fut dans la période de 1926 à 1941 la chorale représentative des étudiants de Ljubljana. A la différence de la chorale universitaire »Tone Tomšič« d'après-guerre à Ljubljana, on l'appelle »chorale de Marolt« du nom de son chef, France Marolt, qui la dirigea durant de longues années. La naissance de cette chorale se lie étymologiquement à l'activité culturelle de la société universitaire »Triglav« à Ljubljana, qui en 1926 préparait une tournée de concerts à travers la Yougoslavie et la Bulgarie avec une chorale masculine improvisée. Cependant, malgré de sérieuses préparations des chanteurs, la tournée en Bulgarie n'eut pas lieu à cause de l'opposition du gouvernement d'alors à Belgrade, mais sous la direction artistique de France Marolt, la chorale »Triglav« devint une société musicale indépendante des étudiants de Ljubljana. Puis l'auteur décrit les difficultés morales, matérielles et techniques, avec lesquelles la jeune société dut lutter pour s'affirmer dans la vie culturelle des Slovènes. Il peint en détail surtout les premiers pas de la chorale masculine dans la vie de concert. Il souligne particulièrement le sens profond des premiers concerts publiés de cette chorale, et avant tout la signification de son premier concert à Maribor le 4 juillet 1927 et du concert suivant le 3 juin 1929. Ce faisant, il analyse les raisons pour lesquelles la chorale dut se frayer son chemin dans l'activité publique dans la ville périphérique de Maribor, et non à son siège à Ljubljana qui était déjà alors le centre culturel des Slovènes. Il trace à la fois le rôle tournant de cet éminent ensemble vocal dans la découverte de nouvelles voies progressistes du chant choral parmi les Slovènes. Il complète son exposé par des extraits et photocopies de lettres du chef de la chorale Marolt et d'autres fonctionnaires de la chorale. L'article est destiné à servir de matériaux d'étude pour l'histoire des aspirations culturelles progressistes de la jeunesse universitaire slovène dans la période entre les deux guerres.

Angelos Baš

O PREDMETU ETNOLOGIJE

(Teze za diskusijo*)

Če štejemo za aksiom sodbo, da se opredelitve predmeta (kakor tudi druge podobne opredelitve) posameznih ved postopoma razvijajo ali spopolnjujejo in da zato ne morejo obstajati končne opredelitve o zastavljenem vprašanju, je samoumevno, da izvajamo iz tega v svoji vedi ustrezne sklepe. Ali drugače rečeno: ob navedenem aksiomu se vprašujemo, ali je v slovenski etnologiji opredelitev predmeta, kakršna je doslej na splošno uveljavljena, takšna, da lahko z njo v poglavitnem soglašamo, ali pa terja ta opredelitev po našem mnenju določena prizadevanja za njeno spopolnitev.

Na to vprašanje odgovarjamo, da je opredelitev slovenske in sploh etnologije tako imenovanih visokociviliziranih, se pravi zlasti tudi evropskih narodov kot vede o tako imenovani ljudski ali preprostejši kulturi teh narodov glede na bistveno doseženo stopnjo v razvoju družbenih ved po naši sodbi oporečna in da terja temeljne premike. Zakaj na podlagi te opredelitve obravnava etnologija praviloma edino del posameznih kulturnih prvin in pomeni zgodovino tega dela kulturnih prvin. Takšno raziskovalno delo pa ostaja na pol poti, saj ne zajema izbranih torišč v zadosti širokem obsegu. In vrh tega ni prav mogoče obravnavati vse kulturne prvine ali celotno, t. j. materialno, družbeno in duhovno kulturo v eni sami vedi, ne glede na nakazano omejitev.

Natančneje. — V etnoloških obravnavah z opisano usmeritvijo štejemo mimo načelne tudi konkretne omejitve načetih vprašanj, kakor se izvajajo v tem okviru, za oporečne: pojem »ljudskega«, ki je sam po sebi nedoločen, se največkrat nadalje ohlapno omejuje s »kmečkim«, ne glede na obstoj večjih, srednjih in manjših kmetov, z vsemi zadevnimi členitvami v kulturi, in ne glede na drugo sorodno podeželsko in pa mestno prebivalstvo; deloma se istoveti kmečka kultura predvsem samo s kulturo srednjega kmeta ipd. Takšne raziskave ne morejo obroditi nobenih drugačnih sadov kakor spoznanja, ki so neogibno nepopolna, saj jim manjkajo s tem, ko se je veda načeloma omejila le na obdelave dela posameznih kulturnih prvin, zadostni temelji. Kar pa zadeva možnosti za obravnave prav vse tako imenovane ljudske ali preprostejše kulture v okviru ene same vede, ponavljamo, da takšnih možnosti ne vidimo, če izvzamemo značilne eklektične poskuse v tej smeri ali, bolj naravnost, zadevne poskuse, pri katerih v najboljšem primeru pogrešamo obdelave o notranji povezavi posameznih kulturnih območij. Kljub temu da so stvaritve tako imenovane ljudske ali preprostejše kulture neposredneje odvisne druga od druge in tako medsebojno tesneje prepletene kakor stvaritve v tako imenovani vladajoči kulturi ali kulturi vladajočega razreda, ne poznamo nobenega dela enega etnološkega raziskovalca, ki bi v okviru določene nacionalne enote obdelalo vso tako imenovano ljudsko ali preprostejšo kulturo večidel na višji ravni, kakor je lahko kompilacija v dobrem pomenu besede, medtem ko tovrstnim delom, ki jih je sestavilo več raziskovalcev, po našem znanju vselej manjka potrebna notranja povezava posameznih preučenihih torišč.

* Referat s posvetovanja o temeljnih nalogah in usmeritvah slovenske etnologije, ki je bilo v Ljubljani 16. maja 1967.

Ta spoznanja so še izrazitejša ob pogledu na novejši razvoj nekaterih drugih družbenih ved. Ko so v zadnjem obdobju začeli v določeni meri obravnavati posamezne kulturne prvine v njihovi celoti, ne glede na različne dobe ali različne družbene okvire, so uspehi tega dela pokazali, da je takšna zasnova obravnave posameznih kulturnih prvin najplodnejša, saj so lahko odkritja obravnav s to usmeritvijo pomembnejša kakor odkritja obravnave, ki veljajo kulturnim prvinam s časovnimi ali družbenimi omejitvami. Navedeno spoznanje kajpada razdira gornjo splošno opredelitev etnologije, nadalje pa razdira omenjeno opredelitev tudi to, da vodijo opisane raziskave posameznih kulturnih prvin v oblikovanje novih, doslej še marsikje neizoblikovanih ved, ki uvrščajo, plodnejše kakor etnologija, v svoje delo obravnave kulturnih prvin.

Omenjeni splošni, po naši sodbi oporečni prilastki grejo po pravilu prav tako vsej slovenski etnologiji. (Pri tem ne izvzamamo tudi lastnih raziskav, mimo najnovejših, zlasti rokopisnih del.) Izročilo o etnologiji kot vedi o tako imenovani ljudski ali preprostejši, v resnici pa le kmečki kulturi, kakršna je v poglavitnem istovetna z evropsko etnologijo do obdobja med svetovnima vojskama, je bilo pri nas tako zelo močno, obenem pa so bila prizadevanja po nadaljnjem razvijanju takšnih načel tolikanj redka in premalo povezana z napredovanjem novejše etnološke teorije in empirije v svetu kakor tudi z napredovanjem novejše teorije in empirije drugih družbenih ved, da veljajo za slovensko etnologijo v tem pogledu danes iste poglavitne značilnosti kakor pred približno 40 leti, če ne nemara tudi še dlje nazaj. Če skušamo storiti v takšnih razmerah korak naprej in uskladiti opredelitev predmeta etnologije z opredelitvijo predmeta drugih družbenih ved, ravnamo tako zavoro tega, ker smo prišli pri svojih zadnjih raziskavah do dognanj, ki nujno narekujejo spremembe v nakazanih pogledih (in ki se tudi bistveno oddikajo od naših prejšnjih stališč do zastavljenega vprašanja, določenih v osnovi z navedeno tradicionalno opredelitvijo o predmetu etnologije).

Po povedanem potemtakem sodimo, da je vsekakor treba razviti dosedanje opredelitev o predmetu etnologije. Tako je po našem mišljenju na današnji stopnji razvoja družbenih ved najprikladnejše opredeliti etnologijo za vedo o načinu življenja ali, natančneje, o zgodovini načina življenja posameznih narodov. Ob tej opredelitvi nam način življenja pomeni razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo neki narod, do danih kulturnih prvin kakor tudi vplive, ki jih je imele zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin. S takšno opredelitvijo je odpravljeno tudi večje ali manjše križanje predmeta etnologije s predmetom nekaterih drugih družbenih ved. In s takšno opredelitvijo je zapolnjena velika vrzel, kakaj z omenjenim toriščem se v načelu ne ukvarja nobena druga družbena veda, razen do neke meje posebne sociologije. Z A. Fiamengom pa štejemo posebne sociologije kot »sestavine posebnih družbenih ved, ker raziskujejo pravzaprav stvarino teh ved. Kolkor se bodo posebne družbene vede razvijale ob potrebi sociologije kot svoje splošne raziskovalne metode, toliko bodo vse bolj postajala ta vmesna torišča predmet raziskovanja posebnih ved«. ¹ To sodbo imamo za najboljše napotilo pri določitvi razmerja med etnologijo, kakor smo jo opredelili, in med posebnimi sociologijami.

Nadrobneje. — Če se vse bolj uveljavlja opredelitev, da je npr. slovstvena zgodovina veda o zgodovini celotne besedne umetnosti ali umetnostna zgodovina veda o zgodovini celotne upodablajoče umetnosti, se samo po sebi razume, da etnologija ne more obravnavati določenih besednih ali upodablajočih umetnin z istega vidika kakor omenjeni vedi. In gospodarska zgodovina ali zgodovina tehnike raziskujeta, mimo drugega, tudi zgodovino poljedelskega orodja, tako da etnologija načeloma ne prihaja v poštev za obravnave o razvoju agrarnih produkcijskih sredstev. Navedeni primeri veljajo v poglavitnem prav tako za vsa druga kulturna torišča. Če se bo torej etnologija še vnaprej ukvarjala z zgodovino določenega dela kulturnih prvin, bo v večji ali manjši meri opravljala naloge, ki jih bolje zmagujejo druge družbene vede. — Če se je kljub tej ugotovitvi slovenska etnologija do danes lotevala praviloma samo teh in takšnih raziskav, je bilo tako tudi zavoro tega, ker so vse do nedavnega druge naše družbene vede le redko ali pa sploh niso opravljale svojih raziskav v navedenem obsegu. Zadevne spremembe sodijo zlasti v novejšo obdobje, ko pa tudi še niso splošno sprejete.

Sodimo, da bodo nakazane spremembe v drugih družbenih vedah na Slovenskem slej ko prej dosegle splošno veljavo, saj je po našem mnenju neogibno, da bo do kraja prodrlo načelo, po katerem se vede, ki se ukvarjajo z zgodovino določenih kulturnih

prvin, lotevajo svojega predmeta v celoti, ne pa le v omejenem razponu. V zvezi s tem se bo seveda slej ko prej še vse jasneje kot doslej pokazala dosedanja opredelitev etnologije kot vede o tako imenovani ljudski ali preprostejši kulturi ali o zgodovini te kulture za neprikladno. V precejšnji meri pa je tako že dandanes, saj načenjajo etnologi tradicionalne teme s cilji, katerim po svoji etnološki izobrazbi ne morejo biti dovolj kos, zakaj pri etnoloških raziskavah z omenjeno usmeritvijo gre v poglavitnem zgolj za literarnozgodovinske, umetnostnozgodovinske, gospodarskozgodovinske in podobne raziskave, ki terjajo ustrezne študijske priprave. (To utemeljuje našo sodbo, da ni mogoče v okviru etnologije prav raziskati vso tako imenovano ljudsko ali preprostejšo kulturo prav kakor v okviru tako imenovane kulturne zgodovine tudi ne celotno drugo kulturo.)

Zgodovina načina življenja, kakor smo ga opredelili, pomeni za etnologijo v temelju drug predmet, saj se s takšnimi raziskavami, kot povedano, v načelu ne ukvarjajo druge vede, hkrati pa obdelave te vrste ne terjajo posebnije izobrazbe iz zgodovine posameznih kulturnih prvin. A ob tem je treba poudariti, da lahko obravnava etnologija zgodovino načina življenja posameznih družbenih skupin ali narodov v tolikšni meri, kolikor so dane kulturne prvine v poglavitnih potezah poprej obdelane v zadevnih vedah. Ali z drugimi besedami: etnologija mora v primerih, ko takšne obdelave manjkajo, načeti tudi območja te vrste. Zlasti pri nas, kjer se načelo o obravnavah posameznih kulturnih prvin v celoti ali brez določene družbene ali časovne omejitve, kot podčrtano, še ni obsežneje ali splošneje uveljavilo, tu nikakor ne gre za izjemne, temveč za še razmeroma pogoste primere. Zavoljo tega se bo morala etnologija ukvarjati, ne glede na tukajšnjo načelno opredelitev njenega predmeta, neogibno tudi še z vrsto vprašanj, ki ne sodijo v omenjeni okvir (po naši sodbi bodo takšne raziskave splošne obsežnejše, sčasoma redkeje, nikoli pa jih verjetno ne bo povsem zmanjkalo). Vendar te, dodatne raziskave v etnologiji nikakor ne spreminjajo pričujoče opredelitve o predmetu naše vede, marveč le kažejo, kako nerazdružno je povezano etnološko delo razložene smeri z delom drugih družbenih ved ali, neposredneje, kako olajšujejo raziskovalni uspehi v eni raziskave v drugi vedi.

A če smo tako premaknili obravnave etnologije od zgodovine kulturnih prvin k zgodovini razmerja, ki so ga zavzemale določene družbene skupine do kulturnih prvin, kakor tudi delovanja tega razmerja na življenje zadevnih družbenih skupin in smo s tem razvili dosedanje raziskovanje zgodovine kulturnih prvin samih zase, sodimo, da ne bi bilo dovolj dosledno, če se ne bi hkrati odpovedali tudi drugim dosedanjim okvirom etnologije ali načelu, da naj raziskuje etnologija ednole določene skupine ljudi ali tako imenovano ljudstvo. Če namreč oporekamo tradicionalni etnologiji, ki preučuje zgolj določen del posameznih kulturnih prvin, ne pa posameznih kulturnih prvin v njihovi celoti, menimo, da prav tako ne bi bilo prikladno, če bi obravnavala etnologija način življenja samo pri nekaterih skupinah ljudi, ne pa pri vseh družbenih skupinah posameznih narodov ali ozemelj.

S takšno sodbo še bolj zavračamo tradicionalno usmeritev etnologije kakor s predlagano preusmeritvijo glede načina življenja. Medtem ko so nekateri etnološki raziskovalci doslej že terjali bolj ali manj določne premike k obravnavam vprašanja, kakšno je bilo razmerje nekaterih enot ljudi do posameznih kulturnih prvin, pa ne poznamo etnoloških raziskav, vsaj v Evropi ne, ki bi se bile odtegnile opredelitvi etnologije kot vede, ki preučuje kulturo zgolj določenih družbenih skupin ali tako imenovanega ljudstva.

Vendar je nedvomno, da je ta pojem zelo ohlapen in da se ponaša z zelo različnimi razlagami, ki pa ne izvirajo iz imena, ampak so rezultat dogovorov, kakor je to tudi s pojmi, kot so npr. stvar, stanje, svet ali zemlja.² In tudi če lahko v določenem pogledu ohlapnost pojma ljudstvo zožimo, zakaj kakor hitro govorimo v okviru nekega naroda o ljudstvu, s tem posredno že obsegamo še neko drugo enoto ljudi (saj bi sicer ne bila potrebna posebna označba o ljudstvu), ni s tem v našem primeru v poglavitnem nič odpomagano. Zakaj treba je določiti stvarno vsebino tega pojma. Glede tega smo pred leti menili, da je sprejemljiva tista opredelitev, ki šteje za ljudstvo v vsakokratni razredni družbi vse prebivalstvo mimo vladajočega razreda, saj je v omenjenih družbenih ureditvah temu prebivalstvu lastna enaka temeljna narava, medtem ko imamo razločke v mejah te enote za drugotne. Toda sprevideli smo, da je lahko takšna opredelitev ljudstva nemara porabna za posamezne drobnejše raziskave, ki skupaj z drugimi obravnavajo končni ali širši predmet vede, ne more pa rabiti za opredelitev predmeta etno-

logije. Ne glede na to, da bomo v takšnem primeru, če štejemo ljudstvo kot določeno družbeno enoto, ki izvira iz razrednega antagonizma, našli v socializmu razmere, ko bodo ostanki tega ljudstva v tolikšni meri razkrojeni in v tolikšni meri integrirani v brezrazredno družbo, da se postavlja z opredelitvijo te vrste v dogledni prihodnosti gornja časovna meja etnološkega dela. Ali še lahko danes v naši družbi govorimo, da obstaja po eni strani ljudstvo, po drugi strani pa ljudje, ki ne pripadajo ljudstvu, ustrezno navedeni opredelitvi tega pojma? In če sodimo, da je odgovor na zastavljeno vprašanje nikalen, se sprašujemo, ali ne bo prej ali slej tako tudi glede tistega ljudstva, kakor ga opredeljuje tradicionalna etnologija?

Omejitev etnologije na takšno ali drugačno ljudstvo je postala po naši sodbi danes v načelu nevzdržna, treba pa se ji je tudi stvarno odpovedati. A če je za našo tradicionalno etnologijo, ki obravnava tako imenovano ljudsko ali preprostejšo kulturo, uresničevanje takšne izbire predmeta, kot rečeno, deloma razumljivo, saj se na Slovenskem do nadaljnjega druge družbene vede še redkeje ukvarjajo z raziskovanjem kulturnih prvin brez pokazanih omejitev, pa nikakor ni takšnega razloga za etnologijo kot vedo o načinu življenja. To je predmet, kakršnega načeloma ne uveljavljajo druge vede, tako da bi bilo povsem neutemeljeno, če bi se ustavilo tudi delo v etnologiji razložene smeri pri družbenih skupinah, ki ne pomenijo ljudstva (ne glede na gornjo zavrnitev ljudstva kot predmetnega okvira etnologije). Nasprotno: samo če bo obravnavala etnologija zgodovino načina življenja pri vseh družbenih skupinah nekega naroda, bodo lahko njene (nadrobnejše in končne) obravnave zadosti poučne. (Do podobnega sklepa smo prišli že v svojih zgodnejših raziskavah, ko smo ugotovili, da je obdelava noše določenih skupin ljudi vse uspešnejša, če obenem preučujemo tudi še nošo vseh drugih in s tem celotno nošo nekega naroda v določenem obdobju.³) Še drugače povedano: kakor za vse družbene vede velja tudi za etnologijo kot napačno vodilo, po katerem naj bi se omejevale njene obravnave v načelu samo na določene enote ljudi.

OPOMBE

¹ A. Flamengo, Osnovi opće sociologije, Sarajevo 1962, str. 101.

² G. Heilfurth, Volkskunde jenseits der Ideologien, Hessische Blätter für Volkskunde 53, Giessen 1962, str. 9.

³ Gl. o tem A. Baš, Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1959, str. 9; istl. Načela proučavanja naše starije narodne nošnje, Etnološki pregled 4, Beograd 1962, str. 77.

O PREDMETU ETNOLOGIJE

Povzetek

Poglavitni sklepi pričujočega spisa (referata na posvetovanju o temeljnih nalogah in usmeritvah slovenske etnologije, ki je bilo v Ljubljani 16. maja 1967) so naslednji: Na današnji stopnji razvoja družbenih ved štejemo kot najprikladnejšo opredelitev etnologije za vedo o zgodovini načina življenja posameznih narodov. Ob tem nam pomeni način življenja razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo neki narod, do danih kulturnih prvin kakor tudi vplive, ki jih je imelo zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin. Treba pa je poudariti, da lahko obravnava etnologija zgodovino načina življenja posameznih družbenih skupin ali narodov v tolikšni meri, kolikor so dane kulturne prvine v poglavitnih potezah poprej obdelane v zadevnih vedah. Z drugimi besedami: etnologija mora v primerih, ko takšne obdelave manjkajo, načeti tudi območja te vrste. Za etnologijo, kakor jo opredeljujemo, ni razloga, da naj bi se njene raziskave ustavile pri družbenih skupinah, ki ne pomenijo (tako ali drugače pojmovanega) ljudstva, ampak bodo, nasprotno, njene obravnave zadosti poučne samo, če bodo zajemale zgodovino načina življenja pri vseh družbenih skupinah nekega naroda.

DE L'OBJET DE L'ETHNOLOGIE

Résumé

Les principales conclusions du présent article (rapport présenté à la conférence sur les tâches fondamentales et les orientations de l'ethnologie slovène, qui eut lieu à Ljubljana le 16 mai 1967) sont les suivantes: A l'étape actuelle du développement des sciences sociales, nous estimons le plus convenable de déterminer l'ethnologie comme la science de l'histoire du mode de vie des

peuples. Le mode de vie signifie ici le rapport de tous les groupes sociaux qui constituent un peuple, envers les éléments culturels donnés, ainsi que les influences que le rapport en question a eues sur la vie de ces groupes sociaux. Mais il faut souligner que l'ethnologie peut traiter l'histoire du mode de vie des groupes sociaux ou des peuples dans la mesure où les éléments culturels donnés ont été étudiés d'abord en général, par les sciences en cause. En d'autres termes: dans le cas où de telles études manquent, l'ethnologie doit aborder aussi les domaines des autres sciences historiques. Pour l'ethnologie, comme nous la déterminons, il n'y a pas de raison que ses recherches négligent les couches sociales supérieures, mais au contraire, ses recherches seront assez instructives seulement dans le cas où elles embrassent l'histoire du mode de vie dans tous les groupes sociaux d'un peuple.

»ETNOLOGIJA SEDANJOSTI« IN NJENA TEMELJNA IZHODIŠČA

Vprašanje tako imenovane etnologije sedanjosti (nem. Gegenwartsvolkskunde, Volkskunde der Gegenwart, tudi volkskundliche Gegenwartsforschung ali Volkskunde als Gegenwartswissenschaft) ni novo. Kolikor zanemarimo odpiranje te problematike v preteklem stoletju na Nemškem, na Ruskem in še kje, je omemba dvajsetih in tridesetih let našega stoletja za nekatere nacionalne etnologije neizogibna. To velja še zlasti za Nemce. Več nemških etnologov se namreč v tem času med drugim osloni na W. H. Riehlovo dediščino in se ob njej zavzema za tolmačenje sodobnega ljudskega življenja, za »razumevanje sedanjega nemškega kmeta, sedanjega meščana, sedanjega plemiča in sedanjega proletarca«, kakor je dejal W. H. Riehl.² »V boju za osvoboditev nemške etnologije raziskav primitivnosti, filologije ter starinoslovja, v vnovičnem snovanju samostojne znanosti z ljudskopsihološkimi cilji si je mimo Lutza Mackensena pridobil največ zaslug A. Spamerj, piše ob teh usmeritvah na Nemškem Adolf Bach.³

Tudi ob Spamerju (in kot vse kaže, še zlasti ob njem) se je naša etnologija srečala z vprašanjem pričujoče obravnave. Rajko Ložar se je namreč v Narodopisju Slovencev dotaknil tudi tega problema in je v sodobnost usmerjeno etnološko raziskovanje odklonil. »Ni res, da je... narodopisje veda o današnjosti, marveč je njena glavna naloga raziskati preteklost, kajti ta veda stremi za spoznanjem kulture, ki je bila nekoč bolj ohranjena, kot je danes, saj danes že izginja,«⁴ beremo v Ložarjevem uvodu. Rezultat našega (po vsej verjetnosti prvega) načelnega soočenja s poudarkom etnološkega raziskovalnega dela na sodobnosti je bila torej zavrnitev. Rajko Ložar je glede tega vprašanja nedvoumen tudi na drugih mestih. Cilj narodopisnega raziskovanja po njegovem ni sedanjost, temveč so primitivne, tradicionalne oblike, ki dejansko omogočajo spoznavanje etničnosti.⁵ Zato tudi mesta in mestni prebivalci niso in ne morejo biti predmet narodopisja, kakor »bi to želeli nekateri moderni etnografi.«⁶ Ta vprašanja uvršča Ložar v področje sociologije in socialne etnografije.⁷ V sedanjem življenju ostaja etnologovemu zanimanju na voljo konec koncev le v visokokulturno sedanjost projicirana prazgodovina.⁸

Ložarjeva naziranja glede vključevanja novejših življenjskih pojavov v okvir etnologije so bila do neke mere in posredno zavrnjena že v B. Orlovem uvodu v prvi zvezek Slovenskega etnografa. Devet let kasneje je bilo vprašanje etnologije sedanjosti načeto znova. To pot je Vilko Novak v nasprotju z omenjenim naziranjem Rajka Ložarja označil »etnografijo sedanjosti« in »znanost o sedanjosti« za »logičen in metodično-idejno nujen protest« proti teoriji, ki omejuje etnologijo prvenstveno na raziskovanje preteklosti in ji daje s tem pečat nekake antikvarnomuzealne vede, ki je mora biti po njeni lastni logiki počasi konec. Ob razgledu po sodobni etnološki teoriji in praksi je bil tako sedaj slovenski odmev na dokaj splošno evropsko usmerjevanje pritrđen. Tudi slovenska etnologija naj bi se poslej ukvarjala med drugim z razlago sedanjosti, sedanjih družbenih oblik, predmetov gnotne kulture in duhovnih pojavov ne glede na to, kdaj so nastali; torej tudi takih, ki so nastali pred kratkim.⁹

Naziranja o zgodovini in zgodovinstvu v zvezi z omenjenim opredeljevanjem »znanosti o sedanjosti« so v naslednjih letih doživela več kritičnih pripomb.¹⁰ Zavzezanje za

etnologijo kot »znanost o sedanjosti« je ob določenem pojmovanju ljudske kulture in s tem povezanim mišljenjem o vse hitrejšem izginjanju le-te označil Angelos Baš za »smernajmanjšega odpora v slovenskih etnografskih raziskavah.«¹¹ V kasnejših letih ni bilo na Slovenskem o etnologiji kot »znanosti o sedanjosti« v opredeljenem pomenu te besede izrečenega kaj več. Sicer so se pojavljali glasovi za vključevanje novejšega in današnjega življenja v okvir etnoloških znanstvenih raziskav, pri čemer pa niso poudarjali temeljnih principov, ki so v evropski etnološki znanstveni teoriji običajno povezani s tako imenovano »Gegenwartswissenschaft«. Šlo je v bistvu le za enakopravno upoštevanje sodobnejših pojavnih oblik. Verjetno je v tem pogledu še najbolj izrazilo R. Hrovatinovo prizadevanje v zvezi s folkloristično obravnavo partizanske pesmi.¹²

Spričo sedanje etnološke raziskovalne prakse in novih teoretičnih razglabljanj zadnjih let pa ni postala razprava o »etnologiji sedanjosti« seveda nič manj aktualna. Zanimanje za sedanjost v vsej njen etnološki kompleksnosti si še ni pridobilo prave domovinske pravice v naši etnologiji. Še vedno jo skušajo v tej ali drugi obliki potisniti iz okvira njenega predmeta in njenih nalog ali pa vsaj zmanjšati njen pomen. Naj naštejemo nekaj takih primerov.

Takoj za V. Novakom poskusom spremljanja določenih teoretičnih osnov naše etnološke vede je bila v Slovenskem etnografu objavljena B. Brataničeva razprava¹³, ki ponavlja mimo vrste zanimivih misli znano Radičovo tezo o dveh kvalitativno različnih kulturah. Ker se na tej osnovi etnologija ukvarja s starimi domačimi kulturami, naj bi preučevanje sodobnega kulturnega življenja prej ali slej uokvirili v nove samostojne discipline, v etnosociologijo in etnopsihologijo. Naša etnologija naj bi torej na ta način »osvobodena« peze preučevanja sodobnega življenja, neprizadet pa bi ostal tudi nauk o »stari kulturni razdeljenosti«.

V številnih spisih je Angelos Baš¹⁴ razvijal misel o nekakšnem piramidalnem in plastnem ustroju slovenske ljudske kulture. Prvine le-te vse bolj kopirajo že v obdobju kapitalizma in še posebej v našem času. Tako bo »razmeroma kmalu dokončan finale razvoja ljudske kulture, s tem pa bo tudi določen časovni okvir predmeta njene vede.«¹⁵ S polnokrvnostjo etnološke problematike ne moremo več računati, po Baševih koncepcijah, v naših dneh. Ker bo spričo nakazanega razvoja prišlo kaj kmalu do bistveno enotne kulture, se bo sedanja etnologija po vsej nuji spojila z drugimi znanostmi o kulturi v »eno vedo z načelno enim predmetom«.¹⁶ Kaka resnejša razprava o etnologiji sedanjosti in njena konkretna obravnava sta tako pač brezpredmetni.

Predstava o etnološko zanimivem predmetu se pri nas še vedno dokaj splošno povezuje s »starosvetnostmi«. Nagnjenje k preteklosti naj bi določal etnologiji pač njen (problematično razumljen) zgodovinski značaj. Zdi se, da je povsem upravičena trditev, da sta za največji del naših etnoloških delavcev predmet etnologije in industriallizacijski oziroma urbanizacijski proces dve stvari, ki izključujeta druga drugo, ki sta si tako rekoč sovražni. Kolikor pa posamezniki vendarle že opozarjajo tudi na možnost ali celo nujnost etnološkega zajetja sodobnega življenja, vidijo to delo skupaj z nakazanmi nagnjenji v bistvu vedno le za etnološkimi vrati. Poleg sociologije in socialne etnografije (Ložar), etnosociologije in etnopsihologije (Bratanič), neke nove vede, ki se bi naj v perspektivi oblikovala za preučevanje dozdevno enotne (socialistične) kulture (Baš), smo že brali tudi misel, da bi utegnili te naloge reševati novo usmerjeno narodopisje, ki »bi moglo biti podobno 'kulturni antropologiji' made in USA«.¹⁷

Kljub tej razmeroma neugodni klimi za ponavljanje teze, da bi moralo biti preučevanje sodobnega življenja povsem enakovredno preučevanju preteklosti v okvirih naše sedanje etnološke znanstvene discipline, se vendar velja zavoljo pomembnosti predmeta vračati k argumentom za tako stališče. S tem namenom se ustavimo ob nekaterih ugovorih ali morebitnih nesporazumih, ki imajo pomen za nadaljnjo usodo obravnavanega vprašanja pri nas.

Skrb za določnejšo opredelitev pojmov sedanjost in preteklost, ki smo ji bili priča ob odzivu na zavzemanje za »etnologijo sedanjosti«, nas ne more zaposliti kaj več. V tem pogledu se lahko mirno pridružimo problemom določevanja okvirov tako imenovane »zgodovine sedanjosti« (Zeltgeschichte, current history, histoire contemporaine). Med najustreznejše opredelitve le-te štejejo npr. misel, da gre tu za obdobje sodobnikov in za njegovo znanstveno obravnavo.¹⁸ Ker so naziranja o zaključnejših procesih, še posebej značilnih za »obdobja sodobnikov«, po posameznih nacionalnih historiografijah

kajpak različna, so temu ustrezno tudi kronološka razmejevanja neenotna. Doinjo mejo naj bi predstavljala, ob pomanjkljivosti vsakega periodiziranja, leta 1917, 1932, 1789... Z razvojem naj bi se meja med tako imenovanim »klasičnim« zgodovinskim in »historiografijo sedanjosti« seveda pomikala navzgor. Na pragu tekočega leta pa se vsakokrat končujejo naloge v sodobnost usmerjenih raziskav.¹⁹

Kolikor bi poskušali navedena periodizacijska načela prilagoditi v nekem smislu problemom naše etnografije, bi se nam zarisovala meja med tako imenovano »klasično etnologijo« in »etnologijo sedanjosti« prav gotovo tam, kjer prične izgubljati »starosvetni« pojavi prevladujoči značaj. Ta proces je seveda potekal po posameznih območjih z različno hitrostjo in bolj ali manj temeljito. Podobno so obstajale razlike tudi glede na značaj kulturnih sestavin, glede na socialno obeležje njihovih nosilcev itd. Zato je popolnoma nemogoče in obenem tudi nesmiselno iskati kako natančnejšo časovno mejo. Nakazano prevešanje se je vlečlo skozi vso drugo polovico preteklega stoletja in celo tja pod konec prve svetovne vojne. Spremembe v kulturi in načinu življenja, ki so nastale v tem času (in seveda še tudi kasneje), pripisujemo procesu industrializacije in moderne urbanizacije; obojemu seveda z vso pravico.

Spričo močno razširjenega prepričanja o dveh kvalitativno različnih območjih, o starem, etnološko zanimivem, predindustrijskem svetu na eni strani in o civilizacijsko niveliziranem, pomeščanjenem načinu življenja na drugi, se bi utegnili pojaviti zahteva po preciziranju omenjenih kvalitativnih razlik. Temu se kaže tukaj odreči. Razlog je predvsem v odklanjanju vsakršnih načelnih oziroma teoretičnih ločnic med, recimo, »klasično« ali »zgodovinsko« etnologijo in »etnologijo sedanjosti«. Brez navedenih argumentacij si namreč dovoljujemo trditi že na tem mestu, da ima razlikovanje med njima le delovni značaj. Poleg tega mora kvalitativno opredeljevanje izhajati iz analize samega predmeta. Dosedanje tovrstne oznake so, žal, omejene le na posamezne kulturne sestavine, ali pa so preveč mimobežne, da bi jih veljalo pritegovati brez velikih potreb. Te pa, kot rečeno, tukaj ne obstojijo.

Etnološko preučevanje v okviru »etnologije sedanjosti« je torej zastaviti tam, kjer sta industrializacija in moderna urbanizacija vtisnili življenjskim oblikam svoj prevladujoči pečat. Beseda »sedanjost« za to razsežnejše obdobje seveda ni najbolj primerna. Ker pa tudi zgodovinarji še niso rešili analognega problema (kljub prizadevanju), si ne velja delati vprašanj tam, kjer jih tako rekoč ni. Kljub temu pa ni spričo navedenega naziva odveč opozorilo, da ne gre zamenjavati »etnologije sedanjosti« v omenjenih razsežnostih z nekaterimi težnjami, ki se pokrivajo z etnologijo kot »znanostjo o sedanjosti«. Po našem mnenju je etnologija v prav taki meri tudi veda o preteklosti. Zanimanje za sedanjost ne zavrača zanimanja za preteklost; ne razumemo pa seveda, zakaj bi moglo biti ali moralo biti obratno.

Težje od časovnega opredeljevanja je seveda določevanje predmeta tako imenovane »etnologije sedanjosti«. To vprašanje je nedvomno osrednjega pomena. Etnološko preučevanje sedanjosti zahteva podobno vsem družbenim vedam in njihovim posameznim poglavjem svojo specifično problematiko v okviru družbenozgodovinskega razvojnega toka. Brez lastnega predmeta ali svojim nalogam ustreznega vidika njegovega preučevanja bi bila vsakršna razprava o tem delu etnološke vede kajpak odveč. Navedena naziranja o poskusih etnološkega preučevanja sedanjosti pa so ne glede na svoj odnos do tega vprašanja pokazala, da taka problematika obstaja. Obravnaval jo bo socialni etnograf, etnosociolog, etnopsiholog... Etnologa brez prilastka, kot smo videli, ne bo med njimi. Zanimiva pa je vendarle vsaj potrditev problema.

Da je ljudska (sh. »narodna«) kultura predmet etnologije, ne zanikajo niti pristaši etnologije kot znanosti o tako imenovani sedanjosti, prvi na nekem mestu A. Baš.²⁰ Kolikor si to trditev izposodimo za izhodišče razprave o predmetu etnološkega preučevanja našega časa, se moramo seveda takoj ustaviti ob izrazu »ljudski«. Vprašati se moramo, kje je iskati dovolj meritorno razlago tega pojma? Komu se velja v tem pogledu pridružiti? Kdo razpolaga z dovolj utemeljenimi razlikovalnimi načeli, ki nam lahko nudijo potrebno oslombo? Ali je ljudsko v resnici le vse tisto, kar je na neki način povezano s starosvetnostjo, kar v našem času neizprosno izginja, kar se »pomeščanja«, kar se steka v dozdevno vse bolj enotno kulturo 20. stoletja?

Dovoljujemo si trditi, da se nam neveda v tovrstne praktičistične »resnice« ob analizi konkretnega, mestnega in »pomeščanjenega« terena samo utrjuje. Še več: pro-

blematično ponavljanje teze o neki posebni ljudskokulturni kvaliteti se nam zdi vse bolj brezizhodno, da ne rečemo škodljivo, in dobršnemu delu etnosa (ki je pravi predmet etnološkega preučevanja) krivično. Zdi se, da prihajajo do podobnih prepričanj tudi ob raziskavah, ki se nanašajo na vprašanja ljudske umetnosti. Navedimo za primer mnenje G. Makaroviča, ki pravi, da »ne moremo govoriti o neki posebni ljudskoumetnostni kvaliteti, saj tudi v umetnosti višjih plasti zasledimo dela s preprosto likovno zgradbo in primitivnimi formami.«²¹

Naše mnenje je torej, da o ljudski kulturi kot posebni, določno razmejeni kvaliteti ni in ne more biti besede. Ni nam namreč znano stališče, ki bi dovolj prepričljivo razmejevalo tako imenovani ljudskokulturni svet od splošnokulturne sfere konkretnega etnosa v konkretnem obdobju. Pa vendar ne gre odrekati številnim opredelitvam ljudske kulture v odnosu do tako imenovane visoke ali vladajoče kulture njihove logike. Tako je npr. R. Ložar ob naslonitvi na »objektivne filozofske kriterije« s svojim opredeljevanjem nedvomno dosleden, vsekakor doslednejši od naše in tudi njegove etnografske prakse. A. Baševa kritika, namenjena neustreznemu odnosu med številom raziskav novejših in starejših obdobj, je glede na njena izhodišča (pa tudi drugače) umestna. N. Kuret je npr. nazorno razmejil tako imenovano gledališče iz ljudstva (= ljudsko gledališče) od tistega za ljudstvo, ki naj ima tako neljudski (v narodopisnem pomenu) značaj. Če omenimo naposled vsaj še en primer iz tuje teoretične misli,²² je verjetno najbolj prav, da je to W. Steinitzovo razmejevanje med folkloro in literaturo, ki ju po njegovem ločuje oblika prenašanja, izročanja.²³ Njegovo zanikanje nadaljnega nastajanja folklore nam je npr. znatno bolj sprejemljivo kot nekatere domače in tuje iluzije na isto temo. S tem pa se seveda prav nič ne čutimo vezanega, da bi s Steinitzem delili njegovo skepso glede umestnosti etnološkega preučevanja delavskega razreda,²⁴ čigar kultura je, kakor pravi Steinitz, v bistvu nefolklorna.

Wolfgang Steinitz piše nadalje, da pomeni spregledovanje razlik med staro kmečko kulturo, ki je v bistvu folklorna, in delavsko kulturo, kakor tudi enačenje delavske pesmi z ljudsko pesmijo podcenjevanje ustvarjalnih sil delavskega razreda. Spričo tehtnega utemeljevanja te misli ni razlogov, da bi se z njo ne strinjali. Zdi se nam dobra in povsem sprejemljiva. Pa vendar: ali nam namesto problematične anonimnosti sprejeta ustna prenosnost kot kriterij opredeljevanja folklore pomeni tudi mejo ločnice etnoloških obravnav? Ali lahko navedena ali katerakoli njej podobna, sicer za folkloro pomembna razlika določuje tudi meje etnološke vede? Ali so pismenost, racionalno mišljenje, urbanizacija, industrializacija itd. res meje, ob katerih bi se morali ali pa — smeli — ustaviti?

Povezovanja ljudskosti z neke vrste »primitivnostjo« (zapisano z vso potrebno rezervno) so po našem mnenju preveč formalistična, da bi lahko odtehtala potrebo in pomen zgodovinskega preučevanja immanentno etnoloških vprašanj tudi za novejšo dobo. Konkretno: komu ali čemu naj bi koristilo nepoznavanje načina življenja tiste večine Slovencev, ki že nekaj časa ne živi več neposredno od dela v kmetijstvu, ki je vendar že določeno obdobje v tesnejšem stiku s tako imenovano »visoko kulturo«, ki v večji meri že nekaj generacij bolj ali manj tekoče, vendar s pridom, bere in piše? Kdo bi si upal trditi, da je lahko podoba novejšega slovenskega zgodovinskega razvoja kolikor toliko popolna, ne da bi poznali vsakodnevne življenjske razmere njegovih nosilcev? Kje lahko iščemo dovolj tehtno in prepričljivo ilustracijo in v nič manjši meri tudi dokumentacijo k družbeni strukturi naše novejši dobe, če ne v načinu bivanja, oblačenja, prehrane, družbenega povezovanja, participacije v sedanjem kulturnem življenju itd. posameznih razredov in plasti našega naroda? Kaj bi bilo treba k temu naštevanju še dodati, da bi bila vrzel, ki nastaja zavoljo nezanimanja etnologije za pričujoča vprašanja, dovolj evidentna? Ali naj neko pomanjkanje neke tradicionalnosti v sodobnejšem življenju (čemu bi bilo verjetno moč oporekati že z dejstvom, da postaja tudi dolgotrajnejša atradicionalnost tradicionalna) res zavre vsako prizadevanje v nakazani smeri?

Ni se posebej bati, da bi utegnili razglasiti prej navedeno problematiko za neaktualno. Res pa je, da je za našo etnološko teorijo in prakso sporno, ali sodijo ta vprašanja v sedanje etnološke okvire. Toda kdo bi se čudil skepsi, ki se poraja ob vprašanju, kako se naj etnolog loti nekega industrijsko izdelanega predmeta. Kaj naj mu takšen predmet, ki nima izključne domovinske pravice v nobeni etnični skupini, sploh pomeni? Takšna vprašanja se nam seveda vsiljujejo kljub upravičenemu opozorilu, da »bi za-

grešila etnologija veliko napako, ako bi se zaradi uvedbe tovarniških orodij in priprav odpovala raziskovanju gospodarskega obrata v kmetijstvu, vinogradništvu itd.«²⁵

Ne dovoljujemo si prvlč ponoviti N. Kuretova misel, da je »doba psihologije in sociologije ... postavila človeka dokončno v središče vsakega (podčrtal S.K.) narodopisnega raziskovanja«. ²⁶ Z navedeno trditvijo se kajpak strinjamo, ne da bi hoteli s tega zornega kota tukaj kakorkoli soditi o naši raziskovalni praksi. N. Kuretova teza se nam zdi na tem mestu pomembna še zlasti zato, ker etnologijo pri priči osvobajajo, vsaj tako se zdi, peze industrijske predmetnosti. Pri tem pa v izražen obliki ne zapira etnologom vrat pred ljudmi, ki so s pojavi industrijskega obdobja v najneposrednejši zvezi. Seveda velja dodati, da ta misel tudi pri nas ni osamljena. Pred leti jo je v R. Weissovi zasnovl posredoval V. Novak.

Navedenim mislim enake ali podobne teze so v etnološki znanstveni teoriji predstavljale ključ do etnološkega raziskovanja sedanjosti. Takšen primer predstavlja npr. prav R. Weissovo preučevanje Švice. Seveda se da tudi po tem preboju v sedanjost zgraditi v njej nove pregrade in s tem ovire. Tradicionalnost, »občestvo« in neizgovin-skost so prav verjetno postavke, ki nekatere etnološke²⁷ zadnje čase ponovno odvrčajo od »niveleziranega in skomercializiranega ljudskega življenja«. ²⁸

Prenos poudarka od reči na ljudi, na konkretnem študijskem objektu preverjena upravičenost zavrnitve tradicijske in »občestvene« vezanosti etnološko zanimivega predmeta ter načelno odklanjanje »neizgovinskih« sestavin v zgodovinskem razvojnem procesu predstavljajo za etnološko preučevanje sedanjosti osnovo, o kateri ne gre več razpravljati v pričujočem okviru; vsaj tako se zdi. Še naprej pa ostaja povsem neopredeljen obseg tistega »ljudstva«, tiste družbene skupine ali družbenih plasti, ki jih moremo s potrebno zanesljivostjo uokviriti v predmet preučevanja. Ob tem pa si vendar ne moremo kaj, da bi ne ponovili pred leti zapisano misel, da gre v okviru etnološkega zanimanja za tiste družbene plasti in skupine, ki dajejo neki etnični enoti njen specifični značaj. Dodati je le, da je bil tej misli podobni formulaciji naslovljen očitak nedodela-nosti zaradi različnega pomena in različne vsebine etnične enote v teku razvoja. ²⁹ Tudi zato se velja še nekoliko pomuditi ob njej.

Na dokajšnjo neopredeljenost pojma »etnos« je opozoril pred leti na posvetovanju EDJ v Budvi M. S. Filipovič. Različne razlage te kategorije je npr. moč najti ob isti metodološki orientaciji v zgodovini sovjetske etnografije. In tako dalje. Zato bi bilo odveč pričakovati od tega prispevka, da bi dal kak celovitejši odgovor na to vprašanje, čeprav se mu ne moremo izogniti. Omejujemo se v bistvu le na tezo, da je etnos širil pojem od nacije, da je ta zadnja ena od konkretnih zgodovinskih pojavnih oblik te ali one etnične skupine na določeni stopnji njene družbenoekonomske razvitosti. Ta misel je kajpak vsebovana tudi v prej navedenem opredeljevanju, čeprav res ni dovolj jasno izražena. Dobesedno razumevanje etno-logije ali etno-grafije nas torej na tej osnovi vodi tudi k preučevanju življenjskega ustroja posameznih nacionalnih skupin. Poleg načina življenja plemenskih ali fevdalno ljudskih družbenih struktur postajajo za etnologijo zanimive pojavnne oblike v življenju povsem izoblikovanih narodov. Konkretno: za slovensko etnologijo ne more biti zanimiv le način življenja slovenskega človeka do pričetka razkrajanja kulturne strukture, kakršna se nam kaže še okrog srede preteklega stoletja, in ne le kasnejši preostanki te strukture v procesu »pomeščanjenja«. Enako-pravnost velja priznati tudi stilu življenja, ki je izoblikovan na novo, ki je odsev današnjih razmer in tudi samo teh. Razumljivo je, da je takšen korak conditio sine qua non za vsakršno »etnologijo sedanjosti« v okviru evropskih visokociviliziranih narodov.

Z označevanjem nacije kot ene od zgodovinskih pojavnih oblik etnosa nam preostaja opredelitev »tistih družbenih plasti in skupin, ki dajejo neki — to pot nacionalni — enoti njen specifični značaj.« Ob taki formulaciji ne vidimo potrebe po posebnem dokazovanju, da gre pri tem za vse poglobitve razrede in družbene plasti, ki sestavljajo v posameznih zgodovinskih obdobjih posamezne narode. Potemtakem sodi v okvire etnologije način življenja delavcev in buržoazije, kmetov, obrtnikov, inteligence kot posebej izoblikovanega sloja in tako dalje. Nesprejemljiva se nam ob tem zdi tudi misel, da naj bi se etnološko preučevanje sedanjosti omejllo le na te ali druge nositelje nekake »demokratske« kulture, kar naj bi bilo v skladu z dozdnevno leninističnimi koncepti o dveh kulturah. Način življenja katerekoli družbene skupine je namreč v vsaki družbeno-ekonomski formaciji odvisen od celotne družbene strukture. Proletariata ni in ne more

bliti brez buržoazije, kakor je konec fevdalcev s koncem tlačanov. Njihovi načini življenja so potemtakem nujno v takšni ali drugačni medsebojni zvezi. Kdo naj družbeno ovrednoti življenje proletariata, ne da bi mu bila znana kulturna podoba nasprotnega razreda? Kaj nam pomeni poznavanje življenjskih razmer tega ali drugega sloja, njegove stanovanjske, oblačilne in prehranske kulture, njegove družbene in kulturne podobe, če nam ostajajo zastrti analogni problemi pri drugih socialnih skupinah njegovega časa? Menimo, da je kulturna problematika vsakega etnosa preveč enovita, da bi jo lahko s prldom delili na dva kvalitativno različna dela.

Problematika »etnologije sedanjosti« se v naših razmerah nanaša na obdobje bolj ali manj izoblikovane nacionalne kulture. Le-ta je seveda predmet najrazličnejših znanstvenih disciplin, sredi katerih ima etnologija svoje določeno mesto, ki sicer ni ograjeno, je pa z akcentuacijo problema dovolj jasno naznačeno. Medtem ko se ukvarjajo druge delne zgodovinske vede z zgodovino posameznih oblik nacionalne kulture, nas etnologija seznanja z odnosom posameznih družbenih skupin do nje. Ta odnos pa konec koncev tudi sam ne more biti kaj drugega kot njen integralni sestavni del. Glede na ustaljeno etnološko prakso ga brez nadaljnega lahko označimo za ljudsko kulturo. Navedimo le nekaj primerov. Zgodovinski razvoj književnosti obravnava literarna zgodovina, odnos etnične skupine (z upoštevanjem njenih sestavnih delov) do knjige skozi posamezna zgodovinska obdobja je stvar etnologa. Zgodovina arhitekture in stanovanjska kultura v zgodovinski praksi nista nikoli povsem na istih tirih; s to zadnjo se ob izhodišču pri stanovalcih ukvarja z razvojnega zornega kota etnologija. Razvoj političnih gibanj zanima politično zgodovino, vsestranska kulturna fiziognomija njihovih nosilcev je predmet etnološke znanstvene discipline. In tako dalje.

»Etnologija sedanjosti« se nam tako očrtuje kot specializirana zgodovinska znanstvena disciplina (v okviru enotne etnološke vede), ki se skupaj z drugimi posebnimi zgodovinskimi panogami ukvarja z najnovejšim zgodovinskim procesom. Njene naloge niso istovetne z nalogami nobene druge družbene vede, pa čeprav so njene meje v vse smeri odprte. Pogosta identifikacija njene problematike s predmetom sociologije je svojevredna in kaže na pogoste metodološke nejasnosti v etnološki znanstveni teoriji. Glede na pomen njenega predmeta pa bi bilo treba čimprej zavreči še preostale pridržke, ki ostajajo prej ali slej brez tehtne utemeljitve.

OPOMBE

¹ Sestavek je bil napisan kot predavanje za posvetovanje o temeljnih nalogah sedanje slovenske etnologije, ki sta ga priredila Etnološko društvo Jugoslavije, podružnica za Slovenijo, in Slovensko etnografsko društvo 16. maja 1967 v Ljubljani.

² Po Adolfu Bachu, *Deutsche Volkskunde*. Heidelberg 1960, str. 70.

³ Prav tam.

⁴ Rajko Ložar, *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944, str. 16.

⁵ Rajko Ložar, *Pridobivanje hrane in gospodarstvo*. Narodopisje Slovencev I, str. 99.

⁶ Rajko Ložar, *Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen*, str. 12.

⁷ Prav tam.

⁸ Rajko Ložar, *Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja*, *Etnolog* XV (1942), str. 88.

⁹ Vilko Novak, *O bistvu etnografije in njeni metodi*, *Slovenski etnograf* IX (1936), str. 12.

¹⁰ Npr.: Sergij Viltan, *Pravna folkloristika — etnografija — etnologija?* Rad kongresa folklorista Jugoslavije u Varaždinu 1957, Zagreb 1959, str. 278; Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana 1960; str. 318; Angelos Baš, *Etnografija — zgodovinska znanost*. Naši razgledi 20. II. 1960, str. 77—79, in *O istorijskom karakteru etnologije*. Etnološki pregled V (Beograd 1963), str. 22; Slavko Kremenšek, *Etnografija in zgodovinske vede*. Slovenski etnograf XIII (1960), str. 9.

¹¹ A. Baš, *Etnografija — zgodovinska znanost*, str. 79.

¹² Prim. še zlasti: Radoslav Hrovatin, *Partizanska pesem in znanost o ljudski kulturi*. Slovenski etnograf XIV (1961), str. 7—14.

¹³ Branimir Bratanić, *Regionalna ili nacionalna i opća etnologija*. Slovenski etnograf X (1957), str. 7—18.

¹⁴ Med omenjene A. Baševe spise je npr. šteti že navedeni razpravi — *Etnografija — zgodovinska znanost in O istorijskom karakteru etnologije*. Obširnejša izvajanja je najti še v *Etnološkem pregledu* 4 (Beograd 1962), str. 64 sled. (Načela proučavanja naše starije narodne nošnje) in v *Sodobnosti* XIII (1965), št. 1—3, str. 173 sled. (Opomba o naši etnografiji).

¹⁵ A. Baš, *Opomba o naši etnografiji*, str. 176.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Dr. Niko Kuret, *Nove smeri v nemškem narodopisju*, *Naši razgledi* 7. VIII. 1965, str. 303.

¹⁰ Bodo Seheurlig, Einführung in die Zeitgeschichte, Berlin 1962, str. 6.

¹¹ Prav tam.

¹² A. Baš, O istorijskom karakteru etnologije, str. 15.

¹³ Gorazd Makarovič, O strukturnem odnosu slovenskega ljudskega slikarstva do prostora. Etnološki pregled 6-7 (Beograd 1963), str. 93. Primerjati je še: Ivan Sedej, Problemi raziskovanja slovenske ljudske arhitekture. Nekaj obrobni misli. Slovenski etnograf XVI-XVII (1963-1964), str. 335; France Stele, Umetnostna zgodovina — zgodovinska stroka. Zgodovinski časopis VI-VII (1952-1953), str. 805.

¹⁴ Niko Kuret, Ljudsko gledališče pri Slovencih. Slovenski etnograf XI (1953), str. 11 sled.

¹⁵ Wolfgang Steinitz, Arbeiterlied und Volkslied. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde XII/1, 1966, str. 1-14.

¹⁶ Navedeno delo, str. 13; primerjati je še spis istega avtorja Nekotorye voprosy nemackoj etnografii. Sovjetskaja etnografija 1955, zv. 2, str. 54-65.

¹⁷ Vilko Novak, Struktura slovenske ljudske kulture, Razprave SAZU IV, Ljubljana 1958, str. 23.

¹⁸ Dr. N. Kuret, Nove smeri v nemškem narodopisju, str. 302.

¹⁹ Takšen primer predstavlja npr. Paul Hugger z delom Werdenberg, Basel 1964.

²⁰ Prav tam, str. 3.

²¹ Dr. Angelos Baš, Na robu raziskav o šegah II, Naši razgledi 25. VI. 1966, str. 248.

•ETNOLOGIJA SEDANJOSTI• IN NJENA TEMELJNA IZHODISČA

Povzetek

Pričujoči sestavek temelji na prepričanju, da je izključevanje sedanjega ljudskega življenja iz okvirov etnološke vede škodljivo za družboslovje nasploh in za etnologijo posebej. Z našim vpogled v našo etnološko znanstveno teorijo in prakso pa nam pove, da je njuna usmerjenost v precejšnjem delu v nasprotju z navedenim izhodiščem. Razlogi so seveda različni. Med najvažnejšimi je npr. pritrjevanje tezi o kulturnem dualizmu, o predindustrijskem in pomeščanjenem načinu življenja, o ljudski kulturi in civilizaciji, ki naj bi bila predmetu etnološkega zanimanja v bistvu sovražna.

Vsakršno razpravljanje o etnološkem preučevanju sedanjega življenja, odločevanje za takšno usmerjenost in proti njej se ustavi ob opredeljevanju pojmov ljudstvo, ljudskost, ljudski. V sestavku je zavrnjeno pojmovanje ljudske kulture kot posebne kvalitete v nasprotju s tako imenovano visoko kulturo. Ljudskost ni in ne more biti priatek takšne ali drugačne »primitivnosti«. Narod ni etnos nekaj tujega, pač pa je njegova konkretna pojavnost oblika na določeni stopnji zgodovinskega razvoja. Življenje posameznih socialnih plasti neke nacionalne in s tem tudi v vsakem primeru etnične skupnosti je tako povsem naravno predmet etnološke znanstvene discipline.

Avtorju sestavka se zdi neplodno tudi vsakršno omejevanje etnološke obravnave le na nekatere socialne sloje tako v preteklosti kot danes. Medsebojna povezanost in kulturna določenost je prevelika, da bi bilo možno kulturno opredeljevati katerikoli razred ali sloj zunaj konteksta s kulturno podobo preostalih socialnih plasti.

Zanimanje za sedanjí način življenja ima tako v okviru etnologije mesto specializiranega ukvarjanja z najnovejšim zgodovinskim procesom. Naloge tega dela niso enake nalogam raziskovalcev drugih znanstvenih disciplin, pa čeprav bi bilo najbrž nemogoče zarisati v vseh primerih natančnejše meje. Pomen takih raziskav je razviden brez nadrobnejše utemeljitve. Zato bi veljalo slabo utemeljene zadržke čimprej zavreči.

•L'ETHNOLOGIE DE PRÉSENT• ET SES POINTS DE DÉPART FONDAMENTAUX

Résumé

Le présent article est fondé sur la conviction que l'exclusion de la vie populaire présente des cadres de la science ethnologique est nuisible à la sociologie en général et à l'ethnologie en particulier. Mais déjà un fugitif coup d'oeil dans notre théorie scientifique et notre pratique ethnologiques nous montre que leur orientation est dans une bonne mesure en contradiction avec le point de départ indiqué. Les raisons sont évidemment diverses. Parmi les plus importantes, il y a par ex. l'approbation de la thèse du dualisme culturel, du mode de vie embourgeoisé, jusqu'à l'industrialisation, de la culture et de la civilisation populaires, qui devrait être hostile à l'objet de l'intérêt ethnologique en essence.

Toute discussion sur l'étude ethnologique de la vie actuelle, la décision pour une telle orientation et contre elle s'arrêtent à la détermination des notions de peuple, de caractère populaire, de populaire. Dans l'article on a refusé la conception de la culture populaire en tant que qualité spéciale en contradiction avec la soi-disant haute culture. Le caractère populaire n'est pas et ne peut pas être l'attribut de telle ou telle »primitivité«. Le peuple n'est pas quelque chose d'étranger à l'ethnos, mais il est sa forme de représentation concrète à une étape déterminée de l'évolution historique. La vie des couches sociales particulières d'une communauté nationale et, par là aussi dans chaque cas, ethnique, est ainsi tout à fait naturellement l'objet de la discipline ethnologique scientifique.

L'auteur de l'article estime stérile toute limitation de la discussion ethnologique seulement à certaines couches sociales aussi bien dans le passé qu'aujourd'hui. La liaison mutuelle et la détermination culturelle sont trop grandes, pour qu'il soit possible de déterminer une classe ou une couche quelconque hors du contexte avec l'image culturelle des couches sociales restantes.

L'intérêt pour le mode de vie actuel a ainsi dans le cadre de l'ethnologie la place d'une occupation spécialisée avec le processus historique le plus récent. Les tâches de ce travail ne sont pas égales aux tâches des chercheurs d'autres disciplines scientifiques, bien qu'il soit probablement impossible de tracer dans tous les cas des frontières plus précises. La signification de telles recherches est visible sans motivation plus détaillée. C'est pourquoi il conviendrait de refuser au plus tôt les empêchements mal motivés.

POROČILA

FRANC MINARIK, POHORSKE STEKLARNE, MARIBOR 1966, ZALOŽILA ZALOŽBA
OBZORJA MARIBOR, STR. 316

Zaslужni zgodovinar naše farmacije je v zadnjih letih nekajkrat objavil prispevke k zgodovini pohorskega glažutarstva, ki so dali slutiti, da sin zadnjega ravnatelja ruške steklarne, ki je še videl, kako so tam delali steklo, noče objaviti le nekaj drobcev, ki jih je slučajno pobral ob svoji dolgi raziskovalni poti, ampak, da se je povsem predal študiju tega znamenitega, a še nepreiskanega poglavja iz naše gospodarske zgodovine. Res je že pred desetimi leti na pobudo tedanjega ravnatelja Tehniškega muzeja Franja Baša, ki je sam napisal o pohorskem steklu temeljito študijo, začel sestavljati zgodovino pohorskih steklarn. Rezultat njegovega truda je obsežno, temeljno delo.

Reči moremo, da je avtor izkoristil vse vire, ki so mu bili dosegljivi. Od arhivalnih virov je pritegnil predvsem matične knjige, njihova predelava je bila siere zamudno, vendar potrebno delo, ker je ob pomanjkanju neposrednih virov, kot bi bili to npr. arhivi steklarn samih — od teh sta ohranjena več ali manj le arhiva ruške in oplotniške steklarne iz konca dobe pohorskega steklarstva — našel v matičnih knjigah, ki so z malimi izjemami ohranjene za vse območje in za vso dobo pohorskega steklarstva, zanesljive podatke, ki so mogli bistveno dopolniti ostale vire. Prav zato gre Minařikovemu delu tudi metodološka vrednost, saj je nazorno pokazal na korist, ki jo more imeti od obdelave teh virov tudi zgodovina našega starejšega gospodarstva. Ob zamudnem študiju matičnih knjig je avtor opustil iskanje drugih virov, ki bi jih še mogel pritegniti: za starejšo dobo bi se verjetno le še kaj našlo v arhivu gubernija in kresij, nekaj podatkov o steklarnah bi bilo mogoče najti v poročilih, ki so jih graškemu Joaneju pošiljala gospostva za sestavo »deželne statistike«. Za drugo polovico 19. stoletja bi seveda upravnih in sodnih arhivov nudili gotovo še kaj več, vendar so Minařiku viri, za katere se je predvsem odločil, zadoščali. Kljub svojim letom je avtor opravil tudi v tem primeru tako potrebno terensko raziskovalno delo. Le tako je mogel točno lokalizirati več nekdanjih glažut, ugotoviti vrste stekla, ki so ga izdelovale in zbrati sledove, ki jih je zapustila doba glažut v ljudskem izročilu. Na terenu pa je tudi evidentiral mnoge, v pohorskih domačijah še ohranjene izdelke steklarn. Svoje tako pridobljeno temeljito poznavanje krajevnih razmer je avtor posrečeno uporabil v svojem delu, ki je zato tudi lepo darilo vsem ljubiteljem Pohorja, svojevrsten in zlahten vodič k pozabljenim in razsutim pohorskim glažutam.

Svojo knjigo je Minařik razdelil na dva dela, v prvem razpravlja o splošnih pogojih za razvoj steklarstva na Pohorju in o tehnologiji v glažutah. Želeli bi, da bi avtor svoji izčrpni obravnavi prirodnih pogojev dodal še poglavje o zgodovinskih pogojih za nastanek pohorskega glažutarstva, ki jih je že nakazal Franjo Baš v svoji razpravi o pohorskem steklu. V drugem delu knjige avtor opisuje po zaporedju njihovega nastanka vseh šestnajst ugotovljenih pohorskih glažut, o katerih nam pove res mnogo novega. Za nekatere to pot prvič izvemo, da so obstajale, za starejše je čas ustanovitve in prenehanja določil natančneje kot dosedanja literatura, po Minařikovi knjigi pa tudi ne bo več zamenjav, posamezni obrati so s primernimi poimenovanji dobili svoje mesto v celotni vrsti. Prav iz matičnih knjig, ki jih je najmarljiveje uporabljal, je avtor mogel

dobiti podatke o vrstah zaposlenih delavcev in po tem določiti tehnološko stopnjo in velikost posameznih glažut. Uporaba matičnih knjig pa je dala delu še nekaj, kar mu je gotovo v prid, odslej namreč poznamo mnoge pohorske steklarje kar po imenih, za mnoge najpomembnejše pa vemo tudi precej o njihovi življenjski poti. Avtor je tako obilico pohorskih steklarjev otel brezlmnosti tudi zaradi svoje simpatije zanje, ki preveva celotno delo. Za avtorja so steklarji umetniki in tako tudi lastnikom glažut, ki so zrasi iz steklarskih vrst — najpomembnejši med njimi je smolnški rojak Benedikt Vivat — kot da je skrb za kakovost stekla in lepoto izdelka važnejša od dobička. Prav zato avtor tudi nakazuje možnost, da bi pohorsko steklarstvo prebrodilo krizo, ki ga je pokopala, če bi bili steklarski strokovnjaki Vivatovega kova tudi lastniki zadnjih steklarn. Ob pretresu gospodarnosti glažut pa bi bilo vsekakor zanimivo, če bi avtor raziskal utemeljenost mnenja, ki nam ga je posredoval P. Schlosser, da je bila aprovizacija delavstva za podjetnike donosnejša od prodaje steklarskih izdelkov.

Slikovna oprema knjige je zelo bogata, marsikaterega bralca bi pa gotovo zanimala tudi sedanja nahajališča upodobljenih izdelkov pohorskih steklarn, ki pa v tekstih pod slikami največkrat niso označena. V knjigo bi sodila tudi ona, baje Lindova, slika ruške steklarne, ker je v tekstu tako živo opisana. Morda bi bilo tudi na mestu kazalo slik. Predvsem pa bi bilo spričo obilice imen, ki se navajajo v knjigi, potrebno tudi imensko kazalo, tako bi bilo to bogastvo knjige laže na razpolago. Dokumenti v prilogi bi mogli biti objavljeni na način, kot je običajen v znanstvenih delih, t. j. v izvirniku, morda tudi še v prevodu, avtorjeve opombe, ki so vpletene v tekst dokumentov, pa bi spadale pod črto. Zemljevid v prilogi naj bi tudi povedal čim več. Ali ne bi moglo biti za vsako glažuto poleg znaka, ki je z ozirom na merilo zemljevida le prevelik, vpisano tudi ime in doba obstoja?

Toda navedene izpopolnitve pomagal bi morda koga odvrnile od branja celotne knjige in ga tako prikrašale za prijetno in poučno potovanje skozi čas pohorskega steklarstva pod večjim vodstvom mojstra Milnačka.

Antoša Leskovec

VASI SZEMLE. XII.—XX. (1958—1966). SZOMBATHELY

Kot naš Časopis je tudi domoznansko revija Vasi Szemle (Pregled Železne županije), ki je začela l. 1933 izhajati v Szombathelyu, zatrla druga svetovna vojna. Po l. 1944, ko je izšla 3. številka XI. letnika Dunántuli Szemle (Pregled Prekdonavja) — tako se je Vasi Szemle s VII. letnikom (1940) preimenovala, je nastal v izhajanju štirinajstleten premor. Glavni urednik, naš rojak dr. Avgust Pavel, je sicer takoj po vojni pripravljal izdajo novega letnika, da bi se vrsta ne prekinila, a smrt mu je ta načrt prekrizala. Njegovi prijatelji in učenci so l. 1946 izdali le še zaključno številko XI. letnika kot Pavlov zbornik. L. 1957 je Sándor Dömötör izdal bibliografsko kazalo Vasi Szemle, naslednje leto pa je začela Vasi Szemle ponovno izhajati, najprej kot letopis, do 1960 v dveh, nato pa v treh zvezkih, od 1964 pa izhaja spet kot revija, vsako leto v štirih številkah. Revijo izdaja županijski svet, od 1961 jo ureja ravnatelj državnega arhiva v Szombathelyju dr. Ferenc Horváth.

Obnovljena revija je vsebinsko pestrejša kot prejšnja, v novih razmerah izgradnje socializma ji njena ustanovna listina (XV, 1, str. 1—2) poleg tradicionalnih nalog domoznanske revije nalaga tudi znanstveno obravnavanje socialističnega razvoja v županiji in poročanje o njenem znanstvenem in umetniškem snovanju. Zlasti se upoštevajo tudi praktične znanosti kot agronomija, tehnika, pedagogika in medicina. Revija je tudi razpravni forum o raznih vprašanjih bodočega razvoja županije.

To znanstveno glasilo nas torej tudi seznanja z mnogimi platmi sodobnega razvoja v Madžarski ob naši meji, zlasti zanimivi pa so za nas seveda zgodovinski prispevki v reviji županije, ki je do l. 1919 obsegala s tedanjim soboškim okrajem tudi dober del Prekmurja. Žal se more tisti, ki ne razume madžarsko, o vsebini revije poučiti le iz ruskega ali nemškega prevoda kazala, ker ni tujejezičnih povzetkov prispevkov.

Za nas pomembnega zgodovinskega gradiva se je v devetih letnikih, izšlih med l. 1958—1966, nabralo kar precej. Pretežno so to prispevki iz novejšje zgodovine od konca 18. stol. do l. 1919.

Odnosaje med podložniki in zemljiško gospodo obravnavata István Naszádos (Stopnjevanje upornosti podložništva v reformni dobi. XIV, 2, str. 49—58) in Károly Vörös (Kmečko gibanje v Železni županiji 1798—1848, XX, 3, str. 332—353, 4, str. 516—535). Henrik Fodor piše o poskusu ustanovitve gospodarskega društva za županijo v reformni dobi (XV, 1, str. 34—37).

Za nas zanimivi so tudi nekateri prispevki o zgodovini delavskega gibanja in o Madžarski republiki svetov I. 1919. Urednik revije Ferenc Horváth podaja pregled virov za zgodovino delavskega gibanja v županiji (XIX, 3, str. 418—431) in piše o začetkih delavskega gibanja v županiji (XV, 2, str. 94—99), o vplivu ruske revolucije I. 1905 na delavsko gibanje v županiji (XI, 1, str. 38—44), v številki, posvečeni Madžarski republiki svetov ob njeni štiridesetletnici (XIII, 1) pa objavlja prispevka Prva proletarska diktatura v Železni županiji (str. 1—9) in Iz dokumentov Madžarske republike svetov (str. 14—23). V tej jubilejni številki opisujeta Henrik Fodor in József Bencze kulturne in zdravstvene razmere v županiji v I. 1919 (str. 10—14). Podatke o zgodovini delavskega tiska v županiji navaja Lajos Kuntár (XX, 3, str. 354—359). László Merényi piše o naprednem gibanju v županiji v času prve balkanske vojne (XVII, 2, str. 69—75).

Od mnogih zgodovinskih prispevkov, ki obravnavajo bolj specialno problematiko, bi omenili za zgodovino šolstva razpravo Jánosa Regösa, Eötvösov zakon o ljudskem šolstvu in organizacija šol »novega duha« (XVII, 2, str. 29—47). Gyula Gáyer opisuje zgodovino otroškega varstva v županiji (XV, 2, str. 70—82). Zgodovino bolnic v županiji opisuje József Bencze (XVIII, 4, str. 531—551), ki objavlja v zadnji številki XX. letnika (1966) prvi del svoje razprave o slovitih empiričnih vračih Železne županije (str. 583 do 596). Ernő Pesovar piše o vojaških naborih v županiji v reformni dobi (XIV, 2, str. 59—72), Kovács Tibor pa o ljudskih štetjih v prvi polovici 19. stoletja (XIX, 4, str. 586—601). O vprašanju slovanskega izvora krajevnih imen Kámon in Kam v županiji pišejo László Hermann (XVIII, 4, str. 599), József Erdődi (XIX, 1, str. 110—111) in István Palkó (XIX, str. 276—279).

Vedno znova se revija spominja svojega nekdanjega soustanovitelja in urednika Avgusta Pavla. O Pavlu slavistu piše Endre Angyal (XI, 1, str. 5—17), v prvi številki XVII. letnika (1964) opisuje Judit Pavel ob tridesetletnici prvega izida »Vasi Szemle« razvojno pot predvojne vrste revije, ki je neločljivo povezana z delom njenega pokojnega očeta (str. 4—12). Ob dvajsetletnici Pavlove smrti objavljata Gyula Kiss in Miklós Takács njegovo biografijo (XX, 2, str. 205—225), uredništvo priobčuje odgovore Vilka Novaka na vprašanja o Avgustu Pavlu (XX, 2, str. 225—226), Klari Farkas se spominja Pavlove pomoči naprednim mladincem (XX, 2, str. 227), Lajos Smidt pa priobčuje doslej neobjavljeno Pavlovo pesem (XX, 2, str. 228—229).

V rubriki poročil o slovstvu nadaljuje revija izročilo Pavla, ko pod naslovom Hungarica in Slovenia poroča tudi o naših publikacijah. Poročevalca sta Endre Angyal in Henrik Fodor.

V reviji so tudi sestavki, ki nas seznanjajo s tistimi ustanovami Szombathelya, iz katerih pretežno rase domoznanski del »Vasi Szemle«. Ernő Horváth piše o muzeju Savaria (XI, 2, str. 120—127), Ferenc Horváth opisuje desetletno rast državnega arhiva, naslednika bivšega županijskega arhiva (XV, 1, str. 111—116), Henrik Fodor pa je prispeval informacijo o Berzsényijevi knjižnici (XI, 1, str. 139—140).

Tudi bibliografije ne manjka, od I. 1965 dalje revija redno prinaša bibliografijo Železne županije, ki jo sestavljata Zsuzsa Bano in Miklós Takács.

Seveda bi tudi med ostalimi prispevki našli še kaj takih, ki bi bili za nas zanimivi. Iz tega kratkega poročila o že kar dolgi vrsti obnovljene Vasi Szemle pa se nakazuje njena vrednost tudi za nas in potreba, da jo tudi naše strokovno časopisje spremlja in o njej poroča.

Antoša Leskovec

Žetev Svobode v Sladkem vrhu. Zbornik. Izdalo delavsko prosvetno društvo »Svoboda« Sladki vrh, 1956, 119 in na platnicah zemljevid kraja z bližnjo okolico. Knjižnici tega industrijskega kraja ob Muri dajejo pomen za zgodovino predvsem trile prispevki. Tončka Urbas je skrbno opisala ljudske običaje, uvere in vraže tega kraja ter s tem še pravočasno rešila mnogo narodnega blaga, ki izumira. Škoda, da vsaj nekaj slik ne ponazorje dobrega besedila. V knjižnici žal ne izverno, kako je nastala in delovala v stari Avstriji schulvereinska šola v Sladkem vrhu, ki je ponemčevala naše ljudstvo in skušala zlomiti slovensko trdnjavo v Šentilju. Težavno narodnoobrambno delo v preteklosti le malo poznamo. Temeljito in podprto z dokazi ga je obdelal do Hitlerjevega napada v kroniki šole Tone Ferlinc, upravitelj šole v Logatcu ob Muri, toda to rokopisno delo je žal uničeno. Nadomestilo zanj je izčrpna razprava Franceta Filipiča z naslovom Vihar nad tiho deželo. Odlikuje se po tem, da nazorno prikazuje tudi dobo okupacije in narodnoosvobodilno borbo v teh krajih. Nagel in uspešen gospodarski razvoj Sladkogorske tovarne kartona in papirja je sicer prerasel prispevek Lojzeta Antončiča o njej, daje pa jasn in kratek pregled zgodovine tega za gospodarski dvig okolice tako važnega industrijskega podjetja. Več je o njem pisal Jože Šorn v Zgodovinskem časopisu 1958/59, str. 170—172.

Jan Sedivy

NEKAJ DOPOLNITEV K POPISU INKUNABUL V MARIBORU

Ko je Študijska knjižnica v Mariboru, v spomin na 500-letnico Gutenbergove smrti, pripravila februarja 1968 razstavo inkunabul, ki so ohranjene v Mariboru, je bilo ugotovljenih nekaj drobcev, s katerimi je treba dopolniti temeljno delo o slovenskih inkunabulah: Gspan, Alfonz — Josip Badalič: Inkunabule v Sloveniji. Ljubljana, SAZU 1957.

1. V uvodu A. Gspana je zapisano: »Bogat in presenetljivo ohranjen je fond inkunabul v mariborskem škofijskem arhivu« (str. 34) in nekoliko dalje: »Kot skupna kažejo nekdanje šentandraške, zdaj mariborske inkunabule, kar zadeva vezave, najbolj arhaično podobo. Tudi so razmeroma zelo dobro ohranjene« (str. 67). — Vzrok za to mora biti nekaj, kar v primeri z drugimi slovenskimi inkunabulami lahko ugotovimo le za mariborske. To pa je dejstvo, da so se le mariborske inkunabule skozi stoletja ohranile na enem mestu, namreč v lavantinski škofijski knjižnici (arhivu), pri čemer se ne zdi tako pomembno, da je knjižnica obenem s sedežem škofije menjala kraj. Zato je v nasprotju z gornjimi navedbami in presplošen zaključek: »Iz tega sledi, da danes na ozemlju LRS ni nobene knjižnice, ki bi se bila od 15. stoletja sem ohranila in situ in so prišle inkunabule v zdajšnja hranilišča po bolj ali manj ovinkarski poti« (str. 31).

2. K št. 111. Mariborska študijska knjižnica hrani dve inkunabuli. Pri opisu druge je omenjeno (str. 308): »Mariborska študijska knjižnica je imela po izjavi ravnatelja Janka Glazerja do okupacije še eno inkunabulo, ki je doživela isto usodo [da so jo nacisti leta 1941 odnesli v graški Joanneum], le da ni bila vrnjena. Za katero delo gre, ni mogoče ugotoviti.« — Gre za naravoslovno delo, ki ga je spisal Bartholomaeus Anglicus: De proprietatibus rerum. Ta inkunabula je v slovenski register vpisana in opisana pod št. 723. Opis primerka (str. 398) bi lahko omenjal (kot za primerke št. 111) njegovo romanje v Gradec leta 1941, kot je razvidno iz pečata graškega Joaneja; repatriiran leta 1946, je prišel primerek pomotoma v pokrajinski arhiv v Mariboru, kjer je v evidenci pod inventarno št. 974 in signaturo II 121.

3. K št. 459. Pri opisu mariborskega primerka Salzburškega misala Ška R 24 je naveden (str. 363) podatek: »V knjigo je vložena rokopisna okrožnica salzburškega nadškofa Friderika IV. (1441—1452).« — Ta folium vagans v primerku je okrožnica z naslovom: Fridericus Dei gratia archiepiscopus Saltzburgensis ...; ni pa rokopisna okrožnica, ampak tiskana z listimi črkami kot pretežni del misala (razen canona missae). Iz vsebine okrožnice posnamemo, da škof priporoča prav ta misal, tiskan »per Georgium Stuchs Nurenbergae, cuius artem, diligentiam, ingenium operis impressi elegantia tam

excellenter commendat. Zato avtor okrožnice ne more biti škof Friderik IV. (de Emerberg), ampak le škof Friderik V. (de Schaumburg), ki je v tistem času (1489—1494) načeloval salzburski nadškofiji (prim.: Der allerneuste Staat des Ertz-Bisthums Saltzburg... [Salzburg, ok. 1712], str. 113). — V primerku misala, ki ga je videl Hain (H* 11420), ta okrožnica ni vagans, marveč je uvezana in opisana kot F2a: Commendatio missalis c[um] inser[ptione]: Fridericus Del gratia archiep[iscop]us Saltz[burgensis], ap[osto]lice q[ue] fedis legatus. (Prim. še: Polain 2740, Stillwell M 641.)

4. K št. 726 in 844. Tisk znamenitega Bernardovega pisma staršem (št. 726), ohranjen kot sprednji spojni list v Inkunabul ŠKa R 153 (št. 252), doslej še ni bil opisan v nobenem registru Inkunabul. Prvi zapis Inkunabule v slovenskem registru je zato nadrobnejši ter citira prve in zadnje vrstice teksta, pač zaradi točne identifikacije. Spodrsilaj na takem mestu je zato še posebej neroden, kot se je primeril v prepisu zadnje vrstice teksta (V. 44): In allo faeculo simul fella et infep[ar]abill socetate... — Citati bi bilo treba: fellol.

Podoben spodrsilaj, vendar ne tako opazen, se je pripetil tudi v identifikacijskem zapisu naslova fragmentarne (prav tako doslej še neevidentirane) Inkunabule: Verantwurtung des Rats zu Nürnberg (št. 844), ki je uvezana kot zadnji spojni list v inkunabulo ŠKa R 131 (št. 491). Prav bi bilo treba zapislati: Alns Erbern Rats zu Nuremberg verantwurtung dem || Fürften obgemelter fachenhalb zugefandt / volgt hernach (V. 1—2).

Odlična faksimila obeh raritet (pril. XXV in XXIX) seveda lahko najboljše služita identifikaciji, pa zato spodrsilaja nista tako občutna.

5. Za št. 788. Avtor Bernardus Justinianus je bil doslej pri inkunabulah v Sloveniji zastopan le s koprskim primerkom življenjepisa Lavrencija Justinijana (št. 788). Pred nekaj leti so med starimi knjigami v mariborskem pokrajinskem arhivu odkrili še eno inkunabulo istega avtorja, zgodovino Benetk, s signaturo II 120; tako se petim, doslej evidentiranim inkunabulam v mariborskem pokrajinskem arhivu pridružuje še šesta.

Inkunabula ni redka, poznanih je mnogo primerov, ohranjenih zlasti v italijanskih knjižnicah. Primerki, ki ga je videl in opisal Hain (H* 9638), je le v prvem delu istoveten z našim, sledi pa mu z nadaljnjo paginacijo drugi del istega avtorja Orationes et epistolae, ki je istočasno izšel tudi samostojno z lastno paginacijo in ga je Hain tudi poznal (H* 9639). Samostojne izdaje prvega dela pa Hain ne beleži, dasi zapis že omenjene izdaje v prvem delu popolnoma odgovarja našemu primerku. BMC (V, 374), Indice generale (III, 5547) in Stillwell (J 543) pa navajajo naš primerki tudi kot samostojno izdajo. Knjiga je bila tiskana brez letnice; iz datiranega pisma na F3a: pridie Calendas februaril MCCCCLXXXII skiepamo, da Inkunabula ni bila tiskana pred 31. I. 1492.

Zapis primerka:

- 788a. JUSTINIANUS, Bernardus
De origine urbis Venetiarum rebusque eius ab ipsa ad quadringentesimum usque annum gestis historia.
Venetis, Bernardinus Benellus [non ante 31. I. 1492]. 4*, rom.
H* 9638(Y). BMC V 374. I III 5547. Stillwell J 543. Maribor DA II 120.

Opis primerka:

- 788a, Dobro ohranjen primerki, prevezan okoli i. 1960. Provenienca ni znana.

Stanislav Kos

POSAVSKI MUZEJ V BREŽICAH

Posavski muzej v Brežicah sodi v vrsto tistih pokrajinskih muzejev, ki so jim bili položeni temelji v letih pred drugo svetovno vojno.

Prvo gradivo za muzejsko zbirko so prispevali zasebni zbiratelji, večinoma člani Muzejskega društva za politična okraja Krško in Brežice, ki so ga ustanovili leta 1938. S svojim vztrajnim prizadevanjem je Muzejsko društvo uspelo, da so kmalu pridobili tudi majhen stalni razstaveni prostor za zbrano gradivo. Bila je to podružnična baročna cerkva sv. Duha, ki jo je za muzejsko razstavo odstopila Muzejskemu društvu krška

župnija. V skromnem prostoru cerkvice je bila leta 1940 odprta prav tako skromna muzejska zbirka.

To tako spontano začeto muzejsko prizadevanje pa je že čez nekaj mesecev pretrgala vojna vihra, ki je v letu 1941 zajela tudi naše kraje.

Vendar tudi prva leta po vojni, ko je povsod primanjkovalo prostorov, ni mogla v Krškem več zaživeti pred vojno začeta muzejska dejavnost. Med vojno močno propadlo cerkvico sv. Duha, kjer je bila leta 1940 prva skromna muzejska razstava, so po letu 1945 začeli uporabljati za skladišče. Muzejsko gradivo je bilo treba deponirati in čakati na boljše čase.

Rešitev se je ponudila v brežiškem gradu, ko so iz njega leta 1948 izselili nemške vojne ujetnike. Članu predvojnega Muzejskega društva slikarju Franju Stiplovšku je uspelo od brežiške občine dobiti v gradu Brežice nekaj prostorov za potrebe muzeja. Slikar Stiplovšek, ki so mu po vojni zaupali vodstvo obnovljenega muzeja, je s pomočjo muzejskega sodelavca kustosa prof. dr. Brataniča spomladi 1949 uredil v nekaj prostorih v drugem nadstropju gradu prvo muzejsko zbirko, ki so jo odprli junija 1949. Poznejši razvoj je potrdil, da je bilo Stiplovškovo reševanje muzejskega problema v Posavju premišljeno in dalekovidno.

Franz Ignac Flurer:
stropna freska na stopnišču
v gradu Brežice

Brežiški grad je najmogočnejša in spomeniško najpomembnejša grajska arhitektura v Posavju, ki ima tudi to prednost, da je v središču mestne naselbine. Umetnosti naklonjeni čas baroka je brežiški grad še posebno obogatil. V začetku 18. stoletja si je njegov lastnik grof Ignac Marija Attems, mecen baročnih slikarjev, v njem dal urediti reprezentativne grajske prostore: slavnostno dvorano, kapelo in stopnišče. V teh prostorih je ohranjeno stensko slikarstvo znanega štajerskega baročnega slikarja Franeza Ignaca Flurerja, ki se je z Attemsovo pomočjo umetniško izraževal in izpopolnjeval v umetnostnih središčih Italije. Na ta način je v brežiškem gradu ohranjen najlepši in najobsežnejši primer profanega baročnega slikarstva na Štajerskem.

Z ureditvijo muzeja v gradu so bile poudarjene zunanje in notranje spomeniške vrednote te mogočne arhitekture, ki bi bila sleer prav tako kot ostali štajerski gradovi zapisana naglemu propadanju. Z nastanitvijo muzeja v gradu pa je bilo nujno treba skrbeti za vzdrževanje stavbe in jo postopoma obnavljati.

Leta 1954 smo pričeli z restavratorskimi deli v slavnostni baročno poslikani grajski dvorani. Z restavratorskimi deli smo nato nadaljevali leto za letom do leta 1966. Za obnovljeno slavnostno grajsko dvorano je bila na vrsti grajska kapela in končno še reprezentativno grajsko stopnišče. Konservatorska in restavratorska dela je opravljal Zavod za spomeniško varstvo SRS, ki je v gradu Brežice izvedel svoje najboljše in najzahtevnejše spomeniškovarstvene naloge.

Vzporedno z obnavljanjem stenskega slikarstva v grajskih prostorih si je muzejska uprava vsa leta prizadevala izpopolniti podobo muzejskih zbirk, ki so že ob samem začetku predstavljale zasnovo kompleksnega muzeja Posavja. Takšno nalogo je muzeju prrsodila tudi organizacija muzejske dejavnosti, ki jo je slovenskim muzejem nakazalo Društvo muzealcev Slovenije. V tej razdelitvi delovnih področij pokrajinskih muzejev mejl območje Posavskega muzeja s Pokrajinskim muzejem v Celju na bohorskih vrhovih, na jugu pa s pozneje ustanovljenim Dolenjskim muzejem v Novem mestu.

Da bi ustanova lahko dobila podobo kompleksnega muzeja določene regije, so si muzejski sodelavci v poldrugem desetletju povojnega dela prizadevali pridobiti nove razstavne prostore v gradu, ki so jih še vedno uporabljali za stanovanja; z raziskovalno dejavnostjo na polju arheologije, etnografije in zgodovine pa izpopolniti in obogatiti razstavno gradivo.

Posavski muzej Brežice — detajl iz arheološkega oddelka muzeja

Kljub mnogim težavam, ki so večkrat jemale muzejskim sodelavcem upanje v uspeh njihovega prizadevanja, je bilo v poldrugem desetletju marsikaj storjenega in doseženega. Dne 24. oktobra 1966 pa so bili odprti novi in razširjeni muzejski razstavljalni oddelki, ki s svojimi bogatimi eksponati predstavljajo podobo posavske pokrajine od neolita do najnovejše dobe.

Muzejski razstavljalni prostori, ki so leta 1949 merili le 700 m², v sedanji muzejski ureditvi zavzemajo površino 1700 m² s 24 razstavljalnimi prostori.

V muzeju je sedaj predstavljena

1. arheološka in

2. etnografska zbirka,

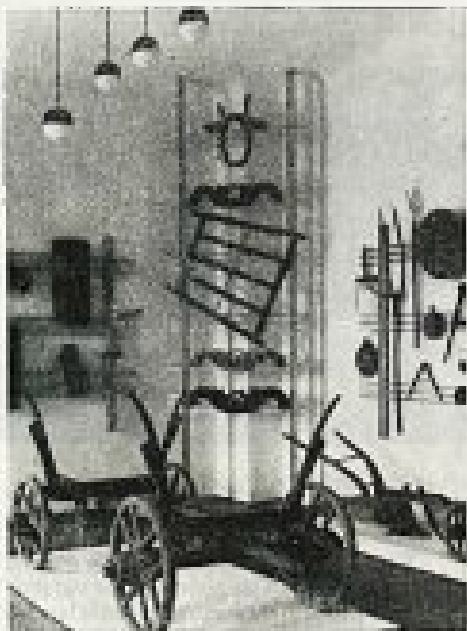
3. historični oddelki, ki prikazuje hrvaško-slovenski kmečki upor iz leta 1573,

4. oddelki lokalne zgodovine 20. stoletja, obdobje okupacije in razvoj NOB v letih 1941—1945 v Posavju in na Kozjanskem,

5. kulturnozgodovinska zbirka,
6. galerijska zbirka slik in plastik, pretežno iz obdobja baroka,
7. umetnostna zapuščina slikarja in grafika Franja Stiplovska, ki je prikazana kot stalna spominska zbirka zaslužnega kulturnega delavca in utemeljitelja muzeja.

Pri urejanju muzejskih razstavnih prostorov smo v vseh razstavnih oddelkih težili za čim sodobnejšo muzejsko prezentacijo. Osnovna težnja arhitekta F. Filipčiča pri urejanju razstave je bila doseči enostavnost, preglednost in čim večjo estetsko učinkovitost eksponatov v prostoru. V vseh oddelkih smo se skušali izogniti natrpanosti v razstavnih prostorih, ki je bila kriva, da so muzejske zbirke včasih bile bolj depoji kot pa muzejska razstava.

V preteklem poldrugem desetletju je muzej uspešno opravljal dokaj obsežne raziskave na polju arheologije, etnografije in zgodovine. Najbolj delavni so bili vsekakor arheologi. Deset let so trajala izkopavanja na prazgodovinskem žarnem grobišču v Dobovi, ki velja za najobsežnejše in najboljše raziskano žarno grobišče v Sloveniji. V tem

Posavski muzej Brežice —
detajl iz etnografskega oddelka muzeja

času so bila nekje enoletna, drugod pa tudi večletna izkopavanja na sledečih arheoloških lokalitetah: Ljubna, Drnovo (Neviodunum), Ribnica pri Mokricah, Sela, Veliko Mraševo, Mrzlava vas in Velika vas ter Orešje pri Bizeljskem. Z izkopavanji pridobljeno gradivo je bilo preparirano in delno že tudi publicirano. Večji del tega gradiva je danes razstavljen v novo urejenem arheološkem oddelku muzeja, kjer je prikazano gradivo od mlajše kamene dobe do naselitve Slovencev.

S terenskimi raziskovanjem in zbiranjem je bila obogatena tudi etnografska zbirka. Zbrano gradivo smo prikazali najprej na občasnih razstavah, danes pa je izbor tega gradiva postavljen kot stalna razstava etnografskega oddelka.

Kot rezultat študijskega dela in zbiranja gradiva je nastal muzejski prikaz novejše lokalne zgodovine in razvoja NOB.

Muzejska prezentacija tragedije hrvaško-slovenskega kmečkega upora temelji na kritični uporabi vseh dosegljivih virov in pomeni prvi poizkus muzejsko prikazati eno od najpomembnejših poglavij slovenske zgodovine.

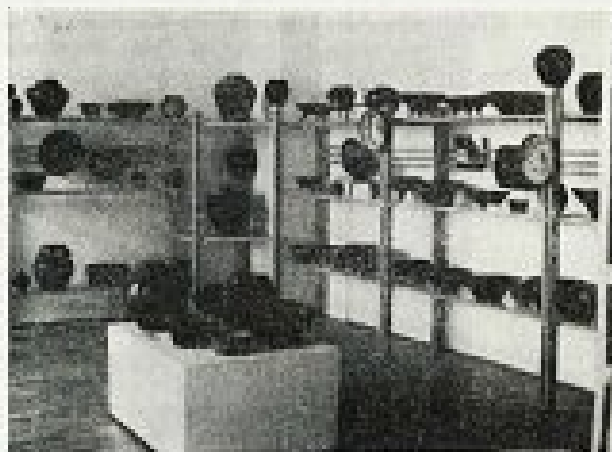
Muzej je v preteklih letih pripravil umetnostne razstave del sledečih sodobnih slovenskih umetnikov: Cetin, Šuštaršič, Cluha, Gerlovič, Didek, Maleš.

V preteklem desetletju smo v Brežicah in bližnjih mestih prikazali sledeče občasne muzejske razstave: Hrvaško-slovenski kmečki upor (Brežice, Zagreb, Novo mesto, Koštanjeva, Trbovlje), Posavje v letu 1941, 40 let KPJ (Brežice, Senovo), Razvoj NOB na Kozjanskem (Planina, Kumrovec), Ob 20-letnici vstaje, Arheološko izkopavanje na Drnovem.

Nekatere galerijske in muzejske eksponate smo za občasne razstave posojali tudi Narodni galeriji v Ljubljani, Pokrajinskemu muzeju v Mariboru, Poštanskemu muzeju v Zagrebu ter Vojnemu muzeju v Beogradu.

Baročno poslikani slavnostni grajski prostori so v minulih letih služili za sceno pri snemanju italijansko-slovenskega koprodukcijskega filma »Mademoiselle de Maupin« in slovenskega filma »Amandus«.

Muzejski sodelavci so o rezultatih svoje dejavnosti na posameznih muzejskih področjih poročali v strokovnih periodičnih publikacijah, zbornikih, razstavnih katalogih, muzejskih vodnikih in v dnevnem tisku. O rezultatih svojega raziskovalnega dela so

Posavski muzej Brežice — del keramične zbirke v etnografskem oddelku muzeja

arheologi objavljali poročila in razprave v Arheološkem vestniku, Razpravah SAZU, v »Inventaria Arheologica«, Arheološkem pregledu in Varstvu spomenikov. Muzejski kustos je zbral in uredil gradivo za zbornika Posavje in Dolenjski zbornik.

Muzej je deloval tudi na področju spomeniškega varstva najprej kot zaupnik republiškega Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani za področje Posavja, pozneje je sodeloval predstavnik muzeja kot član komisije za spomeniško varstvo pri OLO Novo mesto, zadnja leta pa je na svojem področju muzej sam reševal spomeniškovarstvene probleme. Leta 1965 smo obnovili strešno ogrodje in prekrili streho na gradu Pišce in ga tako zavarovali pred propadom v bližnji bodočnosti.

Muzej živahno sodeluje z drugimi muzejskimi in sorodnimi ustanovami: Posebej velja omeniti sodelovanje in dragoceno pomoč arheologov docenta dr. Franceta Stareta in konservatorja dr. Petra Petruja, ki sta vrsto let vodila arheološka raziskovalna dela našega muzeja in rezultate raziskovalne dejavnosti objavljala v strokovnih glasilih. Strokovne usluge so muzeju opravljale preparatorske delavnice Narodnega muzeja v Ljubljani, Arheološkega muzeja v Zagrebu ter pokrajinskih muzejev v Ptuj in Celju.

Stanko Škaler

POKRAJINSKI MUZEJ ZA POMURJE V MURSKI SOBOTI

Pokrajinski muzej za Pomurje v Murski Soboti spada med mlajše muzejske ustanove v Sloveniji. Težnja, da bi Prekmurje dobilo svoj muzej, sega že v čas pred drugo svetovno vojno, a je takrat ostalo samo pri želji. Šele leta 1935 je bilo ustanovljeno Prekmursko muzejsko društvo v Murski Soboti.

V novembru 1955. leta je muzej dobil v soboškem gradu svoje prve razstavne prostore. Po enem letu sistematičnega zbiranja in evidentiranja je muzejski upravi uspelo odpreti Pokrajinski muzej in ga 17. X. 1956 izročiti javnosti. V štirih razstavnih prostorih so bili zasnovani prvi zametki narodopisnega, NOB in kulturnozgodovinskega oddelka muzeja. Pokrajinski muzej je poleg svojih ožjih muzejskih nalog do ustanovitve Zavoda za spomeniško varstvo v Mariboru (za celotno severovzhodno Slovenijo) reševal na svojem področju tudi urbanistične in spomeniško varstvene posege.

Ukinitve soboškega okraja leta 1963 je imela dve dobri posledici. Na račun pisarn občinske skupščine v Murski Soboti v gradu se je razširil muzej. Kot dedič občinskih prostorov je muzej končno pridobil 18 prostorov, od tega 15 razstavnih prostorov. V prvem nadstropju gradu se je adaptiral en prostor za občasne razstave.

Muzej je bil po 16. členu zakona o muzejih in pravilnika o sestavi in vodenju registra muzeja in muzejskih zbirk vpisan v register muzejev in muzejskih zbirk dne 14. IX. 1961 pri Svetu za prosveto in kulturo SR Slovenije kot Pokrajinski muzej. Njegovo področje obsega celotni teritorij Pomurja — kompleksni muzej s poudarkom na narodopisju. Muzej opravlja terensko raziskovalno delo in skrbi za muzejsko gradivo na območju Pomurja in gradivo, ki se je na tem območju ohranilo od drugod. V ta namen opravlja zlasti: sistematično zbira in dopolnjuje svoje zbirke, ureja, proučuje in hrani muzealije na območju svoje dejavnosti, evidentira muzejsko gradivo, razstavlja zbrano gradivo v obliki stalnih, občasnih in potujočih razstav, sodeluje z drugimi in sorodnimi zavodi in organizacijami, kakor tudi s posameznimi znanstvenimi zavodi in organizacijami, strokovnimi sodelavci doma in v tujini, skrbi za konserviranje, restavriranje in zaščito zbranega gradiva, izdaja strokovne in druge publikacije svojega področja, omogoča znanstveno in strokovno proučevanje muzejskega gradiva, širi zanimanje za zbrano muzejsko gradivo s tem, da prireja predavanja, skrbi za strokovno vodstvo po razstavah, vzpostavlja stike s šolami in drugimi kulturno-vzgojnimi organizacijami, jim nudi strokovno pomoč, opravlja splošno popularizacijo razstav, organizira proučevanje muzejske problematike in sodeluje pri vzgoji in dopolnjevanju strokovnega kadra.

Kot zavod ima Pokrajinski muzej poslovno enoto v Ljutomeru — oddelek NOB.

Upravni in razstavnih prostorov muzeja so obsegali v letu 1957 432 m², leta 1963 500 m² in danes 570 m². Od vseh sedanjih prostorov je 15 razstavnih prostorov, skupna površina 419,8 m², depojskih prostorov 34 m², delovni prostori 40 m² in na novo pridobljeni depoji 40 m².

Število muzealij	1956	1959	1963	1966
arheologija (v fragmentih)	10	554	643	742
etnografija	208	404	636	839
numizmatika	1088	1088	1708	1761
kulturna zgodovina	110	719	1182	1192
NOB	1353	3102	4000	3934
skupaj				8468

Da muzejska ustanova opravlja svojo kulturno-vzgojno nalogo, potrjuje število obiskovalcev, ki iz dneva v dan raste. Zlasti skupine iz šol bližnje in daljne okolice pa tudi razne druge vzgojne ustanove ga vse pogostejše obiskujejo. Naše zbirke jim služijo kot dopolnilo in ponazorilo zgodovinskega in literarnega pouka.

Število obiskovalcev:

leta 1956 — 2.196 obiskovalcev, 1957 — 7.254, 1958 — 6.473, 1959 — 6.300, 1960 — 19.188, 1961 — 12.692, 1962 — 16.000, 1963 — 13.000, 1964 — 16.330, 1965 — 15.759, 1966 — 17.759 skupaj z občasnimi razstavami v paviljonu.

Dotacije muzeja so bile: 1956. leta 1.030.000, v letu 1959 8.960.000, v letu 1966 pa 12.000.000 starih dinarjev z vključno muzejskimi investicijami. Iz navedenih števil se vidi, da je muzej iz leta v leto razširjal svojo dejavnost, da se je analogno temu v dotacijah priznalo delo, ki je bilo obširnejše in zahtevnejše.

Iz poročila kulturnih institucij, ki je bilo podano na 18. skupni seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine občine Murska Sobota 6. VI. 1966, je predsednik

Sveta za prosveto in kulturo okarakteriziral dejavnost pokrajinskega muzeja: »Pokrajinski muzej za Pomurje v Murski Soboti deluje deset let in je naredil lep razvoj. Ravnateljstvo muzeja upravlja z gradom ter se je sezidal razstavnih paviljon, ki uspešno deluje. Mnenje sveta za prosveto in kulturo je, da naj ne bo to le razstaveni prostor, ampak naj služi kot razstavnih paviljon. To bi bil vir ustvarjanja finančnih sredstev za delovanje muzeja in vzdrževanje paviljona. V perspektivi kaže, da bo muzej mnogo bolj povezan z vsakdanjim življenjem. To je že sedaj in naj v tej obliki deluje. Tokrat ne bi omenjali načrtov te institucije, le to, da jih kaže razvijati še bolj kot doslej, zlasti zaradi znanstvenih nalog, ki jih sicer ne bo opravi nihče v narodopisni in zgodovinski znanosti v Prekmurju. Občanom naj muzej nudi v čim širšem krogu praktično korist v širjenju njihovega obzorja. Ob takl funkciji in usmeritvi tudi finansiranje njegove dejavnosti ne bo predstavljalo bremena družbi, saj bi ob takih primernih oblikah lahko dosegli tudi plačevanje muzejskih uslug od neposrednih koristnikov v večjem obsegu, kar res lahko muzeju predstavlja pomemben vir dohodkov.«

Danes se torej muzej nahaja v nekdanjem Szápáryjevem gradu, ki stoji v lepem baročnem parku, v centru Murske Sobotice. Grad v Murski Soboti kot zgodovinski spomenik narekuje velike spomeniškovarstvene posege. V prvi vrsti prekritje strehe gradu, nadalje ureditev fasade ter več manjših spomeniškovarstvenih posegov. V letu 1963 je ravnateljstvo muzeja z republiško dotacijo izvedlo prekritje severnega krila strehe gradu. Že tedaj je strokovna komisija pregledala ostali del ostrešja in ugotovila, da je celotna kritina v zelo slabem stanju. Posebno da zamaka v žlotah, tako da je že mnogo strohnelega lesa, in je nevarnost, da strešna konstrukcija popusti.

Muzej v Murski Soboti odigrava vlogo kompleksnega provincialnega muzeja. Tip kompleksnega muzeja je še vedno močno priljubljen in koristen. V sodobnem muzealstvu se sicer prehaja k specializiranim provincialnim muzejem.

V dokončno urejenem muzeju bo najobsežnejše razstavljena narodopisna zbirka, ki bo prikazovala ljudsko kulturo Pomurja, v številni eksponate madžarske narodnosti v Prekmurju, njihovo materialno, duhovno in socialno kulturo. Predvsem bogata in svojstvena je materialna kultura. Pestro je poslikavanje lesa, pohištva z značilno tulipan ornamentiko, noše iz domačega platna, ročno bogato vezene itd. Z zbiranjem bogatega gradiva na terenu bo potrebno pohiteti. Napredek in razvoj na vseh področjih življenja tudi v Prekmurju čedalje bolj izpodrivata stari način življenja in ga nadomeščata z novim. Dan za dnem, posebno sedaj, ko se ljudje vračajo s sezonskega dela, podirajo stare hiše, črne kuhinje, uničujejo s sežiganjem predmete ljudske kulture, spomenike, ki so bili značilni za pretekli in polpretekli čas. Naloga muzeja je, da pohiti s sistematičnim odkupom etnografskih predmetov na terenu. Vsi predmeti iz ljudske kulture izredno hitro izginjajo in jim grozi mnogo večja nevarnost propada kot predmetom iz ostalih muzejskih strok. Poleg tega so ti predmeti na avstrijski in madžarski meji plen najrazličnejših prekupčevalcev, ki muzealije odnašajo v tujino. To prekupčevanje in odtok predmetov iz naše ljudske kulture, kakor tudi kulturne zgodovine, lahko zajezimo le s sistematičnim odkupom predmetov na terenu.

Oddelek NOB prikazuje v prvem delu progresivna gibanja med obema vojnama, v drugem pa revolucijo samo.

Arheološka zbirka bo med drugim gradivom vključevala tudi lapidarij.

Galerijska zbirka ima razstavljene svoje eksponate v treh razstavnih prostorih. Razstavljena so dela slikarjev in kiparjev iz regije Pomurja. Zastopana je starejša generacija (Ludvik Vrečič, Franc Košar, Franc Kúhar) ter dela mlajših avtorjev (Ladislav Pandur, Karel Jakob, Ante Trstenjak) ter najmlajših (Ladislav Danč, Franc Mesarič, Štefan Hauko, Franc Kiraly, Vera Horvat in Jože Horvat-Jaki).

Kulturnozgodovinska zbirka je razstavljena v grajskem salonu. Razstavljeno je pohištvo, dragoceni porcelan in druge dragocenosti.

Muzej ima vključeno v prvem nadstropju v gradu v svojih razstavnih prostorih grajsko kapelo, ki je bila nekdanja družinska kapela grofov Szápáryjev. Kapela je bila tedaj opremljena z dragocenim baročnim oltarjem in plastikami. Zaradi zadolženosti grofov Szápáryjev je prišlo predvsem okoli leta 1930 in 1935 do večjih javnih dražb, na katerih je bil poleg drugih dragocenosti v gradu prodan tudi baročni oltar in ostali inventar iz grajske kapele. Kapela bo v nekaj letih dokončno opremljena s kopijami

fresk stenskih slikarjev, začelši z najznamenitejšimi v Martjancih, Selu, Turnišču, Mur-ski Soboti, Velemirju na Madžarskem — s freskami slovitega freskanta Janeza Aquile.

Zbirka pomursko sezonsvo in izseljenišvo bi se naj po vsebini delila na štiri enote. Prva bi prikazovala čas med prvo vojno, druga med obema vojnoma, tretja po drugi svetovni vojni, zadnja pa bi prikazala problem trajnega izseljevanja sezoncev.

Da bi poživeli muzejsko dejavnost, da bi približali razstave ljudstvu, je uprava muzeja od ustanovitve muzeja dalje prirejala občasne razstave. Razstav je bilo po-vprečno tri na leto, katerih prireditelj oziroma pokrovitelj je bil muzej. S svojimi ob-časnimi razstavami je muzej gostoval vedno v neprimernih prostorih in je bil tako skoraj vedno nezaželen gost. Zaradi tega se je ravnateljstvo muzeja odločilo, da pri-stopi k čimprejšnjemu realiziranju samostojnega razstavnega prostora. Predlog okraj-nega sveta za kulturo in prosveto iz leta 1960 je ob podpori soboškega in pozneje mari-borskega ljudskega odbora, ob pomoči sklada za pospeševanje kulturne dejavnosti SRS, skupščine občine Murska Sobota ob glavnem investitorju Pokrajinskem muzeju, reali-ziran. Od otvoritve razstavnega paviljona arh. Fr. Novaka v Murski Soboti 16. X. 1965 do danes so se v paviljonu izvršile likovne, knjižne, muzejske, fotografske, amaterske in industrijske razstave. Programska politika je bila v svoji prvi fazi usmerjena na pro-gramiranje, popularizacijo novega razstavnega paviljona. V razstavnem paviljonu so se od otvoritve do danes razvrstile naslednje razstave, katerih prireditelj je muzej: v or-ganizaciji pokrajinskega muzeja je bila obsežna razstava »Likovna upodobitev Po-murja«. Razstava je bila odprta od 16. X. 1965 do 29. XII. 1965. Ogledalo si jo je 1200 obiskovalcev (izdan je bil katalog). Retrospektivna razstava karikaturista Ladislava Kondorja je bila odprta od 30. XII. 1965 do 20. I. 1966. Ogledalo si jo je 344 obiskovalcev (izdan katalog). V organizaciji Pokrajinskega muzeja je bila razstava »Otroške risbe«. Razstavljalo je 25 šol iz Pomurja, zastopane s svojimi najboljšimi likovnimi deli. Raz-stavo si je ogledalo 1272 obiskovalcev. Razstava je bila odprta od 27. V. do 16. VI. V orga-nizaciji muzeja je bila 29. oktobra 1966 odprta razstava: Jože Kološa — umetniški fotograf, in slikar Jože Horvat-Jaki. Razstavo si je ogledalo 668 obiskovalcev. Ob tej razstavi je bil izdan tudi spremni katalog.

Pri oblikovanju razstavne politike razstavnega paviljona se že z ozirom na njegovo funkcijo, regijo, ki jo zavzema in na sredstva s katerimi razpolaga, same od sebe po-nujajo tri poglavitne smeri, ki naj bi tvorile bistvo razstavnega programa: 1. popu-larizacija in seznanjanje z domačo likovno kulturo, 2. prikaz slovenske, jugoslovanske in domače likovne kulture, 3. nuditi prekmurskim in drugim podjetjem ter gospodarskim organizacijam prostor za razstavljanje in propagando svojih proizvodov ter raznim kulturnim ustanovam, ki žele z razstavo počastiti neki dogodek ali jubilej.

Z izvajanjem gospodarske reforme je muzej pričel že v letu 1965, in sicer s tem, da se je gospodarnost in rentabilnost poslovanja reševala z določanjem prioritete posameznim dejavnostim. V letu 1966 se je poiskalo notranje rezerve, da se je prešlo na ustvarjanje izrednih dohodkov.

Vendar ustvarjanje dohodkov ne bi smela biti osrednja skrb ustanove — muzeja. Muzej brez sredstev ne more izvrševati svojih nalog, zaradi tega ne more biti nezaintere-siran za dohodek, ki ga ustvari. Pri tem pa ne sme zanemariti vprašanj, ki izhajajo iz temeljnih nalog muzeja, zaradi katerih muzej sploh obstaja.

Finansiranje programov bi moralo postati dosledno načelo, ne pa izdelovanje pro-gramov iz sredstev, ki jih muzej dobi odobrena. Program bi tako dobil svojo pravo finančno ovrednotenje.

Potrebno bo predvsem še novih organizacijskih oblik in načinov, ki bi povečali število koristnikov muzeja — kulturne institucije, predvsem obisk v muzeju in paviljonu.

Pomurski muzej je na poti uspešnega razvoja. Upravičeno pričakujemo, da se ga bo še nadalje z razumevanjem podpiralo in da bo imel vse več obiskovalcev in vse več vnetih in požrtvovalnih sodelavcev.

Vlasta Koren

ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA V MARIBORU

Na ustanovnem občnem zboru Zgodovinskega društva v Mariboru 28. maja 1903 je bilo sklenjeno, da je treba urediti tudi društveno knjižnico, ki naj bi zajemala zgodovinsko literaturo, predvsem lokalno, pa vse slovenske tiske brez omejitev. Tako so bili postavljeni temelji, na katerih se je razrasla današnja Študijska knjižnica v Mariboru.*

Spčetka se je njen knjižni fond večal predvsem z darovi in zamenjavami, zlasti za društveno glasilo Časopis za zgodovino in narodopisje.

Po prevratu leta 1918 je za približno sedem let dobivala knjižnice obvezne primerke vsega, kar se je v Sloveniji natisnilo; to je občutno povečalo knjižnične zaloge. Da bi knjižnica prerasla v državno ustanovo, se ni posrečilo, pač pa se je iz nje in nekaterih knjižnih zbirk ustanovila javna študijska knjižnica, ki jo je gmotno podpirala mestna občina. Tako je bila vse do zloma Jugoslavije mestna ustanova.

Javna študijska knjižnica je l. 1921 dobila prostore v prvem nadstropju nekdanjega kazinskega poslopja. V tridesetih letih si je spričo vse večjih knjižnih fondov pridobila še veliko kazinsko dvorano. Ob zlomu Jugoslavije je mariborska študijska knjižnica štela že nad 40.000 zvezkov. Da je bilo to knjižno bogastvo zbrano smotno, je skrbel prof. Janko Glazer, ki je od jeseni 1926 delal v študijski knjižnici sprva kot njen bibliotekar, od l. 1931 pa kot njen ravnatelj.

Ko so Jugoslavijo okupirali Nemci, so se takoj l. 1941 spravili tudi na študijsko knjižnico. Del njenih nemških knjig so pridržali v Mariboru, nekaj knjižnega fonda so uničili, večino pa so odpeljali v Gradec. V nekdanjih prostorih študijske knjižnice so uredili manjšo knjižnico ljudskega tipa, preostale sobe in dvorano pa je prevzelo gledališče, ki je razširilo svoje delovno področje.

Takoj ob osvoboditvi se je pričelo delo, da se iz raznih krajev Avstrije, kamor so iz Gradca razvozili knjižne fonde mariborske študijske knjižnice, knjige vrnejo v Maribor. Za vrnitev knjig si je posebno prizadeval takratni upravnik mariborskega muzeja Franjo Baš, ki je začasno opravljal tudi posle upravnika študijske knjižnice namesto prof. Janka Glazerja. Ta se je avgusta 1945 sicer vrnil iz Srbije, kamor ga je bil pregnal okupator, a je zaradi bolezni mogel prevzeti posle šele 15. oktobra 1945.

S pomočjo Narodne vlade Slovenije, mariborskega narodnoosvobodilnega odbora in Jugoslovanske vojne misije v Avstriji je bilo do 18. septembra 1945 repatriiranih 17 tovarnjakov iz Slovenske Štajerske odpeljanih knjig, med katerimi je bila tudi nekdanja knjižna zalog mariborske študijske knjižnice. Lokalne oblasti so namestile v študijski knjižnici 5 nameščencev, pomagalo pa jim je več prostovoljnih pomočnikov. Vrnjene knjige so spravili v mariborskem gradu, kjer so jih v težavnih okoliščinah pregledovali in grupirali za prvo rabo.

Ze 10. septembra 1945 je Ministrstvo za prosveto Narodne vlade Slovenije z uredbo določilo, da se ustanove študijske knjižnice v Mariboru, Celju in Novem mestu. Dobile so pravico obveznih primerkov vsega, kar se je tiskalo na ozemlju Slovenije. Določeno je bilo, da za študijske knjižnice skrbijo okrožja.

Pravni status mariborske študijske knjižnice je bil urejen, ni pa bilo urejeno vprašanje njenih prostorov. Mestni narodnoosvobodilni odbor ji je sicer dodelil — z odločbo svojega predsednika 4. oktobra 1945 — stare prostore, a v resnici jih je dobila samo tretjino (195,50 m²), ker je preostale uporabljalo Slovensko narodno gledališče, ki je dobilo tudi operni korpus.

Začele so se dolgotrajne nevšečnosti, kako zagotoviti študijski knjižnici primerno streho in ji omogočiti, da se bo čimprej uredila in začela poslovati za bravce. Bili so predlogi, da naj bi se vselila v Narodni dom, največ pa se je razpravljalo, da bi dobila stavbo tedanje nižje gozdarske šole, v kateri je danes Muzej narodne osvoboditve. Toda vsi naporji niso rodili sadu, dokler ni Mestni ljudski odbor Maribor konec l. 1950 odločil, da študijski knjižnici na razpolago zgradijo na vogalu Prešernove 1 in Partizanske 7, kjer je knjižnica še danes. Do takrat je utesnjeno poslovala v kazinskem poslopju, večina njenega knjižnega fonda pa je bila spravljena v mariborskem gradu.

Dne 4. septembra 1946 je bil po železnici prepeljan iz Elnóda na Zgornjem Štajerskem še en vagon knjižnega fonda. Tako so bile mariborski študijski knjižnici vrnjene

* Glej članek Janka Glazerja: Študijska knjižnica v Mariboru v brošuri V spomin na drugi kongres Zveze društev bibliotekarjev FLRJ v Mariboru 5. do 8. junija 1953. Maribor 1953.

približno tri četrtine njenega predvojnega fonda. Pač pa je bila škoda znatno večja, saj so bile preredčene knjižne serije in periodične revije, zmanjkale pa so tudi prenekatere dragocene izdaje zlasti starejše slovenske literature. Knjižni fond pa se je leta 1946 občutno okrepil s knjižnim darom slovenskega ministra za prosveto.

V letih 1946 in 1947 mariborska študijska knjižnica kajpada ni mogla dosti izposojati, saj se je šele urejala; knjige so se izposojale le v nujnih primerih. L. 1946: 695, 1947: 1706 knjig.) 1948, leta pa se je začel urejati inventarni in abecedni katalog, ki sta med vojno izginila. Izposoja se je v naslednjih treh letih skoraj podneserila.

Leta 1951 se je knjižnica začela seliti v nove prostore v Prešernovo ulico 1. Poprej je bilo treba prostore primerno urediti in jih opremiti s knjižnimi policami in drugo opremo. Preurejanje, ki je spet zavrlo redno delo z bravci, se je zavleklo tja do 1. maja 1952, ko je bila otvoritev novih knjižničnih prostorov. Knjižne fonde so spravljali iz grajskih skladišč v novo knjižnico vse do leta 1954.

Ko je kazalo, da bo v novih prostorih lepše steklo notranje in zunanje delo, so leta 1954 opazili, da se je po poslopju razrasla hišna goba. Poslopje je bilo med vojno namreč močno poškodovano, ob obnovi po osvoboditvi (še preden je prostore dobila knjižnica) pa ga niso dovolj zaščitili. Že urejena knjižna skladišča so morali izprazniti, nato pa so se začela asanacijska dela, ki so v turnusih potekala do 1956. leta. Medtem je knjižni fond toliko narasel, da so v knjižnici že začeli razmišljati o novi stavbi. V naslednjih letih so za skladišče morali usposobiti nekdanje garaže na dvorišču in del kletnih prostorov, da so lahko knjige vsaj za silo uskladiščili. Razmere so se tolikanj zaostrele, da je bilo treba nemudoma pripraviti načrte za dozidavo in prezidavo. L. 1960 so na dvorišču začeli zidati novo krilo, v katerem so bila izdelana skladišča v štirih nadstropjih in v pritličju časopisna čitalnica, ki naj bi razbremenila pretesno veliko čitalnico, v severnem krilu pa skladišča samo v dveh nadstropjih, ker še ni bilo mogoče predelati stanovanj, katerih stanovavcem bi bilo treba najti primerne zamenjave. Prva etapa je bila dokončana leta 1962, ko so skladišča in čitalnico predali uporabi. Toda prezidave so se nadaljevale še v naslednjih letih, kakor so stanovavci pač izpraznjevali stanovanja. V drugem nadstropju so bili razširjeni prostori notranjega poslovanja, v prvem pa urejeni mala in časopisna čitalnica. S tem se je povečalo število sedežev za bravce, odvečna čitalnica na dvorišču pa je bila določena za knjigovoznico, ki bi jo knjižnica nujno potrebovala. Kljub velikim potrebam še v letu 1966 ni bilo mogoče predelati izpraznjenega stanovanja in z njim povečati pretesne velike čitalnice, hkrati pa jo tudi urediti tako, da bi ustrezala zdravstvenim in higienskimi zahtevam. Nova skladišča so postopoma urejali in opremljali v letih 1963—1966 pa tudi povezali z dvigalom. Novi prostori bodo zadoščali nekako do leta 1975, če bodo knjižne zaloge dotekale v sedanjem obsegu. Zato je treba že sedaj misliti na to, da se pripravijo lokacija in načrti za novo, vsem načelom sodobnega bibliotekarstva prikrojeno knjižnično stavbo.

Ustanoviteljstvo in skrb za mariborsko študijsko knjižnico je imelo od leta 1945 dalje mariborsko okrožje, nato ju je prevzel Mestni ljudski odbor Maribor, leta 1955 Okrajni ljudski odbor Maribor, po razformiranju okrajev leta 1964 pa Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru. Takrat je bila knjižnica imenovana za osrednjo knjižnico mariborskih visokošolskih zavodov, vendar hkrati rabi tudi drugim občanom Maribora in njegovega širšega območja. S prenosom ustanoviteljskih pravic in z vsebinsko poglobitvijo knjižničnega dela je bilo izza 1. 1964 spremenjeno tudi financiranje zavoda; približno tri četrtine njenih gmotnih potreb krije sklad SRS za šolstvo, ki financira slovenske visokošolske zavode, preostalo četrtino pa mariborska občinska skupščina.

Knjižne zaloge so se po 1945. letu dopoljevale predvsem z obveznimi tiski, ki jih je knjižnici zagotavljala republiška uredba iz leta 1945. Žal pa je zvezni zakon o tisku 1. 1953 knjižnici odvzel to pravico, ki si jo je ponovno izborila leta 1960 pri Izvršnem svetu SR Slovenije. Nabavna politika je bila usmerjena predvsem v dopolnjevanje tistega, kar je uničila nemška okupacija, v zbiranje vseh slovenskih tiskov, literature, ki obravnava predvsem ožje in širše mariborsko območje, v nabavo knjižne proizvodnje drugih jugoslovanskih narodov, in kolikor so dopuščala devizna sredstva in organizacija knjigotrštva, tudi v nabavo tuje literature, predvsem temeljnih del, leksikalij, enciklopedij in priročnikov. V tem pogledu je bilo prelomno leto 1955, ko so v večjem obsegu začele dotekati knjige z medicinskega področja in področja naravnih in družbenih ved. Takrat se je začel vsebinski premik v strukturi knjižnega fonda, ki se je iz humanistične za-

snove začel širiti tudi na druga področja človeškega ustvarjanja. Ta premik je bil vse očitnejši. Najbolj ga ilustrira podatek iz leta 1965 o razmerju nabavljene literature: razmerje med humanističnimi vedami ter naravnimi in družbenimi vedami je tedaj znašalo 48 : 52 %.

Do konca leta 1966 je obsegal knjižni fond Študijske knjižnice v Mariboru že 149.361 knjižnih enot. Ta izredni razvoj je treba pripisati obveznim tiskom, nabavam, zamenjavam (zlasti je treba omeniti sodelovanje z Univerzitetno knjižnico in Slovensko knjižnico v Pragi, po oživitvi ČZN še zamenjave z raznimi institucijami po svetu) pa tudi temu, da so se v knjižnico stekale knjižnice opuščanih zavodov, ustanov in upravnih enot (predvsem knjižnice klasične gimnazije, okraja in občin). Poleg tega so v knjižnico pritekali tudi rokopisi, fotografije in fotokopije, atlanti in karte, razglednice in drugi drobni tiski. Vse te obsežne pridobitve je bilo treba urejati po modernih bibliotekarskih načelih. Leta 1948 je bil uveden novi inventarni katalog, abecedni imenski katalog, leta 1954 lokalni katalog, leta 1955 pa decimalni katalog. Sistematično so se urejali rokopisi, geografska in glasbena zbirka ter zbirka drobnih tiskov.

Bolj ko so se razraščale knjižne zaloge, večja je bila potreba po kadru, ki bi knjižno bogastvo urejal po znanstvenih načelih; z vse obsežnejšim delovnim področjem pa je naraščal tudi upravno-tehnični kader. Razpredelnica naj pokaže rast knjižničnega kadra:

1945	5	1953	10 + 3 hon.	1961	20 + 5 hon.
1946	5	1954	10 + 3 hon.	1962	20 + 6 hon.
1947	6	1955	12 + 3 hon.	1963	21 + 8 hon.
1948	7	1956	12 + 3 hon.	1964	23 + 7 hon.
1949	7	1957	13 + 3 hon.	1965	24 + 6 hon.
1950	7	1958	13 + 4 hon.	1966	25 + 5 hon.
1951	8 + 3 hon.	1959	13 + 5 hon.		
1952	10 + 3 hon.	1960	14 + 5 hon.		

Vse bolj je rasel v strokovnem osebju delež delavcev z visokošolsko izobrazbo. Tako je bilo konec l. 1966 med 22 strokovnimi delavci 9 delavcev z visokošolsko izobrazbo, z osnovnošolsko pa le 4. Ta strukturna sprememba je potekala sinhrono s poglobljanjem bibliotekarskega dela.

Vzporedno z izrednim razvojem se je oblikovala tudi organizacijska shema knjižnice. Ta združuje strokovno in upravno-tehnično službo. V strokovno službo spadajo nabavni oddelek (akcesija), oddelek katalogizacije (z geografsko, glasbeno zbirko in zbirko drobnih tiskov), rokopisni oddelek, oddelek službe bralcem in oddelek za dokumentacijo. Organizacijska shema se je zlasti v strokovni službi prilagajala vse bolj zapletenemu in poglobljenemu bibliotekarskemu delu.

Strokovno osebje je poglobljalo svoje bibliotekarsko znanje z individualnim študijem, z udeležbo na daljših bibliotekarskih tečajih, z opravljanjem strokovnih izpitov, s sodelovanjem na strokovnih zborih, seminarjih in kongresih doma in v tujini, pa tudi z ogledom in študijem velikih in specialnih bibliotek v večini evropskih držav.

Število obiskov in izposojenih knjig se je izza 1946. leta gibalo takole:

Leto	Obliski	Izposojene knjige	Leto	Obliski	Izposojene knjige
1946		695	1957	11.795	24.315
1947		1.706	1958	12.217	25.276
1948		10.196	1959	15.146	27.841
1949		10.267	1960	21.193	30.503
1950		11.944	1961	20.528	28.722
1951		9.039	1962	27.550	31.386
1952		8.749	1963	31.937	36.967
1953		15.348	1964	38.065	40.492
1954		18.065	1965	36.791	37.214
1955	9.737	19.312	1966	34.776	40.450
1956	10.942	22.498			

Iz številke je razvidno, da se je izposoja v letih 1951 in 1952 zmanjšala, kar pa je razumljivo, saj se je takrat knjižnica selila v sedanje prostore. Izredno je število obiskov in izposoje zraslo po l. 1956; takrat se je zelo povečal priliv srednješolcev, ki so pripravljali seminarske, posebno pa maturitetne naloge.

Ko so se v Mariboru formirali visokošolski zavodi (1959/60 Višja ekonomska komercialna šola, 1960/61 Višja agronomska, Višja pravna in Višja stomatološka šola, 1961/62 pa Pedagoška akademija) je njihove študente zlasti v prvem obdobju oskrbovala s študijskim gradivom Študijska knjižnica. Šele ko so višje šole utrdile svoje strokovne knjižnice in odprle tudi svoje čitalnice, je naval nekoliko popustil leta 1965. V ilustracijo navajamo te podatke za leto 1966: v čitalnici so 67,2 % obiska opravili študentje, s srednješolci vred pa so jih opravili 85 %; v izposojevalnici so predstavljali študentje in srednješolci tri četrtine uporabnikov. Študijski program višjih šol, potrebe njenih študentov in profesorjev so bistveno vplivali na nabavno politiko pa tudi na obseg nabav. Občutno se je povečala nabava zlasti po letu 1963. Poleg tega je začela knjižnica zbirati študentovske diplomske naloge in doktorske disertacije predavateljskega kadra.

Posebno se je morala novemu položaju prilagoditi služba bravcem. Z l. 1962 je bil uveden nedeljen izposojevalni čas tako v izposojevalnici kot v čitalnicah, medtem ko je od leta 1955 bila odprta velika čitalnica vsak dan, izposojevalnica pa štirikrat tedensko.

Strokovno osebje v izposojevalnici pa tudi v čitalnicah je moralo bravcem dajati vedno več informacij z najrazličnejših področij. Zato je bila organizirana informativna služba in urejena posebna priročna knjižnica za prve informacije. Informativni službi so že od začetka posebno dobro služili dokumentacijski materiali (iz starejšega slovenskega časopisja, posebno štajerskega), ki so jih začeli organizirano pripravljati od l. 1958 dalje.

Poleg svojih katalogov je knjižnica l. 1963 začela urejati tudi centralni katalog mariborskega območja. Z njim je mogoče postreči bravcem z informacijami o knjigah, ki so spravljene v drugih knjižnicah tega območja. Za sprotno obveščanje različnih interesentov (zavodi, ustanove, delovne organizacije, znanstveniki in vzgojitelji) izdaja knjižnica vsako leto po štiri biltene s seznamom novosti.

Knjižnica je živahno vključena v domačo in mednarodno bibliotечно izposajo, tako da lahko ustreže željam, ki jih sama ne more izpolniti. Že od l. 1954 pa pošilja kataložne listke svojega obdelanega fonda v centralni katalog Jugoslovanskega bibliografskega zavoda v Beogradu in v centralni katalog pri Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Študijska knjižnica se je zlasti od 1963. leta dalje vse bolj ukvarjala z mentorsko službo za strokovne, šolske in ljudske knjižnice na območju takratnih mariborskih občin. Velika akcija je registrirala 63 strokovnih knjižnic in jih spodbudila za koordinirano delo. V ta namen je bil za knjižničarje strokovnih knjižnic organiziran poseben seminar, prav tako pa tudi za šolske knjižničarje. Posebno usklajeno poteka delo študijske knjižnice in strokovnih knjižnic pri mariborskih višjih šolah, kar velja še posebej za usklajevanje nabave knjig. Poleg tega je študijska knjižnica s svojimi delavci pomagala pri organizaciji knjižničarstva na širšem območju, zlasti v občinah Lenart, Radlje in Slovenska Bistrica. Vrsto knjižničarjev je praktično šolala v svojih oddelkih.

Neposreden stik z obiskovalci ustvarja študijska knjižnica tudi s prirejanjem tematskih knjižnih razstav. Večinoma so postavljene na znanstvene osnove, obravnavajo pa kulturno zgodovinska, literarna in politična dogajanja ali pa posamezne ustvarjalce. Čeprav razstavní prostori niso posebno primerni ali pa jih kakšna leta sploh ni bilo, je število razstav že visoko naraslo. Te razstave so marsikdaj dragocen pripomoček k učno vzgojnemu procesu mariborske dijaške in študentske mladine. Z mnogimi razstavami je študijska knjižnica gostovala tudi v oddaljenejših krajih ob posebnih kulturnih praznikih.

Omeniti je še treba, da vrsta delavcev študijske knjižnice deluje tudi zunaj knjižnice bodisi v strokovnih glasilih, znanstvenih in umetniških publikacijah, uveljavljajo pa se tudi kot kulturni in javni delavci.

Študijska knjižnica v Mariboru se je iz skromnih in težavnih razmer, v katere so jo prisilile posledice okupacije, razvila v dvajsetih letih v veliko, na modernih biblio-

tečnih načelih organizirano knjižnico. Zato ni samo osrednja knjižnica mariborskih visokošolskih zavodov, ena najpomembnejših mariborskih kulturno-znanstvenih ustanov, marveč je zelo pomembna postavka v slovenski kulturi nasploh.

Bruno Hartman

S KOM ZAMENJUJEJO MARIBORSKE KULTURNE USTANOVE ČZN

Pokrajinski arhiv Maribor

Graz

Steiermärkische Landesbibliothek am Joanneum: Blätter f. Heimatkunde; Zeitschrift des Historischen Vereins f. Steiermark. — Steiermärkisches Landesarchiv: Mitteilungen.

Ljubljana

Slovenski etnografski muzej; Slovenski etnograf. — Zgodovinsko društvo Slovenije: Zgodovinski časopis.

Rijeka

Historijski arhiv u Rijeci: Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci.

Szombathely

Szombathelyi Állami Levéltár: Vasi szemle.

Pokrajinski muzej

Banja Luka

Muzej Bosanske krajine: Zbornik krajiških muzeja.

Beograd

Arheološki institut SAN: Starinar. — Narodni muzej: Zbornik radova.

Bratislava

Fil. fak. Univ. Komenského: Musalca. — Ustředna knižnica SAV: Slovenský národopis.

Brno

Arch. ústav ČSAV — Pobočka Brno: Sborník: Přehled výzkumů.

Budapest

Nemzeti Múzeum: Folia archaeologica. — Tudományos Akadémia: Acta archaeologica.

Eisenstadt

Landesmuseum: Burgenländische Heimatblätter; Burgenländische Forschungen; Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland.

Frankfurt/Main

Röm. Germ. Kommission: Berichte.

Graz

Landesmuseum Joanneum: Schild von Steier.

Halie

Landesmuseum: Jahresschriften.

Linz

Stadtmuseum: Linzer Archäologische Forschungen.

Ljubljana

SAZU — sekcija za arheologijo: Arheološki vestnik. — Univerza, Arheološki oddelok: Poročila. — Narodni muzej: Situla. — Zavod za spomeniško varstvo SRS: Varstvo spomenikov.

Mainz

Röm.-Germ. Zentralmuseum: Jahrbücher.

München

Institut f. Vorgeschichte: Bayerische Vorgeschichtsblätter. — Landesamt f. Denkmalpflege: Jahresberichte.

Nitra

Arch. ústav SAV: Slovenská archeológia.

Novi Sad

Vojvođanski muzej: Rad vojvođanskih muzeja.

Osijek

Muzej Slavonije: Osiječki zbornik.

Pécs

A Janus Pannonius Múzeum: Évkönyve.

Praha

Arch. ústav ČSAV: Archeologické rozhledy.

Priština

Muzej Kosova i Metohije: Glasnik.

Sarajevo

Zemaljski muzej: Glasnik zemaljskog muzeja.

Split

Arheološki muzej: Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. — Muzej hrvatskih arheoloških spomenika JAZU: Starohrvatska prosveta.

Szeged

A Móra Ferenc Múzeum: Évkönyve.

Szombathely

Vas megyei Múzeum: Savaria.

Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne: Wiadomości Archeologiczne; Materiały starożytne; Materiały wczesnośredniowieczne.

Wien

Institut f. Ur- und Frühgeschichte der Univ. Wien: Archaeologia Austriaca.

Zadar

Arheološki muzej: Diadora.

Zagreb

Arheološki muzej: Vjesnik arheološkog muzeja.

Študijska knjižnica v Mariboru

Bautzen

Institut f. sorbische Volksforschung: Lětopis.

Berlin

Institut f. deutsche Volkskunde: Demos. — Institut f. Ur- und Frühgeschichte: Ausgrabungen und Funde.

Gorica

Biblioteca governativa di Gorizia: Studi Goriziani.

Praha

Státní knihovna ČSSR: Slovanská knihovna. — Ústav dějin socialistických zemí
ČSAV: Byzantinoslavica.

Szombathely

Megyei Könyvtár: Életünk; Studia Slavica; Vasi szemle.

Wien

Institut f. Österreichische Geschichtsforschung: Mitteilungen.

KAZALO

	Stran
Bogo Teply: JANKO GLAZER — PETINSEDEMDESETLETNIK	3
Bogo Teply: JOŽE KOŠAR — ŠESTDESETLETNIK	5
Bogo Teply: UNIV. PROF. DR. LJUDMIL HAUPTMANN	7
Sergij Vilfan: DR. FRANCÈ GORŠIČ	7
Stanko Pahič: MARIBOR V PRAZGODOVINI	9
Maribor in der urgeschichtlichen Zeit	60
Iva Mikl Curk: TERRA SIGILLATA IZ POETOVIA. Italsko gradivo	64
Terra Sigillata aus Poetovio	81
Jože Curk: MARIBOR (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris) II	83
Maribor (Stadtplanungs-baugeschichtlicher Umriß) II	104
Janko Orožen: ZGODOVINSKI PREGLED TERITORIJEV IN OBLIK SAMO- UPRAVE V CELJSKI POKRAJINI	106
Geschichtlicher Überblick über die Territorien und die Formen der Selbst- verwaltung in der Gegend von Celje	116
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKI VURBERK	117
Das mittelalterliche Vurberk	136
Jože Stabéj: ROKOPISNI KOLEDAR IZ LETA 1415 IN NJEGOVI VRSTNIKI	137
Der handschriftliche Kalender aus dem Jahre 1415 und dessen gleichartige Belege	144
Toussaint Hočevar: SLOVENSKI PROTESTANTI V KOLONIALNI GEORGIJI	145
Slovenian protestants in colonial Georgia	151
Drago Mušič: MEDICINALIA NA FRESKAH FRANCA JELOVŠKA NA SLADKI GORI IN ANALOGIJE S PODOBNIM GRADIVOM NA DRUGIH LOKA- CIJAH	153
Medicinalia auf den von Franc Jelovšek gemalten Fresken auf Sladka gora nebst Analogien zu ähnlichen Bildwerken an anderen Orten	175
Zlata Vokač: KAKO JE V ZAČETKU 19. STOLETJA VIDEL IN DOŽIVEL NAŠO DEŽELO NEMŠKI PISATELJ JOHANN GOTTFRIED SEUME	177
Wie der deutsche Schriftsteller Johann Gottfried Seume am Anfang des 19. Jahrhunderts unser Land sah und erlebte	181
Anton Rudolf Legát: FRANCÈ HAFNER, PRVI POSKUS SLOVENSKE STENO- GRAFIJE	182
Erster Versuch einer slowenischen Stenografie	203
Borut Belec: ZEMLJIŠKOPOSESTNA STRUKTURA KATASTRSKIH OBČIN PLEŠIVICA IN KOG LETA 1824 IN 1961	204
Die Grundbesitzstruktur der Katastergemeinden Plešivica und Kog in den Jahren 1824 und 1961	221
Mirko Pak: STRUKTURALNA IN FIZIOGNOMSKA ANALIZA TRANSFORMA- CIJE DELOV NEKATERIH MESTNIH CETRTI MARIBORA — SOCIALNO- GEOGRAFSKA RAZISKAVA	223
Changes in the structure and physiognomy of some town quarters of Maribor	235

Jakob Medved: GOSPODARSKE RAZMERE GORSKIH KMETIJ NA KOŠE- NJAKU	236
Economic problems of the alpine farmsteads of Košenjak	247
Manica Špendal: EMERIK BERAN (1868—1940). Ob stoletnici rojstva	250
Ciril Špindler: PRVI KONCERT PREDVOJNEGA (MAROLTOVEGA) AKADEM- SKEGA PEVSKEGA ZBORA	255
Les premiers concerts de la Chorale Universitaire (de Marolt) d'avant-guerre	272
Angelos Baš: O PREDMETU ETNOLOGIJE (Teze za diskusijo)	273
De l'objet de l'ethnologie	276
Slavko Kremenšek: »ETNOLOGIJA SEDANJOSTI« IN NJENA TEMELJNA IZ- HODIŠČA	278
»L'ethnologie de présent« et ses points de départ fondamentaux	284
POROČILA	
Antoša Leskovec: Franc Minašnik, Pohorske steklarne	286
Antoša Leskovec: Vasi Szemle. XII.—XX. (1958—1966)	287
Jan Sedivy: Zetev Svobode v Sladkem vrhu	289
Stanislav Kos: Nekaj dopolnitev k popisu inkunabul v Mariboru	289
Stanko Škaler: Posavski muzej v Brežicah	290
Vlasta Koren: Pokrajinski muzej za Pomurje v Murski Soboti	294
Bruno Hartman: Studijska knjižnica v Mariboru	298
S kom zamenjujejo mariborske kulturne ustanove ČZN	302

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

4. (XXXIX.) LETNIK 1968

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

IZDALO

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSKIH ZAVODOV V MARIBORU

V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA

V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

ZA ZALOŽBO JOŽE KOŠAR

NATISNILO

OKTOBRA 1968 ČP MARIBORSKI TISK

V MARIBORU

R dp

ČZN

1968

39

119880074

COBISS •